

Dževad Jahić, Senahid Halilović, Ismail Palić

GRAMATIKA BOSANSKOGA JEZIKA

Urednik izdanja:
prof. Redžo Čaušević

Glavni i odgovorni urednik:
dr. Hasnija Muratagić - Tuna

Recenzenti:
dr. Hasnija Muratagić - Tuna, vanr. prof. Filozofskog fakulteta u Sarajevu
dr. Marina Katnić - Bakaršić, vanr. prof. Filozofskog fakulteta u Sarajevu
dr. Ilijas Tanović, doc. Filozofskog fakulteta u Sarajevu
A.mira Hadžagić, prof. Gimnazije "Ismet Mujezinović" u Tuzli

Stručni saradnici i korektori:
Lejla Nakaš, Bernisa Puriš, Alma Granov

©DOM ŠTAMPE, Zenica, 2000.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

811.163.4 (497. 6) '36 (075.3)

JAHIĆ, Dževad

Gramatika bosanskoga jezika / Dževad Jahić,
Senahid Halilović, Isrnail Palić. - 1. izd.-
Zenica : Dorr. štampe, 2000. - 476 str. ; 24 cm

ISBN 9958-42-046-X

1. Halilović, Senahid 2. Palić, Isrnail
COBISS/BiH-ID 8050694

Bez pismenog pristanka izdavača i autora nije dozvoljeno ovu knjigu ili njene dijelove bilo
kajim sredstvima, bilo kajim postupcima kopirati, umnožavati ili prenositi u mašinski jezik.

Na osnovu Mišljenja Federalnog ministarstva za obrazovanje, nauku, kulturu i sport broj
02-15-3774/00 od 25. 07. 2000. godine ova knjiga je oslobođena plaćanja poreza.

Dževad Jahić
Senahid Halilović
Ismail Palić

GRAMATIKA BOSANSKOGA JEZIKA

Zenica, 2000.

Dževad Jahić, Senahid Halilović, Ismail Palić
GRAMATIKA BOSANSKOGA JEZIKA

Izdavač:
"DOM ŠTAMPE", ZENICA
Mehmedalije Tarabara 20

Za izdavača:
Edhem Suljić, graf. ing.

Korice:
Mustafa Ganović

Priprema:
Narcis Pozderac

Štampa:
"DOM ŠTAMPE", ZENICA

Zenica, 2000. god.

Tiraž:
3.000 primjeraka

SADRŽAJ

PREDGOVOR	15
Popis najvažnijih <i>skraćenica</i> i <i>simbola</i> upotrijebljenih u Gramatici bosanskoga jezika	17
UVOD	
BOSANSKI JEZIK	21
STAROSLAVENSKI JEZIK	21
DIJALEKTI SREDNJOJUŽNOSLA VENSKOGA DIJASISTEMA	24
Čakavsko, kajkavsko i štokavsko narječje	24
Štokavsko narječje	27
Ekavski govori štokavskog narječja	28
Jekavski govori štokavskog narječja	29
Ikavski govori štokavskog narječja	30
Tri perioda razvoja bosanskoga govornog jezika	32
Dijalekti bosanskoga jezika	32
Dijalekti bosanskoga jezika i zamjena jata	41
Zajedničke osobine dijalekata bosanskoga jezika	42
Dijalekti bosanskoga jezika 1992-1995	42
HISTORIJA BOSANSKOGA I JIŽEVNOG JEZIKA	43
Periodizacija historije bosanskoga književnog jezika	43
Prva faza razvoja bosanskoga književnog jezika (doba srednjovjekovne Bosne) . . . 43 Natpisi na stećcima	47
Ostali bogomilski spomenici	48
Glagoljica	48
Bosančica	49
Drua faza razvoja bosanskoga književnog jezika (tursko doba)	50
Narodni jezik i bosančica	50
Stvaralaštvo na orijentalnim jezicima	52
Jezik alhamijado-literature i arebica	53
Jezik bošnjačke narodne književnosti	54
Odnos Vuka i iliraca prema bosanskome jeziku	55
Bečki književni dogovor iz 1850. godine	55
Kontinuitet upotrebe naziva bosanski jezik	56
Treća faza razvoja bosanskoga književnog jezika (austroougarska doba i kulturno-jezički preporod)	56
Jezik u vjerskim školama i reforme arebice	56
Borba za uvođenje narodnog jezika u škole	57
<i>Bosanska-turski učitelj</i> Ibrahima Edhema Berbića	57
Književno-jezička refo1ma Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka	58
Bošnjačka narodna književnost na latiničkom pismu	58
Prvi latinički pisci i djelatnost latiničkih listova i časopisa	59

Naziv <i>bosanski jezik</i> u doba austrougarske vladavine.....	59
Četvrta faza razvoja bosanskoga književnog jezika Ugoslavensko doba).....	61
Peta faza razvoja bosanskoga književnog jezika (bosanska doba).....	63
KNJIŽEVNI I RAZGOVORNI JEZIK	65
Pojam žargona.....	66
NORMA I NORMATIVNA GRAMATIKA	68
NORMATIVNA GRAMATIKA I FUNKCIONALNI STILOVI	69
PRAVOPIS I PRA. VOPIŠNA NORMA.....	74
KRATAK HISTORIJSKI UVOD U GRAMATIKU BOSANSKOGA JEZIKA	77
Priroda glasovnih promjena (I).....	77
Historijske napomene o bosanskoj jeziku.....	78

FONETIKA I FONOLOGIJA

GLASOVI.....	83
Tvorba (artikulacija) glasova	85
Prateće osobine glasova (akustička svojstva glasova).....	96
Pojedinačni glasovi	98
Glasovi č i ć	98
Glas dž.....	106
Glas đ	107
Glas h	108
Glas/	110
Glas}	111
Geminirani (udvojeni) glasovi	114
Glasovi i slog, granica sloga	116
:MORFONOLOGIJA	119
Akcent bosanskoga književnog jezika (naglašeni i nenaglašeni slogovi)	119
Glasovne promjene i glasovni zakoni (II).....	130
Promjene samoglasnika	133
Promjena o u e.....	133
Prijevoj vokala	136
Nepostojano a	137
Asimilacija Uednačenje) i disimilacija (razjednačavanje) glasova	140
Asimilacija Uednačenje) samoglasnika.....	140
Disimilacija (razjednačavanje) samoglasnika.....	141
Sažimanje (kontrakcija) samoglasnika.....	142
Pokretni (fakultativni) vokali	142
Promjene suglasnika (i glasnika)	143
Jednačenje suglasnika	143
Jednačenje suglasnika po zvučnosti	143
Jednačenje suglasnika po mjestu i načinu tvorbe.....	145
Palatalizacija.....	147
Sibilarizacija (druga palatalizacija, dentalizacija)	148
Jotovanje.....	151
Prelazak <i>luo</i> (vokalizacija).....	154

Disimilacija i gubljenje suglasnika.....	157
Zamjena jata u bosanskoj književnom jeziku	159
Duljenje kratkoga je	160
Kraćenje dugoga <i>ije</i>	163
Zamjena jata u suglasničkoj grupi sa sonantom <i>r</i>	166
Ostala pravila.....	167

MORFOLOGIJA

PREDMET MORFOLOGIJE	173
RIJEČ	173
MORFEM(A)	174
ODNOS MORFEMA I RIJEČI	178
GRAMATIČKE KATEGORIJE.....	181
Tipovi gramatičkih kategorija.....	181
Gramatičke kategorije riječi (vrste riječi).....	182
Gramatičke kategorije oblika riječi	182
IMENICE	187
Leksičko-semantičke osobine.....	187
Gramatičke osobine	188
Rod.....	188
Prirodni i gramatički rod.....	189
Broj	191
Padež.....	194
Podjela imenica prema vrstama promjene	195
Altemacije padežnih nastavaka i osnova	197
Promjena imenica po vrstama	197
Promjena imenica a-vrste	197
Promjena imenica muškog roda	197
Imenice muškog roda s nastavkom - <i>o</i>	197
Napomene uz pojedine padeže	199
Nominativ jednine	199
Akuzativ jednine	199
Vokativ jednine	200
Instrumental jednine	200
Nominativ množine.....	201
Genitiv množine.....	203
Imenice muškog roda s nastavkom - <i>o</i> i - <i>e</i> u nominativu jednine.....	203
Imenice s nastavkom - <i>o</i>	204
Imenice s nastavkom - <i>e</i>	205
Promjena imenica srednjeg roda	205
Imenice jednakosložne osnove	206
Imenice nejednakosložne (proširene) osnove	206
Promjena imenica e-vrste	208
Vokativ jednine.....	209
Genitiv množine	210
Promjena imenica i-vrste	212

Instrumental jednine	213
Genitiv množine.....	213
Morfološko-akcenatski tipovi imenica	214
A-vrsta . . . ,.....	214
Imenice muškog roda	214
Imenice srednjeg roda	223
E-vrsta	227
Imenice ženskog roda.....	227
Imenice muškog roda	233
I-vrsta	233
Pridjevi	236
Leksičke osobine	236
Gramatičke osobine.....	237
Pridjevski vid	237
Obilježje roda, broja i padeža	238
Komparacija pridjeva	238
Deklinacija pridjeva	241
Zamjenice (upućenice)	245
Leksičke osobine	245
Imeničke zamjenice.....	246
Pridjevske zamjenice.....	247
Gramatičke osobine	249
Deklinacija zamjenica	249
Imeničke zamjenice.....	249
Promjena ličnih zamjenica	249
Promjena neličnih zamjenica	250
Pridjevske zamjenice.....	251
Brojevi.....	252
Značenje	252
Oblici ;	253
Glavni brojevi	253
Redni brojevi ;	255
Zbirni brojevi	255
Brojni pridjevi	256
Brojne imenice	257
Glagoli.....	258
Leksičke osobine	258
Gramatičke osobine	259
Glagolski vid (aspekt).....	260
Prijelaznost (tranzitivnost)	261
Glagolsko stanje (dijateza)	262
Glagolsko lice.....	262
Glagolsko vrijeme (tempus)	263
Glagolski način (modus).....	263
Gramatički rod i broj	264
Glagolski oblici	264

Podjela glagolskih oblika	264
Glagolske osnove	265
Vrste promjene	266
Pregled oblika po vrstama	267
Prva vrsta	267
Druga vrsta	268
Treća vrsta	270
Četvrta vrsta	271
Promjena pomoćnih glagola	271
Ostali glagoli nepravilne promjene	273
Značenje i tvorba glagolskih oblika	274
Infinitiv	274
Prezent	275
Aorist	276
Imperfekt	277
Perfekt	278
Pluskvamperfekt	279
Futur prvi	280
Futur drugi (egzaktni)	281
Imperativ	281
Potencijal prvi	282
Potencijal drugi	282
Glagolski pridjev radni	283
Glagolski pridjev trpni	283
Glagolski prilog sadašnji	285
Glagolski prilog prošli	285
Pasiv (trpna stanje)	286
Tabelarni pregled tvorbe složenih glagolskih oblika	294
Shematski prikaz glagolskih oblika	295
Prilozi	295
Prijedlozi	297
Veznici	300
Riječce	302
Uzvici	303
 TVORBARIJEČI.....	 304
Prefiksalna tvorba	306
Sufiksalna tvorba	306
Prefiksarno-sufiksalna tvorba	307
Slaganje	307
Srastanje	307
PREFIKSALNA TVORBA	309
Prefiksalna tvorba imenica	309
Prefiksalna tvorba pridjeva	310
Prefiksna tvorba glagola	311
Prefiksna tvorba priloga	313

SUFIKSALNA TVORBA	313
Sufiksalsna tvorba imenica	313
Sufiksalsna tvorba pridjeva	317
Sufiksalsna tvorba glagola	318
Tvorba glagola od glagola (srazlikom u vidu)	318
Tvorba glagola od glagola (bez razlike u vidu)	319
Tvorba glagola od imenica	320
Tvorba glagola od pridjeva	320
Tvorba glagola od ostalih vrsta riječi	320
Sufiksalsna tvorba priloga	321
PREFIKSALNO-SUFIKSALNA TVORBA	321
SLAGANJE	322
Imeničke složenice	322
Pridjevske složenice	323
Priloške složenice	324
TVORBENE ODLIKE OSTALIH VRSTA RIJEČI	324

SINTAKSA

POJAM I PREDMET SINTAKSE	327
SINIAKSIČKE JEDINICE	329
Riječ	329
Punoznačne riječi	329
Nepunoznačne riječi	333
Sintaksema	333
Sintagma	333
Udruživanje sintaksema u sintagme	334
Preobrazba sintaksema u sintagmama	335
Funkcionalna preobrazba	335
Kategorijalna preobrazba	336
Tipovi veze među članovima sintagme	337
Slaganje (kongruencija)	337
Upravljanje (rekcija)	339
Pridruživanje	341
Vrste sintagmi po stupnju povezanosti članova	342
Vrste sintagmi po sastavu	343
Vrste sintagmi po upravnom članu	344
Supstantivne (imeničke) sintagme	344
Kongruentne supstantivne sintagme	345
Imeničke sintagme	345
Zamjeničke sintagme	346
Brojne sintagme	346
Nekongruentne supstantivne sintagme	346
Imeničke sintagme	347
Zamjeničke sintagme	348
Brojne sintagme	348
Verbalne (glagolske) sintagme	349

Objekatske sintagme	349
Adverbijalnoodredbene sintagme	350
Adjektivne (pridjevske) sintagme	351
Adverbijalnoodredbene sintagme	352
Dopunske sintagme	352
Adverbijalne (priložne) sintagme	353
Adverbijalnoodredbene sintagme	354
Dopunske sintagme	354
Kvantifikativne sintagme	355
Rečenica	355
Rečenica kao obavijesna (komunikacijska) jedinica	356
Rečenica kao gramatička jedinica	356
Predikativnost	356
Izražavanje predikativnosti	358
Gramatička paradigma rečenice	359
Ciljna usmjerenost rečenice	360
Izjavne rečenice	360
Upitne rečenice	360
Poticajne rečenice	361
Usklične rečenice	361
Gramatičko ustrojstvo rečenice	362
Rečenični model	362
Samostalni rečenični članovi	363
Predikat	363
Glagolski predikat	364
Prosti glagolski predikat	364
Složeni glagolski predikat	364
Imenski predikat	365
Kopulativni predikat	365
Semikopulativni predikat	367
Širenje predikata	368
Dekompozicija	368
Usložnjavanje	369
Usložnjeni glagolski predikat	369
Usložnjeni imenski predikat	370
Ispuštanje predikata	371
Subjekt	372
Ispuštanje subjekta	373
Rečenice bez subjekta	373
Slaganje subjekta s predikatom	374
Objekt	376
Bliži (izravni) objekt	377
Dalji (neizravni) objekt	378
Adverbijalna odredba	383
Adverbijalna odredba mjesta	384
Adverbijalna odredba vremena	387

Adverbijalna odredba načina.....	389
Adverbijalna odredba uzroka	390
Adverbijalna odredba namjere	392
Ostale adverbijalne odredbe.....	392
Nesamostalni rečenični članovi.....	394
Atribut.....	394
Kongmentni atribut.....	395
Nekongmentni atribut	397
Nekongruentni atribut uz konkretne imenice	397
Nekongruentni atribut uz deverbativne i deadjektivne imenice	400
Apozicija.....	402
Vrste rečenica po sastavu	403
Proste rečenice	403
Strukturna-semantički tipovi prostih rečenica.....	403
Dvočlane rečenice.....	403
Jednočlane rečenice	405
Složene rečenice	407
Vrste složenih rečenica.....	407
Analiza složenih rečenica.....	409
Nezavisnosložene rečenice	410
Nezavisno slaganje prostih rečenica	410
Eksplisitne nezavisnosložene rečenice	410
Sastavne (kopulativne) rečenice	411
Suprotne (adverzativne) rečenice	414
Rastavne (disjunktivne) rečenice	416
Implicitne nezavisnosložene rečenice	417
Sastavne (kopulativne) rečenice	417
Suprotne (adverzativne) rečenice	418
Rastavne (disjunktivne) rečenice	419
Zavisnosložene rečenice	419
Zavisno slaganje prostih rečenica.....	419
Eksplisitne zavisnosložene rečenice.....	421
Zavisnosložena rečenica s objekatskom klauzom.....	422
Zavisnosložene rečenice s adverbijalnim klauzama.....	424
Zavisnosložena rečenica s mjesnom (lokalnom) klauzom	424
Zavisnosložena rečenica s vremenskom (temporalnom) klauzom	425
Zavisnosložena rečenica s načinskom (modalnom) klauzom	428
Zavisnosložena rečenica s poredbenom (komparativnom) klauzom	429
Zavisnosložena rečenica s uzročnom (kauzalnom) klauzom	431
Zavisnosložena rečenica s posljedičnom (konsekutivnom) klauzom	433
Zavisnosložena rečenica s namjernom (finalnom) klauzom	435
Zavisnosložena rečenica s pogodbenom (kondicionalnom) klauzom	436
Zavisnosložena rečenica s dopusnom (koncesivnom) klauzom	438
Zavisnosložena rečenica s atributskom klauzom	440
Implicitne zavisnosložene rečenice	444
Rečenična kondenzacija	445

Infinitivizacija i adverbizacija	446
Infinitivizacija.....	447
Adverbizacija.....	447
Nominalizacija.....	449
Predikatski apozitiv	450
Vezani tekst.....	451
Uključivanje rečenica u vezani tekst	452
Ustrojstvo vezanog teksta	453
Obavijesno raščlanjivanje rečenica u vezanom tekstu.....	453
Tipovi veze među rečenicama u vezanom tekstu	454
Lančana (linearna) veza	454
Inkoativne i finitivne rečenice	455
Tekstualna (tematska) progresija	457
Naporedna (paralelna) veza.....	458
Sredstva veze među rečenicama u vezanom tekstu	459
Tipovi vezanog teksta	464
Red riječi	465
Osnovni red riječi	466
Aktualizirani red riječi	470
Obavezni red riječi	470
<i>IZVORI</i>	475

PREDGOVOR

U našoj se javnosti već dugo osjeća potreba za gramatikom bosanskoga standardnog jezika. Ta je potreba posebno istaknuta u posljednjih esetak godina, otkad bosanski standardni jezik ide vlastitim putem. Stoga smo se – na poticaj i uz podršku ministra obrazovanja dr. Fahrudina Rizvanbegovića – prihvatili teškog i odgovornog posla njezine izrade. Gramatika koju predajemo javnosti nastala je, dakle, kao plod nastojanja da se bosanskome jeziku u oblasti gramatičke norme postave čvrsti temelji. Ona je po svojoj naravi *opisna* i *normativna*, a u daljem procesu normiranja bosanskoga jezika moći će – nadamo se – poslužiti kao osnovica.

Ova je gramatika namijenjena, prije svega, učenicima srednjih škola, ali će ona – vjerujemo – biti korisna i studentima viših i visokih škola, nastavnicima bosanskoga jezika te, na koncu, svima koji se žele obavijestiti o gramatičkome ustrojstvu bosanskoga jezika.

Pojedine odjeljke ove gramatike napisali su:

Dževad Jahić:	<i>Uvod, Fonetika i fonologija</i>
Senahid Halilović:	<i>Morfologija i tvorba riječi</i>
Ismail Palić:	<i>Sintaksa</i>

Imajući na umu nedostatak odgovarajuće literature ove vrste, u ovoj smo gramatici nastojali sistematski opisati gramatičko ustrojstvo bosanskoga standardnog jezika. Taj je sistematski opis, dakako, morao biti ograničen namjenom ove knjige i profilom njezinih korisnika. Stoga smo u opisu pojava kojima smo se bavili težili što većoj preglednosti i jasnoći. Kako bi se stekla šira saznanja o bosanskome standardnom jeziku i njegovu razvoju, uvodni je dio duži negoli je to uobičajeno u ovakvim knjigama.

Svjesni važnosti očuvanja veze s našom gramatičkom tradicijom, trudili smo se – koliko god je to bilo moguće – primijeniti njezina dostignuća, ali smo, isto tako, imajući na umu savremene tokove nauke o jeziku, rado usvajali i saznanja do kojih je došla moderna gramatika. Omjer ovih dvaju pristupa u svakog autora nije isti. To je osnovni razlog što smo pojedine odjeljke ove gramatike odvojili u posebne cjeline, koje se, istina,

jedna od druge manje ili više metodološki i stilski razlikuju, ali se ipak u značajnoj mjeri međusobno dopunjuju. Svjesni, dakle, postojećih razlika u pristupu, trudili smo se, ipak, usvojiti i primijeniti jedinstvena načela i – gdje god je to bilo nužno – usaglasiti mišljenja, kako bi ova knjiga činila jednu jedinstvenu i koherentnu cjelinu.

Upućivanja iz jednog odjeljka na tačke u drugom odjeljku u kojima se govori o istom pitanju vršena su na uobičajeni način. Velikim slovima F, M, T i S, uz koje se nalazi broj tačke ili tačaka, označeni su odjeljci na koje se upućuje: F = *Fonetika fonologija*, M = *Morfologija*, T = *Tvorba riječi*, S = *Sintaksa*.

Terminologija kojom smo se koristili uglavnom je uobičajena i poznata, a ako su gdje morali biti uvedeni novi termini, oni su posebno objašnjeni. Pri navođenju primjera trudili smo se da oni budu stilski raznovrsni. Razumljivo, najveći dio njih potječe iz djela bošnjačkih pisaca XX stoljeća; ako su veličine rečenice ili više rečenica (npr. u *Sintaksi*), uz njih se nalaze podaci o tome iz kojeg su djela uzeti.

Za nesebičnu i stalnu pomoć koju nam je pružila pri izradi ove gramatike veliku i iskrenu zahvalnost dugujemo uredniku, glavnom stručnom savjetniku i recenzentu dr. Hasniji Muratagić-Tuni. Isto tako veliku zahvalnost dugujemo i recenzentima: dr. Marini Katnić-Bakaršić, dr. Ilijasu Tanoviću i prof. Amiri Hadžagić, koji su s velikim strpljenjem iščitali rukopis i dali vrlo korisne primjedbe. Autor sintakse posebno je zahvalan dr. Ivi Pranjkoviću i dr. Josipu Baotiću, koji su pročitali njegov rukopis i autoru omogućili da se okoristi njihovim vrlo značajnim zapažanjima. Zahvalni smo, također, i svim kolegicama i kolegama koji su pažljivo čitali dio po dio rukopisa i svojim korisnim primjedbama pridonijeli njegovu kvalitetu, te svima koji su nam na bilo koji način pružili podršku i tako pomogli da ova knjiga ugleda svjetlo dana. Posebnu zahvalnost dugujemo i izdavaču -*Domu štampe* iz Zenice.

Na koncu valja kazati: za sve što je u ovoj gramatici dobro urađeno zaslužno je mnogo ljudi, a za sve propuste krivicu snose isključivo njezini autori.

Sarajevo, maja 2000.

Autori

Popis najvažnijih *skraćenica i simbola* upotrijebljenih u Gramatici bosanskoga jezika

Skraćenice		Simboli	
aor.	aorist	>	proizlazi; preoblikuje se u
cop.	kopulativni glagol	<	od
faz.	fazni glagol		postaje, preoblikuje se u; znači
gl.	glagol		prema, nasuprot
1m.	nmenca	/	odnosno, altemira sa
1mp.	imperativ	-o	nulti morfem
1mpers.	impersonalno	*	neprihvatljiva rečenica
inf.	infinitiv	K	klauza (surečenica)
jd.	jednina	S1	supstantivna riječ u nominativu
komp.	komparativ	S2	supstantivna riječ u genitivu
1.	lice	S3	supstantivna riječ u dativu
mn.	množina	S4	supstantivna riječ u akuzativu
mod.	modalni glagol	odS	supstantivna riječ s prijedlogom <i>od</i>
m.r.	muški rod	oS	supstantivna riječ bez prijedloga ·
prez.	prezent	VF	lični glagolski oblik (verbum finitum)
s.r.	srednji rod	VIF	nelični glagolski oblik (verbum infinitum)
superl.	superlativ		
ž.r.	ženski rod		
N I nom.	nominativ		
G / gen.	genitiv		
D / dat.	dativ		
A / ak.	akuzativ		
V / vok.	vokativ		
I / instr.	instrumental		
L / lok.	lokativ		
S	supstantivna riječ; subjekt		
P	predikat		
O	objekt		
A	adjektivna riječ; atribut		
AO	adverbijalna odredba		
AP	apOZlCIJa		
ADV	adverbijalna riječ		
V	verbalna riječ		
grč.	grčki		
lat.	latinski		
razg.	razgovomo		

UVOD

BOSANSKI JEZIK

Bosanski jezik spada u južnoslavenske jezike, kao dio širega srednjojužnoslavenskoga dijasistema, koji čine nekoliko većih dijalekatskih grupa. Južnoslavenski jezici pripadaju užoj porodici slavenskih jezika, a slavenski jezici su dio velike indoevropske jezičke zajednice.

Indoevropska jezička zajednica, u koju spadaju indoiranski, romanski, gennanski, baltički, slavenski jezici, kao i albanska, grčka i keltska grupa, raspada se negdje oko 2000. godine p.n.e., kad se formira baltičko-slavenska zajednica. U vrijeme postojanja te zajednice jezici slavenskih i baltičkih predaka stječu mnoge zajedničke osobine, po kojima se počinju razlikovati od ostalih indoevropskih naroda odnosno njihovih jezika. Ta baltičko-slavenska jezička zajednica također se raspala, što se desilo negdje oko 1500-1300. godine p.n.e., kada dolazi do uobličavanja *praslavenske jezičke zajednice*. Prostor na kojem se ova zajednica pružala i vrijeme u kojem se razvijala u nauci nisu sa većom sigurnošću utvrđeni. Ipak se najčešće iznose pretpostavke da su Stari Slaveni živjeli negdje na prostoru između rijeka Odre i Labe na zapadu i Volge na istoku. Oni su se svojim praslavenskim jezikom (koji se nije odlikovao većim unutarnjim dijalekatskim razlikama-) služili u dugom vremenskom periodu, sve do III vijeka n.e., kad otpočinju seobe slavenskih plemena. Nakon tih seoba, u vremenu od nekoliko vijekova (između III i VII vijeka), stvaraju se tri veće skupine slavenskih dijalekata: *zapadnoslavenska*, *istočnoslavenska* i *južnoslavenska*. Iz tih dijalekata razvili su se današnji slavenski jezici: a) *zapadnoslavenski*: poljski, češki, slovački, kašupski, donjolužički, gornjolužički, b) *istočnoslavenski*: ruski, bjeloruski, ukrajinski, rusinski; c) *južnoslavenski jezici*, koji se dijele na *zapadnu* i *istočnu* grupu.

Južnoslavenski jezici nastaju iz južnoslavenskoga prajezika, odnosno iz dva njegova ogranka. Ovim prajezikom preci Južnih Slavena govorili su prije nego što su se doselili na Balkan. Taj južnoslavenski prajezik razdvaja se na zapadni i istočni prajezik. Iz zapadnog južnoslavenskoga prajezika nastali su slovenski jezik i *srednjojužnoslavenski dijasistem*, a iz istočnoga južnoslavenskoga prajezika nastali su makedonski, bugarski i staroslavenski jezik.

Srednjojužnoslavenski dijasistem sadržavao je pet širih dijalekatskih cjelina: kajkavsku, čakavsku, zapadnoštokavsku, istočnoštokavsku i torlačku. Iz tih pet srednjovjekovnih narječja kasnijim razvojem nastaju: *zapadna srednjojužnoslavenska grupa*, a to su hrvatski i *bosanski jezik* i *istočna srednjojužnoslavenska grupa*, a to su srpski i *crnogorski jezik*. Srednjojužnoslavenski dijasistem (odnosno nazivi za sve četiri nacionalno-jezičke tradicije) više od jednog stoljeća (od sredine XIX sve do kraja XX vijeka) razvijao se u sklopu zajedničkog naziva *srpskohrvatski/hrvatskosrpski jezik*. Danas se upotrebljavaju nazivi *srpski*, *hrvatski* i *bosanski jezik*, s tim što naziv *crnogorski jezik* još nije zvanično priznat.

STAROSLAVENSKI JEZIK

Staroslavenski jezik je prvi pisani jezik svih Slavena. Tvorac mu je slavenski prosvjetitelj Konstantin (Ćirilo). Nastao je u drugoj polovini IX vijeka na osnovama mjesnoga govora Slavena iz okoline Soluna. Taj mjesni govor pripadao je jednom južnoslavenskom dijalektu bliskom tadašnjim makedonskim govorima. Na taj dijalekt sa grčkog jezika preveli su crkvene knjige braća Ći-

rilo i Metodije prije svoga odlaska u Moravsku i Panoniju, gdje su među tamošnjim slavenskim stanovništvom širili hrišćansko učenje. Najstariji spomenici na tome jeziku nisu sačuvani, već su ostali samo prijepisi iz X i XI vijeka.

Unauci se za taj jezik ne upotrebljava samo naziv *staroslavenski* već i drugi nazivi, među kojima najčešće *starobugarski* i *crkvenoslavenski*. Postoje težnje da se terminom *starocrkvenoslavenski* označi izvorni ćirilometodijski jezik IX vijeka, čiji spomenici nisu sačuvani, a da se pojmom *staroslavenski* označe pisani izvori iz X i XI vijeka, tj. oni tekstovi i spomenici koji su od tog jezika jedino i sačuvani.

Staroslavenski jezik služio je skoro svim Slavenima kao nadregionalni, nadnacionalni, zajednički književni jezik, a po svojim osobinama nije se podudarao ni sa jednim živim narodnim govorom Slavena toga doba. Stoga se u novijoj literaturi naziva i *općeslavenski književni jezik*. On se vremenom počeo prilagođavati jezičkim obilježjima užih sredina, pa su se u njemu javljale i veće razlike. Te razlike su rezultat unošenja osobina narodnih govora u taj stari slavenski jezik, odnosno tradicije prostora na kojem se on upotrebljava. Takav izmijenjeni i usmenoj riječi do izvjesne mjere prilagođeni jezik naziva se *redakcijama* i *recenzijama*. Postoje različite redakcije staroslavenskog jezika: hrvatska, srpska, bosanska-humska, bugarska, makedonska, češka i ruska redakcija. Tako je bosanski jezik potekao iz svoje bosanska-humske redakcije, odnosno verzije prvotnoga staroslavenskog ili općeslavenskog jezika.

Godine 863. Ćirilo je sastavio prvo slavensko pismo po imenu *glagoljica* (od stare slaven-ske riječi *glagoljati* = govoriti, pisati). Nemalo nakon toga nastala je i *ćirilica*, koja se tako zove po Ćirilu, jer se (pogrešno) smatralo daje i to pismo Ćirilo sastavio. I jedno i drugo pismo nastala je po ugledu na grčko pismo. Ipak, glasovi slavenskih jezika tražili su drukčija i originalna slova kojima bi se u pisanju obilježavali. Tih glasova nije bilo u grčkom jeziku, pa tako nije bilo ni slova, odnosno grafema za njih u grčkome pismu.

Postojala su tri tipa glagoljice. Stari tip glagoljice, koji je nastao i upotrebljavao se na istoku, u grčko-bizantijskom krugu, tamo gdje je i pradomovina staroslavenskog jezika. Takva glagoljica zvala se *obla*, po oblom obliku slova. Na zapadu se (u okviru rimokatoličkoga kruga) kod zapadnih Južnih Slavena razvija novi tip glagoljice, tzv. *uglasta* (uglata) glagoljica. Ona je sa oštrijim, "uglastijim." formama slova, a naziva se i *hrvatska glagoljica*. U Bosni se u srednjem vijeku upotrebila prijelazna forma između obla i uglaste glagoljice, koja se naziva *poluobla*, odnosno *bosanska glagoljica*.

Staroslavenski jezik imao je dva svoja pisma, stariju glagoljicu i nešto mlađu ćirilicu. Na osnovu staroslavenskih spomenika na glagoljici i ćirilici, nauka je opisala taj najstariji pisani općeslavenski jezik. On je bio mnogo složeniji nego što su to današnji slavenski jezici. Sastojao se iz većega broja samoglasnika, a imao je i složeniji padežni i glagolski sistem. Sve te osobine kasnije su se u slavenskim jezicima uprostile, tako da nijedan od slavenskih jezika nije sačuvao složeni glasovni sistem kakav je bio u staroslavenskom jeziku.

Staroslavenski jezik je imao trinaest samoglasnika:

a, e, t, o, u, b (Ger), *a* (Gor), *e* (Gat), *o*, *y* (Geri), *r, j*.

Svi ovi staroslavenski samoglasnici sveli su se u današnje samoglasnike *a, e, i, o, u*, ili su se mijenjali i nekako dmkčije; kao npr. staroslavenski vokal *jat*, koji je zamijenjen sa *i*je odnosno *je*, *te* i *le*.

Glasovi *jer i jor* su se u staroslavenskom bilježili kao *b i b*. *Jer* je mehki poluglas, poluglas prednjeg reda, odnosno prednjojezični. *Jor* je tvrdi poluglas, ili poluglas zadnjeg reda, zadnjojezični. Upotrebljavali su se vrlo često u staroslavenskom jeziku jer je u tom jeziku još važio zakon otvorenog sloga. To je zakon naslijeđen iz praslavenskog jezika, a ogledao se u tome da se svaki slog morao završavati samoglasnikom. Tako *sujer i jor* imali funkciju otvaranja slogova; iza mehkih suglasnika upotrebljavao se najčešće mehki poluglas *h*, a iza tvrdih suglasnika upotrebljavao se tvrdi poluglas *b*. Kad je prestao važiti zakon otvorenoga sloga, ti poluglasi bili su izloženi dvama procesima: 1. oni se vokaliziraju, odnosno prelaze u samoglasnik *a* (ili *e*), u tzv. jakom položaju (npr. *db11b>ddn, pbsb>pčis, sonb>siin, p<itkb>petak, tmbna>taman* i sl.); 2. gube se (bez zamjene odnosno vokalizacije) u tzv. slabom položaju, kakav je slučaj s krajnjim poluglasima u datim primjerima, a i uprimjerima *pbsa>psa ili p<itbka>petka*.

Glas *jat* (u staroslavenskom *rll*, u latinici *e*) naslijeđen je iz praslavenskog jezika. U srednjojužnoslavenskom dijasistemu (čakavsko, kajkavsko i štokavsko narječje) nije se sačuvao, već je dao različite reflekske *i, e, ije (je)*. Bosanski jezik u svojim dijalektima nasljeđuje ikavsku i ijekavsku zamjenu jata. Bosanski književni jezik je ijekavski; ikavizam u njemu nije književna osobina u savremenom smislu riječi. Tako se u bosanskome jeziku od nekadašnjeg praslavenskog i staroslavenskog oblika sa jatom na mjestu toga jata javljaju ili dvosložni refleks *ije*, ili jednosložni refleks *je*: *mleko>mlijeko, seno>sijeno, reka>rijeka; pisma>pjesma, vetar>vjetar*.

Nosni glasovi ili nazali *en, on (h), jk; ((, Q)* naslijeđeni iz praslavenskog jezika, prelaze u obične, nenazalne samoglasnike. U bosanskome jeziku {; je dala *e*, a *Q* je dala *u*: *mso>meso, ztb>zet, p<2fb>pet; rQka>nlka, dQbo>dub, mQŽb>muž, pQt>pid*.

Glas *jeri* (*b1; y*) u praslavenskom i staroslavenskom bio je samoglasnik zadnjeg reda, koji se izgovarao otprilike onako kako se danas izgovara u ruskom jeziku. U bosanskome je zamijenjen postojećim samoglasnikom *i*: *syna>sfn, ryba>r'iba, ty>tf, my>mf*.

U staroslavenskom su postojali i vokalna *r* te vokalna *l* (*rb, rb, lb, lb*). Vokalna *r* je sačuvano u bosanskome jeziku: *krovb>kfv, prbstb>prst, vroba>vfba*, dok je vokalna *l* prešlo u samoglasnik *u*: *vlbko>vuk, vlbna>vuna, slbza>suza, slonbce>siince*.

Suglasnički sistem staroslavenskog jezika nije bio tako složen kao samoglasnički. Staroslavenski je imao suglasnik *dz* (3), koji se već u staroslavenskom pretvara u suglasnik *z*; *dzvono>zvono*. Staroslavenski nije imao glasove *ć, đ, dž*, koje danas ima bosanski jezik. Mjesto današnjeg *ć* u staroslavenskom je bila grupa *št*: *noštb (noć)*, ili *obbština (općina)*, *svišta (svijeća)*. Umjesto *đ* u staroslavenskom je bila grupa *žd*; *mežda (međa), prežda (pređa), tuždb (tuđ)*.

Staroslavenski jezik imao je mnogo glagol_skih oblika, znatno više nego što ih danas ima bosanski jezik. U padežnom sistemu oblici dat., instr. i lok. nm. imenica ž.r. nisu npr. bili ujednačeni, već su imali posebne svoje nastavke, npr.: imenice *žena, noga* za dat. mn. imale su oblik *ženamo, _nogamo*, za lok. mn. *ženaho, nogaho*, a za instr. mn. *ženami, nogami*.

U deklinaciji (promjeni imenica) i konjugaciji (promjeni glagola) staroslavenski jezik imao je jedninu, množinu i dvojину (dual). Dvojina se upotrebljavala za označavanje dvaju predmeta, kako je danas npr. u slovenskom jeziku. Dvojina nije sačuvana u bosanskome jeziku, mada je od nje ostalo tragova, npr. *nokat-noktijii, gost-gostijit, oko-očijit, il/10-išijiu, kokoš-kokošiju*.

Staroslavenski jezik ima veliki značaj za sve slavenske jezike. On je, kao najstariji pisani slavenski jezik, po svojim osobinama blizak praslavenskom. Zato je na osnovu njega u nekoj mjeri

moguće rekonstruirati i sam praslavenski jezik. To je hipotetički, nepotvrđeni jezik Uezik bez pisanih spomenika), iz kojega su se razvili ne samo staroslavenski jezik već i zapadnojužnoslavenski jezici, odnosno i sam bosanski jezik.

DIJALEKTI SREDNJOŽNOSLA VENSKOGA DIJASISTEMA

Čakavsko, kajkavsko i štokavsko narječje

Književni jezici nastali na osnovama govornog srednjojužnoslavenskoga dijasistema među sobom su u gramatičkoj strukturi veoma bliski. UXIX vijeku nastali su na govornim temeljima istočnohercegovačkoga dijalekta, tj. novoštokavskih govora. Stoga, prije nego se pristupi bilo kojem od ovih jezika, najprije valja razmotriti njihovu širu govornu bazu. Njihova govorna baza najčešće se dijeli na tri narječja: čakavsko, kajkavsko i štokavsko.

Ta tri narječja u grubim crtama začinju se unutar prajužnoslavenske jezičke zajednice, u vrijeme kad preci Južnih Slavena, prije doseljenja na Balkan, žive na širem prostoru Panonske nizije. Takve tri govorne "pretcjeline" u to vrijeme nisu se onoliko razlikovale koliko su se razlike među njima produbile u srednjem vijeku, u doba formiranja i razvoja srednjovjekovnih država. Čakavština se javlja u granicama prvobitne srednjovjekovne hrvatske države, a kajkavština na području prekosavske Hrvatske, odnosno Civilne Hrvatske. Zahvatajući veći dio srednjojužnoslavenskoga prostora, štokavština se javlja u vidu tri srednjovjekovna dijalekta. Ugranicama srednjovjekovne Bosne razvija se zapadna štokavština. Na području Raške i Zete formira se istočna štokavština. Na najistočnijem dijelu štokavskoga prostora, koji je uglavnom van granica srednjovjekovne Raške, uobličava se predtorlački odnosno torlački srednjovjekovni dijalekt. Takvo stanje zadržalo se do XV vijeka, kad započinju velika migraciona kretanja štokavskoga stanovništva unutar granica Otomanskoga carstva. Ona su trajala do XIX vijeka, ali su se na različite načine nastavljala sve do najnovijeg vremena. Usklupu tih migracija stočarsko stanovništvo iz južnijih dinarskih krajeva (istočna Hercegovina, zapadna Crna Gora) kreće se u pravcu zapada, sjeverozapada, te sjevera i sjeveroistoka. Time se istočna štokavština širi na prostore zapadne štokavštine, a potom i na terene gdje su prvobitno bili čakavski i kajkavski govori. Zapadnoštokavski dijalekt biva preplavljen dinarskim stanovništvom sa terena istočne štokavštine, a čakavsko i kajkavsko narječje povlače se prema zapadu ili jugozapadu. Viševjekovnim migracijama nije izloženo samo štokavsko stanovništvo već i kajkavsko pa i čakavsko. Pri tome kajkavski govori potiskuju čakavske šireći se prema jugozapadu, a najzapadniji kajkavski govori ponovo se dodiruju i ukrštaju sa slovenskim jezikom (čija je dijalekatska osnova također kajkavska, odnosno zapadnokajkavska). Tim migracijama dolazi do velikih promjena prvobitnog rasporeda dijalekata i do međusobnih miješanja i utjecaja. Pri tome se formiraju novi prijelazni govori.

Granice među dijalektima nigdje nisu tako oštre i nije ih moguće precizno utvrditi. Ali one u rezultatu migracionih miješanja postaju oštrije i uočljivije, da bi se nakon nekog vremena stanovništvo koje je došlo u naknadan neposredan dodir među sobom i jezički približilo. Tada dolazi do pojave zajedničkih govornih crta i dijalekatske granice opet gube na oštirini, postaju neodređenije. Te granice više počinju ličiti na spektar duginih boja, sa postepenim prijelazima među dijalektima, kako je to u normalnim dijalekatskim situacijama, koje migracijama nisu poremećene. Teren srednjojužnoslavenskog dijasistema izložen je velikim pokretima stanovništva iz matičnih prostora ko-

je se seli na druge terene na kojima se ranije nalazilo stanovništvo drukčijih dijalekata. U rezultatu takvih pokreta smanjuje se prvobitno područje čakavskog i kajkavskog narječja. Zapadni štokavski dijalekt ostaje u formama oaza i ostataka. Širi se istočnoštokavski dijalekt, naročito njegov južni ijekavski dijalekatski tip, koji dospijeva na područja sva tri prvobitna zapadna srednjojužnoslavenska narječja; čakavsko, kajkavsko i zapadnoštokavsko. Pri tome je novoštokavština velikim dijelom asimilirala srednjovjekovni bosanska-humski zapadnoštokavski dijalekt.

Čakavsko narječje nastala je na prostoru prve srednjovjekovne hrvatske države i pružalo se do rijeka Cetine i Une na istoku, a Kupe i Save na sjeveru. Naučno je neodrživa tvrdnja da su se čakavski govori protezali istočnije od Une i Cetine sve do rijeka Bosne i Neretve, pa čak i do Drine. Novija istraživanja su pokazala da je tu riječ o terenu nekadašnjega zapadnoštokavskoga bosansko-humskog narječja, što je čuvala starije govorne osobine koje su se u ponečemu poklapale sa čakavskim govorima odnosno njihovim osobinama (grupa *šč*, refleks *j* mjesto *đ*: *meja*; *netjak*, *rodjak*, *projti*, *dojti*; *dal*, *pisal* i sl.). U vrijeme velikih migracija prostor čakavskog narječja se smanjuje, povlačeći se prema zapadu i jugozapadu. Na terene nekadašnjih čakavskih govora doseljava se štokavsko, odnosno novoštokavska stanovništvo, dijelom i kajkavsko stanovništvo.

Čakavsko narječje danas zahvata srednju i sjeveroistočnu Istru, Hrvatsko primorje i dublje prema kopnu područje do Karlovca, a na jugu do Otočca, zatim kvarnerske otoke, dalmatinske otoke do Mljeta, obuhvatajući Korčulu, Lastovo i zapadni dio Pelješca, kao i uzak pojas dalmatinske obale oko Zadra, Šibenika, Trogira i Splita.

Čakavsko narječje dijeli se na tri dijalekta: 1. *sjevernočakavski ekavski dijalekt*, koji zahvata istočni dio Istre i dio Gorskog kotara, te otok Cres; 2. *srednjočakavski ikavsko-ekavski dijalekt*, koji zahvata kvarnerske otoke Krk, Rab, Lošinj, Pag, Dugi otok, Hrvatsko primorje od Kraljevice do Novog, zatim Senj, sjevernu Liku, dio Gorskog kotara i Žumberka; 3. *južnočakavski ikavski dijalekt*, koji obuhvata govore Splita, Zadra i okoline, otoke Ugljen, Pašman, Murter, Šoltu, Hvar, Brač, Korčulu, Vis i zapadni dio poluotoka Pelješca. Tom tipu pripada ikavski govor u jugozapadnoj Istri. Čakavski govor otoka Lastova jedini je čakavski govor sa ijekavskim refleksom *jata*, jer je vezan sa dubrovačkim govorom i tamošnjim jekavizmom. Postoje i čakavski iseljenički govori u Austriji, Mađarskoj i Slovačkoj.

Najtipičniji čakavski govori su oni koji spadaju u sjeveromočakavski ekavski dijalekt. Oni su udaljeni od štokavskih govora, od njih odvojeni pojasom srednjočakavskih ikavsko-ekavskih govora. Tipični ikavski čakavski govori pripadaju južnočakavskom dijalektu, a poprimili su dosta štokavskih utjecaja. Pri tome je i prastara čakavska osobina upitna zamjenica *ča* potisnuta od istočnoštokavske zamjenice *što*, koja se širi u najtipičnije govore južnočakavskog ikavskoga dijalekta.

Najtipičnije osobine čakavskog narječja su: upotreba zamjenice *ča* (prema *kaj* u kajkavskom i *što* u štokavskom), stara akcentuacija (po svome porijeklu najstarija na čitavom području srednjojužnoslavenskog dijasistema), sastoji se iz dva silazna akcenta " (kratkog), (dugog): *noga-noge*; *otac-oca*; *žena-žene* i jednoga posebnoga tipa uzlaznog akcenta (akuta) koji se zove čakavski akut : *silša*, *straža*; izgovor sonanta *j* mjesto suglasnika *đ*: *meja* (međa), *preja* (pređa), *tuji* (tudi); čuvanje glasovne grupe *čr*: *črn* (cm), *črv* (crv); izgovor sonanta *j* umjesto sonanta *ij*: *judi* (ljudi), jubav (ljubav); čuvanje grupe *šč*: *guščer*, *ščap*; čuvanje sonanta *l* na kraju sloga: *selce*, *pepel*, *rekal*; izgovor *n* mjesto *m* na kraju riječi: *sa ženon*, *rukon*, *jesan*, *vidin*; prijelaz staroga vokalnoga *r* i *l* u slogove sa vokalima *a* i *e* + *r*, *l*: *parst*, *barzo*, *karv*; *valna*, *palno*, *molči*, uz čuvanje vokalnoga *r* i zamjenu vokalnog *l* sa *u* (kako je i u štokavskom najječju); čuvanje starih padežnih oblika množine: *žen*, *sel* (gen. mn.), *ženam*, *selom* (dat. mn.), *ženam*, *selim* (instr. nm.) i *ženah*, *selah* (lok. mn.).

U govorima čakavskog narječja, naročito u leksici (rječniku), frazeologiji i sintaksi, osjeća se jak romanski utjecaj iz dalmatskog jezika. To je jezik nekadašnjeg romanskoga predslavenskoga stanovništva koji se govorio u jadranskom priobalnom pojasu do dolaska Slavena. Romanski utjecaj ipak je većim dijelom priman iz dijalekata talijanskog jezika, sa kojima je čakavsko stanovništvo dugo bilo u tijesnom kontaktu (za vrijeme mletačke uprave nad ovim područjem). Stoga čakavske govore odlikuje veliki broj romanizama. Ti romanizmi su se djelimično širili i dublje u unutrašnjost prostora srednjojužnoslavenskoga zapadnoštokavskoga bosansko-humskog dijalekta. U taj srednjojužnoslavenski predmigracioni dialekt primani su i posredstvom dubrovačkog govora (putem tijesnih veza srednjovjekovne Bosne sa Dubrovačkom republikom).

Na čakavskom narječju stvarana je hrvatska književnost, počev od najstarijih pisanih spomenika (*Bašćanska ploča* iz 1100. godine, *Vinodolski zakonik* iz 1288.), zatim i stara hrvatska književnost u periodu od XV do XVII vijeka (Marko Marulić, Petar Hektorović, Hanibal Lucić, Petar Zoranić), pa čakavska narodna poezija. To stvaralaštvo produžavalo se sve do novijih hrvatskih pjesnika i proznih pisaca koji su pisali na čakavskom (Vladimir Nazor npr.), te savremene hrvatske književnosti, koja se dijelom stvara i na hrvatskoj čakavskoj pisanoj tradiciji.

Kajkavsko narječje prvobitno je nastala u prekosavskoj Hrvatskoj na prostoru između rijeke Kupe i Save na jugu i Drave na sjeveru, obuhvatajući veći dio Slavonije. U toku migracija kajkavski je potisnut od štokavskih doseljeničkih govora sa istoka. Ali on se i sam pomjerio prema jugozapadu, prelazeći preko rijeke Kupe na nekadašnje čakavsko područje i potiskujući čakavske govore, ili se sa njima miješajući. Današnje kajkavsko narječje zauzima sjeverozapadni dio Hrvatske sa Gorskim kotarom, što znači da se njime govori u varaždinskom, zagrebačkom i dijelom križevačko-bjelovarskom kraju. Na sjeveru se njime govori i u Međumurju, a ima kajkavskih govora i u Mađarskoj, u pograničnim predjelima s Hrvatskom. Zapadne granice kajkavskog narječja uglavnom se podudaraju sa granicom između Hrvatske i Slovenije, gdje kajkavsko narječje ima zajedničkih crta sa slovenskim jezikom.

Kajkavsko narječje dijeli se na tri dijalekta: 1. *kajkavski zagorski dialekt* (sjeverozapadni), blizak slovenskom jeziku. Njime se govori od slovenačko-hrvatske granice preko Hrvatskog zagorja do Zagreba, a odlikuju ga najtipičnije kajkavske osobine; 2. *kajkavski prigorski dialekt* (jugozapadni), blizak čakavskim govorima, koji se prostire jugozapadno od Zagreba prema čakavskoj teritoriji, odnosno srednjočakavskom dijalektu (ikavsko-ekavskom) i 3. *istočnokajkavski dialekt*, blizak slavonskim štokavskim govorima, sa većim stepenom miješanja kajkavskih i štokavskih odlika.

Glavne osobine kajkavskog narječja su: upitna zamjenica *kaj* (prema *ča* u čakavskom i *što* u štokavskom), ekavska zamjena jata: *dete-deteta*; prevladavanje starije akcentuacije sa dva silazna akcenta, : *lipa*, *bldgo* i metatonijskim akutom, ,,: *p'žšem*, *let'žmo*, *suša*, kao u čakavskom narječju; stari poluglas je zamijenjen samoglasnikom *e*: *den*, *megla*, *steklo* (štokavsko: *dan*, *magla*, *staklo*); upotreba suglasnika *č*, *dž* i *j* umjesto *ć* i *đ*, kako je u štokavskom: *sveća*, *medža*, *meja*; očuvanje starog mehkoga suglasnika *r*: *morje*, *zorja*, *orjem* (more, zora, orem); čuvanje *l* na kraju sloga: *da!*, *pepel*, *daše!* (dao, pepeo, došao); početna grupa *vu* prema štokavskom *u*:- *vučitelj*, *vulica*; neizvršena sibilizacija: *mikati* (micati), *digati* (dizati), *junaki*, *duhi*; grupa *čr* mjesto *cr* kao i u čakavskom: *črv*, *črep*; izgovor *lj* i *nj* mjesto *lj* i *nj*: *zemla*, *kojn* (zemlja, konj); obezvučavanje suglasnika na kraju riječi: *grat* (grad), *vrak* (vrag), *zup* (zub); stari oblici gen. mn. *žen*, *let*; dat. mn. *ljudi*, *kravi*; instr. mn. *ljudmi*, *kravami*; lok. mn. *ljudeh*, *kravah*; iskazivanje budućeg vremena samo oblikom futura I: *došel bum*, *bum rekel*, ili prezentom svršenih glagola: *Tako dojdem*; *Jeste ti donesem*.

U leksici, frazeologiji i sintaksi kajkavskih govora osjeća se jak germanski utjecaj. U hrvatskim gradovima Nijemci su imali velikog udjela u razvoju trgovine i zanatstva, pa su se gennanizmi širili i u okolne govore. Najsjeverniji dio kajkavske oblasti bio je pod mađarskim jezičkim utjecajem, koji je naročito jak po selima oko zamkova ugarske vlastele.

Kajkavsko narječje, kao i čakavsko, u prošlosti se upotrebljavalo kao književni jezik. Na tome narječju nema tako starih spomenika kao što ih ima na čakavskom. U drugoj polovini XVI vijeka pojavljuju se prva književna djela na kajkavskom (Ivan Pergošić, Antun Vramec). U XVII vijeku kajkavskim narječjem pišu svoja književna djela Juraj Habelić, Ivan Belostenec, kao i fra Krsto Frankopan, Pavao Riter Vitezović, koji su porijeklom čakavci. Na kajkavskom narječju napisana su i djela hrvatskih književnika XX stoljeća, kakva su npr. *Hrvatsko nokturno* Antuna Gustava Matoša, *Ognji i rozi* Ivana Gorana Kovačića, *Balada Petrice Kerempuha* Miroslava Krleže i dr.

Štokavsko narječje

Štokavsko narječje zahvata veći dio prostora srednjojužnoslavenskog dijasistema. Njegova zapadna granica je granica prema čakavskom i kajkavskom narječju. Na drugim stranama pruža se sve do granica sa susjednim državama Mađarskom, Rumunijom, Bugarskom, zatim Makedonijom i Albanijom. Štokavs iseljeničkih govora ima i u Mađarskoj, Rumuniji, Italiji, Austriji i Turskoj, a štokavskih O!=Za ima na Kosovu i unutar čakavskog narječja (Istra) i kajkavskog narječja (Gorski kotar, Žumberak).

U vremenu do XV vijeka štokavski teren dijeli se na tri predmigraciona dijalekta: 1. zapadnoštokavski (Bosna i Hum), 2. istočnoštokavski (Raška, Zeta) i 3. predtorlački (krajnji istok srednjojužnoslavenskog dijasistema). Pošto se teren čakavskog i kajkavskog narječja pružao znatno istočnije od današnjih njegovih granica, štokavsko narječje prije otpočinjanja migracija zahvatalo je manji teren nego danas. Ono se migraciono proširivala prema sjeverozapadu i zapadu na račun kajkavskog, odnosno čakavskog narječja, ali je i unutar samog štokavskog narječja dolazilo do širenja istočne štokavštine na račun srednjovjekovne zapadne štokavštine. Negdje od XIII do XV vijeka dolazi do dvije najznačajnije izmjene samome srednjoštokavskom dijasistemu. Izvršena je zamjena *jata* različitim refleksima. Tom zamjenom bivaju zahvaćeni ne samo štokavski već i čakavski i kajkavski „govori. Unutar štokavskog narječja zapadna grupa govora ima ikavski refleks *jata* (*mliko*, *vitar*), srednja (odnosno južna) grupa ima ijekavski refleks (*mlijeko*, *vjetar*), a istočni govori imaju ekavski refleks (*mleko*, *vetar*). Tako se formiraju *zapadni govori* (*ikavski*), *južni* (*ijekavski*) i *istočni* (*ekavski*). Druga značajna pojava desila se unutar granica štokavskog narječja, i to samo u hercegovačko-crnogorskim govorima. To je formiranje dva nova uzlazna akcenta ', ' pored postojeća dva staroštokavska silazna ", . To je istočnohercegovačka inovacija u čijem rezultatu imamo novoštokavski četvoroakcenatski sistem: *brod*, *kuća* + *lopata* (od *lopata*) *vojnĭk* (od *vojnĭfk*). Skupa sa tom pojavom u istočnohercegovačkim govorima (koji su prvobitno bili istočnoštokavski) dolazi do izjednačavanja dat., instr. i lok. mn. i do fonniranja sedmočlanoga padežnog sistema. Pri tome se gube stari oblici deklinacije očuvani dijelom u zapadnoj štokavštini, a naročito u čakavskom i kajkavskom narječju. Nakon te dvije promjene (koje su se desile u jezgri istočnohercegovačkih i zapadno-crnogorskih govora) od XV vijeka započinju velike migracije stanovništva kod kojeg su se te novoštokavske promjene desile. To stanovništvo svoje novoštokavske jezičke osobine raznosi po zapadnijim, sjevernijim, pa i sjeveroistočnijim područjima štokavštine, zahvatajući i dijelove čakavskog i kajkavskog narječja. Na taj način južniji štokavski ijekavski govori preplavljaju prostor nekadašnje

zapadne štokavštine (Bosna, Hum, Slavonija). Oni tu zapadnu štokavštinu novoštokaviziraju. Nakon viševjekovnih migracionih kretanja dinarskog stanovništva iz južnih predjela štokavštine (odnosno istočne štokavštine) vremenom se na štokavskom području uobličava dijalekatska slika u kojoj novoštokavski govori dominiraju. Ti će govori posredstvom narodne književnosti (koja je stvarana na njihovoj osnovi) u XIX vijeku poslužiti kao dijalekatska baza zajedničkome jeziku nazvanom *s1pskohrvatski*.

Štokavsko narječje dijeli se na: 1. *ekavske* (istočne); 2. *ijekavske* Qužne) i 3. *ikavske* (zapadne) govore. Svaka od ovih triju grupa govora dijeli se prema razvoju akcenta i deklinacije također na po tri dijalekta: *stariji*, *mlađi* i *naajmlađi* dijalekt. To znači npr. da imamo starije ekavske, starije ijekavske i starije ikavske govore, ili npr. da unutar ijekavskih govora imamo stariji ijekavski, mlađi ijekavski i najmlađi ijekavski dijalekt, čiji će se nazivi određivati i prema teritorijalnom kriteriju odnosno prema području koje zahvataju (npr. istočnobosanski).

Ekavski govori štokavskog narječja

1. *Stariji štokavski ekavski dijalekt* (prizrensko-timočki) predstavlja ostatak nekadašnjega najistočnijega predtorlačkoga dijalekta. On se po nekim svojim osobinama smatra čak i četvrtim narječjem, ali ipak prevladavaju mišljenja da je taj dijalekt sastavni dio štokavskog narječja. Danas se on prostire pravcem sjeverozapad-jugoistok, od prizrenskoga kraja do Timoka, zahvatajući istočne i južne dijelove Srbije. Negdje od XV vijeka ovaj dijalekt se odvaja od glavnine štokavskih govora. U njemu se čuvaju i neke starije osobine (kojih nema na zapadnijem štokavskom dijelu), ili se pojavljuju nove kao rezultat veza sa neslavenskim balkanskim jezicima, odnosno njihovim dijalektima, ili sa dijalektima bugarskog i makedonskog jezika. U tom dijalektu npr. deklinacija je samo sa dva padeža (nom. i ak.), izgubljen je infinitiv, postoji samo opisni komparativ, upotrebljava se član kao u bugarskom i makedonskom jeziku (*babava, bahata*), pa se po tome ovaj dijalekt razlikuje od svih drugih zapadnijih dijalekata. On ima samo jedan akcent, kratki silazni, kraći i od kratkog silaznog u štokavskom narječju: *starac, konja; išl, poteknu, dojd, mene*; sačuvan je poluglas koji je u ostalim štokavskim govorima dao vokal a: *mombak, jedban, kkbav, dban, tbnbak*; čuva se vokalna l: *dig, pln, slza*, ili ono daje refleks lu: *slilnce, sluz*; izgovor suglasnika *ć* i *đ* kao *č* i *dž*: *kuća, medža*; upotreba afrikatskog suglasnika *ž*: *džddnji, džver, džid*; čuvanje sonanta *l* na kraju riječi: *kazal, radi!*, ili se on zamjenjuje sa -ja: *kazdja, radija*; enklitički oblik zamjenice trećeg lica jednine ženskog roda: *da gi vidim, da gi dam*; oblici gen., dat. i ak. mn. za sva tri roda: *da gi se selim, da gi dam, da gi vidim*; oblik futura prvog se gradi sa *ću, ćeš, će* + prezent: *će radi, će dojde*.

2. *Mlađi štokavski ekavski dijalekt* (kosovsko-resavski) zahvata prostor od Kosova, pravcem jugozapad-sjeveroistok, preko kopaoničkoga kraja i centralne Srbije do sjeverne Srbije, obuhvatajući i sjeveroistočni dio Banata. Odlikuju ga: dvoakcenatski sistem sa dva silazna akcenta, dugim i kratkim: *žena, noga; motika, junak, vojnik, devojka*; dosljedan ekavizam i u padežnim oblicima: *noge, zemlje, rilke* (nozi, zemlji, ruci), *tem dobrem* (tim dobrim); gubljenje suglasnika *h*; komparativ na -ši (*novši, cPnši*); jednakost gen. mn. i lok. mn. (*popotoka, po ljiiva*); oblici futura *će da rćidi, će piše*. Ovome tipu pridodaje se i slavonski štokavski ekavski dijalekt sa starijom akcentuacijom ", . : *vode, ručak, dim*; nevršenjem palatalizacije: *ruki* (ruci); starijim oblicima deklinacije: *volov, olom* i sl.

3. *Najmlađi štokavski ekavski dijalekt* (šumadijsko-vojvođanski) zahvata najveći dio sjeverozapadne Srbije (Šumadiju i veći dio Vojvodine). To je novoštokavski ekavski dijalekt, koji je dosljed-

no razvio četveroakcenatski sistem ", + ' , ' : *pevam, radnik, noga, nlka*, sa očuvanim postakcenatskim dužinama (*volova, kapi/ta*) i novom deklinacijom; oblicima gen. rnn. na-a: *dana, noća* i izjednačenošću dat., instr. i lok. mn. *đacima, pesmama, u kilćama*. Stari glas jat zamjenjuje se sa *e*, ali u nekim slučajevima i sa *i*: *nnidrijf, noviji, ženi, meni*. Ovdje se javlja pokoji oblik stare deklinacije: *s'inovom* (dat. mn.) za *!Mi* (instr. mn.) *po piltovi* (lok. rnn.).

Najmlađi štokavski ekavski dijalekt poslužio je kao govorna osnova srpskoga književnog jezika ekavskog izgovora iz druge polovine XIX vijeka u nekadašnjoj Ugarskoj (na području Vojvodine), papotom i u samoj Srbiji.

Ijekavski govori štokavskog narječja

Ijekavski govori zahvataju središnji dio štokavskog narječja, od Crne Gore preko istočne Hercegovine, istočne Bosne do zapadne Bosne i štokavskog dijela Hrvatske.

1. *Stariji štokavski ijekavski dijalekt* (zetsko-južnosandžački) zahvata veliki dio Crne Gore (Zetu i sjeveroistočni teren do Bijelog Polja), kao i južni Sandžak u Srbiji. On ima staru akcentuaciju sa dva silazna akcenta ", : *trava, livada, đevojka, vojnfk*; jekavska jotovanje *čerati, s'ekira; pjesma, vijera*; izjednačenost lok. i ak.: *Žfvf na Cet'inje: idem na Cetl'nje; Čekam pred školom; Dodi pred školom*; enklitičke oblike zamjenica *ni i vi* za dat. mn. i *ne, ve* za ak. mn.; zatim oblike dat. i lok. mn. *mene, tebe, sebe*; kraći oblik infinitiva *nos'it, ostavit, doć, reć*; čestu upotrebu aorista i imperfekta. Ovaj dijalekt odlikuje se velikom unutarnjom izdiferenciranošću na uže poddijalekte i govore. On je poslužio i kao govorna osnovica za crnogorsku narodnu i pisanu književnost još od starih vremena.

2. *Mlađi štokavski ijekavski dijalekt* (ima još i nazive istočnobosanski, ijekavskošćakavski, tuzlansko-fojnički) do danas je najočuvaniji dijalekt kao ostatak nekadašnjega zapadnog štokavskog narječja sabosansko-humskog terena. Pruža se između Save na sjeveru odnosno sjeveroistoku i doline rijeke Fojnice na jugozapadu. Pored šćakavizma (*ščap, ognjišće, kliješća*) odlikuje ga i poseban tip ijekavizma, tj. sekundarni ijekavizam: *p'ijer, dijerat, obazdjerat se*; grupa *ne-* daje *nje-*: *nje.ko, nješta*; prisustvo specifičnih ekavizama; česta diftongizacija vokala; grupa *ro* daje *re*: *greb, greblje*; vokalna *l* daje *uo*: *žtwć, stilob*; neizvršena nova jotovanja: *robje, rOdjak, lfsje, prC1tje, pojdem, ndjdem*; različit izgovor afrikatskih parova: pojave njihovog nerazlikovanja: *četiri, đamija*; genunacija (udvajanje) sonanata tipa *glanna, omma(h)*; tragovi starih akcenata: *poso, valja, bardiik*, ostaci metatonijskog akuta: *moram, silšu*; postojanje predakcenatskih dužina: *Rabija, Mehina, klilpica*; izostanak duljenja sloga pred sonantom: *silnce, /Ovca, kolca, čorba*; ostaci starih padežnih oblika: *hl'ljad, gOdfn, među piltovi*; oblici habituala: *mi bi d6đi, on bi reci*; instr. imenica ž. r. na -im: *ld'-vim, solim*.

Mada se ovaj dijalekt pod pritiskom migracija sa juga razvio u novoštokavskom smjeru, on je, ipak, sačuvao starije zapadnoštokavske bosanske crte. Zato nema naučnog opravdanja njegovo olahko svrstavanje u novoštokavske govore. To nije novoštokavski, već je on *novoštokavizirani* istočnobosanski dijalekt, sa govornim osobinama zapadnoštokavskoga tipa.

3. *Najmlađi štokavski ijekavski dijalekt* (istočnohercegovački) prvobitno se razvio u granicama srednjovjekovnog istočnog Huma i zapadne Zete, a pripadao je predmigracionom istočnoštokavskom narječju. Razvio je četveroakcenatsku novoštokavsku sistemu i sedmočlani padežni sistem, a migracijama se proširio daleko izvan granice istočne Hercegovine. On je tako utjecao na govorna ujednačavanje velikoga dijela terena koji je prije migracija pripadao i istočnoštokavskom i zapadnoštokavskom narječju. Njime se danas ne govori samo u istočnoj Hercegovini i sjeverozapadnoj Crnoj

Gori već i u zapadnom dijelu Sandžaka, zapadnoj Srbiji, jugoistočnoj, sjevernoj i zapadnoj Bosni i dijelu Hrvatske naseljenom novoštokavskim stanovništvom, uključujući i Dubrovnik. Najtipičnije osobine ovoga dijalekta su: četiri akcenta sa postakcenatskim dužinama: *pjesma, glavu, sestra, glava, pjesama, drilgova, junaka, sjedim*; nova deklinacija sa izjednačenošću dat., instr. i lok. mn. *gradovima, nikama, selima*; gen. mn. na -a: *s'inova, glava, sela*; jekavska jotovanje: *đevišjka, počerati*; novo jotovanje: *snop/je, grmlje, zdravlje*; praslavenske grupe *stj, zdj, skj, Zgj>Št*, žd: *Štene, ogn!fŠte, ŠtGp, moždani, zviždati*. Ovaj dijalekt već u XV vijeku u Dubrovniku je bio govorna osnova tadašnjeg književnog jezika, a na njemu je nekoliko vijekova stvarana bogata narodna književnost, čiji jezički izraz se naziva *novoštokavska folklorna koine*. U Vukovoj reformi i ilirskom pokretu, te u rezultatu Bečkoga književnog dogovora iz 1850. godine, taj dijalekt, *nazvanjužnim narječjem*, postao je govorna 'baza zajedničkog srpskohrvatskog književnog jezika.

Tom dijalektu pripada i *dubrovački govor*, kao poseban poddijalekt. Dubrovačko stanovništvo po svome etničkom jezičkom porijeklu većim dijelom je novoštokavska istočnohercegovačko, ali se u Dubrovnik doseljavalo i čakavsko stanovništvo sa otoka i dalmatinske obale. U Dubrovniku je ranije živjelo i staro romanska stanovništvo. Dubrovačka republika bila je u stalnim vezama sa Italijom, sjedne strane, ali i sa humska-bosanskim zaleđem, s druge strane. Stoga dubrovački govor ima dosta romanskih riječi. Njegove stare veze sa humska-bosanskim zaleđem upućuju i na njegovu genetsku vezanost sa srednjovjekovnom zapadnom štokavštinom.

Ikavski govori štokavskog narječja

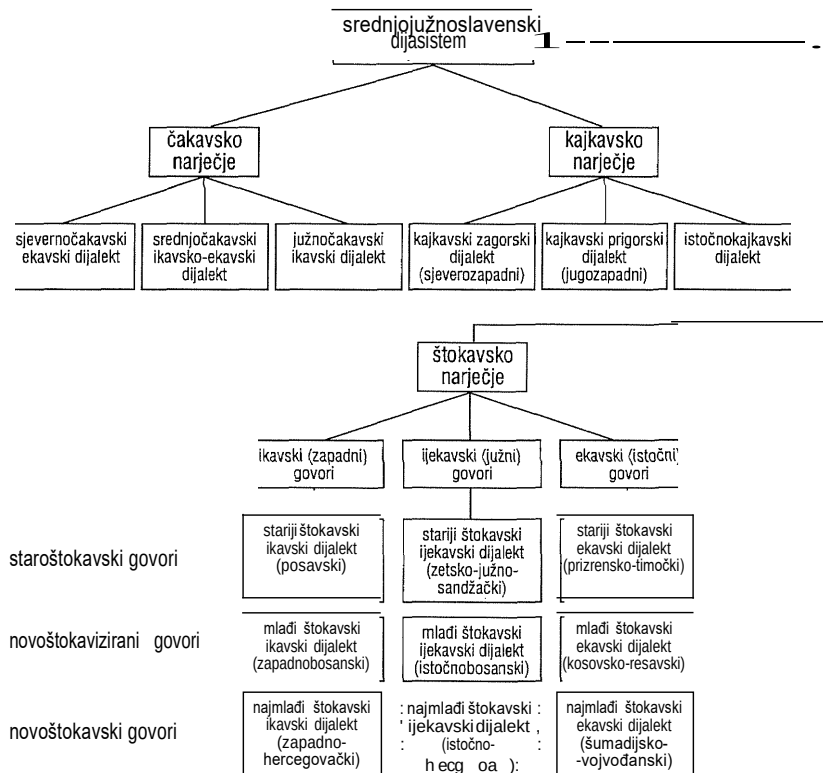
Ikavski štokavski govori velikim dijelom predstavljaju ostatak od nekadašnje zapadne štokavštine, a njima danas govore Bošnjaci i Hrvati štokavci zapadno od rijeka Bosne i Neretve, te Hrvati između Save, Kupe, zatim oni u Slavoniji i zapadnoj Bačkoj, a ima ikavskih štokavskih govora i u Istri.

1. *Stariji štokavski ikavski dijalekt* (posavski ikavski) pruža se na području do rijeke Save u Slavoniji od Gradišta do Brčkog. Formirao se na prostoru nekadašnje slavonske Vojne granice, odvojenom od susjednih oblasti, što je pogodovalo čuvanju i pojavi specifičnih posavskih ikavskih osobina. Taj dijalekt ima staru štokavsku akcentuaciju od dva silazna akcenta ", + metatonijski akut : *otac, kazali, rukom; vode, ostal*; grupu *šč, žđ: šćap, kosišće, moždani*; čuvanje *l* na kraju riječi: *kopa!, reka!, pisa!*; gubljenje suglasnika *h*; neizvršeno novo jotovanje: *dojt, nijidem*; stare oblike deklinacije: *se!, žen* (gen. mn.), *gradom, sinovom* (dat. mn.), zatim *sa sinovi* (instr. mn.), *na konji, po šuma* (lak. mn.). Tom dijalektu pripadaju istarski ikavski štokavski govori u južnoj i zapadnoj Istri u Čičariji, sa starom akcentuacijom bez metatonijskoga akuta, sa grupom *dj* koja daje ž: *mlcW*, očuvanim suglasnikom *h* itd.

2. *Mlađi štokavski ikavski dijalekt* (zapadnobosanski), nalazi se na prostoru zapadne odnosno srednje Bosne u međuriječju Bosne i Vrbasa, te međuriječju Vrbasa i Une, kao i zapadno od Une, odnosno do granice prema čakavskom narječju. On čuva neke starije osobine začete u nekadašnjoj zapadnoj štokavštini. Te starije osobine sačuvane su više u međuriječju Bosne i Vrbasa negoli zapadnije u međuriječju Vrbasa i Une, što je na prvi pogled neobično. Razlog tome je što je u međuriječju Bosne i Vrbasa očuvano više starinačkog stanovništva nego na terenu zapadno od Vrbasa, koje je i inače bilo viševjekovno granično područje Turske carevine prema zapadu. Glavne odlike ovoga dijalekta su: šćakavizam, tj. grupe *šč, žđ: šćap, klišća, zviždi*; neizvršeno novo jotovanje: *dojdem, poj dem*; izgovor suglasnika *đ* kaoj: *meja, mejaš, preja, staji; nje-* mjesto *ne-*: *11jeko, nješta, nekada*; ostaci starije neprenesene akcentuacije: *tamn'ica, govor'iti, junak, trave*; ostaci starijih oblika deklinacije i sl.

3. *Najmlađi štokavski ikavski dijalekt* (zapadnohercegovački) nastao je na području srednjovjekovnog zapadnog Huma, zapadno od Neretve. Tu je formiran ikavski refleks jata, zajedno sa novoštokavskom akcentuacijom i novom deklinacijom. Ovaj dijalekt migracijama se također širio prema sjeveru i zapadu, raznoseći noviju akcentuaciju i razvijenu deklinaciju po nekadašnjem sjevernijem dijelu zapadne štokavštine, dopirući i u dijelove Hrvatske (Dalmaciju, Liku, Krbavu). Pored ikavizma odlikuje ga štakavizam (*štap, klišta*); novoštokavska akcentuacija: *greblje, zemlja, stdrl, tama*; zamjena grupe *-ao* u *-a*: *došli, paša, bijii, čiiiii*; *e* mjesto *a* u riječima: *rebac, resti, greblje*; *j* mjesto *đ*: *tiljl, mlaif*; *j* mjesto *lj*: *zemja, }Ctdi*; ijedi ostaci starije deklinacije: *pet dinar, ii kućam, dao ovcam, po đamijam*.

Štokavsko narječje bilo je u svome razvoju u različitim vidovima stalnih kontakata sa neslavenskim jezicima. Posljedice tih kontakata su neke pojave u štokavskim govorima primljene iz tih jezika, ili očuvane pod njihovim utjecajem (kakav je npr. slučaj sa čuvanjem suglasnika *h* u bošnjačkim govorima pod utjecajem arapskog jezika). Naročito vidne posljedice tih kontakata javljaju se u rječniku, donekle frazeologiji i u sintaksi. Štokavske govore kao cjelinu odlikuje veliki broj orijentalizama, naročito karakterističnih za središnji štokavski teren, tj. za bosanskohercegovačke govore. Istočni (ekavski) štokavski govori također ih imaju, ali u znatno manjoj mjeri, dok sujužni (ijekavski), posebno oni u Crnoj Gori i istočnoj Hercegovini, posredstvom veza sa Dubrovnikom i uopće Mediteranom, primili i dosta romanizama. Sjeverni štokavski govori, oni u Hrvatskoj, naročito slavonski, imaju veći broj germanizama. Sva tri ova neslavenska sloja u štokavskom narječju (naročito orijentalizmi) posredstvom novoštokavske folklorne koine naći će se i u pisanoj riječi standardnih, odnosno književnih jezika nastalih na osnovama srednjojužnoslavenskog dijasistema, čija bi shema izgledala ovako:

*) *Istočnohercegovački dijalekt* (novostoškavski ijekavski), koji se migracijama proširio na područje drugih dijalekata štokavskog narječja, a dijelom i na nekadašnji čakavski i kajkavski teren. Na tome dijalektu stvarana je bogata usmena (narodna) književnost, čiji se jezički izraz naziva novoštokavska folklorna koine. Taj jezički izraz poslužio je kao govorna osnova za zajednički književni jezik, koji se od sredine XIX do kraja XX vijeka nazivao *srpskohrvatski*, da bi potom bio zamijenjen posebnim nacionalnim nazivima za jezik: Hrvata (*hrvatski*), Srba (*s1pski*), Bošnjaka (*bosanski*) i Crnogoraca (*crnogorski* jezik). Ti nazivi označavaju vlastitu jezičku tradiciju svakog od "štokavskih naroda". Ta tradicija je i dan-danas objedinjena zajedničkom novoštokavskom dijalekatskom bazom, a i pripadnošću širem srednjojužnoslavenskom dijasistemu.

Tri perioda razvoja bosanskoga govornog jezika

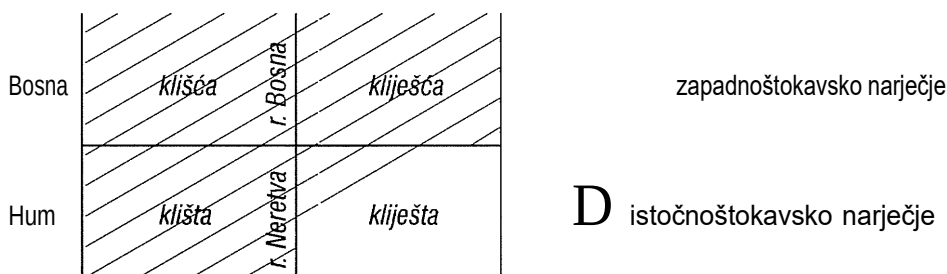
Svaki jezik u svome razvoju prolazi kroz periode koji se razlikuju među sobom po rezultatima toga razvoja. Tako je i bosanski jezik (kao dio šire cjeline zapadne južnoslavenske grupe) u svome razvoju prošao tri perioda. *Prvi period* je vrijeme do kraja XII vijeka; odlikuje se malim međudijalekatskim razlikama, mada se zapadnojužnoslavenska zajednica u to vrijeme kreće pravcem diferenciranja na zapadni i istočni dio. *Drugi period* je vrijeme od kraja XII do sredine XV vijeka; odlikuje se formiranjem većih međudijalekatskih razlika izazvanih krupnim fonološkim (glasovnim) i morfološkim (obličkim) promjenama u zapadnojužnoslavenskim dijalektima. *Treći period* je razdoblje od sredine XV vijeka naovamo; odlikuje se sporijim unutarnjim izmjenama, ali zato dinamičnim vanjezičkim razvojem. Tada dolazi do velikih pokreta stanovništva, pri čemu se neki stari dijalekti posve zatim. Neki ostaju sa slabim tragovima, a dolazi i do miješanja postojećih sačuvanih dijalekata.

Dva prva perioda razvoja bosanskoga jezika poklapaju se sa srednjim vijekom. Već u prvom periodu stabilizira se pet osnovnih srednjojužnoslavenskih govornih cjelina: *čakavska*, *kajkavska*, *zapadnoštokavska*, *istočnoštokavska*, *predtorlačka*. Te govorne jedinice u prvom periodu (do druge polovine XII vijeka) još nisu izdiferencirane na dijalekte u današnjem smislu riječi, jer se taj period odlikovao znatnom govornom ujedinjenošću. U drugom periodu razvoja bosanskoga jezika dolazi do golemih promjena uvjetovanih unutarnjim glasovno-obličkim izmjenama. U svakom od pet srednjovjekovnih narječja dolazi do formiranja manjih dijalekata, što se sve odvijalo do sredine XV vijeka, kad otpočinju velike migracije, odnosno treći period razvoja bosanskoga govornog jezika.

Dijalekti bosanskoga jezika

Teren Bosne i Huma u srednjem vijeku (zaključno sa završetkom drugoga perioda razvoja bosanskoga jezika), pripada zapadnoštokavskom narječju (središnjem narječju južnoslavenskog dijasistema). Dolina Drine i teren istočno od Neretve (Qugoistočno od jablaničkog luka) bili su u sastavu istočnoštokavskog narječja, a dolina Une i krajevi zapadno od nje u sastavu čakavskog narječja. To znači da su na području srednjovjekovne Bosne i Huma bila zastupljena čak tri od pet srednjojužnoslavenskih dijalekata. Na njemu je, ipak, dominirala zapadna štokavština, kao prvobitna starodijalekatska osnova bosanskoga jezika. Nakon izvršene izmjene jata (do pred kraj drugoga perioda), unutar te zapadne štokavštine, bosanska-humski teren dijeli se na četiri dijalekata: *zapadnobosanski* (tip *klišća* - ikavskočakavski), *istočnobosanski* (tip *kliješća* - ijekavskočakav-

ski), *zapadnohumski* (tip *klišta* - ikavskoštakavski) i *istočnohumski* (tip *kliješta* - ijekavskoštakavski). Ovaj raspored predstavljen je sljedećom skicom:

Takvo stanje stabilizirano je do kraja drugoga perioda (do sredine XV vijeka), kad otpočinjanjem migracija iz trećega perioda dolazi do narušavanja i mijenjanja dotada formirane dijalekatske podjele bosansko-humskoga prostora na četiri srednjovjekovna dijalekta. Granicu među ovim dijalektima u vertikalnom smjeru (sjever-jug) čine rijeke Neretva i Bosna; istočno od njih je ijekavska zamjena jata, zapadno je ikavska zamjena. Horizontalna linija dijelila je Basnu od Huma odnosno Hercegovine, gdje su sjeverno od te linije bili šćakavski (bosanski) govori, a južno šćakavski (humski, odnosno hercegovački) govori.

Početkom trećega perioda razvoja bosanskoga jezika (već u drugoj polovini XV vijeka) na području ova četiri srednjovjekovna dijalekta unutar Osmanskog carstva dolazi do procesa masovne islamizacije. U isto vrijeme otpočinje i proces kretanja stanovništva sajuga prema sjeveru i sjeverozapadu. Islamizirano stanovništvo (većim dijelom bogomilsko-bosanskoga porijekla) čuva veze sa naslijeđenim srednjovjekovnim dijalektima. Vremenom (u toku nekoliko vijekova) na bh. terenu počinju prevladavati novoštakavski govori. Tako se formiraju novoštakavizirani bosanski govori u čijim se temeljima prepoznaju ostaci predmigracionog i predislamskoga perioda. Te ostatke gotovo svuda je prekrpio debeo sloj novoštakavskih doseljeničkih govora. On, ipak, nije do kraja izbrisao podjelu dijalekata bosanskoga jezika (predstavljenu gornjom skicom). Srednjovjekovna podjela dijalekata bosanskoga jezika u grubim crtama očuvala se do danas, mada se stanje vidno izmijenilo; na bh. prostoru prevladavaju novoštakavski govori. Rijeke Neretva i Bosna (u najgrubljim crtama) čine širu granicu između ikavskih i ijekavskih govora. Očuvana je podjela na sjevernije šćakavske i južnije novoštakavske govore. Bosanski govori starinom su šćakavski (*šćap, ognjišće, zviždi*), a hercegovački su šćakavski (*šćap, ognjište, zviždi*). I bosanski i hercegovački govori međusobno se dijele u dvije grupe kad je riječ o zamjeni jata. Istočni bosanski i hercegovački govori su ijekavski, a zapadni su ikavski. To znači da zamjena jata raspolovljuje bosanske i hercegovačke govore na dvije (prostorno podjednake) cjeline; jedna je zapadna (hercegovačka-bosanska) ikavska, a druga je istočna (također hercegovačka-bosanska) ijekavska. Šćakavizam / šćakavizam razdvaja bosanske od hercegovačkih govora; bosanski govori predstavljaju jednu cjelinu (šćakavsku), a hercegovački drugu (šćakavsku).

Islamizacija stanovništva djeluje u pravcu konzerviranja starijih jezičkih osobina. Islamizirano stanovništvo u doba turskih ratova i u vrijeme velikih migracija ostaje relativno stabilno i manje pokretljivo od pripadnika drugih srodnih dijalekata. Ono uspijeva sačuvati vezu sa srednjim vijekom, odnosno sa predmigracionim stanjem od četiri prvobitna bh. dijalekta. Bošnjačka stanovništvo u čaršijama dobrim dijelom također čuva starije govorne osobine. Zato će se ti govori vre-

menom uobličavati i kao posebne oaze bosanskoga jezika, koje u sebi sadrže i stare (slavenske) i nove (orijentalne) osobine.

Bosanski jezik ima pet dijalekata. Četiri su sa matičnog bh. prostora, a peti je sandžački, kojim govore sandžački Bošnjaci. To znači daje bosanski jezik uobličen i sačuvan u granicama administrativno-političke podjele koja je za vrijeme Turske postojala na središnjem južnoslavenskom prostoru. To su granice Bosanskoga pašaluka. Ti dijalekti bosanskoga jezika su: *istočnobosanski*, *zapadnobosanski*, *istočnohercegovački*, *zapadnohercegovački* i *sandžački*. Neke od glavnih osobina ovih pet dijalekata navedene su u poglavlju o dijalektima srednjojužnoslavenskoga dijasistema (i to one koje su važne za čitav taj dijasistem). Ovdje ćemo (pošto je riječ o dijalektima bosanskoga jezika) navesti i druge neke osobine ovih dijalekata koje imaju važnost za sam bosanski jezik i njegovu širu dijalekatsku bazu.

1. *Istočnobosanski (ijekavskošćakavski) dijalekt* ima posebnu važnost za bosanski jezik jer se smatra najtipičnijim bosanskim dijalektom (očuvao je najveći broj starih zapadnoštokavskih osobina). Tim dijalektom govori se u istočnoj Bosni, prostoru oivičenom Bosnom i Drinom, Fojnicom i Usorom. Stari sarajevski govor pripada tom dijalektu, jer se nalazi na samoj jugoistočnoj njegovoj granici prema istočnohercegovačkom dijalektu. Istočnobosanski dijalekt ima dosta arhaičnih bosanskih osobina (ostaci stare akcentuacije i deklinacije, šćakavizam, neizvršena nova ije-kavska jotovanja).

Pored šćakavizma (kao jedne od glavnih odlika ovog dijalekta), u njemu se javljaju i sljedeće osobine: ijekavizam posebnoga tipa: *bijelo*, *sijelo*; *priječat*, *kOrijesno*; kratko jat daje je ali sa svojim posebnostima: *srječom*, *rjepa*, *smjejat se*; grupa *ne-* daje *nje-*: *njeko*, *njekada*; nestabilan vokalizam sa čestim diftongizacijama; grupa *ro* daje *re*: *greb*, *greblje*; vokalna *l* u nekim slučajevima daje refleks *uo*: *Postuop*, *sa Stučpa*, *na Stučpu*; novo jotovanje vrši se samo u vezi sa sonantima *l* i *n*: pa imamo *robje*, *divfi*, *zdravje*, *grmje*, *rodjii.k*, *djaci*, *lfstje*, *prutje*, *netjii.k*, *plastje*, *pojdem*, *najdem*, *djevojka*, *potjerati*; sonant *lj* ponekad se zamjenjuje saj: *jubav*, *bofi*; grupa *-ao* daje *-o*: *poso*, *valja*; javljaju se primjeri kao *kal*, *kisel*, *kolca*; suglasnik *h* čuva se dosljedno: *Hasan*, *halva*, *kahva*, *mahrama*, *snaha*; afrikatski parovi *č*, *ć*, *dž*, *đ* nejednako se izgovaraju – sa razlikovanjem: *četiri*, *džamija*; ali i sa nerazlikovanjem: *četiri*, *damija*; grupe *dn*, *dnj*, *dm* ili se uprošćavaju: *g!ana*, *zanjl*, *omihi*, ili se nakon gubljenja suglasnika *d* sonanti udvajaju: *g!lma*, *zanjnfi*, *ommah*, ili čak daju i refleks *sa h*: *glahna* (Vareš); ostaci stare neprenesene akcentuacije: *poso*, *bardiik*, *sušu*, *križ* (sa metatonijskim akutom); predakcenatske dužine: *Čorići*, *Begići*, *Hiisine*, *otrešena*. Posebna je osobina izostanak duljenja pred sonantima poslije gubljenja poluglasa: *silnce*, *lovca*, *kolca*, *čorba*, *pamtit*. Po toj akcenatskoj osobini istočnobosanski dijalekt razlikuje se od svih štokavskih pa i čakavskih govora, koji imaju duljenje ili sa silaznom ili sa uzlaznom intonacijom. Ovaj dijalekt ima i akcenatski tip: *greblje*, *fisije*, *sudje*; različiti akcenti u oblicima neodređenog pridjevskog vida u ž. i sr. rodu *nova*: *novo*, *vedra*: *vedro*; *pametna*: *pametno*, *krwiva*: *krviivo*; javljaju se još stari oblici deklinacije: *hl'ljii.d*, *gOdn*, *stotzn*. Javljaju se i dvije morfološke inovacije. Jedna je u deklinaciji, nastavak *-m* kod instr. im. ž. r.: *krvim*, *solim* (krvi-krvlju; soli-solju); druga u upotrebi posebnoga glagolskog oblika habituala: *on bi reci*, *ona bi pošalji*, *oni bi dđi* i sl.

Istočnobosanski dijalekt dijeli se na sjeverni i južni poddijalekt. Sjeverni poddijalekt obuhvata govore sjeverno od rijeke Krivaje i istočno od rijeke Bosne (tuzlansku oblast), gdje se javljaju neke originalne govorne osobine: *a* = *a^o* (zatvorenost vokala): *gla^ava*, *sa^ama*, *m^ala^ada*; grupe *š*, *s* + afrikata ili nazal daju *h*: *prohci*, *kohci*, *bahča*, *pahče*, *v6jhci*, *gvohđe*; postojanje (umekšanog) glasa *s'* u grupi *šč* u oblicima nesvršenih glagolapilsčat, pilsčena; metatonijski akut i sl.

Južni poddijalekt (fojnički) ima također svojih specifičnosti, a najinteresantnija je izmjena vokalnog *luuo: žiioč*. Novotvorenje uglavnom se ne vrši, ili je slabo izraženo. Češći su stari oblici deklinacije nego u sjevernom poddijalektu. Tu su primjeri *meja, preja* ili *dajem, dojdem* isl.

2. *Zapadnobosanski (ikavskošćakavski) dijalekt* snažno je novoštokaviziran jer su ga migracije sa juga (iz zapadne Hercegovine) i jugoistoka (iz istočne Hercegovine) gotovo sasvim preplavile i zatrle njegove stare zapadnoštokavske šćakavske osobine. Ovaj dijalekt dijeli se na dva poddijalekta: *centralnobosanski* i *zapadnobosanski*. Centralnobosanski zahvata prostor u međurječju Bosne i Vrbasa. Pored ijekavizma i šćakavizma (*šććip, klišća, moždanl, zvžđl*) ima ostatke stare akcentuacije, ali sa prevladavanjem četiriju novoštokavskih akcenata, a javljaju se i slabiji staci stare deklinacije. Najdosljedniji šćakavizam javlja se u gornjem toku Vrbasa, u području Lašve i gornjeg toka Rame. Govori u srednjem toku Vrbasa i u dolini Sane nemaju dosljedan šćakavizam. Ikavizam je također dosljedniji u gornjem toku Vrbasa, u području Lašve i gornjem toku Rame. Govori u srednjem toku Vrbasa imaju refleksje i u primjerima *njeko, nješto, nekada; dječko* kao i oblike *ovijem, onijem, našijem, vašijem*; grupa *ir > ijer*: *mijer, pijer, kumpijer*; izrazita je pojava redukcije neakcentiranih vokala: *Zenca, v'idla, nasla*; zatvorenost vokalske boje kod *a* u dugim slogovima: *mí'°jka, ra°di*. Promjena muških imena odvija se po tipu promjene ženskog roda (bosanska promjena) *Miije-Mujž, Mehe-Mehž* (kao *žene-ženi*). Prisvojni pridjevi *Mufžn, Mehfn*; neizmijenjene grupe *ke, ge* u riječima orijentalnoga porijekla: *šeker, legen*; dosljedno čuvanje suglasnika *h*: *havan, hasta, duhan, muha, mahana, praha, suha, mehak*; nerazlikovanje afrikatskih parova u gornjem toku Vrbasa: *četiri, đamija*; ženska imena na -e tipa: *Hanife, Kadfre* i na -o: *Dervo, Hajro*; oblici *oviju, liju* (dolina Sane): *ovija, lija* (dolina Busovače); upotreba bezličnih konstrukcija, odnosno rečenica: *ublo ga, odvelo ga, zaklala ga, pilšćalo ga*; upotreba instr. društva (socijativa) bez prijedloga s: *šeta moncima, razgovara sestrom* itd.

Zapadnobosanski (ikavskošćakavski) poddijalekt govori se na terenu zapadno od Bosanske Kostajnice i Bosanskog Petrovca u granicama Bosne i Hercegovine. I ovdje se javlja ista pojava kao i u bosanskim šćakavskim govorima: udio zapadnobosanskih arhaičnih govornih crta povećava se kako se ide pravcem zapad-+istok, a ne obratno, kako bi se očekivalo. To je posljedica toga što procent doseljeničkog stanovništva iz južnih krajeva raste sve više kako se ide prema zapadu, a smanjuje se prema istoku. Specifične crte ovog poddijalekta su: odstupanja od ikavizma, koja su gotovo općešćakavska: *njeko, nješta, nekada*, ali ima i onih za koja ne znaju ostali šćakavski govori; primjeri sa izvršenim jekavskim jotovanjem *đeca, đe/đi*; zatvoreni dugi vokali *a* i *o*: *mí'°.J'ka, réi°df, n°ož*; razlikovanje afrikatskih parova: *čaša, čovjek, četa, plač, džamija, hodža, hadžija, hadž* (sa rijetkim oaznim govorima kod kojih je izgovor sveden na jedan afrikatski par: *četiri, đamija*, npr.: Kozarac pod Kozarom). Akcentuacija je uglavnom novija; metatonijski akut očuvan je u vrlo ograničenom broju primjera: *straža*; ostaci starih oblika deklinacije: *po tilđf ledf, s moji s'inovi*, promjena muških imena po tipu promjene imenica ž. r. na -a: *Miijo-Mi'tje-Miiji; Meho-Mehe-Mehi; Sule-Silli-Sulu*, ženska imena sa nominativom na -e: *Hanife, Kadire, Fate, Zlate*, a tako i muška imena na -e: *Hase, Hiise*, kao i ženska imena sa nominativom na -o: *Kadra, Ajko*; česta upotreba bezličnih konstrukcija: *ilblo ga, sablo ga, odvelo ga*.

3. *Istočnohercegovački (ijekavskošćakavski) dijalekt*. Teren istočne Hercegovine i jugoistočne Bosne sa susjednim sandžačkim krajevima jeste područje na kojem su se starinački bošnjački govori našli u samom centru istočnohercegovačkih novoštokavskih izmjena. Ti najjugoistočniji bosanskohercegovački govori poslužili su i kao migraciono žarište u odnosu na čitav sjeverozapadni bošnjački dijalekatski prostor. Oni su aktivni prenosioci novoštokavskih osobina po bo-

sanskohercegovačkom terenu. Na taj se način bosanski jezik (dio njegovih dijalekata) našao na širem prostom govornog jezgra iz kojeg se dalje proširio i istočnohercegovački dijalekt. Ovaj se dijalekt (posmatran kao dijalekt bosanskoga jezika) dijeli na četiri *poddijalekta*: *jugoistočnobosanski*, *istočnohercegovački*, *centralnohercegovački* i *sjevernohercegovački*.

Jugoistočnobosanski (ijekavskoštakavski) poddijalekt bosanskoga jezika govori se u granicama prostora: Sarajevska polje-Željeznica-Govza-Vučevo-Drina-Donji tok Lima i Rzava-Srebrenica-Vlasenica-Sarajevsko polje. Ovaj poddijalekt predstavlja prijelazni govorni tip između tipičnih istočnobosanskih ijekavskoštakavskih i istočnobosanskih ijekavskošćakavskih govora. Na području ovog poddijalekta razlikuju se dva govorna tipa: a) *sjeverniji*, od linije Sarajevo-Prača-Rogajica-Višegrad, koji je bliži istočnobosanskom dijalektu; b) *južniji*, koji je po svojim osobinama bliži istočnohercegovačkom dijalektu. Sjeverni govorni tip ima nerazlikovanje afrikatskih parova *č, ć, dž i đ* (*đamija, ćetiri*); ima dosljednu sonantnu geminaciju: *jenna, glćinna, zanjnfi, ofleff* i sl.; zna za sekundarno *h*: *kohci, lihce, pilllćaj*. Muška imena se mijenjaju po tipu: *Milje, Mehe, Mi'tjzn, Mehln*, kao i *Mujinica, Mehinica*. Južniji govori imaju, uglavnom, razlikovanje afrikatskih parova (*ćetiri, džamija*); geminacija je nešto slabije izražena; imaju promjenu *Muja, Meha, Mujov, Mehov; Mijjovica, Mehovica*; oblik plurala *Švabi, Šljivi*. Na prostoru čitavog jugoistočnobosanskoga poddijalekta javlja se akcent ličnih zamjenica *mene, tebe, sebe* kao i akcent *lovca, starca, sunce, čorba* (inače tipičan za istočnobosanski dijalekt), zatim i enklitički oblici *hlm, hl* (im, ih).

Istočnohercegovački poddijalekt pruža se u granicama: Uskoplje-Zavala-Ravne-Berkovići-Rabina-Podveležje-Zijemlja-Ulog-Borač, sve u granicama Bosne i Hercegovine, tamo gdje (u tim granicama) živi bošnjačka stanovništvo. Glavne njegove osobine su: dosljedan ijekavizam u dugim slogovima: *bijelo, bijela, mlijeko, dijete, sl'jeno, pijesak*; različiti refleksi za jat u kratkim slogovima a) *saje: pjesma, vjera, đeca, c'epalo, gorjela*; b) *sa e: bregovi, vremena, dečko, cesta, Zenica, neko, nekakav*; c) *sa i: volio, želio, c'io, biljeg, siđeti, usiđelica*; jekavska jotovanje: *đeca, ćerati, pljesma, vljera, iz 'elica, ćepalo*; razlikovanje afrikatskih parova: *ćetiri, džamija*; dosljedan štakavizam: *štćip, 'ištem, kliješta, ognfište, daždevnjak, dreždati, zviđz*; čuvanje suglasnika *h*, promjena muških imena po hercegovačka-crnogorskom tipu: *Mujo-Muja-Miiju, Meho-Meha-Mehu*; nastavci starih tvrdih osnova: *našijem, vnlćijem*; akcentuacija tipična novoštokavska sa dva silazna i dva uzlazna akcenta: *noga, rilka* (nastala od *noga, ruka*), prenošenje akcenta na proklitike *na riiku, na vodu; Od brata, preko kuće*.

Centralnohercegovački poddijalekt javlja se na širem području Mostara, Stoca i Čapljine. Glavne njegove osobine su: nedosljedna jekavština u dugim slogovima: *sjena, bje/o, snjeg*; ne tako dosljedno jekavska jotovanje kao u istočnohercegovačkom; tu je *pjesma, vjera, mjera*; javljaju se ikavizmi: *nevista; nisam, nismo* isl.; grupa *re* mjesto grupe *ra*: *rebac* (vrabac), *rest*i (rasti), *greblje* (groblje); nerazlikovanje afrikatskih parova: *ćetiri, đamija*; zamjena *lj* saj: *ľubav, boľ, poje*; čuvanje suglasnika *h*: *mehak, malehan, p'aw, merhaba, hamima*; skraćivanje vokalnoga *r*: *kPv, cPv*; obezvučavanje suglasnika na kraju riječi: *dnik* (drug), *Bok* (Bog), *naš* (nož); promjena muških imena po bosanskom tipu (kao imenice ženskog roda na -a) *Milje- Miiji-Muju; Mufin*; u zamjeničko-pridjevskoj promjeni nastavci starih mekih osnova: *inoľm, dobrzm, vnlćzm*; gubljenje imperfekta.

Sjevernohercegovački poddijalekt obuhvata sjeverni dio mostarskoga područja i područje Konjica. Glavne osobine su mu: dosljedan ijekavizam te mnogo više ikavizama nego u dmga dva istočnohercegovačka poddijalekta; grupa *ra* daje *re*: *rebac, resti, greblje, ukresti*; jekavska jotovanje znatno rjeđe nego u centralnohercegovačkom; nerazlikovanje afrikatskih parova: *ćetři, đamija*; zamjena *lj* saj: *ji'ľdi, jeto*; čuvanje suglasnika *h*; šćakavizam: *šćene, šććip, ognfišće, strnfišće, mOž-*

đani; skraćivanje vokalnoga *r*: *kPv*, *cPv*; promjena muških imena po tipu imenica ženskog roda na -*a* (bosanski tip promjene): *M1lje-M1'tji-M1lju*; u zamjeničko-pridjevskoj promjeni nastavci starih mekih osnova: *dobržm*, *našzm*; gubljenje imperfekta, rijetke pojave starijih neprenesenih akcenata.

Ova tri hercegovačka ijekavska poddijalekta, pored dosta zajedničkih osobina, imaju među sobom i krupnih razlika. Istočnohercegovački poddijalekt je tipično hercegovački novoštokavski, dok se centralnohercegovački našao na granici između istočnohercegovačkoga dijalekta i zapadnijih štokavskih govora. Sjevernohercegovački poddijalekt ima i poneku osobinu primljenu iz susjednih sjevernijih bosanskih šćakavskih govora (i ijekavskih i ikavskih), ili u njemu razvijenih pod utjecajem tih govora. Ijekavskošćakavski istočnobosanski poddijalekt, međutim, svojevrsan je prijelazni govorni tip, sa novoštokavštinom u osnovi, ali i sa nekim tipičnim bosanskim odlikama koje se javljaju naročito u njegovim sjeverozapadnim govorima (u koje dopiru i neke od tipičnih istočnobosanskih ijekavskošćakavskih osobina). Te osobine kombinirale su se na autentičan način u ovom poddijalektu. Ali taj poddijalekt u nekim slučajevima razvija i svoje originalne osobine, koje uglavnom ne prelaze granice toga poddijalekta: vrlo karakteristična geminacija tipa *glanna*, *ženna*, *zčmjnf*, *ollet*; upotreba istočnobosanskoga geminatnog tipa: *kappalo*, *zappe*, *odde*, *čttura* i sl., ili dosljednost u ijekavizmu, koju ne poznaje čak ni klasični istočnohercegovački dijalekt, odnosno poddijalekt; neke akcenatske inovacije: *mene*, *tebe*, *sebe*, ili sekundarno kraćenje akcenta na mjestu očekivanoga dugog akcenta (*starac-starca*) ili akcenti: *piiška*, *pjesma*.

4. *Zapadnohercegovački (ikavskošćakavski) dijalekt* zahvata manji dio zapadne Hercegovine, područje Ljubuškog, Čapljine i Mostara. Pored skoro dosljednog ikavizma: *dite*, *dica*, *mliko*, *sfno*, *lipota*, *vrime*, *bisan*, *vrimenta*, *dz biži*, ovaj dijalekt ima i dosljedan šćakavizam: *štap*, *štene*, *klišta*, *ognjžšte*, *kosfšte*, *maždani*, *plnd zšte*, *daždenjiik*. Po tom šćakavizmu on se razlikuje od sjevernijeg šćakavskog refleksa u srednjoj i zapadnoj Bosni, ikavizmom se vezujući za taj sjeverniji bosanski prostor. Sa istočnohercegovačkim dijalektom vezuju ga četiri akcenta (novoštokavska akcentuacija) i nove forme deklinacije sa izjednačenošću dat., instr. i lok. mn. Odlikuju ga još i ove osobine: sažimanja vokalske grupe -*ao* u korist prvog samoglasnika: *došii*, *paša*, *išii*, *kazii*; *bz}a*, *vi-dija*, *čujii*; samoglasnik *o* ispred sonanta *n* prelazi u *u*: (*m*, *iindii*, *liinac*, čuva se dosljedno suglasnik *h*: *halva*, *hamajlija*, *hajviin*, *haber*; sonant *m* na kraju riječi prelazi u *n*, što je tipična dalmatinska osobina primljena u govore hercegovačkog zaleđa: *čujen*, *ne dan*, *iden*; grupa -*re*- umjesto grupe -*ro* -: *uzresti*, *restii*, *narestii*; *rebac*, *greblje*; zamjena sonanata *lj* i *nj* sonantima *l* i *n*: *Jiibuški*, *jildi*, *zemja*, *grabje*, *kenac*, *nemu*, *kon*, *trešna*; nerazlikovanje afrikatskih parova: *četiri*, *ćovik*, *damija*, *daida*; dosljedno vršenje novog jotovanja: *snoplje*, *greblje*, *zdravlje*, *ghnlje*, *prilće*, *lfšće*; nevršenje palatalizacije u imenicama ž. r.: *rilki*, *nogi*, *divojki*, *motiki*, u *bešiki*; obezvučavanje suglasnika na kraju riječi: *grćit* (grad), *naš* (nož); uprošćavanje suglasničkih grupa *st*, *št* (žd): *prs*, *prfš*, *groz*; rijetki ostaci starijih oblika deklinacije: *pet dinar*, *sto goved*, *ii kućam*, *na nogam*; specifičan nastavak -*mam*-, -*man*;- *čvcamam*, *kokošiman*, *vratiman*, *drviman*; muška imena se mijenjaju po tipu promjene imenica ž. r. na -*a*: *Miljo-Miije-Miiji*; muška imena u nom. tipa: *Muja*, *Silla*, kao i ženska: *Fata*; u vok. ženskoga roda nastavak -*e*: *Fdte*; kraća množina od imenica m. r.: *kljiiči*, *prišti*, *nčži*; pokazne zamjenice *otij*, *ota*, *oto*; u infinitivu infiks -*ni*- mjesto infiksa -*m1* -: *svfñiti*, *dlgniti*; objekat u obliku gen. umjesto ak.: *pftij mdjke*, *zovi snahe*; *nz}e naša ovaca*; česta upotreba partikula: *tfzi*, *ovžzi*, *tiide*, *tildekana*, *tamčkarance*; dosljedna nova akcentuacija sa prenošenjem silaznih akcenata na proklitike: *na rfiku*, *na nogu*, *od brata*, *ii polje*, *is kuće*.

5. *Sandžački dijalekt*. Sandžački Bošnjaci na širem prostoru između Bijelog Polja, Novoga Pazara, Tutina i dublje dolinom Lima pripadaju posebnom dijalektu bosanskoga jezika. To su većim dijelom arhaični govori koje je susjedni jugozapadni novoštokavski razvoj slabo zahvatao. Od-

likuju se uglavnom neprenesenom starostokavskom akcentuacijom (*boln'ica, vojn'fk*) i nekim starijim oblicima deklinacije. Mada su ovi govori tokom migracija po prilici pomjereni nešto prema sjeveroistoku, oni su sačuvali starinačke bošnjačke govorne odlike sa krajnjeg jugoistočnog dijela nekadašnjega Bosanskoga pašaluka. To najbolje pokazuje miješani ijekavsko-ekavski refleks jata u bijelopoljsko-novopazarskoj zoni (tip *mlijeko-vetar*). Taj refleks najvjerovatnije je nastao u srednjem vijeku kao organska tvorevina na prijelazu između ijekavskih (južnih) i ekavskih (istočnih) govora unutar istočnoštokavskog narečja. Bošnjački govori zapadnog Sandžaka (uzvodno dolinom Lima od Brodareva preko Prijepolja ka Priboju i Bosni), kao i oni u širem pljevaljskom kraju, po svojim osobinama pripadaju prijelaznom sandžačko-istočnohercegovačkom govornom tipu, u kojem se miješaju istočnije sandžačke bošnjačke i zapadnije istočnohercegovačke bošnjačke govorne osobine.

Sandžački bošnjački dijalekt odlikuju sljedeće osobine: akcentuacija je uglavnom starija štokavska: *livada, bOln'ca, vojn'fk*, sa sačuvanim predakcenatskim dužinama: *sama, glave, kazali*; vokalska grupa -ao daje -a: *pozva, paša*; izgovaranje glasova s', z' nastalih novim ijekavskim jotovanjem: s'ek'ira, klas'e, koz'l; sonant l ispred velarnih vokala izgovara se velarizirano: *labud, zahluat*; uprošćavanje krajnje konsonantske grupe -st, -zd, -št, svođenje na -s, -z, -š; *žalos, griJz, prfš*; dat. i lok. ličnih zamjenica u jd. *mene, tebe, sebe* (m'eni, tebi, sebi) i enklitike *ni, vi* za dat. (nama, vama), ili *ne, ve* za ak. mn. (nas, vas); aorist i imperfekt su u živoj upotrebi, infinitiv se upotrebljava bez krajnjega i: *orat, daj, poj*; očuvane dužine iza akcenta u nastavcima kao -ast, -ama, u infinitivnim osnovama: /<l'šzlo, morat, dignfsmo, brojevima devet, deset i sl.; u sintaksi poremećen odnos između padeža za obilježavanje mjesta kao lokacije, orijentacije i cilja: *eto ga »selo, kad smo bflipod Bdr, izfde pret kućom*.

Sandžački dijalekt dijeli se na: *sjeveroistočni* (novopazarski), *gornjopolimski* (plavsko-gusinski), *srednjopolimski* (bjelopoljsko-rožajski) i *donjopolimski* (prijepoljsko-pljevaljski) poddijalekt. Njemu pripada i mrkovički poddijalekt, koji nije u Sandžaku, već u južnoj Zeti, odnosno Crnogorskom primorju (okolina Bara), ali govorna spada u sandžački dijalekt.

Sjeveroistočni (novopazarski) poddijalekt obuhvata područje sjeveroistočnoga Sandžaka naseljeno Bošnjacima, koje zahvata širi prostor Novog Pazara, Sjenice i Tutina. Odlikuju ga sljedeće specifične osobine: u dugim slogovima zamjena jata *ja* sa *i* je a u kratkim sa *e*: *belopoljski, me-sec, sedeo, hleb, vetar, pesma*. To je miješani ijekavsko-ekavski poddijalekt, čija osobina miješanih refleksa jata zahvata i bjelopoljski kraj. Čuva se izgovor konsonanta *h*; neutralizirana je opozicija *ij*: *lu* položaju ispred vokala *e* i *i*: *čiliji, peljene*; pojave umekšavanja sonanata *I* i *n*, pod utjecajem susjednih kosovskih dijalekata albanskog jezika; jak utjecaj novoštokavske akcentuacije: *ovaca, rođacima*; pojave ujednačenosti dat., instr. i lok. mn. nastavkom -ma i sl.

Gornjopolimski (plavsko-gusinski) poddijalekt bosanskoga jezika ima sljedeće tipične odlike: čuvanje neprenesenog akcenta u zatvorenom slogu (slogu koji se završava suglasnikom): *potok, narod*, dok se silazni akcenti sa otvorenog sloga prenose za jedan slog ka početku riječi, pa je tu i novoštokavski uzlazni akcent: *sama* daje *sama*, *tama* daje *tama*; u dugim slogovima jat daje refleks *i*: *brfg, bl'it* (kako je i u starom govoru Bošnjaka Podgorice), a u kratkim slogovima je refleks *je*: *vjetar, pjesma*. To su, dakle, ikavsko-jekavski govori. Refleksi starih poluglasa imaju vrijednost između *a* i *e*: *ae, ea*: *daen/dean, kaed/kead, momaek, narameak*; čuvanje suglasnika *h*, ali sa slabim izgovorom; dosljed 10 obezvučavanje konsonanata na kraju riječi: *nii.rot* (narod) *grop* (grob), *rok* (rog). Novopazarski i plavsko-gusinski poddijalekt razvili su neke osobine (inovacije) u kontaktu sa dijalektima albanskog jezika. To su govori bosanskoga jezika koji su i sami u znat-

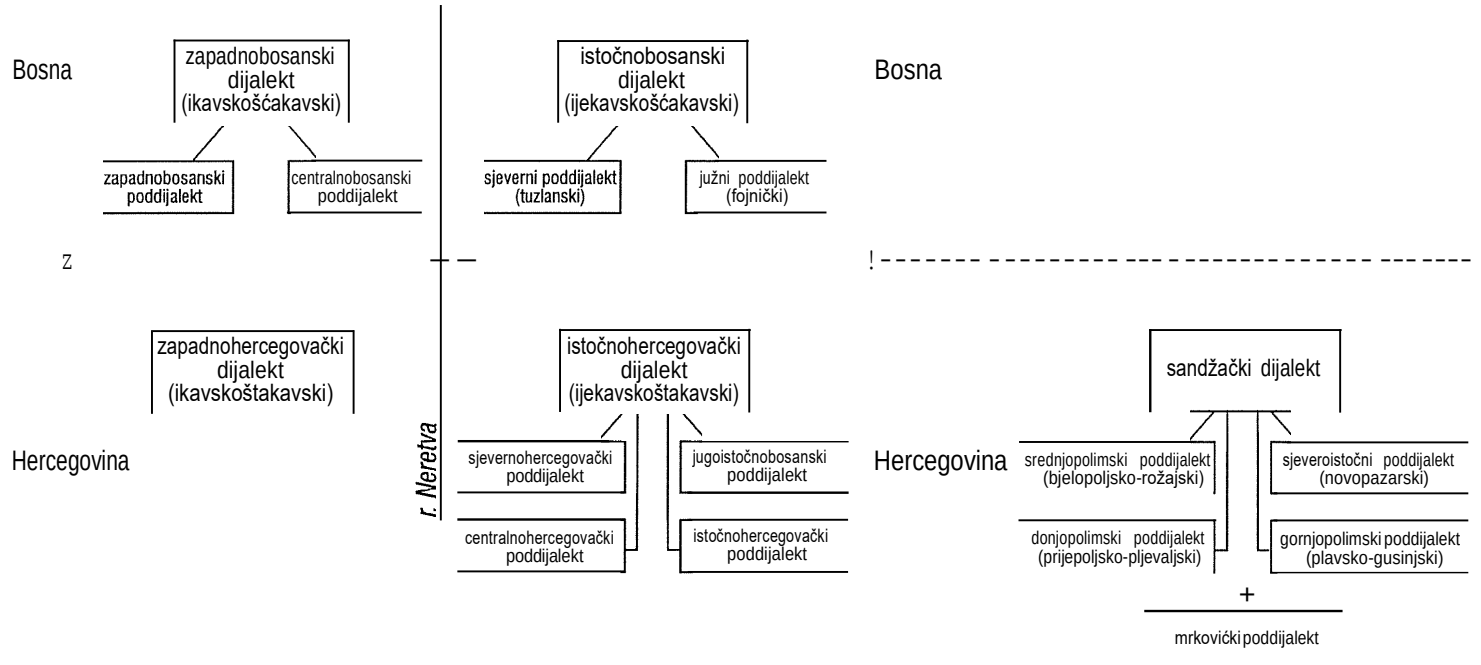
noj mjeri izloženi utjecaju orijentalnih jezika (ti krajevi ostali su u sastavu Turske carevine 36 godina duže od Bosne).

Srednjopolimski (bjelopoljsko-rožajski) poddijalekt sandžačkoga dijalekta bosanskoga jezika ima sljedeće osobine: starija akcentuacija, ali i prenošenje akcenta, tj. postojanje i uzlaznih akcenata; karakteristične postakcenatske dužine: *deset, knfigama, ldšlla, bačlla, dž'gniismo* i sl.; jat u kratkim slogovima daje *e*: *pesma, hleb, vetar, belopoljski, sedeo* i sl.; uprošćavanje grupe *dn u n*: *propane, dopane*; izgovaranje suglasnika *h* i uglavnom razlikovanje afrikatskih parova *č, ć, dž i đ*: *četYri, džamija*; u jednome dijelu (rožajski kraj) zamjena *l* sa *lj*: *lfz'miin, iljahije*; oblik gen. mn. pridjevsko-zamjeničke promjene: *tija, dobrfja*; kraći oblik infinitiva: *orat, daj (doć)* itd.

ponjopolimski (prijepoljsko-pljevaljski) poddijalekt sandžačkoga dijalekta bosanskoga jezika iilla sljedeće svoje osobine: novoštokavska akcentuacija: *ljeto, ljepota, brod, brada*; postakcenatske dužine dosljedno se čuvaju: *gledamo, pfšem, glavom*; prenošenje akcenta na proklitike: *na ntku, Od brata*; standardni refleksi jata: *bijel, snijeg, mlijeko, dijete, vjera, mjera*; dosljedno izvršeno jekavska jotovanje: *đevojka, deca, detelina, ćerati, počero, s'ekira*; razlikovanje afrikatskih parova *č, ć, dž i đ*: *četiri, džamija*; čuvanje konsonanta *h*: *promaha, mahrama, halva*; nastavci starih tvrdih osnova u zamjeničko-pridjevskoj promjeni: *ovijem, dobrijem, novijeh, našijem*; čuvanje imperfekta govoraše, imadijaše, staja/ni.

Mrkovićki poddijalekt ima sljedeće posebnosti: ekavizam u dugim slogovima *lepo, mleko*, jekavizam u kratkim: *pjesma, vjetar*; to je dakle, ekavsko-jekavski govor sa miješanim refleksima jata; neizmijenjena grupa *dv* kao u primjeru *dvz'gnut*; ostaci starog ak. jd. imenica m .r. jednakog nom. kod imenica koje znače živo biće: *I'z}ek za ovf cfv*; izjednačavanje gen., ak. i dat. kod ličnih zamjenica: *mene*; stariji pluralski oblici na -m: *po selim, volom*. Taj govor ima i svoje originalne inovacije: diftongizaciju *6 i e*: *b^uoj (boj)*; gen. mn. *žienaek*; izgovaranje afrikate 3: *3vono, 3ora*; 3. 1. mn. prezenta sa nastavkom -ć: *oni zbOreć, oni znajuć*, - trpni pridjev bez jotovanja: *ostaven*; potpuno skraćivanje neakcentiranih dužina itd. Ovome dijalektu pridodaje se i govor Goranaca, muslimanskog stanovništva poqručja Gora, brdsko-planinskog predjela u jugozapadnom dijelu Kosova, gdje je prema popisu iz 1981. godine živjelo oko 16.000 Muslimana južnoslavenske dijalekatske pripadnosti. Njihov govor ima dosta osobina fonniiranih pod utjecajem makedonskog jezika, ali i osobina nastalih u kontaktu sa dijalektima albanskog jezika. Govor Goranaca zauzima posebno mjesto među dijalektima bosanskoga jezika, jer je on najisturenija jugoistočna tačka toga jezika. To je govor koji cjelinu bosanskih dijalekata najneposrednije spaja i sa istočnojužnoslavenskom jezičkom grupom, u fonni govornih osobina zajedničkih sa makedonskim jezikom odnosno njegovim dijalektima.

Shema dijalekata bosanskoga jezika

Bosanski jezik ima 5 *dijalekata* i 14 *poddijalekata*. To znači da je podijeljen na 5 širih govornih cjelina (dijalekata) i 14 užih govornih cjelina (poddijalekata).

Osim bosanskohercegovačkih i sandžačkih govora bosanskoga jezika postoje i iseljenički govori bosanskoga jezika. Prije svega to su govori u Turskoj, tamo preseljeni krajem XIX i u toku XX vijeka. Po svojim dijalekatskim osobinama ti govori nisu jedinstveni. Njima govore bošnjački iseljenici iz različitih krajeva Bosne i Hercegovine i Sandžaka, koji pripadaju različitim dijalektima i poddijalektima bosanskoga jezika. To stanovništvo svoj jezik nikad nije prestajalo nazivati *bosanskim*, odnosno *bošnjačkim*. U turskom govornom okruženju ono i danas čuva mnoge stare osobine bosanskih dijalekata, među kojima su najznačajnije: stara akcentuacija, ikavizam, brojni turcizmi, čak i oni kojih danas nema na području bosanskoga jezika.

Dijalekti bosanskoga jezika i zamjena jata

Dijalekti bosanskoga jezika među sobom se razlikuju u zamjeni jata. Na bh. terenu imamo ikavske (zapadne) i ijekavske (istočne) govore. Među njima je Neretva i Bosna šire granično područje. Sandžački bošnjački dijalekt ima sva tri refleksa jata. Tamo postoje ijekavski, jekavski, pa i ikavski refleksi jata, mada je najrašireniji ijekavski. Dijalekte bosanskoga jezika u vezi sa zamjenom jata odlikuje specifičnost miješanih refleksa toga vokala uvjetovanih kvantitetom (dužinom ili kratkoćom) sloga. Ti refleksi javljaju se uglavnom na nekadašnjem pa i sadašnjem graničnom području među dijalektima, odnosno među ikavskim i ijekavskim govorima (s jedne strane) i među ijekavskim i ekavskim govorima (s druge strane). To su, prije svega, govori na liniji Bosna-Neretva, na staroj ikavsko-ijekavskoj granici. Tu se danas dodiruju ikavski (zapadnobosanski i zapadnohercegovački) i ijekavski (istočnobosanski i istočnohercegovački) govori. U tim miješanim refleksima javlja se čak i ekavizam. On se tu ne bi nikako očekivao, jer su rijeke Bosna i Neretva podaleka od ekavskih istočnih govora. Na sjevernom dijelu ove linije (u slivu Bosne) javlja se stari *ekavsko-jekavski* govor Tešnja i Maglaja, kod kojeg u dugim slogovima ide ekavski refleks: *mleko, seno, !evo*, a u kratkim slogovima jekavski: *vjetar, pjesma, vjera*. Taj govor smješten je na krajnjem zapadnom dijelu istočnobosanskoga dijalekta u sjevernom njegovom poddijalektu. Isti takav refleks sačuvan je i u nekim južnijim govorima istočnobosanskoga dijalekta (u govoru Kladnja, Srebrenice i u starom sarajevskom govoru). Taj ekavsko-jekavski refleks javit će se i na krajnjem jugoistočnom dijelu prostora bosanskoga jezika u spominjanom govoru Bošnjaka Mrkovića kod Bara. Neki granični govori u dolini Bosne (Žepče) i Neretve (Jablanica) imaju *ijekavsko-ikavsku zamjenu jata*; ijekavizam u dugim, a ikavizam u kratkim slogovima: *mlijeko, sijeno, sijelo : v'itar, vl'ra, pl. 'sma*. Taj refleks je na ovom dijelu terena najlakše i razumjeti, jer je to i danas granično područje između ijekavskih i ikavskih govora (što vrijedi i za Neretvu i za Basnu). Na prostoru sandžačkoga dijalekta kod podgoričkih i gusinskih Bošnjaka javlja se *ikavsko-jekavska zamjena*; u dugim slogovima refleks *i*, a u kratkim je: *mliko, sino, vrime : vjetar, vjera, bježat*. Sandžački govori bosanskoga jezika bjelopoljsko-novopazarske zone imaju *ijekavsko-ekavsku zamjenu*; ijekavizam u dugim slogovima: *mlijeko, lijepo, bijelo*, a ekavizam u kratkim: *vetar, pesma, hleb*. Najvjerovatnije je da su se takvi originalni refleksi formirali na prvobitnim graničnim područjima između različitih zamjena jata i da se do danas kod starinačkog bošnjačkog stanovništva očuvala jezička veza sa stanjem uoči turskih osvajanja. U nekim slučajevima mogu biti u pitanju i miješani refleksi koji su se u vrijeme zamjena jata (XII-XIV vijek) formirali na nekom drugom mjestu, a onda migracijama prenijeli na druga područja. Takvo nešto moglo se desiti i sa povratničkim bošnjačkim stanovništvom iz dalmatinskih, prekosavskih ili prekodrinskih krajeva, koje se povlačilo dublje u Bosnu,

skupa sa povlačenjem Turske iz tih krajeva. Bez obzira na porijeklo takvih miješanih refleksa u govorima bosanskoga jezika; ova pojava **te** govore čini posebnim i na širem prostoru dijalekata srednjojužnoslavenskoga dijasistema. Ali ona upućuje i na veliku starinu tih govora i njihovu organsku povezanost sa srednjovjekovnim dijalektima.

Zajedničke osobine dijalekata bosanskoga jezika

Govori bosanskoga jezika (neovisno kojem dijalektu pripadaju) imaju nekoliko zajedničkih osobina, koje ih objedinjuju. Te osobine su općebošnjačke, odnosno cipčebosanske i nema govornog područja bosanskoga jezika u koje one ne dopiru. Prva od tih osobina, koja zahvata sve bosanske govore, to je široka upotreba turcizama odnosno orijentalizama. Druga osobina je dosljedna upotreba konsonanta **h**, također zastupljena u svim govorima Bošnjaka. Što se tiče suglasnika **h**, on se redovno javlja i u riječima slavenskog i u riječima neslavenskog porijekla, svuda gdje mu je po etimologiji mjesto. Po toj osobini dijalekti bosanskoga jezika razlikuju se od dijalekata srpskog i hrvatskog jezika u Bosni i Hercegovini, kod kojih se **h** gubi ili zamjenjuje drugim glasovima (*mana, marama; snaja, promaja, duviin, miiva, d6đok, p6đok*). Po čestoj upotrebi turcizama i dosljednom izgovoru suglasnika **h** svi dijalekti bosanskoga jezika čine jednu govornu cjelinu.

Na užem prostoru dijalekata bosanskoga jezika imamo svođenje afrikatskih parova na jedan par: *ćetiri, đamija*. Izgovor jednog afrikatskog para najčešći je u srednjoj Bosni u govoru Bošnjaka na liniji Zenica-Travnik-Gornji Vakuf-Sarajevo, a javlja se i u dijelovima istočne Bosne i Sandžaka, centralne i zapadne Hercegovine, pa i u međuriječju Une i Vrbasa. Ta osobina zahvata terene različitih dijalekata odnosno poddijalekata bosanskoga jezika.

Važnu ulogu u očuvanju starijih bosanskih dijalekatskih osobina odigrale su bh. čaršije. Bez obzira na kojem dijelu terena senalazile i kojem dijalektu bosanskoga jezika pripadale, one su u svojim govorima do danas sačuvale veliki broj turcizama i dosljedan izgovor suglasnika **h**, kao dvije najtipičnije osobine bosanskoga jezika. U tim govorima javljaju se i druge tipične osobine kao što su: nerazlikovanje afrikatskih parova (izgovori *ćeliri, đamija*), zatim neizvršena jekavska i novija jotovanja (*dojde, najde, pojti, djevojka, djever*), različiti zatvoreni i otvoreni načini izgovaranja vokala, ostaci stare akcentuacije, ili starih oblika deklinacije, šćakavizam, ikavizmi, grupa *re* mjesto *ro* (*greblje*), zatim izgovor *j* mjesto *đ* (*meja, mejaš, preja*) i sl. ·

Mada se govori bh. čaršija po dosljednosti čuvanja starih bosanskih osobina među sobom također razlikuju, za njih se ipak može reći da su bili čuvari i prenosioци bosanske, odnosno bošnjačke jezičke tradicije. One su centri u kojima se razvijao i čuvao autentični govorni bosanski jezik, bez obzira na sva migraciona i druga miješanja i opasnosti kojima je bosanska jezička tradicija bila izložena tokom čitavoga svoga postojanja do danas.

Dijalekti bosanskoga jezika 1992-1995.

U toku rata 1992-1995. i agresije na Bosnu i Hercegovinu došlo je do velikih i tragičnih preseljavanja bošnjačkog (i ne samo bošnjačkog) stanovništva. To se desilo u rezultatu zločina koji je agresor izvršio nad Bosnom i Hercegovinom. U tom smislu vidno se izmijenila i slika rasporeda dijalekata bosanskoga jezika. Ta slika je sada raskomadana i na mnogim dijelovima terena više i ne liči na onu predratnu. Riječ je o pojavi *lingvocida* nad bošnjačkim narodom i njegovim jezikom (*lingvocid* = uništavanje, "čišćenje" dijelova prostora teritorije nekog jezika, fizičkim uništavanjem

ili preseljavanjem govornika toga jezika). Prostor dijalekata bosanskoga jezika sada je sužen i stiješnjen zbijanjem ka srednjoj Bosni, preseljavanjem i miješanjem stanovništva sa matifoih prostora na kojima se ono historijski formiralo. Nestalo je npr. dvaju poddijalekata istočnohercegovačkoga dijalekata bosanskoga jezika; istočnohercegovačkog i istočnobosanskog, a raseljen je i gotovo čitav zapadnohercegovački dijalekt bosanskoga jezika, te dijelom i zapadnobosanski. Najteže posljedice u tome lingvocidu pretrpjele su bh. čaršije, jer su mnoge od njih zbrisane sa jezičke karte. Tu se radi i o nekoj vrsti *urbolingvocida*, tj. uništavanja čitave jedne polovine (oko 35) tih čaršija, protjerivanjem ili likvidiranjem autohtonog bošnjačkog stanovništva u njima. Po tome stanovništvu te čaršije bile su prepoznatljive, a i sam bosanski jezik koji se u njima govorio. Primjer Srebrenice predstavlja unikatan primjer "lingvističke Atlantide". To je pojava masovnog fizičkog uništavanja odnosno nestajanja govornika dijalekata i jezika kojem taj dijalekt pripada. Agresija na Basnu i Hercegovinu ima svoje tragične i dalekosežne posljedice u vidu *lingvocida*, odnosno *urbolingvocida* nad bosanskim jezikom i njegovim dijalektima.

HISTORIJA BOSANSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA

Do sada smo ukazali na porijeklo bosanskoga jezika kao govornog jezika i na glavne pravce njegovog razvoja u starijim vremenima. U sljedećem poglavlju bit će riječi o pisanom bosanskome jeziku od vremena prvih sačuvanih njegovih spomenika do danas, tj. do savremenih književnih djela na tome jeziku i njegove gramatičke norme. Ta norma rezultat je razvitka bosanskoga govornog i pisanog jezika. Taj razvitak odlikuju ne samo opće osobine svojstvene slavenskim i južnoslavenskim jezicima već i originalne bosanske crte.

Periodizacija historije bosanskoga književnog jezika

Kako smo u Uvodu rekli, bosanski jezik je u čisto govornom smislu prošao kroz tri svoja razdoblja. Ta tri razdoblja imaju, također, i svoga vidnog odraza na periodizaciju historije bosanskoga književnog (pisanog) jezika.

Bosanski književni jezik do danas je prošao kroz pet faza svoga razvitka:

Prva faza: bosanski jezik od XI do kraja XV vijeka (*doba srednjovjekovne Bosne*);

Druga faza: bosanski jezik od kraja XV do druge polovine XIX vijeka (*tursko doba*);

Treća faza: bosanski jezik na prijelazu iz XIX u XX vijek (*austrougarska doba*);

Četvrta faza: bosanski jezik u XX vijeku (*jugoslavensko doba*);

Peta faza: bosanski jezik u posljednjoj deceniji XX vijeka (*bosanska doba*).

Prva faza razvoja bosanskoga književnog jezika (doba srednjovjekovne Bosne)

Bosna je od samih početaka svoga postojanja bila izložena raznovrsnim utjecajima. Nalazila se na raskrsnici evropskih i vanevropskih civilizacija, religija i država. Takav njezin položaj uvjetovao je i rane početke pismenosti. Prvi pisani spomenici na bosansko-humskom tlu potječu s kraja X ili početka XI vijeka. Na osnovu njih samih ne može se utvrditi ranija pismenost i vrijeme u kojem počinje književni rad na ovim prostorima. Uporedo sa grčkim i latinskim pismom, nakon

pokrštavanja slavenskog stanovništva prodrla je i slavenska pismenost u ćirilsko-metodskom duhu, a čak se razvija i vlastita književnost na staroslavenskom jeziku bosanske redakcije.

Po oskudnim spomenicima sačuvanim do danas (većina njih je uništena) utvrđeno je prisustvo četiri pisma kojima se služilo stanovništvo Bosne i Huma: *grčko pismo*, *latinsko pismo*, *glagoljica* i *ćirilica*.

Najstariji sačuvani trag bošnjačke pismenosti na glagoljici jeste natpis sa crkve u Kijevcima kod Prijedora (iz XI vijeka). Iz nešto kasnijeg su vremena dva rukopisa u fragmentima (njihovim sačuvanim ostacima) iz XII vijeka: *Grškovičev odlomak* i *Mihanovičev odlomak*. Ova dva rukopisa svjedoče o glagoljskoj pismenosti i crkvenoj književnosti na području Bosne i Huma i vrlo rano, izraženim osobenostima te pismenosti. Pisana *supoluoblom glagoljicom*, koja je (spontano) nastala kao prijelazna forma od obale istočne (raške) prema uglastoj, zapadnoj (hrvatskoj) glagoljici. Ta glagoljica naziva se *bosanska glagoljica*. U novije vrijeme pronađen je još jedan takav rukopis *Split-ski odlomak*, koji po osobinama glagoljskog pisma pripada također XII vijeku, a po nekim obilježjima živog narodnoga govora pripadao bi početku XIII stoljeća. Glagoljicom je napisan i vrlo lijep i u cijelosti sačuvan reprezentativan rukopis Hrvojev *misal*, nastao između 1403. i 1415. godine, pisan za bosanskoga feudalca Hrvoja Vukčića Hrvatinića. Glagoljska pismo bilo je u upotrebi ne samo u crkvi već i van nje. To potvrđuju i epigrafi (natpisi) na nekoliko sačuvanih kamenih spomenika. Tu je i simbolika u obliku glagoljskih slova na Kulinovoj ploči skraja XII ili početka XIII vijeka, zatim zapis u kamenu iz okoline Banje Luke iz XV vijeka i sl., na kojima se u samom ćirilskom pismu osjećaju jaki stilski utjecaji glagoljice. Glagoljica se kao pretežno crkveno pismo upotrebljavala pod okriljem Crkve bosanske. Padom Bosne i njezine crkve iz upotrebe nestaje i glagoljska pismo. Ovi rijetki sačuvani spomenici potvrđuju da je glagoljska pismenost na tlu Bosne i Huma bila raširena i raznovrsna i daje takvih spomenika bilo više nego što ih je do danas sačuvano.

Ćirilica je u Bosni i Humu bila raširenija pa je i ćiriličkih spomenika sačuvano više. Najveći broj ih je nestalo u stalnim borbama između istočne i zapadne crkve i u mađarskim invazijama na Basnu i Bosansku crkvu. Mnogi od tih spomenika nestali su i u toku viševjekovnih turskih ratova. Ustaljujući se kao domaće pismo, ćirilica vrlo brzo <lobija i neke svoje izrazite grafijske (slovne) odlike. Ona se izdvaja i razlikuje od klasične istočne (makedonsko-raško-zetske) ćirilice. To je zapadna ćirilica, tj. *bosanska ćirilica* odnosno *bosančica*.

Daje to pismo u Bosni i Humu vrlo rano bilo u upotrebi nakon njegovoga prodora u većinu južnoslavenskih zemalja, svjedoči i najstariji pisani spomenik bosanskoga jezika. To je *Humačka ploča*, natpis na Crkvi svetog Mihajla u Humcu kod Ljubuškog u zapadnoj Hercegovini. Taj natpis nastao je krajem X ili početkom XI vijeka. Na njemu se nalaze i neka glagoljska slova. Osim ovoga spomenika, tu su i ćirilički natpisi sa Kulinove crkve u Biskupićima-Mihanovićima kod Visokog iz sredine XII vijeka (*Kulinova ploča*), te natpis sa Crkve Kulinovog velikog sudije Gradiše iz Podbriježja kod Zenice (XII-XIII vijek). O raširenosti ćiriličke pismenosti u Bosni svjedoči i čuvena *Miroslavljevo evanđelje*, najstariji (a i najljepši) ćirilički rukopis crkvenog karaktera pisan u Humu za kneza Miroslava ili na dvoru Kulina bana. Najstariji pisani spomenik na narodnom jeziku svjetovnoga karaktera je čuvena *Kulinova povelja* iz 1189. godine, napisana bosanskom ćirilicom, tj. *bosančicom*.

Sačuvani bosanski spomenici na ćirilici dijele se na nekoliko vrsta: 1) crkveni rukopisi na staroslavenskom jeziku bosanske redakcije sa elementima živog narodnoga govora; 2) tekstovi dati u vidu zapisa na marginama rukopisa (iz prve grupe) 3) natpisi na stećcima i građevinama; 4) povelje i pisma bosanska-humskih vladara upućene susjednim zemljama i njihovim vladarima; 5) tzv.

lijepa književnost, sa slabim tragovima i ostacima, ali ipak prisutna i sačuvana u bosanska-humskom pisanom naslijeđu.

1. *Crkveni rukopisi* skoro su isključivo prijevodi *Novog zavjeta*, odnosno prijevodi ranijih prijevoda sa glagoljskih prijedložaka (rukopisa). Odlikuje ih duboka staroslavenska starina u pravopisu i jeziku, ali i osobine živog narodnoga govora. Osim *Miroslavljeva evanđelja* istaknuto mjesto i važnost zauzimaju: *Evandjelje Divoša Tihoradića* iz XIV vijeka; *Bata/ovo evanđelje*, od kojeg su sačuvana samo četiri lista, a koje je u XIV vijeku pisano za lašvanskog feudalca Batala (napisao ga je dijak Stanko Kromirjanin); *Srečkovićevo evanđelje* iz XIV-XV vijeka; *Mletački zbornik* (XIV vijek); *Čajničko evanđelje* iz XIV vijeka, jedini srednjovjekovni spomenik te vrste koji se do ovoga rata čuvao u Bosni; *Hvalov zbornik* iz XIV-XV vijeka, te rukopis *Krstjanina Radosava* iz XV vijeka, poznat pod imenom *Apokalipsa bosanskih la-stjana*. Po dosadašnjim saznanjima nauke postoji negdje oko 30 bosanskih srednjovjekovnih rukopisa ove vrste.

2. *Zapisi i natpisi*. Srednjovjekovni dijaci (pisari) imali su naviku uz crkvene prepisivačke tekstove bilježiti i neka svoja zapažanja, misli i raspoloženja, što je našio svoga odraza u originalnosti jezičkog izraza tih zapisa. Neki od njih napisani su čistim narodnim jezikom toga doba.

3. Po jasnoći i izražajnosti zapisima su slični *natpisi*, kojih je najviše na stećcima, a zatim na crkvenim građevinama, sudačkim stolicama, mauzolejima, kaznenim pločama. Najstariji spomenici lapidarne pismenosti (natpisi na kamenu) nalaze se u starom Humu i srednjoj (banskoj) Bosni. U te natpise spada spomenuti najstariji pisani spomenik sa bosansko-humskog prostora *Humačka ploča*, zatim neki natpisi u okolini Trebinja iz sredine i kraja XII vijeka (Ploča župana Grda u Poljicama kod Trebinja), natpis Kulina bana (Natpis kaznaca Nespine kod Visokog) i natpis velikog sudije Gradiše iz Podbriježja kod Zenice s kraja XII vijeka.

4. Posebnu vrstu pisanih spomenika predstavljaju *povelje, pisma i darovnice* državne kancelarije oblasnih gospodara i pojedinaca; počev od čuvene *Kulinove povelje* iz 1189. godine, pa do povelje posljednjeg bosanskoga kralja Stjepana Tomaševića iz 1461. godine. Tu su naročito zanimljive povelje humskih knezova XIII vijeka upućene Dubrovčanima, te povelja Mateja Ninoslava iz toga vremena, povelje Stjepana II Kotromanića iz prve polovine XIV vijeka, povelje kralja Tvrtka iz XIV vijeka, zatim povelje i pisma Pavlovića, Kosača, Hrvatinića, kao i hercega Stjepana injevovih sinova. Svojim jezička-književnim vrijednostima naročito se izdvaja darovnica kralja Dabiše vojvodi Hrvoju Vukčiću Kosači iz 1392. godine. To je jedan od najljepših tekstova bosanskoga jezika i uopće južnoslavenskih jezika u srednjem vijeku. Zanimljivi su također i trgovački ugovori i rodoslovi, kao dragocjeni spomenici bosanskoga jezika srednjega vijeka. Sve ove pisane spomenike odlikuje svjetovni (nereligiozni) karakter i namjena. Zato je u jeziku tih dokumenata mnogo živog narodnoga govora; zapadnoštokavskog (kancelarije bosanskih banova) i istočnoštokavskog (kancelarije humskih knezova), sa njihovim prožimanjem i izvjesnim miješanjem. Ti spomenici prepoznaju se kao spomenici bosanskoga jezika i njegove stare pisarske škole. U njima je uočljiva zapadnoštokavska osnovica, sa slabim prisustvom istočne (humske) štokavštine.

5. Od djela tzv. lijepe književnosti (uglavnom neoriginalne i prepisivačke) zna se jedino da je i u Bosni još u XIV vijeku postojala *Povijest o Aleksandridi (Aleksandrida)* koja govori o pobjedama Aleksandra Makedonskog. Pretpostavlja se da su na dvorovima prepisivani i drugi rukopisi ondašnje lijepe literature, čak i oni koji pripadaju narodnoj (usmenoj) književnosti. Ostala su neka posredna svjedočenja o usmenoj lirskoj i epskoj poeziji njegovanoj na dvorovima, ali i u narodu. Među njima su bile naročito poznate pjesme o Radosavu Pavloviću i jedna pjesma *bugarštica* (žalopojka) *Kako se Nikola Radanović odvrkao od svoga gospodara*. Ova pjesma pretrpjela je re-

dakcijske izmjene od dubrovačko-dalmatinskih prepisivača, ali su u njoj ostali prepoznatljivi bosanska leksika i frazeologija. Tu je i još jedna bugarštica pod nazivom *Razbolje se Derzeleze* iz druge polovine XV vijeka. Ova i slična književna djela nastajala su i prepisivana u stalnim intenzivnim kulturnim vezama Bosne sa Dubrovnikom. Povelje, pisma i darovnice također su većim dijelom nastale u rezultatu tijesnih državno-trgovačkih veza Bosne i Huma sa Dubrovačkom republikom. Posredstvom Dubrovnika te veze su bile i sa zapadnijom dalmatinsko-mletačkom govornom bazom, pa i sa pisanom tradicijom hrvatskog jezika, odnosno njegove mediteranske čakavske osnove.

Najpoznatiji pisari (odnosno dijaci) prvih pisanih spomenika bosanskoga jezika na dvorovima bosanskih i humskih vladara bili su: Radoje (na Kulinovom dvoru), Desoje (na dvoru Mateja Ninoslava), Vladoje (na Tvrtkovom dvoru), Tomaš Lužac (na dvoru Stjepana Dabiše), Stipan Dobrinović i Hrvatino na dvoru kralja Ostoje i dr.

Među spomenicima na bosanskoj ćirilici izdvajaju se tekstovi koji osim jezičke autentičnosti imaju i veliku književnu vrijednost. To su neke od povelja Stjepana Kotromanića, Dabišina povelja Hrvoju Vukčiću, povelja braće Sankovića Dubrovniku, zapisi (glose) dijaka Gligorija ili anonimnoga pisara iz Srećkovićeve evanđelja, ili Stanka Kromirjanina iz Batalovog fragmenta (Evanđelja), pa sve do natpisa ostavljenih u kamenu, kao što je zapis (epigrafi) sužnja Vrsana Kosarića te epitafi (nadgrobni natpisi) Stipka Radosalića, Radoslava Mrkšića, Juraja Ivanovića, ili epigrafi na sudačkoj stolici u Hodovu.

Među svim pisanim spomenicima bosanskoga jezika najveći značaj imaju *Humačka ploča* i *Kulinova povelja*. Oba ova spomenika izuzetno su značajna ne samo za sam bosanski jezik već i za širi srednjojužnoslavenski dijalekt; to su najstariji pisani spomenici na čitavom južnoslavenskom terenu. Prvi spomenik *Humačka ploča* spada u tzv. lapidarne jezičke spomenike (natpise na kamenu), dok je drugi spomenik klasični pisani dokument nastao u srednjovjekovnoj bosanskoj kancelariji, pisan na pergamentu.

Humačka ploča je natpis na kamenu s kraja X ili početka XI vijeka, najstariji ćirilički pisani spomenik na prostoru zapadno od Makedonije. To je natpis na Crkvi svetog Mihajla u Humcu kod Ljubuškog u zapadnoj Hercegovini. U ćiriličkom tekstu toga spomenika javlja se i nekoliko glagoljskih slova, što potvrđuje da se na ovome području prije ćirilice upotrebljavala glagoljica.

Kulinova povelja napisana je 29. avgusta 1189. godine i upućena Dubrovčanima. Njome ban Kulin dopušta svojim primorskim susjedima slobodno kretanje po Bosni i garantira im punu sigurnost, pozivajući na prijateljstvo i međusobno povjerenje. Original povelje nalazi se daleko od Bosne, u biblioteci Akademije nauka u Lenjingradu (Peterburgu), a njezina kopija čuva se u Dubrovačkom arhivu. Tekst Povelje u latiničkoj transkripciji glasi:

U ime Otca i Sina i svetago Duha.

Ja, ban bos'nski Kulin, prisezaju tebe, kneže Krvašu, i vsjem građam Dubrov'čam, pravi prijatelj biti vam od sele i do vijeka.

I prav gaj držati svami pravu vjeru - dokole s'mživ.

Vsi Dubrovčane, kire hode po mojemu vladanju trgujuće, gdje si kto hoće krjevati, gdje si kto mine, pravov vjerov ipravim srcem držati je, bez vsakoje zledi - razvje što mi kto da svojov voljov poklon.

I da im ne bude od mojih č'stnikov sile.

I dokole u mne budu - dati im s'vjet ipomoć, kakore i sebye, kolikore moge, bez v'sega zloga primisla.

Takomi, Bože, pomagaj i sije sveto evanđelje.

*Ja, Radoje, dijak ban}, pisah siju knjigupoveijov banov, od rož'stva Hristova tisuća i s'toi osam 'deset i devet ljet', mjeseca avgusta, u dvadeseti i deveti d'n', usječenje glave Jovana Krstitelja. *)*

Natpisi na stećcima

Pravi počeci bosanskoga književnog jezika javljaju se u jednom posebnom vidu originalnog stvaralaštva u srednjovjekovnoj književnosti Bosne i Huma. To je epigrafika, natpisi na kamenu, tj. lapidarna ("kamena") pismenost. Bosansko-humska epigrafika po svojoj originalnoj književnoj vrijednosti i jezičkoj zanimljivosti ide u sami vrh južnoslavenske epigrafike. Nema slavenske zemlje niti jezika koji ima toliko natpisa na kamenu kakav je slučaj sa Bosnom i Humom. To su, prije svega, epitafi, natpisi na nadgrobnim spomenicima, čuvenim stećcima, uglavnom bogomilskim. Pisani su bosančicom, a samo u rijetkim i izuzetnim slučajevima glagoljicom, odnosno polublobom bosanskom glagoljicom.

Umjetnost stećaka, pa tako i njihova pismenost na bosančici, razvija se i traje u vremenu od XIII do XVI vijeka i to na precizno omeđenom prostoru: unutar najširih granica srednjovjekovne bosanske države. Najstarija žarišta stećke pismenosti nalaze se u starom Humu i srednjoj Bosni, a treći centar te pismenosti je okolina Vidoške (današnjeg Stoca). Najveći broj natpisa sa ovoga područja nalazi se u Boljunima jugozapadna od Radimlje i Stoca. Značajni srednjovjekovni tekstovi na kamenu javljaju se u okolini Blagaja, kao sjedišta humske vlastele, zatim u dolini Lašve, te u bosanskom Podrinju (Ugoistočna Bosna) od Foče do Vlasenice i Srebrenice. Veći broj epitafa pronađen je u najnovije vrijeme na području srednjovjekovnih župa Usora i Soli, te u Posavini oko Koraja i Bijeljine. Među nekropolama stećaka najznačajnija je Radimlja kod Stoca, zatim nekropole u Boljunima kod Stoca, blizu Nevesinja, na Blidnjem jezeru u zapadnoj Hercegovini, u Bjelosavljevićima kod Sokoca na Glasincu, na Gvoznom polju kod Kalinovika i na Ravanjskim vratima kod Kupresa. Vremenom su mnogi natpisi na stećcima oštećeni ili potpuno uništeni, pa ih je teško ili nemoguće rekonstruirati. Naročito je upečatljiv primjer zauvijek propaloga teksta na kamenu stećka koji je stajao u Donjoj Zgošći kod Kaknja, a danas se nalazi u vrtu Zemaljskog muzeja u Sarajevu.

Ti natpisi prilagođeni su živim oblicima narodnoga govora, a i zahtjevima za konciznošću, za krajnjom jasnoćom i jednostavnošću izraza. Na epitafima stećaka uočljiv je visok stepen ujednačenosti u prisustvu zapadnoštokavskih osobina. Tu se njeguje jedan širi bosanski pisani manir, za koji je naročito karakterističan ikavizam, neizvršeno jotovanje, grupa *re* mjesto *ro* (*greblje* i sl.). Mada bosanska-humske stećke kao cjelinu odlikuju neke zajedničke srednjovjekovne jezičke crte, ipak se uočavaju dva najizrazitija jezičkostilska kruga stećaka: *hercegovački* i *bosanski*. To na svoj način ostavlja odraza i na neke jezičke osobine, odnosno razlike u samim natpisima. Na hercegovačkim stećcima prisutnije su istočnoštokavske osobine sa ponekom lokalnom jezičkom crtom, dok su oni srednjobosanski i zapadnobosanski, odnosno zapadnohercegovački, sa izrazitijim odlikama zapadne štokavštine. Riječ je o jednoj teritorijalnoj međudijalekatskoj ujednačenosti jezika natpisa, a također i o ujednačenosti u dužem vremenskom rasponu od nekoliko vijekova. Visok ste-

*) '=poluglas; *prisezaju*=*zaklinjem* se, *kunem* se; *tebje*=*tebi*; *vsjem*=*svim*; *građam*=*građanima*; *od sele*=*od sada*; *gaj*=*mir*; *vsi*=*svi*; *kire*=*koji*; *hode*=*idu*, *kreću* se; *vladaniju*=*državi*; *godje*=*kud* *god*, *gdjegdje*, *gdje*; *krjevati*=*kretati* se, *boraviti*; *mine*=*prođe*; *vsakoje*=*svake*, *ikakve*; *zledi*=*krivice*; *razvje*=*osim*, *izuzev*; *č'stnikov*=*podanika*, *potčinjenih*; *sile*=*nasilja*, *prisile*; *dokole*=*dokle*; u *rnne*=*u mene*; *kakore*=*kako*, *kao*; *sebje*=*sebi*; *kolikore*=*koliko*; v *'sega*=*svake*, *ikakve*; *primisla*=*pomisli*; *sije*=*ovo*; *dijak*=*pisar*; *banj*=*banov*; *siju*=*ovu*; *usječenje*=*siječenje*, *odrubljivanje*.

pen jezičke i paleografske (slovne, grafijske) ujednačenosti natpisa na stećcima svjedoče o pisanom maniru srednjovjekovnog bosanskoga književnog jezika razvijenom zaključno sa XV vijekom i završetkom prve faze formiranja bosanskoga pisanog jezika.

Najpoznatiji kovači i dijaci koji su ujedno i prvi originalni "pisci" odnosno "pjesnici" bosanskoga književnog jezika (prve njegove faze) jesu: Prodan i Miogost u srednjoj Bosni, Veseoko Kukulamović i Vukašin u području Lašve i Jajca, Bratjen u Travuniji, Semorad, Miogost, Grubač i Krilić u okolini Stoca, Nikola Dragoljević i Dragoje u Podrinju, Ugarak u Vrhbosni (današnjem Sarajevu). Među njima su naročito glasovita dva "mramorna neimara" iz druge polovine XV vijeka, kada je bosanska-humska umjetnost stećaka i njihovih zapisa dostizala vrhunac. To su kovač Grubač i dijak Semorad iz okoline Stoca, tvorci najautentičnijih stećaka i njihovih epitafa u Radimlji.

Ostali bogomilski spomenici

Osim jezika natpisa na stećcima postojale su i bosanske duhovne knjige, od kojih je najveći broj propao i uništavan viševjekovnom inkvizicijom nad bogomilima. Od tih knjiga ostalo je malo tragova, a ni one sačuvane nisu dovoljno istražene, jer su u njima proučeni samo ortografija i donekle dijalekatske osobine. To su evanđelja i rukopisni odlomci identificirani kao bogomilski: *Daničićevo i Nikoljsko evanđelje*, *Srećkovićevo i Grujićevo evanđelje*, *Batalov fragment*, *Hvalov zbornik* i *Zbornik krstijanina Radosava*, zatim *Divoševo evanđelje*, *Mletački zbornik*, *Kopitarovo evanđelje* i *Početiye svijeta*, te *Evanđelje Tvrta Pripkovića*. Tu se pridodaje kao bogomilska i *Bečka tajna knjiga*, sačuvana na latinskom jeziku iz XII vijeka. Pošto su se bosanski krstijani odbranili od optužbi Rima u doba Kulina bana (nakon abjuracije na Bilinom polju kod Zenice), oni više ne prepisuju zabranjene knjige, već svoju nelojalnost važećim crkvama kamufliraju tobož pravovjernih kršćanskim simbolima. U tom smislu oni vrijedno prepisuju knjige *Novoga zavjeta*, gdje posebno mjesto zauzimaju tekstovi Ivana Bogoslova, autora jednoga od evanđelja i Apokalipse. Ovim tekstovima pridodaje se i jedan broj apokrifa čiji se sadržaji, simboli i vjerovanja nastavljaju i u samim narodnim zapisima, ljekarušama i talismanima, kroz vijekove prepisivanim na bosančici. Takav jedan zapis, pod nazivom *Molitva od treska, otgroma, otbijesa i otgrada*, iz druge polovine XV vijeka, nastao je u okolini Foče, pronađen 1905. godine, poznatiji kao *Kunovski zapis*. Napisan je na jednom papirnom svitku bosančicom, zapečaćen voskom (radi zaštite od vlage) i stavljen u šupljinu borove klade, te tako stajao čak četiri vijeka. To je vrlo interesantan primjer na koji se sve način bosanski pisani jezik iz srednjega vijeka uspijevao sačuvati.

Glagoljica

Mada se uglavnom smatra da je glagoljica starije pismo od ćirilice, u nauci ipak postoji sporno pitanje u vezi s tim, čak i tvrdnja da je ćirilica starija. Bosanska poluobla glagoljica čini sastavni dio pisane tradicije bosanskoga jezika, odnosno prve faze njegovog razvoja. Glagoljski su spomenici na tome jeziku mnogo rjeđi odnosno manje ih je sačuvano. Adaptacija glagoljice na srednjovjekovnom bosanska-humskom području razvija se svojim pravcem. Njezino razlikovanje od istočne (oble) i od zapadne (uglaste) glagoljice govori o tome da su Bosna i Hum kao kulturno područje bili samostalni i predstavljali cjelinu za sebe.

Bosančica

U najstarije vrijeme (X vijek) u Dubrovniku isrednjoj Dalmaciji pa i u Bosni formirana je bosanska ćirilica ili bosančica. Pod utjecajem i sa primjesama glagoljice, ali i izvornoga čistog narodnog govora, to pismo odlikuju staroslavenska slova, sa uvedenim novim znakovima. Oblikom i pravopisom bosančica se razlikuje od bugarske i srpske ćirilice. Za tu ćirilicu upotrebljavaju se različiti nazivi: najčešće *bosančica*, zatim *bosanska ćirilica*, *bosanica*, *bukvica*, *bosanska pismo*, a tendenciozno i nenaučno upotrebljavali su se i nazivi *hrvatska ćirilica*, *hrvatsko pismo*, *bosanska-hrvatska ćirilica*, pa čak i naziv *s1psko pismo*. Postojala su dva oblika bosančice kroz njezin viševjekovni razvoj:

1) Ustav, ustavno pismo, koje se odlikuje oštrinom oblika, skladnim stamparskim izgledom. Njime su pisane povelje, listine i pisma bosanskih vladara i visokoga plemstva (pa i sama *Kulinova povelja*). Takva ustavna bosančica bila je u upotrebi od X do XV vijeka. 2) Negdje od XIII vijeka uobličava se drugi tip bosančice -kurzivna rukopisna bosančica, sa slobodnijim formama slova, nastala pod utjecajem latiničke kurzive, da bi tokom XVII i XVIII vijeka bosančica dobila formu *bosanskog brzopisa*. To je rukopisna bosančica. Ona se upotrebljava kroz gotovo čitav turski period sve do početka XX vijeka i otpočinjanja četvrte faze razvoja bosanskoga pisanog jezika.

Paleografske (slovne) osobine bosančice svode se na težnju ka jednostavnijim oblicima i prilagođavanju zahtjevima narodnog jezika. Čisti narodni govor i ikavizam, kao odlika bosanske zapadne štokavštine, odraz su izvornosti bosanska-humske pismenosti, razvijane bez presudnog utjecaja sa strane. Mnogi poznati i nepoznati klesari i pisari srednjovjekovnog starobosanskoga jezika urezivali su natpise u kamenu i pisali jednostavnim jezikom. Njihova grafija bila je pojednostavljena, tipično bosanska, a ona se razlikovala od klasične ćirilice. Bosančica je imala ujednačena stabilizirana grafijska (slovna) i jezička (izgovorna) obilježja u srednjem vijeku. U drugoj i trećoj fazi bosanskoga jezika upotrebljavala se i prilagođavala vremenu i praktičnoj upotrebi sve do početka XX vijeka.

Prvu fazu bosanskoga pisanog jezika odlikuju sljedeće osobine: 1) stara dijalekatska baza zapadnoštokavskog narječja; 2) međudijalekatska ujednačavanja unutar te šire zapadnoštokavske baze; 3) kontinuitet govornog i pisanog jezika; tijesna veza među njima uvjetovana je time što bosansku srednjovjekovnu pismenost odlikuje jedna izrazita specifičnost: pretežno svjetovni karakter centara te pismenosti. To znači da je mnogo veći i utjecajni dio pisane aktivnosti obavljan u vladarskim i velikaškim kancelarijama, a manji u crkvi, samostanima i među svećenicima; 4) vrlo rano uočava se govorna i grafijska originalnost pisane riječi na bosansko-humskom tlu i unutarnja povezanost između govorne izvornosti (zapadna štokavština) i grafijske originalnosti (bosančica); 5) stalna težnja ka jasnoći narodnog izraza u samim tekstovima, uvjetovana, prije svega, pretežnim svjetovnim karakterom te književnosti, ali i okolnošću što su njezina glavna dostignuća bila u epigrafici i "epitafici", koja kao vrsta pismenosti sama po sebi traži konciznost i jasnoću izraza; 6) u vezi sa ovim odlikama spomenika bosanska-humske pismenosti (skupa sa formiranjem svijesti o pripadnosti tih spomenika zajedničkom kulturnom i jezičkom jezgru), fonnira se i svijest o jeziku, odnosno o jezičkoj pripadnosti toga pisanog manira. Pred kraj prve faze razvitka pisane riječi na bosanska-humskom tlu u pisanim dokumentima javljaju se i prvi sačuvani spomenici o samom tom jeziku. Konstantin Filozof (pisac s kraja XIV i početka XV vijeka) u svome spisu *Skazanie izjavljena opismeneh*, uz bugarski, srpski, slovenski, češki i hrvatski jezik navodi i *bosanski jezik*. Jedan od najstarijih spomena bosanskoga jezika nalazi se i u notarskim knjigama grada Kotora. Dana 3. jula 1436. godine mletački knez u Kotorn kupio je 15-godišiu djevojku "bosanskog roda i hereitičke vjere zvanu bosanskim jezikom Djevenu".

Na taj način i samim imenovanjem bosanski govorni ipisani jezik već u XV vijeku prati izgrađena svijest o njegovom postojanju, koja se iskazuje i nazivom toga jezika, istim onim nazivom koji je danas u zvaničnoj upotrebi.

U vremenu s kraja XV i početka XVI vijeka otpočinju dva važna vanlingvistička procesa koja će ostaviti traga i na sam razvoj bosanskoga govornog i bosanskoga pisanog jezika. To su islamizacija i migracije. I jedno i drugo dešavalo se u granicama Bosanskoga pašaluka. Islamizacija utječe na glavne pravce razvoja pisane i govorne riječi bosanskoga jezika, a migracije na dijalekatska premještanja i promjene u samoj govornoj bazi, kao i na usmeni naddijalekatski (odnosno međudijalekatski) bosanski jezik.

Druga faza razvoja bosanskoga književnog jezika (tursko doba)

Bošnjačka pisana tradicija u toku (od oko) četiri vijeka osmanlijske vladavine ima tri svoja vida: prvi je pisana aktivnost na narodnom jeziku, drugi je pravac stvaralaštvo na turskom, arapskom i perzijskom jeziku, treći je alhamijado-literatura, književna tvorevina na narodnom jeziku i arapskom pismu.

Narodni jezik i bosančica

Osobnosti bosančice, kojom nastavlja pisati islamizirano zapadnoštokavsko-bogomilsko stanovništvo, ogledaju se u sljedećem: 1) dosljedno sproveden fonetski način pisanja, što znači da nema znakova koji su izgubili svoju glasovnu vrijednost. To znači da svakom glasu u izgovoru odgovara slovo, odnosno grafema u pisanju. 2) bosančica je imala znak **1l**. (đerv), koji je označavao *lji* *nj* kao i glasove *đ*, *ć* i *j*. Bosančica ima i svoje originalne oblike **H**=i, **4**=t=**c**, **#**, **O**=v, **3**=z, **1t**=k. Postoje dvije glavne forme bosančice: *ustavna* i *kurzivna* bosančica. Kurzivna bosančica je nagnuta na desnu stranu, crte slova su produžene prema gore i prema dolje, po uzoru na zapadnjačku ligaturu (slovnju tehniku). U ispravama na bosančici pisanim u raznim turskim kancelarijama javljaju se šarolika grafijska obilježja toga pisma. Bosančica svoj puni oblik dobija u toku XVII i XVIII vijeka u formi bosanskoga brzopisa. Razlikuju se i nekoliko tipa bosančice: bosančica na kamenim spomenicima, manastirska bosančica (franjevačka), begovo pismo, odnosno begovica u Krajini i u Hercegovini. Tako npr. gore navedena karakteristična slova bosančice u različitim tipovima toga pisma javljaju se sa sljedećim razlikama: slovo v= **O** (na kamenim spomenicima), **.II** (manastirska pismo), **#** (u Bosanskoj krajini), **f** „r“ (u Hercegovini); slovo k= (kameni spomenici), **K** (manastirska pismo), **.j** (u Bosanskoj krajini) i **4G** „Jl“ (u Hercegovini).

To pismo posebno se njeguje na dvorima sandžakbega, a igra značajnu ulogu i u diplomatskim kontaktima sa evropskim zemljama. Bosanski begovi dugo su ga upotrebljavali u prijepiscima sa Dubrovačkom republikom i drugim državama i ono se naziva *begovo pismo* ili *begovica*. Njegova upotreba bila je raširena i u privatnoj prijepisci. Njome su pisale i žene Bošnjakinje, te se takva forma upotrebe nazivala i "žensko pismo". Čak su se i neki tekstovi na turskom jeziku pisali bosančicom.

Naročito značajna pisana građa na rukopisnoj bosančici odnosno na begovici sačuvana je u pismima Bošnjaka iz XVI-XVIII vijeka, a to su tzv. krajiška (krajišnička) pisma. Njih su bošnjački krajišnici, age i begovi, zapovjednici u turskoj službi pisali i slali hrvatskim zapovjednicima

Latinska pismena	Tipski oblici	Latinska pismena	Tipski oblici	Latinska pismena	Tipski oblici	Latinska pismena	Tipski oblici
A	4	Z	>	O	O	U	•
n	b	J	H	O	w	F	)(
V	O	I	lc	p	n	H	y
G	r	L	"	R	Jl	C	V
O	A	Lj	M	S	c	ć	W
Gj	E	M	N	T	m	Dž	k>
E	*	N		ć	1'	Š	b
Ž		Nj				Ju	b
						Je1 ja	b

Ustavna bosančica

u austrijskoj službi, mletačkim providurima, dubrovačkim vlastima, glavarima u Crnoj Gori s onu stranu granice Bosanskoga pašaluka. Dosada je objavljena oko 300 takvih pisama, a veći dio još senalazi po arhivima i privatnim zbirkama. Sva ova pisma pisana su na razumljivom narodnom jeziku sa prevladavanjem ikavizama, dok su pisma iz Hercegovine pisana ijekavski. Zapadnobosanska i hercegovačka pisma razlikuju se među sobom i u samome pismu, odnosno grafijskim odlikama begovice. Tako se begovo pismo dijeli na dva tipa: *krajišnički* i *hercegovački*.

Latinica	Begovsko pismo		Latinica	Begovsko pismo	
	u Krajini	u Hercegovini		u Krajini	u Hercegovini
A	d2	‘t.	N	/V H "	//
B		o r A	N		
V		f *	O	o	o
G		2 c;	p	f	rt)
D	A	A .	R	c	2 ?
Gj		‘ć (J	S		‘11'
E	/	3	T	f	1r
Ž	+		ć	/	t
Z	{	3	u	}/	i
J	}	,f -::r;_ i	F	)<	+
K	.}	4G :Jl	č	v	v
L	/l	//	Dž	(	..
Lj		'	Š		.Jl!,, -
M	/m\	_ /m\ -\			

Rukopisna bosančica

Begovska bosančica odlikovala se većom rukopisnom slobodom, slova su se upotrebljavala bez naročitih pravila i pravopisnih zakona. Tu nije bilo određenije ni strožije ortografije, ni gra-

matike. Nju odlikuje visok stepen vezanosti ne samo za dijalekatsku već i širu bosansku razgovornu riječ toga vremena. To svjedoči koliko je bosančica bila raširena pismo i koliko se ona doživljavala kao vlastito domaće pismo. To se pismo sve češće uprošćavalo i prilagođavala živom govornoj riječi.

Za sva krajišnička pisma karakteristična je upotreba turcizama, stare štokavske leksike, čuvanje suglasnika *h*, neki stariji oblici deklinacije, šćakavizam, čuvanje sonanta *I* na kraju riječi (*bi!*, *došal*), neizvršeno novo jotovanje (*dojdeš*, *pojti*), oblici *greb* (grob), *meja* (međa) i sl., što sve govori o vezama sa starim jezikom iz srednjeg vijeka.

Bosanski franjevci također su se služili rukopisnom bosančicom, koja se nazivala manastirska pismo, a kurzivna bosančica upotrebljavala se i u Dubrovniku i Splitskim Poljicama. To svjedoči o snažnom utjecaju toga bošnjačkoga pisma na susjedne oblasti, naročito na one sa kojima se imao tijesan kontakt još od srednjega vijeka, prije svega Dubrovnik, sa kojim je Bosna bila vezana ne samo pripadnošću zajedničkom starom srednjovjekovnom zapadnoštokavskom narječju. Bosna je bila u tijesnim trgovačko-kulturnim, državnim, time i pisanim kontaktima sa Dubrovačkom republikom. U vrijeme turske vladavine te veze su se nastavljale. To potvrđuju grafijska svojstva dubrovačke ćirilice, odnosno brzopisne bosančice, koja je po formama slova bliža bosanskoj brzopisnoj bosančici nego li onoj u susjednom dalmatinskom priobalnom pojasu.

Stvaralaštvo na orijentalnim jezicima

U vremenu od XV do XIX vijeka veliki broj Bošnjaka piše svoja književna djela na orijentalnim jezicima (turskom, arapskom i perzijskom), pa čak i naučna djela iz leksikografije i gramatike. Ta pisana aktivnost ostavila je traga i u samom bosanskome jeziku. U Bosni je turski bio jezik administracije pa i škole. Arapskim se služilo u vjerskom životu i uopće u nauci, a perzijski je, kao klasični jezik orijentalne poezije, bio obavezan predmet u medresama. Od nekoliko stotina bošnjačkih pisaca na orijentalnim jezicima najviše ih je pisalo na turskom. Pišući svoja djela na tim jezicima, Bošnjaci unose i neke fragmente bosanskoga jezika u duhu narodnoga poetskog izraza. Takav je slučaj npr. sa poezijom Derviš-paše Bajezidagića i Muhameda Nerkesije Sarajlije (iz druge polovine XVI i početka XVII vijeka), Sulejmana Nezakije (iz XVII vijeka), Arifa Hikmet-bega Stočevića i Habibe Stočević-Rizvanbegović (s kraja XIX vijeka). Pjesnik Sabit Užičanin (XVII-XVIII vijek) u svoje stihove unosi naše narodne aforizme i pod utjecajem je jezika narodne poezije, dok hadži Jusuf Livnjak (XVI-XVII vijek) u svom Putopisu na hadž napisanom turskim jezikom daje kalendar u kojem nazive mjeseci bilježi bosanskim jezikom. Čuveni *Ljetopis* Mula Mustafe Bašeskije pisan je turskim jezikom kojim su se (u XVIII vijeku) služili učeni ljudi po Bosni, odnosno u Sarajevu. U taj izraz ugrađene su i osobine bosanskoga (sarajevskoga) govornog jezika, pa i čitave rečenice iz izvornoga narodnoga govora, koji se nazivao matemji, odnosno "materinski". Pismenost Bošnjaka na orijentalnim jezicima pratila je vrlo raširena epigrafika. To su različite vrste natpisa, prije svega na jednom od orijentalnih jezika. Ali su postojali natpisi i na samome bosanskome jeziku arapskim pismom, čime se čuvala veza sa tradicijom srednjovjekovnih natpisa na bosančici.

U sastavu književnog stvaralaštva na orijentalnim jezicima pojavljuju se i radovi bošnjačkih gramatičara, leksikografa isintaksičara iz problematike orijentalnih jezika. Bilo je, međutim, leksikografa i gramatičara Bošnjaka koji su pokazivali zanimanje za svoj maternji bosanski jezik, najčešće u odnosu spram nekoga od orijentalnih jezika. Već u XVI vijeku javlja se leksikografski rad koji obrađuje građu bosanskoga jezika u odnosu spram turskog. U tom pogledu najznačajniji je rječnik *Potur-*

-*Šahidija (Makbuli-arif)* iz 1631. godine, prvi dosada poznati tursko-bosanski rječnik, a i inače jedan od najstarijih rječnika na južnoslavenskom prostoru. Napisao ga je Muhamed (Mehmed) Hevaji Uskufi. U ovom rječniku, pisanom u stihovima i na turskom, sačuvana je najstarija poznata leksička građa bosanskoga jezika koju je prikupio bošnjački leksikograf. Rječnik sadrži oko 700 riječi bosanskoga jezika datih u oko 330 stihova. Hevaji u tom djelu svoj jezik dosljedno naziva *bosanskim*. Osim ovog rječnika sačuvani su i neki rukopisni fragmenti započetih rječnika, ili različitih neuspjelih pokušaja njihove izrade.

Jezik alhamijado-literature iarebica

Arapsko pismo veoma se raširilo među bošnjačkim stanovništvom jer se ono učilo i u meketima. Od polovine XVII do kraja XIX vijeka u Bosni se njeguje jedan poseban vid književnog stvaralaštva na bosanskome jeziku arapskim pismom tzv. alhamijado-literatura (prema španskom izgovoru *alhamia* = arapski, *al-a'gamiyya* = nearapski, strani). To stvaralaštvo odraz je duboke ukorijenjenosti arebice kao bošnjačkog pisma, pomoću koje je održavana veza sa narodnim jezikom. Ger su orijentalni jezici bili dostupni samo uskom krugu obrazovanih ljudi). Pisci (većim dijelom pjesnici) te literature, mada im je često i nedostajalo pravoga pjesničkog nadahnuća i talenta, uvijek pokazuju vrlo prisan kontakt sa svojim matemjim jezikom. Oni ga najčešće nazivaju *bosanskim*, o njemu govore sa velikim uvažavanjem, čak ga i idealiziraju. U jeziku alhamijado-literature javljaju se brojne dijalekatske osobine naročito u duhu narodne poezije. Taj jezik, međutim, opterećen je velikim brojem knjiških turcizama neosvjedočenih u narodnom govoru. Ali je on, ipak, prožet širim dijalekatskim variranjima koja odražavaju variranje i u samoj dijalekatskoj bazi bosanskoga jezika. U njemu se uočavaju stremljenja autora ka matemjoj jezičkoj pripadnosti i svome bosanskome jeziku.

Prvi cjelovitiji poznati tekst alhamijado-literature jeste ljubavna pjesma od šest strofa *Hirvat turkisi*, koju je napisao Mehmed iz Erdelja krajem XVI vijeka, a u njoj se javljaju arapskim pismom napisane i sljedeće dijalekatske riječi: *nevista, obveselio, doklem, svit, kakono, cvit, prosim* (molim), *izgubi!*, *ob den ob noć* (cio dan, cijelu noć) itd.

) .) .) J L: G (!; " (, y y J J c. s\
 ž z d h c č ć dž p b u o e a

....) U \...J (J J u u (_ I.J""
 v nj n m lj k f g

Arebica

Autori alhamijado-tekstova morali su pronaći odgovarajuće znake za glasove kojih nema u arapskom, turskom i perzijskom jeziku, a to su glasovi *c, č, đ, lj, nj*. Posljednja knjiga štampana arebicom je *Fikhul-ibadat* Muhameda Seida Serdarevića štampana u Sarajevu 1941. godine. U ličnoj prijepisci arebica je upotrebljavana i nakon Drugog svjetskog rata.

Na književnojezički izraz ove literature snažno je utjecala novoštokavska folklorna koine (novoštokavski dijalekt na kojem je stvarana narodna poezija). Takav utjecaj naročito je uočljiv kod Umihane Čavidine (XIX vijek) i Fejze Softe (XVIII-XIX vijek). Abdurahman Sirrija i Mula Muhamed Mestvica (iz XIX vijeka) u svome izrazu imaju naglašene osobine istočnobosanskog

(ijekavskošćakavskog) dijalekta. Arebicom se prvi put bilježe bošnjačke narodne pjesme, što čine poznati bošnjački ljetopisac Mula Mustafa Bašeskija i Mustafa Firakija (XVIII-XIX vijek). Naročito je zanimljiv Firakijin izraz. Neke šaljive narodne pjesme bilježe se posebnom mješavinom bosanskog i turskog, vještačkim pisanim izrazom koji je kod Bošnjaka mogao igrati sličnu ulogu kakvu je kod Srba imao slavenoserbski jezik.

Alhamijado-književnojezički izraz prolazio je kroz svoje predstandardne faze i sporo se stabilizirao. Tek u drugoj polovini XIX vijeka on je donekle stabiliziran (arebica prilagođena glasovima bosanskoga jezika, djelimično formirana ortografska pravila pisanja), mada njegova dijalekatska baza ni tada nije bila čvrsta. U osnovi su mu bile štakavske i šćakavske ijekavske govorne psobine, uz dosta ikavice. To znači da je jezik alhamijado-literature nastavljao onu srednjovjekovnu naslijeđenu podjelu dijalekata bosanskoga jezika na šćakavske (sjeverne) i štakavske Gužne) govore i ikavske (zapadne) i ijekavske (istočne) govore. Onje svoju relativnu govornu ujednačnost pokazivao jedino tamo gdje je bio čvrsto vezan za novoštokavsku folklornu koine, odnosno jezik narodne književnosti, koji je i sam pokazivao izrazite tendencije ujednačavanja na pragu jezičkih reformi u XIX vijeku.

Jezik bošnjačke narodne književnosti

Neprekinutost upotrebe bosanskoga jezika u književnom stvaralaštvu odražava bogata narodna književnost Bošnjaka. To su narodne epske pjesme, epsko-lirske pjesme (balade i romanse) i lirske pjesme (čuvane sevdalinke), a i narodne pripovijetke, poslovice, zagonetke, anegdote, uspavanke i sl. U temelje jezika ovoga književnog stvaralaštva ugrađen je istočnohercegovački dijalekt; na njemu je nastala narodna književnost ne samo Bošnjaka već i Srba, Crnogoraca i Hrvata. Jezik bošnjačke narodne književnosti odlikuju i neke autentične crte. U tom poetskom izrazu ogledaju se i osobine samih bosanskih govora, pa i pisanog bosanskoga jezika u drugoj fazi njegovoga postojanja. Bošnjačka narodna književnost i njezin jezik svjedoče o vezanosti Bošnjaka za rodno tle i jezik, bez obzira na njihove veoma jake veze sa orijentalnim jezicima. Ta književnost dostiže visok umjetnički nivo, kakav je slučaj sa čuvenim *baladama Hasanaginica* i *Smrt Omera* i *Merime*, zatim sevdalinkama, epikom krajiških Bošnjaka, sandžačkim junačkim epom *Ženidba Smilagić Meha*. Usmena bošnjačka književnost odslikava miješanje različitih dijalekatskih tipova kojima Bošnjaci govore, ali i postepeno govorna stabiliziranje u novoštokavskom duhu. Tu su uočljive dvije govorne (dijalekatske) baze. Jedna je zapadnija i arhaičnija govorna slika, tipična bosanska, odnosno zapadnoštokavska. Druga je južnija, hercegovačka novoštokavska. Kroz čitavu tu književnost provlači se jedna vrlo značajna jezička osobina. To su originalne kombinacije između ikavizma i ijekavizma, što se npr. odražava u različitim zapisanim varijantama *Hasanaginice* (prvobitno ikavske balade). Postoje i druge osobine po kojima se jezik te književnosti dijeli na zapadniju i južniju nijansu; neizvršena i izvršena nova ijekavska jotovanja, šćakavizam i štakavizam, ostaci starih oblika deklinacije i noviji oblici deklinacije itd.

Jezik sevdalinke ima tri svoja tipa: *zapadni* (zapadnobosanski), *središnji* (srednjobosanski ili istočnobosanski) i *jugoistočni* tip (hercegovački). Ova tri tipa nijansiraju jezik sevdalinke većim ili manjim prisustvom dijalektizama (fonetska-fonoloških, morfoloških pa i leksičko-semantičkih). Ali je i u jeziku sevdalinke uočljiva tendencija ujednačavanja dijalekatske slike kao odraza autentičnoga bosanskog jezičkog ambijenta, naročito ambijenta bh. čaršija. Prije svega, Sarajeva kao centra nastanka i njegovanja sevdalinke i jezgra iz kojeg se ona širi, a i drugih većih bosanskohercegovačkih centara (Banja Luka, Tuzla, Mostar).

Centar sevdalinke je Sarajevo, koje je u dijalekatskom smislu na krajnjem jugoistočnom dijelu istočnobosanskoga dijalekta, tj. na "granici" prema istočnohercegovačkom dijalektu. Tuzla kao drugi važan centar sevdalinke nalazi se u dubini istočnobosanskog dijalekta, pa i u tom smislu ona sa Sarajevom sačinjava jednu širu dijalekatsku cjelinu. To se odražava i u jeziku sevdalinke, u kojem ipak dominira srednjobosanska odnosno istočnobosanska jezička osnova. Banja Luka, kao značajan (krajišnički) centar sevdalinke dijalekatski je ikavskošćakavska, pa se te osobine uočavaju i u jeziku sevdalinke. Mostar kao četvrti centar sevdalinke u tom smislu predstavlja prijelazni ikavsko-ijekavski njezin tip jer se nalazi na granici između istočnohercegovačkog i zapadnohercegovačkog dijalekta. Nejednaka dijalekatska pripadnost ova četiri glavna centra sevdalinke na svoj način utječu i na jezička miješanja u toj pjesmi. Tome miješanju doprinose i ostali bh. centri u kojima sevdalinka nastaje, pjeva se, dorađuje, mijenja. Bh. čaršije kao centri sevdalinke presudni su u formiranju njezinih triju jezičkih tipova: Banja Luka, Prijedor, Travnik, Livno, Jajce (zapadni tip), Sarajevo, Tuzla, Gradačac, Tešanj (središnji tip), Mostar, Foča, Pljevlja (jugoistočni tip).

Jezik najpoznatijih zbirki bošnjačkih epskih narodnih pjesama odlikuju takva miješanja, a tu se uočavaju dva najizrazitija govorna tipa: *zapadni* (krajišnički, odnosno krajiški) i *južni* (hercegovački).

Krajem druge faze razvoja bosanskoga pisanog jezika sakupljaju se i objavljuju bošnjačke narodne pjesme na reformiranoj Vukovoj ćirilici. Godine 1866. u *Bosanskom vjestniku* štampaju se prve bošnjačke narodne pjesme, koje je sakupio Salih Muvekit. Godine 1868. počinje izlaziti prvi bošnjački list *Sarajevski cvjetnik*, štampan uporedo na bosanskome i turskom jeziku, koji uređuje Mehmed Šakir Kurtćehajić. U tom listu također se objavljuju bošnjačke epske i lirske pjesme na čistom narodnom jeziku, a Kurtćehajić se zalaže za jasnoću i čistoću izraza u duhu tog narodnoga jezika.

Odnos Vuka i iliraca prema bosanskome jeziku

U prvoj polovini XIX vijeka, u vrijeme širih preporodnih procesa na slavenskom jugu, bosanski jezik se spominje različitim povodima i u sklopu širih imenovanja jezika. Ilirski preporoditelji bosanska jezička naslijeđe uključuju u sastav ilirskog jezika, sve dok pojam "ilirizam" nije potisnut pojmom "kroatizam", pri čemu je bosanski jezik nazivan i smatran dijelom hrvatskog jezika. S druge strane, Vuk Karadžić je smatrao da su Bošnjaci, kao i svi narodi štokavskog narječja, u stvari Srbi, te stoga njihov jezik također naziva *srpskim*.

Bečki književni dogovor iz 1850. godine

Kao rezultat širih kulturnih i političkih procesa iz prve polovine XIX vijeka, 28. marta 1850. godine u Beču je sročen *Književni dogovor* između najuglednijih gramatičara i književnika toga vremena. Taj dogovor bio je zvaničan izraz uvjerenja da "jedan narod trebajednu književnost da ima". U zaključku Dogovora stoji kako za temelj zajedničkog jezika treba uzeti "južno narječje", tj. Vukov hercegovački i Gajev štokavsko-ijekavski dijalekt kao književni. Tu, međutim, nije ni spomenuta Bosna kao matica toga govora i te dijalekatske baze. Nije uvažavana pisana bogomilska, bosanskomuslimanska i franjevačka tradicija, a bosanski jezik također nije ni spomenut. Dogovor je u stvari bio jednostrana i uska politička forma sporazuma između Srba i Htvata. Tu je ispoljena izrazita unitaristička koncepcija zajedničkog jezika na račun središnje bosanske i crnogorske tradicije. Bosanska tradicija se ne imenuje, nenaučno se negira i prešutkuje. Takav pristup nas-

ljeđuje se (oko sto godina kasnije) i u koncepciji samog Novosadskoga dogovora iz 1954. godine. Time je postavljen temelj za naimenovanje jezika: srpskohrvatski-hrvatskosrpski, a historijski naslijeđeni naziv *bosanski jezik* istisnut je iz lingvističke upotrebe.

Kontinuitet upotrebe naziva *bosanski jezik*

Svijest bošnjačkih stvaralaca o pripadnosti matemjem jeziku nikad nije iščezavala. pisci na orijentalnim jezicima i alhamijado-pjesnici nisu prekidali vezu sa matemjim jezikom, niti su propuštali da ga nazivaju njegovim historijskim imenom. U tome prednjače pisci alhamijado-literature, koji svoj jezik nazivaju *bosanskim*. Mnogi autori van Bosne jezik koji se piše i govori u Bosni također nazivaju *bosanskim* (od Bartola Kašića do Matije Mažuranića). Franjevački pisci u Bosni i van nje svoj jezik također nazivaju *bosanskim*, počev od Matije Divkovića pa sve do Ivana Frane Jukića. Takav naziv kod franjevaca, kako se primićemo XIX vijeku, upotrebljava se naporedo sa nazivimas/ovinski i *ilirski*, potom i *hrvatski*, dok Bošnjaci za svoj jezik isključivo upotrebljavaju naziv *bosanski*.

Taj naziv zasniva se na tradiciji bosanske državnosti, ali također i na svijesti o zajedničkoj teritorijalnoj pripadnosti. On je i rezultat naročitih političkih prilika kroz koje su Bošnjaci prolazili. Već u to vrijeme pojam *Bošnjak* označavao je pripadnika jednoga naroda koji je imao svoj jezik sa dijalekatskom štokavskom (većim dijelom ikavskom) podlogom. Stvaraoci Bošnjaci, kad i ne pišu na svome bosanskom već na nekom od orijentalnih jezika, ističu taj jezik, vjerujući u njegove velike izražajne mogućnosti. Tako npr. pjesnik na turskom jeziku Arif Hikmet Rizvanbegović turskim književnicima u Carigradu dokazivao je kako je njegov bosanski jezik slikovit i sposoban za najuzvišeniju poeziju, sa zanosom uzvikujući da je njegov narod najveći pjesnik. Čuveni sarajevski ljetopisac iz XVIII vijeka Mula Mustafa Bašeskija smatra da je *bosanski jezik* (kako ga je on redovno nazivao) u rječniku daleko bogatiji od arapskog i turskog, a kao dokaz navodi 45 izraza za glagol *ići*, dok u arapskom imaju tri, a u turskom samo jednu riječ sa tim značenjem. To svjedoči o vezanosti Bošnjaka za svoj jezik i o historijskom kontinuitetu njegova imena. To je jezik koji se nazivao i mogao nazivati jedino onako kakav je po svome lingvističkom porijeklu i teritorijalnoj omeđenosti oduvijek bio, dakle -*bosanski*.

Druga faza razvoja bosanskoga pisanog jezika odlikuje se tijesnim vezama tog jezika sa turskim, arapskim i perzijskim, s jedne strane, te očuvanjem kontinuiteta upotrebe vlastitoga govora srednjojužnoslavenskoga tipa, s druge strane. Taj bosanski govor na originalan način ugrađen je kako u grafijsku tradiciju (bosančica) tako i u inovacije u upotrebi arapske grafije (arebica). Za čitavo vrijeme prisnijih kontakata sa orijentalnim jezicima iviševjekovne upotrebe arebice, svijest o pripadnosti bosanskome jeziku njegovom historijskom imenu nije nikada prekidana.

Treća faza razvoja bosanskoga književnog jezika (austrougarsko doba i kulturno-jezički preporod)

Jezik u vjerskim školama i reforme arebice

Povlačenje Turske i dolazak Austro-Ugarske u Bosnu predstavljat će krupan prijelom u kulturi Bošnjaka, a i zastoj u pisanoj aktivnosti na narodnom jeziku i vukovskoj ćirilici s kraja turske vladavine. Bez obzira na ogromne promjene koje su se desile odlaskom Turske i dolaskom Austrije, arebica se i dalje upotrebljava, dok bosančica iščezava. Na prijelazu između XIX i XX vi-

jeka (u samom jeku austrougarske vladavine u Bosni) javljaju se pokušaji pravopisnog n01miranja arebice. Prvi značajniji reformator arapskoga pisma bio je Omer Humo. Izvjesne rezultate u tom smislu postigli su Ibrahim Berbić, Junus Stovra, Ibrahim Seljubac, Arif Sarajlija. Najznačajniju reformu arebice izvršio je kasniji prevodilac Kur'ana na bosanski jezik Džemaludin Čaušević, koji je na dosta jednostavan način arapsko pismo prilagodio bosanskome jeziku. Njegova reformirana arebica nazivala se *matufovača/matufovica*. Ona se odlikuje neznatnim odstupanjima od fonološkoga principa pravopisa (principa *piši kao što govoriš*), a interpunkcijski znaci uzeti su iz latinice. Svoj doprinos daljem grafijskom usavršavanju arebice daju i pojedinci na stranicama bošnjačkih listova i časopisa štampanih arapskim pismom. Reforme arebice svjedoče o snažnoj težnji da se očuva arapsko pismo, ali i težnji da se to pismo što bolje prilagodi zahtjevima matemjeg bosanskog jezika, na kojem se nikad nije prestajalo pisati.

Borba za uvođenje narodnog jezika u škole

Sa pravopisnim reformama arebice tijesno je vezana i upotreba jezika u muslimanskim (vjerskim) školama. U tim školama izučavaju se orijentalni jezici. Udžbenici su pisani na turskom, a samo neophodna objašnjenja davana su na matemjem -bosanskom. Osnove arapske pismenosti sve do XX vijeka u mektebima su se stjecale uglavnom iz elifuica (sufara), sa arapskim alfabetom i odlomcima iz Kur'ana. Do masovnijeg opismenjavanja bošnjačkog stanovništva dolazi tek uvođenjem arebice u mektebe, u vezi s čim su i uslijedili pokušaji njezinog reformiranja.

Krajem XIX i početkom XX vijeka snažne su težnje uvođenja matemjeg jezika u muslimanske (vjerske) škole. Bosanski jezik je ušao u nastavni plan ruždije 1884. godine. Među onima koji su se najviše zalagali za uvođenje narodnog jezika u vjerske škole bili su: Sejfudin Probo, Omer Humo i Ibrahim Seljubac. Štampaju se i početnice pisane arebicom na bosanskome jeziku. Prva takva početnica je iz 1868. godine autora Mehmeda Agića, u kojoj se miješaju ikavski i ije-kavski oblici i javljaju brojni turcizmi, odnosno orijentalizmi. Kasnije će se štampati i početnice brojnih drugih autora, sve na bosanskome jeziku i arapskom pismu. Takva aktivnost trajala je do kraja austrougarske vladavine, odnosno do uvođenja bosanskoga narodnog jezika i nearapske grafije u škole. To se u Bosni i Hercegovini dogodilo 1913. godine (mada se već tada taj jezik zvanično nije tako nazivao).

Bosansko-turski učitelj Ibrahima Edhema Berbića

U to vrijeme značajan je i rad na dvojezičnim gramatikama bosanskoga jezika, među kojima je najvažnija gramatika *Bosanska-turski učitelj*. To je prva dvojezična tursko-bosanska i bosanska-turska gramatika, autora Ibrahima Edhema Berbića, objavljena u Carigradu 1893. godine. Ona je bila namijenjena našim ljudima za učenje turskoga i Turcima za učenje bosanskoga jezika. Berbić u toj gramatici uspostavlja svojevrstan odnos između tradicije arapske i šire gramatičke terminologije, nudeći i neka originalna rješenja. Preuzima gramatičke arapske termine, samo djelimično ih prilagođavajući turskom i bosanskome jeziku. Osim toga, prihvata i tennine iz postojeće gramatičke tradicije sa čitavoga srpskohrvatskog područja, a pribjegava i terminologizaciji općeupotrebne srpskohrvatske leksike i kalkiranju prema arapskom. Berbićeva *Gramatika* primjer je autentičnog odnosa bošnjačke lingvističke tradicije prema široj južnoslavenskoj, s jedne strane, i orijentalnoj tradiciji, s druge strane. Ona potvrđuje da ni u gramatičkom radu Bošnjaka nije prekidana svijest o matem jeziku.

Književno-jezička reforma Mehmed-bega Kapetanovića Ljubuškaka

Krajem 80-tih i početkom 90-tih godina XIX vijeka javlja se prva generacija bošnjačkih stvaralaca na matemjem jeziku i latiničkom pismu. To je generacija koja je nastavila reformske procese obrazovanja i okretanja prema Evropi, što ih je krajem turske uprave naznačio Kurtčehajić. Tu je naročito značajan Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak. On je bošnjački reformator koji je prvi izvršio radikalnije duhovno odvajanje od orijentalne tradicije i bošnjačku kulturu usmjerio ka evropskoj modernizaciji. Od velikog je značaja i njegova jezička reforma. Godine 1883. izlazi knjižica *Risalei ahlak. Pouka o lijepom ponašanju*, čiji je autor Ljubušak, prva do sada poznata publikacija iz pera jednog Bošnjaka štampana na narodnom jeziku i latinicom. Godine: 1887. izlazi Ljubušakovo *Narodno blago*, prva zbirka bošnjačkih narodnih umotvorina. Ta knjiga imala je velikog udjela u prihvatanju latiničkoga pisma kod Bošnjaka, kod kojih je arebička tradicija još uvijek bila jaka. Godine 1896. i 1897. izlaze dvije sveske Ljubušakovog *Istočnoga blaga*, orijentalnih narodnih umotvorina i književnosti prevedene na bosanski jezik. Ljubušak je autor i sakupljač prvih djela štampanih bosanskim jezikom i na latinici. On je presudno utjecao na preusmjeravanje razvoja bosanskoga pisanog jezika u austrougarskom periodu. Važan je i njegov rad na prikupljanju dijalektološke građe, pa je Ljubušak začetnik i toga vida istraživanja bosanskoga jezika i njegove govorne baze.

Sam Ljubušakov jezik pokazatelj je prijelomne etape razvoja bošnjačkoga književnojezičkog izraza toga vremena. U osnovi mu je matemji zapadnohercegovački ikavskoštakavski dijalekt, te jezik narodne književnosti. Odlikuje ga stanovito kolebanje i nestabilnost, koje inače karakterizira pisanu normu na širem prostoru srpskohrvatskog jezika tog vremena. U Ljubušakovom jeziku uočljiva je velika bliskost sa Vukom, mada su vidni i tragovi zagrebačke filološke škole. Ljubušak je postavio čvrste temelje za odvajanje bošnjačke pisane tradicije od orijentalnog naslijeđa i odlučnije okretanje ka evropskoj (latiničkoj) kulturi.

Bošnjačka narodna književnost na latiničkom pismu

Značajnu ulogu u prihvatanju latiničkoga pisma kod Bošnjaka odigrao je zbornik *Narodne pjesme muhamedanaca u Bosni i Hercegovini*, objavljen u dvije knjige (1878. i 1879. godine). Autor mu je Kasta Hormann, austrijski visoki činovnik i osnivač Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Taj zbornik je pokazao da bošnjačke narodne epske pjesme imaju novoštokavsku podlogu i da bošnjačka narodna književnost aktivno sudjeluje u formiranju i izgrađivanju narodnoga poetskog interdijalekta. Krajem XIX vijeka Bosnom i Hercegovinom krstari i češki muzikolog Ludvig Kuba u potrazi za bošnjačkom lirskom pjesmom sevdalinkom. On sakuplja veliki broj tih pjesama i objavljuje ih u knjizi *Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine*. To također snažno utječe na mijenjanje odnosa samih Bošnjaka prema domaćem matemjem stvaralaštvu i prema bosanskom jeziku kao govornom temelju ipisanom prijenosniku toga stvaralaštva.

Svijest o nazivu jezika potvrđuju i primjeri njegove upotrebe u dva prva bošnjačka lista: *Bosanskom vjestniku* i *Sarajevskom cvjetniku*, štampanim naporedo na bosanskom i turskom. U uvodniku prvog broja *Bosanskog vjestnika* iz 1866. godine u jednoj preporuci Redakcije precizno se razdvaja *bosanski jezik od njemačkog i hrvatskog*. Službeni vilajetski list *Bosna* za čitanje preporučuje *Bosanski vjestnik*, koji, kako se tamo navodi, izlazi na *bosanskom jeziku*. Način štampanja u *Bosanskom vjestniku* odražavao je svu posebnost jezičke situacije u Bosni i Hercegovini krajem turske vladavine. Tekstovi na bosanskom i ćirilici bili su namijenjeni hrišćanima i onim Bošnjacima koji su zbog tradicije bosančice tu ćirilicu znali čitati. Isti tekst na turskom bio je nami-

jenjen Bošnjacima koji su znali turski, ali u prvom redu zbog arapskoga pisma, a ne zbog turskog jezika; poznavanje turskog bilo je uglavnom ograničeno na bošnjačku inteligenciju. I u Kurtćehajićevoj *Sarajevskom cvjetniku* redovno se upotrebljava naziv *bosanski jezik*. Urednik Kurtćehajić nastoji u jezik unijeti što je moguće više jasnoće, očistiti ga od nepotrebnih nanosa, pa i od riječi neslavenskoga porijekla.

Prvi latinički pisci i djelatnost latiničkih listova i časopisa

Književnojezičke pravce koje su naznačili Kurtćehajić i Ljubušak slijedit će krajem XIX i početkom XX vijeka prvi bošnjački "latinički" pisci Safvet-beg Bašagić, Edhem Mulabdić, Osman Nuri Hadžić, Osman Đikić, Rizah Kapetanović, zatim Musa Ćazim Ćatić, Šemsudin Sarajlić, Hamid Šahinović Ekrem, Abdurezak Hifzi Bjelevac, Fadil Kurtagić, Hamdija Mulić, Avdo Karabegović Hasanbegov, Fehim Spaho i dr. U to vrijeme osnivaju se bošnjački listovi i časopisi, koji među Bošnjacima okupljaju sve brojniju latiničku čitalačku publiku. Godine 1891. počinje izlaziti list *Bošnjak*, prvi bošnjački list štampan latinicom. U njemu će se za maternji jezik Bošnjaka upotrebljavati naslijeđeni historijski naziv *bosanski jezik*, ali će se u tom istom listu taj naziv forsirati i u duhu Kallayeve politike jedinstvene bosanske nacije i bosanskoga jezika (kao jezika sva tri naroda u Bosni i Hercegovini). U ovom listu ispoljile su se i vrlo kompleksne jezičke težnje. One su s jedne strane odraz borbe različitih struja unutar bošnjačkog naroda, kao inekih ekstremnih pogleda na nacionalni identitet Bošnjaka i njihov jezik. S druge strane, u *Bošnjaku* su iskazane ideje kao historijski zakonomjeran odraz težnji ka jezičkoj identifikaciji i jedinstvu u uvjetima složenog orijentalnog naslijeđa. Godine 1900. osnovan je i prvi bošnjački književni časopis *Behar*, štampan latinicom, koji će odigrati vrlo važnu ulogu u kulturnom jezičkom preporodu Bošnjaka. Taj časopis gajit će posebnu brižnost prema jezičkoj izvornosti, jednostavnosti i jasnoći izraza, boreći se protiv knjiško-administrativne leksike stranoga porijekla, ne dopuštajući da ona narušava tu izvornost. Posebno je bio snažan otpor prema germanizmima, koji su se širili posredstvom austrougarske državne i administrativne uprave. Prema germanizmima zauzima se kategoričan puristički stav. Takav stav donekle je čak ispoljen i u odnosu na turcizme (ali u znatno blažoj mjeri), za koje se često traže odgovarajuće zamjene u riječima slavenskoga porijekla. *Beharovu* jezičku težnju privrženosti narodnom iskazu i njegovanju leksičke i gramatičke jasnoće nastavit će i drugi kasnije osnovani časopisi, kao npr. *Gajret* i *Biser*. Djelatnost bošnjačkih listova i časopisa, te pisaca koji u njima sarađuju, kretat će se u pravcu daljeg njegovanja i standardnojezičkog usavršavanja "materinskog govora", uz postepeno odvajanje od orijentalne grafije i prihvatanje latinice i vukovske ćirilice.

Naziv *bosanski jezik* u doba austrougarske vladavine

U doba austrougarske vladavine naziv *bosanski jezik* postaje i službeni naziv za jezik u Bosni i Hercegovini. U početku se upotrebljavao sa nadopunom *zemaljski*, pa se zvao *bosanski zemaljski jezik*, a javljao se i naziv *srpskohrvatski* i *hrvatskosrpski*. U doba kad je na čelu zemaljske vlade bio Benjamin Kallay, u svim oblastima službene upotrebe ustalio se naziv *bosanski jezik*. To je bilo vrijeme unutarnjih političkih borbi za formiranje jedinstvene bosanske nacije i zajedničkog bosanskoga jezika. U sklopu te politike iskorišćen je historijski naziv *bosanski jezik*, kojem je dat poseban politički značaj.

Godine 1890. (uz velike teškoće i snažne političke otpore) izašla je *Gramatika bosanskog jezika za srednje škole* (nepotpisanog) autora Frane Vuletića. Ova gramatika doživjela je više

izdanja i bila u upotrebi do 1911. godine, s tim što se od 1908. godine nazivala *Gramatika srpsko-hrvatskog jezika*. Taj udžbenik je u mnogim lingvističkim pojedinostima samo po nazivu gramatika bosanskoga jezika, a u stvari je gramatika srpskohrvatskog jezika. U njojzi ima primjera koji tek vrlo slabo nagovještavaju bosanski jezik kao realnu historijsku lingvističku pojavu. To ustvari nije bila nikakva utemeljenija gramatika bosanskoga jezika kao konkretne lingvističke pojave, već neka vrsta višekonfesiono, "kompromisne" gramatike. Tu gramatiku odlikuje prilično konfuzna gramatičkoterminološka mješavina u duhu srpsko-hrvatske nagodbe, sa blagom tendencijom prevladavanja zagrebačke filološke škole. U njojzi se slabo uvažava stvarna bh. situacija, koju je ta gramatika predstavila površno i neznana. I pored krupnih lingvističkih mahana koje ima, ona je ipak odigrala značajnu ulogu (ne samo kao srednjoškolski udžbenik).

Gramatika je predstavljala i važan izdavački događaj koji je upućivao na važnost i vitalnost samoga naziva *bosanski jezik*, bez obzira na to što je taj naziv bio politički upotrijebljen, a zanemarena njegova stvarna povijesna zasnovanost i značenje. I tada mu je, zapravo, osporavana stvarno značenje nacionalnog jezika Bošnjaka. Pripisivano mu je historijski neprimjerena značenje zajedničkog jezika u Bosni i Hercegovini, odnosno jezika višekonfesiono bosanske nacije, koja se nikad nije uspjela formirati.

Nakon neuspjele Kallayeve politike bosanske nacije i jezika Naredbom zemaljske vlade od 4.10.1907. godine ukinut je naziv *bosanskijezik* i zamijenjen nazivom *srpskohrvatski*. Pri tome se naziv *zemaljski jezik* mogao sačuvati tamo gdje je bilo uopćeno riječ o jeziku zemlje. Novom Naredbom od 29.11.1907. godine od ranije naredbe ukidanja naziva *bosanskijezik* izuzeti su Bošnjaci. Njima je dopuštena mogućnost da u okviru svojih autonomnih nacionalnih institucija svoj jezik i dalje imenuju kao *bosanski*. Zemaljska vlada je uvažavala činjenicu da je taj naziv ukorijenjen kod Bošnjaka.

U trećoj fazi razvoja bosanskoga književnog jezika naziv *bosanski jezik* ne samo da je sačuvan već je u Kallayevo vrijeme dobio na aktuelnosti. Uprkos upotrebi ovog naziva u njegovom kalajevskom interkonfesionom značenju, on se u doba austrougarske uprave i dalje upotrebljava u značenju jezika Bošnjaka. Svoj matemji jezik nazivaju *bosanskim* autori različitih priručnika i udžbenika: Ibrahim Edhem Berbić, Sejfo Probo, Ibro Salih Puška, Džemaludin Čaušević, Arif Sarajlija i mnogi drugi. Nazivai e jezika *bosanskim* imenom nastavljena je sve do kraja austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovine, ali i nakon nje. Tako Bošnjaci u Turskoj npr. nikada nisu ni prestajali upotrebljavati svoje nacionalno etnička ime *Bošnjak*, a svoj jezik nazivati *bosanskim* (pa i *bošnjačkim*). To je u XX vijeku bio jedini vid očuvanja bošnjačkog nacionalnoga imena i naziva jezika. Taj jezik je u vrijeme dviju Jugoslavija politički bio potisnut, prešutkivan i negiran.

Pred kraj treće faze razvoja bosanskoga književnog jezika izlazi i prvi štampani *Tursko-bosanski rječnik* autora Ahmeda Kulendera, štampan u Bitolju 1912. godine. On potvrđuje ne samo upotrebu naziva *bosanski jezik* već i nastavak tradicije izrade dvojezičnih tursko-bosanskih rječnika za potrebe govornika bosanskoga jezika koji uče turski i govornika turskoga koji se zanimaju za bosanski jezik.

Bosanski jezik u vrijeme austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini našao se i sam na velikim prekretnicama. Morala se ići na čuvanje naslijeđenih veza sa bogomilsko-islamskim duhovnim korijenima, uz okretanje napretku u duhu modeme evropske civilizacije. Svi ti složeni procesi odslikavaju se u samom bosanskome jeziku, u svijesti o njemu i u njegovom imenovanju. Austrougarska politika u Bosni i Hercegovini i sama je aktuelizirala to pitanje, ne samo u duhu

Kallayeve neuspjele politike bosanske nacije i jezika. Snažni procesi kulturne emancipacije Bošnjaka u evropskom smislu riječi posebno su se odrazili u bosanskoj književnosti. Pitanje te lmjiževnosti i njezinog autentičnog bosanskog izraza bilo je ključno u cjelokupnom preporodnom procesu Bošnjaka na prijelazu iz XIX u XX stoljeće. Taj preporod karakterizira pojačana i javno aktuelizirana svijest Bošnjaka o svome domaćem "neorijentalnom" jeziku. Sve češći su primjeri isticanje njegovog značaja za sam opstanak tog naroda. U vezi s tim javno se poziva na zalaganje za jezička čistunstvo na stranicama bošnjačkih listova i časopisa. Poziva se na čišćenje jezika od svih nanosa administrativno-knjiškog stila austrougarskog činovničkog aparata, pa čak na oprez u odnosu i na same turcizme. Naime, prema njima se ne pokazuje osobita sentimentalnost, mada se oni doživljavaju kao autentično naslijeđe.

Prvi bošnjački pisci na latinici započinju proces književne obnove. Njihova djela odražavaju sve one karakteristike prijelaznoga perioda u kojem se i sam bosanski jezik našao. U njihovim djelima uočljivo je nastojanje da se očuva bosanska naslijeđe, ne samo orijentalna već i srednjovjekovno. Uočljiva je i otvorenost prema novinama koje donosi XX vijek. Krajem treće faze razvoja bosanskoga jezika njegov historijski naziv ponovo biva potisnut. Tako će uslijediti jedan novi period njegovog negiranja i prešutkivanja, i to političkom, a ne naučnom metodologijom. Tada će se (u sklopu političkih kretanja prvih decenija XX vijeka) bh. jezička tradicija ponovno pripisivati jeziku čiji su centri van ovog prostora i kome je bh. teren samo "centralna periferija". Tako će za duže vrijeme biti prigušeni i zaustavljeni svi oni procesi unutar bosanskoga jezika i oko njega, koji su aktuelizirani baš u austrougarska doba, tj. u trećoj fazi njegovog razvoja.

Četvrta faza razvoja bosanskoga književnog jezika (Ugoslavensko doba)

Bosanski jezik u vrijeme između dva svjetska rata svoje pisane forme razvija u sklopu srpskohrvatskog jezika. Više nema nikakvog spomena o tome jeziku. U vrijeme kad naziv *bosanski jezik* ponovo utanja poput ponornice, nestajući iz zvanične upotrebe, svijest o njemu i njegovoj historičnosti ne zamire. Ona se ispoljava u raznim situacijama, mada je ostala bez političke podrške. Bošnjačka književnost, međutim, pisana na tome jeziku u vremenu između dva svjetska rata odslikava i autentične njegove razvojne pravce. To nažalost nije praćeno odgovarajućim gramatičkim, rječničkim i pravopisnim radom i normiranjem, jer za to nije bilo nikakvih političkih uvjeta. Nakon stvaralaca s kraja XIX i početka XX vijeka koji iskazuju svoju privrženost maternjem jeziku i otvaraju se ka zapadnoj kulturi (Bašagić, Đikić, Mulabdić, Čatić i drugi) i kod kojih se zapaža čvrsta veza sa dijalekatskom izvornošću i iskazom narodne poezije, stasala je nova generacija pisaca koja produžava razvojnu liniju bosanskoga pisanog jezika. Toj liniji svoj stvaralački doprinos daju Hamza Huma, Hasan Kikić, Zijo Dizdarević, Ahmet Muradbegović, Alija Nametak, Enver Čolaković i mnogi drugi.

Novosadski lmjiževni dogovor iz 1954. godine i *Pravopis srpskohrvatskog jezika* iz 1960. godine, mada polaze od principa jezičkog zajedništva, nastavljaju tradiciju dvovarijantnosti srpskohrvatskog jezika sa njegovim centrima u Beogradu i Zagrebu. Oni zanemaruju središnji jezički prostor, ne samo bosanskohercegovački već i crnogorski. Potpisnici ovoga dogovora ne pokazuju dovoljno sluha za kulturni i nacionalni identitet Bošnjaka, a naročito ne pokazuju sluha za njihov savremeni književnojezički izraz. Kao rezultat takve naučne nedorečenosti, površnosti i neznanja, kasnija leksikološka (rječnička) i ortografska (pravopisna) djela srpskohrvatskog jezika pokazuju

iste te slabosti i jednostranosti pristupa. Tako npr. poznati *Rečnik Matica* ima nedopustivo malu zastupljenost leksike bošnjačkih pisaca, dok *Pravopis srpskohrvatskog jezika* iz 1960., tzv. *Novosadski pravopis*, ima vrlo ozbiljnih lingvističkih propusta i nedosljednosti kad se radi o upotrebi suglasnika *h*, a nesigurno je obrađena transkripcija bošnjačkih imena i prezimena orijentalnoga porijekla.

Šezdesetih i sedamdesetih godina XX vijeka dolazi do značajne afirmacije bošnjačke književnosti pisane na izvornom bosanskome jeziku. Jezik savremenih bošnjačkih pisaca predstavlja svojevrstu književnojezičku sintezu bošnjačke tradicije kao dijela srpskohrvatske cjeline. Originalan je i jezički najfinije izbrušen poetski izraz Skendera Kulenovića, a njegov roman *Ponornica* dosada je najcjelovitija književnojezička afirmacija izvornoga govornog bošnjačkog mentaliteta. Pjesme Maka Dizdara u *Kamenom spavaču* izuzetan su pjesnički domet srednjovjekovne bosanske baštine i njezine arhaične bogomilske zapadne štokavštine, jezički transformirane i uzdignute na univerzalni nivo, do forme iznimno modernoga pjesničkog šapata čovjeka i stvaraoca zastaloga pred vječnom zagonetkom postojanja i umiranja. Meša Selimović u romanima *Derviš i smrt* i *Tvrđava* dostiže vrhunski izražajni nivo, pri čemu jezička tradicija Bošnjaka <lobija svoje dosada umjetnički najautentičnije i najmodernije izražajne forme. Jezik Ćamila Sijarića prepun je bogatog i originalnog sandžačkog izražajnog mentaliteta kao dijela šire cjeline bosanskoga jezika, odnosno njegove sandžačke varijante. Jezički izraz Derviša Sušića također je izuzetno zanimljiv i reprezentativan, sa svojim leksičko-frazeološkim finesama govora bosanske kasabe itd.

Za savremenu bosansku književnost i bosanski jezik najznačajnija je 1966. godina. Tada se pojavljuju dva najpoznatija djela bošnjačke književnosti i bosanskoga jezika: roman *Derviš i smrt* Meše Selimovića i zbirka poezije *Kameni spavač* Maka Dizdara. U te dvije knjige i sam bosanski jezik je ispoljio sve svoje izražajne kvalitete. Tu dolazi do reafirmacije i modernizacije dvaju najhitnijih slojeva naslijeđa samog bosanskoga jezika: onog iz prve njegove faze, one srednjovjekovne, bogomilske (Dizdar) i onog iz druge njegove faze, orijentalne, turske (Selimović). Tim dvama djelima bosanski jezik je na izuzetno uspao način pokazao svoju historijsku utemeljenost i stvaralačku sposobnost da iskaže najsuptilnije pjesničke i najdublje filozofsko-literarne doživljaje svijeta i života. Ta dva djela su najuvjerljivije potvrdila postojanje bosanskoga jezika kao modernog, kultiviranog i u književnoizražajnom smislu stabiliziranog jezika.

U vremenu između 1970. i 1980. godine u Bosni i Hercegovini dolazi do pojačane aktivnosti u raspravama o bosanskome jeziku, o jezičkom zajedništvu, toleranciji i književnojezičkoj politici. Vode se razgovori u vidu jezičkih anketa, različitih lingvističkih skupova (*Mostarska i Trebinjsko savjetovanje* i sl.). Godine 1970. zvanično se utvrđuju i *Principi književnojezičke politike u Bosni i Hercegovini*. Pri tome se bosanski jezik i dalje ne spominje, niti mu se kao nacionalnom jeziku priznaje pravo na postojanje. On se naziva *bosanskohercegovačkim standardnojezičkim* izrazom posmatranim kao dio, odnosno podvarijanta srpskohrvatskog jezika. Pri tome se previda jedna najhitnija razlika između književnojezičkog izraza bh. Srba i Hrvata, s jedne strane, i Bošnjaka, s druge strane. Naime, bh. Srbii Hrvati imaju svoje nacionalne i jezičke matice van Bosne i Hercegovine, dok ih Bošnjaci nemaju; Bosna im je jedina nacionalna i jezička matica. Unatoč tome, tom narodu se i dalje osporava pravo na njegovu bosansku maticu, mada mu se nacionalni identitet u to vrijeme zvanično priznaje.

Tih godina iz štampe izlaze dva rječnika koja se ne nazivaju rječnicima bosanskog, već srpskohrvatskog jezika, ali su građom prvenstveno vezana za bosanskohercegovački teren. To je rječnik *Turcizmi u srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom jeziku* Abdulaha Škaljića 1973. i *Muslimanska*

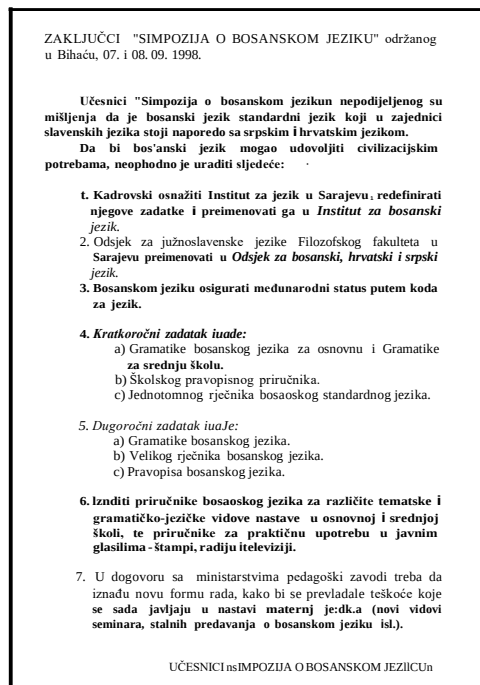
imena u Bosni i Hercegovini šmeta Smajlovića 1977. Godine 1972. izlazi *Pravopisni priručnik* autora Svetozara Markovića, Mustafe Ajanovića i Zvomimira Diklića. On donekle uklanja propuste iz *Novosadskog pravopisa*, ali ih ne rješava dosljedno niti lingvistički dovoljno argumentirano ni izgrađeno u odnosu na jezičko naslijeđe i savremeni jezik Bošnjaka. U vremenu do devedesetih godina XX vijeka bosanski jezik se afirmira jedino u djelima bošnjačkih pisaca. Njegove gramatičke, leksikološke, pravopisne i druge sociolingvističke odrednice daju se uglavnom u sastavu srpskohrvatskog jezika i sa svim onim politički uvjetovanim zabludama i otporima koji se u odnosu na taj jezik javljaju.

Peta faza razvoja bosanskoga književnog jezika (bosansko doba)

Posljednja decenija XX vijeka najvažnija je i najpresudnija u razvoju bosanskoga književnog jezika. Godine 1984. izlazi iz štampe prvi sintetski rad o jezičkim izvorima i identitetu Bošnjaka i o samom bosanskome jeziku, čiji je autor Dževad Jahić (rad objavljen u *Sveskama Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa* u Sarajevu). Uoči samog rata (1991. godine) izašle su dvije knjige o bosanskome jeziku, koje su nagovijestile nove naučne pristupe toj problematici. To su knjige *Bosanski jezik* Senahida Halilovića i *Jezik bosanskih Muslimana* Dževada Jahića. Godinu dana uoči rata, na popisu stanovništva 1991. godine, Bošnjaci javno iskazuju kolektivnu svijest o matemjem jeziku i njegovom nazivu; više od 90% Bošnjaka izjasnilo se da im je matemji jezik *bosanski*. Tako je na najbolji način napokon skinuta fama političnosti i tobožnje iskonstruiranosti samog tog naziva. Pokazana je koliko je duboka njegova historičnost i koliko ga ni jedna politika ne može potirati niti odbaciti (mada je takvih pokušaja u prošlosti bilo dosta). Time je, također, potvrđeno da je bosanski jezik matemji jezik Bošnjaka. Tom jeziku niko nije izmislio niti iskonstruirao njegov zvanični naziv, već je to historijska njegovo ime, što je nedvosmislena potvrđeno i te 1991. godine.

U toku rata na svim nivoima upotrebe vraća se naziv *bosanski jezik*. Oko toga su u početku bila lutanja i neodumice; da li se njime imenuje jezik u Bosni i Hercegovini ili samo jezik Bošnjaka, da bi ubrzo prevladala teza značenja toga jezika kao matemjeg jezika Bošnjaka. U toku rata pojavljuje se i prvi kompletniji rječnik bosanskoga jezika. To je *Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku* Alije Isakovića (1993). On daje karakterističnu građu iz jezika bošnjačkih pisaca, istu onu koja je zaobiđena i nenaučno prešutkivana u rječnicima srpskohrvatskog jezika. Pojavljuju se i prve "ratne" školske gramatike bosanskoga jezika. Odmah nakon rata, godine 1996., pojavljuje se *Pravopis bosanskoga jezika* autora Senahida Halilovića, sačinjen prema odlukama Pravopisne komisije od 18 članova, čiji je predsjednik bio Alija Isaković. To je zasada najvažniji izvor za standardizaciju bosanskoga jezika. Šire naučno utemeljenje bosanskoga govornoga i pisanog jezika dato je u *Trilogiji o bosanskome jeziku* autora Dževada Jahića, koja je štampana 1999. god. (prva knjiga *Bošnjački narod i njegov jezik*, druga knjiga *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora* i treća knjiga *Školski rječnik bosanskoga jezika*).

U septembru 1998. godine u Bihaću je održan *Simpozij o bosanskome jeziku*, prvi te vrste u historiji, na kome su se okupili vodeći bošnjački i bosanskohercegovački filolozi i lingvisti. Na Simpoziju su doneseni sljedeći zaključci:

U posljednjih deset godina realizirana je nekoliko značajnih književnohistorijskih projekata, koji zaokružuju liniju razvoja naučnog prezentiranja bošnjačke književnosti i same građe bosanskoga jezika, započetu 1972. godine pojavom *Biserja*, antologije bošnjačke književnosti Alije Isakovića. To su projekti koje realizira i njima rukovodi Enes Duraković: *Muslimanska književnost XX vijeka* u 25 knjiga (1991. godina), *10 antologija bošnjačke književnosti* (1995-1997.) i *6 antologija bošnjačke književnosti u književnoj kritici* (1998. godina).

Bosanski jezik u XX vijeku bio je predmet naučnih istraživanja ne samo bošnjačkih lingvista već i srpskih, hrvatskih i crnogorskih. Najznačajniji je istraživač bosanskohercegovačke jezičke tradicije, pa i samog bosanskoga jezika, akademik prof. dr. Asim Peco, slavist svjetskog ranga. Istraživanju bosanskoga jezika značajan doprinos dali su i sljedeći naučnici i filolozi: slavisti Mustafa Ajanović, Ismet Smajlović, Jovan Vuković, Herta Kuna, Dževad Jahić, Miloš Okuka, Ranka Glibanović-Vajzović, Mevlida Karadža-Garić, Milan Šipka, Ahmet Kasumović, Senahid Halilović, Hasnija Muratagić-Tuna i dr., zatim arabista Srdan Janković, romanista Muhamed Nezirović i pjesnik Mak Dizdar, te književni historičari Muhsin Rizvić i Alija Isaković, kao i autori prvih knjiga o bošnjačkoj naciji Muhamed Hadžijahić i Kasim Suljević.

Posebno je važna upotreba bosanskoga jezika u islamskoj literaturi, vjerskom životu i vjerskim školama u savremeno doba. U toj oblasti bosanski jezik ispoljava sve svoje navedene vrijednosti, pri čemu su osobito značajne njegove osobine naslijeđene iz druge faze razvoja, iz vremena tijesnih kontakata sa orijentalnim jezicima. U tom smislu naročito su važni prijevodi Kur'ana na bosanski jezik, od kojih je dosada (od postojećih 6 prijevoda) najznačajniji prijevod Besima Korkuta iz 1977., te najnoviji prijevod Kur'ana na bosanski jezik islamiste Enesa Karića, iz 1994. godine. Značajni događaji i za sam savremeni bosanski jezik su najnovije objavljivanje "*1001 noći*" u prijevodu Esada Durakovića (1999), te objavljivanje romana "*Šehid*" Zilhada Ključanina (1998.).

Savremeni bošnjački pisci, naročito oni s kraja XX vijeka, vraćaju se korijenima bosanskoga jezika i njegovim izvornim mogućnostima, kakav je npr. slučaj sa prozom ili poezijom Nedžada Ibršimovića, Abdulaha Sidrana, Huseina Bašića, Jasmine Musabegović, Rešada Kadića, Muhameda Kondžića, Zuhrije Hodžića, Dževada Karahasana, Irfana Horozovića, Seada Mahmutefendića, Murata Baltića, Safeta Sijarića, Izeta Perviza, Fehima Kajevića, Ibrahima Kajana, Zlatka Topčića, Asmira Kujevića, Džemaludina Latića, Zilhada Ključanina, Hadžema Hajdarevića, Isnana Taljića i drugih.

KNJIŽEVNI I RAZGOVORNI JEZIK

Glavna osobina jezika jeste da se on mijenja kroz prostor i vrijeme. Tako se i jezik svakoga naroda mijenja. On se dijeli na narječja, dijalekte, govore, te vremenom komunikacija među govornicima biva otežana. Govornici se među sobom počinju razlikovati po dijalekatskim osobinama. Te razlike se čak i produbljuju, ako se kontakt među govornicima na etničkom nivou smanjuje ili prekida.

Da bi se na određenom prostoru među različitim generacijama premostile razlike koje otežavaju komunikaciju, narod sebi stvara jezik kojim bi se što bolje mogao sporazumijevati. Tim jezikom starije generacije prenose svoja znanja narednim generacijama. Narod sebi stvara i njeguje jezik kojim će se sporazumijevati svi članovi zajednice, odnosno svi pripadnici naroda i države. Takav jezik najčešće se javlja u pisanoj formi, "u knjigama", kako se to obično kaže, pa se zato i naziva *književni jezik*. To je jezik svih članova jedne zajednice, čijih se gramatičkih pravila ta zajednica pridržava kako bi se sporazumijevala na višem lingvokulturološkom nivou.

Književni jezik ima i svoju usmenu formu, koja u savremenom životu postaje sve važnija. To je upotreba službenog jezika ne samo u školi već i na radiju, televiziji, u pozorištu, na javnim skupovima itd. Takav vid upotrebe jezika najčešće se imenuje pojmom *standardni jezik*. Postoje i teženja da se taj naziv upotrebljava mjesto pojma *književni jezik* za označavanje zajedničkog jezika na svim nivoima zvanične upotrebe. U lingvističkoj nauci javljaju se i nastojanja da se ta dva pojma kao termini među sobom razgraniče. Tim razgraničenjem pojam *književni jezik* označavao bi samo jezik književnog djela, a pojam *standardni jezik* širu upotrebu zvaničnog jezika utvrđenog gramatičkim i pravopisnim pravilima, koji su obavezni za sve govornike jezičke zajednice. Ova dva naziva upotrebljavaju se najčešće sinonimna. Naziv *književni jezik* ima najdužu tradiciju i najpogodniji je za označavanje jezika u pisanoj formi. Pojam *standardni jezik* češće se upotrebljava u samoj lingvistici kao nauci. Njime se precizira da je riječ o jeziku koji je u jednom smislu širi pojam od jezika književnog djela, a u drugom smislu je i užji pojam. On ne obuhvata obavezno sve stilske mogućnosti koje ima književni jezik, odnosno jezik književnog djela.

Standardni jezik pridržava se norme, dok u književnom jeziku ima primjera odstupanja od norme i pomjeranja prioriteta sa primame na sekundarnu nominaciju.

U jednom pogledu standardni jezik može se shvatiti i kao neka vrsta "prosječnog jezika", tj. standardnih pravila njegove upotrebe. Književni jezik, međutim, obavezno podrazumijeva i kreativnost, stvaralački odnos spram jezika, tj. njegovo izražajno i značenjska obogaćivanje. Jer ne samo da misao može obogatiti jezik već i sam jezik svojim mogućnostima obogaćuje misao. Književni jezik je najmeritomiji, "najviši" jezik. On sadrži elemente svih funkcionalnih stilova. Književni jezik je najbliži standardnom jeziku, ali se sa njim ne može poistovjetiti. U jeziku književnog

djela nerijetka je prioritet na estetskoj (poetskoj) jezičkoj funkciji. Jezik književnog djela odlikuje se stanovitim "autorskim" odstupanjem od standardnog jezika.

Od književnog ili standardnog razlikuje se *razgovorni jezik*, koji se još naziva *ikolokvijalni jezik*. To je jezik kojim se čovjek služi u svakodnevnom životu za sporazumijevanje u porodici, na ulici, u restoranu, prodavnici, u razgovoru sa prijateljima, poznanicima, rođacima, slučajnim prolaznicima, saputnicima, u igri i zabavi. On se govori u svim mogućim situacijama kad čovjek razgovara s čovjekom i kad su prisutna najmanje dva govornika odnosno sagovornika. Tu se upotrebljava jezik čiji je glavni cilj da se ljudi u momentima govorenja što bolje sporazumiju. To je jezik kojim čovjek najčešće i govori i na koji (kako su neka istraživanja pokazala) otpada oko 75% cjelokupne jezičke aktivnosti čovjekove. Prema shvatanju većine savremenih stilističara, međutim, razgovorni jezik se smatra posebnom vrstom stila, pa se naziva *razgovorni stil*, mada se mi ovdje služimo terminom *razgovorni jezik*.

U razgovornom jeziku (ili stilu) čovjek se ne trudi da govori po strogim pravilima jezičkog standarda. Tu se jezik upotrebljava spontano i ne pazi se naročito na izgovor pojedinih glasova, akcenata, oblika, grupiranja riječi ili rečenica. A to je najviše zbog toga što prisutnost (više) govornika, tematska i situativna određenost, ekstralingvistički elementi (mimika, gestovi, smijeh i sl.) prate takvu jezičku upotrebu nadomješćujući moguće praznine u izrazu govornika, ili otklanjajući eventualne nesporazume.

Razgovorni jezik odlikuje težnja da se postojeće razlike svedu na najmanju mjeru, kako bi se izraz učinio praktičnim i sposobnim da čovjeka prati u njegovim svakodnevnim životnim situacijama. A to znači da se postojeće razlike smanje, jer tom razgovornom jeziku one nisu potrebne. S druge strane, književni jezik stalno bogati svoje izražajne mogućnosti, jer je njegova namjena drukčija i njime se čovjek služi u drukčijim situacijama. Razgovorni jezik sadrži ne samo svojstva govorne, dijalekatske baze već i osobine književnog iskaza naučene u školi, u knjigama i sl. Čovjek upotrebljava ili razgovorni ili književni jezik, već prema konkretnoj situaciji. On se književnim jezikom služi u školi, na radnom mjestu (ako radno mjesto tako zahtijeva), u pozorištu, na radiju, televiziji, na filmu, na javnim skupovima, na kompjuteru i sl. Ali je zato nepotrebno (često i nemoguće) da književni jezik upotrebljava u svakoj situaciji. Razvoj jezičke kulture i uopće širenje obrazovanosti, knjige i znanja, utječu da se razgovorni jezik po nekim osobinama primiće književnom. Ipak se sa stanovišta lingvističke teorije smatra da se ta dva vida jezičke upotrebe neće nikada poistovjetiti. Narod, dakle, ima svoj književni jezik i svoj razgovorni jezik. Ovaj drugi upotrebljava se u najraznovrsnijim situacijama svakodnevnog života.

Pojam žargona

Osim što se služe razgovornim jezikom, ljudi govore i različitim *žargonima*. *Žargon* je poseban govorni jezik neke uže skupine koju vezuje zajednički interes, bilo to poslovni (profesionalni žargoni npr.), ili neki drugi (generacijski npr.). *Žargon* se još naziva *argo* (od francuskog *argot*) i *sleng* (od engleskog *slang*). Kod nas se upotrebljava naziv nastao kod govornika najtipičnijeg žargona, a to je *šatrovački*. Postoje različiti žargoni: šatrovački (u užem smislu govor uličara ili lopova, džeparoša, kriminalaca i sl., ali i uopće govor ulice), zatim zatvorenika (zatvorenički ili zatvorski žargon), žargon narkomana, potom đачki žargon, studentski, vojnički, žargoni različitih hobija kao što su: lovački žargon, žargon ribolovaca, planinara (naročito alpinista isl.), žargoni pojedinih profesija: ljekara, rudara, advokata, pa i sportski žargon. Unutar tih žargona mogu se javiti ipodžar-

goni. Tako npr. unutar sportskog žargona postoje podžargoni po pojedinim sportskim granama i disciplinama (gimnastičarski, atletski, fudbalski itd.).

Žargon je kao govorni jezik u potpunosti dostupan i razumljiv samo pripadnicima skupina koje se njime sporazumijevaju. Nema svoju gramatičku posebnost, jer se služi postojećim glasovima, riječima, grupama riječi i rečenicama iz dijalekata, ili razgovornog pa i standardnog jezika. Ali ga zato odlikuje specifičan rječnik, tj. žargonska leksika i frazeologija. Taj rječnik je glavni i jedini lingvistički temelj žargona. U pitanju su leksičko-semantičke varijante sa značenjem ograničenim na specifičnu vrstu konvencije u okviru datog žargona. Često su to i neke nove riječi, žargonski neologizmi. Značenja tih neologizama razumljiva su samo članovima žargonske grupe. Njima se ta grupa odvaja od vanjskog svijeta, kako bi se mogla baviti svojim aktivnostima, pri čemu je tu nerijetko riječ i o protivzakonitim radnjama (narkomani, kriminalci, džeparoši i sl.).

Jedna od najvažnijih osobina žargona jeste to što je on podložan nestajanju, što nije dugog vijeka, ili što često i brzo mijenja svoje izražajne forme (riječi, značenje riječi i sl.). To je privremeni govor, jedno vrijeme u modi (5-10 godina najviše) a onda se obnavlja i mijenja svoje forme. Ako se ne zabilježi u književnom jeziku, tj. ako se pisci njime ne posluže (kako senpr. njime služio Sidran), tada većina njegovih riječi i njihovih značenja nestaju i ne ostavljaju traga.

Žargon ne mora biti samo govor neke specijalne skupine (što on u užem smislu obavezno i jeste) već može biti i žargon u širem smislu (natprofesionalni, nadgeneracijski i sl.). To znači da može nastati i u nekim izuzetnim prilikama i vanrednim okolnostima. Takav je slučaj sa pojavom jednoga posebnog žargona stanovništva Sarajeva, nastalog u vrijeme ratne blokade 1992-1995. godine. Taj specijalni sarajevski ratni žargon nastao je u teškim uvjetima života Sarajeva, u vrijeme zločina nad tim gradom i nad Bosnom i Hercegovinom. To je "žargon" koji su po sili borbe za samoodržanje i opstanak upotrebljavale sve generacije i svi socijalni slojevi blokiranog Sarajeva. U to vrijeme pojavile su se neki dotad nepoznati pojmovi, predmeti koje je valjalo imenovati na odgovarajući način, dotad nepoznat ne samo u životu već i u samom bosanskome jeziku. Tako su npr. nastali sljedeći sarajevski ratni žargonizmi: *podrumaš*=pejor. onaj koji je rat većim dijelom proveo krijući se u podrumu; *linijaš*=*supr.* od *podrumaš*=borac, onaj koji se zbilja borio, koji je bio u rovu, na ratnom položaju, na liniji; *pancirka*=*zgrada* najisturenija granatiranju, koja štiti položaje branilaca; *maneken*=*onaj* koji se samo šepurio, koji nije ni omirisao baruta u ratu, koji se nije borio; *'ikar*=*mesna konzerva* iz ratnih vojnih zaliha; *ruža*=*trag* koji granata ostavlja iza sebe nakon eksploziranja (na asfaltu, u vidu ruže); *kdndilo*=specijalni način osvjetljavanja u ratnim prilikama (u domaćinstvu, podrumu) itd.

Bošnjaci, dakle, govore svojim dijalektima (imaju pet dijalekata, koji svi pripadaju štokavskom narječju), zatim se služe standardnim odnosno književnim jezikom, razgovornim jezikom i raznim žargonima. Svete različite vrste jezičke upotrebe čine jezik Bošnjaka, koji se naziva općim imenom *bosanski jezik*. Od svih njih, međutim, -samo je jedan jezik svih Bošnjaka, odnosno njime se Bošnjaci vezuju u kulturnu komunikacijsku cjelinu. To je književni jezik, koji služi za najšire sporazumijevanje na zvaničnom pisanom i usmenom nivou. Taj jezik odlikuje relativno stabilna norma, odnosno pravila upotrebe. Svojim književnim jezikom Bošnjaci su u stanju premostiti sve regionalne međudijalekatske razlike i tako se sporazumijevati, ali i kao savremena balkanska i evropska nacija tim jezikom komunicirati unutar širega srednjojužnoslavenskog dijasistema. Sadašnje generacije budućim generacijama ostavljaju u amanet sve ono što su njihovi prethodnici sačuvali i to čine pomoću svog bosanskoga jezika. Takvim jezikom čuva se svijest o sebi, o svome porijeklu i dostignućima vlastite kulture.

Takav jezik, čije su glavne gramatičke osobine predstavljene u ovoj knjizi, naziva se *bosansh književni jezik*.

NORMA I NORMATIVNA GRAMATIKA

Standardni jezik je sredstvo najšireg sporazumijevanja. Zato u njemu moraju postojati što preciznija pravila kojih se u pisanju i govorenju valja pridržavati kako bi komunikacija bila efikasnija. Da bismo se pridržavali takvih pravila, najprije ih treba naučiti i usvojiti. Ta pravila nazivaju se književnojezička norma.

Narječja, dijalekti, razgovorni jezik izargoni nemaju svoju normu, dok književni jezik ine postoji bez norme, bez tačnih pravila upotrebe. Posebnost književnog jezika u odnosu na ostale vidove jezičke upotrebe ogleda se u tome što je on normiran u svojoj gramatičkoj strukturi pa i u rječniku. Književni jezik tek kad je normiran može služiti svojoj namjeni. Ljudi moraju učiti njegova pravila i pridržavati ih se. Čovjek u književnom jeziku ne može upotrebljavati glasove, akcent, oblike riječi, grupe riječi i rečenice po svojoj volji i po svome dijalekatskom znanju i navikama, a ne može ih upotrebljavati ni u vidu razgovornog jezika. Mora ih upotrebljavati tako da one budu razumljive za sve druge ljude u široj kulturnoj sredini u kojoj se živi. Za svakoga pojedinca od velike je važnosti da nauči pravila književnog jezika. Na taj način najlakše će se uklopiti u društvo, biti kulturni, usavršavati se u svojoj profesiji i znanjima. Tim književnim jezikom otvarat će se prema drugim sredinama i kulturama. Kulturni čovjek to je prije svega pismeni čovjek, ne u bukvalnom smislu već u jednom višem smislu riječi, u smislu vladanja književnim jezikom.

Norma književnog jezika proistječe iz osnovice na kojoj je taj jezik izgrađen. Osnova bosansoga književnog jezika jesu novoštokavski ijekavski govori i književnojezička tradicija (o čemu je već bilo riječi). Ma koliko bosanski književni jezik bio blizak sa novoštokavskim govorima koji su mu poslužili kao dijalekatska baza (istočnohercegovačkim i istočnobosanskim), on se kao književni (pisani) jezik razvija drukčijim pravcima i na drukčiji način, jer je i njegova namjena drukčija. Zato se razlikuje i od sebi najbližeg dijalekta. Premda je taj jezik neposredan nastavljač pisane tradicije iz prošlih vijekova, i sama ta tradicija također je kroz vrijeme "zaostala" za današnjim bosanskim književnim jezikom. Taj jezik razlikuje se i od te svoje tradicije. On se ne može poistovjetiti ni sa jednim pisanim tekstom niti sa jezikom bilo kojeg pisca iz prošlosti, jer se jezik, i u govornoj i u pisanoj svojoj formi, mijenja kroz vrijeme i prostor. Savremeni književni jezik predstavlja rezultat svega onoga što se u njemu kao široj pojavi dešavalo u prošlosti.

Norma književnog jezika razrađena je u gramatikama, rječnicima i pravopisnim priručnicima. Gramatika daje tačan opis glasova, akcenata, oblika, tvorbe riječi i rečenica književnog jezika i jasno kazuje šta je (i zbog čega je) u tom jeziku "pravilno" (normirano), a šta je "nepravilno" (nenormirano). Pravopis objašnjava pravila pisanja u književnom jeziku. Rječnici ne normiraju jezik neposredno kao gramatika i pravopis, već to čine posredno. Rječnička (leksička) norma ne može biti tako precizna i stroga. U književnom jeziku mnogo je više slobode pri upotrebi riječi nego što te slobode ima u onome što gramatika i pravopis propisuju, odnosno normiraju.

Pošto bosanski književni jezik nadrađa sve svoje dijalekte pa i svoju užu dijalekatsku bazu, nijedan bosanski govor nije istovjetan sa književnim jezikom. Stoga Bošnjaci moraju učiti svoj književni jezik, usvajati i upotrebljavati njegovu normu.

NORMATIVNA GRAMATIKA I FUNKCIONALNI STILOVI

Pošto nijedan dijalekt, žargon niti razgovorni jezik nisu jednaki sa književnim jezikom i pošto nijedan od tih vidova jezičke upotrebe ne služi onoj svrsi kojoj služi književni jezik, taj se književni jezik mora učiti.

Postoje, naime, dvije vrste pismenosti: 1) praktična pismenost i 2) viša, "stilska" pismenost. Prva pismenost traži od čovjeka da dobro vlada gramatičkim pravilima jezika i da ih zna primijeniti, prije svega, u pisanju, ali i govoru. Pismenost traži gramatički način razmišljanja i poznavanja gramatičke strukture svoga jezika. Pisati gramatički pravilno prvi je zahtjev svake pismenosti, a to je praktična pismenost. Iz gramatičke pravilnosti u velikom broju slučajeva proistječu isama pravopisna pravila.

Pismenost čovjekova ne postiže se i ne ogleda samo u praktičnoj pismenosti (sposobnosti da se piše pravilno). Znati pisati i govoriti *pravilno* nije dovoljno da bi se moglo reći kako se književnim jezikom i njegovim izražajnim mogućnostima zbilja vlada. Jezik je veoma bogat raznovrsnim izražajnim nijansama i mogućnostima pa je veoma složen i važan zadatak ovladati i tim njegovim mogućnostima (ne samo *pravilima*). Dakle, pisati i govoriti ne samo pravilno već i lijepo, izražajno, jasno, stilski dotjerano. A to je već ono područje jezika i onaj zadatak jezičkog obučavanja kojim se ne bavi gramatika. Njome se bavi lingvistička disciplina koja se zove *stilistika*, odnosno *lingvistička stilistika*. To je nauka o stilu, tj. o načinu jezičke upotrebe.

Uzet ćemo nekoliko primjera. Iz njih će se vidjeti da se ista situacija, ili isti pojam ili događaj mogu iskazati na više načina, a da se svi kreću u granicama normativne gramatike, da su, dakle, sa književnojezičkog aspekta pravilni. Kada se iskazuje slaganje, odobravanje, saglasnost o nečemu, kad se pri tome iskazuje i zadovoljstvo onim o čemu se dogovorilo, tada se u bosanskom jeziku mogu upotrijebiti sljedeće riječi ili grupe riječi:

<i>Viižž</i>	<i>Valja</i>	<i>Saglasan</i>
<i>Slažem se</i>	<i>O.K.</i>	<i>Dogovorena</i>
<i>U redu</i>	<i>Maže</i>	<i>Dobro</i>
<i>Siiper</i>	<i>Nemaproblema</i>	<i>Ndbas</i>

Svaka od ovih riječi ili grupa riječi mogu se gramatički opisati, a za njih se može reći da su gramatički pravilne. Ali ni za jednu od tih varijanti gramatika ne može propisati *kada* ćemo koju od ovih riječi upotrijebiti.

Ilinpr. za situaciju pozdravljanja u odlasku upotrijebit će se sljedeći gramatički pravilni oblici:

<i>Doviđenja</i>	<i>ZbOgom</i>	<i>Boj biiij</i>	<i>Vozdra</i>
<i>ćao</i>	<i>Zdravo</i>	<i>Pa-pa</i>	<i>Gudba</i>
<i>Aliihimanet</i>	<i>Vidimose</i>	<i>Ad'io</i>	

I ovdje su u pitanju riječi koje gramatika može opisati i propisati. Ali ona ne može propisati njihovu tačnu upotrebu u odgovarajućim situacijama, bez obzira na to što se ove riječi među sobom razlikuju po porijeklu (uporedi *ćao* i *adio* iz talijanskog jezika, *alahimanet* iz turskog, *gudba* iz engleskog itd.). Njihova neslavenska ili slavenska pripadnost neće nam mnogo pomoći u određivanju koju ćemo riječ kada upotrijebiti.

U imenovanju npr. nekoga ko je mangup, lola i sl., u rječnicima književnog jezika možemo naći dosta riječi istoga ili sličnog značenja, kojima možemo označiti takvoga jednoga "tipa". To su npr. riječi: *mangup, lola, belmja, fi ajer, fi ajko, luž(h)štapler, gulanfer, bečar, probisvijet, proleter, skftnica, folirant, vjetropir, iipaš, hašišar*. Iliriječi koje označavaju nekoga koji je po svojim negativnim osobinama opasniji i od mangupa i od lole a takvi se tipovi označavaju, npr. riječima: *varalica, prevarant, džeparoš, J.Tild/jžvac, ttbfca, bandit, nasifnfk, s'iledžija, gangster, kriminalac, razbojnz, miinijii.kisl*.

Ilir npr. u označavanju glupoga, ograničenog čovjeka (koga ne krase osobita inteligencija i um), u bosanskoj jeziku imat ćemo na raspolaganju više riječi: *buddla, budaletina, budalaš, ghlpan, ghlpfik, ahmak, tevečelija, miilac, blečak, tupavko, hajvan, tokmak, divanija, blesan, blesavko, 'bleso, blesa, bena, bekan, mahnitovina, tikvan, zvekan, blentov, telac, jiinac, sionja, magarac, konj, kreten, kenjac, čalov* itd.

Za označavanje galame, gužve, larme imat ćemo također na raspolaganju više riječi: *lom, krš, gunčila, gtižva, komešanje, guremiinje, galčzma, fi tiitma, krkljanac, urnebes, bUka, grrija, džumbfis, rusvaj, dreka, ffka, huka, lUpa, titanjan, halabuka* itd.

Koju ćemo riječ izabrati u našem pisanju ili govorenju (a ni u jednom slučaju ih nismo ni u blizu svepobrojali), ne odlučuje gramatika, tj. ona takve stvari ne propisuje. Koju ćemo upotrijebiti zavisi od vrste, namjene i oblika našeg pisanja ili govorenja. Od umješnosti našeg izbora zavisiće uveliko da li smo uspjeli iskazati na pravi način ono što želimo i da li će nas oni kojima je naša obavijest upućena na pravi način razumjeti. Izbor riječi u tijesnoj je vezi sa semantičkom (značenjskom) segmentacijom sadržaja koji se riječima iskazuje. Tako se u jeziku (i govoru) realiziraju tri osnovne jezičke funkcije: nominativna, predikativna i lokatorna.

Semantička struktura riječi vrlo je složena. Većina riječi su višeznačne, a njihove semantičke varijante realiziraju se u kontekstu. Kompleksnost semantičke strukture proizlazi i iz prijenosa značenja od osnovnog (referencijalnog) do prenesenog (konotativnog, metaforičnog, ekspresivnog i sl.).

Izražajnu vrijednost jezičkih sredstava i njihov efekat proučava i objašnjava *stilistika*, tj. nauka o stilu.

Svaki čovjek ima svoj stil (npr. stil u ponašanju, oblačenju, ophođenju prema drugim ljudima i sl.). On ima i svoj jezički stil, što se ogleda u načinu izražavanja, tj. u izboru raspoloživih jezičkih sredstava i načina njihovog korišćenja i kombiniranja. Stil se kao lingvistička ili književno-jezička kategorija (stil u užem smislu riječi) može i *mora* usavršavati, dotjerivati i poboljšavati, može se čak i učiti. To se naročito odnosi na književnojezički stil. Kako su gramatička pravilnost i vladanje književnim jezikom važni, tako je i jezički stil za čovjeka u njegovom profesionalnom i ličnom životu također veoma važan. Narodna poslovice kaže da "*lijepa riječ igvozdena vrata otvara*". Takva izreka se odnosi i na sam način, odnosno na lijep, usavršen stil pisanja i govorenja. Stil odražava čovjeka, njegovo misaono i emotivno biće, pa se stoga najčešće kaže "*stil je sam čovjek*".

Postavlja se pitanje koje su to odlike dobrog stila i kako ga postići. Dobar stil se, prije svega, mora odlikovati jasnoćom, tačnošću, odnosno istinitošću. Ali i time da načinom kako se piše i govori izazove pažnju čitaoca, tj. da se taj način čitaocu sviđa. Osnovi uvjet za to da bi se tekst svidio čitaocu (i slušaocu), to je njegova estetska strana, tj. ljepota i privlačnost. S druge strane, ako tekst odlikuju mrtvilo, pasivnost, beživotnost, sve to prenosi se na samog čitaoca u vidu njegove nezainteresiranosti. Dobar stil teži da bude jezgrovit, a to znači da sa malo riječi kaže mnogo. On u

isto vrijeme treba biti jednostavan, što jednostavniji zapravo. Ali da ta jednostavnost ne dovede do "suhoće teksta", do njegove ogoljelosti i banalnosti.

Dobar stil odlikuje i njemu svojstven ritam, odnosno "muzikalnost" teksta, koji se ni na koji način ne mogu naučiti. To je ritam urođen onome koji piše. On se ne postiže svjesno, jer odražava "ritam" čovjekove osjećajnosti, način njegovog doživljavanja svijeta i života. Dobar stil morao bi biti i slikovit. On treba da postigne što življu i jasniju sliku onoga što autor vidi, kako bi se njegovo viđenje i doživljaj tog viđenja mogli prenijeti na onoga koji taj tekst čita. Slikovit stil plijeni pažnju čitaoca ili slušaoca, izaziva interes, aktivira asocijacije, budi uspomene, sjećanja, podsjećanja na vlastita iskustva, pokreće misao, oživljuje osjećanja.

Sve ove osobine dobroga stila, međutim, ne mogu se uvijek na isti način odraziti i ispoljavati u svakom tekstu. One ne zvuče uvijek jednako, niti su u različitim tekstovima ono što jesu. One same ispoljavaju se u zavisnosti od toga u kojoj vrsti teksta se javljaju, odnosno sa kojom svrhom je tekst pisan. Tako npr. slikovitost u književnom djelu (romanu ili pjesmi npr.) nije slikovitost u novinskom članku, već će ona tu biti nepotrebna, čak i "nepravilna". Jer zadatak novinskog teksta jeste da što objektivnije informira čitaoca o nečemu što se desilo, a nije mu zadatak da čitaoca uvodi u priču, događaj, maštovita ispričan, sa puno opisa, niti da mu probudi emocije, lirski raspoloženja i sl. To, dakle, znači da npr. tačnost odnosno istinitost (kao jedna od osnovnih karakteristika stila uopće) nije jednako shvaćena, odnosno primljena i jednaka u naučnom djelu ili u jednoj pjesmi. Tačnost u nauci "dručkija" je tačnost nego je to "tačnost" odnosno istinitost u poeziji. Ne samo da postoji stil kao opća kategorija načina izražavanja i izbora jezičkih sredstava već postoje i *vrste stilova*. Oni se među sobom razlikuju po načinu leksičke i uopće jezičke upotrebe i po tome u kakvim situacijama se, kome i za koga tekst piše, sa kojim ciljem i smislom. S obzirom na takve razlike koje se javljaju među različitim namjenama pisanja i govorenja, u okviru književnog jezika postoje dva najšire shvaćena stila, tj. dva osnovna tipa stilova: *racionalni* (razumski) i *emocionalni* (osjećajni) stil. Prvi je više usmjeren na čovjekov razum, misao, intelekt, dok drugi kod čovjeka budi emocije (osjećanj);

Postoje četiri glavne vrste stilova književnog jezika. To su: 1. *naučni stil*; 2. *administrativno-poslovni stil*; 3. *novinarsko-publicistički stil*; 4. *književnoumjetnički stil*.

U savremenoj lingvistici ovakva uobičajena podjela već je uveliko i dezaktuelizirana. Naime, savremena stilistika ovdje pritom daje i peti stil, a to je *razgovorni stil*. Pošto se ova pitanja ipak ne smatraju dovoljno razjašnjenim i riješenim, ovdje ostajemo pri uobičajenoj (klasičnoj) klasifikaciji funkcionalnih stilova.

Naučni stil je onaj koji se pišu naučna djela i kojim se služi nauka u najširem smislu riječi. Njega odlikuje objektivnost, argumentiranost tumačenja, nepristrasnost i nesubjektivnost u rasuđivanju, logički slijed izlaganja. Služi se velikim brojem apstraktnih i stručnih riječi (termina), a rečenica mu je složena, razvijena. S druge strane, odlikuje ga tačnost, preciznost, logičnost u slijedu izlaganja i odsustvo bilo kakve subjektivnosti, odnosno metafizičnosti u izrazu. To je u biti racionalan, "bezosjećajan" stil, mada se ni u ovome stilu ne može izbjeći izvjesna autorska "emocionalnost", odnosno subjektivnost. Osobine naučnog stila daju se uočiti u sljedećem odlomku:

"Čovječije oko sastoji se od očnejabučice uložene u salom ispunjenu očnu šupljinu. Njegov zaštitni aparat sastoji se iz gornje i donje vjeđe, trepavica, obrva, sluznica i spojnice. Pokretanje očiju u svim pravcima omogućeno je motornim aparatom koji čine četiri prava i dva kosa očna mišića, a olakšava ga suzni aparat (suzna

žlijezda, suzna vrećica i suzni kanal), koji održava vlagu u očnoj duplji i štititi oko od infekcije. Očnujabučicu izgrađuju tri ovojnice. Izvana čvrsta i neprozirna bjeloočnica, koja sprijeda prelazi uprozirnu rožnjaču. Ispod bjeloočnice nalazi se žilnica la-oz koju prolaze krvni sudovi za ishranu oka. Za funkciju oka najvažnija je treća unutrašnja ovojnica, mrežnica (retira)."

Administrativno-poslovni stil upotrebljava se u raznim službenim dopisima, dokumentima, aktima, zakonima, molbama, žalbama, zahtjevima, potvrđama, izvještajima, računima itd. Njegove odlike svode se na onu poznatu (ironičnu) riječ "papirologija". To je stil koji je sa književnojezičkog aspekta opterećen raznim ustaljenim konstrukcijama, klišeima koji čak katkad odstupaju i od samog standardnog jezika. Takav stil je usmjeren na to da se njime što bolje odvija administrativno-poslovna komunikacija (služba na najrazličitijim nivoima), da se tom komunikacijom udovoljava poslovnim zahtjevima i "zakonskim regulativama". Upravo ova sintagma *zakonska regulativa* odlika je npr. toga administrativno-poslovnog stila. Odlike toga stila uočiti ćemo u sljedećem odlomku:

"Zajedan dan primat će se samo do 300 stranaka, računajući i upis djece upasoše roditelja. Zahtjev mogu podnositi isključivo građani BiH koji imaju boravište u saveznom pokrajinama SR Njemačke koje su u okviru konzularnog područja Ambasade u Bonnu, a u inozemstvu borave duže od tri mjeseca. Za izdavanje pasosa neophodan je jedinstveni matični broj građana. Za upis djece upasoš uz zahtjev se moraju priložiti i rodnostni list djeteta. Za izdavanje pasosa osobama mlađim od 18 godina ili upis upasoš roditelja (za mlađe od 16 godina) neophodna je i saglasnost oba roditelja ili pismeni dokaz daje samo jedan roditelj staratelj djeteta.

Sve ostale informacije o konzularnim uslugama mogu se dobiti putem telefona Ambasade BiH u Bonnu broj 0228 31 60 82 radnim danom od 14 do 16 sati petkom od 12 do 14 sati."

Novinarsko-publicistički stil posebna je vrsta stila koja u sebi ujedinjuje osobine i naučnog i književnoumjetničkog stila. Njega odlikuju objektivnost i izražajnost. On ima živopisnost, ali i razumljivost izraza, jednostavnost koja proistječe iz objektivnosti viđenja običnih, svakodnevnih događanja, što je sve usmjereno na to da zaokupi pažnju čitaoca. Osobine toga stila mogu se vidjeti u sljedećem odlomku:

"Nije minula ni sedam dana od okončanja posljednjeg konflikta u Kašmiru, a Indija i Pakistan su stali na prag novog sukoba. Prošlog utorka jedan lovac indijskog ratnog zrakoplovstva raketirao je nenaoružan školski avion pakistanske vojske, usmrivši svih 16 njegovih putnika. Kao i sve na toj užarenoj lokaciji, i ovaj tragični incident ima dvije, po logici stvari, oprečne verzije. Islamabad obaranje aviona smatra 'hladnim, kukavičkim ubojstvom', koje se desilo u njegovom zračnom prostoru. Nju Delhi pak tvrdi da su Pakistanci špijunirali nad indijskim teritorijem, i da su oboreni tek pošto su ignorirali naredbu da ateriraju u jednoj indijskoj avio bazi."

Mada se ovi glavni stilovi među sobom prilično razlikuju, ipak među stilovima književnog jezika ima puno zajedničkih osobina. Riječ je o općim osobinama bosanskoga književnog jezika. Najveći dio jezičke građe upotrebljava se, dakle, u svim stilovima, samo po manjem dijelu te građe oni se među sobom razlikuju. U odnosu među stilovima ne formiraju se strožije granice već su ti stilovi relativne, vrlo gipke i elastične jezičke grupe ili tipovi, koji se miješaju i nadopunjuju.

Unutar glavnih stilova foniraju se i podstilovi, prilagođeni namjeni i obliku teksta koji se upotrebljava u okviru različitih disciplina samih glavnih stilova. Tako npr. unutar naučnog stila (osim najgrublje podjele na profesionalne podstilove: društvenonaučni, prirodnonaučni, tehničkonaučni), foniraju se i podstilovi: naučno-popularni, proizvodno-tehnički, naučno-publicistički, udžbenička-naučni i sl. Unutar administrativno-poslovnog stila foniraju se administrativno-dokumentski i službeno-komunikativni stil, pravni stil, specijalni menadžerski stil, kompjuterski stil itd. U okvirima novinarsko-publicističkog stila javljaju se podstilovi kao npr.: feljtonistički, sportski, radio-televizijski, privredno-novinarski, kulturno-novinarski, senzacionalistički (bulevarski) i sl.

Pojedini podstilovi ne pripadaju isključivo jednom osnovnom stilu, tj. oni se vezuju za po dva pa i tri osnovna stila. Tako npr. epistolarni stil (način izražavanja u fonni pisma) uključuje i elemente administrativno-poslovnog (poslovna korespodencija), ili novinarsko-publicističkoga (pisma redakcijama npr.), ili čak književnoumjetničkog stila (ljubavno pismo npr.).

Naučni stil je najtipičniji oblik racionalnog (razumskog) stila, a književnoumjetnički emocionalnog (osjećajnog). Književnoumjetnički stil objedinjuje osobine svih stilova. On se služi vrlo različitim izražajnim sredstvima da bi dao što življu, slikovitiju, maštovitu i značenjski raznovrsnu sliku svijeta i života. Njegova najhitnija odlika je emocionalnost, tj. subjektivnost. Njime se stvara, oživljava i ovjekovječuje realan i nerealan svijet. To je svijet priče, bajke, gatke, pjesme, svijet koji se ostvaruje neiscrpnim bogatstvom jezičkih sredstava. Tim stilom služe se pjesnici, pripovjedači, dramski pisci, putopisci. Njega odlikuje izrazita slikovitost, ritmičnost izraza, leksička raznovrsnost, višeznačnost i simbolika, izražena metaforičnost, bogatstvo rečeničnih konstrukcija i uopće jedno neograničeno bogatstvo izražajnih sredstava i njihova značenjska-stilskog nijansiranja. Ovaj stil okrenut je mašti, osjećajima, više srcu nego umu, dopušta više slobode nego bilo koji drugi stil književnog jezika. Osobine toga stila uočit ćemo u ovom odlomku:

"Prvosam zapazio njene ruke. Dok je pridržavala jašmak, prisilnom kretnjom, koja je određena, bez mnogo mogućnosti, bile su razdvojene i neizrazite, jedva su se primjećivale. Ali kad je pustila tkaninu i stavila ruke, one su odjednom oživjele, postavši cjelina. Nisu u pohod polazile naglo niti su se kretale živo, ali je u njihovom stišanom mirovanju, ili laganom lutanju, bilo toliko snage i nekog neobičnog smisla, da su neprestano prikrivale moju pažnju. Izgledalo je da će svakog časa učiniti nešto važno, nešto presudno, stvarajući tako napetost očekivanja, stalnu i uzbudljivu. Mirovale su u krilu, sastavljene, obgrljene, kao da se dave u tihoj čežnji, ili čuvaju jedna drugu da ne odlutaju, da ne učine štogod nerazumno, nepomične u neprestanom talasanju što sejedva vidjelo, slično nemirnom drhatu, lakom grču od preobilja snage."

(Meša Selimović, *"Derviš i smrt"*, str. 23-24.)

Ovaj stil u sebi ujedinjuje sve poznate vrste i podvrste stilova. Pisac se u okvirima tog stila služi i onim vidovima jezičke upotrebe koji se u gramatičkom smislu ne smatraju pravilnim, koje nonna u principu ne prihvata. U cilju karakterizacije i individualizacije likova pisci se mogu poslužiti dijalektom, žargonom, razgovornim jezikom, stranim jezikom. U književnoumjetničkom stilu javit će se takvi dijalektizmi kao npr. *đijeta=djeteta*, *de si=* gdje si, *brez=bez*, *unilazi=ulazi*, *b'ži=bježi*, *meded=medvjed* i sl. Tako i žargonizmi, a zatim i fonne razgovornog jezika (*pašo, reko, k'o halva, de, dole.jena, v'idla* itd.). Izborom leksičko-semantičkih varijanti pisci profiliraju karakter likova svojih djela, njihov nacionalni, sociokulturni, psihološki identitet. U zavisnosti od likova, književnoumjetnički tekst može sadržavati elemente svih jezičkofunkcionalnih stilova.

U književnom djelu se od gramatičke norme ne odstupa se često. Prije bi se reklo da se to događa rijetko i da to odstupanje uvijek ima svoje krupne razloge. Ti razlozi su izražajne, dakle, stilske prirode. Narušavanje gramatičkih pravila opravdano je (i dopušteno) samo onda ako je funkcionalno, tj. ako je u službi pojačavanja izražajnosti. Jer jezik književnog djela je najviši stupanj izražajnosti, a po njegovim dostignućima mjere se dostignuća, mogućnosti i vrijednosti samog književnog, odnosno standardnog jezika.

Koji ćemo stil u pisanju i govorenju upotrijebiti zavisi od svrhe toga pisanja; kome je ono upućeno i kakva je forma tog pisanja i govorenja. Za dobar stil u pisanju i govorenju veoma je važno da se ne upotrebljava prevelik broj riječi stranoga porijekla i da se one upotrebljavaju samo onda kad je to neophodno, ili kad ne postoji druga riječ.

Oko izbora stila nećemo se kolebati ako uvijek budemo imali na umu osnovni faktor koji sam po sebi određuje izbor stila; ako budemo imali u vidu čitaoca ili slušaoca kome je naše pisanje (odnosno govorenje) upućeno. Pri samom pisanju valja voditi računa o svakoj riječi, izrazu i rečenici, svakoj mogućoj nijansi u značenju. Treba uvijek misliti o tome *kako* riječ zvuči, *kako* se to zvučanje mijenja i postaje skladnije (ili neskladnije) kad ta riječ stupa u vezu sa drugim riječima. O svakoj riječi treba razmišljati ne samo sa aspekta njezine gramatičko-pravopisne pravilnosti već i sa aspekta njene *izražajnosti*, odnosno da li je dovoljno izražajna i da li se značenjski i zvučno-ritmički uklapa u tekst. To znači da li se odgovarajućom riječju napravio najbolji izbor i da li je ona ta koja sama za sebe i u vezi sa drugim riječima u stilski lijepo sklopljenim vezama pogađa, odnosno pokriva ono značenje koje smo htjeli iskazati.

PRAVOPIS I PRAVOPISNA NORMA

Pravopis je jedan od izvora normiranja književnog jezika. U njemu se utvrđuju *pravila pisanja*. Pravopisna norma objašnjava pravila pisanja koja su prihvaćena kao šira jezičko-kulturna pisana komunikacija, odnosno dogovor. Ali ona objašnjava i pravila koja su rezultat pisane tradicije. Mada je pravopis u principu pisana konvencija i konzervativna upotreba jezika, njegova osnovna osobina i uvjet za postojanje i neometanu primjenu u praksi jesu da što duže ostane važeći. Poželjan je duži vremenski period u kojem će njegova pravila ući u navike ljudi i biti zapamćena, naučena i pretvorena u neku vrstu mehaničke i rutinske upotrebe standardnog jezika. Ipak, pravopis se s vremena na vrijeme mijenja. To mijenjanje je proizvod jezičke prakse i jezičkog razvoja. Tu praksi i razvoj pravopis mora pratiti i adekvatno na nju reagirati (ali ne prečesto). Pravopis je dužan uvažavati promjene i tendencije koje se događaju u jeziku, prije svega u njegovoj gramatičkoj strukturi, ali i same tendencije u njegovoj pisanoj praksi.

U sklopu gramatike bosanskoga jezika valja se ukratko zadržati na glavnim obilježjima njegovoga pravopisa. To je zbog toga što su neka pitanja o kojima se u pravopisu detaljnije govori po prirodi svojoj ustvari gramatička pitanja. Ona su uvjetovana gramatikom, odnosno karakteristikom gramatičkih pravila u glasovnom ili obličkom sistemu jezika. Tako npr. u ranijim pravopisima postojala su poglavlja o prelasku sonanta *l u o* na kraju riječi ili sloga, ili pravila o palatalizaciji, u vezi s čim je bio i način pisanja riječi u kojima su se dešavale te glasovne promjene. U današnjim pravopisima i pravopisnim priručnicima javljaju se poglavlja o upotrebi afrikatskih parova *č, ć, dž, đ*, suglasnika *h* ili zamjene *jata*, a to su ustvari gramatička pitanja. Pošto pravila njihovog pisanja nisu jednostavna, njih i u pravopisu treba objasniti. Znakovi interpunkcije npr. (naročito upotreba zareza) uvjetovani su, prvenstveno, odnosom među rečenicama (da li je taj odnos npr. zavisn ili neza-

visan), a to je prije svega sintaksičko, znači gramatičko pitanje. Zbog svega toga u gramatičkom priručniku treba dati neka osnovna znanja o pravopisu.

Kad je riječ o pravilima pisanja, treba obavezno razlikovati dva osnovna pojma: *grafija* (slovopis) i *ortografija* (pravopis). Grafija je sastav slova kojima se piše, tj. forma tih slova. Ortografija je skup pravila kojima se određuje kako će se upotrebljavati svi pisani znakovi u jeziku. To znači kako će se pisati slova i riječi, rečenice i pravopisni znaci, uključujući i to kako će se riječi pisati u pogledu razmaka među njima ("bjelina" među njima), bez obzira kako se te riječi (grupe riječi) izgovaraju; izgovara se npr. *pret kućom*, a piše se *pred kućom* i sl. (razmak između *pred* i *kućom* naziva se *bjelina* odnosno *pravopisna bjelina*).

U samoj grafiji najvažniji znak je *slovo* odnosno *grafem(a)*. Kad se učimo pisanju, prvo učimo grafiju (npr. to uče djeca u prvom razredu osnovne škole), odnosno grafeme (slova), a tek kasnije počinjemo učiti pravopis (ortografiju), pravila pisanja riječi (koja se u pisanju sastoje od grafema).

Grafema je pisani znak za glas (*fonem* ili *fonemu*). Nekad su u našem jeziku postojali dvo-glasi, odnosno diftonzi (jedan glas bio je sastavljen od dva glasa kakav je npr. bio nekadašnji glas *jat*). Danas u našem jeziku postoje samo "jednoglasi" (mono-fonzi). Sam glas može se pisati pomoću jednog slova (grafeme), ali i dva pa i tri. U zavisnosti od broja nazivaju se *monogram* (*jednoslov*), *digram* (*dvoslov*) i *trigram* (*troslov*). Naš jezik ima samo monograme i digrame; monogrami su npr. *b, p, v, g, z, h* i sl, a digrami su *dž, lj, nj* i sl., dok npr. trigram postoji u njemačkom jeziku: *sch=š* i sl.

Slovo može imati znak iznad sebe, taj znak se zove dijakritički, npr. u slovima *č, ć, đ, š, ž, j*.

Skup slova jednog jezika naziva se *pismo*, a postoje vrlo brojni i različiti nazivi za pisma. Npr. klinasto pismo, arapsko pismo, kinesko pismo i sl. U tradiciji našeg jezika različita pisma nazivaju se latinica, ćirilica, glagoljica, bosančica, arebica, a unutar samih ovih naziva razlikuju se i još neki uži "podnazivi", npr. za rukopisnu bosančicu naziv *begovica*, za arebicu naziv *matufovača/matufovica* (o čemu detaljnije u poglavlju *Historija bosanskoga književno'g jezika*).

Glasovi se mogu pisati na nekoliko načina, otuda i različite vrste pravopisa. Najpoznatije su i najčešće dvije: *korijenski* (*etimološki*) i *ifonetski* (*fonološki*) pravopis.

Riječi našeg jezika po korijenskom principu pravopisa pisale bi se na sljedeći način: *gladko, bridka, obćina, nizka* (od *nizak*), *blizka* (od *blizak*), *svatba, odkovati, klubski, vrabca, tržišni, gostba, izteći, burekdžija, čevapčija, odpremiti, podpredsjednik, plovitba, promičba, svjedočba, inatčija, srčba, vračbina, stanbeni, prehranbeni, zimogrizljiv* i sl.

Dakle, u etimološkom pravopisu piše se onako kako se riječi grade po porijeklu, sa neizmijenjenim korijenima ispred nastavaka za tvorbu. Tako riječ *svatba* u korijenskom se pravopisu ne piše sa *d*, jer je ta riječ dobijena od osnovne riječi *svat* (a ne *svad*) i nastavka *ba*: *svatba* (bez obzira što se tako ne izgovara, jer je ovdje najvažnije porijeklo riječi, a ne njezin izgovor). Tako je i u *klub+ski > klubski* (a ne *klupski*) jer riječ nije nastala od *klup* već od *klub*, ili *vrab+ca > vrabca*, *stan+benz > stanbeni* i sl.

Fonetski (fonološki) pravopis, međutim, ide za tim da se riječi pišu onako kako se izgovaraju; njegov princip jeste *da se piše kao što se govori, a da se čita kako je napisana*. Navedene riječi napisane po pravilima korijenskog pravopisa u fonološkom pravopisu pisale bi se na sljedeći način: *glatko, britka, općina, niska, bliska, svadba, potkovati, kliipskl, vrapca, tPžžnl, gozba, isteći*,

buregdžija, čevabdžija, otpremiti, potpredsjednik, plovidba, promidžba, svjedodžba, inddžija, srdžba, vradžbina, stambeni, prehrambeni, zimogrz'žljiv isl.

Etimološki pravopis može biti korijenski u pravom smislu riječi, tj. njegov princip može se odnositi i na riječi u kojima se glasovi pišu drukčije nego što se izgovaraju i u okviru jednog morfema (tj. najmanje jezičke jedinice koja ima neko značenje); *obč-i, srč-ba*. Etimološki pravopis, međutim, može biti i morfološki, tj. pravopis koji čuva neizmijenjene morfeme: nastoji da isti morfem ostane u istoj formi bez obzira na to što se u različitim glasovnim vezama izgovara različito: *klubski/klupski, vrabca/vrapca, gostba/gozba, tržišni/tržišni* itd.

Ali ni jedan ni drugi pravopis ne pridržavaju se dosljedno svojih načela, već u nekim slučajevima odstupaju od njih. Tako npr. korijenski pravopis ne drži se korijenskog načela kada su u pitanju glasovne promjene; palatalizacija, sibilizacija, jotovanje, jednačenje po mjestu tvorbe, zamjena sonanta / vokalom *o*, samoglasničke alternacije. On u tim slučajevima prati historijske govorne promjene, pa te primjere piše po fonološkom principu: *noga-nozi, miika-muci, vii.k-viičica, zrak-zrcićak, slast-slašču, lfst-lfšće, sn'ijeg-snjegovi, mciziti-maženje, grfz-grz'ža, poklopiti-poklapati, prelomiti-prelamati*.

Etimološki (morfološki) pravopis dosljedno se primjenjuje kad pišemo fonetske riječi. To su riječi koje su u pisanju rastavljene bjelinama (razmacima), a izgovaraju se sastavljeno (jer se riječi bez svog akcenta, enklitike i proklitike, izgovaraju skupa sa naglašenim riječima).

Pravopis bosanskoga jezika je ustvari fonetsko-morfonološki. To znači da se u okviru jedne naglašene riječi piše pretežno fonološki, a u okviru fonetske riječi piše semorfonološki.

Morfonološki pravopis nije dosljedan. Glasovne promjene koje se dešavaju u govornom nizu on ne bilježi, jer se tada piše kao da tih promjena nema. Npr. piše se: *pred kućom* (izgovara se *pretkućom*), *pod snijegom* (*potsnijegom*), *bez knjige* (*besknjige*), *pod put* (*potpiit*), *iz kuće* (*Iskuće*), *nad sobom* (*nadsobOm*), *radit ću* (*rcidiću*), *iz Tuzle* (*istuzle*), *sad će* (*saće*), *iz Konjica* (*žskonjz ca*), *iz Sarajeva* (*issarajeva*) itd. Pravopis bosanskoga jezika nije dosljedno fonološki ni u okviru jedne riječi, jer se iz različitih razloga glasovi pišu drukčije nego što se izgovaraju i u onim slučajevima u kojima bi se fonološki princip mogao dosljednije sprovesti. Tako npr. ne piše se sonant *j* između *i* i *o*, mada se *toj* izgovara: piše se *donio* (izgovara se *donijo*), *nosio* (*nosijo*), *radio* (*radija*), *radio* (*radija*), *usnio* (*usnijo*), *c'io* (*cijo*) i sl.; kada se suglasnik *d* nađe ispred *s* ili *š* u sastavu složenice ili izvedenice, ostaje u pisanju neizmijenjen, mada se u izgovoru mijenja u *t*: piše *sepredsjednica* (izgovara *pretsjednica*), *Odsjaj* (*otsjaj*), *odseliti* (*otseliti*); ili kad se *s* nađe ispred *d* ili *t*: piše *sejurisdikcija* (izgovara *sejurizdikcija*), *postdiplomac* (*pozdiplomac*); kada se sonant *n* nađe ispred *p* ili *b* u sastavu složenice, piše se *n* mada se to *n* izgovara kao *m*: *jedanput* (*jedamput*), *stranputica* (*strampučca*); u oblicima prisvojnog pridjeva od imenica na *-ija*, piše se sonant *j*, mada se on ne izgovara: *historijski* (*historiski*), *perzijski* (*perziski*), *armijski* (*armiski*), *nfzijski* (*niziski*), *simfonijski* (*simfoniski*), *džamfjski* (*džamiski*), *hildžijski* (*hadžiski*), *gimnazljski* (*gimnaziski*).

Bosanski jezik piše se latinicom prilagođenom pisanoj tradiciji i govornom jeziku zapadno-grednjojužnoslavenskoga dijasistema. Latinica se u tom jeziku kao savremeno pismo upotrebljava od druge polovine XIX vijeka. Latinička slova idu uobičajnim abecednim redom:

A a, B b, C c, Č č, D d, Dž dž, Đ đ, E e, F f, G g, H h, I i, J j, K k, L l, Lj lj, M m, N n, Nj nj, O o, P p, R r, S s, Š š, T t, U u, V v, Z z, Ž ž.

a. .kvy. .g iz. Ji t (/Y't; ?o. Wd !l f /s. !, & ; So ([f e; o/ Y'. ff. d., f .91: :J /, ' %4 { 2jt \$ / .c] & m, A t

Ta slova nazivaju se: *a, be, ce, če, će, de, dže, đe, e, ef, ge, ha, ije, ka, el, elj, em, en, enj, o, pe, er, es, eš, te, u, ve, ze, že*.

U bosanskome jeziku upotrebljava se i ćirilica, manje u savremenom smislu, a više kao znak veza sa tradicijom bosančice, pa i dugotrajnih tijesnih kontakata sa srpskim jezikom i crnogorskim književnojezičkim naslijeđem, odnosno sa klasičnom, istočnojužnoslavenskom ćirilicom.

KRATAK HISTORIJSKI UVOD U GRAMATIKU BOSANSKOGA JEZIKA

Priroda glasovnih promjena (I)

Rekli smo da je osnovna zakonitost jezika njegovo mijenjanje, unutarnja pokretljivost, dinamizam. Taj dinamizam ispoljava se u glasovnim promjenama i rezultatima tih promjena, odnosno u glasovnim zakonima koji važe za određeno vrijeme i određeni jezički prostor. To su mijenjanja glasova; prelazak jednog glasa u drugi već postojeći ili novi dotad nepoznati glas. Mijenjanja se događaju ili po samoj prirodi glasova, ili pod utjecajem nekih naročitih okolnosti u kojima se glasovi nađu. Tako npr. nekadašnji glas *jat* promijenjen je u *e* (ekavski govori) i u *i* (ikavski govori) i u *ije, je* (ijekavski govori). Nekadašnji nazalni glas *l2* dao je *e*. Te promjene vrše se u svim štokavskim govorima, a i u svim situacijama i glasovnim pozicijama gdje su se ti glasovi javljali. To znači da glasovne promjene odnosno glasovni zakoni nemaju izuzetaka. Oni se vrše dosljedno.

Postavlja se onda pitanje otkuda toliko izuzetaka u jeziku, odnosno u gramatici svakog jezika. Do njih dolazi u jednom procesu koji se zasniva na jezičkom osjećaju. Čuvanje toga osjećaja za odgovarajući glas znači da se i sam glas čuva neizmijenjen. Svaki vokal, sonant ili konsonant ima svoj fiziološko-fonetski osjet (senzaciju). Nadražajem, izazivanjem tog osjeta pokreće se govorni aparat da proizvede taj odgovarajući glas. Zato je svaki zvuk vezan za jedan osjet i zato osjet za dotični zvuk daje uvijek isti zvuk. Jezik se, međutim, prenosi s generacije na generaciju; mlađe generacije ga primaju od starijih. U tom primanju nova generacija ne može uvijek dosljedno i tačno oponašati te glasove. Tako dolazi do izvjesnih izmjena, do pomjeranja osjećaja za glas. Kad se ta pomjeranja "nakapaju" u većoj mjeri, dolazi do zamjene isamih glasova.

Glasovi mogu biti uvjetovani i nekim naročitim okolnostima, položajem u kojima se izgovaraju i svojim odnosom prema drugim glasovima. Tako npr. sonant *l* mijenjao se u vokal *o* na kraju riječi ili na kraju sloga (*dao, znao, gledaoca*), ili bezvučni suglasnici prelaze u zvučne samo kad su ispred zvučnih suglasnika. To su uvjetovani (uslovljeni) glasovni zakoni.

Glasovni zakoni nisu tako trajni da bi važili za sva vremena. Oni čak nisu ni toliko trajni da bi mogli važiti za iole duže vrijeme; njihovo trajanje je vremenski prilično ograničeno. Ako se npr. u praslavenskom jeziku vršila palatalizacija *j* i *in* u *jin* i *jun* i *če* u *je* i *je* u *je*, kad bi taj glasovni zakon važio za sva vremena, ili na duže vrijeme, danas u bosanskome jeziku ne bismo imali oblik ak. jd. *junake* (*sreo sam junake*), već oblik *junače* (*pozdravio je sve junače*). Ali nije tako zato što je palatalizacija važila samo za određeno vrijeme. Kad je kao glasovni zakon prestala važiti, tada su se jedan do drugoga opet mogli naći konsonant *k* i vokal *e* i upotrebljavati se bez izmjene. Ilinpr. krajem XIV vijeka *l* je na kraju riječi ili sloga prelazilo u *o*. Ali čim se zakon sporeo dosljedno, automatski je prestao važiti, i već tada se *l* u toj poziciji moglo javiti bez izmjene

(*kolski*, *kdl*=*blato*, *bokal*, *general*, *ždrdl* itd.). Taj glasovni zakon odavno ne važi, ali su ostale njegove posljedice u današnjoj gramatici našeg jezika (*do*, *pisao*, *b'io*). To znači da glasovni zakoni vrijede samo u ono vrijeme kad se vrše. Kad prestanu važiti, tada glasovi pod istim ili sličnim uvjetima ostaju neizmijenjeni. Takve pojave neizmijenjenosti obično se nazivaju izuzecima od glasovnih zakona, mada to ustvari nisu izuzeci, već nove pojave u jeziku.

Što se tiče prostora na kome se vrše, glasovni zakoni mogu zahvatati čitav teren jednog jezika, ili njegov povelik dio, ili samo jedan njegov mali dio. Širenje govorne izmjene zavisi od međusobnih veza predstavnika, odnosno nosilaca pojedinih govora i dijalekata. Svaka promjena začinje se u maloj govornoj grupi, pa se onda širi (ili ne širi) u zavisnosti od stepena kontakata među govornicima dijalekta ili jezika.

Glasovni zakoni uglavnom su fonetska-fiziološke prirode (izmjena glasova po njihovoj prirodi ili pod naročitim okolnostima), ali mogu biti i psihičke, psihološke prirode (takve su glasovne izmjene metateza, disimilacija i, naročito, analogija). Na analogiju se svodi veliki broj odstupanja od glasovnih zakona. Ta odstupanja također se nazivaju izuzecima, mada ni to nisu izuzeci od glasovnih zakona, već su to nove jezičke pojave, dakle, novi jezički zakoni. Kad jedan glasovni zakon prestane važiti, tada ga zamjenjuje drugi glasovni zakon, tj. "izuzeci" koji također predstavljaju glasovni zakon i sprovode se do kraja. Nakon toga oni prestaju važiti i dolazi do pojave novog glasovnog zakona, koji je dosljedan i bez izuzetaka, a potom prestane važiti, pa opet nastaju izuzeci u jeziku i sve tako redom.

Historijske napomene o bosanskome jeziku

Prije nego što pređemo na gramatički opis bosanskoga jezika, potrebno je dati neke osnovne napomene o historijskoj gramatici tog jezika, tj. o tome šta je prethodilo današnjem njegovom gramatičkom sistemu.

Iste one glasove koje je imao praslavenski jezik i koji su se sačuvali i u staroslavenskom, naslijedio je i bosanski jezik u vremenu do X vijeka. U X vijeku bosanski jezik je u sastavu širega srednjojužnoslavenskog dijasistema imao ukupno 13 vokala, kao i staroslavenski jezik. Pored postojećih *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, koji su do danas ostali neizmijenjeni, to su još i vokali ((*..Q*, *y*, *b*, *O*, *e*, [*]*, *j*).

Vokali ((staroslavenski **h**) i *Q* (staroslavenski .i'K) bili su nazalni (nosni) vokali, što znači da su se izgovarali sa prolaskom zračne struje ne samo kroz usta već i kroz nos. Jedan je bio vokal prednjeg reda ((staroslavenski **h**); znači da se pri njegovom izgovoru jezik kretao naprijed. Drugi je bio vokal zadnjeg reda *Q* (staroslavenski .i'K), pri čijem se izgovoru jezik kretao nazad. Među njima je bila razlika u položaju jezika kao što je danas kad se izgovaraju vokali *e* i *u* (u koje su nazali prešli).

Nazal ((javljao se npr. u sljedećim riječima u starobosanskome jeziku: *galeb*, *vitez*, *golet*, *govedo*, *gledati*, *greda*, *deset*, *zepsti*, *zet*, *Ječam*, *Jetra*, *jeza*, *Jezik*, *knez*, *lđa*, *ldina*, *prsti*, *sdra*, *početi*, *uzti*, *teb*, *im*).

Nazal *Q* javljao se npr. u sljedećim riječima u starobosanskome jeziku: *dQga*, *golQb*, *ZQb*, *labQd*, *lQg*, *mQdar*, *pQt*, *rQb*, *rQka*, *obrQČ*, *tisQča*, *tQga*, *Qdica*, *Qtva*, *Qgao*, *SQŽanJ*, *želQdac*.

U vremenu od kraja X do kraja XII vijeka dolazi do denazalizacije ovih samoglasnika. To znači da oni gube nazalni (nosni) izgovor i prelaze u "ustne", oralne vokale, pri čijem izgovoru

zračna struja prolazi samo kroz usta. Tako nazal {(prelazi u sebi srodan nenazalni vokal *e* (*galeb*, *vitez*, *golet* itd.), a nazal *q* u vokal *u* (*duga*, *golub*, *zub* itd.)}.

Vokaly (bI) bio je vokal zadnjeg reda (kakav se danas sačuvao u ruskom jeziku), dakle izgovarao sesa pomjeranjem jezika nazad, kako je bilo u riječima: *byk*, *bystar*, *byti*, *vy*, *vydra*, *vykati*, *g1ysti*, *dym*, *dynja*, *zakyvati*, *pomycati*, *mysao*, *myš*, *pytati*, *plytak*, *p1yšt*, *1yba*, *syn*, *sypati*, *syr*, *sysati*, *skytati se*, *styd*, *ty*, *tykva*, *četyri*, *pastyr*, *leptyr*. Od kraja X do kraja XII vijeka (kada se vršila i denazalizacija nazala) vokal *jeri* prelazi u vokal *i*. Dakle, on također prelazi u vokal koji je već postajao. To je vokal prednjeg reda, pri čijem se izgovoru jezik pomjera naprijed, dodirujući donje zube (*bik*, *bistar*, *biti*).

Postojao je i praslavenski vokal *jat* (*e*), koji se vjerovatno izgovarao kao diftong (dvoglas) *je*, sa nepotpuno razvijenim prvim vokalskim dijelom i dmgim punim vokalom. Između XIII i XV vijeka vrši se njegova zamjena na tri načina: na jednome dijelu terena prelazi u vokal *i*, priklanja se prvome svome diftonškom dijelu, a to je ikavski refleks (*mliko*, *vira*). Na drugom dijelu terena (u srpskom jeziku i u nekim prijelaznim dijalektima bosanskoga jezika) daje vokal *e*, priklanja se dmgome svom diftonškom dijelu (*mleko*, *vera*). Na trećem dijelu terena (kako je i u bosanskome književnom jeziku) u dugim slogovima pretvara se u *ije* (*mlijeko*, *sijeno*), a u kratkim *uje* (*vjetar*, *pjesma*), što znači da na drukčiji način nastavlja svoju raniju diftonšku vrijednost.

Dva poluglasa: *b* (jer), tj. poluglas prednjeg reda (mehki poluglas) i *o* (jor), tj. poluglas zadnjeg reda (tvrdi poluglas), javljaju se u funkciji otvaranja sloga. To znači daje u praslavenskom jeziku važio zakon otvorenog sloga, tj. da se riječ morala završavati vokalom ili poluvokalom (poluglasom), a nije se mogla završavati suglasnikom. Ova dva poluglasa izjednačila su se u korist poluglasa prednjeg reda već negdje do X vijeka, što znači prije pojave prvih (sačuvanih) pisanih spomenika na bosanskome jeziku. Između X i XII vijeka dolazi do gubljenja poluglasa u tzv. slabom položaju (na kraju riječi i u otvorenim slogovima): *dbva* > *dva*, *mbnogo* > *mnogo*, *kbto* > *kto*, *Čbto* > *čto*, *pbsi* > *psi*, *blagb* > *blag*, *vragb* > *vrag*, *pbsb* > *pbs*, *rabb* > *rab* i sl. Od XII do XIV vijeka dolazi do njegove vokalizacije u jakom položaju (pod akcentom i ispred poluglasa u slabom položaju), pri čemu on prelazi u vokal *a*: *sbn* > *san*, *dbn* > *dan*, „*tbnlca* > *tamnica*“, *sbttnik* > *satnik*, *krepbk* > *krepak*, *prišbl* > *prišal*, *Vbs* > *vas*, *starbc* > *starac*.

Gubljenje i vokalizacija poluglasa najznačajnija je promjena u historijskoj gramatici bosanskoga jezika jer je ona izazvala niz drugih izmjena uvjetovanih pomjeranjem granice sloga nakon gubljenja poluglasa.

Vokalni sonanti *r* i *j* ne gube oba svoju vokalnu vrijednost. Samo vokalni sonant *J* prelazi u vokal *u*, što se dešava krajem XIII i tokom XIV vijeka: *vjna* > *vuna*, *sja* > *suza*, *pjn* > *pun*, *vjk* > *vuk*, *djg* > *dug*, *žjč* > *žuč*, *sjnce* > *sunce*, *jabjka* > *jabuka*, *pjž* > *puž*, *žjt* > *žut*. Vokalno *r* čuva se i u današnjem bosanskome jeziku: *drvo*, *prst*, *vrt*, *prtina*, *kfv*, *trbuh*, *hrbat*, *gP!o*, *tf-g*, *smrt*.

Nakon svih izmijenjenih vokalskih promjena, bosanski jezik u XV vijeku ostaje sa pet vokala: *a*, *e*, *i*, *o*, *u* i vokalnim *r*, a takav vokalizam ima i danas. Dakle, od 13 samoglasnika (koliko ih je imao u X vijeku) u toku nekoliko vijekova mnogi od njih se gube i izjednačuju sa postojećim vokalima, tako je od starih praslavenskih i staroslavenskih vokala ostalo jedino vokalno *r*.

Što se tiče suglasnika, uglavnom su ostali svi oni koji su bili i u praslavenskom i staroslavenskom jeziku. Tu nije bilo značajnijih izmjena, ne računajući glasovne promjene koje su zahvatilete suglasnike, alinisu nakon tih promjena davale nove glasove. Suglasnici koji su semijenjali

također su u drugim situacijama i promjenama ostajali, nisu iščezavali kako je npr. iščezao nazal ((ili poluglas (o čemu će ovdje još biti riječi u poglavlju *Fonetika i fonologija*)).

Kad je riječ o oblicima, odnosno o morfologiji, tu je došlo do uprošćavanja kao i kod vokala. Taj proces uveliko je uvjetovan procesom vokalskih uprošćavanja (naročito gubljenja poluglasa). U imeničkoj deklinaciji bio je složen padežni sistem, sa velikim brojem tipova promjene, što je naslijeđena iz praslavenskog, a bilo prisutno i u staroslavenskom jeziku. Imenice muškog roda imale su npr. pet tipova promjene, ali su sve svedene na jedan. U imeničkoj deklinaciji i u glagolskim oblicima (konjugaciji) postojale su jednina, množina i dvojina (dual); ovaj posljednji za označavanje dva lica ili predmeta, dvije pojave i sl. Gubljenje duala izazvalo je neke posljedice u današnjim odlikama imeničke deklinacije i glagolske konjugacije u bosanskom jeziku. Kod glagolskih oblika bilo je, također, uprošćavanja, pa se konjugacija svela na prostije forme i na manji broj glagolskih oblika.

FONETIKA I FONOLOGIJA

GLASOVI

Čovjek pomoću svojih govornih organa izgovara različite zvukove. Svi se ti zvukovi ne smatraju glasovima, glasovima se smatraju samo oni koji služe za sporazumijevanje. Glas je najmanja jedinica govora, zvuk koji nastaje treperenjem zraka, pokretanjem glasnih žica i učešćem drugih govornih organa.

1

Glasovi se posmatraju i proučavaju onako kako se tvore, ili onako kako se čuju. To kako se tvore predstavlja fiziološku stranu glasova, a kako se čuju akustičku (fizičku) njihovu stranu. Glasovi su, dakle, fiziološko-akustičke pojave. Fiziološku stranu glasova čine pokreti govornih organa pri njihovom izgovoru. Ti pokreti se nazivaju miškulacija glasova. Akustičku stranu glasova čine one osobine koje se primaju pomoću čula sluha, tj. kako koji od glasova čujemo, a ne kako ga izgovaramo. To znači da su fiziološka svojstva glasova važna prije svega za onoga koji ih izgovara, a akustička svojstva za onoga ko ih sluša. A pošto mi glasove izgovaramo islušamo, i jedna i druga svojstva njihova za nas su podjednako važna. Poznavanje fiziološko-akustičkog jedinstva formiranja glasova neophodan je uvjet da bismo mogli upoznati sva najvažnija svojstva glasova u svom jeziku. To jedinstvo nam omogućava da glasove jasno i pravilno izgovaramo i da primamo značenja koja se tim glasovima (grupama glasova) prenose; od onoga koji govori (koji šalje informaciju) do onoga koji sluša (tj. prima informaciju).

Lingvistička disciplina koja proučava glasove sa njihove fiziološko-akustičke strane naziva se fonetika (od grčke riječi *phone*=glas, odnosno *phonetikos*=glasovni). To je dio nauke o jeziku koji izučava glasove i njihove promjene sa fiziološko-akustičkog aspekta. Fonetika opisuje glasove kao fiziološke pojave, tj. rad govornih organa pri proizvodnji svakog od tih glasova. Ali ona opisuje glasove i sa aspekta kretanja zračne strome kroz govorne organe. Znači posmatra ih kao akustičke pojave, za koje važe fizički zakoni. Fonetika je u isto vrijeme i fiziološka nauka (ona proučava rad govornog aparata, organa čovječijeg tijela), ali je i fizička (akustička) nauka. Ona se zanima glasovima kao proizvodnom zračne strome, koja se ponaša po zakonima što vrijede za mehanička tijela, za fiziku i njezinu granu – akustiku, po zakonima važećim za sve druge zvukove u prirodi.

2

Glasovi jednog jezika (čijim proučavanjem se bavi fonetika) u stvarnosti nisu stabilne fiziološke akustičke kategorije. One su podložne variranju, nejednakom izgovaranju u različitim situacijama i u dodiru sa različitim drugim glasovima. Tako npr. suglasnik *h* nejednako će se izgovarati u riječima *hamajlija*, *kd hva*, *propuh*, a izgovarat će se sa različitom jačinom i izražajnošću. Ili npr. suglasnik *k* u riječima */crša*, *kesten*, *kapa*, *kosa*, *laća* u izgovoru nije jednak, ali mi ga svaki put pripisujemo kao glas *k*. U govoru pojedinca npr. isti glas nije uvijek jednak: nekad je jači, nekad slabiji. Čitav govorni proces podložan je raznim variranjima, jer je svaki govorni čin jedinstvena i neponovljiva pojava. I za izgovor glasova jednog jezika važi ona poznata zakonitost da "sve teče i sve se mijenja", mada u ovom slučaju važi i druga

3

"dodatna zakonomjernost"; da se sve i ponavlja, vraća se na svoj početak; da se i sama variranja glasova u izgovoru na isti način s vremena na vrijeme ponavljaju. Fonetika se bavi proučavanjem samo onih glasova koji se shvataju i primaju kao jedan tipičan karakterističan glas, a ne bavi se odstupanjima od toga "srednjega" glasa.

- 4 Glas se prima kao jedan glas, a sve njegove različite nijanse i odstupanja uvijek se u tome primanju svode na taj jedan jedini glas, jer on u jeziku uvijek ima istu funkciju, istu službu sporazumijevanja. Postoje različite osobine glasova, ali sve one za jezik nisu jednako važne. Za jezik su važne osobine koje se upotrebljavaju ne samo za označavanje već i za *razlikovanje u tome označavanju*, tj. za razlikovanje značenja. Sa aspekta savremene nauke o jeziku glas je najmanja jezička jedinica koja služi za *razlikovanje značenja*. On je nosilac razlike u značenju, odnosno on je najmanja razlikovna jezička jedinica.
- 5 Lingvistička disciplina koja proučava glase kao razlikovne jedinice naziva se *fonologija* (od grčke riječi *phone*=glas i */ogos*=riječ, govor, nauka). Fonetika, dakle, posmatra glas kao fiziološko-akustičku pojavu, a fonologija ga posmatra kao najmanju jezičku jedinicu koja je nosilac razlike u značenju. Sa aspekta fonologije glas je zvuk koji služi za razlikovanje značenja. Npr. u bosanskome jeziku samo po jednom glasu razlikuju se značenja sljedećih riječi: *sdm-ndm-rdm-ddm-kdm*, ili *siim-siiv-siit-slić-siid-siiz-siin*, ili *riif liif biif giif*, ili *tama-sama-mama; mama-maza; maza laza*, ili *piik-riik-mlik-čiiik*. Svaki od govornih zvukova koji je nosilac razlike u značenju u fonologiji se naziva *fonem* odnosno *fonema*. Najmanja jedinica koja je nosilac fiziološko-akustičkih svojstava u fonetici se naziva *glas*. Najmanja jezička jedinica pomoću koje se razlikuje značenje u fonologiji se naziva fonem (fonema).

Fonema je distinktivna (razlikovna) jedinica glasovne strukture, sama po sebi nije glas nego funkcionalan element u sistemu glasova. Ona se glasovno realizira kao *ton* ili *glas*, često različito u različitim glasovnim kontekstima, kao različite varijante tona, kada nastaju tzv. alofoni.

- 6 Svi glasovi u svojoj razlikovnoj funkciji odabrani su iz mnoštva mogućih zvukova koje čovjek svojim govornim aparatom može proizvesti. Zvukovi koji u jeziku nisu nosioci razlike u značenju, već su samo različite mogućnosti izgovora istoga glasa, ne predstavljaju zaseban fonem, već samo glasovna ostvarenje glasovne raznovrsnice jednoga istog fonema. Takve glasovne raznovrsnice nazivaju se *alofoni*. Tako npr. u riječima *rlina* i *sdnke* glas *n* nije jednako izgovoren. U prvoj riječi to je zaista glas *n*, ali u drugoj je to u stvari *ɲ*, dakle *n* koje se izgovara nazad u usnoj duplji na zadnjem nepcu (velaru), kao i suglasnik *k*, pa se zove velamo, a ne dentalno *n*. Ali to velamo *ɲ* ne postoji u bosanskome jeziku kao glas ili fonema, već samo kao *alofon* (*a/a fona*) glasa *n*. Ili u rečenici *Drag mi je došao i Drag će me čekati*, izgovor suglasnika *g* u riječi *drug* u prvoj i drugoj rečenici neće biti isti; u prvom slučaju to će zaista biti *g*, a u drugom to će biti suglasnik *k*, koji se izgovara tako, jer se *g* našlo ispred suglasnika *ć*. Mada u bosanskome jeziku suglasnik *k* postoji kao glas odnosno fonem, u ovom slučaju on to nije, već predstavlja samo alofon glasa, odnosno fonema *g*. Ili u riječima *šuma* i *iščem* suglasnik *š* nije isto izgovoren, mada je isto napisan; u prvoj riječi

to je zaista suglasnik š, a u drugoj je umekšano š (š'), jer se ono izgovara ispred suglasnika ć, koji je umekšani, palatalni glas.

Jezici su među sobom vrlo različiti i po broju glasova i po njihovim svojstvima. Pošto u svijetu postoji veliki broj jezika, znači da postoji i veliki broj glasova, mada jezici svijeta imaju među sobom u pogledu glasova i velikih sličnosti. Tako npr. teško je sebi predstaviti jezik koji nema vokala *a*, ili jezik koji nema suglasnike *k*, *b* i *sl*. Postoje jezici sa većim brojem glasova (80/90), ali i jezici koji imaju svega desetak glasova. Bosanski jezik ima 30 glasova, odnosno fonema. Svaki od njih se javlja sa svojim fiziološko-akustičkim svojstvima, a svaki se u isto vrijeme može javiti i kao (najmanja) jezička jedinica i razlikovanje značenja.

Svaki glas nastaje mehanički, tj. kretanjem zračne struje i treperenjem dijelova govornog aparata i prima se pomoću čula sluha. U vezi s tim, glas se sastoji iz tri svoja sastavna dijela (elementa): *jačine*, *visine* i *boje* glasa.

Jačina glasa zavisi od snage podsticaja što pokreće tijelo koje treperi, tj. od veličine amplitude tijela koje treperi. To znači da jačina glasa zavisi od udaljenosti između normalnoga položaja treperećeg tijela i najudaljenije tačke do koje to treperenje dopire. Ukoliko je amplituda veća, utoliko je glas jači i obrnuto. Ako je npr. amplituda veća dva puta, jačina glasa će biti četiri puta veća, ili ako je amplituda veća tri puta, jačina glasa je veća devet puta.

Visina glasa zavisi od broja, odnosno brzine treptaja; ukoliko su treptaji brži, odnosno ukoliko ih je veći broj u nekoj jedinici vremena, utoliko je glas viši i obrnuto.

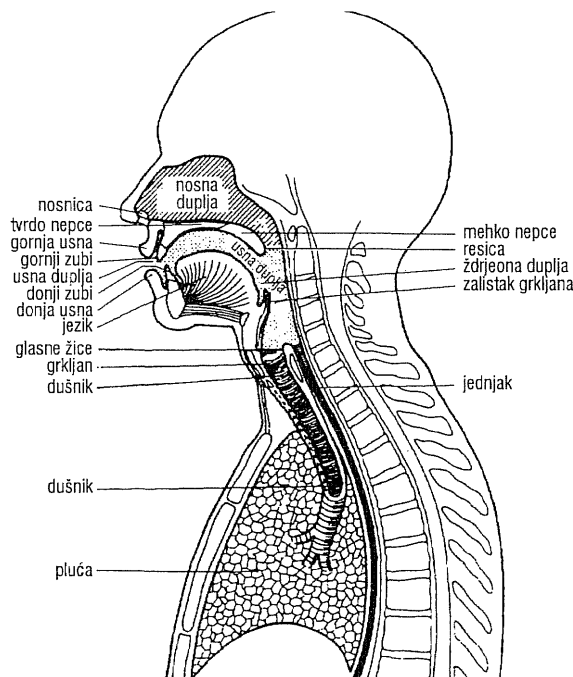
Boja glasa zavisi od veličine i oblika rezonatora (ždrjeone, usne i nosne duplje). Svaki glas ima svoju posebnu boju zato što se oblik rezonatora kod svakog pojedinca nekoliko razlikuje. Rezonatori su individualna fiziološka osobina, tako da ih nema identičnih, kao što npr. nema ni identičnih otisaka prstiju. Osim toga, svaki glas ima svoju posebnu boju zato što je oblik glasnog rezonatora (tj. usne duplje) pri izgovoru svakog od glasova drukčiji.

Tvorba (artikulacija) glasova

Glasovi bosanskoga jezika tvore se pomoću zračne struje koja izlazi iz pluća i prolazi kroz dušnik i ždrijelo u usnu duplju, pa katkad i u nosnu, i tako izlazi vani. Svi organi koji služe za izgovor (proizvodnju, artikulaciju) glasova nazivaju se *govorni organi*. Oni se dijele na tri grupe.

Prva grupa. *Pluća, dušnik, grkljan* su govorni organi koji služe za prikupljanje (pluća) i istiskanje (uz pomoć trbušnih mišića i dijafragme) zračne struje, te za njezino sprovođenje i usmjeravanje (dušnik, grkljan).

Druga grupa. *Jezik, usne, zubi, desni, tvrdo nepce, mehko nepce, resica i glasne žice* su organi koji učestvuju u proizvodnji glasova svojim pokretanjem. Jezik, usne, glasne žice, ili se na njima ti glasovi stvaraju (tvrdo i mehko nepce, desni, zubi).

Govorni organi

Treća grupa. Ždrijeona, usna i nosna duplja, koje pojačavaju glasove, daju im poseban ton i boju; dakle, imaju funkciju rezonatora.

9 Opisat ćemo kratko svaki od ovih govornih organa:

Pluća su dio čovjekova disajnog aparata, ali su i dio njegovog govornog aparata; u njima se skuplja zračna struja neophodna za izgovor glasova. Promjenom zapremine pluća vrši se udisanje i izdisanje zraka i zračne struje, a taj fiziološki proces ujedno omogućava i proizvođenje samih glasova.

Dušnik je cijev sastavljena od hrskavičavih pršljenova, koja sprovodi zrak od pluća, tj. od plućnih krila do ždrijela.

Grkljan je gornji završni dio dušnika, koji služi za stvaranje glasova, jer se u njemu nalaze glasne žice (glasnice).

Jezik je najvažniji i najpokretljiviji govorni organ za proizvođenje glasova. On se kreće u raznim pravcima u usnoj duplji, ili dodiruje nepce, zube i desni. To je vrlo savitljiv mesnati organ, koji se sastoji iz četiri dijela: vrha, prednoba (predhrbata), noba (hrbata) i korijena.

Usne (gornje i donje) su dva pokretna organa koja se javljaju kao ulaz (ili izlaz) usne duplje, odnosno koje svojim različitim pokretima učestvuju u proizvodnji glasova (mogu biti skupljene, zaobljene, isturene i razvučene).

Zubi (gornji i donji) su govorni organi koji se pri izgovoru glasova pokreću skupa sa gornjom i donjom vilicom, ili ih jezik dodiruje pri stvaranju određenih glasova.

Desni (*alveole*) su izbrazdani dio iza zuba, o koji se jezik opire pri izgovoru nekih glasova.

Tvrdo (*prednje*) *nepce* je tvrdi koštani dio koji se nalazi iznad usne duplje, na koji se jezik naslanja pri izgovoru određenih glasova. To je najviši i najuzdignutiji dio gornje vilice.

Mehko (*zadnje*) *nepce* je mehki pokretni dio iza najuzdignutijega dijela gornje vilice.

Resica je mali završetak mehkoga nepca. Kad se mehko nepce zajedno sa resicom podigne i prisloni uza zadnji zid ždrijela, tada se zatvori put zračnoj struji kroz nos. Kad se spusti i prisloni na zadnji dio jezika, tada se zatvori put zračnoj struji kroz usta i ona izlazi kroz nos.

Glasne žice (*glasnice*) su dva mišićna nabora koja se nalaze u grkljanu uzduž premajabučici, a koja se mogu zatezati ili opuštati, u zavisnosti od toga koji se glasovi proizvode, da li zvučni (zatezanje), ili bezzvuci (opuštanje).

Ždrjeona duplja (*šupljina*) je šupljina oivičena spletom mišića koji tu šupljinu svojim zatezanjem sužavaju i skraćuju, ili je opuštanjem šire i produbljuju.

Usna duplja je poslije jezika najvažniji govorni organ; od njezine veličine i oblika zavisi boja glasa.

Nosna duplja je šupljina kroz koju pri izgovoru nekih glasova djelimično prolazi zračna struja.

U zavisnosti od toga da li se pri izgovoru pojedinih glasova zračnoj struji u govornom aparatu stvaraju djelimične ili potpune prepreke, ili ona prolazi slobodno, glasovi se dijele na *samoglasnike* (*vokale*), *glasnike* (*sonante*) i *suglasnike* (*konsonante*). Pri izgovoru samoglasnika zračna struja ne nailazi ni na kakve prepreke, već slobodno izlazi kroz usta. Pri izgovoru glasnika stvaraju se djelimične, hlabave prepreke. Kod izgovora suglasnika u govornom aparatu foniraju se veće ili potpune prepreke.

10

Samoglasnici (*vokali*). Samoglasnici su glasovi koji se izgovaraju tako da zračna struja iz pluća prolazi kroz dušnik i u grkljanu pokreće glasne žice, a zatim slobodno (bez prepreka) teče kroz usnu šupljinu i izlazi iz usta. Pri njihovom izgovoru glasne žice trepere, stvarajući ton, odnosno skladan zvuk. Samoglasnici se čuju kao čisti zvučni tonovi, jer se oni proizvode "čistom" zračnom strujom, treperenjem glasnih žica, bez stvaranja prepreka toj zračnoj struji. Pošto zračna struja ne nailazi na prepreke, samoglasnici se slušno primaju kao čisti zvučni tonovi. Konačni oblik samoglasnika zavisi, prije svega, od položaja jezika u usnoj duplji i od načina oblikovanja usnenog otvora, kroz koji zračna struja izlazi iz nosne duplje. Bosanski književni jezik ima pet samoglasnika *i, e, a, o, u*. U tradicionalnoj gramatici njima se pridodaje i vokalna *r*, koje je također nosilac sloga, kao i svi pravi samoglasnici.

11

- 12 Postoje tri podjele samoglasnika. To su podjele koje se vrše na osnovu položaja jezika pri njihovom izgovoru (prva i druga podjela) i na osnovu veličine otvora usne duplje pri njihovom izgovaranju (treća podjela). Prva podjela utvrđuje se na osnovu razlika u horizontalnom položaju jezika (za kretanje naprijed-nazad), dok druga podjela polazi od razlika u vertikalnom položaju jezika (njegovom kretanju gore-dolje). U okviru prve podjele vokali se grupišu u tri vrste:

L vokali prednjeg reda (i i e), koji se izgovaraju tako što se jezik pomjera naprijed, u pravcu prednjeg dijela usne duplje i oslanja se na donje zube (sjekutiće), uzdižući e prema tvrdom nepcu;

2. *vokals srednjeg reda (a)*, pri čijem se izgovoru jezik ne pomjera ni naprijed ni nazad, već se spušta skupa sa donjom vilicom;

3. *vokali zadnjeg reda (o i u)*, pri čijem se izgovoru jezik povlači prema zadnjem dijelu usne duplje.

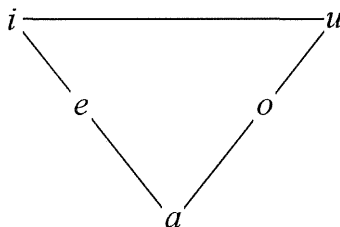
Prema drugoj podjeli (onoj koja se određuje na osnovu vertikalnog položaja jezika) samoglasnici se, također, dijele na tri vrste:

1. *visoki samoglasnici (i i u)*, pri čijem se izgovoru jezik svojim prednjim (*i*) i zadnjim dijelom (*u*) primiče gornjoj vilici;

2. *srednji samoglasnici (e i o)*, pri čijem izgovoru jezik zauzima srednju poziciju te se nalazi negdje na sredini između gornje i donje vilice;

3. *niski samoglasnik (a)*, pri čijem se izgovoru jezik spušta naniže prema donjoj vilici.

Ove dvije podjele obično se grafički predstavljaju u vidu poznatoga vokalskoga trougla:

Prema trećoj podjeli (na osnovu veličine otvora usne duplje, tj. ugla koji čini gornja i donja vilica), vokali se među sobom razlikuju po otvorenosti, odnosno zatvorenosti. Najotvoreniji je vokal *a*, pri čijem je izgovoru ugao između gornje i donje vilice najveći, odnosno usta su najotvorenija. Vokali *o* i *e* su srednje otvoreni vokali. Zatvoreni samoglasnici su *u* i *i* jer su pri njihovom izgovoru usta najzatvorenija, odnosno rastojanje između vilica najuže.

- 13 Dat ćemo poseban opis svakoga od vokala:

Vokal i je visoki samoglasnik prednjeg reda. Pri njegovom izgovoru jezik se prednjim i srednjim dijelom pokreće prema tvrdom nepcu. Rubovi jezika opiru se o kutnjake, a vrh jezika je malo povijen prema dolje i dodiruje donje zube, dok su usne pri njegovom izgovoru donekle razvučene i rastavljene (za vokale i sve ostale glasove dajemo crteže položaja govornih organa pri njihovom izgovoru, prema B. Miletiću).

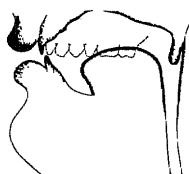

Vokal e je srednji samoglasnik prednjeg reda. Pri njegovom izgovoru zračna struja slobodno prolazi između gornje površine jezika i prednjeg nepca. Donja vilica pomjera se naniže inaprijed, donji zubi su ispod gornjih na priličnom odstojanju, dok je vrh jezika više povijen iza donjih zuba. Prednji i srednji dio jezika uzdignut je prema tvrdom nepcu do srednje moguće visine. Usne su pri izgovoru ovog

vokala otvorene i skoro nepomične.

Vokala je niski samoglasnik srednjeg reda, izgovara se sa najvećim otvorom usnog rezonatora. Pri njegovom izgovoru jezik se uglavnom ne pomjera ni naprijed ni nazad, već se spušta skupa sa donjom vilicom, usne su razdvojene i nisu razvučene.

Vokal o je srednji samoglasnik zadnjeg reda. Pri njegovom izgovoru jezik se povlači ka zadnjem dijelu usne duplje. Vrh jezika nalazi se dosta nisko ispod desni donjih zuba, a zadnji dio donje površine jezika izdiže se do srednje visine prema zadnjem nepcu, usne su skupljene i malo isturene naprijed, praveći zaobljen otvor.

Vokal u je visoki samoglasnik zadnjeg reda. Pri njegovom izgovoru donja vilica spušta se prema dolje, a jezik se povlači nazad i podiže prema mehkome nepcu, dok se usne isturaju naprijed i zaokružuju, praveći mali zaobljeni otvor.

Glasnici (sonanti) su glasovi pri čijem stvaranju zračna struja prolazi gotovo neometano, jer joj se u govornom aparatu stvaraju djelimične, slabe prepreke. Pri njihovom izgovoru zračna struja se sužava i donekle zatvara prolaz, približavanjem ili dodirivanjem nekih govornih organa. Zračna struja pri njihovom izgovoru pokreće glasne žice. To ove glasove približava samoglasnicima, jer se oni (kao i vokali) izgovaraju uz treperenje glasnih žica. Dakle, svi su oni zvučni glasovi. Pošto pri izgovoru sonanata zračna struja prolazi djelimično slobodno i uz slabo trenje, sonanti su tonovi sa izvjesnim primjesama šumova.

Bosanski jezik ima osam sonanata, a to su: *j, l, lj, m, n, nj, r, v*. Sonanti se dijele prema načinu izgovora i po mjestu tvorbe. Prema načinu izgovora dijele se na pet vrsta: *nosni sonanti m, n, nj; lateralni (bočni) l, lj; vibrantni (titrajni, trepteći) r; poluvokalni j i strujni sonant v*.

Pri izgovoru *nosnih sonanata* zračna struja ide i kroz nos (ne samo kroz usta), a pri izgovoru laterala *l* i *lj* teče rnbovima jezika, ili jednom stranom jezika. Pri izgovoru vibranta *r* zračna stmja vib1ira, treperi vrhom jezika, naslonjenim na desni gornjih zuba. Izgovor poluvokalaj sličan je izgovoru vokala *i*, s tim što je prolaz zračnoj struji kod izgovora } znatno manji nego kod izgovora vokala *i*. Izgovor strujnog *v* također je sličan izgovoru vokala *u*, s tim što zračna stmja pri izgovoru *v* stmji kroz hlabavi tjesnac koji stvaraju donja usna i gornji zubi.

15 Pomjestu tvorbe sonanti se dijele na četiri grupe:

1. *Usneno-zubni sonant v*, koji se tvori dodirom donje usne igornjih zuba (sjekutića).
2. *Alveolarni sonanti r, l, n*, koji se izgovaraju tako što se vrh jezika dodimje alveola gornjih zuba, a zračna strnja prolazi različitim pravicima kod svakog od ova tri sonanta.
3. *Prednjonepčani palatalni sonanti j, U, nj*, koji se izgovaraju tako što je vrh jezika prislonjen na donje zube, a gornja njegova površina na prednje (tvrdo) nepce, pri čemu zračna stmja za svaki od sonanata ide različitim pravicima.
4. *Usneni (dvousneni) sonant m*, pri čijem se izgovoru usne čitavom dužinom priljubljuju jedna uz drugu, a zračna strnja u prvom dijelu izgovora ide kroz nos, a u drugom kroz usta.

16 Pošto su sonanti po, relativno slobodnom prolaženju zračne struje bliski samoglasnicima, oni u nekim slučajevima na sebe preuzimaju i samoglasničku, slogotvornu funkciju. Tu funkciju imaju alveolarni sonanti *r, l, n*. U bosanskome jeziku u takvoj slogotvornoj ulozi dosljedno se javlja sonant *r*, tzv. vokalna *r*: *vr̂t, pPst, krv, vrsta, tr̂čati*. To je kad se nalazi u poziciji između dva suglasnika, ali i iza vokala *o* koje je postala od */:* *otrov, zastro, obro, grace*.

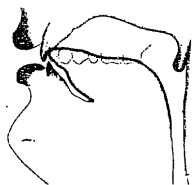
Sonant *l* može imati slogotvornu funkciju u geografskim nazivima iz južnoslavenskih dijalekata, ili drugih slavenskih jezika (*Vitava, Pizenj*), ali i u riječima neslavenskoga porijekla: *bicikl, artikl, monokl, binokl, kabl, portabl, dubi, debakl, serkl*.

Sonant *n* katkad može imati slogotvornu funkciju, npr. u riječi *kl6vn*, ili u geografskim nazivima i stranim imenima i prezimenima: *idn* (Antoni). To se naročito odnosi na arapska imena, koja se u bosanskome književnom jeziku često upotrebljavaju: *Ibn-Saud, Ibn-Rušid, Ibn-Abaz* isl.

17 Dat ćemo opis izgovora svakog od osam sonanata bosanskoga jezika:

Sonantj je poluvokalni prednjonepčani sonant koji se izgovara tako što se prednji dio jezika podiže prema tvrdom nepcu. Pri tome zračna struja prolazi kroz udubljeni srednji dio jezika, kao i pri izgovoru vokala *i*, samo što je prolaz pri izgovoru sonantj nešto už, jer se jezik više primiće nepcu. Rubovi jezika pri izgovoru sonantaj sa strane se čvrsto oslanjaju na gornje kutnjake i desni, djelimično ina nepce iznad njih.

So11a11t l je lateralni alveolarni sonant koji se izgovara tako da se vrh jezika čvrsto pribija uz desni, odnosno na granici između zuba i desni, stvarajući tako potpunu prepreku. Za to vrijeme zračna struja teče slobodno rubovima zadnjeg i srednjeg dijela jezika, pa se taj glas zove i tekući Uezični sonant, likvidni sonant (likvida). Pri njegovom izgovoru donja vilica je pomjerena naniže.

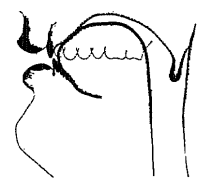
Sonant lj je lateralni prednjonepčani sonant koji se izgovara tako što se vrh jezika nalazi ispod donjih sjekutića, a gornja površina prednjeg dijela jezika priljubljuje uz prednje nepce iza alveola. Zračna struja teče slobodno po rubovima zadnjeg i srednjeg dijela jezika, pa se i taj sonant još zove tekući Uezični sonant, ili likvidni sonant (likvida).

Sonant m je dvousnjeni nosni sonant koji se izgovara tako što se usne cijelom dužinom priljubljuju jedna uz drugu, stvarajući prepreku zračnoj struji. Stvaranjem usnene pregrade spušta se mehko nepce i zračna struja počinje izlaziti kroz nos, a kad se usne razdvoje, preostali dio struje prolazi kroz usnu duplju.

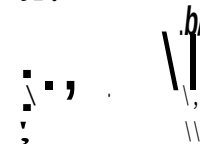
Sonant 11 je nosni alveolarni sonant koji se izgovara tako što se vrh jezika prislanja uz alveole ili uz gornje sjekutiće, pa i iznad alveola na tvrdo nepce, ponekad čak i na mehko (kao u slučaju alofona 1): *Hir̥ka, Se1Jka, biz1)ka*). Mehko nepce se spušta i zračna struja prolazi kroz nos u prvom dijelu izgovora. Kad se je ik odvoji od desni, tada ostatak zračne struje prolazi kroz usta.

Sonant nj je nosni prednjonepčani sonant koji se izgovara tako što se vrh jezika upire o donje sjekutiće. Gornja površina prednjega i srednjega dijela jezika pripija se uz prednje nepce i na alveole, kao pri izgovoru sonanta *n*, s tim što se rubovi jezika sa strane pribiju na gornje zube i alveole. U početku izgovora mehko nepce je spušteno (kao i kod sonanta *11*), te zračna struja prolazi kroz nos, a kad se prepreka otvori, ostatak struje izlazi kroz usnu duplju.

reka otvori, ostatak struje izlazi kroz usnu duplju.

ti.

Sonant r je vibrantni alveolarni sonant koji se izgovara uz treperenje vrha jezika ispred alveola gornjih sjekutića, jezik je nešto povučen i uzdignut, njegovi rubovi mehko dodiruju strane zadnjeg i prednjeg nepca. Zato što se vrh jezika priljubljuje uz nepce, zračna struja otvara prepreku vrlo brzim i kratkim odbacivanjem jezika i stvaranjem prolaza. Pošto se vrh jezika ponovo vraća u raniji položaj,

dolazi do treperenja (vibriranja, doboširanja). Metodama eksperimentalne fonetike (koja izgovor glasova mjeri aparatima) utvrđeno je da vrh jezika o nepce udara dva do tri puta pri izgovoru sonanta *r*, a pri izgovoru vokalnog (samoglasničkog) *r* čak i do sedam puta.

Sonant *v* je strujni usneno-zubni sonant koji se tvori tako što zračna struja prolazi kroz blagu prepreku što je foniraju gornji sjekutići i donja usna, pri čemu donja usna unutarnjom vlažnom stranom ovlašt dodiruje gornje sjekutiće.

- 18 Suglasnici (konsonanti)** su vrsta glasova koja se tvori tako što se zračnoj struji stvara potpuna ili djelimična prepreka u usnoj duplji ili na usnama (i zubima). Bosanski jezik ima 17 suglasnika. Postoje tri podjele suglasnika: po zvučnosti, po mjestu tvorbe i po načinu tvorbe.
- 19 Prva podjela.** U zavisnosti od toga da li prilikom izgovora glasne žice trepere ili ne trepere, suglasnici se dijele na zvučne i bezzvučne. Zvučni suglasnici su *b, d, g, z, ž, dž, đ*, a bezzvučni *p, t, k, s, š, č, ć, f, h, c*. Dakle, sedam je zvučnih, a deset bezzvučnih suglasnika. To znači da pri izgovoru ukupno 20 glasova bosanskoga jezika glasne žice trepere (kod samoglasnika, sonanata i zvučnih suglasnika), a kod deset ne trepere (kod izgovora bezzvučnih suglasnika). Unutar ove podjele zvučni i bezzvučni suglasnici imaju između sebe parove; postoji sedam takvih parova koji se utvrđuju na osnovu razlike zvučni : bezzvučni suglasnik.

zvučni	<i>b</i>	<i>d</i>	<i>g</i>	<i>z</i>	<i>ž</i>	<i>dž</i>	<i>đ</i>	–	–	–
bezzvučni	<i>p</i>	<i>t</i>	<i>k</i>	<i>s</i>	<i>š</i>	<i>č</i>	<i>ć</i>	<i>f</i>	<i>h</i>	<i>c</i>

Zvučni suglasnik *b* ima svoj bezzvučni parnjak *p* (ili obrnuto, bezzvučni suglasnik *p* ima svoj zvučni parnjak *b*). Suglasnik *d* ima parnjak *t*, a suglasnik *g* parnjak *k*. Zatim, zvučni suglasnik *z* ima svoj bezzvučni parnjak *s*. Suglasnik *ž* ima parnjak *š*. Zvučni suglasnik *dž* ima bezzvučni parnjak *č*, suglasnik *đ* svoj parnjak *ć*. Ostali bezzvučni suglasnici *f, h, c* nemaju svojih zvučnih parnjaka.

- 20 Druga podjela suglasnika.** U zavisnosti od toga koji dijelovi govornog aparata učestvuju pri izgovoru pojedinih suglasnika odnosno na kojem mjestu se oni izgovaraju (gdje su locirani), suglasnici se dijele na četiri grupe:

1. *Usneni (labijalni) suglasnici* *b, p, f*, od kojih su prva dva (*b, p*) dvousneni (bilabijalni), a treći je (suglasnik *f*) usneno-zubni (labiodentalni).

2. *Zubni (dentalni) suglasnici* *d, t, c, z, s*, koji se izgovaraju tako što jezik dodiruje zube, bilo to gornje sjekutiće (pri izgovoru *d* i *t*) ili donje sjekutiće (*c, z, s*).

3. *Prednjonepčani (palatalni) suglasnici* *dž, č, đ, ć, ž, š*, koji se izgovaraju tako što jezik različitim svojim dijelovima dodiruje prednje (tvrdo) nepce (palatal), pri čemu su suglasnici *đ* i *ć* mehki, a *dž, č, ž* i *š* tvrdi, palatalni suglasnici.

4. *Zadnjonopčani (velarni) suglasnici* *k, g, h*, koji se izgovaraju tako što se zadnji dio jezika privija uz zadnje (mehko) nepce, stvarajući potpunu prepreku (kod izgovora *k* i *g*), ili djelimičnu prepreku zračnoj struji (kod izgovora velara *h*).

Trećapodjela suglasnika. Prema načinu na koji se suglasnici tvore, odnosno prema prirodi prepreke koja se stvara pri njihovom izgovoru, suglasnici se dijele na tri grupe.

21

1. *Eksplzivni (praskavi) suglasnici* *b, p, d, t, k, g*, koji se izgovaraju tako što se zračnoj struji u govornom aparatu stvara potpuna prepreka. Zračna struja se sasvim zaustavlja. Taj proces se naziva *implozija*, uвод u artikulaciju (u izgovor) i *okluzija* (trajanje pregrade zračnoj struji). Zatim se govorni organi "otvaraju", odvajaju jedan od drugoga, pri čemu dolazi do praska (*eksplazije*). U slučaju prva dva suglasnika prepreku stvaraju usne međusobnim pripijanjem, a prasak naglim odvajanjem. U izgovoru suglasnika *d, t* prepreku i prasak čini prednji dio jezika pritisnut na gornje zube, a pri izgovoru suglasnika *k, g* taj isti proces se dešava između zadnjega dijela jezika i zadnjeg (mehkog) nepca.

2. *Sliveni suglasnici (afrikate): dž, č, đ, ć, c*, kod kojih se u prvoj fazi izgovora javljaju elementi eksplozivnih suglasnika (implozija i okluzija), ali se umjesto eksplozije (kao trećeg elementa praskavih suglasnika) kod afrikata javlja *strujanje (frikacija)*. Dakle, tu dolazi do hlabavijeg otvaranja prepreke i isticanja dotada zatvorene, "zajažene" zračne struje. Afrikate, prema tome, imaju tri elementa artikulacije: *imploziju, okluziju i frikaciju*. Sa fonetskog gledišta, afrikate u sebi sadrže elemente dvaju glasova: npr. afrikata č sastoji se od *t i š (tš > č)*, koji se slivaju u glas *č*; zato se afrikate još nazivaju sliveni suglasnici.

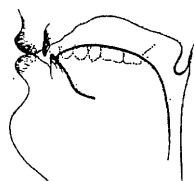
3. *Strujni (frikativni) suglasnici: z, s, ž, š, f, h*, pri čijoj tvorbi zračna struja nailazi na djelimičnu prepreku sa dosta slobodnim prolazom. Kod njih se istiskivanje zračne struje vrši u vidu izrazitog trenja, izrazite frikacije. Pri izgovoru jednih to trenje je u vidu piskanja (piskanja) pa se ti suglasnici još nazivaju *piskavi (z, s)*. Kod drugih je u vidu šuštanja (*šuštavi suglasnici ž, š*). Suglasnici *h, f* nemaju ni jednu ni drugu formu trenja (ni piskanje, ni šuškanje), već su obični strujni suglasnici, frikativi.

Opisat ćemo izgovor svakog od 17 suglasnika bosanskoga jezika:

22

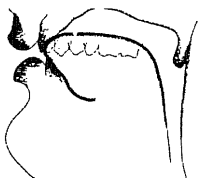

Suglasnik *b* je dvousnjeni (bilabijalni) eksplozivni zvučni suglasnik, koji se tvori na taj način što se usne čvrsto priljubljuju jedna uz drugu, stvarajući potpunu pregradu zračnoj struji (pri tome su one malo ispučene), a zatim dolazi do naglog razdvajanja usana, tako da zračna struja uz prasak izlazi vani.

Suglasnik *p* je dvousnjeni (bilabijalni) eksplozivni bezvučni suglasnik, koji se izgovara na isti način kao i suglasnik *b*, samo što su pri izgovoru toga glasa usne malo jače ispučene naprijed nego kod izgovora suglasnika *b*, a veća je i napregnutost artikulacije. To je uvjetovano većom jačinom napregnutosti zračne struje, karakterističnom za sve bezvučne suglasnike u odnosu na zvučne (kod kojih je

zračna struja slabija).

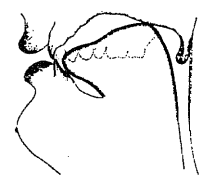
Suglasnik *d* je zubni (dentalni) eksplozivni zvučni suglasnik, koji se izgovara tako što se vrh jezika snažno pribija uz gornje zube (sjekutiće), a gornja površina prednjega dijela jezika na desni iznad zuba. Rubovi jezika naslonjeni su na gornje zube i njihove desni od očnjaka do umnjaka, pa se tako stvara potpuna prepreka zračnoj struji. Zatim se prepreka naglo otvara, pri čemu nastaje prasak. Usne pri izgovoru ovog glasa zauzimaju normalan položaj i nisu naročito aktivne.

Suglasnik *t* je zubni (dentalni) eksplozivni bezzvučni suglasnik, koji se tvori isto kao i suglasnik *d*, samo što je razlika u većoj jačini napregnutosti zračne šiflje, kakav je slučaj i sa suglasnicima *b/p*; *t* je bezzvučni parnjak suglasnika *d*, pa je napregnutost pri njegovoj artikulaciji veća.

Suglasnik *g* je zadnjonepčani eksplozivni zvučni suglasnik, koji se tvori kad se zadnji dio jezika izdiže do prednjeg dijela zadnjeg (mehkog) nepca i tako pravi prepreku zračnoj struji, koja se potom uz prasak oslobađa. Rubovi srednjeg i zadnjeg dijela jezika prislonjeni su uz kutnjake i uglove desni. Prednji dio jezika je pasivan, zauzima neutralan položaj, a njegov vrh je iza donjih sjekutića, koje ne dodiruje, dok usne ostaju u normalnom položaju, bez naročitog učešća.

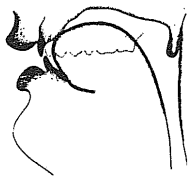

Suglasnik *k* je zadnjonepčani eksplozivni bezzvučni suglasnik, koji se tvori jednako kao i njegov zvučni parnjak *g*. I ovdje postoji razlika u jačini napregnutosti zračne struje; pri izgovoru bezzvučnog *k* napregnutost je veća nego pri izgovoru suglasnika *g*.

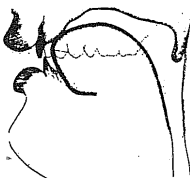

Suglasnik *đ* je prednjonepčani zvučni sliveni glas (afrikata), koji pri izgovoru u početku ima imploziju i okluziju (kao kod eksplozivnih suglasnika), ali mu je treći dio artikulacije (izgovora) frikativan (strujni). Vrh jezika se opire o donje zube, a njegov prednji i zadnji dio na desni i nepce - tako se zatvara prostor zračnoj struji. Prepreka se pri izgovoru ovog glasa ne otvara praskom, već se u toku okluzije jezik spušta naniže i stvara prolaz zračnoj struji, kao pri izgovoru suglasnika *z*.

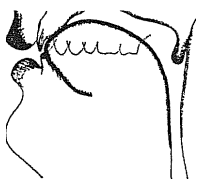
Suglasnik *ć* je prednjonepčani bezzvučni sliveni suglasnik (afrikata), sastavljen od elemenata dvaju glasova; praskavoga *t* i strujnog meh-kog *s*. Pri njegovom izgovoru vrh jezika dotiče unutarnju stranu donjih zuba, a srednji dio jezika dodiruje desni. Taj dodir je prostraniji, širi nego pri izgovoru njemu srodnog suglasnika *č*, uglovi usana su razvučeni.

Suglasnik dž je prednjonepčani zvučni sliveni suglasnik (afrikata), koji se u prvom dijelu izgovara sa implozijom i okluzijom, a u trećem dijelu umjesto eksplozije javlja se strujanje (frikacija), kao kod strujnog ž. Za vrijeme okluzije jezik se pomjera i pravi prolaz zračnoj struji.

Suglasnik č je prednjonepčani sliveni bezvučni suglasnik (afrikata), sastavljen iz elemenata suglasnika t i š. Njegov izgovor, također, karakterizira implozija i okluzija. Umjesto eksplozije, zato što se prepreka otvara formirajući tjesnac, izgovor glasa č završava se strujanjem. Rubovi jezika se naslanjaju na kutnjake, na desni i na dijelove zadnjeg i prednjeg nepca, vrh jezika je uzdignut i dotiče istureni dio prednjeg nepca. Između vrha jezika i zuba stvara se jedan dodatni sporedni rezonator, usne su malo isturene naprijed.

Suglasnik c je zubni (dentalni) sliveni piskavi bezvučni suglasnik, sastavljen od praskavog elementa suglasnika t i strujnog suglasnika s. Pri njegovom izgovoru vrh jezika se opire o ivicu donjih sjekutića. Gornja njegova površina iza vrha u početku jako naliježe na gornje sjekutiće i desni, a potom vrh i gornja površina jezika ohlabave i udalje se od sjekutića i desni. Zato se tu stvara tjesnac kroz koji prolazi zračna struja, pri čemu su rubovi jezika pribijeni uz kutnjake i desni.

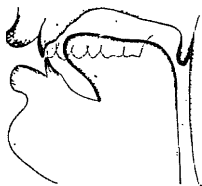
Suglasnik z je zubni (dentalni) frikativni zvučni suglasnik, koji se tvori tako što se rubovi zadnjeg i srednjeg dijela jezika pribijaju na dijelove zadnjeg i prednjeg nepca odmah iza desni kutnjaka, po sredini između jezika i dvaju nebaca ostaje prilično širok prolaz zračnoj struji. Taj prolaz se znatno sužava primicanjem gornje površine jezika iza samog vrha do desni gornjih sjekutića, vrh jezika se savija naniže iza donjih sjekutića. Zračna struja prolazi kroz tako formirani karakteristični tjesnac, pa se ovaj suglasnik zove i tjesnačni (skupa sa suglasnicima s, ž, š, f, h).

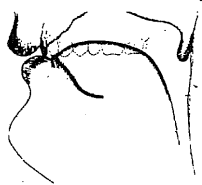
Suglasnik s je zubni (dentalni) frikativni bezvučni suglasnik, koji se tvori na isti način kao i njegov parnjak z, samo što je razlika među njima u nejednakoj jačini napregnutosti zračne struje. Kod izgovora suglasnika s, kao bezvučnog suglasnika, napregnutost je veća nego kod izgovora zvučnog suglasnika z, čija je artikulacija hlabavija.

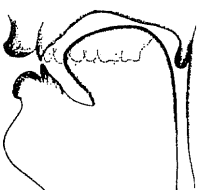
Suglasnik ž je prednjonepčani frikativni zvučni suglasnik, pri čijem izgovoru se rubovi jezika čvrsto opiru o strane zadnjeg i prednjeg nepca, vrh jezika je podignut u pravcu prednjeg, tvrdog nepca. Dodiруjući to nepce ovlaš iznad desni, stvara se tjesnac između prednjeg nepca i jezika. Između prednjih zuba i vrha jezika koji je okrenut prema gore stvara se dodatni sporedni rezonator, produžen malim isturanjem i zaokruživanjem usana, kroz koji zrak prolazi u vidu strujanja, odnosno šuštanja.

Suglasnik š je prednjonepčani frikativni bezvučni suglasnik, tvori se kao i njegov zvučni parnjak **ž**, samo što je i ovdje napregnutost zračne struje veća u odnosu na hlabaviji izgovor suglasnika **ž**.

Suglasnik f je usmeno-zubni frikativni bezvučni suglasnik, a tvori se tako što zračna struja prolazi kroz tjesnac, što se formira dodiranjem gornjih sjekutića i unutarnje strane donje usne. Izgovor mu je napregnutiji u odnosu na srodni mu usmeno-zubni sonant **v**, jer zračna struja sa većim naporom prolazi kroz tjesnac.

Suglasnik lz je zadnjonepčani frikativni bezvučni suglasnik, koji se izgovara tako što se zadnji i srednji dio jezika podižu prema prednjem dijelu zadnjeg (mehkog) nepca. Rubovi jezika naslonjeni su uz kutnjake i desni, vrh jezika dodiruje donje sjekutiće, na sredini jezika stvara se udubljenje, žlijeb kroz koji teče zračna struja stvarajući slabiji šum.

Prateće osobine glasova (akustička svojstva glasova)

23

Glasovi imaju i sljedeća svoja prateća akustička svojstva: *vokalnost*, *šumnost*, *kompaktnost*, *difuznost*, *gravisnost*, *akutnost*, *nazalnost*, *prekidnost*, *zvučnost*, *stridentnost* i *napetost*. Sva ta svojstva glasova bosanskoga jezika javljaju se sa svojim razlikovnim obilježjima (npr. vokalnost/nevokalnost, šumnost/nešumnost, kompaktnost/nekompaktnost i sl.), dakle, neki glasovi ih imaju, a neki nemaju.

1. *Vokalnost* (latinski *vocalis*=glaslan, zvučan) predstavlja osobinu glasova koja proistječe iz treperenja glasnih žica. Taj zvuk se oblikuje u govornim šupljinama i prolazi bez prepreka u njima, pri čemu su usta otvorena uz malo neprimjetnog šuma. Vokalnost imaju samoglasnici *i, e, a, o, u*, a nevokalni su sonanti i suglasnici.

2. *Šumnost* je osobina glasova koja dolazi od postojanja prepreke zračnoj struji u govornom aparatu. Svi šumni glasovi (glasovi sa preprekom) imaju u sebi dosta šuma, a šum dolazi od ometanja normalnoga protoka zračne struje. U bosanskome jeziku šumnost imaju svi suglasnici: *p, t, k, b, d, g, c, č, ć, dž, đ, f, s, š, h, z, ž*, a bešumni su vokali i sonanti.

3. *Kompaktnost* (latinski *compactus*=zbijen). To je osobina glasa pri čijem se izgovoru zvučna energija grupira u nekom središnjem dijelu zvučnog spektra (različiti tonovi pomiješani u jednom zvuku). Pri izgovoru kompaktnih glasova učestvuje jezik svojim rubom, a mjesto izgovora tih glasova jeste od desni do ždrijela. Kompaktni su glasovi vokal *a*, sonanti (*i, nj, j* i suglasnici *š, ž, č, ć, dž, đ, k, g, h*). Većina vokala i sonanata su nekompaktni glasovi, što znači da je u bosanskome jeziku ipak više nekompaktnih nego kompaktnih glasova.

4. *Difuznost* (latinski difundere=raspršiti, raširiti, rasturiti). To je osobina glasova koji se tvore u prednjem dijelu usne duplje (vrhom jezika uz učešće usana), u rezonatom po obimu manjem od rezonatora pri izgovoru kompaktnih glasova (koji se tvore u srednjem dijelu usne duplje). Difuznost je akustičko obilježje glasa kad se zvučna energija ras-tura, raspršuje po spektm, ili je gmpirana na krajnje visokim ili krajnje niskim podmčjima spektra. Difuzni su glasovi vokali *u*, sonanti *v, n, m, l* i *r* i suglasnici *p, b, t, d, c, s, z, f*; što znači daje u bosanskome jeziku polovina glasova difuznih (15), a polovina nedifuznih (također 15).

5. *Gravisnost* (latinski *gravis*=*dubok*, taman, nizak-za glas), znači osobinu glasova koji imaju "tamnu" boju zvuka, jer im je pri izgovoru usni rezonator veći. To su sonanti i suglasnici koji se tvore usnama, te vokali i suglasnici koji se izgovaraju u zadnjem dijelu usne duplje. Gravisni su vokali *o, u*, sonanti *v, m*, i suglasnici *p, b, k, g, f, h*. Svega je deset gravisnih glasova u bosanskome jeziku, ostalih 20 su negravisni.

6. *Akutnost* (latinski *acutus*=*šiljast*). To je osobina glasova koji imaju "svijetlu" boju zvuka, a koji se tvore na zubima, desnama, tvrdom nepcu. Akutni su glasovi vokali *i, e*, sonanti *n, nj, l, lj, r, j* i suglasnici *t, d, s, z, š, ž, c, č, ċ, đ, dž*, čak njih 20, što znači da je ta osobina karakteristična za većinu glasova bosanskoga jezika. Tačnije, za većinu sonanata i konsonanata, koji su po boji zvuka većim dijelom "svijetli" glasovi. Pri njihovom izgovoru usni rezonator je aktivnošću govornih organa, prije svega jezika, smanjen, pa u njemu nema prostora za dublji, "tamni" zvuk kao kod gravisnih glasova, već za viši, "svijetli" zvuk.

7. *Nazalnost* (latinski *nanus*=*nos*) predstavlja osobinu glasova koja je posljedica spuštanja mehkog nepca i resice, pri čemu zračna struja prolazi ne samo kroz usnu duplju već i kroz nosnu duplju. Svega .su tri nazalna glasa (nazala) u bosanskome jeziku. To su sonanti *m, n, nj*, a svi ostali su nenazalni, odnosno usni (oralni) glasovi. Nekad su u bosanskome jeziku postojala još dva nazalna vokala <*t, Q*, koji su prešli u sebi srodne vokale *e, u*, dakle, u oralne vokale.

8. *Prekidnost* je svojstvo glasova kad se govornim aparatom stvara potpuna prepreka zračnoj struji, kad se javlja zastoj (okluzija) a potom prasak (eksplozija). Prekidni su sonanti *m, n, nj, r* i suglasnici *p, b, t, d, k, g, c, č, ċ, dž, đ*. U bosanskome jeziku polovina glasova su prekidni, a polovina neprekidni (po 15, isto kao i u slučaju odnosa među akustičkim osobinama difuznost/nedifuznost).

9. *Zvučnost* je osobina glasova o kojoj je već bilo riječi; zvučni su glasovi koji se izgovaraju uz treperenje glasnih žica. U bosanskome jeziku, kako smo već vidjeli, zvučni glasovi su svi vokali i svi sonanti, a i suglasnici *b, d, g, dž, đ, ž, z*, dok su ostali suglasnici bezvučni. U bosanskome jeziku je, dakle, 20 zvučnih i 10 bezvučnih glasova (suglasnika), što je isti odnos kao i kod prateće akustičke osobine gravisnost/negravisnost, ali u tom slučaju omjer ide u korist odsustva osobine. Dakle, 20 negravisnih:10 gravisnih, dok kod zvučnosti omjer ide u korist prisustva osobine (20 zvučnih:10 bezvučnih).

IO. *Stridentnost* (latinski *stridere*=pištati) znači osobinu glasova pri čijem se izgovoru čuje jači i duži šum. Stridentni su glasovi sonant *v* i suglasnici *š, ž, s, z, f, c, č, dž*, njih 9, dok su većina glasova bosanskoga jezika (21) nestridentni glasovi.

II. *Napetost* je osobina glasova koji se izgovaraju uz veliku mišićnu napregnutost govornih organa što neposredno učestvuju u njihovoj tvorbi. Napeti su samoglasnici *i, u*, sonanti *lj, l*, (vokalno) *r*, kao i suglasnici *p, t, k, c, č, ć, s, š, f, h*. To znači da ih je u bosanskome jeziku tačno polovina napetih, a polovina nenapetih (opuštenih) glasova (što predstavlja omjer kao i kod razlikovnih obilježja difuznost/nedifuznost i prekidnost/neprekidnost). U bosanskome jeziku je, dakle, po I5 difuznih i nedifuznih, prekidnih i neprekidnih, napetih i nenapetih glasova.

Pojedinačni glasovi

Glasovi č i ć

24 Glasovi č i ć su sliveni glasovi ili afrikate, koji sačinjavaju afrikatski par. Oni su među sobom po načinu tvorbe veoma slični i zato dolazi do njihovog miješanja i u govoru i u pisanju. To miješanje naročito je karakteristično za neke dijalekte bosanskoga jezika (o čemu je bilo riječi u Uvodu). Tek polovina govora bosanskoga jezika razlikuje ove glasove, polovina ne razlikuje, svodi ih na suglasnik *ć*. To je osobina i samoga govora Sarajeva, pa se to nerazlikovanje (kao i nerazlikovanje suglasnika *dž* i *đ* i svođenje na *đ*) otuda širi i u bosanski razgovorni jezik, u njegove urbane govore i naročito u govor mlade generacije. U bosanskome književnom jeziku ova dva suglasnika se razlikuju i u govoru i u pisanju. Jedan od najvažnijih zadataka učenja gramatike bosanskoga jezika jeste savladavati pravila pisanja i izgovora tih glasova, tamo gdje im je po etimologiji mjesto.

25 I. Glasovi č i ć u bosanskome književnom jeziku upotrebljavaju se u riječima u kojima porijeklo tih glasova nije vidljivo, nemože se tačno odrediti.

Primjeri upotrebe suglasnika č

-na početku riječi:

čador, čahura, čalanak, čakšire, čfilma, čanak, čiiplja, čarapa, čiidak, čaršaf, čaršija, čiiis, časovnik, čiiša, čiiitnja, čehra, čekić, čekmedža, Čelebija, čelik, čeljad, čemer, čemerika, čengele, čengija, čeperak, česma, četiri, četka, četvhak, čibuk, čiftelija, čikma, čiko, čežnja, čžpka, čirak, čistoća, čitati, čiviluk, člзма, čoban, čoha, čokolada, čopor, čorba, čovjek, čunak, čupati, čučati, čvorak, čvoruga;

-u sredini riječi:

ačik, iičkosum, brčkati, drukčiji, Foča, glečer, gnječiti, hliiče, hrčak, cvrčak, ječam, kiiučuk, kičma, kočanjak, kopča, krčma, miička, močvara, pčela, ploča, račun, sačma, tlička, točak, močilo, večerati, dapače, dočim, bašča;

na kraju riječi:

ključ, gPč, kauč, kreč, luč, mač, sač, plač, kolač, tnibiič, trač, vrflč, nosač, sendvič, teferič, žuč, tuč, b'ič, muhtač, Malkoč.

Primjeri upotrebe suglasnika **č**

26

-na početku riječi:

Čaba, čača, čage, čar, čariti, časa, čapiti, čarlijati, časkati, čehaja, čelija, čevap-čiči, čeresta, čerpič, Čazim, Čamil, čilim, čorav, četenija, čošak, čuba, čilmur, či{p-rija, čuška, čittuk, čilvfk, ·

-u sredini riječi:

bečar, dučan, gače, kuća, nečak, pračka, sreća, svijeća, šećer, trečf, vreća, masno-ća, pluća, vričina, 'imućan, zloća, punoća, promućuran, mlićeha, proćerdati;

-na kraju riječi:

moć, noć, Salihbegović, Osmanović, peć, već, helać, vruć, pz"monu5ć, premoć.

Te iste glasove i njihovo razlikovanje imamo u svim izvedenim riječima i složenicama u čijoj su osnovi riječi sa čili **č** npr.:

od riječi **kreč**:

krečana, krečara, krečarskf, krečiti, krečenje, okrečen, krečnjak, krečnjački, okrečiti, zakrečiti, prekrečiti, neokrečen;

od riječi **noć**:

nočas, noćasnji, noćca, noćenje, noćiti, noćnf, noćnfk, noćobdija, zanoćiti, prenoćiti, p6noćnf, sinoć, svunoć.

Tako i u drugim riječima kod kojih je veza među tim glasovima teže uočljiva: *četvrtak, četvrt: četiri; češnjak: čest; općina, priopćiti, općenito: općf; pećina. peć.*

Glasovi **či** i **ć** predstavljaju dvije različite foneme, dakle, nosioci su razlika u značenju. To se javlja u sljedećim primjerima u kojima se razlikuje značenje riječi na osnovu pravilne upotrebe suglasnika **č** i **ć**, odnosno na osnovu njihovog razlikovanja (to razlikovanje u izgovoru može se čuvati i na osnovu različitih akcenata, ali se u pisanju uglavnom čuva uz obavezno razlikovanje samih ovih glasova):

27

<i>čelo</i> (dio glave)	<i>ćelo</i> (čovjek bez kose)
<i>čemer</i> Uad, gorčina, tuga)	<i>ćemer</i> (pojas za držanje novca)
<i>skiičiti se</i> (skupiti se, uvući se u sebe)	<i>skućiti se</i> (postati domaćin, imati sređen život, opremiti kuću i sl.)
<i>čdr</i> (draž, ljepota)	<i>ćiir</i> (dobit)
<i>čarkati</i> (pomalo čarati)	<i>ćarkati</i> (pomalo trgovati)
<i>črda</i> (krdo, čopor)	<i>ćorda</i> (sablja)

ćup (čuperak)

ćup (glinena posuda)

čil (drngo i treće lice aorista od čilti)

ću (enklitički oblik od hoću)

ćudi (od čilditi)

ćiidz (gen. mn. od ćud)

Glasovi čić javljaju se u izvedenicima i oblicima kod kojih se u osnovnoj riječi nalaze suglasnici *k, c* (glas *c*) i *t, d* (glas *ć*).

28 Glas čjavlja se u oblicima prema osnovnim suglasnicima *k, c*:

1. U vok. jd. imenica muškog roda čija se osnova završava na *k, c*:

kič: junače (<junak+e), *vuče*, *vojniče*, *ludače*, *scinče* (:sanak), *seljače*, *zambače* (:zambak);

clč: mjeseče (<mjesec+e), *stćirče*, *striče*, *vrćinče*, *tvorče*, *Sremče*, *Posavče*.

2. U nom., ak. i vok. mn. imenica m. r. sa osnovom na *c*: *zečevi* (<od zec+ev+z): *prinčevi*; *zečeve*, *prinčeve*.

3. U komparativu na --ji od pridjeva sa osnovom na *k*: *fačž* (<jak+ji) *gorči*, *mlači*.

4. U prezentu glagola čija se infinitivna osnova završava na *k* a i glagola čija se prezentska osnova završava na *k* ili *c*:

pečem (<pek/ti+jem), *skdčem*, *vščem*, *plačem*, *VUČem*, *SLJČem*, *m'ičem*,
(<miclati+jem), *nl'čem*, *dotičem*, *kričem*, *sr'ičem*, *poričem*, *odričem*, *protičem*.

5. U drugom i trećem licu jd. aorista od glagola čija se infinitivna osnova završava na *k*:

reče, *dotače*, *posiječe*, *pomače*.

6. U imperfektu od glagola čija se infinitivna osnova završava na *k*:

pečah (<peklti+jah), *viičah*.

7. U imperativu od glagola sa prezentskom osnovom na *k* ili *c*:

skači, *pliiči*, *loči*, *viči*, *smoči*, *ml'či*, *krz'či*.

8. U glagolskom pridjevu trpnom od glagola čija se infinitivna osnova završava na *k, a* i u glagolskih imenica od takvih glagola:

pečen (<pek/ti+jem), *novopečen*, *nedopečen*, *isječen*, *rečen*, *nedorečen*, *doviičen*, *naučen*, *privučen*, *pretučen*; *pečenje*, *sječenje*, *dovlačenje*, *navlačenje*, *pri-vlačenje*.

29 Glas čjavlja se u izvedenim riječima i njihovim oblicima prema osnovnim glasovima *k, c*. Tako je u riječima sa sljedećim sufiksima:

-ak: *tračak* (:trak), *zračak* (:zrdk), *točak* (:tok), *cvNak* (cvrk), *hrčak* (:hfk); -an: *l'ičan* (:lfk), *priličan* (:prilika), *daščan* (:daska), *srčan* (:srce); -anik: *zupčanik* (:zii-bac), *novčanik* (:novac); -arija: *tričarija* (:trica); -etina: *ručetina* (:ruka); -enik:

milčenf (:muka), -ević: *ca,rević* (:dir), -ica: *viičica* (:vuk), *ničica* (Titka), *djevojčica* (:djevojka), -ić: *končić* (:konac), *novčić* (:novac), *lončić* (lonac), -ina: *momčina* (:momak), *junačzna* (:junak), *spliciina* (:splakati), -iti: (*u*)*mlačiti* (:mlak), *zračiti* (:zrak), *smračiti* (mrak), *razlučiti* (:razluka), -janin: *Banjahlčanin* (:BO.nja Luka), *Dubččanin* (:dubok), *Dubičanin* (:Dz'lbica), *Zvorničanin* (:Zvornfk), *Dubr6včanin* (:Dilbrovnzk), *Rogatičanin* (:Rogatica), -jati: *jačati* (jO.k), -ka: *znlička* (:zndk), *ručka* (rilka), *zvečka* (:zvek/a/), - (s)ki: *junačk* f (:jilniik), *momačk* f (:momak), *staračkz* (:starac), *jajačkl* (:Jajce), *vinačkz* (:Vinac), *rogatičkz* (:Rogatica), -ura: *djevojčura* (:djevojka), -urak: *djevojčurak* (:djevojka), -urda: *ručiirda* (:ruka), -urina: *djevojčilrina* (:djevojka), *ptičurina* (pt'ica), -urlija: *dječilrlija* (:djeca).

Tako je i u različitim oblicima, npr.:

dokučiti:kuka, - *doskočica:skok*, - *količina, količnf*:*kbliko*, · *mliječ:mlijeko*, - *naučiti:nauk(a)*, ' *naočit, suočiti:oko*, - *podbočiti:bok*, ' *skočiti:skbk*, - *takmičiti se, takmičar:utalanica*, ' *trčati:tfk*.

U nekim riječima veza između suglasnika *k*, *c*, *č* manje je uočljiva iz različitih razloga, ali je i tu jasno da *č* vodi porijeklo od tih suglasnika:

glačati (:gladak), *običaj* (:obiknuti), *poručnf* (:poruka), *obriič*, *ručati* (:ruka), *srdačan* (:srce), *veličanstven* (:velik).

Glas *ć* javlja se u izvedenicama od riječi koje u osnovi imaju suglasnik *t*:

30

1. U instr. jd. sa nastavkom -*ju* kod imenica ž.r. čija je osnova na *t* ili *st*:

smrcu (<smrt+ju), *bOlešcu* (<bolest+ju), *radošcu*, *mlidošcu*, *savješcu*, *plikošcu*, *košcu*.

2. U komparativu isuperlativu pridjeva kod kojih se osnova završava na *t*:

ljučf (<ljut+ji), *kračz*, *žučf*, *kručf*, *vručz*, · *nlijljučf*, *nlijkračf*.

3. U prezentu glagola na -*ati* kod kojih se prezentska osnova završava na *t*.

mećem (<met/ati+jem), *krećem*, *dahćem*, *hropečem*, *klikćem*, *premećem*, *podmećem*.

4. U imperfektu glagola na -*iti*, -*jeti* čija se prezentska osnova završava na *t*:

pošćah (<postliti+jah), *pćimćah*, *pšiććah*, *plamćah*, *čašćaA*

5. U glagolskom prilogu sadašnjem sa nastavkom -*ći*:

govoreći, *dolazeći*, *tegledi*, *sjededeći*, *klečeći*, -*pjevajiići*, *karajiići*, *krijući*, -*idući*, *tekući*, *predući*.

6. U glagolskom pridjevu hpnom od glagola sa prezentskom osnovom na *t*:

počašćen (<počastliti+jem), *pomašćen*, *zapamćen*, *ožalošćen*, *ugošćen*, ' *iskorišćen*, *ovlašćen*.

7. U glagolskim imenicama od glagola na *-iti* kod kojih se prezentska osnova završava na *t*:

čašćenje (<*čast/iti+jenje*), *plunćenje*, *pošćenje*, *ugošćenje*, *prečišćen*.*Je*.

8. U glagolima nesvršenog vida izvedenim od svršenog vida kod kojeg se osnova završava na *t* ili *st*:

plizćati (<*plat/iti+jati*), *vraćati*, *osjećati*, *podsjecati*; *ugošćivati* (<*ugasiti+iva-ti*), *kraćati*, *odvraćati*.

9. U oblicima riječi kod kojih se osnova završava na *t* izvedenih sljedećim sufiksima:

-ja: *braća* (<*brat+ja*), *plaća*, *sreća*; *-janin*: *Egipćanin* (<*Egipat+janin*), *Osaćanin* (<*Osat+janin*); *-je*: *biće* (<*bit+je*), *svanuće*, *uskrснуće*, *nadahnuće*, *krvoproliće*, *žiće*, *plđšće*, *pruće*, *lfšće*, *ulegnuće*, ' *-ji*: *pilećz* (<*pil+et+ji*), *juneć f*, *telećf*, *janječf*, *srnećl*.

10. U oblicima infinitiva glagola:

doći, *poći*, *naći*, *reći*, *sjeći*, *vući*, *tući*.

11. Mjesto zvučnog suglasnika *đ* ispred bezvučnih suglasnika, zbog jednačenja po zvučnosti:

žećca (<*žed+ca*), *roćko* (<*rod+ko*), *r'ićkast* (<*riđ+kast*), *smećkast* (<*smed+kast*), *omećka* (<*omed+ka*).

12. Suglasnik *ć* javlja se u riječima kod kojih je veza sa suglasnikom *t*, od kojeg vodi porijeklo, prilično potra iz različitih razloga:

miićak, *miićkati*, *mućka*, *mtićkalo*, *milćkalica* (: *mutitz*); *umijeće* (: *umjeti*), *preduće* (: *predilzeti*).

31 Sva ovakva porijekla u izgovoru i pisanju glasova *č* i *ć* treba imati u vidu kako bi se sama značenja riječi sa ovim suglasnicima razumjela i kako ne bi došlo do pogrešnog razumijevanja riječi, ili do međusobnog miješanja riječi sa *či* riječi sa *ć*, odnosno do značenjskih zabuna. Navest ćemo jedan niz naporednih primjera po obliku vrlo sličnih riječi kod kojih se suglasnici *či* i *ć* javljaju kao nosioci razlika u značenju, odnosno kao foneme:

bićem (instr. od *b'ic*)
gušće (mlado od *guske*)
koćenje (od *kočiti*)
kročel'je (od *ATOčiti*)
kućetina (kućka)
kućica (malo kuće, psetance)
flšće (mlado od *lisice*)
mlačdnje (od *mlačiti*: *mldk*)
milćenje (od *milčiti*: *muka*)

bićem (instr. od *biće*)
gušće (komp. od *gust*)
koćenje (od *kotiti*)
h-oćenje (od *krotiti*)
kućetina (velika kuća)
kiićica (mala kuća)
lfšće (zbimo od *lfst*)
mlačenje (od *mlatiti*)
nničenje (od *mutiti*)

<i>ndpučen</i> (naseljen)	<i>ndpiičen</i> (naputiti, uputiti)
<i>okrečimo</i> (imp. od <i>ola-ečiti</i>)	<i>okrććimo</i> (imp. od <i>okretati</i>)
<i>posječen</i> (od <i>posjeći</i>)	<i>posječen</i> (od <i>posjetiti</i>)
<i>žuči</i> (od <i>žuc</i>)	<i>žućl</i> (od <i>žut</i>)
<i>vračati</i> (čarati)	<i>vračati</i> (davati nazad, natrag)
<i>vračanje</i> (od <i>vračati</i>)	<i>vračanje</i> (od <i>vračati</i>)
<i>zaprečivati</i> (postavljati zapreke)	<i>zaprečivati</i> (prijetiti)
<i>zdpriječen</i> (od <i>zapriječiti</i>)	<i>zilpriečen</i> (od <i>prijetiti</i>).

Iz ovih primjera vidi se da su kod nekih naporednih riječi nosioci razlika u značenju ne samo suglasnici č i ć već i sam akcent. Ali kod nekih riječi značenje se može razlikovati jedino kad se razlikuju č i ć, što znači da je to razlikovanje neophodno naročito u pisanim formama bosanskoga književnog jezika, gdje se akcent uglavnom i ne piše. Tada je (osim konteksta, odnosno susjednih riječi u rečenici) značenje riječi jedino moguće razlikovati na osnovu očuvanih razlika između suglasnika č i suglasnika ć. Takve su u našim primjerima riječi:

kročenje:*kročenje*, · *kućetina*:*kućetina*; *mlačenje*:*mlitičenje*; *nilpiičen*:*nilpiičen*, ·
zaprečivati:*zaprečivati*; *zilpriečen*:*zilpriečen*.

Glasovi č i ć javljaju se i u nekoliko sufiksa više ili manje produktivnih.

32

Glas č javlja se u sljedećim sufiksima:

1. Imenski sufiksi

-ač	<i>nosač</i> , <i>brisač</i> , <i>kovač</i> , <i>učač</i> , <i>veslač</i> , <i>kopač</i> , <i>jilhač</i> , <i>pokrivač</i> , <i>plivač</i> ;
-ača	<i>glupača</i> , <i>pregača</i> , <i>pogača</i> , <i>udavača</i> , <i>krilstača</i> , <i>la-ompiraća</i> , ·
-ačina	<i>premetilčina</i> , <i>otimđčina</i> , ·
-ačnica	<i>brijačnica</i> , <i>kovačnica</i> , ·
-anče	<i>sedmanče</i> ;
-čaga	<i>rupčaga</i> , <i>močaga</i> , <i>prečaga</i> ;
-čak	<i>Glamočak</i> ;
-čanin	<i>Dervenčanin</i> , <i>Konjičanin</i> , <i>Zeničanin</i> , <i>Vlilseničanin</i> , <i>Rogatičanin</i> ;
-čar	<i>grnčar</i> , ·
-če	<i>siroče</i> , <i>pilšče</i> , <i>nedonošče</i> , <i>gušče</i> , <i>bravče</i> ;
-čica	<i>pjevilčica</i> , <i>grilnčica</i> , <i>igrilčica</i> , <i>plesačica</i> , <i>čistilčica</i> , ·
-čić	<i>dječilčić</i> , <i>pendžerčić</i> , <i>obraščić</i> , <i>sinčić</i> , <i>milngupčić</i> , <i>šarilfčić</i> , <i>džugumčić</i> ;
-čija	<i>ilščija</i> , <i>mirilščija</i> ;
-čina	<i>momčina</i> , <i>lilfčina</i> , <i>šoferčina</i> , <i>lijenčina</i> , <i>sinčina</i> , <i>jarilnčina</i> , <i>kenjčina</i> ;
-čka	<i>igračka</i> , <i>pljilvačka</i> ;
-čurina	<i>boleščurina</i> , <i>koščurina</i> (pored <i>boleščurina</i> , <i>koščurina</i>)
-ečak	<i>Grmečak</i> , <i>plamečak</i> ;
-enjača	<i>krpenjača</i> , <i>furdenjača</i> , <i>tikvenjača</i> , <i>plamenjača</i> ;
-evača	<i>trešnjevača</i> , ·

-lč	gonič, vodfč, branič;
-ičak	plamičak, kamičak, krajičak, dobričak;
-ičar	alkoholičar, historičar, ljevičar, keramičar, bolničar, mehaničar, matematičar;
-ičić	ibričić;
-ičina	dobričina;
-lena	bratična, sestrična, amidžična;
-inče, -enče(-če)	marvinče, dojenče; kiimče, pt'iče, mače, djevojče;
-nyaca	dudinjača;
-jača (-njača)	sjevernjača, kupušnjača, topovnjača, parnjača, kornjača, Drinjača;
-ovača	brezovača, klekovača, jiibukovača, dudovača;
-ovnjača	makoVly-ača, borovnjača.

2. Pridjevski sufiksi

-ačak	dugačak, punačak, slabačak;
-ačan	iibitačan, probitačan;
-ačkz	dubrovački, sokolačkf, žepačkf, ·
-čiv	prijemčiv;
-ičan	alergičan, anemičan, problematičan, sebičan, polovičan, stravičan, bezličan, dvoličan;
-ičast	rilžičast, plavičast;
-ičav	plavičav, ospičav, iskričav, ·
-ičkf	turistički, marksistički, botanički, nailtičkf, urbanistički; artz'stičkf.

3. Priloški sufiksi

-ačke	glavačke, naglavačke;
-ački	momački, jiinački, mladalački.

U svim dm-gim izvedenicima od ovih i sličnih riječi također se javlja suglasnik č:

aščibaša, aščikaduna, aščiluk, aščfnica, aščfnskf (:aščija); plivačica, plivački (:plivač); ·grnčarskf, grnčarija (:grnča1); sebičnost (:sebičan); bezličnost (:bezličan); s'iročad, siročići (:siroče); nedonoščad (:nedonošče); paščad, paščadija (:pašče); zeničkl, (:Zeničanin); glčimočkl (:Glamočak) isl.

33

Glas č javlja se u sljedećim sufiksima:

1. Imenički sufiksi

-ač	golač, glzlhač, Bihiić;
-ača	zadača, nedača, mokrača;
-biić	zelembać (odzelen+bać);
-čić	kamenčić, findždnčić, sifončić, balončić, lončić, oraščić, pendžerčić, prozorčić;
-dać	crvendać, shldać;

-ević	<i>carević, kraljević; Lačević, Burdžević;</i>
-ičić	<i>sestričić, -</i>
-ić	<i>nosić, kOnjić, grabić, hrastić, Pr6hić, Begić, ·</i>
-oća	<i>sljepoća, hladnoća, samoća, skupoća, mehkoća, lahkoća, trudnoća, ·</i>
-ović	<i>Kapetanović, Zahirović.</i>

2. Pridjevski sufiksi

– aći	<i>domaći, jahaći, šivaći, kupaći, spavaćf, ·</i>
– eći	<i>janjeć f, pileći, krstarećf.</i>

Glas *ć* javlja se i u grupi *šč*, koja je različitoga porijekla:

zščem, išći; plješćem, plješći; bščem, pritiščem, ' [iješće (lijeska), triješće (:trijeska).

I u raznim izvedenim oblicima, naročito onim sa navedenim sufiksima, također će se javljati suglasnik *ć*:

bihaćki, Pr6hićev, srneći, bolećiv, puzećke, mokračni, begićevskz.

Kad je riječ u upotrebi glasova *či* *ć*, treba obratiti naročitu pažnju na razlikovanje sufiksa *-iči* *-iću* u bosanskome jeziku. Sufiks *-ić* je češći u bosanskome jeziku (prezimena, deminutivi, hipokoristici i sl.). Prema vrlo raširenom sufiksu *-ić* u prezimenima na širem prostoru srednjojužnoslavenskog dijasistema, sufiks *-ić* je u prezimenima za bosanski jezik netipičan, tako da će se javljati jedino u prezimenima iz drugih slavenskih jezika, npr.: *Župančič* (slovenski), *Kirilović* (bugarski), *Babić* (bjeloruski), *Belić* (češki), *Kotulič* (slovački), *Iljič*, *Pavlovič*, *Nikolajević*, *Petrovič* (ruski).

Treba voditi računa i o razlici između sufiksa *-ač* i *-ać*, *-bač* i *-bać*, *-ača* i *-aća*, *-ičak* i *-ićak* i sl.

Većina tih riječi u bosanskome jeziku piše se sa sufiksom *-ač*, jer su samo četiri riječi na *-ać* (*-bać*, *-dać*): *gluhać, golać, zelembać* i *si-ndać*.

Sa sufiksom *-ača* idu riječi *mokraća, nedaća, zadaća*, dok se sve ostale slične riječi pišu i izgovaraju sa sufiksom *-aća* (*-jaća, -njaća, -uljaća*): *sjevernjaća, lapandaća, ldmadža, kapičljaća*.

Uvezi sa navedenim razlikama u porijeklu i upotrebi suglasnika *č* i *ć*, kad je riječ o različitim sufiksima, treba voditi računa o značenjima sljedećih riječi. To značenje u pisanju je moguće razlikovati uz pravilnu upotrebu suglasnika *či* *ć*:

<i>brijaći, crtaći, jahaći, kopaći</i> (imenice)	<i>brijaći, crtaći, jahaći, kopaćz</i> (pridjevi)
<i>kupaći, oraći, peraći, spavaći</i> (imenice)	<i>kupiićl, oriićf, peraićl, spaviićl</i> (pridjevi)
<i>jahaćica</i> (žena koja jaše)	<i>jahaćica</i> (kobila za jahanje)
<i>spavaćica</i> (žena koja spava)	<i>spavaćica</i> (ženska odjeća za spavanje)
<i>puhić</i> (čovjek koji puše)	<i>puhić</i> (puh)
<i>Blibić</i> (Bjelorus)	<i>Babić</i> (Bošnjak)

34

35

učl, tiči (prez. odnosno imp. od *učiti*)
pučiti (usne)

ući, ući (unići)
piičiti (skopčavati)

Glas dž

36 Glas dž je zvučni parnjak bezvučnog suglasnika č. U bosanskome jeziku on se u dijelu njegovih dijalekata i razgovornom jeziku izjednačuje sa suglasnikom č, tako da je i tu riječ (isto kao i kod č i ć) o svođenju afrikatskoga para dž:đ na jedan glas, na umekšano, prednjonepčano đ. Postoje, međutim, znatne razlike u samome porijeklu (etimologiji) suglasnika dž u odnosu na svoj parnjak č i u odnosu na svoju zvučnu naporedicu đ i njezin bezvučni parnjak ć (zato ćemo suglasnike dž i đ obraditi odvojeno).

37 1. Glas dž naročito je karakterističan za bosanski jezik zato što se javlja u velikom broju riječi orijentalnoga porijekla, tzv. orijentalizmima, ali se javlja i u riječima iz drugih jezika.

Suglasnik dž na početku riječi:

džli.ba, džabice, džabija, džčzda, džak, Džafer, džaiž, džaltara, džli.m, džambiis, džamija, džilml, džanarika, Džavid, džanfezli, džehennem, dželat, dželep, džem, Džemaludfn, džemat, džematfle, džemre, dženabet, džennet, džep, džezva, džezvenjak, džibra, džidža, džigerica, džihad, džilft, dzin, džindžuha, džomba, džttma, džumbUs; džentlmen, džokej, džfp, džilngla, džus.

Suglasnik dž u sredini riječi:

badža, biidžet, bUdža, amidža, dli.idža, feredža, Hadžira, hddžija, hidžra, hodža, mesdžid, Nedžfb, patlidžan, pidžama, dživdžan, Sndžak.

Suglasnik dž na kraju riječi:

hadž, iladž, -bedž.

38 2. Glas dž se u bosanskome jeziku često javlja i u sufiksima -džija, -džinica, naj- češće opet u orijentalizmima:

mehandžija, buregdžija, čevabdžija, miraždžija, kahvedžija; čevabdžfnica, buregdžfnica,

ali i sa osnovnim riječima slavenskoga porijekla kojima se dodaju ti sufixi:

bilndžija, govordžija, hvaldžija, račundžija, šaldžija, šaljivdžija, provodadžija.

3. Suglasnik dž u bosanskome jeziku nastaje i od bezvučnoga suglasnika č ispred zvučnih suglasnika:

vrlidžbina (<vrač/atž+bina), jednadžba (<jednač/itž+ba), predodžba (<predoč/iti+ba), narudžba, svjedOdžba, udžbenfk (<uč/itž+benik).

I u izvedenim formama kod svih ovih riječi i u različitim njihovim oblicima također se javlja suglasnik *dž*:

sandžačkl, udžbeničkl, razgovordžija, džepić, džeparac, Džaferovica, šaldžijskf.

Glas *đ*

1. Glas *dje* zvučni parnjak bezvučnog suglasnika *ć*. On se također javlja u riječima orijentalnoga porijekla, ali i inače u riječima u kojima njegovo porijeklo, odnosno nastanak, nisu sasvim jasni i vidljivi.

39

Glas *đ* na početku riječi:

đahkad, điiur, đaurka, đailrluk, đak, điiivo, đećerma, đela, đem, đemija, đerdan, đerdek, đerđef, Đerzelez, đevđlr, đz'piti, đidija, đizlija, đogat, đoja, đon, đubre, điiigum, đul, Đulizara, đumruk, đuture, đuturum, đuvegija.

Glas *đ* u sredini riječi:

hrđa, hrđav, lađa, leđa, pfmđa, vjeđa, međa, pređa, bređa.

Glas *đ* na kraju riječi:

40

gleđ, rfđ, smeđ, čađ, buđ

2. Glas *đ* nastao je i od osnovnog suglasnika *đ* koji je prelazio u *đ* kad se nalazio skupa sa suglasnikom *j*:

a) u instr. jd. kod imenica ž.r. sa nastavkom *-ju*: *glađu (<glad+ju), propovijeđu, zapovijeđu;*

b) u komparativu i superlativu pridjeva čija se osnova završava na *d*: *mlađl (<mlad+ji), slađl (<slad+ji), tvrđl, luđl, grđl;* a tako je i u komparativu i superlativu priloga: *bljeđe, niijbljeđe; slađe, grđe;*

c) u prezentu nekih glagola na *-ati*, čija se osnova završava na *d*: *glOdem (<glo-d/ati+jem);*

d) u glagolskom prilogu sadašnjem od takvih glagola: *glOđući;*

e) u imperativu takvih glagola: *glOđi;*

f) u imperfektu glagola na *-iti* i *-jeti* sa osnovom na *d*: *viđah (<vid/jet+jah), vOđah;*

g) u glagolskom pridjevu trpnom od takvih glagola: *vađen (<vod/iti+jen), vz'den, nagrađen, nagrđen;*

h) u glagolskim imenicima od takvih glagola: *vađenje (<vod/iti+jenje), viđenje, naređenje, sUđenje;*

i) u imperfektu glagola *ići*: *iđah, iđaše, iđasmo, idaste, iđahil.*

41 3. Glas *đ* javlja se i u sljedećim oblicima:

a) u prezentu, aoristu i imperativu glagola izvedenih od *ići*: *izzđem, izidoh, izidi, sfđem, pređem, uđem*;

b) u nesvršenim glagolima izvedenim sufiksima *-jati* i *-jivati* od osnovnih glagola na *-iti* i *-jeti*, kod kojih se osnova završava suglasnikom *d*: *dogadati se, oslobćđati, obrađivati, prerađivati, isljeđivati, iscjedivati, vidati*;

c) u riječima izvedenim imenskim i pridjevskim sufiksima: *-ja (građa)*; *-ja* (*uviđaj*); *-jak (rOđak)*; *-janin (bManin)*; *-je (nabrđe, zabrđe)*; *-jenik (sfđenzk, ojađenzk)*; *-ji (medvjedž)*.

42 Glas *đ* javlja se i u svim drugim izvedenim riječima i različitim oblicima kod svih ovakvih navedenih riječi: *hrđati, čađaviti, nehMajfićl, pohi'-đati, riđokosa, riđook, poridi-ti, Čađavica, začaditi* i sl. U nekim slučajevima (mada mnogo rjeđe nego kad je riječ o odnosu ćž) suglasnici *dž* i *đ* javljaju kao nosioci razlika u značenju, dakle, u fonološkoj funkciji.

džflk (vreća)

džem (slatko jelo od voća)

dzz'p (terensko putničko vozilo)

đflk (učenik)

đem (dio konjske opreme, metalna prečaga na uzdi koja se stavlja konju u usta)

đž'p (onomatopejski za skok; đipiti se)

Glas *h*

43 Glas *h* je frikativni zadnjonepčani bezvučni suglasnik, koji je po svome izgovoru podlozan slabljenju ili gubljenju. On je tome podlozan dijelom i zbog toga što mu je u sistemu nedostajao zvučni parnjak. Zato naročitu pažnju treba obratiti ne samo na njegov izgovor već i na pisanje. U dobrom dijelu istočnoštokavskih govora (ekavskih, pa i ijekavskih), a i u većem dijelu kajkavskih, pa i u nekim čakavskim govorima, taj glas se potpuno gubi [*alva, A.san, trula, aljina*], ili je zamijenjen drugim suglasnicima [*d6đok, p6đok*], ili sonantima [*muva, snaja, promaja*]. U svim dijalektima bosanskoga jezika dosljedno se čuva. U bošnjačkoj pisanoj tradiciji i u jeziku pisaca također se redovno upotrebljava (*halva, Hasan, truhla, haljina, dođoh, pođoh, nniha, snaha, promaha*). On je u bosanskom jeziku stabilan glas između ostalog zbog toga što arapski jezik ima vrlo čestu upotrebu toga glasa (tri vrste suglasnika *h* u arapskom), pa je to utjecalo i na njegovo očuvanje u dijalektima bosanskoga jezika. To očuvanje naročito je ostvareno posredstvom Kur'ana i stalnim njegovim izgovorom u muslimanskim molitvama. Suglasnik *h* se dosljedno javlja prije svega u orijentalizmima (odnosno turcizmima) tamo gdje mu je po etimologiji mjesto:

44 a) na početku riječi:

haber, Habiba, hadž, hadžija, hD.fiz, hair, hairli, hairsuz, hajat, Hajdar, Hajrija, Hajnldzn, hajvan, Hakija, halal, halhale, halka, halva, halvat, hanuijlja, ha-

mam, Hamid, hfin, haram, hatar, Hazim, helać, hz'zmet, hodža, hošaf, M'suz, hi{-rija, Husein, hendek,·

b) u sredini riječi:

aždaha, čahura, čoha, kahva, buzdohan, mehlem, Muharem, lvfill1sin, rahat, serhat, sahan, Šilhreta, tarhana, zahira, Zulejha, merhaba, merhdm, duhan, mahana, mahrama;

c) na kraju riječi:

Allah, Salih, šejh, padišiih, trespfh, Abdillan, matiih, sabah.

Suglasnik *h* upotrebljava se iu riječima slavenskoga porijekla tamo gdje mu je po etimologiji mjesto:

45

a) na početku riječi:

haljina, hitar, hlfid, hljeb, hrana, hrapav, hrđa, hl'-đati, hrđav, hrvač, luvati se, hrdst, hrpa, hrskavica, hoću, hfzati, Hriisnica, Hrenovica, hudovica, hzlđ;

b) u sredini riječi:

buha, dahnuti, dThtati, dzihati, gnlhati, rillw, ktihati, kihati, njihati, lijeha, Gra-hovo, 6rahovica, mahnuti. tahak, tahko, mehak, mehko, zamahac, odlahnuti, nahraniti, ndtruha, ovrha, omaha, r2lzvrha, pliiho) plahovit, mehkoća, prhut, praha, protuha, truhlež, truhnuti, uho, vehnuti, kuhinja, zfiduha, žohar, streha, snaha, promaha, zlehud, Zehra, vehto;

c) na kraju riječi:

diih, krlil, glilil, grlih, repiih, potpilil, prdh, orah, suh, t'ih, pastuh.

Suglasnik *h* javlja se i u onomatopejskim riječima:

hripati, Mka, Mkati, hroktati, hropac, hroptati, Mskati, hnlmati, hPzati, hzlčati, huktati, hiiljati, huka, grohot, hl'hot, puhati, gruh, propilil, ddh.

Glas *h* javlja se i u drugim riječima neslavenskoga porijekla, npr.:

46

hotel, historija, hobz, herbar, helij; Helena, Horacije, horoskop, hl'ljada, tehnologija, trohej, Vlah.

U nekim slučajevima suglasnik *h* javlja se itamo gdje mu po etimologiji nije mjesto, ali je njegova upotreba u tim riječima uobičajena: npr.: *hastal, hora, horma, sahat, sevdah* isl.

Suglasnik *h* javlja se u grupi *hv*: *hvala, hvaliti, hvatati, iihvaćen, prihvaćen, zahvat, Hvdr, z6hva.*

Glasn *h* u bosanskome književnom jeziku javlja se iu sljedećim oblicima na kraju riječi:

a) u gen. mn. zamjenica, pridjeva i brojeva:

možh, njegovih, nliših, ovih, onih, svih; jakih, ludih, triihllh, mahnitih; drugih, desetlh, pedesetzh;

b) u prvom licu jd. aorista: *v'idjeh, reko, neporeko, iigledah, donesoh;*

c) u prvom licu jd. imperfekta: *ml'sljiih, pošćah, vdđah, hotijiih, govorah;*

d) u prvom licu jd. potencijala: *jd bih, donio bih, uradio bih, volio bih.*

On se javlja i u glagolima na -nu- : *dahnuti, mahnuti, kihnuti, pije/muti, duhnuti, ,gruhnuti, pi/hnuti, triihnuti, vehnuti, grahnuti.*

Također se javlja i u pridjevima i oblicima komparativa i superlativa npr.: *g!Uh-
-gluhljž-n{ijgluhlj, sfth-suhljz-najsuhljž.*

47 Upotreba suglasnika h i njegovo izgovaranje služe i kao nosioci razlika u značenju:

avlija (dvorište)

havlija (mahrama koja se stavlja ispod feredže)

z'zmet (nečist)

hz'zmet (njega, njegovanje, pažnja)

Glas /

48 Preko riječi iz raznih jezika (turskog, arapskog, perzijskog, grčkog, latinskog i mnogih romanskih jezika, njemačkog, mađarskog i sl.) u bosanski jezik je priman konsonant *f* *findžan, feredža, Filip, Stefan, fratar, forinta* i sl. U većem dijelu štokavskog narječja (tamo gdje se izgubio i suglasnik *h*) taj glas se zamjenjuje u početku sa *p* (*Stepan, prdtar, Pilip*), a kasnije sa *v* (*Stevan, vamljija, višek* i sl.). U dijalektima bosanskoga jezika (koji su dugo bili u tijesnim kontaktima sa orijentalnim jezicima, pa i romanskim jezicima te njemačkim i mađarskim), glas *f* se učvrstio u izgovoru, kakav je slučaj i sa kajkavskim i čakavskim govorima (gdje se također izgovara). On se u bošnjačkim dijalektima ne javlja samo u riječima neslavenskoga porijekla već i u riječima slavenskoga porijekla: *ufati se* (<*uhvati se*), dijalekatsko i razgovorno *Jala* (<*hvala*), *faliti* (<*hvaliti*), *fiitati* (<*hvlitati*) i sl. U samom bosanskome književnom jeziku javlja se i u riječima onomatopejskoga porijekla: *fijuk, ftkati, ftka, faćkati* i sl.

49 Suglasnik/u bosanskome jeziku javlja se u sljedećim kategorijama riječi:

1. U riječima orijentalnoga porijekla, u različitim pozicijama.

a) na početku riječi:

Fadil, Fahrudžn, fajda, fakžr, Faruk, flirz, Fatiha, Fatima, Fehim, ferežda, fer-man, jermen, fes, feth, fetva, Fikret, findžan, fišek, fiti lj, fitneluk, fitnija, Fuad, fučija, fukara, farda, fursat, furuna, furdenjača;

b) u sredini riječi:

sofra, džanfezi, Alifakovac, halifa, softa, muftač, muftar, mUftiJa, munafir, musafir, čiftek, čifteli, čiftijane, čifut, čifuthana, ćafir, ćefenak, ćufte, džeferdar, Dža-

fer, efendija, hćzjiz, Hanefija, hefta, teferič, ifrzz, iftar, kadifa, kafez, tefter, kaftan, kalfa, makjirle, tufahija, maštrafa, matufovača, munafik, nafaka, nefer, redifa;

c) na kraju riječi:

čaršaf, dolaf, musaf, ćeif, esnaf, Ešref, Husref, hošaf, Jusuf, kadaif, kaluf, me-arif, Muradif, rliif, sedef, soluf, def, vakuf, elif.

2. Glas *f* upotrebljava se u riječima primljenim iz drugih evropskih jezika.

50

a) na početku riječi:

*feljton, fotografija, faks, filozof, famllija, falsifikat, forum, Filip, fulbrajtovac, fra-
jer, frajla, ji/ter, fzjat, fabrika, fantom, fanta, faksimil, faktor, fakt, feder, federaci-
ja, .filijala, feldmaršal, fijaker, firma, frizura, forinta, frižider, fušer, futrola;*

b) u sredini riječi:

*ofanziva, solfeđo, telefon, telefaks, filozofija, falsifikat, referendum, diftong,
megafon, gramofon, kasetofon, Sojija, Sofokle, Petefi, morfijum, dijafragma,
bife, kafe;*

c) na kraju riječi:

*taj, filozof, trijumf, Sizif, gaf, Zof, Zamenhof, blef, grof, def, štof, sef, tref, paraf,
paragraf, epitaf, epigraf*

Suglasnik/javlja se i u onomatopejskim riječima: *fijuk, fijukati, fićukati, .frka, .frć-
kati, furati, fukati, zafrljačiti, fktati, paf, baf*

Oblici sa suglasnikom/ dobijenim uprošćavanjem grupe *hv* dijalekatskog su karak-
tera, javljaju se u bosanskome razgovornom jeziku, tj. nisu karakteristični za bosanski
književni jezik.

[kafa, kafenisati, kafenzk, kafenjaci, ufatiti, pofatali, fala, pofaliti, zafatiti, prifatiti].

Te riječi se u bosanskome književnom jeziku pišu i izgovaraju sa grupom *hv*:

*kahva, kahvenisati, kahvenzk, kahvenjaci, uhvatiti, pohvatati, hvala, pohvaliti, zah-
vatiti, prihvatiti.*

Ali se zato uz književne oblike *kahva* (i u značenju kafana), *kahvedžija* (i *kafedži-
ja*), *Kahvedžić* (i *Kafedžić*) javljaju i književni oblici sa konsonantom *f* *kafana* (ane *kah-
vana*), *kafić* (ane *kahvzć*), *kafanskl* (ane *kahvanskf*) i sl.

Glas }

Glas *j* je sonant vrlo nepostojan u izgovoru, podložan slabljenju ili gubljenju, sta-
panju sa drugim suglasnicima, ali i javljanju tamo gdje mu po etimologiji nije mjesto. To
je glas u vezi sa kojim su do sada u historiji bosanskoga jezika izvršene i najbrojnije gla-

51

sovne promjene. Zbog toga u bosanskome jeziku treba obratiti naročitu pažnju i na ovaj glas, tj. na pravila njegove upotrebe. Njegov izgovor (i pisanje) zavisi od položaja u riječi i od toga sa kojim glasovima se nalazi u neposrednom dodim. Sonantj najjasnije se izgovara na početku riječi ispred samoglasnika (*jadan, jalman, jesam, joha, jučer, jugovina*). On se u sredini i na kraju riječi slabije izgovara, ili se potpuno gubi.

52

1. Glasj nalazi se na početku riječi ispred samoglasnika *a, e, o, u*:

jacija, jaditi, jagoda, jar fin, j[mje, jesam, jelen, jemenija, jezik, jerlle, jer fšće, jz/nak, jUjka, jučer, jorgan, joha, jomuža, jorgovan, jillar, Jurjev.

Vrlo rijetko se javlja ispred samoglasnika *i*, npr.: *jidiš, jigít, jilduz, Jilduza, jilduz-fama.*

Tako se javlja i u izvedenicama i složenicama od ovakvih riječi sa sufiksima koji se završavaju na samoglasnik: *jbgodnff, janjetina, jar finski, nejasan, prekjuče, zakjuče.*

2. Glasj javlja se između samoglasnika *i i a, i i e, i i o, i i u* i dvoje *i (ii i)*:

a) *Atija, avlija, Azija, balija, Jabanija, divanija, kiltija, sinija, činza, gr'žJati, s'iJati, prijati, smijati se, pijaca, fijat, hijat; hobija (<hobi+ja), lobija, žirija, smokija, Tokija (:Tokio), vokija;*

b) *Alije, Silnije, Avdije, Azije, sinije, Gruzije; drukčije, pr'ije, poslije, dv'ije, n'že; orijentacija, umrijeti, ponijeti; hobije (<hobi+je), žirije.*

U vok. i instr. jd. imenica koje ispred *-a* imaju *-i, -ij, -i*:

c) *delijo, adžamijo, divánijo, sandžijo, sazlijo, jabanijo, zmijo; delijom, sudijom, zmijom; lijo (<Zijad),* također i u pojedinačnim primjerima: *galijot, zmijoglava, zmijolik, prijonuti (poredprionuti);*

d) *fjuk, cijuk, Aziju, Gruziju, emulziju, studiju,* u prezentu trećeg lica množine: *p'i-ju, s'ijii, b'ijii,* također i *hobiju, žiriju, TOkiju, smokiju;*

e) *Aliji, Alijfn, Hilmiji, Hilmijfn, avlijica, avlijici, Aziji, čijf, hadžijfn; i u komparativu smjelijf, svjetlijf, nnitnijf, bezobraznijf, topliji; u prisvojnim pridjevima: dječijf, ovčijf, koziji, mačijf.*

3. Glasj se javlja u pridjevima izvedenim od imenica na *-ija*, sufiksima *-in i -ski*: *delijfn, Hilmijfn, komšijfn, Rabijfn; azijski, historijski, avlijskf, studijskf.*

4. Glasj se javlja i u pridjevima izvedenim od imenica na *-ij, -ije*, sufiksima *-ev i -skž*: *natrijev, alumfnijev, barijev, studijskf, aluminijski,* a međusamoglasničko *j* umeće se u pridjevima izvedenim od imenica na *-ž i -žo* ispred sufiksa *-ev i -ski*: *Gazalijev, Uskufijev, Verdijev; studijskf, tokijski.*

5. Javlja se i u imperativu nekih glagola: *pij, lij, zalij, polij, popij, prolij; popijmo, zalijmo, prolijmo, popijte, zalijte, prolijte, umij se, ltmijmo se, umijte se, ne ubij, ubijmo, ne ltbijte, salij, salijmo, ne salijmo.*

6. *J* se javlja i u svim oblicima riječi i izvedenicama od njih kod kojih se osnova završava na samoglasnik +*j* (bez obzira na to koji samoglasnici dolaze u nastavku riječi):

Ajnija, Zilhdija, jemenija, krofi, znofi se, čijl, čiljem, bljuje, drijem, brojiti, gnojiti, izdajica, kalajisati, kojl, koje, moji, Mujo, obojica, odgojiti, odvojiti, Snui-fin, sjajiti, kroititi, Razija, Hilmija, Hilmijzn, himalaji (kolači) i Himalaji (planinski masiv).

7. Glas *j* javlja se i na granici osnove i nastavka u zajedničkim imenicama i nekim imenima neslavenskoga porijekla, sa osnovom na -*e* i sa nom. jd. na -*a*:

alineja-alineje-alineji, · epopeja-epopeje-epopeji, · orhideja-orhideje-orhidefi; turneja-turneje-turnej f; · Gvineja-Gvineje-Gvinej f; · Odiseja- Odiseje-Odiseji, · Koreja-Koreje-Koreji; plejada-plejade-plejadi.

8. U riječima neslavenskoga porijekla sa prefiksom *dija-* (<grč. *dia* sa značenjem *kroz, u, na, duž, za*):

dijagonala, dijafragma, dijahronija, dijalekt, dijaliza, dijapazon, dijametralno, dijaspora.

Pošto je sonant *j* u artikulaciji nestabilan glas, česta su kolebanja u njegovoj upotrebi (u pisanju). Zato je potrebno precizirati i one glasovne pozicije u kojima se on ne javlja odnosno ne piše u bosanskome književnom jeziku, mada se izgovara zbog samog odnosa među glasovima koji su u neposrednom dodiru (pišemo *bio*, a izgovaramo *bijo*, jer *i i o* kad su u dodiru formiraju izgovorni prijelaz u vidu sonantaj). Zbog toga što se sonant *j* često neminovno izgovara, dolazi do zabuna u njegovom pisanju, jer se u bosanskome jeziku dosljedno ne primjenjuje fonološki princip pravopisa. Odstupanja od fonološkog principa javljaju se i u slučaju pisanja sonantaj (koji se u nekim slučajevima izgovara, ali se ne piše).

53

Glas *j* ne javlja se u bosanskome književnom jeziku u poziciji između samoglasnika *i i o*:

54

a) u riječima neslavenskoga porijekla u kojima se vokal *o* u različitim oblicima tih riječi alternira sa sonantom *l*:

b'io (:bila), c'io (:cijela), dio (:dijela), m'islio, dioba (:dijeliti), radio, radionica, želio (:željeli), ht'io (:htjela), sm'io (:smjela);

b) u riječima neslavenskoga porijekla: *kamion, avion, embrion, sociologija, milion, nacionalan, pion, stadion, violina;*

c) u složenicama kod kojih se prvi dio završava na *i*, a drugi počinje samoglasnikom *o*: *dioksid, 'iole, pr'io balnl, prionuti (pored prijonuti);*

d) u složenicama sa prvim dijelom na *i* i drugim koji počinje samoglasnikom: *antialkoholičar, b'iatlon, nadriefendija, antiislamskl, kvaziumjetničk, priučiti.*

9. Glas } ne javlja se između dvaju samoglasnika ukoliko prvi samoglasnik nije *i* (izuzev primjera tipa *zmijolik*, *alineja*, *dijagonala* i sl.); tako je i u prostim i u složenim riječima slavenskoga i neslavenskoga porijekla:

kdkao, Bilbdo, dvanaest, maestro, daidža, daire, Raif, Hevai, kail, seiz, reis, kaiš, Azrail, zaista, doista, naokolo, pdučina, kupeu, dekoltea, ateist, poezija, nivoa, paranoičan, defilea, tabua, silueta, bedužn, suočiti, iiopće.

U ličnim imenima i prezimenima sonantj se upotrebljava u zavisnosti od toga kako ta imena i prezimena izgovaraju i pišu sami njihovi nosioci:

Nail i Najil, Smdilović i Smdjlović, Raifi i Rajif, Tiizb i Tajfb, Hidaet i Hidajet, Sait i Sajit, Seida i Sejida, Seid i Sejid, Faik i Fajik, Saima i Sajma, pa i specifičan primjer Merima i Mejrema.

- 55 10. Sonantj (kakav je slučaj i sa glasovima *h* i *j*) u bosanskome jeziku teži stabiliziranju, koje je potpomognuto njegovom upotrebom u brojnim riječima orijentalnoga porijekla:

a) na početku riječi:

jacija, jagluk, jagma, Jahija, Jakub, jaliya, jalman, jamak, japija, japrak, Jdrabi, jarak, jaran, jaruga, jasmžn, jašmak, jatak, jaitklia, jazija, javašluk, jazuk, ječmičak, jelek, jemenija, jeribasma, jer fle, jogurt, jok, jolpaz, jorgan, jordamiti, jorgovan, jiiifka, jurzš, Jitsuf;

b) u sredini riječi:

ahmedfJa, Ajka, ajan, ajet, ajluk, alejhisselam, askerfJa, avdžiJa, bajat, bajrak, Bajram, biljrum, čejrek, dimije, đidija, dž'zlija, ejluk, evlija, fajda, gajret, gajtan, akšamhajrola, Hajrudžn, kajmak, kajasa, kajgana, majdan, mujezin, mukajet, pejgamber, _sajvan, sjmen, sijaset, Sulejman, Samija, šejtan, šerijat, terzijan, Vejsil, zijan;

c) na kraju riječi:

ida}, bela}, bOj, kalaj, kola}, poj, rusvaj, sara}, soj, šebaj, perivoj.

Upotreba sonantaj ili njegovo odsustvo u jednoj riječi (u riječi istoga oblika) mogu biti jedini nosioci razlike u značenju, npr.:

hepjek (duplo jedan, izraz u igri tavlje): *hepek* (drška u ploda jabuke, ili nekog drugog predmeta)

Geminirani (udvojeni) glasovi

- 56 U bosanskome jeziku najčešća je geminacija (udvajanje) sonanata u riječima orijentalnoga porijekla, prema izvornom izgovoru u arapskom. Geminacija u bosanskome jeziku ima dugu tradiciju. Ona je postala jedna od tipičnih odlika njegovoga glasovnog

sistema. Geminacija se javlja dosljedno u riječima vezanim za islam, muslimanske vjerske obrede i uopće islamski način života. To je zato što se uvažava izvorni izgovor iz arapskog jezika, odnosno jezika Kur'ana.

1. U bosanskome jeziku je najčešći geminantni izgovor sonanta l u svim onim riječima kojima je u osnovi riječ *Allah*, u svim izvedenicama i prisvojnim pridjevima od te riječi:

Allah, Allaha, Allahu, Allahov, Allahova, Allahovi, - A'llahu ekber, A'llah raziola, Allah rahmetžle, A'llah selamet, A'llah birum, · resi{lullah, mđšallah, subhdnallah, elhamdulillah, estdgfirullah, allahraziola, allahuminza, bismillah, ibadiillah, jdllah, va!lahi, Amentu b'illahi, ejvallah, subhanallah, halla-halla.

2. Sve riječi kojima je u osnovi riječ *Muhdmmed* (pejgamber), izvedenice i prisvojni pridjevi od ove riječi javljaju se sa udvojenim sonantom m (mm):

Muhdmmed, Muhdmmeda, Muhammedu, Muhdmmedov.

3. Sa geminatnim glasovima javljaju se i sve one riječi koje su značenjski ili etimološki vezane za islam ili su riječi iz samog Kur'ana:

siinnet; simnetžti, džennet, džennetom, džehennem, džehennema, džellešanuhu, millet, tehijjetul-mesdžfd, evvel, ševval, ummet, muttefekun alejhi, muhtirrem, sdffer, zekkum, sthmetul umekkede.

4. Sa geminacijom se javljaju izvorna imena iz arapskog jezika, imena iz Kur'ana, ili lična imena i prezimena Arapa, pa i naših ljudi koji su u prošlosti imali takva izvorna arapska imena i prezimena:

Ebn Zerr Džundub, Šeddad Ibn Eis, Zekerijja, Ebn Ejjub, Omer b. Hattab, Abdullah b. Mesud, Sirri.

5. Bošnjačka imena arapskoga porijekla nemaju geminaciju, već se izgovaraju i pišu sa jednim glasom, bez obzira na njihove izvorne oblike u arapskom jeziku (koji su sa geminacijom):

Abdulah, Alema, Alamek, Fadulah, Muhdmed, Umihana, Abdurezak, Zekerijah, Abdulatif, Fejziilih.

6. Bez geminacije javljaju se i ostale riječi iz arapskog, ali koje nisu vezane za vjerski život:

belek čoha, bensilih.

7. Bez geminacije su prisvojni pridjevi i drnge izvedenice od riječi iz vjerskog života čiji su osnovni oblici sa geminacijom:

džehenemli, džehenemluk, džehenemskf, dženetska, dženetskf, sunećenje, sune-titi, sunetluk, osunetžti se, nanijetiti.

57

58

8. Također su bez geminacije i drnge riječi koje je ni u arapskom jeziku nemaju:

dženaza, džemiit.

9. U najčešće upotrebljavanom geografskom nazivu iz arapskog (i u izvedenicama i prisvojnim pridjevima od tog naziva), ne upotrebljava se geminacija suglasnika k: *Meka, u Meki, Mekom, iz Meke, mekanskf.*

Glasovi i slog, granica sloga

- 59 Artikulacija glasova koje smo opisali vrijedi za izgovor svakog glasa pojedinačno, kad su oni odvojeni od drngih glasova i posmatrani kao najmanja zasebna jezička jedini- ca. Glasovi se, međutim, rijetko izgovaraju sami. Zato što se glas najčešće izgovara u do- diru sa drngim glasom, njegove osobine se donekle mijenjaju. Glasovi se jedni drugima prilagođavaju, te zbog toga dolazi i do samih glasovnih promjena.
- 60 Osnovna glasovna jedinica koja se izgovara jednim artikulacionim pokretom nazi- va se *slog*. Slog može biti i jedan glas, ali je to obavezno samoglasnik. Može ga sačinja- vati i više glasova, od kojih je jedan obavezno samoglasnik ili suglasnik sa slogotvornom funkcijom. Prema tome, nosilac sloga je samoglasnik, a suglasnik ili sonant uglavnom sačinjavaju slog oslanjajući se na jedan od samoglasnika kao nosilaca sloga. U zavisnos- ti od toga kako se slog završava, on može biti: a) otvoreni: *ma-ma, ta-ta, ba-bo, ba-ba, pla-ća, ta-ma, pro-ha* (završava se samoglasnikom); b) zatvoreni: *prit-vor, zat-vor, Mal-koč, Mel-kić, džil-koš, zlot-vor* (završava se suglasnikom ili sonantom).
- 61 Slog se može sastojati iz sljedećih vokalsko-konsonantskih spojeva, koji su u bo- sanskome jeziku dosta slobodni. Npr. u riječi *progovoriti* imamo podjelu na slogove: *pro- go-vo-ri-ti*, gdje se javljaju sljedeći tipovi glasovnih veza unutar jednog sloga: KSV (konsonant+sonant+vokal u slogu *pro*), zatim KV (slogovi *go* i *ti*), SV (*vo* i *ri*). Slogovi mogu sačinjavati i drnge glasovne veze kao npr. SVK-KVS: *lep-tir*, ali slog ne može biti sačinjen spojevima VVK ili KVV, ili VVS ili SVV, zato što je za jedan slog dovoljan sa- mo jedan vokal, dok dva vokala već tvore dva sloga.

Osim samoglasnika, u bosanskome jeziku kao nosilac sloga može se javiti i sonant *r*, tj. vokalna samoglasnička *r*: *prst, vfsta, trn, vPt, mRS, brzati, trzalica, bflog, srća, sPce, srma, pi·tina*.

U nekim riječima neslavenskoga porijekla funkciju nosioca sloga ima i sonanat *l*: *kabl, portabl, monokl, binokl, artikl, bicikl*, a sasvim rijetko nosioci sloga mogu biti i drngi sonanti ili suglasnici: *Kremlj, idn, ibn*.

Artikulacioni pokret koji se naziva slog čini jednu glasovnu zvučnu cjelinu, koja se u prvom dijelu izgovora podiže, a u drngom spušta. To je pri izgovorn sloga moguće osjetiti i uhom. Slog je pogotovu moguće utvrditi eksperimentalnim putem, čime se bavi *eksperimentalna fonetika*, uz upotrebu specijalnih aparata. Granicu sloga moguće je utvr- diti i čisto teorijski, na osnovu prirode glasova u slogu, ili prema dužini samoglasnika koji

su nosioci sloga. Granica sloga za nas je značajna zbog toga što sudbina pojedinih glasova zavisi od toga u kojem se položaju oni javljaju u slogu. U lingvistici su poznate pojave da se glasovi bolje čuvaju u sredini sloga, a da su skloniji gubljenju u poziciji na kraju riječi i sloga. To je zbog toga što primičući se kraju riječi slogovi gube na jačini izgovora.

Postoje sljedeća pravila utvrđivanja granice sloga. To su principi podjele riječi na 62 slogove.

1. Prvo i osnovno pravilo jeste da granica sloga u riječi stoji iza samoglasnika, a ispred suglasnika. To znači da tamo gdje su glasovi u riječi poredani tako da je na prvom mjestu suglasnik, a na drugome samoglasnik, granica između slogova je ispred suglasnika, a iza samoglasnika:

kla-nja-ti, ma-ha-na, dža-mi-ja, pro-ma-ha, du-ra-ti, Fa-ti-ma, do-li-na, le-di-na.

2. Uz ovo osnovno pravilo dodaju se i sljedeća dodatna pravila podjele riječi na slogove:

a) kad se u sredini riječi nađe više suglasnika od kojih je na prvom mjestu neki od strujnih suglasnika ili afrikata, granica sloga se nalazi ispred te grupe suglasnika:

li-ska, pu-ška, kru-ška, po-šta, ma-čka, pra-čka, zna-čka, ba-šča, bo-šča-luk, Mo-šča-nica, pu-šće-ni-ca;

b) ako se u grupi suglasnika iz sredine riječi na drugome mjestu nalaze neki od sonanata *v*.), *r*, *l*, *lj*, a ispred njega bilo koji drugi suglasnik osim sonanta, tada će granica sloga biti ispred suglasničke grupe:

pri-bran, za-vra-ta, pre-vra-te, do-hra, po-bro, po-hra-tim, po-lu-brat, za-pla-ka-ti, ople-te, su-tli-ja, i-sto-pljen, du-plja, šu-plji-kav;

c) ako glasovnu grupu čine dva sonanta, granica sloga je između njih, tako da jedan sonant pripada prethodnom, a drugi narednom slogu:

dim-njak, div-ljak, šum-ljak, slom-ljen, av-li-ja, Baj-ram, ha-maj-li-ja, hal-va, Mej-re-ma;

d) ako se u riječi nađe geminantni (udvojeni) sonant, kako je to uobičajeno u orijentalizmima arapskoga porijekla u bosanskome jeziku, granica sloga razdvaja i samu geminaciju na dva ("obična") sonanta:

Al-lah, ma-šal-lah, Mu-ham-med, džen-net, dže-hen-nem;

e) ako grupu suglasnika sačinjava eksplozivni suglasnik na prvome mjestu, a za njim neki drugi suglasnik izuzev sonanata *j*, *v*, *l*, *lj*, *r*, granica sloga se nalazi između suglasnika:

lep-tir, ek-ber, tek-hir, jad-nik, med-njik, hlad-njak, ko-sid-ba, vr-šid-ba, sred-stvo, op-ći-na, ab-dest;

f) ako je u grupi od dva sonanta na drugome mjestu sonant j od refleksa je jekavskog izgovora, granica sloga je ispred te grupe:

čo-1jek, go-1je-lo, Mo-go-1je-lo, tHje-ren, ne-vje-ra, u-mje-ti, So-vje-ti, sa-vje-tž, sa-vjest, ži-vje-li.

- 63** 1. Bez obzira na prirodu suglasnika, tj. bilo kakav skup suglasnika se nalazio u sredini riječi, ako je samoglasnik pred tim skupom dug, svi ti suglasnici spadaju u drugi slog, dakle, granica sloga je ispred njih:

pe-tka, že-dnri, gla-dna, hla-dno, suk-no, še-tnja, tr-pnja, pa-pka, ma-čka, Ža-rko, Sa-lko, No-vka.

To je naročito karakteristično za bošnjačka muslimanska imena, odnosno za njihove hipokoristike:

Na-sko, Na-ske, Na-ski; Ri-jko, Ri-jke, Ri-jki; Ra-pka, Ra-pke, Ra-pki; Se-lka, Se-lke, Se-lki; Sa-mka, Sa-mke, Sa-mki; Ra-mka, Ra-mke, Ra-mki; Sa-lko, Sa-lke, Sa-lki; Ha-lko, Ha-lke, Ha-lki; Za-rka, Za-rke, Zarki.

Kad je u tom skupu na prvom mjestu sonant j, taj sonant iza prvog samoglasnika pripada prvom slogu:

sjaj-no, baj-ka, maj-ka, maj-čin, Saj-ma, Naj-ma, Baj-ro, Haj-ra, Mej-ra.

- 64** Ovakva podjela na slogove zasnovana je na prirodi glasova i obilježjima slogova u vezi s tim glasovima, pa granica sloga zavisi od njih. Zato je to glasovna ili fonetska granica sloga.

Usljedećim riječima bosanskoga jezika npr. izvršena je podjela na slogove po kriteriju fonetske granice sloga:

ma-hra-ma, ka-hva, a-mi-dža, a-žda-ha, rne-hlem, la-hko, pla-ho, me-hak, ba-kla-va, se-vda-li-nka, bo-šča-luk, bi-hu-zu-ri-ti, ste-ćak, ste-ćka, -Ta-le, bu-zdo-han, a-šči-ni-ca, će-vab-dži-ni-ca, či-sto-ća, tar-ha-na, do-ha-ka-ti, do-lje-vu-ša, du-nja-luk, du-šma-ni-ca, Đer-ze-lez, Mu-staj-beg, A-li-ja, Se-li-mo-vi6, A-hmed, be-ha-ra-ti, e-li-fni-ca, ma-tulo-va-ća, be-go-vi-ca, ga-sul-ha-na, hev-ta-luk, o-rna-ha, za-man-da-li-ti, ta-bi-ja-tli.

- 65** 2. Slogovi se mogu određivati i na osnovu značenja, pa granica sloga koja je uslovljena značenjem ne mora se poklapati sa fonetskom granicom sloga. Takva granica se naziva značenjska (semantička), ili psihološka granica sloga. Ona se najčešće javlja u složenim riječima, npr.:

raz-ja-sni-ti, is-čje-ra-ti, od-ra-di-ti, pod-re-di-ti, oda-zva-ti, od-la-ga-ti, ga-vran, pri-bran.

- 66** Kad u sredini riječi dođu više od dva suglasnika, tada se pridržavamo fonetskog principa granice sloga, ali samo onda ukoliko značenjska granica ne zahtijeva da se granica sloga utvrdi na drugome mjestu, npr.:

od-stra-ni-ti, pin-gvin, is-pli-va-ti, is-pru-ži-ti.

Tako npr. u složenim glagolima sa prefiksima *raz-*, *od-*, *iz-*, fonetska i značenjska podjela na slogove među sobom će se razlikovati:

a) fonetska: *ra-zlj"u-ti-ti, o-du-ze-ti, i-stje-ra-ti;*

b) značenjska: *raz-lj"u-ti-ti, od-u-ze-ti, is-(je)-ra-ti.*

Ukoliko se u jezičkom osjećanju izgubila veza sa značenjima posebnih sastavnih dijelova riječi, tada uzimamo fonetski kriterij utvrđivanja granice sloga (uključujući i dužnu samoglasnika):

o-blak, ra-zum, ra-zvod, ra-zlog, o-te-ti.

Pri prenošenju sloga u sljedeći red (odnosno rastavljanju riječi na kraju retka) nije obavezno dijeliti riječi prema kriteriju fonetske i značenjske granice sloga. U tom prenošenju dato je više slobode i ne mora se obavezno voditi računa o gramatičkim principima podjele na slogove, pogotovo kad je riječ npr. o savremenoj kompjuterskoj tehnici pisanja i štampanja.

MORFONOLOGIJA

Dio gramatike koji proučava i opisuje glasovni (fonološki) sastav riječi i to šta se dešava sa glasovima (fonemama) u različitim oblicima riječi i u tvorbi riječi, naziva se *morfonologija*. Taj termin nastao je u spoju (kao složenica) između dva postojeća termina *morfolologija* i *ifonologija*, a kao dio gramatike povezuje fonetiku (fonologiju) sa morfolologijom i sa tvorбом riječi. U tome smislu, sljedeća poglavlja gramatike bosanskoga jezika ne spadaju u fonetiku (fonologiju), kako je to dosada u gramatičkim klasifikacijama bilo uobičajeno, već spadaju upravo u morfonologiju, dio gramatike koji je na prijelazu između fonologije i morfolologije.

67

Akcent bosanskoga književnog jezika (naglašeni i nenaglašeni slogovi)

Rekli smo da se slogne izgovara jednakom jačinom, tj. da se u prvom dijelu sloga glas podiže (da je jači) a u drugom spušta (da je slabiji). Kad se slogovi spajaju među sobom formirajući riječi, dolazi do slične pojave jačeg ili slabijeg izgovora samih tih slogova u riječi. To znači da su slogovi u riječi nejednaki po jačini intonacije.

68

Isticanje jednoga sloga u riječi jačinom i visinom glasa naziva se *akcent* ili *naglasak* te riječi. To jače naglašavanje ili akcent ima tri svoja elementa: *jačinu*, *visinu* i *trajanje*. U riječima *noga* i *rilla* naglašen je prvi slog, ali se među sobom razlikuju po trajanju. U prvoj riječi slog *no* je kratak, a u drugoj riječi slog *ru* je dug. Naglašeni slogovi mogu

69

biti dugi i kratki, kao što su i sami nenaglašeni slogovi, također, dugi ili kratki. Npr. naglašeni slogovi u sljedećim riječima su dugi:

silnce, grima, peta, strana, grad.

- 70 Naglašeni slogovi u sljedećim riječima su kratki:

sfre, krava, selo, polje, briit, liiv, rosa.

Dugi i kratki naglašeni i nenaglašeni slogovi mogu se obilježavati znacima: a=dužina, a=kratkoća:

siince, grana, peta, strana, grad; Sl--:ce, krava, selo, polje, brat, lav, rosa.

Riječi, dakle, mogu biti obilježene samo znacima za dužinu ili kratkoću, gdje se obilježava jedino kvantitet sloga. Takav način bilježenja imamo u sljedećim riječima:

gledalac, svjetova, zlotvora, razgovaram, očekvatz, Derventa, begenžsatž.

Riječi i njihovo naglašavanje možemo bilježiti i na ovakav način:

gledalac, svjetova, zlotvora, razgovaram, očekivatž, Derventa, begenžsatž.

Riječi se u gramatikama ili sličnim primčnicima obično označavaju samo akcentima i nenaglašenim dužinama, dok se kratkoća ne obilježava (nepostojanje znaka nad naglašenim vokalom znači da je on kratak).

- 71 Ali ni dugi naglašeni slogovi ne izgovaraju se uvijek jednako. U riječi *zndk* osjeća se padanje jačine i visine glasa *a*, dok u riječi *glava* taj glas kao da raste, povećava se i njegova jačina i visina. Slična situacija je (ali teže uočljiva zbog kratkoće trajanja i izgovora) i sa izgovorom kratkih akcentiranih slogova u riječima *zniička* i *glavat*. U prvoj riječi prvi slog je kratak, odsječan, rezak, a visina i jačina glasa na kraju naglo padaju. U drugoj riječi prvi slog je također kratak, ali je malo usporen, jer se visina i jačina vokala na kraju podižu.

- 72 Prema tome, kod naglašenih slogova prije svega razlikujemo njihovu dužinu ili kratkoću, odnosno *kvantitet*. Jedni naglašeni slogovi su dugi, a drugi su kratki. Ti naglašeni slogovi razlikuju se još i po svome *kvalitetu*, odnosno po tome da li se njihova intonacija podiže ili spušta. Na osnovu razlika u kvantitetu i kvalitetu naglašenih slogova, u bosanskome književnom jeziku razlikujemo četiri akcenta: ·

kratosilazni akcent, koji se obilježava znakom " (*viitra*).

kratkouzlazni akcent, koji se obilježava znakom ' (*potok*).

dugosilazni akcent, koji se obilježava znakom " (*more*).

dugouzlazni akcent, koji se obilježava znakom , (*trava*).

- 73 U vremenu do XIV vijeka bosanski jezik imao je samo dva silazna akcenta " , " (*li-vada, vojnik*) i još jedan stari akcent tzv. metatonijski akut , koji se izjednačio sa dugosilaznim akcentom (*suša > suša*). U XIV vijeku je došlo do prenošenja silaznih akcenata za jedan slog ka početku riječi. Pri tome prenošenju akcent je mijenjao mjesto i intonaciju.

Tako su dobijena još dva nova, uzlazna akcenta. Sav taj proces može se pokazati na primjeru dvije općepoznate riječi: *noga* i *ruka*, i to u njihovim oblicima: nom. jd. *noga*, *ruka* i gen. jd. *noge*, *nike*. Do XIV vijeka bilo je *noga*, a onda se desilo tzv. novoštokavsko prenošenje akcenta za jedan slog ka početku riječi: *noga* > *noga*; bilo je *ruka*, a onda *riika* > *ruka*, bilo je *noge*, a onda *noge* > *noge*, bilo je *ruke*, a onda *ri'ike* > *ruke*. Dakle, kada se stari silazni akcent prenosi na kratki slog, dobijamo kratkouzlazni akcent (*noga* > *noga*). A kad se prenosi na dugi slog, dobijamo dugouzlazni akcent (*raka* > *ruka*). Na mjestu dugog akcenta koji se prenosi za slog naprijed ostaje postakcenatska (poslijeakcenatska) dužina (*noge* > *noge*), koju u bosanskome književnom jeziku obavezno treba izgovarati, jer je ona jedna od glavnih odlika ortoepske (izgovome) norme bosanskoga jezika. Bosanski standardni jezik nema predakcenatskih dužina, jer je na te dužine prenesen silazni akcent sa unutarnjeg sloga ka početku riječi (*sama*; *sama* > *sama*, *b6lnica*; *bOln'ica* > *b6lnica*, *jajnica*; *jajn* 'ica > *jajnica*).

Kratkosilazni akcent imaju npr. sljedeće riječi:

74

konj, *rat*, *kiića*, *r'iba*, *t'ikva*, *sablja*, *osam*, *lahko*, *p'ita*, *kruška*, *vjetar*, *člirdiik*, *gle-dam*, *žlilostan*, *presovati*.

Kratkouzlazni akcent imaju npr. sljedeće riječi:

kosa, *bosa*, *seljak*, *namaz*, *avaz*, *akšam*, *sitan*, *loviti*, *mahala*, *preliti*, *trčati*, *petica*, *plivati*, *prelivoda*, *djevojčica*.

Dugosilazni akcent imaju npr. ove riječi:

kost, *mast*, *post*, *brod*, *dan*, *mrak*, *zfd*, *hrfd*, *sam*, *spavam*, *Hajro* (vok.), *Meho* (vok.), *Bahro* (vok.), *čdlma*, *bfraj*, *radnfci*, *zaduha*, *grddfm*.

Dugouzlazni akcent imaju npr. ove riječi:

bašča, *tama*, *brada*, *sama*, *greda*, *stiha*, *gliiha*, *praha*, *Sena*, *Sejo*, *tetiva*, *kružiti*, *puhati*, *pričala*, *peglati*.

Upogledu jačine i visine tona (intonacije ili kvaliteta) i trajanja naglašenog sloga (kvantiteta) za ova četiri akcenta bosanskoga književnog jezika zaključujemo sljedeće:

75

a) kratkosilazni akcent, odnosno slog pod tim akcentom, izgovara se kratko, pri čemu jačina i visina tona naglo i istovremeno padaju: *kz'ša*, *bUba*, *lopta*, *baba*, *letva*;

b) dugosilazni akcent, odnosno slog koji je pod tim akcentom, izgovara se dugo, pri čemu je ton u početku visok, a zatim se istovremeno sa jačinom izgovora i upadljivo spušta (pada, slabi): *sfn*, *rudnfk*, *logor*, *drag*, *ledan*;

c) kratkouzlazni akcent, odnosno slog pod takvim akcentom, izgovara se kratko, pri čemu visina tona raste, a jačina izgovora opada pri završetku izgovora naglašeno g sloga: *livada*, *jilniik*, *koza*, *sačekati*, *pregleda*);

d) dugouzlazni akcent, odnosno slog pod tim akcentom, izgovara se dugo, pri čemu visina tona stalno raste, na taj način da gajačina izgovora gotovo ne može pratiti i dah se gotovo gubi: *blizu*, *!zida*, *lopov*, *ravna*, *greda*.

- 76 Rekli smo da neakcentirani slogovi u bosanskome jeziku mogu, također, biti krat- ki ili dugi. Kratkoća nenaglašenih slogova ne obilježava se znacima, dok se dužina obilježava znakom (a) iznad vokala (*drilgova*). To su tzv. neakcentirane dužine. Kratkoća neakcentiranog sloga može se javljati i ispred i iza akcenta: *generacija, razgovarati, prosac, soba, sjenka*.

Dugi neakcentirani slog može se nalaziti *samo* iza akcenta, a nikada (ili izuzetno rijetko, što nom1a u principu ne dopušta) ispred akcenta: *dječāče, čitam, pŕšem, pjesama, brzinom*.

- 77 Neakcentirane dužine javljaju se u bosanskome jeziku kao stalno obilježje nekih riječi i nekih oblika riječi.

1. u nekim padežnim oblicima kod imenica:

- a) u gen. jd. imenica ž.r.: *žene, sestre, vode, noge, nike*;
- b) u instr. jd. imenica ž.r.: *ženom, sestrom, vodom, nogom, nikom*;
- c) u gen. mn. imenica sva tri roda: *gradova, sela, polja, glava; priglavaka*;

2. u određenom obliku pridjeva:

bfzf, dobri, novf, mlćidi, dobrane, novome, tuđeg, mladeđ;

3. u oblicima prezenta:

s/Ušam, zapažam, prigovaraš;

4. u obliku iperativa:

sačekaj, pogleda}, sačekajte, pogledajte, zapjevajmo.

Imnoge druge riječi i njihovi različiti oblici imaju nenaglašene dužine:

zapftan, mlJ, obrojan, lječilište, ognjŕšte, lednfk, zabrinfitost, radost, mllidost, drugar, štenad.

Dužina sloga, dakle, dio je oblika riječi, a time i morfologije, ne samo fonetike (fonologije), odnosno morfonologije. Skup svih osobina uzlaznog i silaznog tona akcenta, jačine izgovora, dužine ili kratkoće, akcentiranih i neakcentiranih slogova naziva se *prozodija* ili *akcentuacija* bosanskoga književnog jezika.

- 78 Postoje sljedeća glavna pravila akcentiranja riječi bosanskoga književnog jezika:

a) jednosložne naglašene riječi mogu imati samo silazni akcent, dugi ili kratki:

/Ud, hUd, glld, mlad, lfst, dfn, prŕst, krij, diin, jii, mf, moj, tvoj, znii; m'z'š, loš, broš, šlil, sliz, lliv, koš, plis, trf, blef, kup, ćup, son, nliš, sliv, sve, slid, klid;

b) višesložne riječi mogu imati bilo koji od četiri književna akcenta na prvome slogu:

kratkosilazni: *drlima, odvala, nesigiiran, carevina, slidžak, slihat, mezar, prenijela*,
 kratkouzlazni: *vOda, kosac, gora, motika, saćma, ležati, zelen, obraz, sećija, Devleta*;

dugosilazni: *suša, grudi, sumnjam, Trčivničanin, plešem, gćidam*,
 dugouzlazni: *seka, mlada, saditi, razlikujitći, bivalo, vikati*;

c) na unutarnjim slogovima višesložnih riječi može stajati samo uzlazni akcent (pored toga što takav akcent može stajati i na prvom slogu):

kratkouzlazni: *planina, dolina, kapetan, ramazan, terzijan, osloboditi*,
dvogodišnjica;
 dugouzlazni: *začetak, dobitak, divanija, očekivati, duhaniti*.

Silazni akcent je, dakle, uvijek na prvom slogu, osim u rijetkim slučajevima njegovog javljanja na krajnjem slogu u uzvicima ili onomatopejskim riječima (koje su nastale oponašanjem zvukova u prirodi):

aha, oh6; uhit, fiju isl.

Pravila upotrebe akcenta bosanskoga književnog jezika mogu se formulirati i na drugi način (po kriterijumu samoga akcenta, njegove intonacije i dužine, kao i nenaglašanih dužina):

1. silazni akcenti stoje samo na prvome slogu;
2. uzlazni akcenti mogu stajati na svakom slogu, osim na posljednjem;
3. dugi slogovi mogu biti pod akcentom ili iza akcenta, ne mogu biti ispred akcenta;
4. jednosložne riječi imaju samo silazne akcente (duge ili kratke).

U mnogim riječima bosanskoga jezika promjenom oblika mijenja se i akcent:

vOda, vode, vodu, vodo, vodom, voda, vodama; grćid, gradq: gradu, griidovi, pisati, pšsem, piši, pisao, pšsan, pišiići, pisah; liihak, lahka, lahko, lahki, lahkoga, lG.hko; malehan, malehnf, male/ma, malehno, dobar, dobra, dobro, dobrf, dobre.

Takve promjene imamo i u različitim izvedenicama od tih riječi: *vodenjak, vodeni-ca, vodeni; lahkzć, lahkovjerica; dobrićak, dobrićina*.

Po pravilu, jedna riječ ima jedan akcent, a samo u iznimnim slučajevima može imati i dva akcenta (ali nikad više od dva). Takav dvostruki akcent javlja se u složenicama:

narodnooslobodilačk f, kontrarevolticija, kontrašpijunaža, rćidiostanica, austrougarski;

Tako iu nekim riječima orijentalnoga porijekla u bosanskome jeziku:

ćikibetihajr, bigajrihlik, ćibu-zemze, ćibu-hajat, alejhisselam, aua-hiilla, allahrahmetle.

Osim slučajeva javljanja dvaju akcenata u jednoj riječi, u bosanskome jeziku katkad će se javiti i oblici riječi sa dvije moguće vrste akcenata (alternativno), tzv. akcenat-ski dubleti. Tako npr. imamo dvojako izgovaranje akcenta u oblicima jednine ličnih zam-

79

80

81

jenica za sva tri lica: *mene/mene, tebe/tebe, njega/njegii, sebe/sebe*. Akcenatske dublete imamo i u oblicima infinitiva: *doći/doći, poći/poći, naći/naći, sfći/sfći, prfći/prfći, vilći/vući, tući/tući, tresti/tresti*.

- 82 U ijekavskom izgovoru bosanskoga književnog jezika u dvosložnoj zamjeni jata (sa *ije*) pojavljuju se dvije vrste akcenta:

a) kratki silazni akcent na prvome slogu:

s'ijeno, b'ijel, brijeg, sn'ijeg, riječ, m[iječ, D]ep, sljep, vl)ek,

pri čemu je sljedeći, drugi slog kratak; u književnom jeziku tu nema nenaglašene postakcenatske dužine. Jednosložni izgovor raširen u razgovornom bosanskome jeziku: [*sjena, bje!, snjeg*] nije osobina ortoepske (izgovorne) norme bosanskoga jezika;

b) kratki uzlazni akcent na unutarnjem slogu (u drugom itrećem obično):

mlijeko, sijelo, bijelo, rijeka, lijepa, prilijepiti, oslijepiti;

pri čemu se (dvosložno i jednosložna) duljenje tog akcenta, rašireno u bosanskome razgovornom jeziku, ne smatra osobinom bosanskoga književnog jezika: [*mlijeko-mlijeko, sijelo-sjeto, bijelo-bjelo* isl.].

- 83 Od pravila da silazni akcenti stoje samo na prvom slogu ima izuzetaka. Takav je slučaj u složenicama, npr. *sivoplava, svijetložitii, poljopr 'ivreda, kupoprOdaja, primopredaja, samouprava*, pri čemu se u većem broju slučajeva kratkosilazni akcent na unutarnjem slogu u bosanskome književnom jeziku pretvara u kratkouzlazni:

poljoprivreda, kupoprodaja, primopredaja, samoilprava, kakav je slučaj i sa riječima: *ranoranilac, ranoranilačkž*.

- 84 Riječi neslavenskoga porijekla, najčešće tzv. evropeizmi, prilagodili su se akcenatskom sistemu bosanskoga književnog jezika, tako da se one izgovaraju sa kratkouzlaznim akcentom, a ne sa kratkosilaznim, kako je to često u razgovornom jeziku [*intelligentan, komandlint, dirigent* isl.]. U takvim riječima književni akcent je sljedeći:

intelligentan, elegantan, permanentan, kurentan, transparentan, evidentan, komandant, dirigent, student, asistent, silplent, docent, maturant, kalodont, diletant, producent, konkurent, laborant, lingvist, slavist, komunist, solist, turist.

Tako je i u riječima:

oktliiitor [a ne okupdior], generator [a ne generator], agigiitor [a ne agigdior], audicija [a ne audfcija], represalija [a ne represdlija], završetakii [a ne završetakii], iz1izetiika [a ne izuzetaka], interesantan [a ne interesantan], filharmonija [a ne filharmonija], mikrofoniija [a ne mikrofonija], enciklopediija [a ne enciklopedija].

Nazivi država upotrebljavaju se, također, sa kratkim uzlaznim akcentom na unutarnjem (drugom) slogu:

Jugosliivija, Aiistriilija, Pensilviinija, Transilviinija, Mauritiinija.

Sa kratkim uzlaznim akcentom također se upotrebljavaju složenice tipa:

televizija [a ne *televizija*], *evrovzzija* [a ne *evrovfzija*], *intervizija* [a ne *intervfzija*].

Riječi orijentalnoga porijekla u bosanskome jeziku javljaju se sa sve četiri književna akcenta i sa postakcenatskim dužinama. Npr. takve riječi iz turskog jezika sa sufiksima -*lija*, -*đija* i -*luk*, u početku su primane sa akcentom izvornog jezika, pa se one npr. i danas u starostokavskim govorima (u Srbiji i Crnoj Gori) tako izgovaraju: [*baka fʒ'Ja*, *bakračfz'a*, *ćumurdijja*, *ćevabdiz'a*, *kestendijja*, *batagdiijja*, *ašigdiž'Ja*, *bakalilk*, *bečarluk*, *bl'avadžiluk*, *kujundžiluk*]. Ove riječi u bosanskome književnom jeziku pa i u dijalektima toga jezika upotrebljavaju se sa kratkouzlaznim akcentom na drugom slogu:

bakarlija, *bakračlija*, *ćumurdžija*, *ćevabdžija*, *kestendžija*, *batagdžija*, *ašigdžija*, *bakaluk*, *bečarluk*, *bojadžiluk*, *bravadžiluk*, *kujundžiluk*.

Tako će se i svi orijentalizmi u bosanskome književnom jeziku javljati sa onim akcentima i postakcenatskim dužinama sa kojima se javljaju i riječi slavenskog porijekla:

a) kratkosilazni akcent:

džezva, *feredža*, *odaja*, *ćage*, *bambaška*, *baš*, *beg*, *begovina*, *bent*, *čair*, *mej*, *čust*, *šeher*, *farda*, *guta*, *halva*, *manga/a*, *merhabii*, *pajte*, *sofra*, *hadž*, *SGZ*, *vakat*;

b) kratkouzlazni akcent:

agda, *agaluk*, *ahbiib*, *akšam*, *Allah*, *bardak*, *Bajram*, *bedevija*, *bela*, *bešika*, *bis-milliih*, *bilrek*, *čaršaf*, *čaršija*, *delija*, *dilber*, *dimije*, *sabah*, *sinija*, *ikindija*, *đerdan*, *Ferid*, *haj*, *hajat*, *haliil*, *hamii.l*, *haram*, *hatma*, *helić*, *ibrik*, *mahr*, *jemenija*, *tabut*, *kahva*, *kahvenisati*, *kandilj*, *kašika*, *Kur'an*, *kilrbiin*, *sahan*, *Meka*, *mehlem*, *mek-teb*, *merhamet*, *mev!Ud*, *mujezin*, *oklagija*, *peškir*, *pilav*, *seliim*, *somun*, *ramazan*, *šehid*, *tepsija*, *terzijan*;

c) dugosilazni akcent:

dfn, *nam*, *Salko* (vok.), *Halko* (vok.), *Sajmo* (vok.), *Ramko* (vok.), *sdhdlle*, *ddetosum*, *haj-vdj*, *mdšallah*, *babo*, *badžo*, *Bego* (vok.), *dždn*, *Fajko* (vok.), *Fehmo* (vok.), *han*, *jara*, *Juso* (vok.), *kdlfa*, *mdl*, *pdjdo*;

d) dugouzlazni akcent:

ahmedija, *babo*, *burazer*, *ćasa*, *dženaza*, *Emina*, *Ferhadija*, *hamajlija*, *Hamid*, *matiih*, *Medina*, *muhadžir*, *nena*, *deda*, *sehara*, *iftariti*, *teravija*, *vaktija*.

Postoje riječi koje se u bosanskome jeziku javljaju bez akcenta i koje se akcenat-ski oslanjaju na riječi ispred ili iza sebe. Riječi koje nemaju svoga akcenta nazivaju se *kli-tike* (*nenaglašeni*). Razlikuju se dvije vrste klitika: *enklitike* (*zanaglašeni*) i *proklitike* (*prednaglašeni*).

85

86

87

- 88 Enklitike su riječi koje nemaju svoga akcenta već čine izgovoru intonacijsku cjelinu sa riječima ispred sebe. To su obično nenaglašeni (kraći) oblici ličnih zamjenica i kraći oblici pomoćnih glagola *jesam* i *hoću*, te upitna riječca li:

Zamjeničke enklitike su: *me* (:mene), *te* (:tebe), *ga* ž *nj* (:njega), *je* *iju* (:nju), *mi* (:meni), *ti* (:tebi), *mu* (:njemu), *joj* (:njoj), *nam* (:nama), *vam* (:vama) *im* (:njima), *ih* (:njih).

Npr.: *Sačekat ćeme, donesi mi, prevario te, ponlčujii vam, neka 'fm; hoćeš li?*

Glagolske enklitike su: *sam* (:jesam), *si* (:jesi), *je* (:jeste), *smo* (:jesmo), *ste* (:jeste), *su* (:jesu), *ću* (:hoću), *ćeš* (:hoćeš), *će* (:hoće), *ćemo* (:hoćemo), *ćete* (:hoćete), *će* (:hoće).

Npr.: *b'io sam, tamo ćemo doći, mf bismo uradili.*

Proklitike su riječi bez akcenta koje se naslanjaju na riječi iza sebe i kao izgovor na cjelina upotrebljavaju se sa tim riječima. Dakle, akcenatski se naslanjaju na riječi koje joj slijede. Proklitike su prijedlozi, riječce i veznici. Npr.: *živim u gradu, čekam u avliji, jd i on.*

- 89 Proklitike u nekim slučajevima na sebe mogu prevući akcent koji je pripadao sljedećoj riječi, riječi na koju se proklitika naslanjala. Kad proklitike stoje ispred riječi sa silaznim akcentom (" , ""), one u bosanskome jeziku prevlače na sebe taj akcent, pri čemu akcent ostaje isti, silazni (tzv. staro prenošenje), ili postaje uzlazni (novo prenošenje). Oba ta primjera karakteristična su za bosanski jezik i njegove dijalekte, naročito drugo prenošenje. Primjeri prenošenja silaznih akcenata na proklitike bez izmjene akcenta (staro prenošenje):

U grad, U polje, na brdo, na vodu, za tobOm, sa tobom, na njega, U srce, U kolo, kroza nj, U snijeg, U rijeku.

Primjeri prenošenja silaznih akcenata na proklitike sa izmjenom vrste akcenta (novo prenošenje):

u kuću, u školu, za knjigu, ispred škole, iza kuće, od kuće, po kući, u kući, u goste, za brata, iz Bosne, iz Bugojna, z'zKonjžca, sa nama, za nama, među nama, o nama; na me, na te, i nama, i vama.

Ovakvo prenošenje i promjenu akcenta imamo i u glagolskim oblicima sa odričnom riječcom *ne* kao proklitikom:

negledam, nepričamo, ne radiš, ne bude, ne sanjam, negleda}, ne rađa}.

- 90 Akcent i njegova svojstva (kvalitet i kvantitet), kao i naglašene dužine i kratkoće, u bosanskome jeziku nerijetka mogu biti nosioci i samih razlika u značenju. Dakle, mogu kao i glasovi (foneme) imati razlikovnu (distinktivnu) funkciju.

U bosanskome jeziku takva uloga akcenta ogleda se u sljedećim primjerima:

grad (led, tuča, krupa)

grdd (naselje)

!Uk (povrće)

!Uk (tradicionalno oružje sa strijelom)

ki/piti (skupljati, sabirati)

kupiti (novcem nabaviti)

<i>pas</i> (životinja)	<i>pds</i> (pojas)
<i>paša</i> (titula)	<i>pīša</i> (ispaša)
<i>pitati</i> (tražiti odgovor)	<i>p'itati</i> (hraniti nekoga; dijete, bolesnika)
<i>slagati</i> (ne reći istinu)	<i>slagati</i> (stavljati zajedno, skupa)
<i>jarica</i> (pšenica zasijana u proljeće)	<i>jiirica</i> (mlado od kože)
<i>breza</i> (drvo)	<i>Breza</i> (krava sa šarama kao u breze)
<i>jarak</i> (prokop)	<i>jarak</i> (oružje, bojna oprema)
<i>lala</i> (tulipan)	<i>tala</i> (carski dvorjanin, dvorjanik)
<i>para</i> (novac)	<i>para</i> (vođena para, isparenje)
<i>zabl̩t</i> (zabačen kraj, mjesto)	<i>zabit</i> (oficir)
<i>zar</i> (mahrama za pokrivanje)	<i>zdr?</i> (upitna)
Muslimanki; kocka u igri tavl̩e)	
<i>zehra</i> (zrno, čestica)	<i>Zehra</i> (žensko ime)
<i>bU la</i> (muslimanska vjeroučiteljica)	<i>bUla</i> (žena muslimanka uopće)
<i>mladež</i> (omladina)	<i>mladež</i> (ben)
<i>guta</i> (izraslina na tijelu)	<i>giita</i> (pogrbljena žena)
<i>htl̩rija</i> (dženetska ljepotica)	<i>hurija</i> (pašnjak, livada), <i>Hitrija</i> (žensko ime)
<i>jaka</i> (kragna, okovratnik)	<i>jaka</i> (snažna)
<i>kalaj</i> (imperativ od <i>kolati</i>)	<i>kalaj</i> (lahko, bez napora)
<i>maja</i> (domaćica)	<i>maja</i> (kvas, kvasac)
<i>manija</i> (strast, suludost)	<i>manija</i> (značenje, smisao)
<i>mile</i> (biće, insan, ljudski stvor)	<i>m'ile</i> (drage)
<i>saja</i> (prebrojavanje; čađ, garež)	<i>saja</i> (deblja čoha)
<i>sala</i> (nosila za ranjenike, bolesnike)	<i>sala</i> (učenje mujezina kad neko umre)
<i>sfn</i> (muško dijete)	<i>s'in</i> (arapsko slovo s)
<i>silra</i> (red, linija)	<i>sura</i> (poglavlje u Kur'anu)
<i>pala</i> (klis i pala, narodna pastirska igra)	<i>pala</i> (dvosjekli mač, lopata)

Nosilac razlike u značenju može biti ne samo različita vrsta akcenta već i samo njegovo mjesto u riječi:

<i>A.lija</i> (muško ime)	<i>Alija</i> (žensko ime)
<i>Remzija</i> (muško ime)	<i>Remzija</i> (žensko ime)
<i>Fahrija</i> (muško ime)	<i>Fahrija</i> (žensko ime)
<i>kapama</i> (vrsta jela od mesa i povrća)	<i>kapama</i> (od <i>kapa</i> , <i>kape</i>)
<i>sredina</i> (dio hljeba)	<i>sredina</i> (okolina, ambijent; središte, centar)
<i>mehka</i> (pridjev)	<i>mehka</i> (vrsta slatke pite)
<i>mesela</i> (vjerski problem, vjersko pitanje)	<i>mesela</i> (uzrj. <i>na primjer</i>).

Nosilac razlike u značenju može biti i neakcentirani slog, u zavisnosti od toga da li je dug ili kratak:

gore (iznad, povrh)

kiiće (mn. od *kuća*)

guše (nom. mn. od *guša*)

Bila! (muško ime)

Misfr (Egipat)

gore (od *goljetž*)

kiiće (gen. jd. od *kuća*)

guše (gen. jd.)

bila! (dio konjske opreme)

misir (kukuruz)

- 92** Koliko od akcenta i nenaglašene dužine ili kratkoće zavisi značenje riječi, pa i uopće stilski uobličena jezička cjelina, o tome nam govore sljedeća dva stiha data u obliku neke vrste akcenatske igre riječi:

Gore gore gore gore

no što gore gore dolje.

(*gore*=na visini, *gore*=komparativ od loše, zlo;

gore=množina od imenice *gora*, *planina*;

gore=*prezent* od glagola *gorjeti*)

- 93** Za pravilan književni izgovor u bosanskome jeziku veoma je važno da se (kad je riječ o akcentu) izgovaraju neakcenatske dužine, jer su one odlika ortoepske norme toga jezika. U bosanskome razgovornom jeziku jačaju tendencije nedosljednog izgovora i gubljenja tih dužina. Te tendencije naročito treba suzbijati u školi, na radiju i televiziji. To se može učiniti upornim insistiranjem na pravilnom izgovoru i na izgovaranju svake neakcentirane dužine koja postoji u bosanskome književnom jeziku.

Pravilan izgovor postakcenatskih, odnosno nenaglašanih dužina imamo npr. u sljedećim primjerima:

Bosne i Hercegovine, drugova, sklđpčimo, dogovčirčimo se, svakodnevnzm, nfiho-vfh, predsjedavajući, ne misllmo i sl.; a ne Bosne i Hercegovine, kako se npr. često čuje na radiju i televiziji kad spikeri ili urednici izgovaraju:

[*Rddio Bosne i Hercegovine ili Televizija Bosne i Hercegovine i sl.*], što je posljedica zapostavljanja ortoepske norme bosanskoga jezika. Ona se zapostavlja čak i tamo gdje se po prirodi posla mora posebno njegovati (radio-televizija).

- 94** Za usavršavanje književnog izgovora akcenata bosanskoga jezika najbolje mogu poslužiti književna djela bošnjačkih i bosanskih pisaca. Kao primjer uzet ćemo dvije pjesme. Jedna je antologijska pjesma *Balada o medvjedici* savremenog bošnjačkoga pjesnika Džemaludina Latića.

BALADA O MEDVJEDICI

Davno-hej, drvoredi triputsu već od studi sv'islil-

čekali smo voz u gradu u kojem sad brojfm minute.

Zadugo došao nz je ibili smo ljilti, pokisli.

A kad se pojavila iz hudžerifke žbuke,

ta košara svjetlosti rdštrkane, žilte,
 pislula je, a mf smo, napozdrav, u vls digli ruke.
 Slid smo rdzdvojeni. Čuvajfi me šmajseri i ži'ca!
 Svlike noći, upola dvan 'est, slilšiim: 'istžvoz
 zove nas i trāHpo hladnom gradu, tfižno billjeć.
 Ljutita što nas većjednom nejma, hulme
 i nl'z mrak se truntavo odvilče, putem bljelllz tračnica,
 sa svojom k'ikom i sapima, vukući kulje,
 medvjedica kojoj su oteli mladil!zče.
 A tf-gdje si sada? Umotana u šal, na kojoj stanici zebeš?
 Pčelice promrzlii sred piista ullšća!
 Ni ove noći, ni neke idiiče noći,
 ni u sva sv'itčinjaplava, o! -nijedan voz neće obradovati tebe,
 neće ti donijeti n'išta -osim dalekog pfska,
 po srcu biča krvava.

Džemaludin Latić

Druga pjesma sa obilježenom prozodijom (akcentom) bosanskoga jezika jeste čuvena *Emina*, koju je veliki srpski pjesnik iz Bosne i Hercegovine Aleksa Šantić napisao na čistom bosanskome jeziku.

EMINA

Sinoć, kad se vratih iz topla hamama,
 prođoh pokraj bašte staroga imama;
 Kad tlima u bizšti, u hladu jasmína,
 S ibrikom u ruci stlijiiše Emina.

Ja, kakva je pusta! Tako mi imana,
 Stfd je ne bi bilo da je kod Sultana!
 Pajoš kada šeće iplećima kreće,
 Ni hOdžžn mi zapis više pomoć neće!

Jiijoj nazvah se!iim. Al moga mi dina,
 Ne šće ni da čuje fzjepii Emina;
 No u srebrn ibrzk zahvatila vode,
 Pa po bizšti đule zalivati ode.

Sgrana vjetar duhnu, pa nizpleći paste
 Rlispote joj onepletenice gCtste:
 Zamirisa kosa ko zumbuli plavi,
 A meni se krenu bururet u glavi!

*Malo nepodnuh, mojega mi dina!
 Al meni ne dođe [ijepa Emina,
 Samo me je jednom pogledala mi'ko,
 Niti haje alčak, što za njome dkoh!*

Aleksa Šantić

Glasovne promjene iglasovni zakoni (II)

- 95** U uvodnom dijelu Fonetike i fonologije ukazali smo na prirodu i zakonomjernost glasovnih promjena kad je riječ o mijenjanju (pomjeranju) osjećaja za glas i njegovom prelasku u drugi glas; npr. promjena starih nazalnih vokala *i* i *o* u samoglasnike *e* (<) i *u* (<*o*), ili izmjena zadnjonepčanog vokala *jeri* (*v*) u vokal prednjeg reda *i* i *sl*.

Glas se, međutim, mijenja i u neposrednom dodiru sa drugim glasom, gdje se glasovi jedan drugome prilagođavaju po izgovoru. Tako npr. u izvedenoj riječi *prosidba* prema osnovnom glagolu *prositi*, bezvučni suglasnik *t* ispred zvučnog suglasnika *b* pretvara se u zvučni suglasnik *d*, kako bi se dva glasa izjednačila po zvučnosti. Slične primjere pretvaranja suglasnika imamo i u sljedećim riječima:

kosidba (<*kosit*+*ba*; *t*>*d*), *predodžba* (<*predoč*+*ba*; *č*>*dž*), *tobdžija* (<*top*+*dži*-*ja*, *p*> *dž*), *buregdžinca* (<*burek*+*džinica*; *k*>*g*), *prehrambeni* (<*prehran*+*beni*; *n*>*m*), *stambeni* (<*stan*+*beni*; *n*>*m*).

Ili npr. u riječi *današnji* prema osnovnoj riječi *danas* imamo mijenjanje suglasnika *s* ispred prednjonepčanog sonanta *nj* u nastavku za tvorbu pridjeva, pri čemu se to *s* pretvara u prednjonepčano *š*, kako bi se dva glasa jedan drugome približili po mjestu tvorbe, tj. oba postala prednjonepčana.

- 96** Osobina je glasova da se oni jedan drugome prilagođavaju pod određenim uvjetima i u konkretnim glasovnim prilikama. Glasovi jedan na drugoga djeluju. Oni se po nekim svojim osobinama ujednačuju, približavaju se jedan drugom po izgovoru. Pri tome dolazi do postepenog mijenjanja glasa, čiji je konačan rezultat njegov prelazak u drugi glas. Kada od jednoga glasa dobijemo drugi glas, tada je riječ o *glasovnoj promjeni*. A kad utvrdimo uvjete pod kojima se jedan glas mijenja u drugi glas, tada smo odredili *glasovni zakon* promjene toga glasa. Tako npr. za promjenu *s* u *š* u primjeru *današnji* važio je glasovni zakon:

nepčani suglasnik mijenja se ispred nepčanog suglasnika u nepčani suglasnik.

Taj zakon, međutim, ne znači da se svako *s* ispred nepčanog suglasnika mijenja u *š*. U bosanskoj književnoj jeziku imamo npr. riječi *snježan*, *snjegovi*, *snjegovit*, *snjegiljica*, *Snješko* (*Bijelić*) i sl. To bi onda značilo da je glasovni zakon prelaska *s*>*š* ograničen samo na određene slučajeve. Glasovni zakon smo u stanju precizno odrediti tek onda kad znamo koliko je on ograničen, kad odredimo sve uvjete pod kojima se jedan glas mijenja u drugi glas. Primjeri *snježan* i sl. govore o tome da se suglasnik *s* u književnom

jeziku ne mijenja ispred /ʔi/, kad to *nj* vodi porijeklo od sonanta *n* i sonantaj *u* zamjeni *jata*. To ograničenje se proširuje na sve takve slučajeve; nema promjene nenepčanog suglasnika u nepčani suglasnik u slučajevima ijekavskog izgovora riječi. Ilinpr. riječi: *izljibiti se*, *razljepotati se*, *iznjedriti* i sl. govore o tome da se nenepčano *z* u prefiksu ne mijenja ispred nepčanog glasa kojim započinje osnovna riječ u složenom glagolu. To je još jedno ograničenje u glasovnom zakonu mijenjanja suglasnika *s* i *z* u *š* i *ž* ispred prednjonepčanih glasova. Pošto se ovaj glasovni zakon odnosi samo na strnjne suglasnike *s* i *z* (kako imamo u primjerima *iščeznuti*, *tr'iješće*, *plčišće*, *grožde*, *gvOžde* i sl.), ali ne i na ostale nenepčane suglasnike Uer imamo primjere *otčepiti*, *potčiniti*, *Žepče*, *Župča* i sl.), tada ga možemo precizno ograničiti i utvrditi:

Zubni suglasnici s i z mijenjaju se ispred prednjonepčanih suglasnika u njima srodne nepčane suglasnike š i ž:

br'iješće (od *briješte* > *briješće* > *briješće*), *hrčišće* (*hrastje* > *hrasće* > *hrašće*), *lišće* (*listje* > *lisće* > *lišće*), *iščiliti* (*izčiliti* > *iščiliti* > *iščiliti*), *išcep/-kati* (*izčeprkati* > *iščeprkati* > *iščeprkati*).

Pravila ove izmjene ne zahvataju slučajeve a) kada se suglasnici *s* i *z* nalaze u prefiksu ispred sonanata *lj* i *nj*: *razljitiiti*, *iznjihati*, *z'zlyedriti*; b) ispred istih ovih sonanata u ijekavskoj zamjeni *jata*: *slyežina*, *bješlyeti*, *razljevak*, *ozljeda*, *razljepšati se*, *razijepotati se*.

Postoje neke opće karakteristike glasovnih zakona koje važe za bilo koji glasovni zakon (kako za ovaj koji smo naveli, tako i za sve ostale glasovne zakone). To su sljedeće karakteristike: 97

1. Glasovni zakoni ne važe uvijek jednako za čitav prostor jednoga jezika. Tako npr. u bosanskoj jeziku imamo dijalekte u kojima se izgovara *prutje*, a ne *pruće*; *lfstje*, a ne *lišće*; *rodjak*, a ne *rOđak*; *p6jti*, a ne *poći*; *dojde*, a ne *dOđe*, ili *meja*; a ne *međa*; *preja*, a ne *pređa*; *mlajf*, a ne *mlađi*; ali nema ni jednog podrnčja na prostoru dijalekata bosanskoga jezika u kojem nije dosljedno izvršena promjena *k* u *č* ispred *e*, kao npr. *junače*, ili promjena *g* u *ž* ispred *e*: *Bože*, *druže* i sl.

2. Glasovni zakoni mogu važiti posebno za književni jezik, a posebno za dijalekte, odnosno za govore koji su dijalekatska baza tome jeziku. Npr. u dijalektima bosanskoga jezika imamo izgovor [*ražljitiiti*, *izljibžti*, *ražljevati*, *ražljevak*, *đevojka*, *čerati*], ali je u književnom jeziku prihvaćena samo: *razljutiti*, *izljubiti*, *razlivati/razlijevati*, *razljevak*, *djevojka*, *tjerati*.

3. U glasovnim promjenama nisu rijetki slučajevi dvostrukog mijenjanja glasova, po jednom i po nekom drugom glasovnom zakonu; npr. u glagolu *iščašiti* imamo dvije promjene. Prva je jednačenje po zvučnosti, promjena *izčašiti* > *iščašiti* (*z* > *s*), a druga je jednačenje po mjestu tvorbe, prijelaz nenepčanog u nepčani glas: *iščašiti* > *iščašžti* (*s* > *č*), tako i u *iščeznuti* (< *iščeznuti* < *izčeznuti*). Tako je i u primjerima *išči{pati}*, *iščuti se* i sl.

4. Glasovne promjene se dešavaju u raznim vremenima i etapama razvoja jezika; postoje u bosanskoj jeziku promjene naslijede 11e. iz praslavenskog jezika (čak i one za-

čete u još daljoj prošlosti), kao što su palatalizacija, jotovanje i sl. Ali postoje i one koje su nastale mnogo kasnije u nekom od perioda razvoja bosanskoga govornoga jezika (kakva je npr. promjena sonanta *lu* vokal *o* na kraju riječi ili sloga, koja se dogodila u XIV vijeku). Ijedne i druge osobine, međutim, danas predstavljaju odlike gramatičkog sistema bosanskoga jezika, bez obzira na veliku razliku među njima u samoj starini promjene.

5. *Jedan glasovni zakon važi samo za jedan period ra:zVoja jezika (duži ili kraći)*, a kad taj zakon prestane važiti, onda on na različite načine biva narušen i poremećen. Tako npr. zakon prve palatalizacije važio je za praslavenski jezik. Ali on je prestao važiti u razvoju bosanskoga jezika, pa je tako u mnogim slučajevima ponovo uspostavljen izgovor konsonanta *k* ispred vokala *e* i *i*. Kad u bosanskome jeziku imamo oblike *junaci*, *drnže*, *Bože* i sl., to znači da je sačuvana glasovna promjena po starom (praslavenskom) zakonu. A kad imamo u jednim slučajevima *miičfn*, *djevojčfn*, a u drugim slučajevima *Salki*, *Nurki* ili *Alke-Ajkin*, *Anke-Ankin*, *miijke-miijkin* (pored *miičfn*), onda u jednom slučaju imamo očuvanu promjenu po starom glasovnom zakonu, a u drugom slučaju imamo vraćanje, odnosno ponovno uspostavljanje suglasnika *k* pod utjecajem srodnih riječi ili oblika. Takva pojava zove se *analogija*. Analogija je glasovna pojava u kojoj se pod utjecajem srodnih riječi ili oblika unosi jedan glas mjesto drugoga koji je nastao u rezultatu neke starije glasovne promjene, odnosno glasovnog zakona te promjene. U jeziku se u jednom vremenu među sobom isprepliću glasovne promjene nastale po glasovnim zakonima i promjene nastale po analogiji, koje su suprotne tim glasovnim zakonima i koje daju drukčije rezultate. Analogija, u stvari, znači promjene u jeziku koje se dešavaju onda kad prestane važiti neki glasovni zakon.

Analogija u jeziku ne može djelovati dok je na snazi neki glasovni zakon; ona djeluje tek onda kad je glasovni zakon prestao važiti (mada u jeziku posljedice glasovnog zakona veoma dugo traju). Da nije tako, u bosanskome bi se jeziku oblicima *junače*, *drCtže* već odavno izgovarali jilniike, *druge*, jer je *tojilntiče*, *družē* posljedica glasovnog zakona prve palatalizacije, koji je važio u praslavenskom, ali ne i u bosanskome jeziku. Ali sam bosanski jezik u sebi čuva vrlo stare osobine kakva je i ova praslavenska. Tako je i inače sa svakim jezikom; da on dugo vremena čuva ostatke starine u sebi, mada se sam stalno mijenja. Ali te njegove promjene teško su dostupne savremenici. Nama se čini da se jezik ne mijenja zato što ga našim golim (nelingvističkim) okom ne možemo sagledati. Jer jezik je po svojoj prirodi promjenjiva, a nije statična, neizmjenjiva pojava. Čovjek obično smatra da je jezik ono što je u njemu danas, a ne ono što se u njemu kroz vijekove dešavalo.

98

Postoje slučajevi da nekadašnju glasovnu promjenu ispred vokala u današnjem jeziku nemamo zato što taj vokal u vrijeme važenja glasovnog zakona nije ni bio na tome mjestu; umjesto njega tu je bio neki drugi vokal. Tako npr. u riječima *ldša*, *kipiti*, *ruke*, *noge*, *muhe*, *gloginja*, *kneginja*, *prvake* i sl. iza konsonanta *k* nije bio današnji vokal *i* ili *e* već neki drugi vokal (npr. vokal *y* u riječi *lyša* i sl.). Ilineke riječi u vrijeme vršenja prve palatalizacije nisu ni bile poznate slavenskim jezicima; one su se u njima pojavljivale kasnije, kad (praslavenski) glasovni zakon prve palatalizacije više nije važio: *general*, *gigant*, *gerilac*, *hećim*, *heljda*, *h'iljada*, *hfr*, *hidžra*, *hiseta*, *Hidajet*, *Hercegovina*, *kino*, *kibla*, *kijamet* isl.

Nasuprot tome, u nekim riječima danas imamo izvršenu staru glasovnu promjenu zato što taj vokale na tome mjestu nije bio takav kakav je danas: *bježati* (<*beg-eti*), iza prednjonepčanog *ž* (odnosno *g*) nije bilo *a* već drugi glas; ili *kričati* (<*krik-eti*), *slilšati* (<*sluh-eti*) ili *lučac* (<*lukbcb*). Suglasnik *č* u ovom posljednjem primjeru na prvi pogled i nije nastao pod utjecajem glasovnog zakona prve palatalizacije, ali samo na prvi pogled; mjesto vokala *a* u vrijeme važenja toga glasovnog zakona bio je drugi glas, glas ispred kojega se *k* mijenja u *č* po (praslavenskom) zakonu prve palatalizacije.

99

Promjene samoglasnika

Promjena *o* u *e*

Pošto glasovne promjene iglasovni zakoni koji su se vršili u prošlosti ostavljaju svoje posljedice i u današnjem jeziku, takve posljedice javljaju se i u promjeni samoglasnika *o* u samoglasnik *e*. U prošlosti bosanskoga jezika jedno vrijeme je važio glasovni zakon: iza mehkkih (palatalnih) suglasnika (iza suglasnika koji se tvore na prednjem nepcu) samoglasnik zadnjeg reda *o* prelazio je u samoglasnik prednjeg reda *e*. On se time asimilirao (jednačio) prema tim prednjonepčanim suglasnicima.

100

Pored današnjih mehkkih suglasnika *ć* i *đ* i sonanata *j*, *lj* i *nj*, u prošlosti bosanskoga jezika mehki su bili i ostali prednjonepčani suglasnici *ž*, *š*, *č*, *dž* i *c*, kao igrupe *Lfr* i *žd*, *pa* i sonant *r*. Iza svih tih glasova, tamo gdje je po porijeklu bilo *o*, to *o* se svuda mijenjalo u vokale *e*.

U bosanskome jeziku posljedice takvog glasovnog zakona imamo i danas. U većini kategorija u kojima se nekad vršio prelazak *o* u *e* iza palatalnih glasova, očuvali su se rezultati toga prelaženja, mada oni nisu sačuvani dosljedno u svim kategorijama; to je znak da je taj glasovni zakon već odavno prestao važiti.

101

a) U instr. jd. imenica m.r. javlja se nastavak *-om* ukoliko se osnova ne završava današnjim, ili nekadašnjim palatalnim suglasnicima:

bratom, svatom, dostom, gostom, postom, prutom, drugom, plUgom, bzjednzkom, ibrikom, pliiimenom, Sulejmanom, Osmanom, lvanom, dPzmanom, evladom, zarom, griidom, malom, rubom, zflborn, stubom, topom, snopom, plastom, plaštom.

Ali u imenica kod kojih se osnova završava na neki prednjonepčani glas, tada obično imamo nastavak *-em*:

ATGjem, sjiijem, Korajem, zmojem, kraljem, kandiljem, fitiljem, panjem, Kovanjem, konjem, plličem, mačem, sačem, kolGčem, brisačem, Griibčičem, mladićem, sinčićem, prutićem, Tepićem, Osmanovićem, Zejnilagićem, Šćdikovićem, nožem, CArem, kulašern.

2. Ali se pod utjecajem raznih drugih glasovnih promjena, suprotnih po rezultatu odasimilacije (jednačenja), i ovdje javljaju naporedne upotrebe vokala *o* i *e*, npr.:

102

pejzažem/pejžažom, spužem/spužom, mužem/mužom, pjevričem/pjevačom, igračem/igračom, apašem/llipiišom, kovačem/kowičom, nosačem/nosačom, učačem/učačom, kopačem/kopačom, jahačem(jahačom, plivačem/plivačom, goničem/goničom, vodičem/vodičom, sendvičem/sendvičom, pajdašem/pajdašom.

Kod riječi gdje se u prethodnom slogu nalazi vokal *e* dolazi do pojava disimilacije (razjednačavanja), pa se u nastavku ovih oblika javlja vokal *o*, bez obzira na to da li je u osnovi mehki ili tvrdi suglasnik:

Bečom, krečom, skečom, sprejom, kejom, keljom, Senjom, cldešom, pešom, vešom, pendžerom, demiom, Emiom, Zejnilom.

b) U nom. nm. (a tako uglavnom i u ostalim padežima) imenice m. r. javljaju se sa infiksom *-ov-*, ako se osnova završava nenepčanim ili zadnjonepčanim suglasnikom, pa unamo:

gradovi, robovi, grobovi, snobovi, bokovi, lakovi, rakovi, bPkovi, bikovi, svatovi, velovi, valovi, drilgovi, ha1fovi, phl.govi, rogovi, s'inovi, zarovi, parovi, golubovi, snopovi, plastovi.

Ali ako se osnova takvih imenica završava nekim od prednjonepčanih suglasnika, ili nekada mehkim sonantom *r*, tada najčešće imamo infiks *-ev-*:

mačevi, tračevi, sačevi, mzlževi, noževi, križevi, sptlževi, pin1jevi, maljevi, krajevi, zmajevi, kraljevi, brjevi, Sl7l1tđevi, Cl1lrevi, prištevi (a iprfštovi).

c) Rezultati ove promjene dosljedno se čuvaju kod imenica srednjeg roda, gdje se vokal *e* mjesto vokala *o* javlja i u nominativu i u zavisnim padežima. Iza suglasnika koji ni u prošlosti bosanskoga jezika nisu bili mehki uvijek je nastavak *-o*:

selo, čelo, prelo, sijelo, vrelo, krilo, čedo, kPdo, brdo, grlo, pero, koljeno, čudo, di'tlo, slovo.

Ali u poziciji iza prednjonepčanih suglasnika (kao i iza grpa *št* i *žd*) i iza nekadašnjih mehkih *r* *ic*, redovno ide samoglasnik *e*:

kolje, polje, zelje, znanje, imanje, ribanje, kllinjanje, pošćenje, gošćenje, lice, oštrice, biće, piće, ognjžšte, bttnjžšte, siržšte, jerl.šte.

d) Prisvojni pridjevi imaju nastavak *-ov* kod imenica m.r. na suglasnik kad im se osnova završava nenepčanim ili zadnjonepčanim suglasnikom:

Sz'nanov-Sinanović, Šabanov-Šabčznović, ZiWov-Zulfović, Satkov-Salković, Pd vlov-Pavlović, kapetimov-Kapetimović, sokolov-Sokolović.

Ako im se osnova završava na prednjonepčani suglasnik ili nekadašnji mehki sonant *r*, tada imaju nastavak *-ev*:

Đorđev-Đorđević, bmjaktarev-Bwjaktarević, Urošev-Ur6šević.

Iza sonanta *r* javlja se i nastavak *-ov*, jer svako *r* nije bilo mehko, a i ono mehko je očvrslilo, tako da se u današnjem jeziku javljaju naporedni oblici *-ev* i *-ov*:

Serdarev/Serdčirov (Serdarević/Serclarović), bPdiirevlbPdarov (Brdarević/Brdarović), Hajdarev/Hajdarov (Hajdarević/H4idarović);

ili *p 'isfirev/pl'sarov, stanarevstilniirov, brodiirevlbrodiirov, mfinčirev/m[inarov, te-sčirevletesčirov, slastiččirevslitsiččirov, n1uhtarenzlmuhhtarom, cestfirem/cest firom, pastirem/pastiom, rudarem/rudarom, kalendarem/kalendarom.*

U primjerima kao: *Omerov-Omerović (Omerović), dilberov-Dilberović* samo je nastavak -ev jer dolazi do disimilacije (razjednačavanja) prema *e* u prethodnom slogu (da se ono ne bi ponovilo), ili je samo sa prefiksom -ev- u bošnjačkim prezimenima iz nekih drugih glasovnih razloga: *Dizdarević, Baždarević* i sl.

e) U nom. jd. zamjenica *i* pridjeva s.r. iza tvrdih suglasnika ili u padežnim oblicima tih riječi muškog i srednjeg roda javlja se samoglasnik *o*:

ovo, ono, to, svako, dobro, hromo, novo, ovogli-ovome, onogfi-onome, toga-tome, svc1koga-svakome, dobroga-dobrome, hromoga-hromome, novoga-novome.

Ali iza mehkkih suglasnika stoji vokal -e:

moje, tvoje, svoje, naše, vaše, čz'je, kje, vnlće, tilđe, sfnje; mojega-mojemu, tvojega-tvojemu, svojega-svojemu, nilšega-našemu, vašega-vašemu, čz'jega-čz'jemu, vnlčega-vrućemu, tilđega-tilđemu, sfnjega-s f1jemu.

To je zato što se o iza prednjonepčanih suglasnika u prošlosti bosanskoga jezika pretvaralo u *e*, a rezultati te promjene očuvali su se do danas.

3. U nekim slučajevima naporedo sa vokalom *o* upotrebljava se vokal *e* čak i iza 103
nenepčanih suglasnika, iza zubnih *s* i *z*. Ti glasovi su srodni sa suglasnicima *š, ž, č*, iza kojih je dolazilo do promjene vokala *o* u *e*, jer su oni u nekadašnjem jeziku bili mehki. Tako su naporedni oblici:

mrazovilmrazevi, mlazovi/mlazevi, nosovi/nosevi, ki{rsovi/kursevi, št6sovilšt6sevi, pojasovi/pojasevi.

4. U vok. jd. imenica ž. r. na -a javljaju se oblici sa -o ili sa -e u zavisnosti od sug- 104
lasnika ili sonanta na kraju osnove -da li je on bio mehki ili tvrdi:

ženo, goro, zoro, morijo, rano, ali kiimrijice, jaranice, drugarice, Milžce, A'lice, mada se tu javljaju i naporedni oblici Danice/Danica, selice/selico, zlbojice/ilbojico, ukoljice!ttkoljico.

5. Ima slučajeva, odnosno gramatičkih kategorija, u kojima se vokal *o* javlja i iza 105
prednjonepčanih pa čak i iza današnjih mehkkih suglasnika, ili je takva upotreba pretežnija u odnosu na upotrebu sa samoglasnikom *e*.

a) Tako je u instr. jd. imenica ž. r. na -a i zamjenica ženskog roda:

diišom, gilšom, silšom, Milšom, Hašom, flašom, ldšom, baščom, h'-šom, voljom, Nađom, Slađom, Sanjom, Ta1yom, zmoz'jom, prijom, strujom, Miljom, Silljom, ·mojom, tvojom, svjom, kojom, vašom, niišom.

b) Naporedna upotreba vokala *e* i *o* je u izvedenim glagolima tipa:

prijateljovati/prijateljovati, iičiteljovati/ičiteljovati, bl'čevatilb'ičovati, mačevati/mačovati.

- 106** 6. Kod složenica sa spojnim samoglasnikom postojale su tendencije upotrebe samoglasnika *-o-* ne samo iza očvrsljih prechonepčanih suglasnika kao u primjerima: *mišolovka, mišomor* i sl. već i iza današnjih mehkih prednjonepčanih suglasnika, pa čak i iza sonanta *j*:

konjokradica, biljojed, bućoglav, riđobrad.

Ipak se i ovdje javlja upotreba i sa *o* i sa *e*, dakle, dubletni oblici, od kojih se i jedan i drugi smatraju književnim oblicima. To se odnosi na riječi složene *saprednji, srednji, zadnji, gornji i donji*, kod kojih se u bosanskome jeziku izvjesna prednost ipak daje oblicima sa *o*, mada su i oni sa *e* u pisanoj tradiciji bosanskoga jezika:

prednjonepčanž/prednjenepčan f, srednjoazljskilsrednjeaz fjski, srednjoevropski/srednjeevropski, srednjovjekovni/srednjevjekovn f, zadnjonepčani/zadnjenepčan f, gornjodrinskž/gornjedrinski, gornjovakufskz/gornjevakufski, gornjoluzičkl/gornjeluzički, gornjolimskž/gornjelimski, donjovakufski/donjevakufski, donjohlžički/donjeluzički.

Prijevoj vokala

- 107** Još u indoevropskom i u praslavenskom jeziku došlo je do promjena korijenskih vokala, vjerovatno zbog akcenatskih promjena i promjene kvantiteta (dužine izgovora) samoglasnika. Posljedice takvih promjena postoje i u današnjem jeziku, naročito u izvedenim glagolima, tj. u njihovoj tvorbi.

Tako npr. u riječima *plesti.plot; teći.tok* javljaju se takve promjene kod vokala. Riječi *plesti iplot* kao i riječi *teći i tok* među sobom su značenjski srodne, ali su srodne i po svom sastavu, odnosno emitologiji. Osnova *plet-* (npr. *pletēm, pletoh*) i imenica *plot* imaju sve iste glasove, odnosno foneme koji su u istom rasporedu. Razlika je samo u tom što u prvoj riječi između *l* i *t* imamo vokal *e*, a u drugoj riječi vokal *o*. Tako je i sa riječima *teći.tok*, gdje se osnova *tek-* (*tekoh, teći < tek-ti*) i imenica *tok* također razlikuju po vokali-ma *e:o*. Takve razlike mogu se javljati ne samo između dva vokala, već i između tri vokala, npr. *e:o:i* kao u *plesti:plot:preplitati* i sl.

Takve promjene vokala, izvršene u korijenu srodnih riječi, nazivaju se *prijevoj vokala* (*alternacija, apofonija*).

- 108** U današnjem bosanskome književnom jeziku javljaju se sljedeći prijevoji vokala:

a) prijevoj dvaju vokala:

e:o=plesti.plot, teći.tok;

e:i=plesti:preplitati, zaplitati;

e:u= tresti:trus, mesti:mutiti;
i:o=izvirati:izvor, birati:izbor, p'iti:pojiti, b'iti:bOj, I'iti:loj; timirati:umor,
odilpirati, podupirati:otpor;
i:u=sl'pati:usuti, posipati, posuti;
o:a=hrom:hramati, bosti:ubadati, ponoviti.ponavljati, · obnoviti:obnavljati,·
a:i=taći:t'icati, maći:m'icati;

b) prijevoj sa tri vokala:

e:o=i=plesti:plot.preplitati; teći:tok.uticati;
e:i:o=razderati:razdirati: razdor; teći:ttticati:točiti; reći.poricati.sročiti.

7. U korijenu riječi gdje je nekad u praslavenskom, staroslavenskom i starobosanskom jeziku bio poluglas, u današnjem jeziku nema samoglasnika (*briiti, umrijeti, zvati*), dok se u drugim oblicima tih istih riječi i u etimološki srodnim riječima javlja korijenski samoglasnik (*berem, ltmirati, zovem*). Utakvim slučajevima imamo prijevoj koji vodi porijeklo od poluglasa. U riječima kao *bra-ti<bbra-ti, zva-ti<zbv-a-ti*, poluglas se nalazi u slabom položaju, jer je bio ispred sloga sa punim vokalom, pa se u njima gubio. U štokavskim govorima poluglas je u jakim položajima davao vokal *a*, a u slabim se gubio. Tako smo imali *ddn<dbnb, siin<sbnb, petak<petkbb, pas<pbsb*.

109

Zbog gubljenja poluglasa u slabom položaju u našim primjerima glagolske tvorbe došlo je do pojave prijevoja mlađega tipa, koji možemo nazvati starobosanskim prijevojem:

0:e=briiti:berem (bra-:ber-), priiti.perem (pra-.per-)
{:o=zviiti:zovem (zva-:zov-).

8. Prijevoj vokala može biti kvalitativni i kvantitativni. *Kvalitativni prijevoj* je onaj prijevoj gdje imamo promjenu kvaliteta, odnosno vrste samoglasnika u korijenu riječi (korijenskoga samoglasnika), pri čemu se ne mijenja kvantitet (dužina) vokala. Npr.: *dovesti:dovoditi, berem:izbor, provesti.provoditi*.

110

9. *Kvantitativni prijevoj* je prijevoj kod kojeg imamo promjenu kvantiteta korijenskog samoglasnika. Npr.: *leći:lijegati, umoriti:umarati, izmisliti:izmfsljati, promisliti.promišljati, zapjevati:zapijevati, zadjenuti:zadijevati*, gdje imamo prijevoj *e:ije, o:a, i:i,je:ije*.

111

Nepostojano *a*

U bosanskom jeziku uočljivo je javljanje samoglasnika *a* u određenim oblicima riječi i u određenim pozicijama, a da se taj vokal u drugim pozicijama tih istih riječi ne javlja. Ako za primjer toj pojavi uzmemo riječ *lovac*, uočiti ćemo na osnovu svih oblika promjene te riječi da se samoglasnik *a* javlja samo u obliku nom. jd. *lovac* i u obliku gen. mn. *lovaca*, i to u poziciji između sonanta *v* i suglasnika *c*: *-vac, -vaca*. U svim ostalim padežnim oblicima to *a* se ne javlja: jd. *ldvac-lovca-lovcu-lovca-lovcem-lovcu*; mn. *lovci-lovaca-lovcima-lovce-s lovcima-o lovcima*.

112

Porijeklo ovakve pojave vezano je također za prošlost našeg jezika. Ta imenica nekad je glasila *lovcb*, gdje je bio poluglas u drugom i trećem slogu. Taj poluglas je bio sastavni dio glasovnog sistema našeg jezika. On se već od XI vijeka počeo gubiti na kraju riječi i u otvorenim slogovima. Najprije se u ovoj riječi poluglas gubio na kraju sloga, gdje je bio u slabom položaju (*lovcb > lovbc*). Poluglas iz prethodnog sloga gubljenjem poluglasa na kraju riječi jačao je i našao se u tzv. jakoj poziciji, da bi se zatim vokalizirao (XIII-XIV vijek). Tako smo u nom. jd. dobili oblik *lovac*. U zavisnim padežima u starom jeziku je prije gubljenja poluglasa bilo *lovca-lovcu*. U takvoj poziciji poluglas se nalazio u slabom položaju, jer je bio ispred sloga sa punim vokalom. On se tada gubio. Na taj način smo dobili i to nepostojano *a*, čija nepostojanost je uvjetovana različitim položajem poluglasa u riječi. "Postojano *a*" vodi porijeklo od poluglasa u jakoj poziciji (koji se vokalizirao), a nepostojano *a* od poluglasa u slabom položaju (koji se gubio). Takvo *a* javlja se i u mnogim drugim imenicama ovoga tipa: *lonac-lonca-lonaca*; *k6lac-k6lca-k6laca*; *hropac-hropca-hropaca* i sl.; i kod njih se to *a* javlja samo u dva padeža: u nom. jd. i gen. mn. U ostalim padežima ga nema, te se to *a* stoga i naziva *nepostojanim a*.

113 Ovakvo nepostojano *a* u bosanskome jeziku javlja se i u sljedećim oblicima i primjerima:

a) u nom. jd. i gen. mn. mnogih drugih imenica m.r.:

vrabac (nom. jd.)-*vrapca* (gen. jd.)-*vrapci* (nom. mn.)-*vrdbiica* (gen. mn.); *junac-junca-junci-junaca*; *mulac-mulca-mulci-mulacii*; *kobac-kopca-kopci-kobiicii*; *samac-samca-samci-sdmacii*; *jamac-jamca-jamci-jamiicii*; *momak-momka-momci-momaka*; *itštipak-itštipka-itštipci-itšžpakii*; *šipak-šipka-šipci-š fpiikii*; *smittljžvac-smittlfivca-smittlfivci-smittljviiica*; *glumac-glumca-glumci-glftmaca*; *hiltar-hiltra-hiltri-hatara*; *papak-papka-papci-pdpaka*; *tv6rac-tv6rca-tv6rci-tv6raca*; *okorak-okorka-okorci-okoraka*; *mućrdc-mućka-mućci-mućaka*;

b) u gen. mn. imenica s.r. i ž.r. sa osnovom na različite grupe suglasnika:

sedlo (nom. jd.)-*sedla* (gen. jd. + nom. mn.)-*sedala* (gen. mn.); *bedro-bedra-bedara*; *kOplje-kOplja-kopalja*; *djevojka-djevojke-djevojaka*; *b'itka-b'itke-b'itaka*; *mačka-mačke-mačaka*; *daska-daske-dasaka*; *sestra-sestre-sestara*; *t'ikva-t'ikve-t'ikava*; *načve-načvz/niičava*; *račve-riičvz/riičava*; *blječve-blječvz/blječava*;

c) u nom. jd. m.r. neodređeno ga pridjevskog vida:

dobar (:dobrl, dobra, dobro), *lahak* (:lahkl, lahka, lahko), *mehak* (:mehkl, mehka, mehko), *malehan*, *krhak*, *prhak*, *častan*, *jiisan*, *mudar*, *gorak*, *jadan*, *čemeran*, *gladan*, *mučan*;

d) u nom. jd. nekih zamjenica m.r.:

sav (:svl'), *'ikav* (: 'ikakvi), *n'ikav* (:n'ikakvi), *tiikav*, *onakav*, *kakav*, *kojekakav*, *nekakav*, *svakakav*;

e) u različitim glagolskim oblicima:

rekao (:rekla, rekle, rekli), *došao* (:došla, došle, došli), *stl'gao* (:stl'gla, stl'gle, stl'gli), *stekao*, *mogao*, *zanemogao*, *prešao*, *jesam* (.jesmo, jeste);

t) u tvorbi glagola složenih sa prefiksima:

izatkati (:istaći <iz+taći), *razaznati* (:razjuriti, razljevati), *izagnati* (:izgoniti), *odagnati* (:odgoditi), *razasuti* (:razseliti > raseliti);

gdje se iza prefiksa javlja nepostojano *a* kad se taj prefiks nađe ispred suglasničke grupe (iz+gnati), ali se to *a* ne javlja kad je prefiks ispred glagola sa jednim početnim suglasnikom (iz-goniti);

g) u nekim prijedlozima uz pojedine oblike:

sa Muhamedom, *sa sžnom*, *sa knjigom*, *sa Kur 'tnom*, *sa mnom*, *sa nama*, *sa vama*, *ka gradu*, *ka tekiji*, *ka kibli*, *nl'za stranu*, *nl'za se*, *uza kuću*, *uza me*, *kroza šumu*, *kroza me*, *poda mnom*, *poda me*, *preda mnom*, *preda me*, *oda me*.

U ovakvim slučajevima nepostojano *a* javlja se u prijedlozima uz imenske riječi sa 114 bilo kojom grupom suglasnika (*sa mnom*), ili bilo kojim strujnim suglasnikom (*sa sžnom*, *sa ženom*, *kroza zžd*, *kroza šumu*), ili nekim drugim suglasnikom jednakim sa suglasnikom u prijedlogu ili sličnim njemu (*ka kibli*, *ka gradu*).

Ali će se takvi prijedlozi javljati i bez nepostojanog *a*:

s hOdžom, *s bratom*, *s btibam*, *uz kuću*, *s vama*, *uz drvo*, *nizpotok*, *nl'z nos*, *s tobOm*, *s teferiča*, *k moru*.

Prijedlozi sa nepostojanim *a* i bez nepostojanoga *a* dosta slobodno se upotrebljavaju, što znači da se često javlja njihova naporedna upotreba:

s tobam/sa tobam, *s bratom/sa bratom*, *s kosom/sa kosom*, *s nogom/sa nogom*, *spuncem/sa puncem*, *s amidžom/sa amidžom*, *s daidžom/sa daidžom*, *k livadi/ka livadi*, *kroz kuću/kroza kuću*, *uz štalu/uza štalu*, *uz stranu/uza stranu*, *nl'z stranu/nl'za stranu*, *s hilom/sa hilom*,

ali će uvijek biti bez nepostojanog *a*:

nz'zbrdo, *nl'z nos*, *nz'zulicu*, *pred njega* (alipreda nj), *pred džamijom*, *pod nju*, *pod njega* (alipoda nj), *pred nju*, *pred njfm*.

Od oblika sa nepostojanim *a* kod imenica koje se završavaju na -ak, treba razlikovati imenice sa takvim završecima kod kojih nije riječ o nepostojanom *a*, nego o tzv. "postojanom" *a*: 115

Devetak (gen. *Devetaka*, a ne *Devetka*), *sedmak*, *junak*, *mutvak*, *rl'bnjak*, *sadžak*, *merak*; *Bjelak*, *Petak* (prezimena).

Tako će imenice *iftar*, *muftar*, *Serdar* i sl. također biti bez toga nepostojanog *a*, kao koje to npr. u riječima *Jbar* (gen. *ibra*), *tigar* (gen. *tigra*). Tako je i u riječima *ravnjak*,

zornjak, gornjak, ili u prezimenima *Zorlak, TOrlak* isl., gdje je genitiv *ravnjaka, zornjaka, gornjaka; Zorlaka, TOrlaka*. Npr. u žargonskoj riječi *cvonjak* (:gen. *cvonjka*) ili u riječima *dronjak* (:dronjka), *ganjak* (:ganjka), javlja se nepostojano *a*. Ali to nepostojano *a* npr. nemamo u gen. žargonizma *crnjak* (gen. *crnjaka*), ili u mikrotoponimu *Brezjak* (gen. *Brezjaka*), ili u orijentalizmu *ahmak* (gen. *ahmaka*) itd.

Asimilacija G ednačenje) i disimilacija (razjednačavanje) glasova

- 116 Glasovi se, kako je već rečeno, u međusobnom dodiru mijenjaju, tj. utječu jedni na druge. To se dešava ili prilagođavanjem izgovora (artikulacije) jednoga glasa prema drugome, ili gubljenjem nekih njegovih sastavnih dijelova artikulacije i to kad se dva ista ili slična glasa nađu jedan do drugoga. Kad se dva *različita* glasa nađu jedan do drugoga, tada u jeziku može doći do jednačenja među njima, tj. da se jedan od njih prilagođava drugome i da prelazi u taj drugi glas. Takva glasovna promjena naziva *sejednačenje* odnosno *asimilacija* glasova. Ona može biti djelimična ili potpuna. To zavisi od toga da li se glas prema drugom glasu izjednačava samo u nekoj osobini, ili se izjednačava potpuno.

Druga pojava mijenjanja glasova ogleda se u tome da se dva ista ili srodna glasa kad se nađu u neposrednom dodiru jedan od drugoga udaljavaju. Oni se razjednačavaju (disimiliraju) kako bi se izbjegla nagomilavanje istih ili sličnih glasova. Takva promjena naziva se *disimilacija (razjednačavanje)*. I jedna i druga promjena zahvataju i samoglasnike i suglasnike.

Sa ovim glasovnim promjenama vezane su i neke drnge promjene koje im mogu ili prethoditi ili sljediti iza njih (npr. sažimanje samoglasnika, gubljenje suglasnika, uprošćavanje suglasničkih grupa i sl.).

Asimilacija (jednačenje) samoglasnika

- 117 Asimilacija samoglasnika je potpuno izjednačavanje različitih vokala kad se oni u riječi ili u govornom nizu nađu u neposrednom kontaktu. Tada se jedan od vokala prilagođava drugome, tako da prelazi u taj drugi glas. Takve promjene bile su u prošlosti bosanskoga jezika, a njezine rezultate zatičemo i u današnjem jeziku. Imamo npr. naporednu upotrebu riječi čije se obje forme smatraju pravilnim:

koga/kojega, tvoga/tvojega, moga/mojega, kome/kojemu, tvome/tvojemu, mome/mojemu, dvoga/dvojega.

U svim tim naporednim oblicima, vokalu *o* (u prvim riječima ovih parova) odgovara grupa *-oje-* (u drugim riječima iz ovih parova): *koga/kojega, tvoga/tvojega*. Oblici na drugome mjestu ovih parova po porijeklu su stariji, jer su se iz njih razvili prvi oblici ovih parova. Tako npr. u obliku *kojega* došlo je najprije do gubljenja sonantaj, pa se dobio oblik *koega*. Tada su se jedan do drugoga našla dva različita vokala *o* i *e*. Izgovor vokala *e*

prilagodio se izgovom prethodnog samoglasnika *o*, prelazeći u taj samoglasnik *o*, čime je dobijen oblik *kooga*. Nakon toga dolazi do još jedne (naknadne) glasovne promjene. To je sažimanje (kontrakcija) dvaju vokala *o* (*oo*) u jedno *o*, ali obavezno u dugo *o* (*o*), zato što su dva kratka *o* dala jedno dugo *o*. Tako se na kraju dobije oblik *koga*. Taj isti proces odvijao se i sa oblikom *tvojega* > *tvoega* > *tvooga* > *tvogo* i sl. Takva asimilacija samoglasnika je i u primjerima:

pojas > *poas* > *paas* > *pds*, *zajec* > *zaec* > *zeec* > *zec*, *čitaješ* > *čitaeš* > *čitaaš* > *čitaš*.

Asimilacija samoglasnika može biti *progresivna* i *regresivna*. *Progresivnu asimilaciju* imamo u slučajevima kad se dmgi glas u glasovnoj grupi prilagođava prvome, tj. kad dmgi glas prelazi u prvi glas:

dvojega > *dvoega* > *dvooga* > *dvoga*; *tvojega* > *tvoega* > *tvooga* > *tvoga*.

Regresivna asimilacija javlja se kad se prvi glas iz glasovne grupe prilagođava drugome, tj. prvi glas prelazi u taj dmgi glas:

pojas > *poas* > *paas* > *pds*; *zajec* > *zaec* > *zeec* > *zec*.

Disimilacija (razjednačavanje) samoglasnika

Disimilacija je glasovna promjena koja nastaje u težnji da se izbjegne nagomilavanje više istih samoglasnika kad se oni nađu u neposrednom dodiru. Takvu pojavu nalazimo npr. u oblicima instr. jd. imenica m.r., gdje će se javljati dva nastavka: *-om* i *-ern* iza prednjonepčanih suglasnika, gdje bi se, inače, očekivao samo nastavak *-em*:

a) *Bregočem*, *LUpočem*, *Malkočem*, *Pdlošem*, *sjdjem*, *krajem*, *nožem*;

b) *Bečom*, *krečom*, *pešom*, *peškešom*, *adešom*, *kejom*, *sprejom*, *ježom*, *Grabežom* (*grabežom*), *mladežom*, *garežom*, *smradežom*, *svfbežom* (*svrabežom*), *padežom*, *bđežom*.

U primjeru a) ostao je historijski naslijeđen nastavak *-em* ispred prednjonepčanih suglasnika ili sonanta *j*, dok je u primjeru b) iza istih takvih suglasnika nastavak *-om*. Tu je, u stvari, došlo do procesa razjednačavanja, odnosno disimilacije vokala *e* i *o* u dva susjedna sloga: *Bečem* > *Bečom*, *krečem* > *krečom*, *kejem* > *kejom*, *keljem* > *keljom*. Drugi vokal *e* izmijenio se u vokal *o*, kako bi se izbjegla ponavljanje istog vokala *e* u dva susjedna sloga.

Takav isti proces disimilacije samoglasnika događa se i u različitim oblicima zamjenica i pridjeva sa pokretnim samoglasnicima:

mome/*mojemu*, *tvome*/*tvojemu*, *lijepome*; *ttldemu*, *širemu*, *zadnjemu*,

gdje se u primjeru *mome* javlja krajnje *e* zato što se u slogu ispred pokretnog vokala javlja vokal *o* (tako i *tvome*, *lijepome*). U drugom primjeru (*mojemz*) pojavljuje se vokal *u* zato što je u prethodnom slogu vokal *e* (kao i u *tvojemu*, *tudemu*, *svojemu*, *zadnjemu*). Tu je riječ o razjednačavanju odnosno disimilaciji, težnji ka izbjegavanju nagomilavanja istih samoglasnika u susjednim slogovima.

118

119

120

Takvo razjednačavanje javlja se također i u rasporedu množinskih sufiksa -ov/-ev- kad se iza mehkkih prednjonepčanih suglasnika nalazi infiks -ev-: *krajevi, brojevi, slojevi, spojevi, nojevi, zmajevi*, ali će se u drugim riječima javiti oblici sa -ov-: *kejovi, sprejovi, pešovi, vešovi* zato što se u prethodnom slogu nalazi vokal e. Da bi se izbjeglo ponavljanje e u narednom slogu [*kejevi, sprejevi, peševi, veševi*], dolazi do razjednačavanja, tako da e iz drugoga sloga prelazi u o (*kejovi, sprejovi, pešovi, vešovi*).

Sažimanje (kontrakcija) samoglasnika

- 121 Kad se dva ista samoglasnika nađu jedan do drugoga, dolazi do glasovne promjene *sažimanja* ili *kontrakcije* tih samoglasnika. To je proces njihovog spajanja, slivanja u jedan vokal, koji u tom slučaju, uglavnom, postaje dug. Tako npr. sažimanje imamo nakon izvršenoga procesa asimilacije samoglasnika:

kojega > koega > kooga > koga; tvojega > tvoega > tvooga > tvoga;
zaiec > zaec > zeec > zec; pojas > poas > paas > pds.

U tim primjerima *oo > o, ee > e, aa > a*. Sažimanje se ne vrši samo nakon asimilacije samoglasnika. Ono se vrši i u drugim slučajevima (neovisno o asimilaciji) kad se dva ista samoglasnika nađu jedan do drugoga. Takva promjena javlja se u prošlosti bosanskoga jezika nakon promjene sonanta *l* u vokal *o* na kraju sloga, u riječima kao:

sokol > sakoa > soko; stol > stoo > sto; sol > soo > so; vol > voo > vo, gdje imamo sažimanje vokala *oo > o*.

- 122 U bosanskome književnom jeziku ne dolazi uvijek do sažimanja dvaju susjednih samoglasnika kad se oni nađu jedan do drugoga. Takvo sažimanje ne vrši se u složenicama gdje se prvi dio složenice završava vokalom *o*, a drugi diopčinje tim istim vokalom:

narodnooslobodilačkl, crnooka, tamnooka, plavook, poodmaći, poočim,
sljepoočnica.

Takvo sažimanje u književnom jeziku se ne vrši ni u riječima stranoga porijekla: *zoologija, reeksport, deegzistencija, deevropeizacija, deetatizacija, deemocionalizacija.*

Pokretni (fakultativni) vokali

- 123 U književnom jeziku na kraju nekih riječi mogu se javiti samoglasnici koji ne mijenjaju niti značenje niti gramatičku kategoriju te riječi, a u drugim slučajevima te iste riječi javljaju se bez toga samoglasnika. Takvi samoglasnici nazivaju se *sepokretni samoglasnici*, zato što se u istim riječima nekad javljaju, a nekad ne javljaju. U bosanskome književnom jeziku pokretni samoglasnici mogu biti vokali *a, e i u*.

Pošto se kao pokretni vokal najčešće javlja samoglasnik *a*, njega treba razlikovati od nepostojanog *a*, kojem je pokretno *a* samo na prvi pogled slično. Nepostojano *a* vodi

porijeklo od poluglasa inikad se ne javlja na samom kraju riječi. Pokretno *a* obavezno se javlja na kraju riječi inema nikakve veze sa nekadašnjim poluglasom.

Pokretni samoglasnici u bosanskome jeziku javljaju se u sljedećim kategorijama riječi: 124

a) zavisni padeži u pridjevskoj promjeni: *mladog-mladoga; mladom-mladomu-mladome; mliidfm-mlčid fma; mehkog-mehkoga; n1ehki5m-mehkomu-mehkome; mehkfm-mehkfma;*

b) zavisni padeži u zamjeničkoj promjeni: *tvog-tvoga; tvom-tvomu-tvome; tvojfmr-:tvjfm; njfm-njime;*

c) prilozi *kad-kada; sad-sada; tad-tada; n'ikad-nikada; nekad-nekada; katkad-katkada.*

Pokretni vokali upotrebljavaju se slobodno, pa oblici i sa njima i bez njih pripadaju književnom jeziku. Oni se u tom jeziku javljaju ili ne javljaju vezano za čisto zvukovne, odnosno stilske efekte u riječi. Ipak, u bosanskome jeziku oblici sa pokretnim vokalom najčešće se upotrebljavaju onda kad se jedan do drugoga u spojevima riječi nađu dva eksplozivna suglasnika. Pri tome pokretni vokal ima funkciju razdvajanja tih dvaju eksplozivnih suglasnika. Time se izgovor tih glasovnih spojeva čini manje napregnutim; izbjegavaju se dvije suglasničke eksplozije. Takav izgovor je :u primjeru *dobroga druga*. Tu se pokretno *a* u prvoj riječi javlja kako bi razdvojilo dva eksplozivna suglasnika da se oni ne izgovaraju (pa i ne pišu jedan do drugoga) u jednoj sintagmatskoj cjelini.

Tako u bosanskome književnom jeziku treba pisati i izgovarati sljedeće primjere sa pokretnim vokalom *a*:

aktivnoga b6rca, talentfranoga pjesn fka, ubijenoga gangstera, njegovoga dvojnfa-ka, tvoga babe, tada podignem, kada dOđem, n'ikadaphje, bogomilskoga doba, našega predsjednka, vašega prUatelJa, dalekoga griida, l'skopanoga bliiga, daidžinoga kapi/ta, kompjuterskoga teksta, Kzirbiinskoga bajrama.

Promjene suglasnika (i glasnika)

Jednačenje suglasnika

U dodiru jedan s drugim suglasnici se međusobno prilagođavaju, pri čemu dolazi do prelaska jednog suglasnika u drugi. Ove promjene se nazivaju *jednačenja suglasnika*. Postoje dvije vrste jednačenja suglasnika: 1) *jednačenje po zvučnosti*, 2) *jednačenje po njestu i načinu tvorbe*. 126

Jednačenje suglasnika **po** zvučnosti

U govornom se nizu često nađu jedan do drugoga dva suglasnika nejednaka po zvučnosti. Tada se u njihovom izgovoru javljaju artikulacione smetnje. Te smetnje se u tradicionalnoj gramatičkoj terminologiji nazivaju otežan ili težak izgovor. 127

Poznato je da suglasnici među sobom čine parove zvučnih i bezzvučnih suglasnika. To su suglasnici koji se u govornom aparatu izgovaraju na istom mjestu i na isti način, ali se razlikuju po zvučnosti. Iz već date tabele zvučnih i bezzvučnih patova (v. tabelu u t. 19) proizilazi da postoji sedam takvih parova, a da bezzvučni suglasnici *f*, *h* i *c* nemaju svojih zvučnih parnjaka. Glasovi iz prvoga niza (zvučni) izgovaraju se uz treperenje glasnih žica i zato se zovu zvučni suglasnici. Glasovi iz drugoga niza izgovaraju se bez treperenja glasnih žica i zato se zovu bezzvučni suglasnici. Ako se jedan do drugoga nađu dva suglasnika nejednaka po zvučnosti, tada se prvi glas prilagođava drugome, što predstavlja progresivnu asimilaciju suglasnika. Ako je prvi glas zvučan, a drugi bezzvučan, tada prvi suglasnik (zvučni) prelazi u svoj bezzvučni parnjak i tako dobijamo oba bezzvučna suglasnika:

rubac:rubca > rupca; stilbac:stubca > stilpca; žabac:žabca > žapca; vrabac:vrabca > vrapca; iztjerati > istjerati; iztisnuti > istisnuti; odkopati > otkopati; odkovatz > otkovati; odhraniti > othraniti; podkovica > potkovica; bjegstvo > bjekstvo; drška > drška, - drugčiji > drukčijf, - teška > teška, - nizka > nz'ska.

Ako je prvi glas bezzvučni, a drugi zvučni, tada se prvi glas (ovoga puta bezzvučni) prilagođava drugome (zvučnom), pa tako dobijamo oba zvučna suglasnika:

ćevapdžinica > ćevabdžinica; burekdžinčca > buregdžinica; topdžija > tobdžija, - oklopđija > oklobdžija; vračbina > vradžbina; naručba > narudžba; binjekdžija > b'f-njegdžija; salepdžija > salebdžija; svatba > svadba; kositba > kosidba, - ženitba > ženidba.

Bezzvučni suglasnici *h*, *f* i *c*, pošto nemaju svojih bezzvučnih parova, ostaju neizmijenjeni ispred zvučnih suglasnika:

Vrhbosna, Vrhbišće, Zuhdija, Vehbija, Nuhbegović, šahbegović.

Kod jednačenja suglasnika po zvučnosti javljaju se sljedeća odstupanja:

a) ako se zvučni suglasnik *d* nađe ispred bezzvučnih suglasnika *s* i *š*, on se ne mijenja u svoj bezzvučni parnjak (*t*):

grddskf, ljitdstvo, podsjetntk, odsjek, odsjeći, Odstupnica, odstupati, podsvijest, predsjednfk, predstojnik, srodstvo, sudstvo, odselamiti, odsele, odseliti, - odšetati, odšlepati, podšišati, odštampan, odšarafiti;

b) u složenicama, radi očuvanja sastavnih dijelova isamoga značenja riječi:

adhezija, podtekst, jurisdikcija, predturskf, postdipl6mac, ObhOdaš, Podhranjen, Podhrastovi, Podhum;

c) u riječima stranoga porijekla:

habsburški, dragstor, gangster, Vašington, Karington, plebs.

U bosanskome jeziku do jednačenja po zvučnosti ne dolazi ni u orijentalizmima kod kojih se čuva glasovni lik blizak izvornom iz arapskog ili turskog jezika:

fesdžija, hadžskf, hutba, tekbfr, tešitd.

Bošnjačka imena orijentalnoga porijekla pišu se obično bez jednačenja, dakle, također čuvaju izvorni glasovni lik:

Edhem, Midhat, Subhija,

a tako i bošnjačka prezimena:

Grabčanović, Dervišbegović, Zubčević.

Ipak, u bosanskome književnom jeziku pravilni su i oblici sa izvršenim jednačenjem suglasnika po zvučnosti u takvim imenima i prezimenima:

Mithad, Mugdim, Suphija, Magbula; Grapčanović, Zupčević.

Hipokoristici (skraćena imena od milja) od bošnjačkih imena pišu se sa izvršenim jednačenjem po zvučnosti zato što se ti hipokoristici najčešće upotrebljavaju u govoru, gdje se oni izgovaraju samo sa izvršenim jednačenjem:

Sutka, Rapka, SZitko, Dutka.

Kad se suglasnik *đ* nađe ispred nastavka *-stvo*, ne prelazi u svoj bezvučni parnjak *ć*. Tu je u pitanju odstupanje od glasovne promjene jednačenja suglasnika po zvučnosti; jer imamo samo *vođstvo* (u književnom jeziku nikada ne pišemo *voćstvo*).

Jednačenje suglasnika po mjestu i načinu tvorbe

Jednačenje suglasnika po mjestu i načinu tvorbe glasovna je promjena koja zahva-
ta znatno manji broj glasova od jednačenja suglasnika po zvučnosti. Njezini rezultati
ogledaju se kod neuporedivo manjeg broja primjera u bosanskome jeziku. Ovo jednačenje
ograničeno je na: a) strujne zubne suglasnike *s* i *z*; b) na strujni zadnjonepčani suglasnik
h i *c*) na sonant *n*.

a) Kad se strujni zubni suglasnici *s* i *z* nađu ispred prednjonepčanih suglasnika *dž*,
đ, *č*, *ć*, *lj*, *nj*, *š* i *ž*, tada se oni mijenjaju u strujne prednjonepčane suglasnike *š* ili *ž*.

aa) Suglasnik *s* mijenja se u *š*:

lisće > *lšće*, *trijeće* > *tr'ijeće*, *pošćenje* > *pošćenje*, *časćenje* > *čašćenje*, *pršćenje* > *pršćenje*,
misiju > *mšlju*, *nosnja* > *nošnja*, *prosnja* > *prošnja*, *pasče* > *pašče*,
pišćev > *pišćev*, *podnosljiv* > *podnošljiv*, *nesnosljiv* > *nesnošljiv*, *sčepatz* > *ščepati*.

ab) Suglasnik *z* mijenja se u *ž*:

grozđe > *grožđe*, *paznja* > *pažnja*, *mlaznjak* > *mlačnjak*, *mrznja* > *mržnja*,
mirazdžija > *miraždžija*, *voznja* > *vožnja*.

Ako se pri ovakvom jednačenju jedan do drugog nađu dva suglasnika nejednaka
po zvučnosti, tada najprije dolazi do jednačenja (suglasnika) po zvučnosti, pa tek onda do
jednačenja po mjestu i načinu tvorbe:

129

130

izčupati> iščupati> iščupati; izčeznuti> iščeznuti> iščeznuti; izčekivati> žsčekivati> iščekivati; obrazčić> obrasčić> obraščić; razčešljati> rasčešljati> raščešljati.

Ako se suglasnici *s* ili *z* nađu ispred suglasnika *s* ili *ž*, tada se nakon izvršenog jednačenja po mjestu i načinu tvorbe vrši stapanje, slivanje suglasnika:

izživjetz> ižživjetz> žživjeti; izšetati> iššetati> išetali; izšaketati> iššaketatz> iššaketati> iššaketati.

Postoje dva odstupanja od ovog jednačenja:

aa) Kad se suglasnici *s* i *z* nađu ispred sonanata *lj* i *nj* koji se nalaze na početku drugog dijela složenice:

sljubiti [a ne *šljubiti*], *razljutiti* [a ne *ražljutiti*, kako se javlja u nekim dijalektima], *izljubiti* [a ne *ižljubiti*], *iznjhati* [a ne *ižnjhati*], *uzljiljati* [a ne *užljiljati*].

ab) Kad se suglasnici *s* i *z* nađu ispred *lj* i *nj* koje je nastalo jekavskim jotovanjem:

sljeme [*šljeme* u dijalektima], *sljepilo*, *sljepoća*, *bjesnjeti*, *snježan*, *ozljeda*, *iz-njedriti*.

b) Jednačenjem po mjestu i načinu tvorbe suglasnik *h* prelazi u suglasnik *š* ispred afrikatskih suglasnika *č* i *ć*:

Bišćanin (od *Bihćanin*: *Bihiić*), *mješćić* (*mješčić*: *ml'jeh*), *oraščić* (*orahćić*: *orah*), *trbuščić* (*trbuščić*: *trbuh*).

Suglasnik *h* u grupi *hć* ovim jednačenjem može preći u grupu *šč*, ali može ostati i neizmijenjen:

daščem (ali *idahćem*), *drščem* (*drhćem*).

c) Kad se sonant *n* u izvedenim riječima nađe ispred praskavih suglasnika *b* i *p*, prelazi u sonant *m*. Time se on po mjestu tvorbe primiće suglasnicima *b* i *p*, tako da se i sonant i suglasnik izgovaraju na jednome mjestu i na jedan način, dodirom dviju usana:

zelenbać> zelembać, *stanbeni> stamben*f, *crnpurast> dmpurast*, *odbranbeni> odbriimben*f, *prehranbeni> prehramben* f, *činbenik> č'imben*fk.

Ali u složenicama čiji se prvi dio završava sonantom *n*, a drugi počinje suglasnicima *p* ili *b*, ne dolazi do ovog jednačenja, tj. sonant *n* u pisanju ostaje neizmijenjen (mada se uvijek izgovara sa izvršenom izmjenom *n>m*):

jedanput (a ne *jedamput*), *stranputica*, *crvenperka*, *vanbriičnf*, *vanblokovskf*.

Do takvog jednačenja ne dolazi ni u pisanju bošnjačkih prezimena:

Rl'zvanbegović, *Hasanbegović*, *Šahinpašić*, *Sinanpašić*, *Sulejmanpašić*, *Osmanpašić*.

Palatalizacija

Zadnjonepčani suglasnici *k, g i h* ispred samoglasnika prednjeg reda *e i* mijenjaju se u suglasnike *č, ž, š*. To je posljedica nekadašnjega glasovnog zakona u praslavenskom jeziku koji je već odavno prestao važiti, ali se njegovi ostaci javljaju i u današnjem bosanskome jeziku. Ta pojava zove se *palatalizacija* ili *prva palatalizacija* (Ger je najstarija po postanku). Zadnjonepčani suglasnici, odnosno velari, po toj promjeni prelaze u prednjonepčane ili palatalne suglasnike, palataliziraju se. Ovom glasovnom promjenom suglasnici su se približili samoglasnicima po mjestu izgovora; velari su se mijenjali u palatale kako bi se po mjestu izgovora približili vokalima prednjeg reda *e* ili *i*.

131

Palatalizacija se vrši u sljedećim oblicima riječi:

132

a) u vok. jd. imenica m. r.:

junače Ounak-*e*), *vojniče*, *putnžče*, *namjernžče*, *pos/Gnžče*, *pli.tenžče*, *Bože* (Bog-*e*), *drnže*, *vriiže*, *duše* (duh-*e*);

b) u prezentu glagola čij se infitivna osnova završava na *k, g ili h*, kad se oni nađu ispred samoglasnika *e*:

pečem (pekii), *tečem* (tekii), *vučem* (vuku), *tučem* (tukii), *strižem* (strigii);

c) u oblicima mn. imenica *oko* i *uho*:

oči-očiju-očima, *uši-ušiju-ušima*;

d) u aoristu nekih glagola:

rekoh-reče, *makoh-mače*, *digoh-dz'že*, *stigoh-stz'že*;

e) u tvorbi nekih imenica:

momak-momče-momčina, *struk-stručak*; *zriik-zračak*; *mrak-mračan*, *vuk-vučić*; *drug-dritžina*; *rog-rožina*; *stog-stožina*; *priih-prašina*; *mijeh-mješina*; *muha-mušica*;

f) u tvorbi nekih glagola:

muka-mučiti, *trka-trčati*, *sluga-služiti*, *suh-sušiti*, *g!U h-glušiti*.

U nekim oblicima zubni suglasnici *c i z* na kraju osnove riječi također se ponašaju kao zadnjonepčani suglasnici *k i g*, pa se ispred samoglasnika *e i i* mijenjaju u prednjonepčane suglasnike *č i ž*:

starac-stiirče, *otac-oče*; *mjesec-mjeseče-mjesečina*; *ljubica-ljubičica*; *pt'ica-pfičica*; *knez-kneže-kneževina-knežina*; *v'itez-v'iteže*.

Sve ove promjene vršene su u davnoj prošlosti bosanskoga jezika. Kad su se u kasnijem njegovom razvitku jedni do drugih ponovo našli zadnjonepčani suglasnici *k, g i h* i samoglasnici prednjeg reda *e i i*, glasovni zakon palatalizacije nije više važio i velari su ostajali neizmijenjeni. Tako npr. u našem jeziku imamo:

133

ruke, muke, noge, muhe, buhe, junakinja, g!Oginja, boginja, Vlahinja.

To znači da više nije bilo uvjeta za palatalizaciju, a takve glasovne grupe više nisu predstavljale nikakvu poteškoću za izgovor.

Ukoliko se u nekim oblicima riječi ova promjena javi ispred samoglasnika *a*, kao npr.:

grašak (:griih), mašak (:miih), dašak (:diih), trčati (:trk);

to znači da je taj samoglasnik *a* novijega porijekla i da je na njegovom mjestu ranije (u vrijeme vršenja palatalizacije) također bio prednjonepčani suglasnik (*e* ili poluglas prednjeg reda *ɐ*).

U primjerima kao:

junačkf { :junak), momačkf (:momak), društvo (<družstvo:drug), mnoštvo (<množstvo: mnogo),

gdje se ovakva promjena javlja ispred suglasnika, to također znači da ti glasovi nekada nisu bili na tom mjestu, već da je umjesto njih bio neki od samoglasnika prednjeg reda, koji se izgubio.

- 134** Nakon prestanka važenja zakona palatalizacije (koja se još zove i prva palatalizacija), u bosanskome jeziku ponovno se mogla uspostaviti veza velar+vokal prednjeg reda. Utim kombinacijama glasova više se nije vršila nikakva promjena.

U današnjem jeziku javljaju se različita odstupanja, gdje se zadnjonepčani suglasnici *k, g i h* ne mijenjaju u *č, ž i š*, bez obzira na to što se nalaze ispred vokala *e i i*:

a) u oblicima pridjeva, zamjenica i brojeva:

jiiik f-jiiikfm-jiiik fh-jiiik fma; tolikf-tolik fm-tolikh-tolikhfma; nek f- nekfm-nek fh-nek fma; bliigf-bliig fm-blagfh-blag fma; drugf-drug fm-drug fh-drug fma; plah f-ptahrm-plahfh-plahrma; suhf-suhfm-szihfh-suhfma;

b) u oblicima imenica ispred nastavka *-e*:

junake, vojnike, dužnike, riidnfke, vjesnfke, vjerovjesnfke, ruke, sluge, pruge, duge, noge, snahe, muhe;

c) u oblicima izvedenih pridjeva ispred nastavka *-žn* kad se ti pridjevi tvore od imenica:

bankfn od banka, Riinkfn od Riinka, Zfnkfn od Zfnka, Mfnkfn od Mfnka, Salkfn od Sa/ko, Zajkfn od Zajko, Agzn od Ago, b6gfn od Bog, vagfn od vaga, snahfn od snaha, mukin od muha, Zahln od Zaha.

Sibilarizacija (druga palatalizacija, dentalizacija)

- 135** Glasovna promjena u kojoj se zadnjonepčani suglasnici, odnosno velari *k, g i h* ispred vokala imijenjaju u *c, z i s* također se vršila u praslavenskom jeziku, ali u kasnijoj

fazi u odnosu na (prvu) palatalizaciju. Ostatke te davne glasovne promjene nalazimo i u današnjem bosanskome jeziku. I ovdje je (kao i u slučaju palatalizacije) riječ o tome da su se suglasnici približili velarima po mjestu izgovora. U slučaju ove druge (mlađe) promjene velari *k*, *g* i *h* mijenjaju se u piskave strujne suglasnike, sibilante *c*, *z* i *s*. Zbog toga se ona naziva *sibilarizacija* (*dentalizacija*). Ranije se (najčešće) nazivala *druga palatalizacija*, jer je vremenski uslijedila nakon prve palatalizacije. Da bi se razumjelo zbog čega se npr. u jednom slučaju konsonant *k* ispred vokala *i* mijenja u *č* (palatalizacija), a u dm-gom u *c* (sibilarizacija), treba znati da je u drugom slučaju samoglasnik drnkčijega porijekla i da on u vrijeme vršenja (prve) palatalizacije tu nije ni postajao kao vokal *i*; na njegovom mjestu bio je neki drngi samoglasnik.

Sibilarizacija se vrši u sljedećim oblicima:

136

a) u nom. mn. imenica m. r. sa osnovom na *k*, *g* i *h*:

junak-junaci, rOđak-rOđaci, bilbreg-bubrezi, beg-bezi (i begovi), duh-dusi (i duhovi), zamah-zamasi, siromah-siromasi, m'iloduh-m'ilodusi, orah-orasi;

b) u dat. i vok. jd. imenica ž. r.:

ruka-ruci, muka-milci, struka-struci, mdjka-mdjci, bajka-bajci, hlka-!Uci, noga-nozi, snaga-snazi, knjz'ga-knjlzi;

c) u dat., instr. i vok. mn. imenica m. r.:

junacima, rOđacima, bezima, dilsima, zamasima;

d) u imperativu glagola čija se osnova završava na zadnjonepčani suglasnik:

peci (od glagola peći-pekoh-peku), reci (reći-rekoh-reknu), teci (teći-tekoh-tekil), pomozi (pomoći-pomogoh-pomognu), lezi (leći-legoh-legnu);

e) u tvorenju imperefektivnih glagola (glagola nesvršenog vida) od perfektivnih (glagola svršenog vida):

klkati (od kliknuti), nl'cati (n'fknuti), dizati (dlći, dž'goh), izdisali (izdahnuti).

U današnjem bosanskome jeziku i kad je riječ o sibilarizaciji (kao i u slučaju palatalizacije) postoje odstupanja. Ta odstupanja imaju iste uzroke kakvi postoje i za slučajeve odstupanja od vršenja palatalizacije. Ona su, dakle, historijske i analoške prirode, a njima se dodaju i uzroci izbjegavanja promjene u značenju ili nejasnoće u značenju, do koje bi dolazilo u slučaju da se sibilarizacija vrši.

137

U današnjem bosanskome književnom jeziku suglasnici *k*, *g* i *h* ne mijenjaju se u *c*, *z*, *s* iako se nalaze ispred samoglasnika i:

a) kad se ti zadnjonepčani suglasnici nalaze u sastavu ličnih imena i njihovih hipokoristika, pa i prezimena:

Selka-Selki, Kika-Kiki, Dika-Diki, Zika-Ziki, Juka-Juki, Lftka-Lftki, J6ka-J6ki, Zaha-Zahi, Vaha-Vahi, Meho-Mehi, Šeho-Šehi, Kreho-Krehi;

b) kad se zadnjonepčani suglasnici nađu u grupama *zg, ck, sh, čk, ćk* u imeničkim oblicima:

mazga-mazgi, rozga-rozgi, kocka-kocki, pli.cka-plicki, recka-recki, pasha-pashi, mlička-mli.čki, zniička-znlički, tlička-tiički, kvočka-kvočki, prlička-prlički;

c) kad se zadnjonepčani suglasnik *k* nalazi u grupi *tk* u dvosložnim imenicama:

tetka-tetki, motka-motki, četka-četki, Metka-Metki;

d) kad se u riječima sa manje slogova zadnjonepčani suglasnici nalaze sami (a ne u suglasničkoj grupi), gdje bi njihova promjena u strujne suglasnike izazvala nejasnoće u značenju:

seka-seki [a ne seci], bizka-bizki [a ne baci], klika-kliki [a ne klici], dika-diki [a ne dici], pr'ika-prl'ki [a ne prici], l6ga-l6gi [a ne lozi], muha-muhi [a ne musi];

e) u imenicama koje označavaju pripadnost mjestu, narodu, državi i sl., tj. u etnicima:

Sarajevo-Sarajki, Bosna-Bosanki, Hercegovka-Hercegovki, Bilgojanka-Bugojanke, TUzlanke-Tuzlanki, Slavenka-Slavenki, Jugoslavenka-Jugoslavenki, Makedonka-Makedonki, Albanka-Albanki, Amerikanka-Amerikanki, Austrijiinka-Austrijiinki;

f) u imenicama koje označavaju osobu ili životinju po boji ili nekoj drugoj osobini:

pllivka-pliivki, ritmenka-nlmenki, plamenka-pliimenki, omladinka-omladinki.

138

Postoji, međutim, dvojak način izgovora i pisanja nekih riječi (sa izvršenom sibilizacijom ili bez sibilizacije):

a) geografski nazivi tzv. toponimi pišu se i izgovaraju u zavisnosti od toga kako se i u kakvom obliku ti nazivi upotrebljavaju u mjestu ili kraju na koji se odnose, tj. kako ih sami mještani izgovaraju. Tako npr. imamo izgovor sa izvršenom sibilizacijom:

u Banjaluci (Biinjoj Luci), na Rijeci, u Včloj Luci, u !Uci (čest naziv za livadu, nji-vu, plodno zemljište), *na Lijesci* i sl.

Ali se upotrebljavaju i bez izvršene sibilizacije:

u Kreki, u Boki, na Breki (lokalitet u Sarajevu).

Neki od tih naziva upotrebljavaju se sa sibilizacijom i bez sibilizacije:

u Palanci (Palanki), POžezi (POžegi), Lici (Liki).

Na dva načina izgovaraju se i pišu imenice čija se osnova završava na *tk*:

b'itki (i b'ici), pr'ipovijetki (pržpovijeci), krletki (krleci), zagonetki (zagoneci).

Veliki broj odstupanja može se objasniti činjenicom da se *k, g i h* danas s *h*h. koćom izgovaraju ispred samoglasnika prednjega reda.

Jotovanje

Kada je u prošlosti našeg jezika sonantj stajao iza nekoga drugog suglasnika, tada je uvijek dolazilo do nekih glasovnih promjena. Ukoliko su to bili prednjonepčani suglasnici, sonantj se u položaju iza njih uvijek gubio. To je zbog toga što su prednjonepčani suglasnici i inače bili umekšani, tj. oni su u sebi već sadržavali elemente sonantaj. Ni u današnjem jeziku iz istih razloga sonantj ne može stajati iza umekšanih suglasnika, već se on u takvim pozicijama gubi.

139

Kada se u prošlosti našeg jezika sonantj nalazio neposredno iza nenepčanog suglasnika (dakle, tvrdog suglasnika), on je djelovao na taj suglasnik i u spoju sa njim davao neki drugi glas. Takva glasovna promjena u kojoj neki tvrdi nenepčani suglasnik skupa sa sonantom *j* iza sebe daje neki novi prednjonepčani suglasnik, naziva se *jotovanje* (po grčkom nazivju *jota* za glas}).

U rezultatu te glasovne promjene sonantj u dodiru je sa suglasnicima *d, t, z, s* i sonantima *l* i *n* davao nove suglasnike: *đ, ć, ž, š, lj, nj*. Takva glasovna promjena u današnjem jeziku ogleda se u sljedećim kategorijama riječi:

140

a) u komparativu pridjeva (dodavanjem nastavka *-ji* na pridjevsku osnovu):

mldd-mlliđi (<mlad-ji), *tvrd-tvrđi* (<tvrd-ji), *lfid-lilđi* (<lud-ji), *sllidak-slliđi* (<slad-Ji), *žut-žućf* (<žut-ji), *ljut-ljićf* (<ljut-Ji), *krut-krućf* (<krut-ji), *bfz-bržz* (<brz-ji), *nl'zak-nl'žf* (<niz-ji), *b[zzak-b[žf* (<bliz-ji), *visok-vl'sf* (<vis-ji), *dalek-diiljif* (<dal-ji), *cfn-crñjif* (<crn-ji), *tlinak-tiinjif* (<tan-ji);

b) u oblicima prezenta:

glOdatž-glOđem (<glod-jem), *metati-mećem* (<met-jem), *miizati-miižem* (<maz-jem), *vezati-vežem* (<vez-jem), *pisati-p fšem* (<pis-jem), *brz'sati-brl'shem* (<bris-jem), *mljeti-meljem* (<mel-jem), *žeti-žiiñjem* (<žan-jem).

c) Ova promjena se vrši kod svih glagola koji u prezentskoj osnovi imaju samoglasnik *i*, a u infinitivnoj osnovi *i* ili *e* u sljedećim kategorijama:

ca) u trpnom glagolskom pridjevu:

roditi-rOđen (<rod-jen), *sagraditi-sagrađen* (<sagrad-jen), *izraditi-izrađen* (<izrad-jen), *zamladiti-zamladen* (<zamlad-jen), *mlatiti-mtaćen* (<mlat-jen), *pldtiti-pliićen* (<plat-jen), *nuižiti-miižen* (<maz-jen), *piiziti-pližen* (<paz-jen), *nositi-nOšen* (<nos-jen), *prositi-prošen* (<pros-jen), *voljeti-voljen* (<vol-jen), *brániti-briñjen* (<bran-jen);

ch) u osnovi imperfekta:

graditi-grtiđiih (<grad-jah), *brOditi-brOđiih* (<brod-jah), *mliztiti-mlaćiih* (<mlati-jah), *platiti-plaćah* (<plat-jah), *pliziti-pližiih* (<paz-jah), *mlizati-mližiih* (<maz-jah), *voziti-vožiih* (<voz-jah), *nositi-nošah* (<nos-jah), *prositi-prošah* (<pros-jah), *paliti-ptiljiih* (<pal-jah), *zvoniti-zvonjiih* (<zvon-jah);

cd) pri tvorbi učestalih glagola:

zagrciditi-zagrađivati, premlatiti-premlaćivati, opaziti-opažati, obnosžti-obnašati, raspaliti-raspaljivati, ishraniti-ishranjivati;

d) u obliku instr. jd. imenica ž. r. na suglasnik i nastavkom -ju:

gltid-gldđu {<glad-ju}, smrt-smrću {<smrt-ju}.

- 141** U navedenim primjerima jotovanja ova stara glasovna promjena vršila se dosljedno i kod većeg broja suglasnika, a po vremenu vršenja je najstarija. Zato se ova vrsta jotovanja zove *staro jotovanje*. To je jotovanje po kojem se suglasnici *d, t, s i z* i sonanti *l i n* mijenjaju u suglasnike *đ, ć, š, ž, lj, nj*. Ovakvoj vrsti jotovanja bili su podložni još i strujni suglasnik *c* kao i velami suglasnici *k, g, h*, koji su se na najvećim dijelom mijenjali glasovnim promjenama palatalizacijom i sibilizacijom:

a) suglasnik *c* ispred sonanta *j* mijenjao se u prednjonepčani afrikat *č*, što se najčešće dešavalo u oblicima prezenta:

kficati-k fičem {<klic-jem}, m'icati-m'ičem {<mic-jem}, ticati-tfčem {<tic-jem},

b) velari *k, g, h* procesom jotovanja davali su također prednjonepčane suglasnike *č, ž, š*, kao što je to bilo i u procesu palatalizacije. To se najčešće dešava:

ba) u oblicima komparativa:

jtik-jličz (<jak-ji), bltig-bližž {<blag-ji), drtig-drižž {<drag-ji), dug-dužž {<dug-ji), t'ih-tlžž (<tih-ji).

- 142** Rekli smo da je u bosanskome razgovornom jeziku i dijalektima raširena pojava svađenja dvaju afrikatskih parova *č, ć, dž, đ* na jedan par *ć i đ*. Ukoliko se poznaju pravila palatalizacije i jotovanja, ona donekle mogu pomoći u savladavanju pravilne upotrebe, odnosno razlikovanja *č, ć, dž, đ*. Glas *č* inače je postao glasovnom promjenom palatalizacijom, npr.:

ruka-ručica, pečem-peki, junak-junačk, momak-momački;

ali je nastao i u procesu jotovanja.:

plikiati-pliičem, skakati-skačem, jdk-jiič f.

Suglasnici *ć i đ* u ovoj glasovnoj promjeni nastali su jotovanjem zubnih suglasnika *t i d*. Zbog toga treba obratiti pažnju na vezu između *t i ć* ili *d i đ*:

pruće{<prut), građanin(<grad), kretati(>krečem), ali pllikati>plličem, skakati>skačem, vikati>vfčem, sricatz>sr'ičem, m'icati>m'ičem.

- 143** Posebnu vrstu jotovanja imamo u slučajevima kad se usneni suglasnici *b, p* isonanti *m i v* nađu ispred sonanta *j*. U rezultatu takvog jotovanja usneni suglasnici i sonanti ostaju neizmijenjeni. To nije slučaj sa jotovanjem ostalih nenepčanih suglasnika. Ali se zato sonant *l* u poziciji iza tih usnenih glasova mijenja u sebi srodan sonant *lj*, pa tako:

bl>blj, pj>plj, vl>vlj, ml>mlj.

Tu je, zapravo, riječ o umetanju sonanta *l* između *b, p, m* i *v* i sonantaj *a* onda se to *l* stapa sa *j* u sonant *lj*. Ovakvo umetnuta *l* naziva se i epentetsko *l*.

Epentetska vrsta jotovanja javlja se u sljedećim oblicima nekih kategorija riječi:

a) u obliku komparativa pridjeva sa osnovom na neki od spomenutih glasova:

grilb-gn'lblj (<*grub-Ji*), *tup-tupijz* (<*tup-Ji*), *glUp-glupijz* (<*glup-JiJ* ;

b) u obliku prezenta:

zobati-zoblje (<*zob-je*), *klipati-kliplje* (<*kap-je*), *hramati-hrdmlje* (<*hram-je*);

c) u obliku trpnoga pridjeva:

oglobiti-oglobljen (<*oglob-jen*), *istopiti-istopljen* (<*istop-jen*), *slomiti-slomljen* (<*slom-jen*), *nas/Oviti-naslovljen* (<*naslov-jen*), *uloviti-ulovljen* (<*ulov-jen*),

d) u obliku imperfekta:

grlibiti-grlibljah (<*grab-jah*), *topiti-topljiih* (<*top-jah*), *lomiti-lomljO.h* (<*lom-jah*), *slliviti-sllivljiih* (<*slav-jah*);

e) u oblicima učestalih glagola:

zakupljivati, odrubljivati, zaglupljivati, udubljivati, mumljati, dostavljati;

f) u obliku instr. kod imenica *zob-zobiju* (<*zob-ju*), *kiip-kdplju* (<*kap-ju*), *kfv-kfvlju* (<*krv-ju*),

g) u oblicima zbirnih imenica prema osnovnim imenicama *grob, snop, grm*:

groblje (<*grob-je*), *snoplje* (<*snop-je*), *grmlje* (<*grm-je*).

Postoji, međutim, inešto drukčija vrsta jotovanja u kojoj se jotuju samo suglasnici *d* i *t* i sonanti *i* i *n*, dok iza suglasnika *z* i sonantaj ostaje neizmijenjen, ne mijenja ni prethodni suglasnik. Takvi primjeri su:

a) u obliku instr. jd. imenica ž. r. na suglasnik sa nastavkom *-ju*:

glldd-glldđu (<*glad-ju*), *smrt-smrću* (<*smrt-ju*), *sol-solju* (<*sol-ju*), *zelen-zelenju* (<*zelen-ju*);

b) u zbirnim imenicama sa nastavkom *-je*:

grozd-grOžde (<*grozd-je*), *prut-prfće* (<*prut-je*), *zelen-zelje* (<*zel-je*), *korijen-korijenje* (<*korijen-je*);

c) u prisvojnih pridjeva sa nastavkom *-ji*:

govedo-goveđf (<*goved-ji*), *teletina-telećf* (<*telet-jz*), *bivol-bivolj* (<*bivol-jz*), *kuna-kfmj* (<*kun-ji*).

Pri ovakvoj vrsti jotovanja suglasnici *z* i *s* ne mijenjaju se u vezi sa *j*, tako da imamo i u današnjem jeziku oblike:

brezje (od *breza*), *kozfi* (od *koza*), *klasje* (od *klas*), *osje* (od *os*), *piisfi* (od *pas*).

- 145** U ovakvom jotovanju glasovne skupine sonant *j*+ tvrdi suglasnik formirane su mnogo kasnije nego je to bio slučaj sa glasovnim skupinama sonant *j* + tvrdi suglasnik prije vršenja starog jotovanja. Pošto je ova vrsta jotovanja po vremenu vršenja mlađa, no-
vija, ovo jotovanje se zove *mlađe jotovanje* ili *ново jotovanje*.

Postoji još jedna vrsta jotovanja, koja je po svom postanku najmlađa. To je joto-
vanje sonanata *l i n* koji su se (nakon promjene starog vokala *jat* u ijekavskom izgovoru)
našli ispred sonantaj u kratkom slogu iprešli u prednjonepčani suglasnik *lj* ili *nj*:

ljeto, ljepota, ljevoruk, sljepilo, nježan, snjegovi.

- 146** Ostali suglasnici koji se nađu ispred *j* nastalo od *jata* u bosanskome književnom jeziku
se ne mijenjaju:

djevojka, v'idjeti, tjerati, vjera, sjekira, pjesma, mjera, izjesti, zjenica.

Oni se jotuju samo u dijalektima, pa se takvo jotovanje (koje nije književna osobi-
na bosanskoga jezika) naziva *ijekavska jotovanje* [*đevojka, ćerati, sekira, iz'esti*].

- 147** U glagolima tipa *pustiti, uvrstiti* i sl. krajnji suglasnik osnove (*s*) ostaje neizmije- njen,
iako je taj suglasnik u prošlosti našeg jezika dolazio u tim oblicima u vezu sa sonan- tom
j, npr.: *pušten, uvršten*. I ovdje je dolazilo do procesa jotovanja, ali jotovanja nešto
drukčijeg od uobičajenog. U ovim grupama, gdje je sonant *j* dolazio u vezu sa suglasnič-
kim grupama *st izd*, također se vršilo jotovanje, ali su u rezultatu toga jotovanja grupe *št*
i *žd*. Grupe *št, žd*, dobijene starim jotovanjem, u savremenom jeziku rijetko su sačuvane.
Tu su češći primjeri sa suglasničkim grupama *šč i žđ*, umjesto grupa *št, žd*. Tako npr. po-
red *pušten* imamo i *pušćen, puštenica-pušćenica*. Ili pored *uvršten* imamo i *uvršćen*, a npr.
od glagola *plastiti, mastiti*, imamo trpni pridjev samo sa *šč; plašćen, mašćen*. Takav je slu-
čaj, recimo, i sa glagolom *gostiti, postiti*, gdje imamo samo *gošćen i pošćen* (imamo *na-*
pošćen, npr. *ane napošćen*).

Prelazak / u o (vokalizacija)

- 148** U prošlosti našeg jezika nastala je i glasovna promjena prelaska sonanta *l* u vokal *o* na
kraju riječi i na kraju sloga. Krajem XIV vijeka u novoštokavskim govorima bosan-
skoga jezika sonant *l* koji se našao na kraju riječi ili sloga prelazio je u vokal *o*. To je u
stvari glasovni proces *vokalizacije*, tj. pretvaranja sonanta u samoglasnik. On je nastao
kao posljedica gubljenja poluglasa (ɫ) u slabom položaju: *bilb > bi! > b'io, dalb > da! > dao,*
čitalb > čita! > čitao.

Nakon gubljenja poluglasa sonant *l* dužio se itime još izrazitije primicao vokali-
ma, da bi prešao u vokal *o*.

- 149** Takvu promjenu npr. vidimo u imeničkim oblicima *orao, mfsao, kotao*, kod kojih se u
drugim padežnim oblicima javlja sonant *l*:

orla-orlu-orlovi; mfsli-mislima; kotla-kotlu-kotlovi i sl. Iliu pridjevima *c'io, veseo, sazrio*, kod kojih se u drugim oblicima, također, javlja *l* (*c'ijeti-djelo, veselo-veseti; sazreli-sazrela* i sl.). Iliu glagolskom pridjevu radnom *pisao, zvao, pao*, kod kojeg također imamo druge oblike sa neizmijenjenim *l* (*pisala-pisali; zvala-zvali; pala-pali* i sl.). Dakle, u ovim drugim primjerima sonant *l* se pojavljuje dok ga u osnovnom obliku riječi nema (tu se umjesto njega javlja samoglasnik *o*).

Rezultate promjene *lu o* na kraju riječi i sloga u savremenom bosanskome jeziku nalazimo sačuvane u sljedećim oblicima i u tvorbi riječi: **150**

a) u obliku jednine m.r. glagolskog pridjeva radnog:

mogao, stz'gao, trčao, pekao, pošao;

b) u imenicama izvedenim od glagolskog pridjeva radnog pomoću nastavka *-nica* (*-na*):

radionica (radiona), čitaonica (čitaona), slušaonica (slušaona), umivaonica (umivaona), gostionica (gostiona), mastionica (mastiona), čistionica (čistiona), igraonica (igraona);

c) u imeničkim oblicima izvedenim sufiksom *-ac* od glagolskog pridjeva radnog (osim u nom. jd. i u gen. mn.):

slušaoca-slušaocu (:slušalac), rukovodioca-rukovodiocu (:rukovodilac), mislioca-misliocu (:misililac), stvaraoca-stvaraocu (:stvaralac), spasioca-spasiocu (:spasilac), žeteoca-žeteocu (:žetalac), pratioca-pratiocu (:pratilac), uživaoca-uživaocu (:uživalac), branioca-braniocu (:branilac), poštovaoca-poštovaocu (:poštovalac);

d) u riječima izvedenim sufiksom *-ba*:

dioba (:dijeliti), seoba (:seliti).

Pošto je glasovna promjena prelaska *lu o* kao glasovni zakon kratko trajala, ona u današnjem jeziku nije izvršena dosljedno. To znači da u književnom jeziku ima mnogo riječi u kojima se sonant *l* ne mijenja u *o*, mada se nalazi na kraju riječi ili na kraju sloga. Glasovni zakon promjene *lu o* bio je, dakle, kratkog vijeka. **151**

Promjena *lu o*, mada za nju postoje svi neophodni glasovni uvjeti, ne vrši se:

a) kod imenica izvedenih nastavkom *-ac* od glagolskog pridjeva radnog gdje imamo drugi vokal u slogu ispred nastavka, odnosno ispred sonanta *l*:

malac-malca (mal-ca), znalac-znalca (znal-ca), prelac-prelca (prel-ca), novose-lac-novose!ca (novosel-ca), pogorjelac-pogorjelca (pogorjel-ca), nevaljalac-nevaljalca (nevaljal-ca), p2ilac-p2ilca (pal-ca);

a tako je i kad se ispred sonanta *l* na kraju osnove nađe dvosložni ijekavski refleks jata, bez obzira na to što se u drugom slogu refleksa nalazi kratki uzlazni akcent:

bijelac-bijelca (bijel-ac), cijelac-cijelca (cijel-ca), strijelac-strijelca (strijel-ca).

b) u riječima slavenskoga porijekla sa raznolikim akcentom (dugim i kratkim), koje su pod različitim utjecajem sačuvala oblike sa neizmijenjenim *l*:

stdlnf (*stdlna, stalno*), *sfln f* (*sflna, sflno*), *krfln f* (*krflna, krflno*), *molba, žalba, molbenf, žalbenf, školskf* (*školska, školsko*), *kolskf* (*kolska, kolska*);

c) kod riječi slavenskoga porijekla:

b'ijel, c'ijel, ždriil, viil, kiil;

d) kod riječi neslavenskoga porijekla:

general, maršal, admiral, kdnal, kOnzul, žilrnal, fadbal, dual, bal, metal, bokal, jarbol, barel, panel;

ili u geografskim nazivima i imenima:

Brisel, Kromvel, De Gol;

e) to je u bosanskome jeziku naročito karakteristično za veliki broj orijentalizama koji se završavaju neizmijenjenim sonantom *l*:

hdmal, hala!, batil, kcitil, čatal, baka!, bata!, dembel, džuzel, gasal, gasu!, rezfl, mazga!, telal.

Takav je slučaj i sa velikim brojem bošnjačkih muških imena orijentalnoga porijekla kod kojih se također sonant *l* na kraju riječi (odnosno imena) ne mijenja u *o*: *A.di!, Bila!, Ftidil, Ćamil, Džemal, Hdlfl, Kemiil, Nail, Smail, Fazi!, Vejsil, Zejnil, lgbiiil, ševa!*.

152 U bosanskome književnom jeziku upotrebljava se i više dvojakih (dubletnih) oblika:

sol iso, vol ivo, stol isto, bivol i bivo, prijestol i prijesto, topal i topao, svijeta! i svijetao, djel i c'io.

Ove naporedne riječi ravnopravno se upotrebljavaju i čine morfonološke dublete u bosanskome književnom jeziku.

153 U razgovornom bosanskome jeziku snažno su prodrle riječi iz administrativnog stila u kojima imamo gramatički još uvijek neopravdanu i neprihvatljivu upotrebu oblika sa prelaskom *l u o*. To je slučaj u nam. jd. imenica koje znače vršioca radnje, dužnosti ili nosioca osobine: [*rukovodioc, nosioc, varioc, brdnioc, pregaoc, gledaoc, oslobodioc, posjetioc*], kod kojih je vokal *o* mjesto sonanta *l* prešao iz drugih oblika tih riječi ili iz značenjski srodnih riječi, npr. *rukovodioc: gen. rukovodioca*. Prijelaz *l u o* iz zavisnih padeža širi se analogijom na oblik nom. jd. i gen. mn., mada u tim oblicima nema fonetskih uvjeta za prelazak *l u o*.

Književni jezik tu još uvijek ne priznaje rezultate analogije, već oblike sa izmijenjenim *l u o* smatra odlikom administrativnog, a ne književnojezičkog stila. To znači da su u književnom jeziku prihvatljivi samo oblici:

rukovOdilac, nosilac, varilac, brdnilac, pregalac, gledalac, oslobOdilac, posjetilac.

Disimilacija i gubljenje suglasnika

Disimilacija (razjednačavanje) suglasnika glasovna je promjena koja proizlazi iz težnje da se izbjegne nagomilavanje istih ili sličnih suglasnika u suglasničkim grupama. Tako npr. ako u promjeni riječi eksplozivni zubni suglasnik *t* dođe u dodir sa zubnim slivenim suglasnicima *c* i *č* (čija se početna faza artikulacije odlikuje eksplozivnim dijelom, znači po tome je srodna suglasniku *t*), tada će se taj suglasnik *t* izgubiti kao suvišni dodatni eksplozivni element. Tako će oblici promjene imenice *otac* glasiti ovako:

otac < » *otats* »; « *otfSm* » *otca* > *oca*; « *otfSw* » *otcu* > *ocu*; « *ottse* » » *otše* > *oče*.

Ista pojava dešava se i u tvorbi riječi kada dva jednaka suglasnika dođu u neposredan dodir:

bez-zubm > *bezzubnz* > *beziibnl*, *od-dužiti* > *oddužit* > *odiižiti*.

Postoje i uprošćavanja suglasničkih grupa uvjetovana težnjom da se olakša izgovor (mada je njih manjih broj). Tako je npr. u oblicima pridjeva *radosna-radosno*, *žalosna-žalosno* (od *radostna-radostno* i *žalosna-žalosno*, gdje grupa *stn* daje grupu *sn*). Tako je i u primjerima *pakost.pakosna*, *m'ilot:m'ilosna*, *revnost:revnosna*.

Gubljenje suglasnika zasnovana na disimilaciji (kojoj katkad može prethoditi i asimilacija) dovodi do uprošćavanja suglasničkih skupova. Uvezi s tim postoje i određena pravila u bosanskoj književnoj jeziku:

1. jedan udvojeni suglasnik, ili dva suglasnika od kojih je prvi nastao jednačenjem, pa je postao isti kao drugi suglasnik, uprošćavaju se, odnosno svode na jedan Uedan od njih se gubi), te se tako izgovara i piše:

bezzakonje > *bezakonje*; *oddahnuti* > *odahnuti*; *izsjeckati* > *issjeckat1* > *isjeckati*; *petdeset* > *peddeset* > *pedeset*; *ruski* > *ruskf*; *beživotni* > *bežživotni* > *beživotni*; *izšarat1* > *isšarati* > *iššarati* > *išarati*.

U svim ovim primjerima ne javlja se uvijek isti vid disimilacije i gubljenja; npr.: *bez-zakonje* riječ je o gubljenju suvišnog istoga suglasnika (što je vrsta disimilacije). U primjeru *išarati* prvo se javlja asimilacija (*izšarati* > *isšarati* > *iššarati*), a onda i gubljenje jednoga od udvojenih suglasnika (*išarati*).

Odstupanja od ovakve promjene javljaju se u dva slučaja:

a) u superlativu pridjeva čiji osnovni oblik ili pozitiv, odnosno komparativ počinje sonantom *j* koji se spaja sa prethodnom superlativnom riječcom *naj*:

najjačf, *najjasnijl*, *niijjatornijf*, *niiijeftinijl*, *n2ijjednostavnijf*, *n{iijužnijf*;

b) u složenicama da bi se očuvala značenje sastavnih riječi:

poddijalekt, *predržiivnl*, *naddijalekatskf*, *nuzzdrada*.

2. Praskavi zubni suglasnici *t* i *d* kada se nađu ispred afrikata *c*, *č*, *ć*, *dž*, *đ* koji i sami u sebi imaju elemente zubne artikulacije, gube se, pa tako dobijamo oblike:

izuzeci-izuzecima (<izuzetci, izuzetcima: izuzetak);
počeci-počecima (<početci, početcima: početak)
inadžija (<inad-džija).

Odstupanja od ovakve promjene su u sljedećim slučajevima:

a) kod vlastitih imena i prisvojnih primjera izvedenih od njih:

Klidčić, Klidčićev (prema prezimenu *Kličić*);

b) u nazivima mjesta:

Pddbrdac-Pddbrdca-Pddbrdcu; Gradac-Gradca-Gradcu;

c) u riječima složenim sa prefiksom koji se završava suglasnikom *d*, tj. suglasnikom *t* nakon izvršenog jednačenja po zvučnosti:

otcijepiti, potcijeniti, potčiniti, otčepiti, otćušnuti;

d) u obliku futura prvog:

nosit ću, kazat ću, čitat ću, radit ću, imat ću, pozvat ću.

157

3. Praskavi zubni suglasnici gube se i u poziciji ispred skupine *št*:

podštapati se > poštapati se, podštapalica > poštapalica.

Ovi suglasnici gube se i u skupinama kod kojih se ispred njih javljaju frikativni suglasnici *z*, *s*, *ž* i *š*, a iza njih suglasnici *b* i *k* i sonanti *l*, *lj*, *m*, *n* i *nj*. To se dešava pri promjeni oblika i pri tvorbi:

listak (preko *listka*, *listku*):dobijamo *liska*, *lisku*; *žalostan* (preko *žalostna*, *žalostnu*):dobijamo *žalosna*, *žalosnu*; *glumište* (preko *glumištni*):dobijamo *glumišni*; *tržište* (preko *tržištni*):dobijamo *tržišni*; *rasti* (preko *rast/a*, *rast/o*): dobijamo *rdsla-rdslo*; *bOlest* (preko *bolestljiv*):dobijamo *bolešljiv*.

Odstupanja od ove promjene imamo u nekim riječima slavenskoga porijekla, npr.: *popustljiv, propustljiv*, zatim kod pridjeva izvedenih od riječi neslavenskoga porijekla pomoću nastavka *-ni*: *azbestni, protestni*, kod imenica neslavenskoga porijekla izvedenih slavenskim nastavkom *-kinja*: *gimnazistkinja, sp6rtistkinja, artistkinja, antifašistkinja, lenjinistkinja, boljševistkinja*.

158

4. Zubni suglasnik *s* gubi se u izgovoru ipisanju kad se nađe iza afrikata kod pridjeva i priloga sa nastavkom *-ski*:

mlizdičkf < mladić-ski, visočkf < visoč-ski (od naziva grada *Visoko*),
sandžački < sandžač-ski, momački < momač-ski, djevojački < djevojač-ski.

Odstupanja od ove promjene imamo kada se dodaje nastavak *-stvo* kod tvorbe imenica:

pokućstvo, imućstvo, preimućstvo.

5. Suglasnik *s* gubi se iz nastavka za tvorbu *-ski* i *-stvo* i u poziciji iza suglasnika *š* i *ž*: 159

lupeški < *lupeški* (< *lupež-ski*), *staleškž* < *staleški* (< *stalež-ski*), *lupeštvo* < *lupeštvo* (< *lupež-stvo*).

6. Suglasnik *s* iz nastavka za tvorbu *-stvo* gubi se i iza afrikate *č*, pri čemu prelazi u frikativni (strujni) suglasnik *š*: 160

djevo{a}stvo < *djevo{a}stvo* (< *djevojač-stvo*), *junaštvo* < *junačstvo* (< *junač-stvo*),
tužilaštvo < *tužilačstvo* (< *tužilač-stvo*), *pregalaštvo* < *pregalačstvo* (< *pregalač-stvo*),
siiučesn{f}stvo < *saučesničstvo* (< *saučesnič-stvo*), *topn{f}stvo* < *topničstvo* (< *topnič-stvo*)

Zamjena jata u bosanskome književnom jeziku

Nekada je u bosanskome govornom i pisanom jeziku postojao glas (vokal) jat naslijeđen iz praslavenskog jezika. On se u vremenu između XII i XIV vijeka gubi i zamjenjuje drugim glasovima: ili samoglasnikom *i* ili refleksom *ije* odnosno *je*. Tako i danas u bosanskome jeziku imamo ikavske govore (cvft, *p'isma*) i ijekavske govore (cv'ijet, *pjesma*). U bosanskome književnom jeziku postoji samo ijekavska Uekavska) zamjena staroga glasa jat. Ikavska zamjena jata odlikuje pisanu tradiciju bosanskoga jezika i neke njegove zapadnije dijalekte. Ijekavska Uekavska) zamjena prevladala je ne samo u današnjim dijalektima već je postala i jedina u savremenom bosanskome književnom jeziku. 161

Riječi nastale od iste osnove ili pojedini oblici iste riječi na istom mjestu mogu imati različite glasove i glasovne grupe; reflekske *ije*, *je*, *e*, *i*, *npr*.

c'jel-cjelina-c'io; *dio*-dijela-djelfć; *cr'ijep*-crepovi-crepulja; *vrijeme*-vremenom; *donio*-donijela; *mlijeko*-mljekara; *cv'ijet*-cvjetovi, *bdio*-bdjela-bdzjem.

Sve takve promjene javljaju se na onom mjestu u riječi na kojem je nekada stajao glas jat. Gdje se mogao nalaziti takav glas, to možemo najjasnije uočiti ako usporedimo riječi ikavskog, ekavskog i ijekavskog izgovora, koje (kako smo vidjeli u Uvodu) postoje na različitim dijelovima terena srednjojužnoslavenskoga dijasistema: 162

ikavski	ekavski	ijekavski
<i>dite</i>	<i>dete</i>	<i>dijete</i>
<i>bilo</i>	<i>belo</i>	<i>bijelo</i>
<i>brfg</i>	<i>breg</i>	<i>br'ijeg</i>
<i>sfno</i>	<i>seno</i>	<i>s'ijeno</i>
<i>cvft</i>	<i>cvet</i>	<i>cvzjet</i>
<i>l p</i>	<i>!ep</i>	<i>lijep</i>
<i>v'itar</i>	<i>vetar</i>	<i>vjetar</i>
<i>p'isma</i>	<i>pesma</i>	<i>pjesma</i>
<i>v'ira</i>	<i>vera</i>	<i>vjera</i>
<i>divojka</i>	<i>devo)ka</i>	<i>djevojka</i>

<i>uvfk</i>	<i>uvek</i>	<i>uvijek</i>
<i>tflo</i>	<i>telo</i>	<i>t'ijelo</i>
<i>rika</i>	<i>reka</i>	<i>rijeka</i>

- 163** Zamjena jata u bosanskome književnom jeziku, međutim, nije baš tako jednostavna i u vezi s njom treba naučiti neka osnovna pravila.

Polazi se od prvoga i osnovnog pravila koje važi za najveći broj slučajeva izgovora i pisanja glasa jat, a ono glasi:

a) umjesto jata u dugim slogovima u književnom jeziku je zamjena sa *ije*, odnosno dvosložni izgovor:

Tzjep, b'ž el, vrijedan, mlijeko, sijelo, sl'jeno, sv'ijet, sn'ijeg, cijelac, bijelac, cr'ijep, r'z'ječ, zvijezda, promijeniti, ublijedio, przpovijetka, nesvijest, zapovijest, obavijest;

b) umjesto jata u kratkim slogovima u književnom jeziku nalazimo zamjenu *saje*:
vješ, svjestan, mjesec, djedovina, čovjek, mjera, sjever, djelo, savjet, vzdjeti, pjevati, sjedio, tjerati.

To pravilo jednako važi i u oblicima, izvedenicama i složenicama sa nepromijenjenom dužinom sloga:

*lije, lijeka-lijeku-lijekom-lijekovi-lijekovima-liječiti-izliječiti-zaliječiti-Tiječn fl-
-li)ječnica-li'ječen;*

vjetar, vjetra-vjetru-vjetrom-vjetrovi-vjetrova-vjetrovima; vjetrovit, vjetrometina, zavjetrina, izvjetriti, provjetriti, vjetrokaz, vjetropfr, vjetrobran, vjetrovka, vjetrina, vjetrfć, vjetrenfk.

- 164** Složenost upotrebe jata u tome je što u našem jeziku često dolazi do duljenja kratkih slogova, s jedne strane, i do kraćenja dugih slogova, s druge strane. Tako se dešava i sa slogovima u kojima je nekada bio jat. I ove promjene, međutim, u većem broju slučajeva također su jednostavne i mogu se predstaviti u nekoliko prostih pravila. Polazište za svako od ovih pravila jeste osnovni oblik riječi. To znači kod imenskih riječi to je nominativ, kod glagolskih to je infinitiv, a kod pridjevskih pozitiv.

Duljenje kratkogaje

- 165** Ukoliko se kratko je u osnovi, odnosno u osnovnom obliku riječi dulji, tada u većem broju slučajeva ostaje samo dugo je, a u manjem broju slučajeva ono je zamijenjeno dvosložnim *ije*.

1. Dugo je javlja se:

a) u gen. mn.:

vjera-vjera, nevjera-nevjera, namjera-namjera, djelo-djela, sjena-sjena, medvjed-medvjeda, zdjela-zdjela;

b) ispred grupe od dva suglasnika od kojih je na prvom mjestu *I, lj, m, n, nj, r, v*:

djelo-djelce, ponedjeljak-ponedjeljka, odjeljak-odjeljka, primjerak-primjerka, sjena-sjenka, zasjenak-zasjenka, vjera-vjernost, smjer-smjerna, vzdjeti-v'idjevši, iis-pjeti-ltSpjevši, dospjeti-dospjevši, nasjesti-nasjevši;

c) u hipokoristicima i izvedenicama od njih:

djevojka:djeva, djevžn, djevac; koljeno:koljence, Stjepan-Stjepo, Vjekoslav-Vjeko;

d) u složenicama tipa:

toplomjer, uglomjer, vodomjer, plinomjer;

e) u oblicima nesvršenih glagola i izvedenicama (glagolskim imenicama) u čijoj su osnovi imenice *mjera, mjesto* i glagol *sjesti*:

premjeriti:premjerati, premjeram, premjeranje; zamjeriti:zamjerati, zamjeram, zamjeranje, zamjeralo; namjestiti:namještati, namještam, namještanje; premjestiti:premještati, premještam, premještanje; presjesti:presjMati, presjedam, presjedanje; zasjesti:zasjedati, zasjedam, zasjedanje;

f) u imenicama izvedenim sa -je:

vjera:krivovjerje, praznovjerje, bezvjerje, siljevjerje, l'icemjer:l'icemjerje (licemjerje), protivurječiti:protivilrječe;

g) u pojedinim riječima:

bdijenje(:bdjeti), pjev(:pjevati), izvješće (:izvještavati), pokoljenje (:koljeno).

2. U drugim slučajevima umjesto dugogaje imamo *ije*, dakle, kratkoje dulji se u *ije*: **166**

a) u nesvršenim glagolima i glagolskim imenicama koje se tvore od svršenih glagola sufiksom *va(ti)* (osim ako u svršenom glagolu u osnovi nije riječ *mjera, mjesto i sjesti*):

dogorjeti:dogori}evati, dogorijevanje; dospjeti:dospijevati, dospijevanje; nddjeti:nadijevati, nadijevanje; zadjeti:zadijevati, zadijevanje; zasjeći:zasijecati, zasijecanje; podsjeći.podsijecati, podscijecanje; iispjeti:uspijevati, uspijevanje; zapovjediti: zapovijedati, zapovijedanje; zastarjeti: zastarijevati, zastarijevanje;

b) prema osnovnom *e* i *i* u glagolima *leći, letjeti, liti*, njihovih složenica, kao i složenica sa -zreti:

leći:lijegati, lijeganje, prileći:prilijegati, prilijeganje, podleći.podlijegati, podlijeganje; zaleći:zalijegati, zalijeganje; letjeti:lijetati, lijetanje; naletjeti:nalijetati, nalijetanje; zaletjeti se: zalijetati se, zalijetanje; liti:lzjevati, lijevanje; doliti:dolijevati, dolijevanje; zaliti:zalijevati, zalijevanje; dozreti:dozrijevati, dozrijevanje; prezreti:prezrijevati, prezrijeviinje, nazreti:nazrijevati, nazrijevanje; sazreti:sazrijevati, sazrijevanje.

Prema glagolu *liti* i njegovim složenicama u bosanskome jeziku upotrebljavaju se i oblici: *livati*; *livanje*; *nalivati*; *nalivanje*; *prolivati*, *prolivanje*; *· zalivati*; *zalivanje*; *· a također* i dvojaki oblici imenica izvedenih od ovih glagola (*proljev I pro/iv*, *zaljevi za/iv*).

c) glagol *sjeći* i njegove složenice u jednim oblicima imaju je a u drugima ije:

Refleks *je* javlja se u infinitivu (*sjeći.presjeći*), u prvom licu jd. i u prvom, drugom i trećem licu jd. aorista (*sjekoh*, *sjekosmo*, *sjekoste*, *sjekoše*; *presjekoh*, ..), u glagolskom pridjevu radnom (*sjekao*, *sjekla.presjekao*, *presjekla*), u glagolskom pridjevu trpnom (*sječē.presječēn*), u glagolskom pridjevu prošlom (*sjekavši.presjekavši*).

Refleks *ije* javlja se u prezentu (*siječem.presiječem*), u drugom i trećem licu jd. aorista (*siječe.presiječe*), u imperfektu (*sijecijah*), imperativu (*sijeci.presijeci*) i u glagolskom pridjevu sadašnjem (*sijećući*).

Tako je i u glagolima sa *sjeći* u osnovi ispred kojih idu različiti prefiksi (osim navedenog prefiksa *pre*): *sasjeći*, *isjeći*, *nasjeći*, *zasjeći*, *usjeći*, *Odsjeći*, *podsjeći*;

d) u tvorbi imenica od glagola koji počinju *sapre-* kod nekih imenica *topre-* dulji se *uprije*; ali se kod njih javljaju i naporedni oblici sa dugim *pre-* (rijedak je prefiks *pre-* sa kratkoćom: *pregrada*, *prepreka*, *prevlaka*, *presvlaka*).

167 Tako su naporedni oblici sa' dvosložnim i jednosložnim prefiksom, odnosno dvosložnom i jednosložnom zamjenom jata u tom prefiksu:

prijelaz/prelaz, *prijelom/prelom*, *prijepis/prepis*, *prijeklop/preklop*, *prijevoz/prevoz*, *prijevoj/prevoj*, *prijenos/prenos*, *prijestup/prestup*, *prijevod/prevod*, *prijeglas/preglas*.

Unekim oblicima običnija je upotreba sa dugim e:

pregib, *pregled*, *prekid*, *prepad*, *preplet*, *prerez*, *pretres*, *prezir*, *premaz*, *prelet*.

To je zbog toga što se nekada *topre-* izgovarala (pa i danas se katkad izgovara) kratko: *ƒpregzb*, *pregled*, *prekzd*, *prelet*].

U kolebanju između oblika *saprije-* i *sapre-* unaprijed ne treba davati prednost ni jednima ni drugima. Tu se, prije svega, treba oslanjati na vlastiti jezički osjećaj, s tim što u principu i jedni i drugi oblici imaju književnojezičku vrijednost. Dakle, i jedni i drugi su pravilni, što znači da je njihova upotreba u književnom bosanskome jeziku dubletna. To znači da npr. oblik *prekid* (mada nam izgleda običniji *sapre-* nego *saprije-*) može ići i sa prefiksom *prije-* (*prijekid*), a da se ne opterećujemo bojazni kako ćemo odstupiti od norme. U ovakvim slučajevima i norma bosanskoga jezika zasada otvara mogućnosti i za jedne i druge oblike, a samim tim i za njihova značenjska, pa i stilska nijansiranja.

e) Glagoli *bdjeti*, *zreti* i njihove složenice imaju oblike prezenta sa ije:

bdijem, *bdiješ*,, *probdijem*, *probdiješ*,, *vr'ijem*, *vr'iješ*,, *provrijem*, *provriješ*,, ali isa: *bdfm*, *bdfš*,, *probd fm*, *probd fš*,, *vr fm*, *vr fš*,, *prov r fm*, *prov r fš*.

Glagol *zreti* u složenicama sa starim značenjem ((*gledati*» (*nazreti*, *prozreti*)) u prezentu ima *e*: *nazrem-nazreš*, *obazrem*, *prozrem*, a *zreti* u značenju <<*.sazrijevati*» ima prezent sa trostrukom zamjenom: *ije*, *e*, *i*: *zrl'jem*, *zrem*, *zrfm*; *sazrijem*, *sazrem*, *sazrfm*;

f) u pojedinim riječima imamo *ije*:

htijenje (*htjeti*), *mnijenje* (*mn'iti*), *pijevac*, *pijetao* (*pjevati*), *odijelo* (*Odjetž*), *sijelo* (*sjesti*), kao i u glagolskim imenicama na *-će* od glagola sa osnovom na *-je-*:

umijeće (*umjeti*), *dospijeće* (*dospjeti*), *prispijeće* (*prispjeti*).

Kraćenje dugoga *ije*

Kada se dugi slog sa *ije* skraćuje, tada se na njegovome mjestu javlja kratkoje:

168

1. U svim slogovima koji su ispred akcenta, jer u bosanskome književnom jeziku (kako je već rečeno u poglavlju o akcentu) ispred akcenta ne može se javljati dugi slog. Takvo kraćenje sloga ispred akcenta javlja se u sljedećim slučajevima:

a) u izvedenicama čiji je akcent na sufiksu, a to su:

aa) imenice sa sufiksima: *-ance*, *-ašce*, *-ence*, *-ešce*, *-ina*, *-oća*, *-ata*, *-urina*:

b'ijel-bjelance, *gnijezdo-gnjezdašce*, *tljelo-tjelrišce*, *dijete-djetešce*, *cljel-cjelina*, *b'ijel-bjelina*, *s'l'jep-sljepoća*, *l'ljep-ljepota*, *cljev-cjevilrina*, *sml'jeh-smjehurina*;

ab) pridjevi sa sufiksima: *-ovit*, *-unjav*:

lž}ek-ljekovit, *sn'l'jeg-snjegovit*, *stijena-stjenovit*, *brijeg-bregovit*, *pijesak-pjeskovit*, *miješati-mješdvit*, *blijed-bljedunjav*;

b) u imenicama akcentskog tipa *kovač-kovača*, *kopač-kopača*, *svirač-svirača*, a to su imenice na *-ač*, *-ar*, *-aš*:

cjepač, *mjenjač*, *pripovjedač*, *snabdjevač*; *cvječar*, *mljekar*, *ljekar*, *svječar*; *cjevaš*, *zvjezdaš*;

c) u svim imenicama ženskog roda izvedenim od imenica muškog roda pod b):

cvječarica, *mljekarica*, *snabdjevačica*, *svječarica*, *pripovjedačica*, *sljeparija*;

d) u dijelu složenice ispred akcenta:

bjelokosnf, *Bjelopoljac*, *bjelouška*, *senokos*, *zvjerokradica*, *bjelogorica*, *cjelovečernj*;

e) u svim nesvršenim glagolima na *-ava(ti)*, *-iva(ti)*, izvedenim od svršenih koji imaju *ije*:

obavijestiti-obavještavati, *podspiješiti-podspješivati*, *dodijeliti-dodjeljivati*, *ocijeniti-ocjenjivati*, *pobijediti-pobjeđivati*, *zamijeniti-zamjenjivati*, *osvijetliti-osvijetljavati*, *proslijediti-prosljeđivati*.

Svi oblici svršenih glagola imaju *ije*, a oblici nesvršenih *je*, mada se akcent i kod jednih i kod drugih mijenja:

pobijediti: pobijedžm, pobijediš ..., aor. pobijedi; pobijedila, pobijeden;
pobjeđivati: pobjeđujem, pobjeđuješ, pobjeđujući, pobjeđivao.

Valja znati i da glagolski pridjev trpni svršenih glagola ima zamjenu sa *ije*:

obaviješten, dodijeljen, ocijenjen, zamijenjen, osvjetljen, pozlijeden.

f) u ostalim riječima: *tz}elo: tjelesa, tjelesina, tjelesni, tjelešce, utjelovitelj; b'i-
 Jel: bjelasati se, objelodaniti; bz}eg: bjegunci, bjegunstvo, bjegunica; dijete: djetence, dje-
 čarac; vijek: vjekovati; fz}en: ljenčariti; svijetliti: svjetlucanje, svjetlucav.*

169

2. Na mjestu u riječi gdje je slog inače kratak:

a) u imenicama srednjeg roda sa proširenom osnovom:

dijete-djeteta, zvj[ere-zvjereta;

b) u oblicima duge množine imenica koje u jednini imaju stabilan akcent:

*bl}eg, bijega-bjegovi; snijeg, snijega-snjegovi; svijet, svijeta-svjetovi; v'i.jek, vijeka-
 -vjekovi; ·bijes, bijesa-bjesovi; korijen, korijena-korjenovi; cvz}et, cvijeta-cvjetovi.*

(Kratka množina kod ovih imenica ima zamjenu sa *ije*: *br'i.jezi, sn'i.jezi, kOrijeni, b'i-
 jesi*);

c) u komparativu i superlativu svih pridjeva:

*bijel, bjelji, niijbjeljf, ·smiješan, smješniji, niijsmješnijf; fijep, ljepši, niijljepšf, ljep-
 še, niijljepše, ·bijedan, bjedniji, n?ijbjednijf, bjednije, niijbjednije;*

d) u složenim pridjevima akcenatskog tipa *tvrdoglav*, bez obzira na to da li je slog sa dugim jatom ispred ili iza akcenta:

bjeloput, ljevoruk, bjelokos, sjedokos, bljedolik, dragocjen, skupocjen, dugovjek, ·

e) u prvom dijelu složenih imenica kao:

*bjelokost, cjevovod, zvjerokradica, ali je u drugom slogu u imenicama ije: kolosi-
 jek, gliivosijek, kukurijek, drvosijek;*

f) u izvedenicama koje imaju samo kratki akcent, a to su:

fa) imenice sa sufiksima:

-ara: cvječara, mljekara, zvjezdara, pješčara;

-ba: primjedba, pljenidba,

-čić: korjenčić, mješčić, vjenčić, ·

-ić: cvjetić, bjelić, pjetić, žljebić;

-ina: mješina, svjetina;

-ište: lječilzšte, gnjezdilfšte, mrjestilfšte;

-telj: *djelitelj, izvjestitelj, procjenitelj*;

-ulja: *cvjetulja, pjeskulja, bjesnulja*;

-uša: *bjeluša, cvjetuša*;

fb) pridjevi sa sufiksima:

-an(z): *pješčan(i), zvjezdan(i)*;

-ast: *bjelkast, ljevkast, zvjezdast*;

-cat: *bjelcat, cjelcat*;

-it: *k01jenit, rječit, vječit*;

-iv: *djeljiv, izlječiv, nerješiv, iskorjenjiv*;

-ljiv: *ljepljiv, primjetljiv, promjenljiv*;

g) u gen. mn. nekih višesložnih imenica ženskoga roda na *-ijevka*, sa nepostojanim *a*, pored oblika sa tri uzastopna duga sloga, dolaze i oblici sa dva duga sloga u kojima se prvi slog (odnosno slog sa *ije*) krati u *je*:

dvocijevka, dvocijevke-dvocijeviikaldvocjeviikii (dvocijevki); pr 'žpovijetka, pr 'žpovijetke-pr'žpovijediikii/pr'žpovijediika (pr'žpovijetkf).

Kako se vidjelo u primjerima među zagradama, kad u gen. mn. nema nepostojanog *a*, tada se dvosložno *ije* ne krati (*dvocijevki, pr'ipovijetkz*).

Zamjena *jata* u dugom ili kratkom slogu (ili sa duljenjem ili kraćenjem) kod imeničkih izvedenica sa sufiksima *-a, -ac, -ak, -anin, -čina, -ica, -ik, -je, -ka, -ko, -le, -nica, -nik, -onja, -stvo* i pridjevskih izvedenica sa sufiksima *-an, -ni, -ov, -ski*, koji imaju različite akcente, nejednaka je, a takvi primjeri navedeni su u poglavlju o tvorbi riječi kod odgovarajućih sufiksa.

f) do kraćenja sloga *ije* dolazi i kod imenica i pridjeva izvedenih od glagola:

svijetliti-svjetlica, svjetlećf, · lijepiti-ljepljivost, ljepljiv, · obavijestiti-obavještenje, · ocijeniti-ocjena; zamijeniti-zamjena; smijeniti-smjena; pobijediti-pobjeda; riješiti-rješenje, rješiv.

Do skraćivanja *ije* u *je* ne dolazi:

a) u dugoj množini imenica kod kojih je akcent u oblicima jednine nepostojan:

dio-dijela-dijelovi, brijest-brijesta-brijestovi, gr'žeh-grijeha-grijevovi, lļjek-lijeka-lijekovi, tr'ijem-trijema-trijemovi;

b) u zbirnim imenicama izvedenim od imenica sufiksom *je*:

br'iješće(:br'ijest), cv'žJeće(:cv'ijet), tr'iješće(:trijeska), l'iješće(:lijeska);

c) u imenicama izvedenim od imenica sufiksima *-ak, -ce, -ka*:

cvijetak(:cv'ijet), smiješak(:sm 'žeh), odijelce(:odijelo), c'ijevka(:c'ijev);

d) u apstraktnim imenicama izvedenim od pridjeva sufiksom *-ost*:

cijelost (:c'žJel/c'io), l'ijenost (:l'ijen), vrijednost (:vrijedan);

e) u prisvojnim pridjevima izvedenim od imenica sufiksima -ovl-ev, -in:

pijetlov:pijetao; slijepčev:slijepac; ždrijepčev:ždrijebac; zvijezd zn:zvijezda;

f) u glagolima izvedenim od imenica i pridjeva:

bijeliti, bijeljati(:b'ijel); liječitiUz'jek, griješiti:grz)eh; sniježiti:snz)eg; sijeliti:sijelo;

I u ovom slučaju rjeđe dolazi do kraćenja korijenskog sloga:

sporječakati se(:r'iječ), bjesnjeti(:bijesan), otješnjati(:tijesan)

Zamjena jata u suglasničkoj grupi sa sonantom r

- 171 Kada se kratko *je* nađe iza suglasničkih grupa sa dva ili tri suglasnika u kojima je na kraju sonant *r*, tada to kratko *je* u jednim oblicima riječi ostaje, a u drugima se sonant *j* gubi, a ostaje samo vokal *e*.

1. Zamjenu sa *je* imamo uvijek ako suglasnik koji je ispred sonanta *r* pripada pre-filcsu:

odrješit-odrješenje; razrjeđivati-razrjeđenje-razrjeđivanje; protivrječiti-protiv-rječje-protivrječnost; razrješavati-razrješenje.

- 172 2. U kratkim slogovima imamo zamjenu sa *e* mjesto *je* iza suglasničke grupe na čijem kraju je sonant *r*:

bregovi(<brjegovi:brz)eg), crepovi(<crjepovi:cr'ijep), crepić (<crjepić:cr'ijep), napredan (<naprijedan:naprijed), sredina (<srjedina:srijeda), trezven(<trjezven:trijezan), usred (<usrjed:srijeda), ždrebeta (<ždrjebeta:ždrebe), vremena (<vrjemeni:vrjeme).

Oblici sa *e* izvorna su odlika bošnjačkih ijekavskih narodnih govora, pa su oni odlika i bosanskoga književnog jezika:

breza, mreža, sreća, vreća;

a književni su i oblici sa *e* van položaja suglasnik+r+je(<ə: *nekoliko, nekad, nešto, repa, rezati, slezena, Slaveni*).

Postoje u bosanskome jeziku i dvojni oblici, sa *je* i sa *e*; od imenice *gr'ijeh*:

grz)eh:grjehotalgrehota; grješka/greška, grješnz/kgrešnz, pogriješka/pogreška, a takvo dvojstvo javlja se i u nekim pojedinačnim primjerima: mrjestillšte/mrestillšte, pomddrjeti/pomddreti.

U djelima bošnjačkih i bosanskohercegovačkih pisaca ima pojava dosljednijega pisanja *je* (od *jata*) iza grupe suglasnik+r i u mnogim drugim oblicima, npr.:

brjegovi, brjegovit, brježuljak, crjepovi, dozrjeti, drjemljiv, krještatica, okrjepljivati, povrjeda, sprječavati, strjelica, trjeznijf, uvrjeda, vrjedniji, ždrjebac i sl. Sto-

ga se ovakvi oblici u bosanskome jeziku ne mogu smatrati nepravilnim (mada oni još nisu na precizniji način normirani).

Ostala pravila

Kada se glas jat nalazio ispred vokala *o* ili sonanta *j*, i u ijekavskom izgovoru 173. davao je vokal *i*:

a) *c'io*(*c'ijeO* , *dio*(:*dijela*), *donio*(:*donijela*), *ht'io*(:*htjela*), *v'idio*(:*v'idjela*), *živio*(:*živjela*), a izuzeci su oblici *sjeo*, *odsjeo*, *zasjeo*, *zreo*, *vreo*. Naporedo se upotrebljavaju oblici: *c'io*/*c'ijel*, *Odio*/*odjel*, *predio*/*predjel*, *razdio*/*razdjel* i sl., a tako i oblici *sjediti*/*sjedjeti*, *vrijediti*/*vrijedjeti*, *sjedila*/*sjedjela*, *vrijedila*/*vrijedjela*;

b) u primjerima: *gr'ijati se*, *s'ijati*, *smijati se*; *bilješka*, *bilježiti*, *bilježnzk*, *zabilješka*.

Prema osnovnom glagolu *teći*, glagoli i izvedenice imaju -*tjecati*, a prema *taći*, *taknuti* javlja se -*ticati*:

doteći-*dotjecati*, *isteći*-*istjecati*, *poteći*-*potjecati*, *priteći*-*pritjecati*, *proteći*-*protjecati*, *steći*-*stjecati*, *uteći*-*utjecati*, *zateći*-*zatjecati*;

ali *dotaći*/*dotaknuti*-*doticati*; *istaći*/*istaknuti*-*isticati*; *nataći*/*nataknuti*-*naticati*; *potaći*/*potaknuti*-*poticati*; *pritaći*/*pritaknuti*-*priticati*; *staći*/*staknuti*-*st'icati*; *utać*/*utaknuti*-*uticati*; *zataći*/*zataknuti*-*zaticati*.

Stoga se među sobom po značenju npr. razlikuju imenice:

dotjecanje(:*dotjecati*), *istjecanje*(:*istjecati*), *natjecanje*(:*natjecati*), *potjecanje*(:*potjecati*) od imenica *doticanje*(:*doticati*), *isticanje*(:*isticati*), *naticanje*(:*naticati*), *poticanje*(:*poticati*).

Dakle, voda *dotječe*, a knjiga se *dotiče*; takmičari se *natječu*, a papuče *natiču*; čovjek odnekud *potječe*, a nešto nas *potiče* (na razmišljanje npr.); Miljacka u Bosnu *utječe*, a konac se u iglu *utiče* itd.

Pojedini glagoli od iste osnove sa -*jeti* (od *jata*) imaju jedno značenje, a sa -*iti* 174 drugo značenje:

<i>bijeljeti</i> -postajati bijel	<i>bijeliti</i> -činiti bijelim
<i>crvenjeti</i> -postajati crven (npr. od stida)	<i>crveniti</i> činiti crvenim (bojiti)
<i>crnjeti</i> -postajati cm	<i>crniti</i> -činiti crnim
<i>opustjeti</i> -postati pust	<i>opustiti</i> -učiniti pustim
<i>oživjeti</i> -postati živ(lji)	<i>oživiti</i> -učiniti živim
<i>omiljeti</i> -postati mio	<i>omiliti</i> -učiniti milim.

Vlastite imenice (geografski nazivi, imena i prezimena i sl.) kod kojih se također 175 javlja zamjena *jata*, upotrebljavaju se onako kako se izgovaraju izvorno, dakle, kako ih govore sami mještani ili sami nosioci imena, odnosno prezimena:

Beograd, Bljelo Polje, Bl'jeli Brijeg, Bljeljina, Bilino Polje, Brist, Prijepolje, Rijeka, Sjenica, Prijedor, Osijek, Sjetlina, B'iograd na Moru, Vjetrenfk, B}eliišnica, Brijesnica, Stjepan Polje, Vinac i sl.; kao i primjeri: Belić, Bijelić, Bilić, Bjelak, Slipičević, Slijepčević, Cv'itković, Cvetković, Cljetković itd.

176

Pravila zamjene jata svode se na sljedeće:

1. Jat u dugom slogu zamjenjuje se sa *ije*, a u kratkom sa *je* (*mlijeko.pjesma*).
2. Kad se kratki slog dulji, većinom postaje dugoj (*djelo:djela*), a rjeđe se zamjenjuje sa *ije* (*uspjeh:uspijevati*).
3. Kad se dugi slog *ije* krati, na njegovo mjesto dolazi kratko *je* (*pobijediti:pobjeđivati*).
4. Iza suglasničke grupe sa sonantom *r* na njezinom kraju kratko *je* ili ostaje (*razrjeđivati*), ili daje vokal *e* (*sredina, vremena*).
5. Umjesto kratkog *je* ili dugoga *ije* ispred vokala *o* ili ispred sonantaj dolazi vokal *i* (*dio, b'io, c'io*), osim u oblicima *sjeo, odsjeo, zapodjeo, vreo, zreo*,..
6. Prema osnovnom glagolu *teći*, glagoli i izvedenice imaju *-tjecati*, a prema *taći* imaju *-ticati*.
7. Neki glagoli od iste osnove sa *-jeti* imaju jedno značenje, a sa *-iti* drugo značenje (*crveniti:crvenjeti*).
8. Vlastita imena upotrebljavaju se prema izvornom izgovoru kraja iz kojega potječu, a samo se u rijetkim slučajevima od toga odstupa.

177

Razlike u zamjeni jata često su nosioci i razlika u samome značenju riječi (osim slučajeva u t. 174), pa stoga o književnim pravilima te zamjene valja voditi računa:

<i>beg</i> (bošnjački, muslimanski plemić)	<i>b'ijeg</i> (bježanje)
<i>Sena</i> (žensko ime)	<i>sjena</i> (sjenka)
<i>sjena</i> (sjenka)	<i>sz'jena</i> (gen. ods'ijeno)
<i>deva</i> (pustinjska domaća životinja)	<i>djeva</i> (djevojka, djevica)
<i>besan</i> (nesanica)	<i>bijesan</i> (ljut, razjaren)
<i>sjela</i> (od <i>sjesti</i>)	<i>sijelo</i> (večernja sjedjeljka)
<i>svet</i> (neporočan, uzvišen, bezgrješan)	<i>svz'jet</i> (dunjaluk)
<i>treska</i> (buka, huka, lom)	<i>trijeska</i> (otpadak od otesanog drveta)
<i>mesnf</i> (koji se odnosi na meso)	<i>mjesnf</i> (koji se odnosi na mjesto)
<i>ljevak</i> (ljevoruk čovjek)	<i>lijevak</i> (pribor za lijevanje)
<i>redak</i> (deminutiv od <i>red</i>)	<i>rijedak</i> (koji nije gust, koji nije čest)
<i>sjedjeti</i> (stanje ili položaj tijela)	<i>sijedjeti</i> (postajati sijed)
<i>zvl'zda</i> (pejorativna za ženu)	<i>zvijezda</i> (nebesko tijelo)
<i>sjedf</i> (od <i>sjesti</i>)	<i>s'ijedf</i> (stari čovjek)
<i>pijevac</i> (horoz, pijevac)	<i>pjevac</i> (koji pjeva)
<i>razređivati</i> (razvrstavati u redove, u vrste)	<i>razrjeđivati</i> (činiti rjeđim, rijetkim)

<i>djela</i> (gen. jd., nom. mn. od <i>djelo</i>)	<i>dijela</i> (gen. jd. od <i>dio</i>)
<i>meden</i> (sladak kao med, drag, umiljat, privlačan)	<i>mjeden</i> (od mjedi, od mesinga)
<i>telešce</i> (malo tele)	<i>tjelešce</i> (malo tijelo)
<i>vince</i> (hipokoristik, deminutiv od <i>vino</i>)	<i>vijence</i> (ak. od <i>vijenci</i>)
<i>zahtjeva</i> (gen. mn. od <i>zahtjev</i>)	<i>zahtijeva</i> (3. 1. prez. od <i>zahtijevati</i>)
<i>vreo</i> (pridjev i glagol)	<i>vr'io</i> (glagol)
<i>zreo</i> (pridjev i glagol)	<i>zr'io</i> (glagol)
<i>leta</i> (gen. jd. od <i>let</i>)	<i>ljeta</i> (gen. jd. od <i>ljeto</i>)
<i>odjelu</i> (dat., lok. od <i>odjel</i>)	<i>odijelu</i> (dat., lok. od <i>odijelo</i>)
<i>korenje</i> (gl. im. od <i>koriti</i> , <i>ritžiti</i> , <i>karati</i>)	<i>korijenje</i> (zb. im. od <i>korijen</i>).

Za sve ovakve i slične primjere u vidu vježbanja mogu se napisati i naporedne rečenice u kojima će se jasno uočavati i u književnom jeziku razlikovati značenja:

178

*Beg se dao **U** bijeg. Na devije jahala prelijepa djeva. Moj babo n'ikako ne sjedi. Moj babo n'ikakone sijedi itd., itd.*

MORFOLOGIJA

PREDMET MORFOLOGIJE

Dio gramatike koji se bavi vrstama, oblicima i tvorbom riječi naziva se morfolo-
gija /grč. *morphe* - oblik; *logos* - nauka, riječ, govor/. Morfologijom se naziva i sistem
oblika jednog jezika.

1

RIJEČ

Glasovi *a, e i o u* riječima *rad, red i rod*, glasovi *r, p, s i k* riječima *rad, pad, sad i kad*, glasovi *m i b* u riječima *majka i bajka*, *m i z* u *mrak i zrak*, *č i ć* u *čelo* (dio glave) i *ćelo* (ćelav čovjek), *dž i đ* u *hodža* (imam) i *hođa* (hodanje) itd. imaju samo oznaku - tj. realiziraju se kao zvuk u govoru, a kao slovo (grafom/a/) u pismu - ali nemaju svog značenja, tj. nemaju označeno. Navedene glasove ne možemo smatrati jezičkim znakovima, jer ne predstavljaju spoj oznake i označenog. Oni imaju razlikovnu (distinktivnu) funkciju - osiguravaju razliku među riječima i njihovim značenjima.

2

Obavijest se u govoru prenosi neprekinutim nizom glasova. Takav niz zove se govorni lanac. Poredbom govornih lanaca može se ustanoviti da su oni djeljivi na manje glasovne nizove:

3

slogakućugradi
slogagradikuću

Oba niza počinju istim manjim odsječkom *sloga*. Tom odsječku pridružuje se sadržaj "*potpunsklad u mišljenju i postupcima dvaju ili više lica*". Glasovni niz *sloga* možemo rastaviti na još manje odsječke, npr.: *s-loga, sl-oga, slo-ga*, ali nijedan od tih odsječaka ovdje nema nikakva značenja. Besadržajne nizove dobit ćemo i ako drugačije razmjestimo te manje odsječke: **logas, *ogasl, *gasio* i sl. Od istih je glasova i niz *oglas*, ali njegov sadržaj ("*javna obavijest namijenjena većem broju ljudi*") uopće nema veze s obaviješću koju sadrži odsječak *sloga* u nizu *slogakućugradi*.

Uočavamo i to da se ostatak u oba niza sastoji od dvaju dijelova koji su isti po svo-
me glasovnom sastavu, s tim što je različito njihovo mjesto u nizu. Postupkom *permuta-
cije* (slobodno mijenjanje uzajamnog poretka elemenata) možemo mijenjati mjesto samo
triju smisaono-formalnih jedinica: *sloga I kuću I gradi* (*kuću I gradi I sloga*).

Napomena. Neke riječi u rečenici iz naročitih razloga imaju određeno mjesto -
proklitike i enklitike (v. § S 701-719).

U takve stalne glasovne skupove, s posebnim akcenatskim obilježjima, ne mogu se
ubacivati drugi glasovni nizovi.

Ovakvi neprekinuti, utvrđeni glasovni nizovi koji imaju svoje značenje i relativnu slobodu premještanja unutar govornog lanca nazivaju se riječi. Riječi se u pismu razdvajaju praznim mjestom.

- 4 Riječ je najmanja samostalna jezička jedinica koja ima značenje.

Riječ je osnovna jezička jedinica *sfonološkim* i *morfološkim* jedinstvom. Riječi sa samostalnim značenjem predstavljaju istovremeno i *semantička* jedinstvo.

Fonološko jedinstvo riječi čine fonemi od kojih je riječ sastavljena (jedan, dva, tri ili više): *a* (kao veznik), *u* (kao prijedlog), *ja* (kao zamjenica), *nena* (kao imenica) itd.

Morfološka jedinstvo riječi prepoznaje se na osnovu morfema od kojih su riječi sastavljene.

MORFEM(A)

- 5 U nizu riječi *riid*, *radnja*, *radni*, *radnik*, *raditi*, *uraditi* uočavamo da je podudaran jedan jezički znak: *rad*. U nizu riječi *radn-i*, *kožn-i*, *oglasn-i*, *putn-i*, *spoln-i*, *zemn-i* podudaran je jezički znak *n-i*. Vidimo da se mnoge riječi mogu raščlaniti na manje jezičke jedinice koje također imaju svoje značenje, tj. i oznaku i označeno. Naprimjer, stavimo li riječ *raditi* (u kojoj smo već prepoznali jezičku jedinicu *rad*) u suodnos s riječima *gledati* i *listati*, zapaziti ćemo da sve tri riječi u ovome nizu objedinjava zajednički element *ti*. Nakon izdvajanja jedinica koje imaju i oznaku i označeno (*rad*, *ti*) zaključujemo da i preostali dio (*i* u *raditi*) mora biti takva jedinica; jezički znak i uočavamo i u riječima *graditi*, *učiti*. Na osnovu tog proizlazi da se riječ *raditi* može raščlaniti na tri minimalna jezička znaka, tj. na tri jedinice od kojih svaka ima i oznaku i označeno: *rad*+*i*+*ti*.

Ti dijelovi riječi s posebnim sadržajem zovu se *morfemi*. Morfemi nisu samostalne jezičke jedinice: oni su dijelovi riječi, tj. oni se udružuju u riječ.

- 6 Morfem(a) je najmanji dio (segment) riječi koji ima svoje značenje (tj. ima i ozna- ku i označeno) ili gramatičku službu u rečenici.

- 7 Nizovi obrazovani na osnovu prisustva istoga morfema zovu se morfemski nizovi.

U morfemski niz *riid*, *radnja*, *radin*, *radni*, *radnik*, *raditi*, *uraditi* ne ulazi, npr., morfem *rad* iz riječi *radost* jer u svim naprijed navedenim riječima objedinjenim u niz morfemom *rad* ta jedinica ima značenje "djelatnost", dok *rad* u *radost* ima značenje "ve-seo, sklon". Taj morfem ima istu oznaku kao i morfemi u riječima koje obrazuju *morfemski niz*, ali se sadržaj (označeno) tog morfema ne podudara sa sadržajem morfema u nizu. U morfemski niz ulaze *isključivo riječi u kojima je jedan morfem podudaran ipo izrazu i po. sadržaju*.

- 8 Uporedimo li, npr., morfeme *kuć*, *ic* i *a* iz riječi *kućica*, uočiti ćemo da se oni među- sobno razlikuju s obzirom na vrstu značenja koje sadrže. Morfemi *kuć* (sa značenjem "dom;

zgrada za stanovanje") i *ic* (sa značenjem umanjenice) svoj sadržaj dobijaju iz realnog svijeta. Pritom morfem *kuć* izražava osnovno značenje riječi *kućica*, dok ga morfem *ic* samo precizira. Morfem *a* (sa značenjem "nominativ, jednina, ženski rod") <lobija sadržaj iz samog jezika -njime se izražava značenje "nominativa jednine ženskog roda" riječi *kućica*.

Morfemi se po značenju dijele na *leksičke* i *gramatičke*.

Leksički morfemi odnose se na stvarnost izvan samog jezika -oni sadržaj <lobija- 9
ju iz vanjezičke stvarnosti; kažemo da imaju *leksičko značenje* (kao *kuć* i *ic*).

Osnovni leksički morfem jeste *korijenski*. Korijenski morfem nosi osnovno leksičko značenje riječi. Korijen upućuje na porijeklo riječi ili na srodnost u okviru neke porodice riječi.

Ostali leksički morfemi samo modificiraju to temeljno značenje. Služe za izvođenje, tj. deriviranje novih riječi preko korijenskog morfema -stoga se zovu derivacijski morfemi. Derivacijskim morfemima izvode se (tvore) nove riječi -pa se zovu i tvorbeni morfemi; njima se bavi tvorba riječi.

U riječi *kućica* leksički su morfemi *kuć* i *ic*, s tim što je osnovno značenje izražena morfemom *kuć* (korijenski), a morfem *ic* samo modificira osnovno značenje (derivacijski).

Gramatički morfemi dobijaju značenje iz jezika, odnosno gramatike -zato kaže- 10
mo da oni imaju *gramatičko značenje*. U riječi *kućica* gramatički je morfem *a*.

Gramatički su morfemi po pravilu nastavci. Svi nastavci imaju ulogu da stavljaju riječ u relaciju prema drugim riječima u rečenici. Zato se gramatički morfemi nazivaju i relacijski morfemi; služe za tvorbu oblika., Npr., u sintagmi *topla kućica* morfem *a* iz riječi *topla* stavlja tu riječ u odnos (relaciju) prema riječi *kućica* – dakle, taj gramatički morfem uspostavlja relaciju s gramatičkim morfemom *a* iz riječi *kućica* i s njim dijeli gramatičko značenje (u ovom je slučaju to značenje "nominativ jednine ženskog roda").

Možemo zaključiti da je korijenski morfem nosilac temeljnog leksičkog značenja, a 11
derivacijski dopunskog leksičkog značenja. Korijenski i derivacijski morfemi (zajedno) pokrivaju značenje riječi, tj. nosioci su ukupnog leksičkog značenja. Za razliku od njih, relacijski (gramatički) morfemi nosioci su gramatičkog značenja.

Derivacijski morfemi mogu stajati ispred korijenskog morfema (s njegove lijeve 12
strane) i iza korijenskog morfema (s desne strane).

Prvi se nazivaju *prefiksanim* (<lat. *praefigere* = predmetnuti). Takvi su, npr., *po uposoliti*, *pre upregledati*, *za i o u zaokrenuti*. Drugi se nazivaju *sufiksanim* (<lat. *suffigere* = dometnuti). Sufiksi su, npr., *ic* u *kućica*, *i* u *uposoliti*, *en* u *vodeni* itd.

Prefiksalne i sufiksalne morfeme nazivamo *afiksanim* morfemima (<lat. *affigere* = dodati).

Morfem koji stoji između dvaju korijenskih morfema povezujući ih u jednu riječ naziva se *interfiks* (npr. -o- u *drvosječa*, *sjeveroistok*). Upotrebom interfiksa nastaju i polusloženice; tada se iza interfiksa stavlja crtica. 13

- 14 Morfem koji ima ulogu povezivanja korijenskog i gramatičkog morfema naziva se *infiks* (npr. *-a-* u *pisati*; *-ov-* u *golubovi*, *-ev-* u *ključevi* -infiksi stoje na granici leksičkog i gramatičkog morfema i služe za tvorbu osnova nekih oblika riječi). Infiksi spadaju u sufikse (npr.: *iuposoliti*).
- 15 Morfem ne mora biti eksplicitno naveden; tada govorimo o *nultom morfemu* (obi-lježavamo ga znakom *o*). U sintagmama *kamenigrad*, *domaćirad* morfem *i* ima značenje "nominativ ili akuzativ jednine muškog roda", ali prema njemu nije eksplicitno obilježen neki morfem s takvim značenjem. Takav morfem, međutim, postoji; izdvajamo ga na osnovu suodnosa *grad* : *grada*, *rad* : *rada*. U riječima *grada*, *rada* naveden je gramatički morfem *a* koji ima sadržaj "genitiv jednine muškog roda". U riječima *grad*, *rad* također se podrazumijeva prisustvo takvog morfema; u sintagmama *kamenigrad-o*, *domaćirad-o* morfem *i* stoji u relaciji s nultim morfemom (*o*) i s njim dijeli gramatičko značenje.
- 16 Morfem je jezička jedinica *apstraktnoga* karaktera; njegova konkretna govorna realizacija (njegov izraz, tj. pojavni oblik) naziva se morf.
- 17 Morfem se izražava fonemima; znači, ima svoj fonološki oblik. U nekih je morfema taj oblik stalan, dok u drugih varira. Ustvari, isto označeno može imati djelimično različitu oznaku. Različita ostvarenja istog morfema zovu se alomorfi ili morfemske varijante.

Riječi kao što su, npr., *raditi* i *urađen* možemo svrstati u morfemski niz jer im je zajednički korijenski morfem (*rad*). Taj se morfem u riječi *urađen* realizira kao *rađ* (odnos d/đuvjetovan je jotovanjem -dakle historijski). Derivacijski morfem *nik* iz osnovnog oblika *pjesnik* može imati djelimično različite oznake *nič* i *nic* (vokativ *pjesniče*; nominativ množine *pjesnici*). Odnos *kič* posljedica je prve palatalizacije, a *k/c* sibilizacije. Dakle, u riječima *raditi* i *urađen* alomorfi su *rad* i *rađ*, a u riječima *pjesnik*, *pjesniče* i *pjesnici* -*nik*, *nič* i *nic*.

Različitost oznaka alomorfa uvjetovana je djelovanjem *historijskih* zakona (kao u navedenim primjerima) -ili *pozicijski* (npr., odnos *žlš* u riječima *težak*, *teška* uvjetovan je jednačenjem suglasnika po zvučnosti: ispred bezvučnog *k* ne može se ostvariti zvučno *ž* -ono prelazi u svoj bezvučni parnjak *š*).

- 18 Napomena. Kada se ovakvim fonološkim varijantama na granici morfema pridruže gramatičke razlike (npr. *klč/c* u alomorfa *nik*, *nič* i *nic*), govorimo o *morfofonemima*: apstraktna morfofonemska jedinica *k* u različitim fonološkim kontekstima ostvaruje se kao *k*, *č* ili *c* i tako sudjeluje u formalnom razlikovanju nominativa jednine, vokativa jednine i nominativa množine. Iako su jedinice *k*, *č* i *c* iz alomorfa *nik*, *nič* i *nic* formalno (materijalno) različite, one su funkcionalno istovjetne. Posmatrane same po sebi, jedinice *k*, *č* i *c* zovu se morfofoni; posmatrane u odnosu jedna prema drugoj -alomorfofoni, a jedinica koja ih objedinjuje (u ovom slučaju *k*) naziva se morfofonem(a).
- 19 Od alomorfa treba razlikovati supletivne morfeme - jedinice koje imaju posve različite oznake a koje čine oblike iste riječi, npr.: *čovjek* -*ljudi*, *dobar* -*bolji*, *zao* -*gori*, *ja* -*mene*, *mi* -*nas*.

Korijenska *suplecija* nije tako česta u bosanskom jeziku. Suplecija je karakterističnija u gramatičkim nastavcima. Genitiv jednine, npr., može imati različite nastavke (*čovjeka I žene I stvari*).

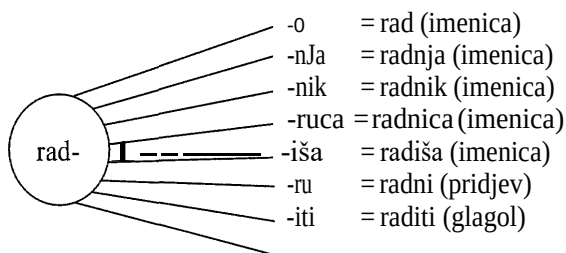
Jedan morphem može imati više različitih sadržaja, odnosno ista oznaka može se upotrijebiti za različita označena. U rečenici *Izišao je iz kuće* morphem *e* u riječi *kuće* ima značenje "genitiv jednine ženskog roda", u rečenici *U blizini vidim kuće* morphem *e* znači "akuzativ množine ženskog roda", a u rečenici *Naše kuće sada su lijepe i tople* *e* ima značenje "nominativ množine ženskog roda". Vidimo da je morfemom *e* obilježen različit sadržaj. Ova pojava poznata je pod imenom homonimija. Pošto je u pitanju gramatički sadržaj, riječ je o gramatičkoj homonimiji.

S druge strane, isti sadržaj može se izraziti različitim formama, npr.: u rečenici *Lijepom riječi i gvozdenu se vrata otvaraju* morphem *-iu* u leksemi *riječi* ima značenje "instrumental jednine ženskog roda"; isto značenje, tj. isto označeno, ima i morphem *-ju* u leksemi *riječju* u rečenici *Lijepom riječju i gvozdenu se vrata otvaraju*. Riječ je o sinonimiji. Zato što su u pitanju gramatički morfemi, riječ je o gramatičkoj sinonimiji.

U sinonimskim odnosima mogu biti i derivacijski morfemi. Tako se isto značenje može obilježiti različitim tvorbenim morfemima: npr., sufixi *ač*, */ac*, *telj*, *nik*, *ar* u riječima *orač*, *gledalac*, *gledatelj*, *uvoznik*, *kuhar* imaju značenje "vršilac radnje", tj. znače "onaj koji vrši radnju obilježenu korijenskim morfemom". Derivacijski morfemi povezani istim tvorbenim značenjem sačinjavaju značenjsku skupinu ili značenjsko gnijezdo. Dakle, navedeni morfemi pripadaju značenjskoj skupini "vršilac radnje". U značenjskoj skupini zajednički je element samo označeno, tj. sadržaj tvorbenog morfema.

Riječi mogu biti objedinjene u skupinu i zajedničkim korijenskim morfemom (npr., *riid*, *radnja*, *radni*, *radnik*, *raditi*). Takve riječi sačinjavaju *tvorbenu porodicu*. U tvorbenoj porodici objedinjavajući korijenski morphem podudaran je i u oznaci i u označenom.

Tako, npr., u tvorbenu porodicu koju objedinjava korijen *rad-* ulaze različite imenice, pridjevi i glagoli:

U morfološkoj analizi riječi važan je pojam morfološke osnove. Osnov riječi čine leksički morfemi - tj. korijenski morphem i derivacijski morfemi (zajedno); dobijamo je odbijanjem relacijskog morfema. Npr., u riječima *kuć-a* i *kuć-ic-a* relacijski je morphem

-a, osnova prve riječi *kuć-*, a druge *kućic-*; u riječima *pis-a-ti* i *za-pis-iva-ti* relacijski je morfem *-ti*, osnova prve riječi *писа-*, a druge *записива-*.

Znači, **osnova** je dio riječi koji sadrži ukupno leksičko značenje riječi. Korijen je samo dio osnove riječi.

- 25 Morfološka analiza riječi ide obrnutim smjerom u odnosu na proces građenja te riječi. Npr., u riječi *записивати* (građenje te riječi ima smjer: 1 – 2 – 3 – 4; v. niže) najprije odvajamo relacijski morfem *-ti* (morfem br. 4) od osnove *записива-*, pa sufiks *-ива-* (3) od ostalih morfema *-запис-*, i na kraju prefiks *за-* (2) od ostatka riječi *-пис-* (1). Korijen riječi (ili orijenski morfem) *пис-* ujedno je i posljednji, dalje nedjeljivi dio osnove riječi:

за-	пис-	-ива	-ти
2.	1.	3.	4.

- a) leksički morfemi: 1, 2 i 3;
- b) korijenski morfem: 1;
- c) derivacijski morfemi: 2 i 3;
- d) gramatički (relacijski) morfem: 4.

(Odbijanjem posljednjeg sufiksalnog derivacijskog morfema dobijamo *morfološku osnovu* riječi koja se uključuje u proces tvorbe.)

ODNOS MORFEMA I RIJEČI

- 26 Niža jezička jedinica koju dobijamo raščlanjivanjem više jezičke jedinice zove se **konstituent**, a prva viša jedinica u kojoj se taj konstituent ostvaruje zove se **integrant**.

Morfemi nastaju udruživanjem fonema. Fonemi su, dakle, sastavni dijelovi morfema. Zato kažemo da su fonemi *konstituenti* morfema, a morfemi su *integranti* fonema. Dužina morfema može biti u rasponu od jednog fonema (*a*, *u*) do više njih (*golub*, *brijeg*, *karakter*). Odlučujući kriterij za morfem nije dužina, nego cjelovitost - bitno je da se morfem ne može dijeliti na manje jedinice iste vrste (npr., riječi *a* i *brijeg* podjednako su morfološki nedjeljive).

Riječi se sastoje od jednog ili više morfema:

- jučer*, *o*, *sada* (jedan morfem);
- mir-o*, *kuć-a*, *žen-a*, *sel-o* (dva morfema);
- ne-mir-o*, *kuć-n-i*, *kuć-ic-a*, *sol-i-ti* (tri morfema);
- ne-mir-an-o*, *po-sol-i-ti* (četiri morfema);
- mir-o-ljub-iv-o* (pet morfema);
- mir-o-ljub-iv-ost-o*, *mir-o-ljub-iv-ost-i* (šest morfema) itd.

Morfemi se udružuju u **riječ**; zato kažemo da je riječ *integrant* morfema, a morfemi su njeni *konstituenti*.

Riječ ili leksem(a) jeste viša jezička jedinica od morfema -sastavljena je od jednog ili više morfema. Pored **slobodnih**, postoje **vezani morfemi**. Oni se nikada ne javljaju kao posebne riječi. Upotrebljavaju se samo u kombinaciji s drugim morfemima; sudjeluju u tvorbi riječi ili njihovih gramatičkih oblika (npr., u riječi *mir-o-ljub-iv-ost-fJ* slobodni je morfem *mir-*, a vezani su -o-, -iv i -ost). Samo se pojedini korijenski morfemi mogu upotrijebiti samostalno; derivacijski i gramatički ne mogu. Neminovna se udružuju s nekim korijenskim ip.orfemom -stoga pripadaju skupini vezanih ili nesamostalnih morfema.

Napomena.

1. Slobodne je morfeme lahko izdvojiti i utvrditi; status morfema garantira im upravo njihova sloboda. Problemi se javljaju kod vezanih morfema, odnosno kod višemorfemskih riječi. Izdvajanje najmanjih jedinica sa značenjem ili gramatičkom funkcijom ne daje uvijek jasne rezultate. Pojavljuju se "morfemi" koji nemaju neko jasno značenje; naprimjer, u riječi *razbiti*. Morfem **raz** izgleda nam sasvim uredu (usp.: *raz-dv-oj-i-ti*, *raz-mrs-i-ti*), ali je njegova veza s **biti** nejasna.

2. Ili, u riječima *pod-strek-fJ* i *pre-neraz-i-ti* ne možemo jasno utvrditi značenje morfema **strek i neraz**. Ovakvi su morfemi rijetki. Javljaju se uglavnom u jednoj riječi; neki ih nazivaju *unikatnim morfemima*.

3. Inventar morfema, prije svega slobodnih, nije stalan zato što morfemi mijenjaju svoje značenje, ulaze u jezik, kao i riječi, ali ga i napuštaju. Isto važi i za vezane morfeme, mada je fleksija manje podložna promjenama. Neki morfemi poslije određenog mirovanja mogu postati vrlo produktivni. Takav je sufiks **džij-a** (turskog porijekla) -javlja se u novim riječima: *filmadžija*, *siledžija* itd.

U naizgled haotičnoj masi jezičkih oblika ipak vladaju utvrđena pravila, odnosno zakonitosti. Razlikuju se tri glavna načina kombiniranja morfema:

1. morfološki proces kombiniranja slobodnih morfema naziva se **kompozicija**; u rezultatu tog procesa dobijaju se **složenice** (*star + mali > starmali*; *bogu + mio I < mili > bogumil*; *mimo + hod > mimohod*; *dan + gubiti > dangubiti*);

2. kombiniranje slobodnih i vezanih morfema naziva se **derivacija**; njen su rezultat **izvedenice** (*na- + učiti > naučiti* /napomena: u tradicionalnoj gramatici ovakvi spojevi -prefiks + neka riječ -nazivaju se složenicama/; *star + -ac > starac*; *star + -ost > starost*);

3. obrazovanje gramatičkih oblika riječi pomoću vezanih morfema naziva se **fleksija** (*voz + -i > vozi*; *voz + -ov- + -i > vozovi*; *voz + -ov- + -e > vozove*).

U bosanskom jeziku riječi najčešće imaju između jednog i četiri morfema. Dužina riječi ne utječe na broj morfema. Riječi podjednake dužine mogu sadržavati različit broj morfema (npr.: *karakter-fJ*; *ne-vid-ljiv-fJ*).

Riječ i morfem podudame su jedinice kad riječ ima samo jedan morfem. U nekoj rečenici ili većem tekstu obično je više morfema nego riječi, ali je u jeziku kao ejelini obrnuto: pošto mnogi morfemi sudjeluju u građenju velikog broja riječi, u cijelom jeziku ima više riječi nego morfema. Teško je odrediti koliki je broj morfema u nekom jeziku (u jezicima kakav je i naš taj broj mjeri se hiljadama), ali se njihovim kombinacijama_ <lobija znatno veći broj riječi.

30 Morfemi se shematski mogu prikazati ovako:

	m o r f e m i			
	leksički			
slobodni (samostalni)	korijenski npr.: list-0, list-ić-0 sin-0, rad-0, rad-i-ti			
vezani (nesamostalni)	tvorbeni (derivacijski; afiksi) gramatički (relacijski) npr.: rad-i-ti, rad-i-m grad-0, grad-a, grad-u			
	prefiksi npr.: pred-rad-nik-0 iz-list-a-ti	interftksi npr.: drv-o-sječ-a list-0-pad-0	sufiksi--.. npr.: rad-n-i list-ić-0	infiksi npr.: rad-i-ti list-ov-i

Uz ovu shemu treba napomenuti da je morfeme kao što su, npr., -ti i -m u riječima rad-i-ti, rad-i-m preciznije označiti *gramatičkim relacijskim*, a morfem -i- u istim riječima (rad-i-ti, rad-i-m) -*gramatičkim derivacijskim*.

31 Napomena. Morfološka klasifikacija koja polazi od broja i vrste morfema u pojedinim riječima svrstava jezike u četiri osnovna tipa: *izolativni*, *aglutinativni*, *flektivni* i *ipolisintetički*. Izolativni jezici smatraju se *analitičkim*, ostala tri tipa *sintetičkim*. I ova je tipologija jezika uvjetna: pojedini su jezici manje ili više udaljeni od "idealnog" morfološkog tipa i posjeduju svojstva dvaju ili više tipova.

Izolativni su oni jezici u kojima svaka riječ ima samo jedan morfem; dakle, u svakoj je riječi "izolirano" jedno značenje. Ti jezici nemaju ni derivacije ni fleksije, nemaju ni izvedenica ni složenica. Najbliži je "idealnom" izolativnom tipu vijetnamski jezik. Ovom tipu pripada i kineski. U kineskom jeziku iskaz *wo you lai* doslovno znači *htjeti doći* (prevodimo, ipak, u duhu našeg jezika: *ja ću doći*).

Aglutinativni jezici odlikuju se "sljepljivanjem" korijenskog morfema i više afikslnih (bilo prefikslnih bilo sufikslnih) morfema u jednu riječ. Dakle, riječi su u jezicima ovog tipa sačinjene od korijena i više afiksa, od kojih svaki ima posebno značenje ili gramatičku funkciju. Takvi su, npr., turski jezik (u kome su ti "priljepci" sufiksi, npr.: *satin + alma + ma + li + ydik* > *satinalmamaliyidik -nismo trebali kupiti*) i svahili (u kome se domeću prefiksi).

Flektivni jezici posjeduju veći broj fleksija, tj. različitih gramatičkih oblika "istih" riječi. Odlikuju se čestim i teško predvidivim sjedinjavanjima različitih morfema, potom mnoštvom

promjena unutar pojedinih oblika (npr., vokalska alternacija) te na granicama morfema i dr. Ti su jezici "umjereno" sintetički. Takav je i bosanski jezik.

Polisintetički se jezici odlikuju vrlo složenom strukturom riječi: u tim su jezicima riječi istodobno i rečenice. Takvi su pojedini jezici američkih Indijanaca; takav je i eskimski jezik. Tako, npr., umjesto tri riječi *tražimjedno selo* u eskimskom će se upotrijebiti jedna *gnaglaslizaks* (riječ ili rečenica, svejedno).

Morfološki tip nekog jezika može se pobliže odrediti pomoću tzv. tipološke skale: na jednoj strani bio bi idealan izolativni jezik, a na drugoj polisintetički. Mjerna jedinica bio bi *indeks sintetičnosti*. Uzme se dovoljno veliki tekstualni uzorak nekog jezika i podijeli se broj morfema s rojem riječi. Ako je, recimo, bilo 1000 morfema, a 500 riječi, tj. ako riječi ispitivanog jezika u prosjeku imaju po dva morfema, onda je indeks sintetičnosti tog jezika 2,00. Indeks sintetičnosti kineskog ili vijetnamskog jezika blizu je 1,00; u engleskom je 1,68; u sanskrtu 2,59; u eskimskom 3,72. Uzima se da je jezik analitičan ukoliko mu je indeks sintetičnosti između 1,00 i 2,22; od 2,23 do 3,00 - sintetičan, a preko 3,00 - polisintetičan.

GRAMATIČKE KATEGORIJE

U vezi s morfemima rečeno je da korijen i afiksi (leksički morfemi) pokrivaju leksičko značenje, a da relacijski (gramatički morfemi, nastavci) imaju gramatičko značenje (v. § M9-12). Također je rečeno da jedna formalna oznaka može izražavati više gramatičkih značenja (npr., *a* u *sestra* i *grda* ili *e* u *kuće* i *kuće*; nastavak *a* u *sestra* i nastavak *a* u *grda* pokrivaju tri gramatička značenja: nastavak *a* u *sestra* - "nominativ", "jednina", "ženski rod", a nastavak *a* u *grda* - "genitiv", "jednina", "muški rod") - radi se o gramatičkoj homonimiji (ili sinkretizmu), odnosno da dvije ili više različitih formalnih oznaka mogu pokrivati jedno gramatičko značenje (npr.: morfem *-a*, morfem *-i* i morfem *-iju* u *prsta*, *prsti* i *prstiju*) - radi se o gramatičkoj sinonimiji (ili suspenziji); v. § M 20-21.

Gramatičko značenje "nominativ" iz *sestra*, gramatičko značenje "genitiv" iz *grda* i *kuće* te gramatičko značenje "nominativ ili akuzativ" iz *kuće* ulaze u opće gramatičko značenje "padež". Gramatičko značenje "jednina" iz *sestra*, *grda* i *kuće* te gramatičko značenje "množina" iz *kuće* ulaze u opće gramatičko značenje "broj". Gramatičko značenje "muški rod" iz *grda* te gramatičko značenje "ženski rod" iz *sestra*, *kuće* i *kuće* ulaze u opće gramatičko značenje "rod".

Možemo zaključiti da postoje gramatički razlozi zbog kojih se mijenja oblik riječi; postoji gramatičko značenje i formalna oznaka kojom se ono izražava.

Dvojstvo gramatičkog značenja i formalne oznake kojom se ono izražava naziva se gramatička kategorija.

Tipovi gramatičkih kategorija

Iako se gramatičke kategorije međusobno prožimaju i uzajamno uvjetuju, mogu se načelno razvrstati u četiri temeljna tipa:

32

33

1. *gramatičke kategorije riječi*;
2. *gramatičke kategorije oblika riječi*;
3. *gramatičke kategorije položaja riječi* i
4. *gramatičke kategorije konstrukcija riječi*.

Prva dva tipa gramatičkih kategorija čine *morfološku strukturu jezika* (koju proučava *morfologija*), a druga dva *sintaksičku strukturu jezika* (koju proučava *sintaksa*). Sva četiri tipa gramatičkih kategorija (i morfološke i sintaksičke kategorije) čine *gramatičku strukturu jezika* (koju proučava *gramatika*; dakle, gramatika je nauka koja proučava gramatičku strukturu jezika; sastavni su joj dijelovi morfologija i sintaksa).

Gramatičke kategorije riječi (vrste riječi)

- 34 Riječi koje imaju isto opće značenje i ista gramatička svojstva svrstavaju se u niz (vrstu, klasu) riječi. Tako, npr., riječ **olovka** ima opće značenje *predmet*, a oznake roda, broja i padeža njene su opće formalne oznake. Predmeti uza se mogu imati svojstvo (npr.: **grafitna olovka**) i mogu biti nosioci procesa (npr.: **olovka piše**). Riječi koje objedinjava opće značenje *predmet* (u širem smislu), *predmetnost* - pripadaju *imenicama*; riječi objedinjene općim značenjem *svojstvo -pridjevima*, *aproces* (radnja) pripada *glagolima*. Dalje, riječi objedinjene općim značenjem *oznake procesa* (npr.: **brzo piše**) pripadaju *prilozima*,,. Tako dolazimo do **vrsta riječi**, odnosno do gramatičkih kategorija riječi (imenica, zamjenica, pridjeva,,).

Gramatičke kategorije oblika riječi

- 35 Svaka se riječ može posmatrati i kao oblik. Tako, npr., riječ **olovka** ima značenje "nominativ" i opću formalnu oznaku **-a**. Opće formalne oznake za nominativ još su **-n**, **-e/-o** (u jednini) i **-e, -i, -a** (u množini). Riječi se svrstavaju u nizove (razrede, klase) i s obzirom na njihov oblik; riječ **olovka** zajedno s drugim oblicima koji imaju isto opće značenje i iste formalne oznake svrstava se u niz riječi s obilježjem "nominativ", odnosno, "padež". Na taj način dolazimo do kategorije padeža; tako možemo doći i do kategorije roda, broja, vremena, lica i dr. Ove gramatičke kategorije nazivaju se **oblicima riječi**.
- 36 U bosanskom jeziku postoje sljedeće *gramatičke kategorije* kojima su obuhvaćene ove promjene *oblika riječi*:
1. **rod** (genus) većina promjenljivih riječi svojim oblicima može obilježiti *rod* (muški, ženski ili srednji): *brat-o, sestr-a, poij-e; ov-aj, ov-a, ov-o; pisao-o, pisat-a, pisat-o*;
 2. **broj** (numerus) - sve promjenljive riječi svojim oblicima mogu obilježiti *jedninu* (singular) i *množinu* (plural): *taj težak zadatak - ti teški zadaci; on piše - on pišu*;
 3. **lice** (1. lice – koje govori; 2. lice – kome se govori; 3. lice o kome se govori) lične zamjenice i glagoli obilježavaju lice izravno: *ja pišem* (1. lice), *tipišeš* (2. lice), *on I ona I onopiše* (3. lice) /v. § S 144-148/;

4. padež (kazu) - imenske riječi posebnim (padežnim) oblicima obilježavaju odnose među riječima. Padeža ima sedam: nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ, instrumental i lokativ; svi se oni u načelu razlikuju međusobno -jedino su dativ i lokativ (u jednini), odnosno dativ, instrumental i lokativ (u množini) oblički izjednačeni;

5. poređenje (komparacija) pridjevi (i neki prilozi) posebnim oblicima izražavaju poređenje nejednakih veličina ili osobina;

6. glagolski vid (aspekt) -njime se kod glagola izražava trajanje glagolske radnje
I stanja I zbivanja: *čitati* (glagol nesvršenog vida ili imperfektivni glagol) -*pročitati* (glagol svršenog vida ili perfektivni glagol);

7. vrijeme (tempus) – različitim glagolskim oblicima može se izraziti vrijeme vršenja radnje I stanja I zbivanja: *pišem* (sadašnjost), *pisao sam* (prošlost), *pisat ću* (budućnost) /v. § S 149-152/;

8. način (modus) – posebnim glagolskim oblicima može se izraziti način na koji se odigrava radnja *I* stanje *I* zbivanje: *pišem* (indikativ), *pisao bih* (potencijal), *piši!* (imperativ) /v. § S 153-157/;

9. stanje -njime se izražava perspektiva radnje: usmjerenost ka vršiocu radnje (*Pišem knjigu* -aktiv) ili usmjerenost na sam proces radnje (*Knjiga je pisana tri godine* -pasiv).

Promjene u oblicima najčešće se ostvaruju nastavcima koji se dodaju na osnovu riječi. Jedan nastavak može u sebi sadržavati više obavijesti o gramatičkim kategorijama:

37

----- vrijeme: sadašnjost (prezent)
 način: indikativ
 (ona) rad-i =----- stanje: aktiv
 ----- broj: jednina
 ----- lice: treće (3.)

Riječi jednog jezika mogu se podijeliti u vrste na osnovu različitih kriterija. Polazeći najprije od značenja riječi, ali i od njihovih morfoloških osobina te od njihove službe u rečenici, dakle, kombiniranjem semantičkog (značenjskog), morfološkog (obličkog) i sintaksičkog (funktionalnog) kriterija, gramatičari sve riječi našeg jezika dijele na deset vrsta:

38

1. imenice
2. zamjenice
3. pridjevi
4. brojevi
5. glagoli
6. prilozi
7. prijedlozi
8. veznici
9. riječce
10. uzvici

S obzirom na sadržaj koji odražavaju *sve riječi bosanskog jezika* mogu se podijeliti najprije na dvije skupine:

39

a) prave riječi, koje imaju logički smisao, i

b) uzvike, koji i nisu riječi u pravom smislu, nego su izraz različitih osjećanja ili su oponašanje zvukova u prirodi. Uzvici su na granici između jezičkih jedinica i prirodnih zvukova; upotrebljavaju se samostalno. Raspored glasova u tim riječima i način njihova naglašavanja mogu biti drugačiji negoli u ostalim riječima.

40 Prave riječi dijele se, dalje, na dvije grane:

c) glavne ili leksičke (punoznačne – autosemantičke) riječi – riječi koje znače neki poseban pojam; nosioci su jasno raspoznatljivog leksičkog značenja, i

d) pomoćne ili gramatičke (nepunoznačne – sinsemantičke) riječi – tj. riječi koje ne znače neki poseban pojam; nosioci su gramatičkog značenja.

41 Glavne (leksičke) riječi obuhvaćaju svijet pojmova: jedne od njih imenuju pojmove, a druge upućuju na njih. To su promjenljive (i polupromjenljive) riječi: imaju neko-liko oblika koji stupaju u različite odnose u rečenici. S obzirom na ulogu koju imaju u formiranju rečenice (predstavljaju leksičko jezgro konstituenta svih sintaksičkih jedinica), nazivaju se i konstituentnim riječima. (Riječi se po sintaksičkom kriteriju dijele na *punoznačne* /konstituentne/ i *nepunoznačne* /pomoćne/. Punoznačne riječi mogu samostalno popunjavati pozicije u rečeničnom ustrojstvu, tj. biti nosioci sintaksičkih funkcija, a nepunoznačne ne mogu. Unutar skupine punoznačnih riječi razlikuju se: *supstantivne* /imeničke/, *verbalne* /glagolske/, *adjektivne* /pridjevske/ i *adverbijalne* /priložne/; v. § S 11-22.) Glavne se riječi, također, dijele nadvoje:

e) nazivne riječi – riječi koje služe kao ime pojmu, i

f) zamjenice – riječi koje ne služe kao ime pojmu, nego upućuju na neki pojam ili na učesnika u govornom činu; to su, dakle, *upućivačke* (deiktičke) riječi.

42 Nazivne riječi dijele se na:

g) brojeve – riječi koje imenuju pojmove brojenja; njima se obilježava tačna, određena količina nečega i "količinska" relacija, i

h) riječi koje imeniju pojave.

Riječi koje imeniju pojave dijele se na:

i) imenice – riječi koje imenuju samostalne pojave iz vanjezičke stvarnosti, i

j) riječi koje imeniju nesamostalne pojave.

Riječi koje imeniju nesamostalne pojave dijele se na:

k) priloge – riječi koje najčešće znače prilike i okolnosti (mjesto, vrijeme, način, uzrok) u kojima se vrši glagolska radnja, i

1) riječi koje znače osobine.

Riječi koje znače osobine dijele se na:

m) glagole, koji znače dinamičke osobine (proces), i

n) pridjeve, koji znače statičke osobine (svojstva).

Pomoćne (gramatičke) riječi služe za izricanje prostornog, vremenskog ili kojeg drugog odnosa između onog što znače glavne (leksičke) riječi. To su nepromjenljive riječi -imaju samo jedan oblik. One se dijele, dalje, na:

o) riječi koje znače vezu među pojmovima (odnosne ili relacijske riječi), i

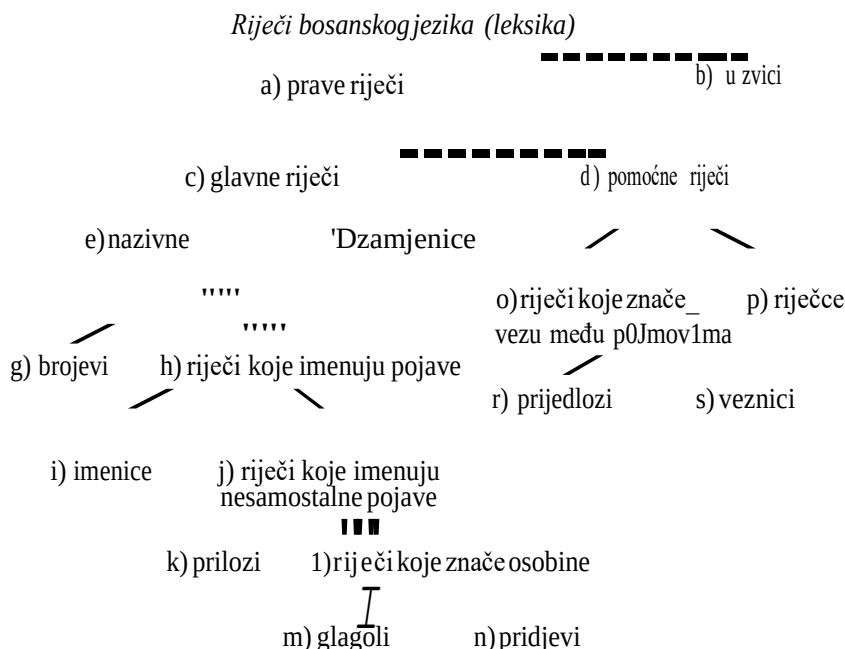
p) riječce -riječi koje nemaju svoj sadržaj, nego preoblikuju sadržaj cijelog iskaza ili riječi uz koju stoje (negacija, pitanje, čuđenje).

Riječi koje znače vezu među pojmovima (odnosne riječi) obilježavaju različite gramatičke i smislane odnose među riječima, sintagmama i rečenicama; dijele se na:

r) prijedloge -riječi koje dolaze vezano uz imeničke riječi; preciziraju padežna značenja imeničkih riječi, i

s) veznike -riječi koje dolaze uz razne oblike; povezuju riječi (sintagme i rečenice) i obilježavaju vrstu te veze.

Navedena podjela shematski izgleda ovako:

S obzirom na *morfološki kriterij*, tj. na to da li se oblik neke riječi može mijenjati, ili se riječ uvijek javlja u istom obliku, sve riječi bosanskog jezika dijele se u dvije velike grupe:

a) *promjenljive riječi* (1. *padežne* ili *deklinacijske* riječi: imenice, zamjenice i brojevi; 2. *poredbene* ili *komparacijske* riječi: pridjevi i neki prilozi, uglavnom izvedeni od pridjeva; 3. *lične* ili *konjugacijske* riječi: glagoli);

b) *nepromjenljive riječi* (većina priloga, prijedlozi, veznici, riječce i uzvici).

Napomena. Pri definiranju nepromjenljivih riječi uzima se u obzir kriterij mogućnosti povezivanja (kombiniranja) određene vrste riječi s drugim riječima (tzv. *distribucioni kriterij*).

- 47** U vezi s ovom uobičajenom podjelom potrebne su dvije napomene: prvo, kada je riječ o glavnim brojevima, *samojedan, dva, tri* i *četiri* (kao i brojevi složeni s njima) idu u grupu promjenljivih riječi (ostali su nepromjenljive riječi) i, drugo, u promjenljive riječi dijelom spadaju i prilozi, budući da se neki od njih mogu porediti. S obzirom na to, preciznije je reći da u bosanskom jeziku imamo:

- a) **promjenljive riječi** (imenice, zamjenice, pridjevi i glagoli);
- b) **polupromjenljive riječi** (brojevi i prilozi);
- c) **nepromjenljive riječi** (prijedlozi, veznici, riječce i uzvici).

Napomena. Ova podjela važi u načelu, inače u bosanskom jeziku ima i nepromjenljivih imenica i nepromjenljivih pridjeva (pretežno stranog porijekla: *ledi; šećer/i, deli, demirli, portabl, fer* itd.).

- 48** Zakonomjemo mijenjanje oblika jedne riječi naziva se **promjenljivošću riječi** ili **fleksijom**.

U bosanskom jeziku postoje tri vrste promjenljivosti riječi: **deklinacija, komparacija** i **konjugacija**. Promjenljive su one vrste riječi koje su u cijelosti podložne nekoj od ovih promjena -koje se ili dekliniraju ili kompariraju ili konjugiraju. Te riječi posjeduju (gramatičke) **paradigme** - različite sisteme oblika kojima se obilježavaju različita gramatička značenja.

- 49** **Deklinacija** je skup oblika koji iskazuju različite odnose u koje ulaze *imenske riječi* - imenice, zamjenice, pridjevi i promjenljivi brojevi. To znači da ove vrste riječi razlikuju rod, broj i padež: *dvije naše vrijedne učenice, dviju naših vrijednih učenica*.

- 50** **Komparacijom ili poređenjem** naziva se skup oblika koji iskazuju različitu količinu ili mjeru onoga što znače pridjevi (i neki prilozi – uglavnom nastali od pridjeva): *sretno dijete-sretnije dijete-najsretnije dijete; igrali su dobro-bolje-najbolje*.

- 51** **Konjugacija** je skup oblika kojima se označava vremenski tok s obzirom na trenu- tak govorenja; to je promjena oblika glagola. Glagoli imaju naročite oblike za obilježavanje vremena, načina, vida i stanja, kao i za obilježavanje broja i lica; glagolski pridjevi radni i trpni izriču i rod.

- 52** Zastupljenost gramatičkih kategorija u pojedinim vrsta promjenljivih riječi vidi se i iz ovog pregleda:

a) *deklinacijske riječi*:

- 1. imenice rod, broj, padež;
- 2. zamjenice -rod, broj, padež, lice;

3. brojevi -rod, broj, padež;

b) *komparacijske riječi*: pridjevi - rod, broj, padež, poređenje (komparaciju imaju i pojedini prilozi);

c) *konjugacijske riječi*: glagoli -broj, lice, vid, vrijeme, način, stanje, rod.

Svim promjenljivim riječima zajedničke su svega dvije gramatičke kategorije: rod i broj (i to ne uvijek: glagoli razlikuju rod samo u oblicima pridjeva radnog i trpnog - *on je pisao, ona je pisala, dijete je pisalo; pročitao, pročitana, pročitano*, a zamjenice samo u 3. licu jednine i množine -*on, ona, ono*; neodređene zamjenice nemaju množinu).

IMENICE

Leksičko-semantičke osobine

Imenice su riječi kojima se imenuju bića, predmeti i pojave.

53

Predmetnost je suštinska leksička osobina imenica, npr.: *kuća* (predmet), *raditi* - + *radnja* (opredmećeni proces), *lijep* - + *ljepota* (opredmećeno svojstvo). Imenicama se imenuje, odnosno naziva (nominira) cjelokupna stvarnost; zato kažemo da imaju *nazivnu funkciju* ili *funkciju imenovanja*.

Imenice među vrstama riječi imaju najširu semantičku bazu. One označavaju čovjeka -njegov unutrašnji i vanjski svijet (*otac, mdjka*), biljni svijet (*ljiljan, lipa*), životinjski svijet (*konj, liiv*), prirodne pojave (*Kiša, obliik*), geografske pojmove (*more, otok*), vrste ljudskih aktivnosti, profesije (*umjetnost, učitelj*), osobine, svojstva (*dobrota, vještina*), vrste odjeće i obuće (*odijelo, papuče*), predmete i objekte (*sto, kuća*), događaje i pojave (*poplava, sukob*), aktivnosti, radnje (*čitiinje, žetva*) i dr.

S obzirom na to da li označavaju nešto opipljivo, ili nešto neopipljivo, imenice se dijele u dvije velike skupine:

54

a) **konkretne** (*stvarne* ili *predmetne*) -kad znače bića i predmete, npr.: *mdjka, sfn, kuća, li'pa, cv'ijeće, lfšće* i sl. Konkretne su imenice i nazivi za bića ili stvari koji se zamišljaju kao da postoje ili kao da su nam blizu, npr.: *vila, zvijezda*;

b) **apstraktne** (*nestvarne* ili *mislene*) -kad znače prirodne i društvene pojave, osobine, osjećanja, stanja, procese, količinu, odnose: *o/Uja, zora, suša, umjetnost, ideja, pojam, plavetnilo, dobrota, mehkoća, brzina, ljepota, urednost, zdravlje, tuga, sreća, ljutnja, stfd, siin, berba, šetnja, čitanje, prošlost, današnjica, mnoštvo, šestina, mdjčfnstvo* i sl.

Napomena. Granica između konkretnih i apstraktnih imenica nije strogo određena jer apstraktne imenice često dobijaju konkretno značenje; tako se imenice kao *pleme, narod, država, popis, trokut* i dr. mogu smatrati i konkretnim i apstraktnim.

S obzirom na *značenjski opseg*, imenice se dijele na **vlastite imenice** (ili *osobne*, tj. -*imena*) i **opće imenice**.

55

1. **Vlastite ili osobne** imenice služe kao posebna imena ljudi, životinja, stvari, geografskih jedinica, nebeskih tijela (pišemo ih velikim početnim slovom), npr.: *Amina, Hadžijahžć; Riimenka, Šarko* (ime psa); *Aladža* (ime džamije), *TUzlanka I TUzlanka* (ime robne kuće); *Sarajevo, Meka, Bosna, Evropa, Silna, Konjfihi; Zemlja, Mjesec, Sunce, Milrs*.

2. **Opće ili zajedničke** imenice služe za imenovanje skupa bića, predmeta ipojava sa zajedničkim osobinama – ili označavaju bilo kojeg pripadnika istog skupa; klase, razreda (pišemo ih malim početnim slovom), npr.: *čovjek, otac, majka, djed, mina, sfn, sestra, oko, glava, kilća, bašča, vočka, kalem, [z'pa, šuma, kamen, brijeg, knfiga, vjetar, konj, jilnje, more,, grad, čaršij"a, mahala, selo*. Termin *opće imenice* obuhvaća i **nebrojive 'imenice** (one koje po pravilu -nemaju množinu); to su:

a) **zbirne (kolektivne) imenice**, koje označavaju skup istovrsnih bića ili predmeta uzetih zajedno: dakle, ne izdvajaju se pojedini članovi skupa, nego se obuhvaća neodređeni zbir ili prirodna cjelina, npr.: *djeca, momčad, plemstvo, gospoda, jilnjad, cvijeće, lfšće, perje, drvlje, kamenje, burad*;

b) **gradivne imenice**, koje označavaju različite vrste materije (građe, materijala) bez obzira na njenu količinu, npr.: *voda, sn'zjeg, zrak, zemlja, drvo, mermer, zlato, briišno, gvožđe*.

Gramatičke osobine

56 Imenice se odlikuju gramatičkim kategorijama **roda, broja ipadeža**.

Rod

57 **Rod** je gramatička kategorija koja se ogleda u slaganju imenica s pridjevskim rije- čima i, često, glagolima.

Svaka imenica (osim malobrojnih izuzetaka) ima određeni rod: **muški, ženski** ili **srednji**. S obzirom na to, imenice se dijele na imenice muškog, ženskog i srednjeg roda. Zato kažemo da je rod način klasifikacije imenica.

Rod je donekle u vezi s osobinama čovjeka i životinja:

1. **muškog** su roda imenice koje označavaju bića muškog spola (*čovjek, bcibo, djed, briit, dječak, Muhamed, Hamdij"a; hOroz, mačak, golfib*);

2. **ženskog** su roda imenice koje označavaju bića ženskog spola (*žena, mćijka, nana, sestra, djevojčica, Amina, lfeta; kokoš, mačka, golubica*);

3. **srednjeg** su roda imenice koje označavaju nedorasla, mlada bića u kojih rod nije bitan ili nemaju uočljivo razvijena obilježja spola (*dij"ete, čedo, janje, p'ile, mače*).

Prirodni i gramatički rod

Rod određen prema spolu naziva se prirodnim rodom; dakle, imenice koje označavaju bića muškog i ženskog spola imaju prirodni (muški ili ženski) rod. Ove imenice imaju značenje roda -u njih je rod leksička kategorija. 58

Sve druge imenice imaju gramatički rod: imenice srednjeg roda te one koje znače imena predmeta, pojava, osobina, radnji i dr. Ove imenice nemaju značenje roda, pa svoj rod dobijaju po ugledu na *oblike* imenica koje imaju prirodni rod. Zato se njihov rod određuje: 59

1. *prema nastavku* kojim se završavaju u svom osnovnom obliku (nominativu jednine) -tj., prema tipu promjene ili *paradigmatском pokazatelju*;

2. *prema načinu slaganja u sintagmi* (na osnovu slaganja s rodom adjektivne /pridjevske/ riječi koja stoji uz imenicu; v. § S 19-20) -tj., prema *kongruencijskom pokazatelju* (za muški rod – *taj*, ženski *ta* i srednji *to*; v. § S 45).

Tako je, npr., imenica *grad* muškog roda kao i imenica *sfn* -jer ima isti nastavak u nominativu jednine i isti tip promjene (*grad-a*, *grad-a-sfn-a*, *sfn-a*), a na to ukazuje i adjektivna riječ koja se s tom imenicom slaže u muškom rodu (*taj grad*, *taj sin*); imenica *rijeka* ženskog je roda i istog tipa promjene kao i imenica *majka* (*ta rijek-a*, *ta majk-a*); imenica *selo* srednjeg je roda i istog tipa promjene kao i imenica *čedo* (*to se!-o*, *to čed-o*). 60

Rod nikad ne treba određivati isključivo na temelju nastavka u Njd. jer isti nastavak mogu imati imenice različitih rodova. Stoga se pri određivanju roda treba služiti i kongruencijskim pokazateljima. Npr.: morfem -a u nominativu jednine mogu imati imenice sva tri roda (*cv'ijet-a*, -*kost-a*, *tele-a*); rod ćemo pouzdano odrediti ukoliko uz ove imenice upotrijebimo riječi koje obavezno prate njihove oznake roda (*taj cvijet*, *ta kost*, *to tele*).

Napomena. U svih je drugih vrsta riječi rod čistog *gramatička kategorija*, jer ga dobijaju od imenice na osnovu kongruencije (slaganje u gramatičkim oznakama s imenicom); takav je slučaj s pridjevimskim zamjenicama, pridjevima, brojevima (koji se ubrajaju u adjektivne riječi; v. § S 19) i glagolima (npr.: *prv-i naš-o vrijedn-i takmičar-o trčao-o je*,... *prv-a naš-a vrijedn-a takmičark-a trčal-a je*,...) – ili na osnovu supstitucije (zamjena imenice); takav je slučaj s imeničkim zamjenicama (*on-o /takmičar-0/ je trčao-o*, *on-a /takmičark-a/ je trčal-a*). Otuda svaka imenica po pravilu ima jedan rod, a ostale spomenute vrste riječi potencijalno imaju sva tri roda (npr.: *takmičar* -m.r.; *takmičarka* -ž.r.; *prvi naš vrijedni*,... *trčao je* -m.r.; *prva naša vrijedna*,... *trčala je* -ž.r.; *prvo naše vrijedno*,... *trčalo je* -s.r.). 61

Mnoge su imenice po oblicima promjene jednog roda, a s obzirom na kongruencijski pokazatelj drugoga; potom, u pojedinih se imenica ne podudaraju gramatički i prirodni rod, a ima i imenica s dva roda (v. § S 50-54, 233-242). Tako su, npr., imenice *aga*, *Hamdija* i sl. po oblicima promjene ženskog roda (kao *voda*, *žena*), ali su prirodnog muškog roda – uz njih kongruentna riječ ima oblik muškog roda (*taj aga*, *taj Hamdija* kao *taj mladić*, *taj dječak*). Također sene podudaraju rod imenice i spol bića koje se njo- 62

me imenuje (morfološki isemantički moment) ni u sljedećim primjerima: imenica (*taj*) *curetak* muškog je roda, a imenuje žensku osobu; imenica (*ta*) *ljudina* ženskog je roda, a imenuje mušku osobu; imenica (*to*) *momče* srednjeg je roda, a imenuje mušku osobu; imenica (*taj*) *rukovodilac* muškog je roda, a imenuje bića i muškog i ženskog spola. Uz pojedinice imenice gramatičkog ženskog roda kongmentna riječ može imati oblik i muškog i ženskog roda (npr.: *taj I ta sanjalica*, *taj I ta propalica*) – njihov prirodni rod zavisi od toga da li imenuju mušku ili žensku osobu, što saznajemo iz konteksta (npr.: *Emir*, *taj I ta sanjalica*... -m.r.; *Emira*, *ta sanjalica*,... -ž.r.). I imenice srednjeg roda (*to*) *gundalo*, *pričalo*, *zanovijetalo* i sl. mogu se odnositi na bića muškog i ženskog spola. Naposljetku, postoje dvorodne imenice (npr.: *taj I ta bol*) s različitim padežnim oblicima (Gjd. *tog bola I te boli*), kao i imenice koje u jednini imaju jedan rod, a u množini drugi (tako su *oko*, *uho* u jednini srednjeg roda: *to oko*, *to uho*, a u množini ženskog: *te oči*, *te uši*),..

63 Najčešći nastavci u nominativu jednine jesu -RJ, -a i -e/-o:

1. imenice muškog roda najčešće nemaju nastavka, tj. završavaju na -RJ ("nulti nastavak" dolazi na osnovu -a ona se, popravilu, završava na suglasnik: *čovjek-o*, *dječak-o*, *golub-o*);

2. imenice ženskog roda najčešće imaju nastavak -a (*žen-a*, *sestr-a*, *Amin-a*);

3. imenice srednjeg roda imaju nastavak -e/-o (*čed-o*), ili im je sastavni dio osnove samoglasnik *oie*, što znači da tada imaju nastavak -RJ (*tele-o*, Gjd.: *telet-a*).

Međutim, u nominativu jednine imenica muškog i ženskog roda javljaju se i neki dmgi nastavci, zato ćemo navesti sve nastavke za sve rodove imenica.

64 1. Imenice *muškog roda* u nominativu jednine imaju:

a) nastavak -e: (*taj*) *Ahmed-e*, *A}din-e*, *Bakir-RJ*, *Derviš-o*, *Nusret-e*, *dječak-o*, *hafiz-RJ*, *radnik-@*, *pr'ljatelj-RJ*, *sfikar-RJ*, *arhitekt-@*, *grad-e*, *akšam-RJ*, *prostor-@*, *uspjeh-@*, *zakon-a*, *kompjuter-a*, *bicikl-@*; *atelje-@*, *biri5-e*, *intervjii-RJ*, *taksf-RJ*; ovdje spadaju i imenice čija se osnova završava na -o < -1: (*taj*) *stol-e* > *stoo* > *sto-o*;

u genitivu jednine ove imenice imaju -a: (*tog*) *Ahmed-a*, *A}din-a*, *Bakir-a*, *Derviš-a*, *Nusret-a*, *dječak-a*, *hafiz-a*, *radnik-a*, *pr'ijatelj-a*, *slikar-a*, *arhitekt-a*, *grad-a*, *akšam-a*, *prostor-a*, *uspjeh-a*, *zakon-a*, *kompjuter-a*, *bicikl-a*, *atelje-a*, *biro-a*, *intervju-a*, *taksi-j-a*, *stol-a*;

b) nastavak -a: imena i prezimena -(*taj*) *Alij-a*, *Hamdij-a*, *Skak-a*; rodbinski nazivi -*amidž-a*, *diiidž-a*; imenice koje označavaju zanimanje ili titulu: (*taj*) *arhitekt-a*, *sudij-a*, *kddij-a*, *ag-a*, *hddžij-a*; imenice koje označavaju nosioca neke osobine: (*taj*) *glavonj-a*, *mladoženj-a*, kao i one koje mogu biti i ž.r.: (*taj I ta*) *bekrij-a*, *neznalic-a*, *vodonoš-a*;

sve ovakve imenice u Gjd. imaju nastavak -e: (*tog*) *Alij-e*, *Hamdij-e*, *Skiik-e*, *amidž-e*, *d}hdž-e*, *arhitekt-e*, *SLtdij-e*, *kadij-e*, *ag-e*, *hddžij-e*, *glavonj-e*, *mladoženj-e*, *bekrij-e*, *neznalic-e*, *vodonoš-e*;

c) nastavak -o: imena, prezimena, hipokoristici i rodbinski nazivi -(*taj*) *Jasmfnk-o*, *Prliš-o*, *F6č-o*, *Šljiv-o*, *Meh-o*, *Nurk-o*, *zek-o*, *lidž-o*, *ded-o*, *djed-o*, *teč-o*, *brac-o*; imenice

koje označavaju nosioca osobine: (*taj*) *nestašk-o*, *prljavk-o*; imenice stranog porijekla *aut-o*, *Borne-o*, *rddi-o*, *kOrz-o* isl.;

u genitivu jednine imaju samo nastavak *-a*: (*tog*) *Jasmfkn-a*, *nestašk-a*, *prljavk-a*, *aut-a*, *Borne-a*, *rddi-j-a*, *kOrz-a*; ili imaju dva nastavka, *-e* i (1) *jeđe* *-a*, a onda i dva tipa promjene: (*tog*) *Praš-e*, *Foč-e*, *Šljiv-e*, *Meh-e*, *Nilrk-e*, *zek-e*, *adž-e*, *dM-e*, *djM-e*, *teč-e*, *brac-e* ili (*tog*) *Praš-a*, *Foč-a*, *Šljiv-a*, *Meh-a*, *Nurk-a*, *zek-a*, *adž-a*, *ded-a*, *djed-a*, *teč-a*, *brac-a*;

d) nastavak *-e*: imena kao *Hrvoj-e*, *Pav!-e*; u genitivu imaju *-a*: *HPvoj-a*, *Pav!-a*.

Imenice *ženskog roda* u nominativu jednine imaju:

65

a) nastavak *-a*: (*ta*) *Bosn-a*, *Emin-a*, *Fatim-a*, *Fat-a*, *žen-a*, *djevojk-a*, *učiteljic-a*, *pfic-a*, *bdjk-a*, *knfz'g-a*, *sfik-a*, *vod-a*, *slog-a*, *sreć-a*;

u genitivu jednine ove imenice imaju nastavak *-E'*: (*te*) *Bosn-e*, *Emin-e*, *Fatim-e*, *Fat-e*, *žen-e*, *djevojk-e*, *učiteljic-e*, *pt'ic-e*, *bdjk-e*, *layz'g-e*, *sfik-e*, *vod-e*, *slog-e*, *sreć-e*;

b) nastavak *-o*: (*ta*) *mladost-O*, *radost-O*, *ČGst-Đ*, *rl'ječ-0*, *moĆ-0*, *žed-o*, *ljubav-a*, *koškoš-a*, *večer-o*; ovdje spadaju i imenice čija se osnova završava na *-o* < *-l*: (*ta*) *sol-o* > *soo* > *so-o*, *misal-o* > *mfsao-e*; kao i zbirne imenice (imaju samojedninu): *čeljad-a*, *janjad-a*, *novorOđenčad-o*, *bUriid-o*;

u genitivu jednine ove imenice imaju nastavak *-i*: (*te*) *mladost-i*, *radost-i*, *čast-i*, *rl'ječ-i*, *moć-i*, *žed-i*, *ljubav-i*, *kokoš-i*, *večer-i*, *sol-i*, *mfs-l-i*, *čeljad-i*, *janjad-i*, *novorOđenčiid-i*, *bUriid-i*.

Napomena. Imenice *mati* i *kćf* u nominativu jednine imaju supletivne oblike koji završavaju samoglasnikom *i*; u genitivu jednine imenica *mati* ima *-e*: *mater-e* (akuzativ je jednak osnovi: *mater*), a imenica *kćf* ima *-i*: *kćer-i* (akuzativ je jednak osnovi: *kćer*).

Imenice *srednjeg roda* u nominativu jednine imaju:

66

a) nastavak *-o*: (*to*) *se!-o*, *t'ijel-o*, *čud-o*, *uh-o*, *ok-o*, *zldt-o*, *pism-o*, *jezer-o*, *neb-o*;

b) nastavak *-e*: (*to*) *polj-e*, *mor-e*, *proljeć-e*, *lic-e*, *koplj-e*, *čekanj-e*, *cv'ijec-e*;

c) nastavak *-o*: (*to*) *dijete*, *p'ile*, *janje*, *tele*, *ždr'ijebe*, *'ime*, *vrijeme*, *rame*, *padne*; ove imenice imaju proširenu osnovu (*djetet*-, *pilet*-, *imen*-, *podnev*-...).

U genitivu jednine sve ove imenice imaju nastavak *-a*: (*tog*) *se!-a*, *polj-a*, *mor-a*, *djetet-a*.

Napomena. Nastavak *-a* u nominativu jednine ima jedino imenica (*to*) *dob-a* (Gjd.: *doba*; nepromijenjen oblik ima često i u ostalim padežima).

Broj

Broj je gramatička kategorija po kojoj se razlikuje jedinka onoga što imenica označava (**jednina, singular**) od skupa (**množina, plural**).

67

Tako, npr., prema oblicima jednine *lłibiid*, *noŹ, padeŹ*, *siidiĵa*, *kuća*, *mfsao*, *pismo*, *pleme* stoje oblici množine *lłibudovi*, *noŹevi*, *padeŹi*, *sudiĵe*, *kuće*, *mfsli*, *pisma*, *plemena*.

Napomena. U prošlosti je naš jezik poznavao i **dvojinu** (*dual*). Dvojina se čuva u nominativu, akuzativu i vokativu, i to u vezi s brojevima *dva* (dvije), *oba* (obje), *tri* i *četiri*: *dva brata*, *tri sela*, *četiri sestre*. Dvojina imenica nema posebnih oblika -redovito je to neki od oblika koji već postoji u deklinaciji imenica (u imenica m. i s.r. dvojina je jednaka genitivu jednine, a u imenica Ź.r. -nominativu množine). Kod imenica *oko*, *ruka*, *sluga* i sl. ostaci duala (*očiĵu*, *niku*, *slugu*) danas *znače* množinu (genitiv množine).

- 68** Imenice najčešće imaju različite (ali *pravilne* ili *sistemske*) oblike za dva gramatič- ka broja -jedininu i množinu:

a) jednina:

(taj dobar) *učenfk*, *most*, *hadŹiĵa*;
(ta dobra) *knjiga*, *rlidost*, *r'iječ*;
(to dobro) *selo*, *polje*, *'ime*;

b) množina:

(ti dobri) *iŹčenfci*, *mostovi*, *hadŹiĵe*;
(te dobre) *knjz'ge*, *radosti*, *r'iječi*;
(ta dobra) *sela* *lsela*, *polja* *lpolja*, *imena*.

- 69** Pored *pravilnih* postoje i *dopunski* oblici: *čovjek* - *ljudi*, *brlit* - *braća*, *dijete* - *dje- ca*, *tele* - *telad*, *oko* - *oči*.

- 70** Za konkretne imenice općenito vrijedi da imaju i jedninu i množinu, a za *nebrojive* (zbirne i gradivne) -da nemaju tzv. *jediničnu* množinu.

Međutim, od ovog pravila ima *odstupanja*. Prvo, nemaju sve konkretne imenice oblike za oba broja. Drugo, pojedine se *apstraktne* imenice mogu *upotrebljavati* i u množini.

Pojedine imenice imaju:

a) samo jedninu (tzv. *singularia tantum*): *Bosna*, *duhan*, *šećer*, *omladina*, *stoka*; i

b) samo množinu (tzv. *pluralia tantum*): *Karpati*, *čevapčići* (Gelo), *zaušnjaci* (bolest), *mekinje*, *ferije*, *grudi*, *griiblje*, *kliješta*, *merdevine* i dr.

- 71** *Samojedinu* imaju:

-*vlastite imenice*: *Nail*, *Bosna*, *Hercegovina*, *Sarajevo*, *Pliva*. Ovakvim imenicama označava se pojedinačna, tačno određena osoba ili pojam koji se uzima kao jedini i potpuno individualiziran; dakle, iz *značenjskih* razloga nemaju gramatičku kategoriju množine. Međutim, oblici množine sasvim su normalni ukoliko se nađu dva ili više *pojmov*a s istim imenom: *Između dva Šiimca protječe rijeka Sava*. – *U našem su razredu dvije A'zre*. Ponekad se *lična imena* mogu upotrijebiti u množini za označavanje više lica koja se odlikuju nekom osobinom poznate ličnosti: *Lijepo je slušati priče naših umnih*

Muhameda. Drngo, neke od ovih imenica imaju samo množinu, s tim što je ta množina formalna, jer ne znači mnoštvo: *Hadžžći, Zavidovići, Potočari, Di/brave, Berane, Mfin žšta, Pljevlja, Rožaje, Alpe*;

nebrojive imenice: zbirne, jer svojim jedninskim oblikom označavaju neizbrojiv skup bića ili predmeta: *lfšće, djeca, janjad, gospoda*; *gradivne imenice*, jer označavaju manju ili veću količinu nedjeljive materije: *voda, zemlja, kamen*. Međutim, mnoge gradivne imenice mogu se upotrijebiti i u množini, ali tada one ne znače veću količinu iste materije, nego vrstu materije (*imaju ljekovite vade; naplatite tri mlijeka, hercegovačka vina*) ili p,redmete (*klimenovi, crepovi*), materiju na različitim mjestima i u različito vrijeme.

Napomena. *Iapstraktne imenice* imaju samo jedninu -takoder iz značenjskih razloga: za razliku od predmeta, pojmovi nemaju individualnosti -te ne mogu ni biti brojani. Ipak je i u ovakvih imenica u posebnim uvjetima primjenljiv princip dijeljenja po količini ili kakvoći, te se upotrebljavaju i u množini: *Sltše, Šetnje, ašikovfinja, mfsli, ideje...*

Samo množinu imaju:

-imena nekih geografskih jedinica (kao što je već spomenuto: *Hadžžći, Zavidovići* itd.);

-imenice koje označavaju (ili su označavale) predmete sastavljene od dijelova (obično dva), ili se ono što one označavaju nalazi na više mjesta: (te) *makaze, nliočari, gaće, novine, desni, ospice, boginje*; (ta) *njedra, pPsa, leđa, kola, ilsta* (dijelovi vrlo često nisu uočljivi, npr.: *tejlisle, naćeve*; ta *vrata*). Kao što se može vidjeti, najčešće se javljaju u ženskom i srednjem rodu, rijetko u muškom, npr.: (ti) *probadi*.

Napomena. Pošto *opće* (zajedničke) imenice označavaju predmete i bića s istim osobinama, sasvim je prirodno da imaju oblike za oba gramatička broja. Međutim, jedan broj općih imenica nema pravilne oblike množine -množinski nastavci ne dodaju se na osnovu, već se upotrebljavaju dopunski (supletivni) oblici.

Imenica *čovjek* nema množinu od ove osnove, već se kao množinski oblik upotrebljava imenica *ljudi*, koja opet nema odgovarajući jedninski oblik.

Imenice muškog roda *brat, gospodin, vlastelin*, i imenica srednjeg roda *dijete* -uglavnom nemaju pravilne oblike množine, već se u službi množine upotrebljavaju zbirne imenice: *braća, gospoda, vlastela, djeca* (a one oblikom jednine označavaju samo množinu). Dvije od njih, izuzetno rijetko, mogu se sresti i u oblicima pravilne množine, prije svega u jeziku pojedinih pisaca i u narodnom stvaralaštvu. Riječ je o imenicama *vlastelžn i brat: vlastelini i vlasteli i brata (Imam doma devet milih brata)*.

Imenice srednjeg roda koje u zavisnim padežima proširnju osnovu (samoglasničku) suglasnikom *t*, osim u oblicima pravilne množine, upotrebljavaju se -i to mnogo češće -i kao zbirne imenice (tj., u oblicima tzv. zbirne množine) s nastavkom -*ad*: *ćebe -ćebeta i ćebad, bñre bilreta i burad*, kao i druge imenice kad znače neki predmet.

Imenice koje označavaju mladunče nemaju oblike pravilne množine (tj., nemaju pravu, opću ilijediničnu množinu); za obilježavanje množine upotrebljavaju se, također, zbirne imenice na -ad: p'iliid, teliid, mačiid, ali i supletivni oblici p'ilići, telići (teoci), mačići – oni prema sebi nemaju oblike jednine.

Zbirne imenice: trnje, grdnje, kamenje, cvijeće, lišće oblikom jednine označavaju množinu. Neke od njih imaju i pravilnu množinu: thwvi, k2lmenovi, c1jetovi, ristovi. Riječ je o općim imenicama koje prema oblicima jednine (trn, komen, cvijet, list) imaju pravilnu množinu i od iste osnove izvedenu zbirnu imenicu.

Množinu nemaju ni imenice koje znače obično liliOŠtvo, ali ne i množinu jedinki uzetih odvojeno, kao: rodbina, mlćtdež (omladina), tnihlež, raja.

Padež

- 74 Padeži su različiti oblici imenskih riječi kojima se izražavaju različiti odnosi ono- ga što riječ znači prema ostalim riječima u sintagmi i rečenici.
- 75 U bosanskom jeziku ima sedam padeža u jednini i sedam u množini; dakle, svaka se imenica može upotrijebiti u četrnaest padežnih oblika. Skup tih međusobno povezanih oblika naziva se padežna paradigma ili promjena (deklinacija) jedne imenske riječi.
- 76 Padeži se u nas nazivaju latinskim imenima; prepoznaju se po određenim pitanjima (kao i po nastavku, akcentu te položaju riječi u rečeničnom ustrojstvu) i uobičajeno se na- vode ovim redoslijedom:
1. Nominativ (od *nominare* – imenovati; oznaka N): ko? šta I što?
 2. Genitiv (od *genitus* – rođen; oznaka G): (od) koga? (od) čega?
 3. Dativ (od *dare* – dati; oznaka D): kome? čemu?
 4. Akuzativ (od *accusatus* – optuženik; oznaka A): koga? šta I što?
 5. Vokativ (od *vocare* – zvati; oznaka V): dozivanje (oj! hej!)
 6. Instrumental (od *instrumentum* – sredstvo; oznaka I): (s) kim? (s) čim?
 7. Lokativ (od *locus* – mjesto; oznaka L): (o) kome? (o) čemu?
- 77 -Nominativ je oblik imenskih riječi kojim se najčešće označava ko je vršilac rad- nje ili šta je ono čemu se pripisuje kakvo stanje ili osobina: Briit i sestra vratili su se sret- no, pa je nliša kućapuna radosti.

Genitiv je oblik imenskih riječi kojim se najčešće označava pripadnost od koga I od čega šta potječe, od koga I od čega se nešto udaljava ili otkida: Toje kuća niišeg komšije.

-Dativ je oblik imenskih riječi kojim se označava kome I čemu se nešto namjenjuje ili usmjerava: Kupila je cvijeće svojoj komšfnici i otišla njenoj kući.

- Akuzativ je oblik imenskih riječi koji označava koga I šta obuhvaća glagolska radnja, tj. ko je ili što je predmet glagolske radnje: Obi. Wsu Baščitršiju i Iliđu.

– Vokativ je oblik imenskih riječi kojim se zove, doziva, skreće pažnja, obraća: *Emire, dođi i napiši zadaću!*

– Instrumental je oblik imenskih riječi kojim se označava *čime* se vrši radnja glagola (sredstvo, oruđe), s *kim* *Is čim* je ko *I* što u zajednici ili srodstvu: *Sa svojim sinom okopavao je ujesen /Opatom lijehu iza kuće.*

– Lokativ je oblik imenskih riječi kojim se označava *o kome* *I o čemu* se govori, ili *gdje* se što obavlja ili nalazi, boravi, miruje: *Govorili su opročitanoj knjizi i odmarali se u hladovini.*

S obzirom na odnos prema ostalim riječima u rečenici padeži mogu biti a) nezavisni (ili *upravni*) i b) zavisni (ili *pravi*; *kosi*).

78

a) Dva se padeža zbog svoje samostalnosti nazivaju nezavisnim; to su *nominativ* i *vokativ*. Mogu stajati i samostalno, nezavisno od drugih riječi u rečenici, ali i bez rečenice (u *nominativu* samo naziv, ime, natpis, etiketa – oblik *nominativa* može zastupati i rečenicu /v. § S 219/; *vokativ* služi za dozivanje, a dozivati se neko ili nešto može i bez rečenice). Oni služe za imenovanje bića, predmeta i pojava *nominativ* u pripovijedanju i opisivanju (npr.: *brifr, sestra, kiića, mladost*), a *vokativ* u izravnom obraćanju (*hrlite, sestro, kućo, mladosti*). *Nominativ* se uvijek javlja bez prijedloga; *vokativ* i nije uopće dio rečenice – zato se u pisanju redovito odvaja zarezima.

b) Ostali su padeži zavisni. Zovu se još *pravi* padeži, jer se upravo tim oblicima imenskih riječi pokazuje veza onoga što znači njihova osnova s ostalim riječima u rečenici. Mogu biti bez prijedloga (osim *lokativa*), i tad se obično zovu *padežnim* *izrazima*, ali se češće javljaju s *prijedlozima*, obrazujući *prijedložno-padežne* *izraze*.

Padeži se često međusobno formalno razlikuju padežnim nastavkom ili akcentom. Pošto su redovno oblički izjednačeni *dativ* i *lokativ* (u jednini), odnosno, *dativ*, *instrumental* i *lokativ* u množini, a često i *genitiv* i *akuzativ* te *nominativ* i *akuzativ* i *nominativ* i *vokativ*, sami nastavci i akcenti nisu dovoljni za prepoznavanje padeža; stoga padeže moramo posmatrati u rečeničnom kontekstu. Tako ćemo, npr., znati da je *djevojkama* *dativ* u *govorio djevojkama*, *instrumental* u *govorio s djevojkama*, a *lokativ* u *govorio o djevojkama*. Pojava istog oblika u različitim padežnim značenjima naziva se *sinkretizam* (formalno izjednačavanje dvaju ili više padežnih oblika inijhovo spajanje u jedan oblik).

79

Podjela imenica prema vrstama promjene

Gramatičke kategorije *roda*, *broja* i *padeža* imaju posebna gramatička značenja, ali svaka od njih nema i posebni izraz. Sve ove kategorije obilježene su jednim nastavkom, tj. gramatičkim morfemom. Gramatički morfem imenske riječi predstavlja jedinstvo gramatičkog značenja *roda*, *broja* i *padeža*. Tako, naprimjer, u riječi *brlit-e* nastavak *-e* kazuje da je riječ o jednini muškog *roda* i o *nominativu*; u riječi *mdjk-a* nastavak *-a* objedinjava značenja: "ženski rod, jednina, *nominativ*"; ista su značenja objedinjena i u

80

morfemu *-a* u riječi *kiić-a*. Pošto se za *padež* može reći da predstavlja osnovno značenje gramatičkog morfema imenske riječi, taj se gramatički morfem naziva *padežnim nastavkom*.

- 81** U morfologiji se imenice razvrstavaju i opisuju s obzirom na njihovo značenje (o čemu je bilo riječi), ali i *prema osobinama liihove pronjene (deklinacije)*. Očigledno je da, npr.: imenice *brilt-o* (Gjd. *brilt-a*), *mijik-a* (Gjd. *mijik-e*) i */j1{bav-o* (Gjd. *ljlibav-i*) nemaju isti sistem padežnih nastavaka, tj. nemaju istu paradigmu.

- 82** Imajući u vidu *sisteme padežnih nastavaka* ili *tipove paradigmi*, sve imenice bosanskog jezika dijelimo na *tri vrste*. U genitivu jednine imenice dobijaju ili nastavak *-a*, ili nastavak *-e*, ili nastavak *-i*; prema nastavku u genitivu jednine te se vrste zovu: **1. vrsta a**, **2. vrsta e** i **3. vrsta i**.

- 83** **A-vrsti** (*prvoi*) pripadaju imenice čiji se osnovni oblik (nominativ jednine) završava na *-o*, *-o* ili *-e* i koje u genitivu jednine imaju nastavak *-a*.

E-vrsti (*drugoj*) pripadaju imenice čiji se osnovni oblik završava na *-a* i koje u genitivu jednine imaju nastavak *-e*.

I-vrsti (*trećoj*) pripadaju imenice čiji se osnovni oblik završava na *-i* i koje u genitivu jednine imaju nastavak *-i*.

- 84** Nastavci se dodaju na **osnovu**, koja se dobije kad se u genitivu jednine odbije **nastavak**. (Dakle, **osnovu riječi** dobijamo odbijanjem **relacijskog morfema**.)

- 85** 1. Imenice *a-vrste* imaju dvojake nastavke -jedni su za *muški*, a drugi za *srednji* rod:
a) nastavci za muški rod: b) nastavci za srednji rod:

	Jednina	Množina
N	-o, -o/-e	-i
G	-a	-a, -i, -iiu
D	-u	-ima
A	=N/=G	-e
V	-e/-u, =N	-i
I	-om./-em	-trna
L	-u	-nna

	Jednina	Množina
N	-o/-e	-a
G	-a	-a
D	-u	-ima
A	-o/-e	-a
V	-o/-e	-a
I	-om/-em	-ima
L	-u	-trna

- 86** 2. Imenice *e-vrste* imaju ovakav sistem padežnih nastavaka:

	Jednina	Množina
N	-a, -o, -e	-e
G	-e	-a, -ii, -i
D	-i	-ama
A	-u	-c
V	-e, -o, -a	-e
I	-6111	-ama
L	-i	-ama

3. Imenice *i-vrste* imaju ove padežne nastavke:

87

	Jednina	Množina
N	-o	-l
G	-1	-1 -iiu
D	-1	-l111a
A	-o	-1
V	-1	-1
I	-i, -iu	-l111a
L	-1	-ima

Alternacije padežnih nastavaka i osnova

Iz gornjih tabela vidi se da u pojedinim padežima imamo alternativne nastavke. Alternacije nastavaka najčešće zavise od suglasnika na kraju osnove, ali mogu biti uvjetovane i kategorijom *živo : neživo* (subgenus).

88

Katkad i osnove mijenjaju svoj oblik. Alternacije osnova ogledaju se ili kao glasovne promjene u osnovi imenica (najčešće u dodiru osnove i nastavaka *-e* i *-i*, npr.: *učenTk-0 : učenfč-e*, *lčencil-i*; razlozi za alternaciju osnove mogu biti i ispadanje *nepostojanog a*, promjena *▷* o na kraju sloga i na kraju riječi te proširivanje / skraćivanje osnova u množini, npr.: *rčd-a-k-fJ : retk-a*; *čitalac-@ : čitaoc-a*; *dri'tg-fJ : drilg-ov-i*; *tiranin-fJ : tiran-i*) ili kao prozodijske (promjene akcenta ili dužine na pojedinim slogovima te promjene mjesta akcenta, npr.: *starac-o : stčirc-a / stare-a*, *kopač-o : kopač-a*).

Promjena imenica po vrstama

Promjena imenica a-vrste

A-vrsta (ili *pn; a vrsta*) obuhvaća imenice na *-o*, *-o i -e* u "Njd., a to su: *a*) gotovo sve imenice muškog roda, *ib*) sve imenice srednjeg roda. Sve ove imenice, s malim odstupanjima, imaju isti tip padežnih nastavaka (Gjd. *-a*, Djđ. *-u, .*).

89

Promjena imenica muškog roda

Imenice muškog roda dijele se u dvije skupine:

90

- imenice koje u Njd. imaju *-o*, *i*
- imenice koje u Njd. imaju nastavak *-o/-e*.

Imenice muškog roda s nastavkom *-n*

Najveći broj imenica muškog roda nema nastavka u Njd. (odnosno imaju nastavak *-e*). Jedne od njih označavaju nešto živo (npr.: *iičenk*, *čovjek*, *brat*, *drug*, *pjevZič*, *mlddfč*, *stlitiin*, *Ibrahim*, *Dizdar*, *Sokolović*, *jelen*, *konj*), a druge nešto neživo (npr.: *ormar*, *izvor*, *prozor*, *krG.j*, *brod*, *grčid*, *kalem*, *kitiib*, *ramazan*, *zfd*, *zub*, *iivot*).

91

- 92 Obrazac promjene imenica koje označavaju nešto *živo*:

	Jednina	Množina
N	jelen-0	ielen-i
G	jelen-a	ielen-a
D	jelen-u	jelen-ima
A	jelen-a	jelen-e
V	ielen-e	jelen-i
■	jelen-om	jelen-ima
L	jelen-u	jelen-ima

- 93 Obrazac promjene imenica koje označavaju nešto *neživo*:

	Jednina	Množina
N	r6zor-0	r6zor-i
G	r6zor-a	r6zor-a
D	r6zor-u	r6zor-ima
A	r6zor-0	r6zor-e
V	r6zor-e	r6zor-i
■	r6zor-om	r6zor-ima
L	r6zor-u	r6zor-ima

- 94 Obrazac promjene imenica s proširenom osnovom (umetak -ov-):

	Jednina	Množina
N		ad-ov-i
G		ad-ov-a
D		ad-ov-ima
A		ad-ov-e
V		ad-ov-i
■		ad-ov-ima
L		ad-ov-ima

- 95 Obrazac promjene imenica s proširenom osnovom (umetak -ev-):

	Jednina	Množina
N	pānj-ø	pānj-ev-i
G	pānj-a	pānj-ēv-ā
D	pānj-u	pānj-ev-ima
A	pānj-ø	pānj-ev-e
V	pānj-u	pānj-ev-i
■	pānj-em	pānj-ev-ima
L	pānj-u	pānj-ev-ima

Napomena. Imenice stranog porijekla te vlastita imena čija se osnova završava na *i, e, o iu* (*hObž, ponl, taksl, Zirl, Ruml, Suhrawardl, Hevriž, Verdi, Bobz; bife, kupe, renome, siže, žele, Dante, Hajne/Heine/; biro, metro, nivo, sako; intervju, Nehru, Peru*) također imaju -o u Njd. (i u Vjd.). Dekliniraju se kao i ostale imenice m.r. bez nastavka u Njd. (*aglutinacija*), tj. cijeloj se riječi dodaju nastavci (*kiipe-0, kupe-a, kupe-u...*), s tim što imenice sa završnim *i* (a tako i one koje završavaju na *y*, npr., *Hemy*) između osnove i nastavka dobijaju -j- (fuzija) pod utjecajem pravila našeg jezika da se sve imenske osnove završavaju na suglasnik (a radi izbjegavanja *zijeve*): *hObi*, Gjd. *hObi-j-a*, Djđ. *hobi-j-u...*, *Alžghieri, Alighierija, Alighžeriju ...*, *Arebi, Arebija, Arebiju ...*, *Rumi, Rumija, Rumiju...*, *Henry, Henryja, Hemyju...*

96

Napomene uz pojedine padeže

Nominativ jednine

Malobrojna skupina imenica m.r. čija se osnova završava na *-l* ima vokaliziranu osnovu u Njd. kao rezultat prelaska -lu o: *anđeo, orao, pepeo, predio, smfsao* idr. Takve imenice imaju promjenu kao i ostale imenice m.r. s -o nastavkom i osnovom na suglasnik: *anđeo, anđel-a, anđel-u...* Ponašaju se, dakle, kao i imenice u kojih ne dolazi do alternacije *lio* u Njd. (*odjel, moral -odjel-a, moral-a, Odjel-u, moral-u...*).

97

Obrazac promjene imenica s vokaliziranom osnovom (s alternacijom *lio*):

98

	Jednina	Množina
N	anđeo-0	anđel-i
G	anđel-a	anđel-a
D	anđel-u	anđel-ima
A	anđel-a	anđel-e
V	anđel-e	anđel-i
I	anđel-om	anđel-ima
L	anđel-u	anđel-ima

Neke imenice stranog porijekla u ovom padežnom obliku mogu imati proširenu osnovu, ali se javljaju i bez proširene osnove: *akcenat* i *akcent, objekat* i *objekt*, ali samo *koncept, koncert* itd.

Akuzativ jednine

1. Za imenice m.r. s nastavkom -o vrijedi općenito pravilo o jednakosti Gjd. i Ajđ. (ako označavaju nešto živo) ili Njd. i Ajđ. (ako označavaju nešto neživo): *Slušam učenika kako govori. Slušam izvor kako žubori.*

99

To važi i onda kada biće (više) nije živo: *Vojnici su s tugom podigli mrtvaca s trave.*

2. Imenice koje označavaju biljke ili skupove živih bića (npr.: *orah, ljiljan, badem, hrčist; na.rod, čopor, odred, skip*) ponašaju se kao imenice za neživo.

3. Imenice koje označavaju i nešto živo i nešto neživo (npr.: *član, glasnik*) u Ajd. imaju oblik prema značenju: *Pročitati su sporni čliin zakona. – Upoznali su vr(jednog čliina grupe.*

Vokativjednine

100 U Vjd. altemiraju nastavci -e i -u.

1. Imenice čija se osnova završava nenepčanim suglasnikom u Vjd. imaju nastavak -e: *hrlite, Ismaile, go/ribe, grade.*

2. Imenice čija se osnova završava prednjonepčanim suglasnikom (č, ć, dž, đ, j, lj', nj, š, ž) imaju nastavak -u: *oraču, mllidlču, koledžu, smuđu, krliju, pr{ jatelj'u, pdnju, šišmišu, pilžu.*

101 Nastavak -u mogu imati i neke imenice koje se u Njd. završavaju suglasnikom -h: *grohu, strahu*, kao i neke imenice na -ak (s nepostojanim a): *mozak – mozgu, trošak – trošku, vosak – vosku, mačak – mačku, patak – pdtku* (dviije posljednje imaju i isti N i V), ali imenica *tetak* ima N=V. Nastavak -e uvjetovao bi u ovih imenica, bar prividno, semantičke promjene (usp.: *mače, pače...*).

3. Dvojake nastavke (-e i -u) imaju imenice čija se osnova završava sonantom r ukoliko su ispred r samoglasnici a, e i i, tako da su sinonimni oblici: *pekare* i *pekaru, gilštere* i *gilšteru, pclstle* i *pastiru*. Međutim, pojedine imenice imaju samo nastavak -e: *care, Amire, Kadire*. Ukoliko su ispred r samoglasnici o i u, nastavak je -e: *mćijstore, izvo-re, kosture.*

102 4. *Alternacije osnova.* U imenica čija se osnova završava suglasnicima k, g, h, c i z ispred vokativnog nastavka -e imamo palataliziranu osnovu i alternaciju: c, k > č (*mje-seče, čovječe*), g, z > ž (*družē, kneže*), h > š (*clilše, siromaše*).

Izuzetak su pojedina imena, prezimena te etnici čija se osnova završava na konsonant koji podliježe palatalizaciji. Takva imena imaju:

a) nastavak -e, tj. vokativ im je jednak nominativu: *Titrik, ishiik, Pnlščiik, Stovriig, FjzzUah, Baruh, Fridrih, Vrabac, Zec;*

b) nastavak -u: *A'lliihu, Jibdulahu, Englezu, Kinezu.*

Instrumental jednine

103 Za Ijd. osobena je alternacija vokala o i e u nastavku, pa je taj nastavak ili -om ili -em.

1..: Imenice čija se osnova završava nenepčanim suglasnikom imaju nastavak -om: *čol:Jekom, ilčenllwm, drugom, jelenom, gradom, zi'tbom.*

Imenice čija se osnova završav_a naz istakođer imaju -om: *hafizom, vl'tezom, mla-zom, obrazom, vozom; pojasom, nosom, kosom.*

2. Imenice čija se osnova završava nepčanim suglasnikom imaju nastavak -em: *mužem, mladićem, vozačem, mclčem, nožem, kaišem, kolačem, čajem.*

Napomena. U našem jeziku još uvijek nisu dosljedno sprovedena navedena pravila. Otuda se mogu sresti i drugačiji nastavci od očekivanih: *j1 {rzšom, gil.fiišom}* (pored *gillašem*), *čaušom, bOgaljom, spanaćom; mrazem* (pored *mrazom*) itd.

3. Ukoliko ispred završnih nepčanih suglasnika stoji *e*, nastavak *će* u riječi s jedno-složnom osnovom (rjeđe s dvosložnom) biti *-om*: *Prenjom, Bečom, ježom, krečom, vešom, padežom*. Do razjednačavanja (disimilacije) samoglasnika ne dolazi u imenica tvorenih sufiksom *-telj*, pa je: *prl'jateljem, roditeljem, Stvoriteljem, goniteljem, učiteljem*.

Imenice čija se osnova završava na *c* također imaju *-em*: *ocem, stricem, b6rcem, glumcem, žapcem*. Izuzetak su riječi u kojima je nastavak *-om* nametnut djelovanjem disimilacije (npr.: *zecom*) te riječi stranog porijekla: *prl'ncom, vicom*.

4. Dvojake nastavke imaju imenica *put* (*piitom I putem*) kao i neke imenice s osnovom na sonant *r* te grupe *št* i *žd*.

a) Imenice na *-iir* imaju oba nastavka: *gospodarom I gospodarem, pekarom I pe'kii-rem, novinarom I novinare, zubarom I zubarem*. Iza sufiksa *-(a)r*, tj. ukoliko je ispred *r* nepostojano *a*, dolazi samo nastavak *-0111*: *metrom, svekrom*. Ostale imenice također imaju samo *-om*: *darom, žarom, zbOrom, zbfrom, saborom, pendžerom, profesorom, kostilrom*.

b) Imenice čija se osnova završava na grupe *št* i *žd* mogu imati oba nastavka: *plaštom I plaštem, prištom I prfštem, daždom I daždem, diiždom I duždem*.

Nominativ množine

U Nmn. nastavak je *-i*.

104

Alternacije osnova. Nastavak *-i* ne dolazi svakad neposredno na osnovu; između osnove i nastavka mnoge jednosložne i dvosložne imenice dobijaju **umetak** (*infiks*) *-ov- I -ev-* (ovisno o palatalnosti prethodnog suglasnika: *-ov-* načelno dolazi iza nenepčanih, a *-ev-* iza nepčanih suglasnika). (Tako je, po pravilu, i u drugim padežima množine.) Dodavanjem sloga *-ov- I -ev-* <lobija se **duga množina** (Nmn. *gradovi, nn{ževi*; Njd. *grad, muž*).

Nasuprot ovome, imamo i **skraćivanje osnova** iz jednine (Nmn. *građani*; Njd. *građanin*).

Napomena. Imenica *brat* nema množine, nego umjesto nje služe oblici zbirne imenice *braća* (koja je formalno imenica ž.r. u jednini; Gjd. *braće*).

Imenica *čovjek* u množini ima dopunski oblik *ljudi*.

1. **Duga množina.** Većina jednosložnih i dio dvosložnih imenica m.r. s nastavkom *-i* u Nmn. mogu imati *kratku (-i)* i *dugu (-ov- i 1-ev- i)* množinu.

105

S obzirom na prisustvo *I* odsustvo umetka *-ov- I -ev-*, u našem jeziku postoje tri skupine imenica:

a) imenice koje imaju samo dugu množinu (u stilski neobilježenu izrazu);

- b) imenice koje imaju samo kratku množinu;
 c) imenice koje imaju dvostruke oblike, tj. idugu i kratku množinu.

106

a) Samo **dugu množinu** imaju:

-s umetkom -ov-: *ban-banovi, dom-domovi, drz1g driigovi, grćid-gradovi, kip kipovi, kas-kosovi, lom lomovi, lopov-lopovi, loz-lozovz pldst-plastovi, red-redovi, szn-s'inoi, stćin-stanovi, šum-šilmovi, tip-tipovi, ran-umovi* G ednosložne imenice); po-jam-pojmovi, sajam-sajmovi, tigar-tigrovi, trošak-troškovi, zajam-zajmovi (i ovo su imenice sjednosložnom osnovom-nakon ispadanja nepostojanog a); cvijet-cvjetovi, sv'ijet ..._svjetovi, vijek-vjekovi (dvosložne imenice) itd.;

-s umetkom -ev-: *b'ič bičevi, broj-brojevi, jež-ježevi, krćij-krlijevi, muž muževi, panj-panjevi, strfc-stričevi, zec-zečevi, v'ic vicevi, zmZzj-zmajevi; ražanj-ražnjevi* itd.

Napomena. Pojedine imenice iz ove skupine u kojih se osnova završava na s, z i r mogu imati i -ev- i -ov-: *nos nosevi / nosovi, knez-lmeževi / lmezovi, mraz-mrZzzevi / mrZzzovi, ćir-ćirevi / ćirovi, s'ir-s'irevi / s'irovi* itd. Drugo, neke od ovih imenica imaju i kratku množinu (npr.: *druzi, tl'gri, kraji, nriži*); međutim, takvi su oblici stilski obilježeni.

107 b) Samo **kratku množinu** imaju:

-manji broj jednosložnih imenica: *brdvi, dvi, čćiri, đaci, gosti, konji, mrćivi, nervi, prsti, ps'i, pt'ići, tkači; dri, jiirdi; Česi, Grci, Škoti* itd.;

-dvosložne imenice kao: *bademi, čuvari, dokazi, jezici, lopovi, motori, prozori, savjeti, turisti, zakoni* itd., te dvosložne imenice s nepostojanim a: *cfnci, čamci, č!Gnci, glumci, lonci / lonci, pisci, stiirci, živci* itd.

108 c) Mnoge imenice imaju iugu i kratku množinu: *krZzkovi / krćici, vukovi / vuci, golubovi / goHibi, orlovi / orli, mz'sevi / mz'si, lz'sajevi / rzsaji, patkovi / paci, paukovi / plilci, paunovi / pliiuni, vjetrovi / vjetri, v'itlovi / v'itli, kablovi / kabli, pijetlovi / pijetli* itd. Moguća su miješanja u paradigmi ovisno o značenju: *likt-likti* (spisi) : *akt-Zzktovi* (slikarsko djelo); *čfn-čfni* (djela) : *čfn čnovi* (dijelovi dramskog teksta; stupnjevi vojne hijerarhije).

109 **2. Skraćivanje osnova.** Imenice koje u jednini imaju -in (kao sastavni dio osnove) oblike množine grade dodavanjem nastavaka na okrnjenu osnovu, koja se <lobija odbacivanjem sufiksa -in: *Bugarin-Bugari, Norvčžanin-Norvčžini, Triivničanin-Triivničini, Banjahlčanin-Banjahlčini, čobanin-čobani, otočanin-otočani, paganin-pagani*. Sufiks -in ne gubi se u množini imenica *domaćin i tilđin: domaćini, tuđini*.

Imenica *Tilrčin* ima Nm. Tiirci I TURci (dakle, palatalizirana je osnova Turk-).

Imenica *gospodin* ima samo jedninu; ulogu množine preuzima zbirna imenica *gospoda* (a to je formalno imenica ž.r. u jednini); od imenice *vlastelin*, pored oblika pravilne množine (*vlastelini*), upotrebljava se u značenju množine i zbirna imenica *vlastela*.

Genitiv množine

Alternacije nastavaka. U množini imenica m.r. a-vrste jedino Gmn. ima alternaciju nastavaka. Pored nastavka -ii, koji je i najčešći, pojedine imenice imaju nastavke -fi i -iju. 110

Nastavak -z imaju imenica *ljudi -ljidž* te još nekoliko imenica: *ar -arž, par -parž* (za ono što je u paru – npr., *čarape*), *mjesec -mjesecž, hvat -hvatž; cPv -cfvž, mrav -mravž, zub -zubž, vat -vatž, volt -voltž* (pored: *dva, mrava, zuba, vata, volta*).

Nastavak -iju (ostatak stare dvojine) imaju samo imenice *pPst, gost, nokat; pl-stiju* (pored: *prsta, pi'-stl*), *gostiju* (uz rjeđe: *gostl*), *noktijii* (pored: *nokata, noktl*).

Alternacije osnova. 1. U Gmn. uvijek je dug posljednji slog osnove: *prozor -prozora*. 2. Imenice koje u Njd. imaju nepostojano *a* između dvaju krajnjih suglasnika osnove, npr.: *zadatak*, nepostojano *a* imaju još i u Gmn.: *zadataka*; tako i neke imenice stranog porijekla sa suglasničkom skupinom na kraju osnove, u kojoj je drugi suglasnik *t*: *asistent -asz'steniitii, docent -docenata, student -studenata* (ali: *remont -remonta, distrikt -distržktii*). 111

Izuzetno, nepostojano *a* u Gmn. javlja se i u imenica s drugačijom suglasničkom skupinom, npr.: *obelisk -obelisiikii*.

Ostale se suglasničke skupine ne razbijaju samoglasnikom *a* u Gmn.: *indeks -'indeksa, refleks -refleksa, smaragd -smliragda*. Ipak, ima imenica koje se upotrebljavaju s nepostojanim *a* i bez nepostojanog *a*, npr.: *bicikl* (i: *bicikla, s.r.*)-*bicikala I bicikla*.

3. Imenice koje se u Njd. završavaju na -lac (npr.: *gledalac, molilac, nosilac*) u svim ostalim padežima imaju vokaliziranu osnovu, izuzevši Gmn.: *gledalaca, moliliicii, nosilaca*.

Obrazac promjene imenica s osnovom na -lac:

112

	Jednina	Množina
N	čitalac-o	čitaoc-i
G	čitaoc-a	čitalac-a
D	čitaoc-u	čitaoc-ima
A	čitaoc-a	čitaoc-e
V	čitaocē	čitaoc-i
I	čitaoc-em	čitaoc-ima
L	čitaoc-u	čitaoc-ima

Imenice muškog roda s nastavkom -o i -e u nominativu jednine

Nevelika skupina imenica muškog roda u nominativu jednine ima nastavak -o i -e. 113
Uglavnom su to riječi stranog porijekla, imena, prezimena i imena odmila.

Imenice s nastavkom -o

- 114 Za imenice s nastavkom -o u Njd. zajedničko je da imaju vokativ jednak nominativu te da u Ijd. imaju nastavak -om. U imenica koje označavaju nešto neživo jednaki su Njd. i Ajd., a u onih koje označavaju nešto živo jednaki su Gjđ. i Ajd.

Imenice koje znače nešto neživo u množini su muškog roda (takva je samo imenica *auto* -Nmñ.: ti *auti*), ili srednjeg (*dinamo*, *geto*, *korzo*, *torzo*, *tingo*, *tempo*, *vaterpolo* -Nmñ.: ta *dinama*, *geta*, *korza*, *torza*, *tanga*, *tempa*, *vaterpolo*), a neke od njih ili muškog ili srednjeg (*konto* -Nmñ. *konti* I *konta*, *tornado* -Nmñ. *tornadi* I *tornada*). Imenice koje znače nešto živo (npr.: *dječko*, *dugouško*, *rašćupanko*, *nestaško*) u množini su muškog roda (Nmñ.: ti *dječki*, *rašćupanci*) i u Gmñ. ne dobijaju nepostojano *a* između dvaju suglasnika na kraju osnove (*rašćupanka*, *nestaška*). Vlastita imena (npr.: *Jasmzñko*, *Jasenka*, *Snješko*, *Zlatka*, *Danilo*, *SirbUbal*, *Sofoklo*, *Kdrlo*, *Kairo*, *Kongo*, *Makondo*, *Maroka*) obično se ne upotrebljavaju u množini; ukoliko se upotrijebe, imaju nastavke kao imenice m.r. na -e (*Sirbilbal-i*, *SirbUbiil-a* /prezime/ - kao *jelen-i*, *jelen-a*). Imenice koje završavaju na -io (npr.: *radio*, *embrio*, *Mdrio*, *TOKio*) u zavisnim padežima dobijaju međusamoglasničko *j* (*rđdija*, *TOKija*, *rđdiju*, *Tokiju*.,.).

- 115 Obrazac promjene imenica m.r. s nastavkom -o:

	Jednina	Množina
N	rašćupank-o aut-o radi-o	rašćupane-i aut-i radii-i
G	rašćupank-a aut-a radii-a	rašćupank-a aut-a radii-a
D	rašćupank-u aut-u radii-u	rašćupane-ima aut-ima radij-ima
A	rašćupank-a aut-o radi-o	rašćupank-e aut-e radij-e
V	rašćupank-o aut-o radi-o	rašćupane-i aut-i radij-i
I	rašćupank-om aut-om radij-em / radi-om	rašćupane-ima aut-ima radij-ima
L	rašćupank-u aut-u radij-u	rašćupane-ima aut-ima radij-ima

Imenice odmila (*hipokoristič*), prezimena i imena s dugouzlaznim akcentom na prvom slogu (npr.: *medo, zeko, ćoso, adžo, striko, dajo, babo, braco, brico, bHw, Hozo, Kreso, Lzlo, Peca, Ago, Aijo, Ciga, Ero, Haso, Hi{ so, lbro, Miljo, Pero, Edo, Siiljo, Zilko*) mogu imati promjenu po a-vrsti (*babo, baba, babu...*, *Miljo, Milja, Milju...*), ali je u bosanskom jeziku češća promjena po e-vrsti (*babo, babe, babi...*, *Miljo, Milje, Miji...* – kao: *žena, žene, ženi...*). 116

Imenice s nastavkom -e

Vlastita imena s nastavkom -e u Njd. (npr.: *Honi5rije, Horucije, Hrvoje, JtUiije, Đorđe, Pavle*) isti oblik imaju iu vokativu, a u instrumentalu imaju nastavak -em. 117

Obrazac promjene imena s nastavkom -e: N HPvoje, G HPvoja, D HPvoju, A Hrvoja, V HPvoje, I Hrvojem, L HPvoju.

Dvosložni hipokoristici s nastavkom -e i dugouzlaznim akcentom na prvom slogu (npr.: *Ante, Jiire, Rade, Hfle, Stile*) imaju dva obrasca promjene (kao i hipokoristici s nastavkom -o): rjeđe se dekliniraju po a-vrsti (N *Ante*, G *Anta*, D *Antu...*), a češće po e-vrsti (N *Hfle*, G *Hfle*, D *Hl/i...*). 118

Napomena. Imenice muškog (prirodnog) roda koje se u Njd. završavaju na -a (npr.: *aga, kadija, Alija, Hamdija, Kaimija*) imaju obrazac promjene imenica e-vrste (*aga, age...*, kao *žena, žene...*; v. § M 133). 119

Imena i prezimena muških i ženskih osoba dekliniraju se različito. Ako je u pitanju muška osoba, mijenjaju se i ime i prezime (*Muhsin Rizvić, Muhsina Rizvića, Muhsinu Rizviću...*; *Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka, Mehmed-begu Kapetanoviću Ljubušaku...*); ako je riječ o ženskoj osobi, mijenja se samo ime (*Suada Dilberović, Suade Dilberović, Suadi Dilberović...*); izuzetno se uz ime ženske osobe može deklinirati i prezime ako se završava na -a, a koje se inače mijenja po e-vrsti (*Lejla Maglajlija, Lejle Maglajlije, Lejli Maglajliji...*; *Hasnija Muratagić-Tuna, Hasnije Muratagić-Tune, Hasniji Muratagić-Tuni...*).

Promjena imenica srednjeg roda

Imenice srednjeg roda u nominativu jednine završavaju se na -o i -e, izuzev imenice *doba*. (Završno -o uvijek je nastavak.) Za ove imenice vrijedi opće pravilo o jednakosti nominativa, akuzativa i vokativa u jednini i množini. Pored toga, u jednini su jednaki dativ i lokativ, a u množini dativ, instrumental i lokativ. 120

S obzirom na to da li imaju isti ili različit broj slogova u osnovi svih padeža, sve imenice srednjeg roda dijelimo na dva razreda: 121

- 1) **jednakosložne imenice** (npr.: *se!-o, se!-a; polj-e, polj-a*);
- 2) **nejednakosložne imenice** (npr.: *ilže-fJ, Ltže-t-a; rčime-@, rGme-n-a*).

Imenice jednakosložne osnove

- 122** Alternaciju nastavaka imamo samo u Ijd.: nastavak -om imaju imenice koje u Njd. završavaju na -o, a nastavak -em imenice koje imaju -e u Njd.

Obrazac promjene imenica srednjeg roda jednakosložne osnove:

- 123** a) Imenice koje u Njd. završavaju na -o:

	Jednina	Množina
N	sel-o	sel-a
G	sel-a	se!-a / sel-a
D	sel-u	sel-ima
A	sel-o	sel-a
V	sel-o	sel-a
I	sel-om	sel-ima
L	sel-u	sel-ima

- 124** b) Imenice koje u Njd. završavaju na -e:

	Jednina	Množina
N	pølj-e	pølj-a
G	pølj-a	pølj-ā / põlj-ā
D	pølj-u	pølj-ima
A	pølj-e	pølj-a
V	pølj-e	pølj-a
I	pølj-em	pølj-ima
L	pølj-u	pølj-ima

- 125** Kao *polje* mijenjaju se zbirne i glagolske imenice: *bflje, biserje, cvijeće, grdnje, lišće, pruće; kilpanje, pjevanje*..., a kao *selo* mijenjaju se: *jato, jelo, pero, stado I stado, kino, jugo*.

- 126** Imenice u kojih se osnova završava na dva ili više suglasnika razbijaju tu skupinu u Gmn. nepostojanim *a*, tj. imaju proširenu osnovu: *jiltro -jutara, jedro -jedara, rebro -rebara, stablo -stfibala*; izuzetak su imenice čija se osnova završava skupinama *st, št, šć, zd, žđ* te onim u kojima je *j* zadnji glas: *mjesto mjestā, ognjište -ognfišta, raskršće raskršća, gnijezdo -gnijezda, gvOžđe -gvožđa, praskozorje -praskozorja*, ali: *herojstvo -herojstava, Junaštvo -jiinaštava, dnlštvo -društava*.

Imenice *oko* i *uho* u množini imaju izmijenjene osnove i promjenu po i-vrsti (NAVmn.: *oči, ilši*); u Gmn. imaju oblike nekadašnje dvojine: *očiji'i, ilšijii*.

Imenice nejednakosložne (proširene) osnove

- 127** Jedan broj imenica srednjeg roda u zavisnim padežima (osim u akuzativu i vokativu jednine) ima proširenu osnovu; zavisni padeži mogu u odnosu na nominativ jednine

biti prošireni suglasnicima *t, n, vis*, otud se u nejednakosložnih imenica može govoriti i o umecima (infiksima) *-et-, -en-, -ev- i -es-*.

a) Imenice s umetkom *-t-*; obrazac promjene:

128

	Jednina	Množina
N	dùgme-ø	dugmè-t-a
G	dùgme-t-a	dugmé-t-ā
D	dùgme-t-u	dugmè-t-ima
A	dùgme-ø	dugmè-t-a
V	dùgme-ø	dugmè-t-a
I	dùgme-t-om	dugmè-t-ima
L	dùgme-t-u	dugmè-t-ima

Imenice s umetkom *-t-* najčešće označavaju nešto živo (i to mladunčad: *čeljade, dijete, dojenče, j[mje, jare, Jiine, kljuse, mače, unuče, štene* itd.), ali označavaju i stvari (*bure I bure, ćebe, dugme, uže, tane, tuce* itd.).

Imenice koje označavaju mladunčad nemaju množine s umetkom *-t-*; sa značenjem množine upotrebljavaju se zbirne imenice ž.r. na *-ad* (imaju promjenu po i-vrsti) ili množinski oblici na *-ići* (mijenjaju se po a-vrsti): *mače-mačad* ili *mačići* (:Njd. *mačić*), *unuče-unučad* ili *unučići* (:Njd. *unučić*).

Napomena.

129

1. Imenica *dijete* (gen. *djeteta*, dat. *djetetu*...) prema sebi u značenju množine ima samo zbirnu imenicu *djeca* (formalno je to imenica ž.r. i mijenja se kao imenica e-vrste u jednini: te *djece*, toj *djeci*,... -kao *žene, ženi*,...).

2. Imenica *jaje* u jednini može imati umetak *-et-* (*jaj-et-a, jaj-et-u*,...), a u množini ga nema (*jaj-a, jaj-a, jaj-ima*,...).

3. Imenica *drvo* može značiti: a) građu, ogrjev; tad ima oblike jednakosložnih imenica koje se u Njd. završavaju nastavkom *-o* (kao *se!-o, se!-a*,...: Gjd. *drva*, NAVmn. *drva*, Gmn. *dl-va*,...); i b) živo drvo (stablo); tad i u jednini i u množini ima umetak *-et-* (Gjd. *dPv-et-a*, NAVmn. *drv-et-a*, Gmn. *drv-et-a*,...).

b) Imenice sumecima *-n- i -v-*; obrazac promjene:

130

	Jednina		Množina	
N	hne-0,	p6dne-0	ime-n-a	p6dne-v-a / p6dne-v-i
G	1me-n-a	p6dne-v-a	ime-n-a	p6dne-v-a
D	1me-n-u	p6dne-v-u	ime-n-ima	p6dne-v-ima
A	hne-0	p6dne-0	ime-n-a	p6dne-v-a / p6dne-v-e
V	hne-0	p6dne-0	ime-n-a	p6dne-v-a / p6dne-v-i
I	1me-n-om	p6dne-v-om	ime-n-ima	p6dne-v-ima
L	1me-n-u	p6dne-v-u	ime-n-ima	p6dne-v-ima

Kao imenica *l'nze* mijenjaju se imenice: *breme, pleme, reime, tjeme, sjeme, v'ime, vrijeme* i sl., a kao imenica *podne* mijenjaju se imenice: *dopodne, prijepodne, popodne, poslijepodne*.

- 131** c) Imenice *nebo, čudo* i *tijelo* u jednini imaju neproširenu osnovu, a u množini i neproširenu (*neb-a,...*) i proširenu (*neb-es-a, neb-es-ii..., čud-es-a, čud-es-a..., tjel-es-a, tjel-es-ii...*; ovi oblici imaju stilsku vrijednost).

Napomena.

1. Posljednji slog osnove u Gmn. svih imenica srednjeg roda uvijek je dug: *selo -sela* i *sela*, *polje -polja* i *Ipolja*, *'ime - imena*, *herojstvo - herojstava*.

2. Imenica *doba* jedina je imenica srednjeg roda sa završetkom *-a*. U svim padežima jednine i množine može se upotrebljavati bez promjene; ukoliko se mijenja, u Ijd. ima oblik *dobom*, u DLjd. *dobu*, a u DILmn. *dobima*.

Promjena imenica e-vrste

- 132** **Po e-vrsti** (ili *drugoј vrsti*) mijenjaju se imenice koje se u Njd. završavaju na *-a, -e* i *-o* a koje u Gjd. imaju nastavak *-e*.

- 133** *E-vrsta* obuhvaća:

a) imenice ženskog roda sa završetkom *-a, -e* i *-o* u Njd. (*žena, djevojka, gospođica, džamija, Emina, Kadira, Hasanaginica, Šeherzdda, Fata, Ajka*; *Kadire* - imena ovog tipa, koja su zadržala izvorni oblik na *-e*, česta su u zapadnom dijelu Bosanske krajine; *Ajko* -hipokoristici ovog tipa uobičajeni su u Cazinskoj krajini te u dolinama Rame i Bile);

b) imenice ženskog roda koje imaju samo množinu (*hljiče, novine*);

c) sve imenice (uglavnom) muškog roda sa završetkom *-a* u Njd. (*/taj/ gazija, hOdža, sudija, kujundžija, zanatlija, Akšamija, Bašeskija, Skiika, Hamdija, A/aga, Mz'rza, Jbrica*; */taj, ta/ sanjalica, shiga, budala, pijanica, luralica, udvorica, ulizica*);

d) pojedine zbirne imenice (*braća, djeca, dječurlija, gospoda*);

e) dvosložne hipokoristike i prezimena s nastavkom *-o* i *-e* u Njd. i s dugouzlaznim akcentom na prvom slogu (*medo, Gdžo, babo, braco, rMo, Peca, Zvrka, Mijo, Pero, Edo, Suljo, Zuko*; *Ate, Jiire, Rade, Sule*), koji mogu imati promjenu ipo a-vrsti (*babo, bab-a, babu...*, *Miljo, Milja, Milju...*), ali je u bosanskom jeziku češća promjena po e-vrsti (*babo, babe, babi...*, *Mujo, Milje, Muji...* -kao: *žena, žene, ženi...*);

f) imenicu *mdti*.

- 134** Obrazac promjene imenica e-vrste; ženski rod:

	Jednina	Množina
N	žen-a	žen-e
G	žen-e	žen-a
D	žen-i	žen-ama
A	žen-u	žen-e
V	žen-o	žen-e
■	žen-om	žen-ama
L	žen-i	žen-ama

Muški rod:

135

	Jednina	Množina
N	zanatlii-a	zanatlii-e
G	zanatlii-e	zanatlli-a
D	zanatlii-i	zanatlii-ama
A	zanatlij-u	zanatlii-e
V	zanatlij-o/-a	zanatlii-e
■	zanatlii-om	zanatlij-ama
L	zanatlij-i	zanatlii-ama

Alternacije nastavaka imamo u Vjd. i Gmn., a alternacije osnova u DLjd. i Gmn.

Vokativ jednine

U Vjd. javlja se najčešće nastavak -o; ovaj oblik tvori sejoš nastavcima -a i -e.

136

1. Nastavak -o imaju:

a) većina općih, zbirnih i gradivnih imenica na -a i -o u Njd.: *ženo, mdjko, sestro, djevojko, dušo, pjesmo, pt'ico, harmoniko, nddo, gldvo, lazjl'go, s!Ugo, ljudino; mdco; babo, braco, zeko; br2ićo, dječurlija, gospodo; zemljo;*

b) dvosložni hipokoristici ženskih i muških imena te prezimena sa završetkom -a i -o i s dugouzlaznim akcentom u Njd. (*Duda, Kada, Fata, Zlata, A.jka; Mujo, Peca* itd.): *Dudo, Kddo, Fato, Zldto, A.jko; Mujo, Peca;*

c) pojedina imena geografskih jedinica i nebeskih tijela s nastavkom -a u nominativu (*Bosna, Hercegovina, Semberija, Drina, Evropa, Zemlja* i dr.): *Bosna, Hercegovino, Semberijo, Drfno, Evropo, Zemljo* idr.

2. Nastavak -a (tj., vokativ jednak nominativu) imaju:

a) najveći broj višesložnih (ali i dvosložnih) osobnih imena ženskog i muškog roda te prezimena: *Ajdina, A.mela, Azemina, Fazileta, Maida, Mejrema, Mirsada, Aida, Samija, Vahida, Alma, A'zra, J2isna, Siitka, H2ina; Hamdija, Mehmedalija, Nijazija, Zihnija, Zuh-dija; Dž2ika, Maglajlija, Sk2ika;* ali i: *Lejla I Lejla I Lejla;*

b) brojne opće imenice koje znače rodbinske i druge društvene odnose: *aga, boba, moma, strina, tota, tetka, gazda, komšija, harambaša* (s pogrdnim značenjem neke od njih imaju -o: *Plašiš se, strino jedna! – Lahko ti je sa njom, luliwnbašo!*).

3. Nastavak -e imaju:

a) višesložne imenice na -ica: *gohlbice, gospođice, kolegice, mamice, nastavnice, profesorice, sestrice, z1:/ezdice*; tako i: *Aminice, H(n)nice*. Imenice na -ica koje mogu značiti i mušku i žensku osobu imaju -o ili -e: *varalico I varalice, izdajico I izdajice, kilkavico I ki{kavice}*;

b) imena koja u nominativu imaju -e: *Aiše, Kadire, Hatidže, Ane; SU!e, Ante, Rade*.

Genitiv množine

137 U Gmn. najčešći je nastavak -ii; pojedine imenice imaju -l, a samo tri mogu imati i -ii, nastavak nekadašnje dvojine: *nlkri, nogi{, shig1i -i* to naporedo s oblicima na -a: *nikii, noga, shlga*.

1. Nastavak -a imaju:

a) sve imenice čija se osnova završava jednim suglasnikom: *golilbzca, voda, žena, ćevabdžija*;

b) imenice čija se osnova završava suglasničkom skupinom koja se u Gmn. rastavlja nepostojanim a: *djevojka – djevojiikii, vl'snja – v'išijnja, ovca I ovca – ovaca, sestra – sestara, zemlja – zemalja*;

c) imenice čija se osnova završava suglasničkim skupinama *st, zd, št, šć, šč, žd* – a koje se nikad ne rastavljaju: *lasta – lasta, gazda – giizda, pošta – pošta, gošća – gošća, baš-ča – b6ščcl, nilžda – mlždci*.

2. Nastavak -fdolazi samo kad se suglasnička skupina ne rastavlja (često naporedo sa -a): *čerga I čerga – čfrgf I čergz, čežnja – čežnf, konzerva – konzervi, lopta – loptl, m4/ka – mcijkl, Zeničanka I Zeničanka – Zeničankl*.

138 Ova načelna pravila nisu se potpuno stabilizirala.

3: Mnoge imenice imaju dva, a neke i tri oblika u Gmn.:

a) s nastavkom -ii (i s nepostojanim a), te s nastavkom -f: *bilkva – biikiiva I bilkvl, gilska – gilsaka I gilskz, olovka – olovakii I olovki, patka – patakc I patkf, primjedba – prinjedabii I prinjedbl, tačka – tačaka I tačkl, vatra – vatara I vatri*; Gmn. imenice *breskva* glasi: *bresaka* (gubi se v) I *breskvf*;

b) s nastavkom -ii (i bez nepostojanog a), te s nastavkom -f: *nepravda – nepravda / nepravdi, smetnja -smi:tl?/a I smetlijz*;

c) s nastavkom -ii bez nepostojanog a, s -a i s nepostojanim -a, te s nastavkom -/: *kletva kletawl I kletva I kletvf, narudžba – narudžabii I nanidžbii I narudžbi, optužba – optužaba I optužba I optužbfidr*.

Alternacije osnova

1. Mnoge imenice s osnovom na *k, g* i *h* u dativu i lokativu jednine imaju sibilariziranu osnovu. Do *sibžlarizacije*, tj. smjene velarnih suglasnika dentalnim, dolazi ispred nastavka *-i*, pa umjesto *k* iz osnovnog oblika javlja se *c*, umjesto *g* – *z*, a umjesto *h* – *s*: *hika* - *hici*, *lmjz'ga* - *knjl'zi*, *svPha* - *svPsi*.

139

Ova alternacija nije dosljedna: neke je imenice uopće nemaju, a u drugih se pojavljuju i izmijenjena i neizmijenjena osnova.

Sibilariziranu osnovu nema više skupina imenica:

140

a) vlastita ženska i muška imena: *Melika* - *Meliki*, *Niiraga* - *Nilragi*, *Nasiha* - *Nasihi*; tako i imena životinja: *Rilmenka* - *Rilmenki*, *Pirga* - *Pirgi*;

b) prezimena: *Džaka* - *DžiW*, *Skaka* - *Skaki*, *Špago* - *Špagi*, *Džiho* - *Džihi*, *Spaho* - *Spahi*;

c) dvosložni hipokoristici ženskog i muškog roda: *koka* - *koki*, *seka* - *seki*, *Ziiko* - *Ziiki*, *dn!ga* - *dn!gi*, *Baha* - *Bahi*;

d) ženski etnici: *Bosanka* I *Bosiinka* - *Bosanki* I *Bosiinki*, *Hercegovka* I *Hercegovka* - *Hercegovki* I *Hercegovki*, *Crnogorka* - *Crnogorki*, *Mostarka* I *Mostarka* - *Mostarki* I *Mostarki*, *Sarajka* - *Sarajki*, *Prijedorčanka* - *Prijedorčanki*, *Afiikiinka* - *Aji-ikanki*; tako i nazivi za žensku osobu izvedeni sufiksom *-ka*: *Fdzlččki*, *Hodžički* (označavaju suprugu onoga s prezimenom u osnovi), *bPđanki*, *darodiivki*, *građanki* I *građanki*, *ilegalki*, *inžinjerki*, *novinariki*, *frizerki*, *srednjoškolki* (uz izuzetke: *pjeviiljci* itd.); nasuprot imenicama dmgačijeg značenja: *Bosanka* (tvornica; robna kuća) - *Bosiinci*; *bosčinka* (vrsta šljive) - *bosiinci* idr.;

e) mnoga geografska imena: *Meka* - *Meki*, *Kreka* - *Kreki*, *Breka* - *Breki*, *Požega* - *Požegi*, *Volga* - *Volgi*, *Lijeha* - *Lijehi*; ali: *Africi*, *Americi*, *Aijasci*, *Bdnjoj Liici*, *Korzici*, *Rijeci*, *Siitjesi* itd.;

f) brojne riječi, uglavnom dvosložne i stranog porijekla, najčešće sa suglasnikom *g* na kraju osnove: *c'ika* - *c'iki*, *klika* - *kriki*, *šminka* I *šm'inka* - *šmfinki* I *šm'inki*, *aga* - *agi*, *alga* - *algi*, *bitanga* - *bitangi*, *intriga* - *intrigi*, *čerga* - *ččrgi*, *droga* - *drogi*, *joga* - *jogi*, *liga* - *ligi*, *kolega* - *kolegi*, *kilga* - *kiigi*, *špaga* - *špagi*, *šilga* - *šilgi*, *čoha* - *čohi*, *ps'iha* - *psz'hi*; *barci*, *kiivzi* itd.;

g) mnoge riječi čija se osnova završava suglasničkom skupinom *ck*, *tk*, *zg*, *sh*, *čki* sl. – da ne bi došlo do prevelike promjene osnove a time i do promjene značenja riječi: *tetka* - *tetki*, *kocka* - *kocki*, *liltka* - *liltki*, *piitka* - *piitki*, *mazga* - *mazgi*, *piisha* - *piishi*, *igračka* - *igrački*.

Napomena. Pojedine opće imenice iz ovih grupa upotrebljavaju se sa sibilariziranom osnovom i bez sibilarizirane osnove: *p!avojci* I *p!avojki*; *shlzi* I *shigi*; tako i neka geografska imena: *Boci* I *Boki*, *Liki* I *Lici* i dr.

141

- 142 2. Alternacija osnove u Gnm. u vezi je s nepostojanim *a* u posljednjem slogu *os- nove*, koje je redovno dugo: *ti'zčka – ti'zčiiikii I ti'zčkz*; ukoliko se ne umeće nepostojano *a*, posljednji slog osnove postaje dug ako slijedi nastavak *-a*: *mazga – mazga I mazgz*.
- 143 Napomena. Imenica *mi'zti* također se mijenja po e-vrsti, ali predstavlja izuzetak s obzirom na supletivni oblik u nominativu i vokativu jednine (akuzativ je jednak osnovi):

	Jednina	Množina
N	mat-i	mater-e
G	mater-e	mater-a
D	mater-i	mater-ama
A	mater-0	mater-e
V	mat-i	mater-e
I	mater-:6m	mater-ama
L	mater-i	mater-ama

Promjena imenica i-vrste

- 144 Po i-vrsti (ili *trećoj vrsti*) mijenjaju se imenice ženskog roda koje se u Njd. završavaju na suglasnik (tj., imaju nastavak *-e*); u Gjd. one imaju nastavak *-i*. Ova vrsta obuhvaća i imenice ž.r. koje u Njd. imaju na kraju *o < i* i imenicu *kčf*. U ovu vrstu idu i zbirne imenice na *-iid* te, u 11111 ožini, imenice *oko* i *itho* (*oči, uši*).

- 145 Obrazac promjene imenica i-vrste:

	Jednina	Množina
N	r'ijječ-0	r'ijječ-i
G	r'ijječ-i	riječ-I
D	r'ijječ-i	riječ-ima
A	r'ijječ-0	r'ijječ-i
V	r'ijječ-0	r'ijječ-i
I	r'ijječ-i / r'ijječ-ju	riječ-ima
L	riječ-i	riječ-ima

Kako većina padeža u imenica ove promjene ima iste nastavke, samo je iz konteksta moguće utvrditi o kom je padežu riječ. Alternacije nastavaka imamo u Ijd. (*-i, -ju*) i G11111. (*-z, -ijft*), a alternaciju osnove u Ijd.

Napomena.

1. Imenice *bOl* i *glčid* mogu biti i muškog i ženskog roda (taj *I* ta *b8l, glčid*, Gjd.: *b8la I b8li, glčida I glčidi*).

2. Jezička nonna preporučuje lik *večer*, kao imenicu ženskog roda na suglasnik (dobra *večer*).

Instrumental jednine

1. Ijd. ovih imenica ima dva nastavka: *-i* i *-ju*, s tim što se *ju* zbog različitih posljedica jotovanja javlja u dvjema morfemskim vaiijantama (alomorfi): *-ju* i-11: *stvdri, kPvi, noći; stváju, kPv(ju, noću*.

146

Ako se imenica u instrumentalu upotrebljava bez kongruentne riječi i bez prijedloga, običniji je nastavak *ju* ili *-u*: *Ophrvana je žnlošću*. Oba se nastavka ravnopravno upotrebljavaju kad je uz imenicu prijedlog ili kongruentna riječ: *Sneskrivenom radosti I radošću pratio je njenepokrete*.

2. Nastavak *-i* mogu imati sve imenice ove deklinacije; ovo načelno vrijedi i za *jul-u*, ali je taj lik instrumentala u brojnih imenica rijedak i stilski obilježen.

Nastavak *ju* praktično nemaju mnoge imenice u kojih se osnova završava na: *d* (*ćud, hrfd*), *n* (*bOjazan, jesen, neman*), *t* (*bft, četvFt, vliit*), *ž* (*srž, truhlež*) te zbirne imenice na *-iid* (*j(mjad, telad*). Njega često imaju brojne apstraktno imenice na *-ost* (*lildost – ludošću, pakost – pakošću, iimjetnost – iimjetnošću*), kao i imenice koje u Njd. imaju vokaliziranu osnovu (s osnovom na *l*: *misao – mišlju*), ali su i jedne i druge obične i s nastavkom *-i*.

3. Pored alternacija padežnog nastavka Ijd. odlikuje se i *alternacijom osnove*, koju uvjetuje jotovanje, tj. *j* iz nastavka *ju*. Nastavak *ju* javlja se neizmijenjen iza krajnjih suglasnika *č, ž, š, z, s, r*: *riječju, lažju, stvfaju*. Alomorf *-u* i jotiranu osnovu s alternacijom *blb(j, plp(j, mlm(j, vlvlj* imaju imenice u kojih se osnova završava na usnene suglasnike (*b, p, m, v*): *zabiju, kdplju, kf'vlju*; alomorf *-u* i jotiranu osnovu s alternacijom *dld, tlc, llj, nin* imaju imenice s osnovom na zubne suglasnike (*d, t, l, n*): *gladju, smrcju, solju*; u jotiranoj osnovi pojedine riječi imaju i alternaciju *slš, zlž*: *mdst + -ju > mast.Ju > masću > mdšču*. Alomorf *-u* imaju imenice s osnovom na *ć, đ, lj*: *pomoću, čddu, obitelju*.

Genitiv množine

U Gmn. pored nastavka *-I* pojedine imenice mogu imati i nastavak *-ijl*: *kost, kokoš, uš – kostijt7, kokošijit, ušijii*; tako i imenice *gntdi, prsi, pleći* (*pluralia tantum*): *gnldijii, pi'-siju, plećij fi* (imenice *prsi* i *pleći* običnije su kao *pluralia tantum* srednjeg roda: *prsa l pi'-sa, pleća l pleća*). U imenica *oko* i *itlw* (u množini pripadaju i-vrsti) običniji je Gmn. s nastavkom *-ij* *Qnegoli s-f: očijii, iř šijži*.

147

Napomena. Imenica *kćf* u Njd. ima supletivni oblik; njena je promjena:

148

	Jednina	Množina
N	kć-i	kćer-i
G	kćer-i	kćer-1
D	kćer-i	kćer-ima
A	kćer-0	kćer-i
V	kćer-i	kćer-i
I	kćer-i	kćer-ima
L	kćer-i	kćer-ima

- 149 Napomena. Imenice nastale poimeničenjem prisvojnog pridjeva (*Cersldi, Bavarska, Engleska, Hi-vatska, Tiirska* i sl.) mijenjaju se kao pridjevi ženskog roda (N=V; G ima -e; DL s nastavkom -oj; I ima -om).

150 Morfološko-akcenatski tipovi imenica

A-vrsta

Imenice muškog roda

1.	Jednina	Množina
N	sin	s!novi
G	sina	sinova / sinova
D	sinu	sinovima / sinovima
A	s'ina	sinove
V	s'ine	sinovi
I	sinom	sinovima / sinovima
L	s'inu	sinovima / sinovima

2.	Jednina	Množina
N	mrav	mravi
G	mrava	mrava
D	mravu	mravima
A	mrava	mrave
V	mrave	mravi
I	mravom	mravima
L	mravu	mravima

3.	Jednina	Množina
N	přst	přsti
G	přsta	přstijū / přstī / přsta
D	přstu	přstima
A	přst	přste
V	přste	přsti
	přstom	přstima
L	přstu / přstu	přstima

4.	Jednina	Množina
N	přšt	přštevi / přšti
G	přšta	přštēvā / přštā
D	přštu	přštevima / přštima
A	přšt	přšteve / přšte
V	přštu	přštevi / přšti
I	přštom / přštem	přštevima / přštima
L	přštu / přštu	přštevima / přštima

5.	Jednina	Množina
N	Slr	sirevi
G	sira	sireva
D	siru	sirevima
A	s'ir	sireve
V	s1re / siru	sirevi
I	sirom	sirevima
L	siru	sirevima

6.	Jednina	Množina
N	konj	konji
G	konja	konja
D	konju	konjima
A	konja	konje
V	konju	konii
I	konjem	konjima
L	konju	konjima

7.	Jednina	Množina
N	vuk	vi.1kovi / vf1ci
G	vuka	vi.1kova
D	vuku	vi.1kovima / vucima
A	vuka	vi.1kove
V	vuče	vi.1kovi / vuci
I	vukom	vikovima / vilcima
L	viiku	vi.1kovima / vilcima

8.	Jednina	Množina
N	znak	znakovi / znaci
G	znaka	znakova / znaka
D	znaku	znakovima / znacima
A	znak	znakove / znake
V	znače	znakovi / znaci
I	znakom	znakovima / znacima
L	znaku	znakovima / znacima

9.	Jednina	Množina
N	zec	zečevi
G	zeca	zečeva
D	zecu	zečevima
A	zeca	zečeve
V	zeče	zečevi
I	zecom	zečevima
L	zecu / zecu	zečevima

10.	Jednina	Množina
N	zub	zubi
G	zuba	z1lba
D	zubu	z1libima
A	zub	zube
V	zube	zubi
I	zubom	zubima
L	z1lbu	z1libima

11.	Jednina	Množina
N	pâr	pârovi
G	pâra	pârôvâ / pâri
D	pâru	pârovima
A	pâr	pârôve
V	pâru	pârôvi
I	pârom	pârovima
L	pâru	pârovima

12.	Jednina	Množina
N	crv	crvi
G	crva	crva
D	crvu	crvima / ci-vima
A	crva	crve
V	crve	crvi
I	crvom	crvima / crvima
L	crvu	crvima / crvima

13.	Jednina	Množina
N	göst	gösti
G	gösta	göstijū / gôstā / gòstī
D	göstu	göstima
A	gösta	göste
V	göste	gösti
■	göstom	göstima
L	göstu	göstima

14.	Jednina	Množina
N	pût	pútevi / pútovi / púti
G	púta	pútēvā / pútōvā / pútā
D		ītima
A		púteve / pútove / púte
V		pútevi / pútovi / púti
■		ītima
L		litima

15.	Jednina	Množina
N	kralj	kraljevi
G	kralja	kraljeva
D	kralju	kraljevima
A	kralja	kraljeve
V	kraliu	kraljevi
■	kraljem	kraljevima
L	kralju	kraljevima

16.	Jednina	Množina
N	brat	---
G	brata	---
D	bratu	---
A	brata	---
V	brate	---
■	bratom	---
L	bratu	---

17.		Množina
N		si
G		asa
D		sima
A		se
V		si
■		slma
L		slma

18.	Jednina	Množina
N	san	snovi / sni
G	sna	snova
D	snu	snovima / snima
A	san	snove / sne
V	snil / sne	snovi / sni
■	snom	snovima / snima
L	snu	snovima / snima

19.	Jednina	Množina
N	nokat	nokti
G	nokta	nokata / nokti / nokti.iii
D	noktu	noktima
A	nokat	nokte
V	nokte	nokti
■	noktom	noktima
L	noktu	noktima

20.	Jednina	Množina
N	lažac	lašci
G	lašca	lažaca
D	lašcu	lašcima
A	lašca	lašce
V	lašče	lašci
■	lašcem	lašcima
L	lašcu	lašcima

21.	Jednina	Množina
N	sudac	suci
G	suca	sudaca
D	sucu	sucima
A	suca	suce
V	suče	suci
■	sucem	sucima
L	sucu	sucima

22.	Jednina	Množina
N	starac	starci / starci
G	starca / starca	staraca
D	starcu / starcu	starcima / starcima
A	starca / starca	starce / starce
V	starče / starče	starci / starci
■	starcem / starcem	starcima / starcima
L	starcu / starcu	starcima / starcima

23.	Jednina	Množina
N	gõlũb	gõlubovi
G	gõlũba	gõlubõvã / golubõvã
D		olubOvima
A	gõlũba	gõlubove
V	gõlũbe	gõlubovi
■		olubovima
L		olubOvima

24.	Jednina	Množina
N	bUbrig	bUbrezi
G	bUbrega	bUbrega
D	bUbregu	bUbrezima
A	bUbrig	bubrege
V	bUbreže	bUbrezi
■	bUbregom	bUbrezima
L	bUbregu	bUbrezima

25.	Jednina	Množina
N	mačak	mačci
G	mačka	mačaka
D	mačku	mačcima
A	mačka	mačke
V	mačku	mačci
■	mačkom	mačcima
L	mačku	mačcima

26.	Jednina	Množina
N	čovjek	ljudi
G	čovieka	ljudi
D	čovjeku	liudima
A	čovieka	ljude
V	čovieče	liudi
■	čovjekom	ljudima
L	čovjeku	ljudima

27.	Jednina	Množina
N		utnici
G		utnika
D		utnicima
A		utnike
V		utnici
■		Utnicima
L		utnicima

28.	Jednina	Množina
N	trbuh	trbusi
G	trbuha	trbUha
D	trbuhu	trbusima
A	trbuh	trbuhe
V	trbuše	frbusi
■	trbuhom	trbusima
L	trbuhu	trbusima

29.	Jednina	Množina
N	student	sruđenti
G	studenta	sruđenata
D	studentu	sruđentima
A	studenta	sruđente
V	studente	sruđenti
■	studentom	sruđentima
L	studentu	sruđentima

30.	Jednina	Množina
N	stolar	stolari
G	stOlara	stOlara
D	stolaru	stolarima
A	stOlara	stOiare
V	stolare / stOlaru	stolari
■	stolarom	stolarima
L	stOlaru	stolarima

31.	Jednina	Množina
N	kamen	kamenovi / kameni
G	kamena	kamenova / kamenova / kamena
D	kamenu	kamenovima / kamenima
A	kamen	kamenove / kamene
V	kamene / kamenu	kamenovi / kameni
■	kamenom	kamenovima / kamenima
L	kamenu / kamenu	kamenovima / kamenima

32.	Jednina	Množina
N	život J ž'ivot	životi
G	života	života
D	životu	životima
A	život/život	živote
V	živote	životi
■	životom	životima
L	životu	životima

33.	Jednina	Množina
N	taksi	taksiji
G	taksija	taksija
D	taksiju	taksijima
A	taksi	taksije
V	taksi	taksiji
■	taksijem	taksijima
L	taksiju	taksijima

34.	Jednina	Množina
N	metro	metro i
G	metroa	metroa
D	metro u	metro ima
A	metro	metroe
V	metro	metroi
I	metro om	metro ima
L	metrou	metro ima

35.	Jednina	Množina
N	bite	bifei
G	bifea	bifea
D	bifeu	bifeima
A	bite	bifee
V	bite	bifei
I	bifeom	bifeima
L	bifeu	bifeima

36.	Jednina	Množina
N	lovac	lovci/lovci
G	lovca/lovca	lovaca/lovaca
D	lovcu/lovcu	lovcima/lovcima
A	lovca/lovca	lovce/lovce
V	lovce / lovce	lovci/lovci
I	lovcem / lovcem	lovcima/lovcima
L	lovcu/lovcu	lovcima/lovcima

37.	Jednina	Množina
N	pălac	pălci / pălci
G	pălca / pălca	pălăcā
D	pălcu / pălcu	pălcima / pălcima
A	pălac	pălce / pălce
V	pălce / pălce	pălci / pălci
I		ăleima
L	pălcu / pălcu	pălcima / pălcima

38.	Jednina	Množina
N	vrăbac	vrăpci
G	vrăpca	vrăbăcā
D	vrăpcu	vrăpcima
A	vrăpca	vrăpce
V	vrăpce	vrăpci
	vrăpcem	vrăpcima
L	vrăpcu	vrăpcima

39.	Jednina	Množina
N	mjesec	mjeseci
G	mjeseca	mjeseci
D	mjesecu	mjesecima
A	mjesec	mjesece
V	mjesecē	mjeseci
I	mjesecom	mjesecima
L	mjesecu / mjesecu	mjesecima

40.	Jednina	Množina
N	pljūsak	pljūsaci / pljuskovi
G	pljūska	pljūsākā / pljuskōvā
D	pljūsku	pljūscima / pljuskovima
A	pljūsak	pljūske / pljuskove
V	pljūsku	pljūsaci / pljuskovi
■	pljūskom	pljūscima / pljuskovima
L	pljūsku / pljūsku	pljūscima / pljuskovima

41.	Jednina	Množina
N	mōzak	mōzgovi / mōzgovi
G	mōzga	mōzgōvā / mōzgōvā
D	mōzgu	mōzgovima / mōzgovima
A	mōzak	mōzgove / mōzgove
V	mōzgu	mōzgovi / mōzgovi
■	mōzgom	mōzgovima / mōzgovima
L	mōzgu / mōzgu	mōzgovima / mōzgovima

42.	Jednina	Množina
N	vjetar	vietrovi / vietrovi / vjetri
G	vietra	vietrova / vietrova
D	vietru	vi etrovima / vietrovima
A	vjetar	vjetrove / vjetrove
V	vjetre	vietrovi / vietrovi
■	vietrom	vietrovima / vietrovima
L	vjetru	vjetrovima / vietrovima

43.	Jednina	Množina
N	TUrčin	TUrci / Tftrci
G	TUrčina	Tliraka
D	TUrčinu	TUrcima / Tftrcima
A	TUrčina	TUрке / Tftрке
V	TUrčine	TUrci / Ilirci
■	TUrčinom	TUrcima / Tftrcima
L	TUrčinu	TUrcima / Tftrcima

44.	Jednina	Množina
N	dio	dijelovi
G	dijela	dijelOva
D	diielu	dijelovima
A	dio	dijelove
V	d'iele / d'ijelu	dijelovi
■	dijelom	dijelovima
L	dijelu	dijelovima

45.	Jednina	Množina
N	pòsao	pòslovi
G	pòsla	pòslōvā / pòslōvā
D	pòslu	pòslovima
A	pòsao	pòslove
V	pòsle / pòslu	pòslovi
■	pòslom	pòslovima
L	pòslu	pòslovima

46.	Jednina	Množina
N	brežuljak	brežuljci
G	brežliljka	brežliljaka
D	brežliljku	brežuljcima
A	brežliljak	brežuljke
V	brežUljče	brežuljci
■	brežliljkom	brežuljcima
L	brežUljku	brežuljcima

47.	Jednina	Množina
N	prìjatelj	prìjatelji
G	prìjateljja	prìjateljā / prìjateljā
D	prìjateljju	prìjateljima / prjatèljima
A	prìjateljja	prìjatelje
V	prìjateljju	prìjatelji
■	prìjateljjom	prìjateljima / prjatèljima
L	prìjateljju	prìjateljima / prjatèljima

48.	Jednina	Množina
N	zadatak	zadaci
G	zadatka	zadataka
D	zadatku	zadacima
A	zadatak	zadatke
V	zadatku	zadaci
■	zadatkom	zadacima
L	zadatku	zadacima

49.	Jednina	Množina
N	zaselak	zaseoci / zaselci
G	zaseoka / zaselka	zaselaka
D	zaseoku / zaselku	zaseocima / zaselcima
A	zaselak	zaseoke / zaselke
V	zaseoče / zaselče	zaseoci / zaselci
■	zaseokom / zaselkom	zaseocima / zaselcima
L	zaseoku / zaselku	zaseocima / zaselcima

50.	Jednina	Množina
N	pògodak	pògoci
G	pògotka	pògodākā
D	pògotku	pògocima
A	pògodak	pògotke
V	pògoče	pògoci
■	pògotkom	pògocima
L	pògotku	pògocima

51.	Jednina	Množina
N	zavičaj	zavičaji
G	zavičaja	zavičaja
D	zavičaju	zavičajima
A	zavičaj	zavičaje
V	zavičaju	zavičaji
■	zavičajem	zavičajima
L	zavičaju	zavičajima

52.	Jednina	Množina
N	krastavac	krastavci
G	krastavca	krastavaca
D	krastavcu	krastavcima
A	krastavac	krastavce
V	krastavče	krastavci
■	krastavcem	krastavcima
L	krastavcu	krastavcima

53.	Jednina	Množina
N	rađanin	Mani
G	rađanina	grăđănă
D	rađaninu	grăđanima
A	rađanina	grăđane
V	rađanine	grăđani
■	ađaninom	grăđanima
L	rađaninu	grăđanima

54.	Jednina	Množina
N		os odari
G		
D		odarima
A		odare
V		odari
■		odarima
L		odarima

55.	Jednina	Množina
N	pijètao	pijètlōvi / pijètlī
G	pijètla	pijètlōvā / pijètlā
D	pijètlu	pijètlōvima / pijètlīma
A	pijètla	pijètlōve / pijètle
V	pijètle	pijètlōvi / pijètlī
	pijètlom	pijètlōvima / pijètlīma
L	pijètlu	pijètlōvima / pijètlīma

56.	Jednina	Množina
N	nepravednik	nepravednici
G	nepravednika	nepravednika
D	nepravedniku	nepravednicima
A	nepravednika	nepravednike
V	nepravedniče	nepravednici
■	nepravednikom	nepravednicima
L	nepravedniku	nepravednicima

57.	Jednina	Množina
N	Hercegovac	Hèrcegovci / Hèrcegovci
G	Hèrcegovca / Hèrcegovca	Hèrcegovcā
D	Hèrcegovcu / Hèrcegovcu	Hèrcegovcima / Hèrcegovcima
A	Herce ovca / Herceao vca	Hèrcegovce / Hèrcegovce
V	Hèrcegovče / Hèrcegovče	Hèrcegovci / Hèrcegovci
I	Herce ovcem / Herce ovcem	čivcima
L		Herce ovcima / Herce čivcima

58.	Jednina	Množina
N	rnkovOdilac	rnkovodioci
G	rnkovodioca	rnkovodilaca
D	rukovOdiocu	rnkovodiocima
A	rnkovodioca	rnkovodioce
V	rnkovOdioče	rnkovodioci
■	rnkovodiocem	rnkovodiocima
L	rnkovodiocu	rnkovodiocima

Imenice srednjeg roda

59.	Jednina	Množina
N	mjesto	mjesta
G	mjesta	mjesta / miesta
D	mjestu	mjestima / mjestima
A	mjesto	mjesta
V	mjesto	mjesta
■	mjestom	mjestima / mjestima
L	mjestu	mjestima / mjestima

60.	Jednina	Množina
N	iutro	iutra
G	jutra	jutara
D	iutru	jutrima
A	iiltro	iiHra
V	jutro	jutra
■	iutrom	jutrima
L	jutru	iutrima

61.	Jednina	Množina
N	more	mora
G	mora	mora
D	moru	morima
A	more	mora
V	more	mora
■	morem	morima
L	moru	morima

62.	Jednina	Množina
N	sunce	sunca
G	sunca	sunca / sunaca
D	suncu	suncima
A	sunce	sunca
V	sunce	sunca
■	suncem	suncima
L	suncu	suncima

63.	Jednina	Množina
N	srce	srca
G	srca	srca / srdaca
D	srcu	srcima
A	srce	srca
V	srce	srca
■	srcem	srcima
L	srcu	srcima

64.	Jednina	Množina
N	ušće	ušća
G	ušća	ušća
D	ušću	ušćima
A	ušće	ušća
V	ušće	ušća
■	ušćem	ušćima
L	ušću	ušćima

65.	Jednina	Množina
N	ianie	---
G	jan jeta	---
D	ianietu	---
A	janje	---
V	janje	---
■	janjetom	---
L	jan jetu	---

66.	Jednina	Množina
N	jáje	jája
G	jájeta / jája	jájā
D	jájetu / jáju	jájima
A	jáje	jája
V	jáje	jája
■	jájetom / jájem	jájima
L	jájetu / jáju	jájima

67.	Jednina	Množina
N		era
G		era
D	pèru	pèrima
A		era
V	pèro	pèra
■	pèrom	pèrima
L		erima

68.	Jednina	Množina
N	tele	---
G	teleta	---
D	teletu	---
A	tele	---
V	tele	---
■	teletom	---
L	teletu	---

69.	Jednina	Množina
N	čudo	čuda / čudesā
G	čuda	čfida / čudesā
D	čildu	čildima / čudesima
A	čudo	čilda / čudesā
V	čudo	čfida / čudesā
■	čudom	čudima / čudesima
L	čildu	čudima / čudesima

70.	Jednina	Množina
N	drvo (stablo)	drveta
G	drveta	drveta
D	drvetu	drvetima
A	drvo	drveta
V	drvo	drveta
■	drvetom	drvetima
L	drvetu	drvetima

71.	Jednina	Množina
N	dfvo (ogrjev)	drva
G	drva	dfva
D	drvu	drvima
A	drvo	drva
V	drvo	drva
■	drvom	dtvima
L	drvu	drvima

72.	Jednina	Množina
N	stablo	stabla
G	stabla	stabala
D	stablū	stablīma
A	stablo	stabla
V	stablo	stabla
■	stablom	stablīma
L	stablū	stablīma

73.	Jednina	Množina
N	krilo	krila
G	krila	krila
D	krilu	krilima
A	krilo	krila
V	krilo	krila
■	krilom	krilima
L	krilu	krilima

74.	Jednina	Množina
N	köplje	köplja
G	köplja	köpālĵā
D	köplju	köpljima
A	köplje	köplja
V	köplje	köplja
■	köpljem	köpljima
L	köplju	köpljima

75.	Jednina	Množina
N	uho	uši (i-vrsta)
G	uha	uši.iU
D	uhu	ušima
A	uho	uši
V	uho	uši
■	uhom	ušima
L	uhu	ušima

76.	Jednina	Množina
N	- - -	leđa
G	- - -	leđa
D	- - -	leđima
A	- - -	leđa
V	- - -	leđa
■	- - -	leđima
L	- - -	leđima

77.	Jednina	Množina
N	unuče	- - -
G	unučeta	- - -
D	unučetu	- - -
A	unuče	- - -
V	unuče	- - -
■	unučetom	- - -
L	unučetu	- - -

78.	Jednina	Množina
N	žumance / žumance	žumanca
G	žumanceta / žumanceta / žumanca	žumanaca
D	žumancetu / žumancetu / žumanco	žumancima
A	žumance / žumance	žumanca
V	žumance / žumance	žumanca
■	žumancetom / žumancetom / žumancem	žumancima
L	žumancetu / žumancetu / žumanco	žumancima

79.	Jednina	Množina
N		ni'ezda
G		ni'ezda
D		ni'ezdima
A		ni'ezda
V		ni'ezda
■		ni'ezdima
L		ni'ezdima

80.	Jednina	Množina
N	vrijeme	vremena
G	vremena	vremena
D	vremenu	vremenima
A	vrijeme	vremena
V	vrijeme	vremena
■	vremenom	vremenima
L	vremenu	vremenima

81.	Jednina	Množina
N	herojstvo	herojstva
G	herojstva	heroj stava
D	herojstvu	herojstvima
A	herojstvo	herojstva
V	herojstvo	herojstva
■	herojstvom	herojstvima
L	herojstvu	herojstvima

82.	Jednina	Množina
N	naselje	naselja
G	naselja	naselja
D	naselju	naseljima
A	naselje	naselja
V	naselje	naselja
■	naseljem	naseljima
L	naselju	naseljima

83.	Jednina	Množina
N	veselje	veselja
G	veselja	veselja
D	veselju	veseljima
A	veselje	veselja
V	veselje	veselja
■	veseljem	veseljima
L	veselju	veseljima

84.	Jednina	Množina
N		rezimena
G		rezimena
D		rezimenima
A		rezimena
V		rezimena
■		rezimenima
L		rezimenima

85.	Jednina	Množina
N		odišta
G		odišta
D		odištima
A		odišta
V		odišta
■		odištima
L		odištima

86.	Jednina	Množina
N	---	kliješta
G	---	kliješta
D	---	kliještima
A	---	kliješta
V	---	kliješta
■	---	kliještima
L	---	kliještima

87.	Jednina	Množina
N	finale	finala
G	finala	finala
D	finalu	finalima
A	finale	finala
V	finale	finala
■	finalom	finalima
L	finalu	finalima

88.	Jednina	Množina
N	učenje	učenja
G	učenja	učenja
D	učenju	učenjima
A	učenje	učenja
V	učenje	učenja
■	učenjem	učenjima
L	učenju	učenjima

89.	Jednina	Množina
N	zelenilo	zelenila
G	zelenila	zelenila
D	zelenilu	zelenilima
A	zelenilo	zelenila
V	zelenilo	zelenila
■	zelenilom	zelenilima
L	zelenilu	zelenilima

90.	Jednina	Množina
N		ališta
G		ališta
D		alištima
A		ališta
V		ališta
■		alištima
L		alištima

91.	Jednina	Množina
N	čovječanstvo	čovječanstva
G	čovječanstva	čovječanstva
D	čovječanstvu	čovječanstvima
A	čovječanstvo	čovječanstva
V	čovječanstvo	čovječanstva
■	čovječanstvom	čovječanstvima
L	čovječanstvu	čovječanstvima

E-vrsta

Imenice ženskog roda

92.	Jednina	Množina
N	knjīga	knjīge
G	knjīgē	knjīgā
D	knjīzi	knjīgama
A	knjīgu	knjīge
V	knjīgo	knjīge
■	knjīgōm	knjīgama
L	knjīzi	knjīgama

93.	Jednina	Množina
N	halka	halke
G	halke	halke / halka
D	halke / halci	halkama
A	halku	halke
V	halko	halke
■	halkom	halkama
L	halke / halci	halkama

94.	Jednina	
N		
G		
D		
A		
V		
■		
L		

95.	Jednina	Množina
N	nòga	nòge
G		a
D	nòzi	nògama
A	nògu	nòge
V	nògo	nòge
■	nògōm	nògama
L	nòzi	nògama

96.	Jednina	Množina
N	slúga	slúge / slûge
G	slúgē	slúgā / slúgū
D	slúgi / slúzi	slúgama
A	slúgu	slúge / slûge
V	slúgo	slúge / slûge
■	slúgōm	slúgama
L	slúgi / slúzi	slúgama

97.	Jednina	Množina
N	bašča / bašča	bašče / bašče
G	bašče / bašče	bašči / bašči / bašča
D	bašči / bašči	baščama / baščama
A	bašču / bašču	bašče / bašče
V	baščo / baščo	bašče / bašče
■	baščom / baščom	baščama / baščama
L	bašči / bašči	baščama / baščama

98.	Jednina	Množina
N	sestra	sestre
G	sestre	sestara
D	sestri	sestrama
A	sestru	sestre
V	sestro	sestre
■	sestrom	sestrama
L	sestri	sestrama

99.	Jednina	Množina
N	strina	strine
G	strine	strina
D	strini	strinama
A	strinu	strine
V	strina / strino (pejor.)	strine
■	strinom	strinama
L	strini	strinama

100.	Jednina	Množina
N	tajna	tajne
G	tajne	tajni / tajna
D	tajni	tajnama
A	tajnu	tajne
V	tjno	tajne
■	tajnom	tajnama
L	tajni	tajnama

101.	Jednina	Množina
N	majka	majke
G	majke	majki
D	majci	majkama
A	majku	majke
V	majko	majke
■	majkom	majkama
L	majci	majkama

102.	Jednina	Množina
N	Meka	(Meke)
G	Meke	(Meka)
D	Meki	(Mekama)
A	Meku	(Meke)
V	Meko	(Meke)
■	Mekom	(Mekama)
L	Meki	(Mekama)

103.	Jednina	Množina
N	seka	seke
G	seke	seka
D	seki	sekama
A	seku	seke
V	seko	seke
■	sekom	sekama
L	seki	sekama

104.	Jednina	Množina
N	biljka	biljke
G	bllike	biljaka / biljki
D	biljci	biljkama
A	blliku	biljke
V	biljko	biljke
■	biljkom	biljkama
L	biljci	biljkama

105.	Jednina	Množina
N	kriiška	kriiške
G	kriiške	kriišaka
D	kriišci / kruški	kriiškama
A	krušku	kriiške
V	kriiško	kriiške
■	kriiškom	kriiškama
L	kriišci / krilški	kriiškama

106.	Jednina	Množina
N	kocka	kocke
G	kocke	kocki / kocaka
D	kocki	kockama
A	kocku	kocke
V	kocko	kocke
■	kockom	kockama
L	kocki	kockama

107.	Jednina	Množina
N	b'itka	b'itke
G	b'itke	b'itaka / b'itki
D	b'ici / b'itki	b'itkama
A	b'itku	b'itke
V	b'itko	b'itke
■	b'itkom	b'itkama
L	b'ici / b'itki	b'itkama

108.	Jednina	Množina
N	smokva	smokve
G	smokve	smokava / smokvi
D	smokvi	smokvama
A	smokvu	smokve
V	smokvo	smokve
■	smokvom	smokvama
L	smokvi	smokvama

109.	Jednina	Množina
N	Amina	(Amine)
G	Amine	(Amina)
D	Amini	(Aminama)
A	Aminu	(Amine)
V	Amina	(Amine)
■	Aminom	(Aminama)
L	Amini	(Aminama)

110.	Jednina	Množina
N	rijeka	rijeke
G	rijeke	rijeka
D	rijeci	rijekama
A	rijeku	rijeke
V	riieko	rijeke
■	rijekom	rijekama
L	rijeci	rijekama

111.	Jednina	Množina
N	zvijezda	zvijezde
G	zvijezde	zvijezda
D	zvijezdi	zvijezdama
A	zvijezdu	zvijezde
V	zvijezdo	zvijezde
■	zvijezdom	zvijezdama
L	zvijezdi	zvijezdama

112.	Jednina	Množina
N	kadifa	kadife
G	kadife	kadifa
D	kadifi	kadifama
A	kadifu	kadife
V	kadifa	kadife
■	kadirom	kadifama
L	kadifi	kadifama

113.	Jednina	Množina
N	ravnica	ravnice
G	ravnice	ravnica
D	ravnici	ravnicama
A	ravnicu	ravnice
V	ravnico	ravnice
■	ravnicom	ravnicama
L	ravnici	ravnicama

114.		Množina
N		a oteke
G	apotékē	apotékā
D	apotéci	apotékama
A	apotéku	apotéke
V	apotéko	apotéke
■		a otekama
L		a otekama

115.	Jednina	Množina
N	jabuka	jabuke
G	jabuke	iahlika
D	jabuci	jabukama
A	jabuku	jabuke
V	jabuko	jabuke
■	jabukom	jabukama
L	jabuci	jabukama

116.		
N		
G		
D		
A		
V		
■		
L		

117.	Jednina	Množina
N		d"evo'ke
G		d"evo·aka
D		d"evo·kama
A		d"evo·ke
V		d"evo·ke
■		d"evo'kama
L		d"evo·kama

118.	Jednina	Množina
N	bilješka	bilieške
G	bilieške	biliežaka / bilieški
D	bilješci	bilješkama
A	bilješku	bilieške
V	bilješko	bilješke
■	bilješkom	bilieškama
L	biliešci	bilieškama

119.	Jednina	Množina
N		rilike
G		rilika
D		rilikama
A		rilike
V		rilike
■		rilikama
L		rilikama

120.	Jednina	Množina
N	Bosanka / Bosanka	Bosanke / Bosanke
G	Bosanke / Bosanke	Bosanki / Bosanki
D	Bosanki / Bosanki	Bosankama / Bosankama
A	Bosanku / Bosanku	Bosanke / Bosanke
V	Bosanko / Bosanko	Bosanke / Bosanke
■	Bosankom / Bosankom	Bosankama / Bosankama
L	Bosanki / Bosanki	Bosankama / Bosankama

121.	Jednina	Množina
N	mjesečina	mjesečine
G	mjesečine	miesečina
D	miesečini	miesečinama
A	miesečinu	mjesečine
V	mjesečino	mjesečine
■	mjesečinom	miesečinama
L	miesečilli	mjesečinama

122.	Jednina	Množina
N	imnazi·a	imnazi'e
G	imnazi·e	imnazra
D	imnazi'i	imnazi'ama
A	imnazi'u	imnazi'e
V	imnazi'o	imnazi'e
■	imnazi'om	imnazi'ama
L	imnazi'i	imnazi'ama

123.	Jednina	Množina
N	učiteljica	učiteljice
G	učiteljice	učiteljica
D	učiteliici	učiteljicama
A	učiteljicu	učiteljice
V	učiteljice	učiteljice
■	učitellicom	učiteliicama
L	učiteljici	učiteljicama

124.	Jednina	Množina
N	varalica	varalice
G	varalice	varalica
D	varalici	varalicama
A	varalicu	varalice
V	varalico	varalice
■	varalicom	varalicama
L	varalici	varalicama

125.	Jednina	Množina
N	prípovijetka	prípovijetke
G	prípovijetkē	prípovijedākā / prípovjedākā / prípovijetkī
D	prípovijetki / prípovijeci	prípovijetkama
A	prípovijetku	prípovijetke
V	prípovijetko	prípovijetke
■	prípovijetkōm	prípovijetkama
L	prípovijetki / prípovijeci	prípovijetkama

126.	Jednina	Množina
N	zapisničarka	zapisničarke
G	zapisničarke	zapisničarki
D	zapisničarki	zapisničarkama
A	zapisničarku	zapisničarke
V	zapisničarko	zapisničarke
■	zapisničarkom	zapisničarkama
L	zapisničarki	zapisničarkama

127.	Jednina	Množina
N	Gradišćanka / Gradišćanka	Gradišćanke / Gradišćanke
G	Gradišćanke / Gradišćanke	Gradišćanki / Gradišćanki
D	Gradišćanki / Gradišćanki	Gradišćankama / Gradišćankama
A	Gradišćanku / Gradišćanku	Gradišćanke / Gradišćanke
V	Gradišćanko / Gradišćanko	Gradišćanke / Gradišćanke
■	Gradišćankom / Gradišćankom	Gradišćankama / Gradišćankama
L	Gradišćanki / Gradišćanki	Gradišćankama / Gradišćankama

128.	Jednina	Množina
N	braća	---
G	braće	---
D	braći	---
A	braću	---
V	braćo	---
■	braćom	---
L	braći	---

Imenice muškog roda

129. Jednina Množina

N	àga	àge
G	àgē	àgā
D	àgi	àgama
A	àgu	àge
V	àga	àge
■	àgōm	àgama
L	àgi	àgama

130. Jednina Množina

N	babo	babe
G	babe / baba	baba
D	babi / babu	babama
A	<i>babu</i> / baba	babe
V	babo	babe
■	babOm / babom	babama
L	babi / babu	babama

131. Jednina Množina

N	Meho	(Mehe)
G	Mehe / Meha	(Meha)
D	Mehi / Mehu	(Mehama)
A	Mehu / Meha	(Mehe)
V	Meho	(Mehe)
■	MehOm / Mehom	(Mehama)
L	Mehi / Mehu	(Mehama)

132. Jednina Množina

N	hadžija	hadžije
G	hadžiie	hadžiia
D	hadžiii	hadžiiama
A	hadžiju	hadžije
V	hadžiia	hadžiie
■	hadžiiom	hadžiiama
L	hadžiji	hadžijama

133. Jednina Množina

N	kole a	kolége
G	kolégē	kolégā
D	kolégi	kolégama
A	kolégu	kolége
V	koléga	kolége
■	kolégōm	kolégama
L	kolégi	kolégama

I-vrsta

134. Jednina Množina

N	noć	noći
G	noći	noći
D	noći	noćima
A	noć	noći
V	noći	noći
■	noći / noću	noćima
L	noći	noćima

135. Jednina Množina

N	Hčnost	Hčnosti
G	l'ičnosti	l'ičnosti
D	l'ičnosti	llčnostima
A	llčn5st	Hčnosti
V	l'ičnosti	llčnosti
■	l'ičnosti / Hčnošću	l'ičnostima
L	llčnosti	llčnostima

136.	Jednina	Množina
N	radost	radosti
G	radosti	radosti / radosti
D	radosti	radostima / radostima
A	radost	radosti
V	radosti	radosti
■	radosti / radošću	radostima / radostima
L	radosti / radosti	radostima / radostima

137.	Jednina	Množina
N	kokoš	kokoši
G	kokoši	kokoši / kokoši.iii
D	kokoši	kokošima / kokošima
A	kokoš	kokoši
V	kokoši	kokoši
■	kokoši / kokoš.iu	kokošima / kokošima
L	kokoši	kokošima / kokošima

138.	Jednina	Množina
N	korist	koristi
G	koristi	koristi
D	koristi	koristima
A	korist	koristi
V	koristi	k6risti
■	koristi / korišću	koristima
L	koristi	koristima

139.	Jednina	Množina
N	pāmēt	pāmēti
G	pāmēti	pāmēti / paméti
D	pāmēti	pāmētima / pametima
A	pāmēt	pāmēti
V	pāmēt	pāmēti
■	pāmēti / pāmēću	pāmētima / pametima
L	pāmēti / paméti	pāmētima / pametima

140.	Jednina	Množina
N	oko (s.r.)	oči
G		oči.i.iii
D		očima
A		oči
V		oči
■		očima
L		očima

141.	Jednina	Množina
N	misao	misli
G	misli	misli
D	misli	mislima
A	misao	misli
V	misli	misli
■	misli / mišlju	mislima
L	misli	mislima

142.	Jednina	Množina
N	bOjazan	bOjazni
G	bOjazni	bojazni
D	boiazni	bojaznima
A	bojazan	bOjazni
V	bojazni	bojazni
■	bOiazni	bojaznima
L	bOiazni	bojaznima

143.	Jednina	Množina
N	učenost	učenosti
G	učenosti	učenosti
D	učenosti	učenostima
A	učenost	učenosti
V	učenosti	učenosti
■	učenosti / učenošću	učenostima
L	učenosti	učenostima

144.	Jednina	Množina
N	siročad	siročadi
G	siročadi	siročadi
D	siročadi	siročadima
A	siročad	siročadi
V	siročadi	siročadi
■	siročadi	s'iročadima
L	siročadi	slročadima

145.	Jednina	Množina
N	za ovijed	zāpovijedi
G	za ovi'edi	zāpovijedi / zapovijedi
D	zāpovijedi	zāpovijedima / zapovijedima
A	zāpovijed	zāpovijedi
V	zapovijedi	zāpovijedi
■	zapovijedi / zāpovijedu	zāpovijedima / zapovijedima
L	zapovijedi / zapovijedi	zāpovijedima / zapovijedima

146.	Jednina	Množina
N	neotesanost	neotesanosti
G	neotesan osti	neotesanosfi
D	neotesanosti	neotesanostima
A	neotesanost	neotesanosti
V	neotesanosti	neotesanosti
■	neotesanosti / neotesanošću	neotesanostima
L	neotesan osti	neotesanostima

Pridjevi

Leksičke osobine

151 Pridjevi su nesamostalne riječi koje stoje uz imenice i imenički upotrijebljene riječi i određuju ih po kakvu svojstvu, bilo da označavaju kvalitet, bilo da im pripisuju kakvu osobinu, bilo da izriču njihovo porijeklo ili pripadnost, građu od koje su sazdane, vrijeme kojem pripadaju itd.

152 S obzirom na značenje, pridjevi se dijele na dvije skupine:

1. opisni (kvalitativni) -označavaju svojstvo, osobinu ili kvalitet predmeta i pojava: *zelen* (list), *pldv* (čuperak), *pametan* (dječak), *ljilt* (korijen), *sretan* (početak), *zreo* (plod); posebnu podskupinu čine *procesualni* pridjevi, kojima se iskazuje kakva radnja, proces, kao stalna osobina a izvedeni su od glagolskih pridjeva ili glagolskih priloga: *putujućić* (cirkus), *bivšić* (predsjednik); i

2. odnosni (relacijski) -označavaju odnos prema imenicama; uspostavljaju relaciju prema predmetima i pojavama označenim osnovom pridjeva i imenice uz koju stoje. Među njima se razlikuje više značenjskih podskupina. Navest ćemo četiri:

a) prisvojni (posesivni) -označavaju lice ili predmet kome pripada ono što obilježava imenica uz koju stoje: *očev* I *očev* (sahat), *bratov* (sin), *ženfn* (miris), *Amilfn* (babo), *Hasanov* (brat), *kućni* (ljubimac);

b) gradivni (materijalni) -označavaju materijal, građu od koje je sačinjena ono što obilježava imenica uz koju stoje: *betonskf* (zid), *gvozden* (obruč), *ljeskov* (prut), *drven* (stalak), *papirnat* (novac), *zlatan* (prsten);

c) vremenski (temporalni) -označavaju vrijeme na koje se odnosi ono što obilježava imenica uz koju stoje: *današnjf* (susret), *jučerašnjf* (razgovor), *jutrošnjf* (nesporazum), *noćnf* (život), *pređašnjf* (poznanić), *večerašnjf* (gost);

d) mjesni (lokalni) –označavaju mjesto ili prostor na kome se nalazi ono što obilježava imenica uz koju stoje: *ovdašnjf* I *ovdašnji* (čovjek), *tamošnjf* (nered), *obalskf* (radnik), *-rednjf* (prst), *fijevf* (džep).

Gramatičke osobine

Gramatička su obilježja pridjeva: vid, rod, broj, padeži i komparacija. 153

Pridjevski vid

Ono što označava imenica može biti nepoznato ili poznato učesnicima u komunikacijskom činu. Ta neodređenost, odnosno određenost imeničkog pojma ne iskazuje se oblicima imenice, ali se iskazuje oblicima pridjeva: neodređenim, odnosno određenim pridjevim vidom (*visok dječak, visoka djevojčica, visoko dijete: visokf dječak, visoka djevojčica, visoko dijete*). 154

Na određenost u muškom rodu upućuje morfem -f (*visok-a : visok-f*; formalna razlika samo je u jednini muškog i srednjeg roda: *strog, Gjd. stroga -strogf, Gjd. strogog; strogo, Gjd. stroga -strogo, Gjd. strogog*); inače je prozodijsko obilježje neodređenog vida pretežno *kratak*, a određenog vida -redovno *dug* nastavak (*strog-a : strog-a; strog-o : strog-o*). Neodređeni i određeni vid razlikuju se često i po vrsti akcenta (*žuta : žuta*) ili po njegovu mjestu (*visoka : visoka; visoko : visoko*).

Neodređenim oblikom pridjeva iskazuje se opće svojstvo; zato se stavlja ispred imenice da bi se označila njezina općost, neodređenost, nepoznatost: *ljetu čeka lahak zadatak* (saznajemo *kakav* je zadatak). Neodređeni oblik pridjeva iskazuje opće svojstvo i u imenskom predikatu (v. § S 195); zato se obavezno tamo i koristi: *lfetinje zadatak lahak*. Također se s tim svojstvom koristi neodređeni oblik pridjeva kad se iskazuje kakav kvalitet (genitivom jednine): *djevojka vedra lica*, ali i: *djevojka vedrog (a) lica*. 155

Određeni oblik pridjeva stavlja se ispred imenice da bi se označila njezina pojedinačnost, određenost, poznatost: *Obuklaje plavi kaput* (tada je *plavi kaput* u opreci s *crvenim kaputom*, npr.; saznajemo *koji* je kaput). 156

1. Samo u *određenom* vidu stoje pridjevi:

a) kad je uz imenicu pokazna zamjenica: *ovaj vrl'jedn f učen f k, ono umiljato JO.nje, ta l'ijepa djevojčica*;

b) kad su dio naziva (termina): *bjzjelf bar, bfz f w5z, cf n f pojas, crven f vjetar, debelo crijevo, radn f dan, r l n f sabah, redovni student, visok f napon, sljepa ulica, usko grlo*;

c) kad su dio vlastitog imena: *G!Uha Biikovica, Nov f Pazar, Nov f Šeher, Nov f sv'i-jet, Crna Gora, Cfnz vrh; felikl medvjed, Mala kola; Sutejman Veličanstven f, Kiirlo veliki*.

Svi pridjevi ne znaju za vidsku razliku. Oblike oba vida načelno imaju opisni i gradivni pridjevi (*pliv -plavz kaput; svilen -svilen f pojas, zlatan -zlatn f prsten*). 157

Samo *određene* oblike imaju (i to je uvjetovano njihovim oblikom):

a) procesualni pridjevi: *idfićf, budućf, sljedećf, šivaćf, vodećf*;

b) prisvojni pridjevi na -ifi: *čovječijz, kozijf, nz(ilijf, pičjl* i dr., potom svi pridjevi na -skf, -čkf, -škf, -njf, -nf, -kf: *jaranskf, čaršijskz, gradskz, prčzorskI; vojnfčkl; skijaškz; i{nutrašnj; dižavnf, pr'iočilnl, narodnz, bOjnl, g!avnf, rddnz, ti-bušnf, stočnf; jdrkl, ždrkf;*

c) svi vremenski pridjevi: *dnevnf, današnjI, jiitarnj f, ljetnf, mjesečnl, nočnf, sred-njovjekovnz;*

d) svi mjesni pridjevi: *desnl, g6rnjl I gornj f, d6njll donjl, jilžnz* i dr.

Napomena.

I. Također su svi oblici komparativa i superlativa isključivo u određenom obliku: *·bržz, nlijbržf I ndjbržl.*

- 158** 2. Samo *neodređeni vid* (u nominativu i akuzativu jednine) imaju prisvojni pridjevi koji obilježavaju pripadanje licima, a to su pridjevi na -ovl-ev, -ljev: *drilgov, sfnov, očev, brlitovljev, Mehmedov, Mujezinovićev* i-in: *amidžfn, btibzn, svela-vfn, ženzn, Azrzn.*

Obilježje roda, broja i padeža

- 159** Pridjevi se kao nesamostalne riječi upravljaju prema imenicama u rodu, broju i padežu (v. § S45).

Kad su, npr., uz imenice muškog roda, i pridjevi su tog roda: *šaren šešfr*; s imenicama ženskog i srednjeg roda i pridjevi dobijaju oblike ženskog i srednjeg roda. Kad je imenica u množini, i pridjev je u množini: *šareni šeširi*; uz jedninski oblik imenice i pridjev stoji u jednini. Tako i padežne oblike pridjev <lobija na osnovu kongruencije s imenicom koju prati: imenica u nominativu obavezno zahtijeva i oblik pridjeva u nominativu (*rdnf sabah*); isto je i u genitivu (*riinog sabaha*) i ostalim padežima.

Pridjevi imaju *posebne* oblike za sva tri roda, za oba broja i za padeže.

Komparacija pridjeva

- 160** Kao gramatička kategorija kojom su obilježeni upravo pridjevi (i neki prilozi), *komparacija* (poređenje, stepenovanje, stupnjevanje) obuhvaća jezička sredstva za iskazivanje različitog stepena pojavljivanja osobine u dvaju ili više pojmova. Komparacija podrazumijeva osobinu nekog pojma i mogućnost njenog pojavljivanja u nejednakoj mjeri (*brz -bržf -ndjbržz dječak*).

Poređenje omogućuje ili onemogućuje značenje pridjeva.

Tako, npr., opisni pridjev *uredan (uredan zadatak)* preoblikom možemo razviti u konstrukciju s istim značenjem: *koji se odlikuje urednošću*. Urednost je osobina koja se može stepenovati, a onda i iskazati drugim oblicima istog pridjeva: *uredan -urednijT -ndjurednijl*.

Međutim, prisvojni pridjevi, npr. *brilJov, djedov* i sl., nisu podatni poređenju: *brlitovzadatak* (možemo razviti ovako: *koji pripada bratu*), *djedov štiiip* (= *koji pripada dje-du*). Nešto pripada -ili ne pripada -samo bratu, odnosno, samo djedu, pa otpada mogućnost stepenovanja te pripadnosti.

Mogućnost stepenovanja strana je i gradivnim, vremenskim i mjesnim pridjevima, npr.: *zlatan pPsten* (prsten ne može u različitoj mjeri imati to svojstvo), *današnjf susret*, *d6njf zCtbi*.

Zaključujemo da se mogu porediti *samo opisni* pridjevi (i to ne svi, npr.: *sviitovskf običajf*) jer se njima iskazuje *svojstvo*, osobina. Ograničenja upotrebe komparativa i superlativa nalaze se u značenju pridjeva: npr., teško je naći kontekst u kome bi imao smisla komparativ od (glagolskog) pridjeva *presađen*. (Ograničenje nije gramatičke naravi - takav se komparativ može tvoriti: *presađenifž*.)

Pridjevi koji znače apsolutno nemanje nečega ne mogu se porediti; takvi su: *bas*, *ćorav*, *mhav*, *mutav*, *nag* -osim u prenesenom značenju (*A/ma je n5jmrvtvija od svih djevojaka u kolu*).

Također se mogu porediti metaforički upotrijebljeni odnosni gradivni pridjevi, ali tada mijenjaju svoje značenje -ne označavaju materiju, već osobinu; dakle, postaju opisni: *zlatna -zlatnija -n5jzlatnija I najzlatnija djeca*. Komparaciju poznaju i pridjevi kao *ljUdskf -ljudskijf -n5jljudskijf I najljudskijl*, ali je i u ovakvim slučajevima izražena osobina, a ne pripadnost.

Napomena.

1. Pojedini odnosni mjesni pridjevi javljaju se samo u obliku komparativa a znače pozitiv: *donjf I d6njf, gornjfg6rnjl, srednjf, krajnjf i sl.*

Međutim, pridjevi *donjf i gornjf* imaju i oblike superlativa, što je uvjetovano kontekstom (*Daj mi cipele žz n5jdonje i ndjgornje police*).

2. Pridjev *ziidnfi* (i kada se uzima u odnosu prema *prednjf*, odnosno u značenju *posljednjf od više njih ispred*) ipak ne bi trebalo upotrebljavati u obliku superlativa -superlativno značenje sadrži se u osnovnom pridjevu.

Sistem komparacije grade tri oblika: **pozitiv**, **komparativ** (lat. *comparare* = *uporediti*) i **superlativ** (lat. *superlatus* *pretjeran*).

161

Pozitivom se izriče *osobina* imeničkog pojma; to je *osnovni oblik pridjeva*: *brz* (npr. *dječak, zec*). Njime se izražava opće značenje osobine u bilo kojem stepenu; dakle, on ne saopćava variranje neke osobine, zato kažemo da i nije stepen komparacije, tj. da je *nulti stepen*.

Komparativom se izriče da se neko ili nešto odlikuje nekom *osobinom ujačem stepenu* od drugih: (*dječak*) *bPžf (od zeca)*. On je *prvi stepen komparacije* jer se njime saopćava o većoj zastupljenosti neke osobine u jednom od dvaju imeničkih pojmova koji se *porede* (kompariraju).

Superlativom se izriče da se neko ili nešto odlikuje nekom *osobinom u najjačem stepenu* među bićima ili predmetima koje poredimo a koji posjeduju istu osobinu u nejednakoj mjeri: (*dječak*) *ndjbržf (od svih)*; on je *drugi stepen komparacije*.

- 162** Komparacija pridjeva omogućava *precizno* i *sažeto* saopćavanje o zastupljenosti neke osobine među bićima ili predmetima; umjesto da se opisno kaže, npr.: *Samžr n'ijetako hrabar kao Hamza*, može se kraće i jednostavnije reći: *Samir je hrabriji od Hamze*. Umjesto da kažemo: *Hiimza je hrabar, Samžr je hrabriji od Hamze, a Mirza je hrabriji i od Hamze i od Samžra* - možemo sažeto reći: *Hamza je hrabar, Samir je hrabriji, a Mirza je najhrabriji*.
- 163** Komparativ se tvori pomoću sufiksa -šf, -jf, i -ijf, koji se dodaju na osnovu pozitivita:
- a) sufiksom -šf komparativ grade svega tri pridjeva: *lahak* - *liikšf*, *Tžep* - *ijepšf*, *mehak* - *mekšf*;
 - b) sufiksom -jf komparativ po pravilu grade jednosložni pridjevi s dugosilaznim akcentom te neki s kratkosilaznim: *blag* - *blažz*, *cfn* - *crnjf*, *dug* - *dužf*, *gust* - *gilščf*, *t'ih* - *t'išf*, *tvrd* - *tvPđf*, *žfv* - *iivijf*. Kao što se iz navedenih primjera vidi, fonem *j* sufiksa -*ž* uvjetuje jotovanje završnog suglasnika osnove; također se fonem *j* gubi u komparativu pridjeva *krnj*, *rfđ*, *vruč* (*kPnjf*, *r'iđf*, *vručf*);
 - c) sufiksom -ijf komparativ najčešće grade ostali jednosložni, kao i dvosložni i višesložni pridjevi: *č'ist* - *čistijf*, *prost* - *prostijf*, *star* - *starijf*, *strog* - *strožijf*, *slan* - *slanijf*, *b'lstar* - *bistrijf*, *tužan* - *tužniji*, *žedan* - *žednijf*, *ijepuškast* - *ijepuškitstijf*, *oštrouman* - *oštroumnijf*.
- 164** Pojedini dvosložni pridjevi (na -*ek*, -*ok*, -*ak*, -*el*) komparativ grade od okrnjene os- nove pozitivita i nastavka -*jf*: *dalek* - *daijz*, *dubok* - *dubijf*, *grdan* - *grđi*, *plitak* *I* *plitak* - *pTičf*, *tanak* - *tanjf*, *težak* - *težf*, *visok* - *v'išf*, *žestok* - *žeščf*, *debeo* - *debijf*.
- Nekoliko pridjeva imaju nesistemske (supletivne) oblike komparativa: *dobar* - *bO-ijf*, *malehan* *I* *malehan* *I* *malen* - *manjf*, *velik* - *večf*, *zao* - *gori*. Prema pozitivu *dug* stoje komparativi *diiijf* *i* *di'lžf*; prema *krepak* - *krepkijf*; *bijesan* - *b* *Csniyf* *I* *bješnjf*; *Tz* *en* - *ijenijf* *I* *ijenjf*; *n'ijem* - *njemijf* *I* *njemijf*.
- 165** Superlativ se tvori prefiksom *na*}, koji se dodaje na oblik komparativa: *najblažf* *I* *najblažf*, *najjači* *I* *najjačf*, *najoštrijf* *I* *niijoštrijf*, *n<ijmilostvijf* *I* *niijmilostvijf* *I* *najmilosti- vijf*, *najoštroumnijf* *I* *niijoštroumnijf* *I* *najoštroumnijf*.
- 166** **Napomena.**
- I. Oblici superlativa mogu zadržati dva akcenta - dugosilazni ili kratkosilazni akcent na prefiksu, kao i akcent na komparativa: *najoštroumnijf* *I* *najoštroumnijf*. Sufiksi -šf, -jf i -ijf (i u komparativu i u superlativu) redovno imaju dužinu poslije akcenta.
 2. Ako pridjev počinje suglasnikom *j*, u superlativu ostaju oba *j*: *najjasnijf*, *n<ijjužnijf*.
 3. I komparativ i superlativ mijenjaju se po rodu, broju i padežu.
 4. Postoje i druga sredstva za iskazivanje poređenja.
- Tako, npr., prefiksi *o-*, *po-*, *pre-* u kombinaciji s pozitivom daju značenje komparativa ili superlativa: *debeo* - *odebeo*, *podebeo*, *predebeo* (u ovakvim slučajevima i nemamo relacije dvaju pojmova).

Opisna (analitička) komparacija vrši se pomoću priloga *manje - najmanje, više - najvz"še: pozniit - manje poznat - ndjmanje poznat*.

I pojedine priloške riječi ukazuju na intenzitet osobine: *dovoljno poznat; vz'se nego dobar, suviše mehak, sve bogatiji, jedva vidljiv, vrlo, mnogo, strafoo, ludo, gadno dosadan, paprena skup, glup kao noć; zdrav zdravcat; superintelligentan ...*

5. Čest je *apsolutni komparativ*, koji se upotrebljava bez poređenja a označava da neki pojam posjeduje određenu osobinu u manjoj ili većoj mjeri od prosječne, npr.: *niži razredi, stariji gospodin* (ni tu nema relacije dvaju pojmova).

Deklinacija pridjeva

Neodređeni i određeni pridjevski vid ne razlikuju se samo u nominativu jednine nego i u drugim padežima. Na taj način nastaju dva paralelna niza padežnih oblika, *dvije* promjene – *imenička i pridjevska* (ili *pridjevsko-zanjenička*). Pridjevi *neodređenog* vida mijenjaju se po *imeničkoj* promjeni: pridjevi muškog i srednjeg roda imaju oblike slične oblicima a-vrste, a pridjevi ženskog roda imaju sistem relacijskih morfema sličan onome u e-vrste. Pridjevi *određenog* vida imaju posebnu, *pridjevsku* deklinaciju.

Tabelarni pregled nastavaka

Neodređeni vid:

	Jednina			Množina		
	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	-o	-ol-e	-a	-1	-a	-e
G	-a	-a	-e	-ih	-ih	-ih
D	-u	-u	-oi	-Tm(a)	-Im(a)	-Im(a)
A	= N ili G	-o/-e	-u	-e	-a	-e
V	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -
I	-Im	-im	-om	-Tm(a)	-im(a)	-Tm(a)
L	-u	-u	-oi	-Tm(a)	-Tm(a)	-im(a)

Određeni vid:

	Jednina			Množina		
	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	-i/-0	-o/-e	-a	-1	-a	-e
G	-og(a)/-eg(a)	-og(a)/-eg(a)	-e	-ih	-ih	-ih
D	-om(e)/-em	-om(e)/-em	-oi	-irn(a)	-im(a)	-Im(a)
A	= N ili G	-o/-e	-ii	-e	-a	-e
V	-I	-ol-e	-a	-I	-a	-e
I	-Tm	-Tm	-om	-Im(a)	-Im(a)	-Im(a)
L	-om(e)/-ern	-om(e)/-em	-oj	-Im(a)	-Im(a)	-Trn(a)

167

168

169

Napomena. U DLjd. muškog i srednjeg roda namjesto pokretnog *e* može se pojaviti pokretno *u*.

2. Obrazac promjene pridjeva *11eodrectenog vida*

170

a) Uzorak s osnovom na *neneščani* suglasnik:

	Jednina			Množina		
	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	mlad-0	mlad-o	mlad-a	mlad-i	mlad-a	mlad-e
G	mlad-a	mlad-a	mlad-e	mlad-lh	mlad-lh	mlad-lh
D	mlad-u	mlad-u	mlad-oi	mlad-lm(a)	mlad-lm(a)	mlad-lm(a)
A	mlad-0/ mlad-a	mlad-o	mlad-u	mlad-e	mlad-a	mlad-e
V	---	---	---	---	---	---
■	mlad-im	mlad-Trn	mlad-6tn	mlad-lm(a)	mlad-i'm(a)	mlad-lm(a)
L	mlad-u	mlad-u	mlad-oj	mlad-lm(a)	mlad-Trn(a)	mlad-lm(a)

171

b) Uzorak s osnovom na *nepčani* suglasnik:

	Jednina			Množina		
	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	vruč-0	vruč-e	vruč-a	vruč-i	vruč-lé-a	vruč-e
G	vruč-a	vruč-a	vruč-e	vruč-lh	vruč-lh	vruč-lh
D	vruč-u	vruč-ic-u	vruč-oj	vruč-lm(a)	vruč-lé-lm(a)	vruč-lé-lm(a)
A	vruč-0/ vruč-a	vruč-e	vruč-u	vruč-e	vruč-lé-lé-a	vruč-lé-e
V	---	---	---	---	---	---
■	vruč-lm	vruč-lm	vruč-om	vruč-lm(a)	vruč-lm(a)	vruč-lm(a)
L	vruč-u	vruč-u	vruč-oj	vruč-lm(a)	vruč-té-lm(a)	vruč-lm(a)

3. Obrazac promjene pridjeva *određenog vida*

172

a) Uzorak s osnovom na *neneščani* suglasnik:

	Jednina			Množina		
	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	mlad-I	mlad-o	mlad-a	mlad-!	mlad-a	mlad-e
G	mlad-og(a)	mlad-og(a)	mlad-e	mlad-lh	mlad-lh	mlad-lh
D	mlad-om(e)	mlad-om(e)	mlad-oi	mlad-lm(a)	mlad-lm(a)	mlad-lm(a)
A	mlad-I/ mlad-og(a)	mlad-o	mlad-ii	mlad-e	mlad-a	mlad-e
V	mlad-I	mlad-6	mlad-a	mlad-I	mlad-a	mlad-e
■	mlad-lm	mlad-lm	mlad-6tn	mlad-lm(a)	mlad-lm(a)	mlad-lm(a)
L	mlad-om(e)	mlad-om(e)	mlad-oj	mlad-lm(a)	mlad-lm(a)	mlad-lm(a)

173

b) Uzorak s osnovom na *nepčani* suglasnik:

	J e d n i n a			M n o ž i n a		
	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	vruč-I	vrHć-c	vrlić-a	vnIć-I	vrftć-a	vnIć-e
G	vnIć-eg(a)	vruč-eg(a)	vriić-c	vruč-lh	vrftć-lh	vnIć-lh
D	vruč-cm	vruč-cm	vruč-oi	vnIć-lm(a)	vruč-lm(a)	vruč-lm(a)
A	vruč-I/ vruc-eg(a)	vriić-e	vrilć-ii	vruč-e	vruč-a	vruč-e
V	vruč-I	vruč-e	vruč-a	vruč-I	vrilć-a	vruč-e
■	vruč-lm	vruč-lm	vruč-om	vnIć-lm(a)	vrilć-lm(a)	vrilć-lm(a)
L	vruč-em	vrilć-em	vrilć-oi	vruč-lm(a)	vruč-lm(a)	vrilć-lm(a)

4. Napomene o paradigmama

Općenito vrijedi da *pridjevsku* promjenu imaju pridjevi koji su u osnovnom obliku (nominativ jednine) samo *određenog vida* (*planfnski* zrak, *planfnskog* zraka, *p!anfnskom* zraku,,). Međutim, obje promjene imaju pridjevi koji su u osnovnom obliku samo *neodređenog vida* (*očev* savjet, *očeva* I *očevog* savjeta, *očevu* I *očevom* savjetu,,), s tim što bi u biranom izrazu valjalo upotrebljavati oblike imeničke promjene.

174

a) Muški rod

Jednina. Oblici neodređenog vida razlikuju se od oblika određenog vida u nominativu (-o : -i), genitivu (-a : -og!t/), dativu (-u : -om/e/), akuzativu (-0/-a : -f/-og/a/) i lokativu (-u : -omiel).

175

Akuzativ ima dva oblika: kad imenica na koju se pridjev odnosi označava nešto neživo, jednak je nominativu: *Vidimpldv cvijet* (neodr. vid) I *Vidimpldv f cvijet* (odr. vid); kad imenica na koju se pridjev odnosi označava nešto živo, jednak je genitivu: *Vidimplava dječaka* (neodr. vid) I *Vidimpliivog(a) dječaka* (odr. vid).

U instrnmental u i jedan i drngi vid imaju nastavak p!djevske promjene (-fm), ali se često razlikuju u akcentu.

Množina. Oblici neodređenog vida razlikuju se od oblika određenog vida samo u akcentu te dužini nastavka u nominativu (-i : -i) i akuzativu (-e : -e). Dakle, među tim oblicima nema segmentalne razlike.

b) Srednji rod

Jednina. Oblici neodređenog vida razlikuju se od oblika određenog vida u nominativu (-o : -o), genitivu (-a : -og/a/), dativu (-u : -om/e/), akuzativu (-o : -o) i lokativu (-u : -om/e/).

176

U instrnmental u i jedan i drngi vid imaju isti nastavak (-fm), međutim, često se razlikuju u akcentu.

Množina. Oblici neodređenog vida razlikuju se od oblika određenog vida samo u akcentu te dužini nastavka u nominativu i akuzativu (-a : -a).

c) Ženski rod

- 177 Oblici neodređenog vida razlikuju se od oblika određenog vida po dužini nastavka t1Njd. (-a: -a) i Ajd. (-u: -17), kao i u NAMn. (-e: -e); pored toga, među njima postoji raz- lika u akcentu.

Napomena. Vokativ ima samo određeni vid pridjeva: j\;f/adfjunače! -Drdgi5 di-jete! -Drd ga djevojko! Pridjevi u neodređenom vidu po pravilu nemaju vokativa; ako se i upotrijebi (obično u narodnim pjesmama), jednak je nominativu: Mlddjunače!

5. Alternacije nastavaka

- 178 Iza nenepčanih suglasnika u Gjđ. dolazi -og(a), u DLjd. -om(e); iza nepčanih suglasnika u Gjđ. dolazi -eg(a), a u DLjd. -em.
- 179 Pokretni vokali (a, e i u) nisu obavezni, ali se često dodaju padežnim nastavcima, osobito u pisanom jeziku; obilježje su stila.

Produžene nastavke imamo:

a) s pokretnim a: u GAjd. (-oga/-ega) pridjeva muškog i srednjeg roda (pridjevske deklinacije), potom u DILmn. (-fma) pridjeva sva tri roda (oba tipa deklinacije);

b) s pokretnim -e ili (rjeđe) -u: u DLjd. (-ome, -omu) pridjeva muškog i srednjeg roda (pridjevske deklinacije).

Produženi nastavci obično se upotrebljavaju:

a) ako imenica počinje istim ili sličnim suglasnikom: mlddoga goliiba, mlddoga konja;

b) ako se želi naročito istaknuti jedan od atributa uz imenicu (najčešće prvi): 1ječ-nfk bosanskoga standardnog jezika.

Produženi nastavci obavezni su kad pridjev u rečenici dolazi samostalno i preuzima ulogu imenice: Reci tO mlddome, Sit gliidnome ne vjenje, Vjedn fma će l' Bogpomoći (ako slijedi imenica, u DILmn. upotrebljava se samo kraći nastavak: vrzjednfm momcima, vrzjednfm djevojkama).

- 180 6. Nepostojano a i promjena l > o na kraju sloga uvjetuju alternacije osnove (mehak – mehka – mehko, taman – tamna – tamno, modar – modra – modro; topao – topla – toplo, veseo – vesela – veselo). Jednačenje suglasnika po zvučnosti izazvana je ispadanjem nepostojanog a (g'ibak – gipka, mi'zak – mi-ska, sladak – slatka). Suglasnička skupina stn na kraju osnove (nastala nakon ispadanja nepostojanog a) uprošćava se ispadanjem suglasnika t (radostan – radosna, radosno).

Zamjenice (upućenice)

Leksičke osobine

Zamjenice ili upućenice jesu riječi kojima se upućuje na lica, predmete, (njihove) osobine, kao i na neke okolnosti kojima se lica i predmeti određuju. 181

Napomena. Termin *zamjenice* potječe od antičkih gramatičara. Zamjenice su tumačene kao riječi koje zamjenjuju druge riječi. Tennin pokazuje kako je nauka nekada tumačila ove riječi. Savremena nauka odbacila je ovakvo tumačenje, zato bi valjalo odbaciti i termin. Zbog duboke ukorijenjenosti u školskoj praksi on se, međutim, još koristi.

Zamjenice (upućenice) nemaju svoje leksičko (stvarno) značenje kao što imaju imenice, pridjevi ili glagoli. Njihovo je značenje ipak gramatičko kategorijalno (apstraktno). Budući da konkretno značenje dobijaju tek u kontekstu (ono se određuje na temelju poznavanja govorne situacije) – ovo su *situacijske riječi*. Npr., u rečenici *Ja govorim* riječju *jd* upućuje se na lice koje govori i obilježava sebe kao vršioca radnje. U rečenici *Oviiije momak vrlo pametan, onje jučer mudro govorio o Rumijevoj "Mesneviji"* riječju *oviiij* upućuje se na momka koji je najbliži govornom licu, a riječju *on* iskazuje se odnos između govornog lica i lica koje ne sudjeluje u govoru. Dakle, zamjenicama se izriču različiti odnosi među govornim licima i različita znanja govornika o licima i stvarima o kojima se govori. Ono što je u području *jft* (dakle, u podmčju prvog lica – s obzirom na gledište govornika), to označavaju zamjenice *ovo, ovaj I ovaj, ovakav, moj* i sl.; ono što je u području *tf* (dmgog lica) – to označavaju zamjenice *to, tftj, tcllav, tvoj* i sl.; ono što je u podmčju *on I on, ona, ono* (trećeg lica) – to označavaju zamjenice *ono, onaj I oniiij, Ollcllav, njegov, njezfn I njezzn* isl. 182

Zamjenice se upotrebljavaju: 183

1. kad je riječ o sudionicima u govornom činu (npr.: *Tičita}, jd ću slušati*);
2. kad nije potrebno imenovati neku stvar ili biće jer je to poznato iz konteksta (*Amra je s bratom otišla u prodavnicu. Sebi je kupila čokoladu, a njemu sladoled.*);
3. kad se ne zna koju bi imenicu ili pridjev trebalo upotrijebiti (*Nekoje pred vratima*).

Zamjenice se dijele: a) *pofunkciji* i b) *poznačenju*.

Pofunkciji se razlikuju imeničke i pridjevske zamjenice. 184

Imeničke zamjenice u rečenici se ponašaju kao imenice (tj. u rečenici zauzimaju mjesta svojstvena imenicama; v. § S 15, 222), a pridjevske upućuju na osobinu predmeta, imaju atributsku funkciju (kao i pridjevi, tj. u rečenici zauzimaju mjesta svojstvena pridjevima), bliže određuju imenicu po nekoj njenoj osobini (pripadanju, kvantitativnosti i sl.), i primaju gramatička svojstva imenica (rod, broj i padež; v. § S 19, 342).

Imeničke zamjenice *poznačenju*, tj. prema tome kako njima obilježavamo sadržaj, dijele se na: 185

a) lične: zamjenice 1. i 2. lica (*lične zamjenice sagovornikd*), zamjenice 3. lica (*lične zamjenice nesagovornikd*), zamjenica za svako lice (*povratna zamjenica sebe, se*);

b) nelične: *upitne, odnosne (relativne), opće (svako, svašta)*. Od upitnih i odnosnih zamjenica *ko i šta I što* mogu se tvoriti *odrične* i *neodređene*.

186 Pridjevske zamjenice po *značenju* se dijele na:

a) *zamjenice s obilježjem lica: prisvojne (ili posesivne), pokazne (ili demonstrativne), opisne ikoličinske*;

b) *zamjenice bez obilježja lica*, koje se upotrebljavaju kao *upitne, odnosne, neodređene, odrične* *lopće*.

Imeničke zamjenice

187 1. Lične zamjenice za 1. i 2. lice označavaju odnos sudionika u razgovoru: zamjenica I. lica (*jd, mf*) upućuje na govornika, a zamjenica 2. lica (*t vf*) na sagovornika. Zamjenice trećeg lica (*on I on, ona, ono; oni, one, ona*) upućuju na lica koja ne sudjeluju u razgovoru ili na nešto što može biti temarazgovora i sl., na šta se unazad upućuje (v. § S 147).

Zamjenice 1, 2. i 3. lica objedinjava zamjenica *sebe, se*. Zamjenica za sva lica upotrebljava se kada se ne želi ponoviti riječ u službi subjekta.

188 2. Nelične zamjenice upućuju na lica ili stvari bilo kao vršioce radnji ili kao objekte i sl. Zato se zamjenica *ko* naziva i *upitnom* (ili *upitna-odnosnom*) *zamjenicom za lica*, a zamjenica *šta I što* *upitnom* (*upitna-odnosnom*) *zamjenicom za stvari*.

Zamjenice *ko i šta* prije svega su *upitne* (*šta I što* – rjeđe/ u bosanskom jeziku ima upitna, a *što* relativno značenje): zamjenicom *ko* pita se za lice, a zamjenicom *šta I što* za sve ostalo: *KO me najviše voli? – šta da mu podarim za to?*

Zamjenice *ko i što* upotrebljavaju se i kao *odnosne* (relativne): u strukturu složene rečenice uvode odnosne (relativne) zavisne klauze (v. § S 576): *KO rano rani, dvije sreće grabi. – Ono što se dogodilo nije nas iznenadilo.*

Međutim, one se mogu upotrijebiti i u funkciji *neodređenih* zamjenica (*Ako me ko šta za Medihu pita, neću mu reći. Ili Ako me neko nešto za Medilnt pita, neću mu reći.*).

Zamjenica *što* upotrebljava se umjesto zamjenice *kOjž I kojž, koja I koja, koje I koje*, a kako nema roda imnožine, to se upotrebljava u ovom petrificiranom obliku. Prestaje biti promjenljivom riječi, gubi službu zamjenice, postaje veznik (*Diplomirao je onaj momak što smo ga upoznali prošle zime na Bjelašnici. – Oženio se djevojkom što ga je u svemu bodrila ipomagala mu.* V. § S 579-580).

U značenju količinskog priloga *koliko* upotrebljavaju se oblici *šta i što*: *Uh, šta vas je! – Uh, što vas je okupila nana! – Jao, što ste pokisli!*

189 Napomena. Od imeničkih neličnih zamjenica (*ko, šta I što*) mogu se tvoriti *odrične* (*n'iko, n'išta I n'što: Mko više nepita za nju. – Nema n'istaza njih.*) *ineodređene* zamje-

nice (*neko, nešto* / *nešto* te / *ko, l'šta* / *Išto, kogod, štogod* i dr.: *Ako neko pita za nju, reci da je otputovala. -Naći će se nešto* / *iza njih. -Hoće lijoj l'ko kazati istinu? -Bolje Išta nego ništa. -Ako me kogod o tome upita, reći ću ono što znam. -Donesi štogod uz kahvu!*).

Nelične su i *opće* zamjenice *svako* i *svašta* / *Isvašta*: *Svako mora voditi računa o svomponašanju. -Svašta sam donio djeci iz Mostara.*

Pridjevske zamjenice

Pridjevskim zamjenicama upućuje se na sadržaje koji stoje u tijesnoj vezi sa sadržajima koje iskazuju imenice. 190

1. *Pridjevske zamjenice s obilježjem lica* dijele se na sljedeće značenjske vrste: 191

-a) prisvojne: *prema ja – moj, ti – tvoj, on / ono – njegov, ona – njen / nježn / njezžn, mi – naš, vi – vaš*; prema *oni, one, ona – njl'hov*; prema *sebe / se – svoj* itd. – kazuju kojem licu što pripada (prvom, drugom, trećem ili svakom licu) ili u kakvu je odnosu s njim ono o čemu se govori;

b) pokazne (*ovaj / ovaj, ova / ova, ovo / ovo, ovz / ovl, ove / ove, ova / ova; taj, ta, to, ti, te, ta; onaj / onaj, ona / ona, ono / ono, onz / onl, one / one, ona / ona*) upućuju na nešto kazujući u blizini kojega se lica nalazi ono što znači riječ uz koju stoje: u blizini 1. lica – *ovaj*, u blizini 2. lica – *taj*, u blizini 3. lica – *onaj*;

c) opisne (*ovakav, ovakva, ovakvo, ovakvi, ovakve, ovakva; takav, takva, takvo, takvi, takve, takva; onakav, onakva, onakvo, onakvi, onaA11e, onakva; svakakav...*) – upućuju na osobinu određujući po kakvoći pojam uz čije ime stoje;

d) količinske (*ovolik, ovolika, ovoliko, ovoliki, ovolike, ovolika; tolik / tolik, tolika / tolika, toliko / toliko, toliki / toliki, tolike / tolike, tolika / tolika; onolik, onolika, onoliko, onoliki, onolike, onolika; svekolik...*) – upućuju na osobinu određujući po količini pojam uz čije ime stoje.

Napomena.

192

1. Prisvojna zamjenica svakog lica *svoj, svoja, svoje* označava pripadanje subjektu rečenice (*Pojeo je svoju čorbu*), ali može imati i pridjevsko značenje *vlastiti, rođeni, samostalan, slobodan, svojeglav* (*Svoja domovina svakome je najljepša. -Svoju su majku iznevjerili. -Kad završim fakultet, postat ću svoj čovjek. -Babo je vazda bio svoj.*) i ovdje je formalno pripadanje subjektu. Upotrebljava se i u funkciji priloga *oko* (*Ima svojih četrdeset godina, alioj ne bih dao toliko*). Ne valja upotrebljavati zamjenice *moj, tvoj, naš, vaš* namjesto *svoj*, a u 3. licu to dovodi i do značenjske razlike.

2. Opisne i količinske zamjenice načinjene su prema pokaznim zamjenicama (*ovakav, ovolik* prema *ovaj* itd.); one ne upućuju na lice ili predmet, nego na osobinu, i tako po nečemu određuju pojmove uz čija imena stoje – zato se, kao prijelazne fonne, nazivaju i (*pokaznim*) *zamjениčkim pridjevima*. U zamjениčke pridjeve idu i pridjevi *sam* i

istl, koji služe za pojačavanje zamjenica **i** imenica. Riječi *som* i *istf* mogu se upotrijebiti zamjenički i pridjevski. Kao zamjenice služe za isticanje, označavaju lice koje samostalno, bez mijesanja ili pomoći drugih sudjeluje u radnji (lično): *Šta bi ti sam rekao da tepitaju?* – *Šuti, ništa ne priča*}, *makar istž komšija bio tu*. Kao pridjev *sdm* znači *usamljen, bez ikoga drugoga* (*Živio je sam na kraju čaršije*), odnosno *čist, bez primjesa* (*Ovo je samo zlato*); kao pridjev *istž* znači *jednak, vrlo sličan* (*Sinovi su istog stasa i istog lika*).

193

2. Pridjevske zamjenice bez obilježja lica upotrebljavaju se kao:

a) **upitne** (*kofi* I *kofi*, *čijz* I *čiji*, *kakav*, *kolžk* I *kolik*); dolaze u upitnim rečenicama, npr.: *Kojfm ćeš putem otići?* – *Čijaje ono djevojka?* – *Kakvi ste to ljudi?* – *Kolika ti je plaća?*

b) **odnosne** (*kojl* I *kojl*, *čijf* I *čijf*, *kakav*, *kolik* I *kolik* – dakle, oblikom su iste kao upitne); njima se ne pita, nego se uvodi odnosna zavisna klauza (imaju funkciju veznika; v. § S 576-578), npr.: – *Zalivala je ruže koje smo proljetos presadili*. – *Došli su oni koje smo i očekivali*. – *Pred kućom su plakale žene čije su muževe i djecu odveli neki nepoznati ljudi*. – *Dobili smo učitelja kakvog smo i željeli*. – *U Norveškoj su dobili stan koliki su imali i u Srebrenici*.

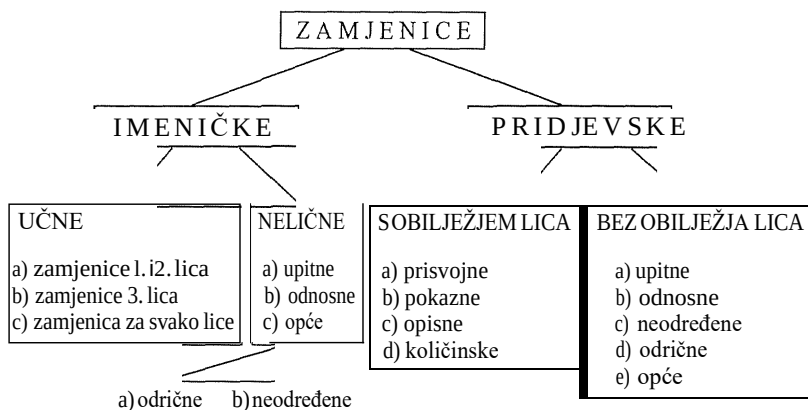
c) **neodređene** (tvore se od upitnih i odnosnih pridjevskih zamjenica prefiksima *ne-*, *i-*, *po-*, *koje-*, *sva-*, *gdje-*, *što-* idr. te sufiksom *-god*; svaki od tih dijelova pored neodređenosti unosi ineko svoje značenje, tj. modificira značenje osnovne zamjenice); upućuju na neodređene pojmove, npr.: *Ako 'ikakavprijedlog imaš, reci* (prefiks *i-* daje dopusno značenje);

d) **odrične** – *n'ikojl*, *n'ičij'i*, *n'ikakav* idr.; njima se označava odricanje – upravo prefiks *ni-* daje značenje potpune negacije, npr.: *Niste n'ikakvijarani*;

e) **opće** – *svlikakav*, *svličijž* i dr.; njima se upućuje na više pojmova ili jedan od njih – prefiks *sva-* daje značenje općosti, sveobuhvatnosti, npr.: *Ne budite svačije sluge*.

194

Shematski pregled podjele zamjenica:

Gramatičke osobine

Zamjenice imaju rod, broj i padež – tj. sva gramatička značenja koja su poznata 195
i1memcama.

Lične zamjenice 1. i 2. lica imaju oba broja i po jedan oblik za sva tri roda; rod govornika, odnosno sagovornika vidi se iz konteksta. Lična zamjenica trećeg lica ima oba broja i različite oblike za sva tri roda. Lična zamjenica za svako lice ne razlikuje rodove, a neutralna je i prema broju – ista promjena upotrebljava se za va lica i oba broja. Zamjenice *ko* i *šta* *I što* imaju iste oblike (a to su oblici jednine – i to *ko* muškog, a *šta* *I što* srednjeg roda) za oba broja i za sve rodove. I ostale imeničke zamjenice tvorene od zamjenica *ko*, *šta* *I što* različitim prefiksima i sufiksima (odrične, neodređene) ponašaju se kao *ko*, *šta* *I što*.

Pridjevske zamjenice stoje uz imenice sva tri roda i oba broja; od imenice uz koju stoje dobijaju oblike muškog, ženskog i srednjeg roda jednine i množine.

Deklinacija zamjenica

Imeničke zamjenice imaju posebnu promjenu, a pridjevske se mijenjaju slično 196
pridjevima.

Imeničke zamjenice

Promjena ličnih zamjenica

Lične zamjenice karakterizira supletivizam u promjeni oblika, tj. imaju različite 197
osnove nominativa i ostalih padeža (*ja-mene*, *ti-tebe*, *mf-nas* i sl.); zamjenica za svako lice nema oblika za nominativ. Zamjenice 1. i 2. lica imaju različite riječi za jedninu (*ja*, *ti*) i množinu (*m* *vf*).

U genitivu, dativu i akuzativu oba broja lične zamjenice 1, 2. i 3. lica imaju *naaglašene* (duže) i *nenaglašene* (enklitičke) oblike; dvojake oblike u GDAjd. ima i zamjenica za svako lice. Enklitike (ili *naslonjenice*) nikad ne stoje samostalno; uvijek se izgovaraju zajedno s prethodnom naglašenom riječi, kao jedna izgovorna cjelina.

a) Zamjenice prvog i drugog lica iz zamjenica za svako lice

Ove zamjenice imaju posebne oblike, koji su svojstveni samo njima:

198

	Jednina			Množina		
	zamjenica 1. lica	zamjenica 2. lica	za svako lice	zamjenica 1. lica	zamjenica 2. lica	za svako lice
N	ia	ti	---	mi	vi	---
G	men-e, me	teb-e, te	seb-e, se	na-s, nas	va-s, vas	seb-e
D	men-i, mi	teb-i, ti	seb-i, (si)	na-ma, nam	va-ma, vam	seb-i
A	men-e, me	teb-e, te	seb-e, se	na-s, nas	va-s, vas	seb-e
V	---	ti	---	---	vi	---
I	mn-6m/ mn-6me	tob-om	sob-om	na-ma	va-ma	sob-om
L	men-i	teb-i	seb-i	na-ma	va-ma	seb-i

Napomena. U GDALjd. moguć je i kratkouzlazni akcenat: *mene, meni; tebe, tebi; sebe, sebi*. Također je u GAjd. moguće upotrijebiti akcenatske likove *mene, tebe, sebe*.

b) *Zamjenice trećeg lica*

- 199** Zamjenica trećeg lica ima sistem nastavaka sličan nastavcima većine pridjevskih zamjenica:

	J e d n i n a			M n o ž i n a		
	Muški rod	Srednji rod	Zenski rod	Muški rod	Srednji rod	Zenski rod
N	<i>oni</i> 6n	ono	crna	oni	ona	one
G	nj-ega, ga	nj-ega, ga	nj-e, je	ni-ih, ih	ni-ih, ih	nj-ih, ih
D	n1-emu, mu	ni-emu, mu	ni-6i, joj	n)-'ima, im	nF1ma, im	nj-'ima, im
A	ni-ega, ga, ni	nj-ega, ga, ni	ni-u, ie, iu	ni-ih, ih	nj-ih, ih	nj-ih, ih
V	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -
I	nj-im/ nj-ime	nj-im/ ni-ime	nj-6m/ ni-ome	nj-1ma	nj-!ma	nj-'ima
L	ni-Cin/ ni-emu	ni-fan/ ni-emu	ni-6i	nj-Yma	nj-1ma	nj-'ima

Napomena. U GDALjd. muškog i srednjeg roda moguće je i kratkouzlazni akcent: *njega I njega, njemu*.

Promjena neličnih zamjenica

- 200** Nelične zamjenice (*ko, štii I što*), kao i od njih tvorene *odrične* (*n'iko, nzšta I n'išto*) i *neodređene* zamjenice (*neko, nešta I nešto*) imaju promjenu kao pridjevske zamjenice. Po kriteriju živo I neživo zamjenica *ko* (za lica) ima A = G, a zamjenica *šta I što* (za stvari) ima A = N:

N	ko	šta, što
G	k-og, k-oga	č-eg, č-ega
D	k-om, k-ome, k-omu	č-em, č-emu
A	k-og, k-oga	šta, što
V	- - -	- - -
I	k-im, k-ime	č-im, č-ime
L	k-om, k-ome	č-em, č-emu

Pridjevske zamjenice

- 201** Pridjevske zamjenice imaju *zamjениčku* i *pridjevsku promjenu*. Ta dva sistema nastavaka razlikuju se jedino u dužini vokala u nastavku genitiva, dativa i instrumentalnoga muškog i srednjeg roda: u *zamjениčkoj* promjeni taj je vokal *!a-atak: ovog(a), ovom(e/u)* - a u *pridjevskoj* *dug: nekog(a), nekom(e/u)*. Zamjениčku (pronominalnu) promjenu imaju: *ovaj I ovaj, tdj, onaj I onaj, sav, sva, sve* i sl., a pridjevsku: *neki, svaki, ovaliki* i sl. zamjenice.

1. Zamjenička promjena

202

	Jednina			Množina		
	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	ov-aj	OV-0	ov-a	ov-T	ov-a	ov-e
G	ov-og(a)	ov-og(a)	ov-e	ov-Th	ov-Th	ov-Th
D	ov-om(e)	ov-om(e)	ov-oi	ov-Tm(a)	ov-Tm(a)	ov-Tm(a)
A	=N ili G	OV-0	ov-ii	ov-e	ov-a	ov-e
V	---	---	---	---	---	---
I	ov-Tm	ov-Tm	ov-om	ov-Tm(a)	ov-Tm(a)	ov-Tm(a)
L	ov-om(e)	ov-om(e)	ov-oj	ov-Tm(a)	ov-Tm(a)	ov-Tm(a)

2. Pridjevska promjena

203

	Jednina			Množina		
	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	nek-T	nek-o	nek-a	nek-1	nek-a	nek-e
G	nek-o.g(a)	nek-o.g(a)	nek-e	nek-Th	nek-Th	nek-ih
D	nek-om(e)	nek-om(e)	nek-oj	nek-1m(a)	nek-Tm(a)	nek-Tm(a)
A	=N ili G	nek-o	nek-u	nek-e	nek-a	nek-e
V	nek-1	nek-o	nek-a	nek-1	nek-a	nek-e
I	nek-1m	nek-Tm	nek-om	nek-1m(a)	nek-1m(a)	nek-Tm(a)
L	nek-om(e)	nek-om(e)	nek-oi	nek-1m(a)	nek-1m(a)	nek-Tm(a)

3. Pojedine se zamjenice mijenjaju i po zamjeničkoj i po pridjevskoj promjeni. Takve su *moj, tvoj, naš, vaš, kojž I kofi, čijž I čijl, n'ičijž* i dr. Evo obrasca njihove promjene:

204

	Jednina			Množina		
	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	vaš-0	vaš-e	vaš-a	vaš-i	vaš-a	vaš-e
G	vaš-eg(a)/ vaš-eg(a)	vaš-eg(a)/ vaš-eg(a)	vaš-e	vaš-lh	vaš-lh	vaš-lh
D	vaš-em/ vaš-em	vaš-em/ vaš-fan	vaš-oj	vaš-lm(a)	vaš-Trn(a)	vaš-Tm(a)
A	=N ili G	vaš-e	vaš-u	vaš-e	vaš-a	vaš-e
V	vaš-0	vaš-e	vaš-a	vaš-i	vaš-a	vaš-e
I	vaš-lm	vaš-Trn	vaš-om	vaš-Tm(a)	vaš-Trn(a)	vaš-Trn(a)
L	vaš-em/ vaš-fan	vaš-em/ vaš-em	vaš-oj	vaš-lm(a)	vaš-lm(a)	vaš-Trn(a)

4. Zamjenice osnovom *naj (kojž I kojł, moj, tvoj, svoj)*, izuzevši zamjenicu *čijž I čijl*, imaju u GDLjd. m. i s.r. trojake oblike -*nesažete* zamjeničke i pridjevske te *sažete*. Sažeti oblici dobijeni su poslije ispadanja } između o i e (sljedila je asimilacija pa saži-manje vokala: *kojega > koega > kooga > koga*). Evo obrasca njihove promjene:

205

	J e d n i n a			M n o ž i n a		
	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	kai-T	kai-e	kai-a	kaj-I	kaj-a	kai-e
G	kaj-eg(a), kaj-eg(a), kog(a)	koj-eg(a), koj-eg(a), kog(a)	kaj-e	koj-lh	koj-lh	kaj-lh
D	koj-em, kaj-fan, kom(e)	koj-em, koj-em, k6m(e)	koj-oj	koj-Im(a)	koj-Im(a)	kaj-Im(a)
A	=N ili G	koj-e	koi-u	koj-e	kaj-a	koj-e
V	---	---	---	---	---	---
I	koi-Im	koi-Im	koi-om	koi-Im(a)	koi-Im(a)	koi-Im(a)
L	kaj-em, koj-ein, k6m(e)	koj-em, koj-em, k6m(e)	kaj-oj	koj-Im(a)	koj-Im(a)	koj-Im(a)

- 206** 5. Zamjenice *njegov, njen* i *njfrin* i *njčzzn, nfihov, ovakav, takav, kakav, n'ikakav* i sl. u jednini muškog i srednjeg roda imaju tri sistema nastavaka - imenički, zamjenički i pridjevski:

	J e d n i n a			M n o ž i n a		
	Muški rod	Srednji rod	Zenski rod	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	kakav-0	kakv-o	kakv-a	kakv-i	kakv-a	kakv-e
G	kakv-a, kakv-og(a), kakv-6g(a)		kakv-e	kakv-lh		
D	kakv-u, kakv-om(e), kakv-6m(e)		kakv-oj	kakv-Im(a)		
A	=N ili G (m.r.); =N (s.r.)		kakv-u	kakv-e	kakv-a	kakv-e
V	---		---	---		
I	kakv-Im		kakv-6m	kakv-Im(a)		
L	kakv-u, kakv-om(e), kakv-6m(e)		kakv-oi	kakv-Im(a)		

Napomena. U nastavcima GDLjd. uškog i srednjeg roda u zavisnosti od završnog suglasnika osnove altemiraju o i e: zamjenice s osnovom na neki nepčani suglasnik (i zamjenica *sliv*) imaju *-ega, -em: nliš-ega* i *nliš-ega, nliš-em* i *nliš-em* isl., a ostale su s nastavcima *-aga, -om(e/u): svak-oga* i *svak-oga, svakome* i *sv2lk-i5me* itd.

Brojevi

Značenje

- 207** **Brojevi** su nesamostalne, odredbene riječi koje tačno kazuju koliko ima onoga što znači riječ uz koju stoje ili koji je po redu pojam označen riječju uz koju stoje.
- 208** Po tome se dijele na **glavne** (ili *kardinalne*; kad znače prvo) ina **redne** (ili *ordinal- ne*; kad znače drugo). Naprimjer: jedan dječak, *dvije* djevojčice, pet momaka: pPvT razred, *drilga* nagrada, *peta* kuća. Kad se broje mlada bića ili bića različitog roda, i općenito kad

se navodi količina, umjesto glavnih upotrebljavaju se **zbirni** brojevi, kao: *dvoje* djece, *troje* janjadi, *nas četvero*, *ovo sedmero*, *devetero* jaja.

Brojevi su zatvorena grupa riječi, u kojoj nema promjena: ne prošimje se, nema novih jedinica.

Oblici

Glavni brojevi

Glavni brojevi označavaju određenu količinu jedinki.

209

Glavni brojevi *jedan*, *dva*, *tri* i *četiri* (ibrojevi složeni snjima) imaju promjenu. U promjenljive riječi idu još *stotina*, *tisuća*, *hiljada*, *milion*, *milijardi*, *bilijoni* (ovo su brojevi samo po značenju, a po ostalim su osobinama imenice i imaju oblike kao imenice ženskog ili muškog roda, npr.: *stotina -stotine*,,, *milijoni -milijona*,,,); ostali su glavni brojevi nepromjenljivi.

210

a) Broj *jedan* ima pridjevsko-zamjeničku promjenu i oblike za sva tri roda i oba broja.

211

Jednina:

	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	jèdan-ø	jèdn-o	j'edn-a
G	jèdn-ōg(a)	jèdn-ōg(a)	j'edn-e
D	jèdn-ōm(e)	jèdn-ōm(e)	j'edn-5·
A	= N ili G	jèdn-o	j'edn-u
V	jèdan-ø	jèdn-o	j'edn-a
■	jèdn-īm	jèdn-īm	j'edn-5m
L	jèdn-ōm(e)	jèdn-ōm(e)	j'edn-5·

Množina:

	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	iedn-i	jedn-a	iedn-e
G	jedn-Th	iedn-Th	jedn-lh
D	jedn-Tm(a)	jedn-Tm(a)	jedn-lm(a)
A	jedn-e	jedn-a	jedn-e
V	jedn-i	jedn-a	jedn-e
■	jedn-Tm(a)	jedn-lm(a)	jedn-lm(a)
L	jedn-Tm(a)	jedn-lm(a)	jedn-lm(a)

Napomena. U dativu i lokativu jednine muškog i srednjeg roda umjesto pokretnog *log* *e* može se upotrijebiti i pokretni vokal *u*.

Broj *jedan* ima oblike množine uz imenice koje imaju samo množinu a označavaju jedan pojam (*pluralia tantum*) te uz one koje u množini znače neku cjelinu ili skup ljudi: *jedni* nogari, *jedni* opanci, *jedni* prosioci; *jedna* vrata; *jedne* ljestve, *jedne* rnkavice.

Kao broj *jedan* mijenjaju se isvi brojevi složeni *sjedan*: s *dvadeset ijedni* m drngom, nakon *dvadeset ijedne* godine.

- 212** b) Broj *dva* u ovom se obliku upotrebljava za muški i srednji rod, a uz imenice ženskog roda stoji oblik *dvije*:

	1 vt:uški i srednji rod	Ženski rod
N	dv-a	dv-lje
G	dv-aiu / dv-aiu	dv-iju
D	dv-ama / dv-ama	dv-jema
A	dv-a	dv-lje
V	dv-a	dv-lje
■	dv-ama / dv-ama	dv-jema
L	dv-ama / dv-ama	dv-jema

Iste nastavke ima i broj *oba* (ž.r. *obje*).

- 213** c) Brojevi *trf* i *četiri* imaju iste oblike za sva tri roda:

N	tr-i	četir-i
G	tr-iju	četir-iju
D	tr-ima	četir-ima
A	tr-i	četir-i
V	tr-i	četir-i
■	tr-ima	četir-ima
L	tr-ima	četir-ima

- 214** **Napomena.** Brojevi *dva* i *dvije*, *oba* i *obje*, *trf* i *četiri*, iako imaju padežne oblike, sve češće se upotrebljavaju kao nepromjenljivi. Oblik tzv. okamenjenog akuzativa brojeva *dva*, *oba*, *tri* i *četiri*, pogotovo iza prijedloga, uzima se često umjesto odgovarajućeg padeža: između *dva* grada (umjesto: između *dvaju* gradova), iz *obje* ruke (umjesto: iz *obiju* ruku), s *trf* sestre (umjesto: s *trima* sestrama), običaji ta *četiri* sela (umjesto: tih *četiriju* sela). Upotreba tzv. okamenjenog akuzativa češća je uz brojeve složene s *dva*, *tri* i *četiri*: bio je u *četirideset* i *dvije* zemlje (umjesto: u *četirideset* i *dvjema* zemljama). Kada nema prijedloga, prednost se daje odgovarajućim padežnim oblicima (v. § S 19, 138).

- 215** S obzirom na sastav, glavni su brojevi *jednočlani* i *višečlani*. Jednočlani se brojevi dijele na osnovne (*jedan*, *dva*, *trf*, *četiri*, *pet*, *šest*..., *deset*, *sto* ili *stotina*, *tl'suća* ili *h'iljada*, *milion* ili *milijun*, *milijarda*, *bilion* ili *bilijun* itd.) i izvedene (*jedanaest*, *dvanaest*, *trinaest*, *četnaest*..., *devetnaest*, *dvadeset*, *trideset*, *četrideset*; *pedeset*, *šezdeset*..., *devede-*

set). I jednočlane i višečlane mogu biti stotice od *dvjesta* do *devetsto*: *dvjesta I dvjesto* i *dvije stotine*, *tr'ista I tr'isto* *itrf stotine*, *četiristo* *ičetiri stotine*, *petsto* *ipet stotnii*, *šeststo* i *šest stotnii* ..., *devetsto* i *devet stotina*. Ostali su glavni brojevi višečlani; nastaju slaganjem jednočlanih brojeva. Pritom se od osnovnog broja uzima akuzativni oblik -ukoliko ga ima. Mogu se redati jedan za drugim (*trideset četiri*, *trl'sta devetnaest*, *trf stotine dvcl-deset šest*, *t'isuću šeststo devedeset devet*), ili se ispred posljednjeg člana stavlja veznik *i* (*četrdeset 'ipet*, *t'isuću dvjesta i čethwest*, *dvl'je t'isuće pet stotina pedeset 'i dva*).

Redni brojevi

Redni brojevi određuju koji je po redu pojam (predmet ili biće) označen imenicom uz koju stoje.

216

Redni brojevi od 5 do 99 tvore se nastavkom -z od osnove glavnih brojeva: *petl*, *šestl*, *dvadeset petl*, *sedamdeset šestf*. Brojevi *pPvz* *lp fvl*, *drugi*, *treći* i *četvrti* načinjeni su od drugačijih osnova. U brojeva *sedam* i *osam* ispada nepostojano *a*: *sedml*, *osmz*. Od *stotinu* i *sto* redni je broj *stoti*, od *tl'suću* -*tl'sitćl*, od *hl'ljadu* -*hl'ljaditz* *hl'ljadftl*, od *milion* -*milionit* *TI milionffž*.

217

U višečlanim rednim brojevima samo posljednji član ima oblik rednog broja -ostali su glavni brojevi: *dvadeset petl*, *sto dvadeset sedml*, *petsto sedamdeset šesti*. Ispred posljednjeg člana može stajati veznik *i* (kao i u glavnih brojeva): *dvadeset ipetl*, *sto dvadeset i sedml*.

Redni se brojevi mijenjaju po promjeni pridjeva određenog vida; imaju oblike za sva tri roda i oba broja: *četvrti* (sin), *četvrta* Uabuka), *četvrto* (dijete), *četvrtog/a/* (sina), *pPvz* (izlasci), *pPvzh* (izlazaka). Evo obrasca njihove promjene:

218

	J e d n i n a			M n o ž i n a		
	Muški rod	Srednji rod	Zenski rod	Muški rod	Srednji rod	Zenski rod
N	drüğ-ī	drüğ-ō	drüğ-ā	drüğ-ī	drüğ-ā	drüğ-ē
G	drüğ-ōg(a)	drüğ-ōg(a)	drüğ-ē	drüğ-īh	drüğ-īh	drüğ-īh
D	drüğ-ōm(e)	drüğ-ōm(e)	drüğ-ōj	drüğ-īm(a)	drüğ-īm(a)	drüğ-īm(a)
A	= N ili G	drüğ-ō	drüğ-ū	drüğ-ē	drüğ-ā	drüğ-ē
V	drüğ-ī	drüğ-ō	drüğ-ā	drüğ-ī	drüğ-ā	drüğ-ē
	drüğ-īm	drüğ-īm	drüğ-ōm	drüğ-īm(a)	drüğ-īm(a)	drüğ-īm(a)
	drüğ-ōm(e)	drüğ-ōm(e)	drüğ-ōj	drüğ-īm(a)	drüğ-īm(a)	drüğ-īm(a)

Napomena. UDLjd. muškog i srednjeg roda namjesto pokretnog *e* može se pojaviti pokretno *u*.

Zbirni brojevi

Zbirni brojevi kazuju koliko ima čega, predmeta ili osoba, u zbiru ili cjelini, označavaju određeni broj mladunčadi, osoba i životinja, ili bića različitog roda.

219

- 220** Zbirni brojevi imaju padežne oblike slične zamjeničkim, ali se -izuzevši genitiv, dativ i lokativ (od *dvoga*, njima *dvoma*, o *četverome*) -koriste rijetko. Umjesto ostalih zavisnih padeža, osobito ako su to padeži s prijedlozima, najčešće se uzima oblik tzv. okamenjenog akuzativa (*Živi s četvero maloljetne djece*).

- 221** Ukoliko se mijenjaju, zbirni brojevi imaju sljedeću promjenu:

N	dvoi-e
G	dvo-g, dv6-ga, dvoj-eg(a)
D	dvo-m, dv6-ma, dv6-me, dvoi-em
A	dvoi-e
V	dvoi-e
I	dvo-ma
L	dvo-m, dv6-ma, dv6-me, dvoi-em

N	četver-o
G	četver-6ga, četver-ga
D	četver-6ma, četver-ma, četver-6me
A	četver-o
V	četver-o
I	četver-ma, četver-6ma
L	četver-6ma, četver-ma, četver-6me

Napomena. U dativu ilokativu pored *dv6me*, *dvojem*, *četver6me* mogu se upotrijebiti i oblici *dvomu*, *dvojemu*, *četver6mu*.

Kao *dvoje* mijenjaju se *ioboje* i *troje*.

- 222** Zbirni se brojevi tvore od osnove glavnog broja sufiksima *-oje* i *-ero*.

U višečlanih je zbirnih brojeva samo posljednji član u obliku zbimog broja -ostali su glavni brojevi: *dvjesta šezdeset četvero*.

- 223** Veze prijedloga i broja (*po dva*, *po trf*, *po četiri*) nazivaju se **dijelnim** (*distributiv- nim*) brojevima. Oni kazuju koliko je jedinki ili skupova uzeto prilikom raspoređivanja nečega (*po dva* oraha, *po četiri* momka).

Brojni pridjevi

- 224** U množini su zbirni brojevi riječi s pridjevskom službom a sa značenjem glavnog broja. To su **brojni pridjevi**; upotrebljavaju se uz imenice koje nemaju jednine (*dvoja I dvoj a vrata*) te uz imenice koje znače parove istih ili sličnih primjeraka (*četveri* opanci). Tvore se sufiksima *-oj-* i *-er-* (*dv-oj-*, *ob-oj-*, *tr-oj-*; *čtv-er-*, *pet-er-* ...). Imaju sva tri roda i oblike kao pridjevske zamjenice:

	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	dvoi-i	dvoj-a	dvoi-e
G	dvoi-Th	dvoi-Th	dvoi-Th
D	dvoi-Tm(a)	dvoi-Tm(a)	dvoi-Tm(a)
A	dvoi-e	dvoi-a	dvoi-e
V	-	-	-
I	dvoj-Tm(a)	dvoi-im(a)	dvoi-Tm(a)
L	dvoi-Tm(a)	dvoi-Tm(a)	dvoi-Tm(a)

Brojne imenice

Umjesto glavnih brojeva od 2 do 99 (izuzevši one nastale slaganjem s brojem jedan: *dvadesetjedan, tridesetjedan,...*) za označavanje tačnog broja muškaraca mogu se upotrijebiti zbirne imenice izvedene od osnove zbimog broja sufiksom *-ica*: *obojica, dvojica, trojica, četverica, peterica, deseterica, dvadesetšesterica, devedesetsedmerica*. Ovo su **brojne imenice**; one imaju samo jedninu i mijenjaju se kao imenice a-vrste.

225

Imenice koje izriču ono što se broji dolaze uz brojne imenice u genitivu množine: *dvojica igrača, trojice drilgovii, četverici dječaka*. Uz nominativ brojnih imenica lične zamjenice dolaze u obliku genitiva množine (*nas dvojica*); uz ostale su padežne oblike odgovarajući oblici zamjenica (*niima dvojici, s niima dvojicom*).

Brojne imenice tvorene nastavkom *-ak* od osnove brojeva *deset, petnaest, dvadeset, trideset* te viših desetica znače približnu količinu (bliske su prilozima). One najčešće ostaju nepromijenjene, a imenice uz njih dolaze u genitivu množine: *desetak kuća, tridesetak učenika; stotinjak stranica* (brojna imenica prema *sto, stotinu* glasi *stotinjak*).

U brojne imenice spadaju i *nazivi razlomaka* na *-ina, -nina, -inim*. Njima se označava na koliko se dijelova dijeli jedno cijelo. Sve su one imenice ženskog roda; uz brojnik I stoje u nominativu jednine, uz brojnike 2, 3 i 4 -u nominativu množine, a uz brojnik 5 i veće -u genitivu množine: jedna *polovina*, jedna *trećina*, dvije *trećine*, četiri *dese-tine*, pet *dvadesetfnii*; jedna *stotnina*, dvije *stotnine*, šest *stotznii*; jedna *četvi'tznka*, dvije *osmfinke*, tri *stotfnke*, šest *četvzhnkz*.

Napomena.

226

I. Brojevi se kao i pridjevi – mogu *preobraziti* u imenice (v. § T 401): *PPvzma je ukazana velikapočast. – Neka iziđe svaki trećl*.

Također se brojevi upotrebljavaju sa službom pridjeva: *Jedni učenici otišlž su u školu, a driigz sujoš uvijek na igralištu. – Jedna ihje majka rodila, ali nisujedne sreće*. (U ovakvim primjerima brojevi mijenjaju svoje osnovno značenje: *ovojedni* /učenici/ ima značenje pridjevske neodređene zamjenice *neki*; *drilgf* /učenici/ ima značenje pridjeva *ostali*; *jedna* /majka/ znači što i pridjev *ista*; *jedne* /sreće/ znači što i pridjev: *jednake* /sreće/.)

- 227 2. Multiplikativni brojevi (*jednom, dvapiit*) odgovaraju na pitanje *koliko puta?* i zapravo su brojni prilozi; redni brojevi uz koje stoji riječ *put* također imaju službu priloga: *pPvz pCtt, drugž pCtt* (odgovaraju na pitanje *koji put?*).

3. Značenje ponavljanja nije prisutno u izrazu *po prvi put*, ali se zbog česte upotrebe može dopustiti (nastalo je prema izrazima *po drugi put, po treći put*). Pogrešno je, međutim, ovaj izraz upotrebljavati u obliku *po prvi puta* (s -a koje je preneseno iz izraza *dva puta*). Isto važi i za izraze *po drugi put, po treći put*,..

Glagoli

Leksičke osobine

- 228 Glagoli su riječi kojima se imenuju *radnje, stanja* ili *zbivanja*.
- 229 I. Glagoli *radnje* uglavnom označavaju svjesno djelovanje (*hodati, kositi, pisati, pjevati, zidati, sagraditi*), dok glagoli *zbivanja* izražavaju događanje uzrokovano prirodnim silama (i koje nije uvjetovano našom voljom: *narasti, ostarjeti, naoblačiti se, truhnuti, vedriti se, vehnuti*). Ovi glagoli iskazuju *proces* (*procesualni*), kao što su: *pisati, trčati, ili postojanje (egzistencijalni)*, kao što su: *pojavit se, učiteljvati*. I jedni i drugi označavaju razvoj *radnje*, stoga se nazivaju *razvojnim (evolutivnim) glagolima*. Razlikuju se tri značenjske vrste ovih glagola:
1. motivni (ili *kurzivni, glagoli kretanja*) kazuju da neko ili nešto mijenja mjesto: *donijeti, dotičati, goniti, hodati, izvlačiti, letjeti, potonuti, prenositi, unositi*;
 2. transformativni - opisuju vidljive promjene: *cijepati, gorjeti, peći, razbiti, zidati, očistiti, orati, uzorati*;
 3. kreativni - kazuju nastanak nečega: *postati, napisati, n'iknuti, odsvirati, sagraditi, stvoriti*.
- 230 II. Sadržaj *radnje* iskazuje se samostalno ili u vezi s vremenskim tokom. *Način vršenja* glagolske *radnje* u odnosu na vremenski tok iskazuju različite značenjske skupine glagola:
1. ingresivni - izražavaju početnu radnju (*proviriti, poći I poći, polaziti, poletjeti, progovoriti, uzdrhtati, zapjevati*);
 2. kompletivni pokazuju završnu radnju (*dopiti, dopisati, dopjevati, dopuniti, dograditi, doraditi, dozidati*);
 3. finitivni - kazuju potpunu radnju (*izračunati, ostarjeti, požutjeti, pročitati, viknuti, sagraditi*);
 4. kumulativni - iskazuju radnju koja se obavlja dio po dio (*nabrati, nakupovati, nasltigati, natrpiti*);

5. **distributivni** -kazuju radnju koju vrši više subjekata ili radnju koja se vrši na više objekata (*poispremještati, poiskakati, poistresati, poskidati, poubijati*);

6. **limitativni** -izriču ograničenu radnju (*poigrati se, popričati, popjevati, poplakati, pribrati se*).

III. Prema količini glagolske radnje razlikuju se:

231

1. **deminutivni glagoli** -izriču radnju koja se vrši pomalo, sitno, u pokretima, lagahno, u manjoj mjeri od uobičajene, prosječne radnje (*pjevikkati, ljubakati se, kikkati, vozikati se*);

2. **augmentativni glagoli** -izriču radnju koja je veća nego obično (*prepiti se, presoliti*);

3. **majorativni glagoli** izražavaju radnju veću, bolju od neke druge (*nadigrati, nadigravati, nadjačati, nadmiidriti, nadvikati, nadvikivati*);

4. **intenzivni glagoli** -pokazuju pojačanu radnju (*razbježati se, razbi'-b(j)ati se, raspjevati se, ilzburkati se, zamisliti se*);

5. **sativni glagoli** -izriču radnju koja je dovoljna vršiocu (*nagledati se, njesti se, namučiti se, napjevali se, naspavati se*).

IV. *Stanje* i *proces* neodvojive su pojave: procesi su uvjetovani djelovanjem prirodnih sila ili našom voljom; stanje je proces u kojem se neko ili nešto nalazi a u kojem se ništa ne radi niti se zbiva. Glagoli mogu izražavati različite *nijanse* u promjenama *stanja*; proces se može shvatiti kao promjena stanja. Tako se razlikuju sljedeće značenjske vrste glagola:

232

1. **stativni glagoli** (glagoli *stanja*, *neutralni*) -kazuju stanje (*crvenjeti se, ležati, sjedjeti, gledati, mirovati, disati, stanovati, htjeti, morati, imati, nemati, šizijeti*);

2. **faktivni glagoli** (*uzročni*) -iskazuju radnju koja uzrokuje ono što se izriče srodnim glagolom stanja (*crveniti, pocrveniti, leći i leći, lijegati, jedati, sjesti*).

Napomena. Glagoli *unutrašnjih procesa* (koji se odvijaju bez vršiočeve volje) nazivaju se **medijalnim glagolima**. Takvi mogu biti i glagoli zbivanja i glagoli stanja: *bi-eljeti se, blijedjeti, hladiti se, obasjavati, ponositi se, proširiti se, risti, sanjati, stidjeti se, vehnuti, voljeti, željeti* idr.

233

Gramatičke osobine

Glagoli se odlikuju gramatičkim kategorijama **vida** (*aspekta*), **prijelaznosti** (*transitivnosti*) i **stanja** (*dijateze*). Vid i prijelaznost jesu leksičko-gramatička svojstva. Pored toga, gramatičke su osobine glagola **lice**, **vrijeme** i **način**, **rod** i **broj**.

234

Glagolskim promjenama izriče se: *lice* (ko vrši radnju, ko sudjeluje u procesu, ko se nalazi u stanju); *vrijeme* (kad se vrši radnja, proces, zbivanje) ili *način* (kako se vrši

radnja, proces, stanje); *rod* Ue li vršilac radnje muškog, ženskog ili srednjeg roda); *broj* (koliko vršilaca vrši radnju, koliko osoba sudjeluje u procesu, koliko se osoba nalazi u stanju).

Glagoli se mijenjaju po *licima*, *vremenima* i *načinima*, a -kao imenske riječi - imaju i gramatičku kategoriju *roda* i *broja*.

Promjena glagola (po licu, vremenu ili načinu) naziva se konjugacijom.

Glagolski vid (aspekt)

235 Sadržaj glagolske radnje vezan je za vremenski tok. Trajanje radnje, stanja ili zbivanja može biti vremenski ograničeno (shvaćena kao trenutak, svršenost) i neograničeno (shvaćena kao proces, nesvršenost). Trajanje glagolske radnje u bosanskom jeziku izražava se *glagolskim vidom*, npr.: *stati - stajati* / *stajati, sagraditi - graditi*. Glagoli su po *vidu* dvojaki: jedni iskazuju izvršenost radnje - to su glagoli *svršenog (perfektivnog)* vida (*stati, sagraditi, ci/muti, maknuti, namignuti, pasti, pilhnuti* i dr.); drugi iskazuju radnju neograničenog trajanja - to su glagoli *nesvršenog (imperfektivnog)* vida (*stajati, graditi, cvjetati, govoriti, hodati, letjeti, rasti* i dr.). *Svršena* je ona radnja koja se ne može dijeliti na faze, na ono što ima početak, završetak ili nešto "između". *Nesvršena* radnja može se dijeliti na faze; podrazumijevaju se "početak", "produžetak" i "završetak" trajanja, procesa. Moguće je, dakle: *početi / prekinuti / nastaviti pisati*, ali nije moguće: *početi / prekinuti / nastaviti napisati*. Svršena radnja ostvaruje se u prošlosti i budućnosti (*Jučer je 11 apisaopjesmu. - Sutra će 11 apisati pjesmu.*), a nesvršena u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti (*Jučer je pisao pjesmu. - Sada piše pjesmu. - Sutra će pisati pjesmu.*).

236 1* Glagolski vid (*aspekt*) obilježava vremensku ograničenost ili neograničenost rad-
1, stanja ili zbivanja. Glagoli po *vidu* mogu biti *svršeni (pe1fektivni)* i *nesvršeni (imper-
fektivni)*.

237 1. U *svršenih (pe1fektivnih)* glagola sadržaj je vremenski *ograničen* (označavaju konkretan, pojedinačan čin, tj. radnju, stanje ili zbivanje kao završen proces: *dahnuti, dreknuti, z'zbrisati, kitcnuti, mahnuti, namignuti, pogledati, pročitati, puhnuti*). Svršeni glagoli mogu obilježavati:

a) vremenski *potpuno* ograničen sadržaj - radnju koja se cijela izvrši u jednom trenutku: *deliti, sjesti, mahnuti* i sl. - to su trenutni (*trenutnosvršeni*);

b) *djelimično* vremensko ograničenje - s tim što jedni obilježavaju *svršeni početak* glagolske radnje ili sl.: *potražiti, progovoriti, zapjevati, zaplakati, zazvoniti* i dr. - to su početnosvršeni; drugi *kraj* glagolske radnje ili sl.: *dotrčati, izgorjeti, napiti se, popiti, pročitati* i dr. - to su završnosvršeni; treći *svršeni trenutak* kao i duže ili kraće vršenje radnje, stanja ili zbivanja: *poplakati, posvirati, zaigrati se* i dr. to su neodređenosvršeni glagoli.

238 2. Nesvršeni (*impe1fektivni*) glagoli označavaju radnju *neograničenog* trajanja (ukazuju na trajanje radi*, stanja ili zbivanja, tj. na radnju ili proces u razvoju: *br'isati*,

čitati, gledati, graditi, mahati, pisati, p'iti i dr.). Nesvršeni glagoli dijele se na dvije skupine, na dva vidiska lika:

a) **trajni** (*durativni*), koji označavaju (duže ili kraće) *neprekidno* vršenje radnje, npr.: *imati, gledati, hodati, jesti, mijesiti, šiti*;

b) **učestali** (*iterativni*), koji označavaju radnju *s prijekidima*, više puta ponovljenu u vremenskim razmacima, npr.: *d{pkati, donositi, kiickati, namigivati, napominjati, odmahivati*.

3. Manji broj bosanskih glagola nije vidski obilježen u osnovi, već se vidski raspoznaje u rečenici. Dakle, pojedini se glagoli, zavisno od konteksta, mogu pojaviti ili u svršenom ili nesvršenom vidu (npr.: *čilti – Čilosam da si išla u Rogaticu* /svršeni/; – *Da li si dobro čuo dok je profesor govorio* /nesvršeni/; takvi su i: *imenovati, n{čati, sanjati, savjetovati, večerati, telefonirati, v'idjeti* i dr.). Upravo se na osnovu konteksta i određuje u kom je vidu *dvovidni (dvoaspektni)* glagol upotrijebljen, tj. da li označava svršenu ili nesvršenu radnju. Na glagolski vid mogu ukazivati i pojedina leksička sredstva (*često, redovno, uvijek, višeputa* i dr.).

Napomena. Glagoli se mogu tvoriti od glagola, i to kako svršeni od nesvršenih (npr.: *šapnuti < šaptati*) tako i nesvršeni od svršenih (npr.: *zastajati < zastati*). Tvorba svršenih glagola od nesvršenih naziva se **perfektizacijom**, a tvorba nesvršenih glagola od svršenih – **imperfektizacijom**. Ta promjena vida glagola ima nekoliko morfoloških znakova: *napisati* – od *pisati* (prefiks); *dočekivati* – od *dočekati* (sufiks); *skakati* – od *skočiti* (prijevaj vokala); *pogledati* – od *pogledati* (naglasak); *reći I reći* – *govoriti* (različite, supletivne riječi). Tako se dva glagola najčešće pojavljuju kao *vidski par* ("svršeni – nesvršeni", ".perfektivni – imperfektivni": *napisati – pisati* i dr.).

Prijelaznost (tranzitivnost)

Glagoli su nesamostalne riječi; njima se nekome ili nečemu za određeno vrijeme pripisuje radnja, stanje ili zbivanje. Za realiziranje radnje obilježene glagolom nekada je potreban predmet (objekt); svojstvo izravne prijelaznosti imaju glagoli s bližim objektom – to su **prijelazni** (*tranzitivni*) glagoli (npr.: *čitati /knjz'gu/*). Svim ostalim glagolima označava se radnja koja se ne vrši ni na kakvom predmetu (objektu) – to su **neprijelazni** (*intransitivni*) glagoli (npr.: *šetati*). Dakle, samim svojim značenjem, čak i izvan rečenice, glagoli postavljaju zahtjev za objektom vršenja radnje (tj., nose u sebi **rekciju**; v. § S 58-66) -ili takav zahtjev ne postavljaju. Zato kažemo da se glagoli razlikuju po **prijelaznosti radnje** (odnosno po **objektu radnje**) – prema tome zahtijevaju li ili ne – upotrebu **bližeg objekta** (ta dopuna može se izreći ili samo podrazumijevati).

Prijelazni glagoli čine cjelinu s imeničkom riječi koja je u rečenici bliži objekt – u akuzativu bez prijedloga (*dati /ruku!, prodati /auto!, napasti /proftv'nžka/, napisati /pismo/*) ili, rjeđe, u obliku genitiva bez prijedloga (*ktpiti lj[tbiika!, p'iti /vOde/, ne vidjeti /žene!;* v. § S 260-264.

- 243 Neprijelazni glagoli ne zahtijevaju navođenje bližeg objekta; njihova radnja *ne prelazi* na objekt (*bolovati, ići, izlaziti, plivati, prohodati, letjeti, šetati, i/pasti, zvoniti*). Raspoznaju se po tome što se ne slažu s neodređenim imeničkim zamjenicama u akuzativu *nekog/a/, nešto* (za razliku od prijelaznih glagola: *posjetiti /nekoga/, graditi /nešto/*).
- 244 Neprijelazni su i povratni (*refleksivni*) glagoli -njihova radnja prelazi na objekt, ali je u njih objekt jednak subjektu; radnja se, dakle, *vraća* na subjekt (ovi su glagoli morfološki obilježeni: uza se imaju povratnu zamjenicu *se*, koja se uvijek može zamijeniti punim oblikom *sebe*): *čilvati se, hvaliti se, umivati se, ispraviti se, napiti se, spremati se*.

Povratnim su glagolima oblikom slični glagoli: *hi-vati se, igrati se I 'igrati se, potil-ći se, takmičiti se* i sl., u kojih radnju vrše najmanje dva subjekta (ili više njih) jedan na drugom, te glagoli koji označavaju različita stanja, raspoloženja, procese u prirodi i sl.: *br'inuti se, čif diti se, ljiltiti se, smijati se, vedriti se*. Uz njih se riječ *se* ne može zamijeniti oblikom *sebe*, jer to i nije povratna zamjenica, nego povratna riječca.

Napomena. U nekim se gramatikama razlikuju *pravi prijelazni* od *nepravih prijelaznih glagola*. Pravim prijelaznim glagolima nazivaju se oni s objektom u besprijedložnom akuzativu, a nepravim – svi ostali koji uvode objekt u kojem drugom padežnom obliku. Također, u nekim se gramatikama svi glagoli koji uza se imaju riječ *se* nazivaju *povratnim*.

Glagolsko stanje (dijateza)

- 245 Odnos subjekta iskaza (bića, odnosno stvari) i radnje, stanja ili zbivanja izriče se glagolskim stanjem.

Glagolom je moguće izraziti usmjerenost ili ka subjektu iskaza ili na sam proces radnje. Taj odnos može biti trojak:

1. rečenični subjekt svojom voljom vrši radnju, on je *agens* (*Ajša čita. -Doktorica je pregledala dječaka. -Babo će Mićina džumu.*); ovo je radno, aktivno stanje (*aktiv*);

2. rečenični subjekt trpi radnju: neko drugi na njemu je vrši, obuhvaćen je radnjom kao objekt, on je *pacijens* (*Lektira se čitati sa zadovoljstvom. -Dječak je pregledan. Džamije će biti odignile iznova.*); ovo je trpno, pasivno stanje (*pasiv*);

3. stanje označeno glagolom dešava se bez voljne aktivnosti subjekta (*Ujesen lišće velme. -Deda je ostario. -Doći će ljepše stoljeće.*); ovo je medijalno stanje (*medij*).

Glagolsko lice

- 246 To je kategorija kojom se izriče odnos između subjekta iskaza i učesnika u govoru - nomčinu te onoga o čemu se govori (v. § S 144-148). U zavisnosti od toga da lise radnja, stanje ili zbivanje pripisuje: a) govorniku, b) sagovorniku, ili c) nekom (nečem) trećem - glagolski oblici (obično) imaju različite završetke. Lice se saopćava ličnim nastavcima

(npr., u oblicima *čita-m*, *čita-š*, *čita-o* oznake su lica lični nastavci -*m*, -*š*, -*o*), koji se uključuju u sistem ličnih glagolskih oblika. Njihovo gramatičko značenje istovjetno je sa tim značenjem u ličnih zamjenica (ličnim zamjenicama dodatno se obilježava lice pri naglašavanju ili sl.).

Razlikujemo prvo, drugo i treće lice. *Prvo lice* predstavlja govornika ili skupinu kojoj on pripada, *drugo lice* -sagovornika ili skupinu kojoj on pripada, a *treće lice* -osobu o kojoj se govori ili osobe o kojima se govori ili pak ono o čemu se govori. 247

Glagolsko vrijeme (tempus)

Temeljna je odlika glagola radnja čiji se sadržaj ostvaruje u vezi s vremenskim tokom, a on, vidjeli smo, može biti ograničen i neograničen. Pored tog *unutrašnjeg vremenskog toka*, koji se ostvaruje u dubinskoj strukturi jezika, postoji i *glagolsko vrijeme* – a to je *vanjski vremenski odnos* glagolskog sadržaja, koji se određuje prema orijentacionoj tački, a ta je tačka trenutak govora (v. § S 149-152); ona je posebna za svaki govorni čin. 248

U odnosu na tačku odmjeravanja, tj. trenutak govora, glagolski se sadržaj može ostvarivati u sadašnjem, prošlom i budućem vremenu: 249

– sadašnje vrijeme ispoljava se kao *istovremenost* glagolskog sadržaja s trenutkom govora (npr.: *Samija zalfva cvijeće. -Mubina piše zadaću.*);

– prošlo vrijeme jest ono koje *prethodi* trenutku govora (npr.: *Razgovarali su kratko, a rekli mnogo. Lamija je naučila pjesmu napamet.*);

– buduće je vrijeme ono koje dolazi *poslije* trenutka govora (npr.: *Doći ću ti u proljeće. -Selma će studirati u Sarajevu.*).

Glagolski sadržaj može se ostvariti i kao *opća konstatacija*, koja je *izvanvremenska*, vrijedi za svako vrijeme (npr.: *Znanje je bolje od imetka: znanje čuva tebe, a ti moraš čuvati imetak. -Dobar čovjek iz dobre riznice iznosi dobro.*). 250

Dakle, *glagolska vremena* u cijelosti mogu izraziti vremenske razlike *prošlosti*, *sadašnjosti* i *budućnosti*. Zato kažemo da se glagoli mijenjaju po vremenima. 251

Glagolski način (modus)

Glagolskim se načinom obilježava odnos glagolskog sadržaja prema stvarnosti, a taj se odnos naziva modalnost. Tako se glagolski sadržaj može ostvarivati u nekom vremenu - i tada za njega kažemo da je *realan* (*stvaran*), a može biti samo zamišljen, pretpostavljen i sl. - i tada za njega kažemo da je *irealan* (*nestvaran*). Realna modalnost izriče se izjavnim načinom (*indikativom*; npr.: *Čitam knjigu. - Čitao sam knjigu. - Čitat ću knjigu.*), a irealna -mogućim načinom (*kondicionalom*; *Ti bi čitala knjigu*), željnim načinom (*optativom*; *Živio!*) i zahtjevnim ili zapovjednim načinom (*imperativom*; *Čitaj knjigu!*). (O kategoriji načina v. i § S 153-157.) 252

Gramatički rod i broj

- 253 Gramatički rod kod *glagola* ograničen je na *glagolske pridjeve* – radni (*čitao-o, čital-a, čital-o, čital-i, čital-e, čital-a*) i trpni (*čitan-o, čitan-a, čitan-o, čitan-i, čitan-e, čitcin-a*).
- 254 Većina glagolskih oblika odlikuje se gramatičkim brojem – jedninom i množi- nom (/ja/ *čitam* -/mi/ *čitamo*; *čitao sam* -*čitali smo*; *čitat ću* -*čitat ćemo*...). Samo infini- tiv i glagolski prilozi (sadašnji i prošli) nemaju gramatičke osobine lica, roda i broja – stoga imaju samo jedan oblik (*čitati, čitajitći, /pro/čitavši; graditi, gradeći, gradzavši*).

Glagolski oblici

Podjela glagolskih oblika

- 255 U rečenici se glagoli javljaju u različitim *oblicima*, u zavisnosti od službe koju u njoj imaju. Glagolski oblici razlikuju se s obzirom na to da li se njima izražava kategori- ja vremena ili kategorija načina (modusa): glagolska vremena (sistem ličnih indika- tivnih oblika od sedam paradigmi) iskazuju odnos između trenutka govora i glagolske rad- nje (to je trovrstni odnos), tj. obilježavaju vrijeme vršenja radnje, a glagolski načini (*mo- dusi*; ima ih tri – odnosno dva, jer se *potencU al I i II* mogu smatrati jednim načinom) – stav govornika prema sadržini iskaza. U sistemu glagolskih oblika ulaze još *glagolski prid- jevi i glagolski prilozi te i11:finitiv*.
- 256 1. Glagolska vremena. Glagolska radnja smještena je u sadašnjost, prošlost i budućnost; tako razlikujemo glagolske oblike za iskazivanje:
- a) sadašnjosti (prezent -sadašnje vrijeme);
 - b) prošlosti (aorist -prošlo svršeno vrijeme; imperfekt -prošlo nesvršeno vrijeme; perfekt -opće prošlo vrijeme; pluskvamperfekt -davno prošlo vrijeme);
 - c) budućnosti (futur I –buduće vrijeme; futur II –predbuduće vrijeme).
- 257 2. Glagolski načini (ili *modusi*). Imperativ (*zapovjedni način*) i potencijal mor- fološka su modalna sredstva, tj. glagolski oblici specijalizirani za izražavanje ličnog stava govornog lica prema sadržini iskaza.
- 258 3. Glagolski pridjevi (radni i trpni) imaju oblike za sva tri roda i oba broja (kao što je to slučaj i s pridjevima); pomoću glagolskog pridjeva radnog grade se svi složeni glagolski oblici aktivnog stanja (izuzevši futur I), a glagolski pridjev trpni služi za tvor- bu složenih oblika pasivnog stanja. Tako glagolski pridjevi svoju trorodnost unose u složene glagolske oblike.
- 259 4. Glagolski prilozi (sadašnji i prošli) morfološki su potpuno uprošćeni znaju samo za jedan, nepromjenljiv oblik.
- 260 Glagolske oblike prema tipu *tvorbe* dijelimo na:

a) **proste** (*sintetičke*) – sastoje se od jedne riječi; u jednom obliku udruženo je i leksičko i gramatičko značenje; tvore se gramatičkim promjenama samog glagola, dodavanjem nastavaka za oblike (nastavaka za lice, vrijeme ili način) na infinitivnu ili prezent-sku osnovu (*infinitiv, prezent, aorist, imperativ, glagolski pridjev radni, glagolski pridjev trpni, glagolski prilog sadašnji, glagolski prilog prošli*);

b) **složene** – od dviju ili više riječi; tvore se opisno, objedinjavanjem dvaju ili više oblika u jednu morfološku cjelinu (**aktivni**: *perfekt, pluskvamperfekt, futur I, futur II, potencijal I, potencijal II*; potom svi **pasivni** glagolski oblici). Složeni oblici tvore se od infinitivnih oblika glagola koji se mijenjaju **ipomoćnih glagola** (*jesam, htjeti i bl'ti i bivati*); pomoćni glagol nosi gramatičko značenje, a glavni glagol – leksičko i dio gramatičkog značenja.

Glagolske oblike moguće je podijeliti i na osnovu prisutnosti, odnosno odsutnosti lica uz glagole; tako razlikujemo: **261**

a) **lične** (*jinitne*)-to su svi vremenski glagolski oblici (*prezent, aorist, imperfekt, pluskvamperfekt, futur I, futur II*), potom *imperativ, potencijal I i potencijal II*; u ovim oblicima vidi se koje lice – prvo, drugo ili treće – vrši glagolsku radnju, odnosno o kom se licu nešto saopćava (o ulozici ličnih glagolskih oblika u rečenici v. § S 158-159 i S 181);

b) **nelične** (*infinitivne*) – to su: *infinitiv, glagolski pridjevi (radni i trpni) i glagolski prilozi (sadašnji i prošli)*; u ovim oblicima nema oznake lica, ne vidi se na koje se gramatičko lice odnosi glagolska radnja.

Glagolske osnove

Glagoli, kao i ostale promjenljive riječi, u svojim oblicima imaju dva dijela – *nepromjenljivi (osnovu) i promjenljivi (nastavak; nastavci mogu biti sastavljeni od dviju vrsta morfema: prvo su flektivni, relacijski morfemi; označavaju lice i broj, npr.: -m u pfshe-m; potom rod i broj, npr.: -a, -o, -i u pisal-a, pisal-o, pisal-i; ili rod, broj i padež, npr. -oj, -om u pfsan-oj, pfsan-om; drugo su sufiksi, koji mogu doći ispred flektivnih morfema, npr. -l- u pisa-l-a; označavaju glagolski oblik)*. **262**

Za razliku od ostalih promjenljivih riječi, glagoli imaju dvije, često nejednake osnove: **infinitivnu i prezentsku**. Ime su dobile prema glagolskim oblicima u kojima ih redovito nalazimo. Za tvorbu prostih glagolskih oblika uzima se jedna od njih, rijetko obje: **263**

a) od *infinitivne* se osnove grade: infinitiv, aorist, glagolski pridjev radni i glagolski prilog prošli;

b) a od *prezentske*: prezent, imperativ i glagolski prilog sadašnji;

c) od *infinitivne i prezentske* osnove grade se: imperfekt i glagolski pridjev trpni.

1. **Infinitivna osnova** većine glagola <lobija se odbacivanjem infinitivnog nastavka -ti, ali se najjasnije razaznaje u prvom licu jednine aorista (zato se zove i **infinitivno-aoristnom osnovom**); <lobija se odbijanjem nastavka -h ili -ah: **264**

1. lice jd. aorista	Infinitivna osnova +	nastavak =	Infinitiv
<i>čitah</i> < <i>čita-</i> + -h	<i>čita-</i>	-ti	<i>čitati</i>
<i>skočih</i> < <i>skoči-</i> + -h	<i>skoči-</i>	-ti	<i>skočiti</i>
<i>tresoh</i> < <i>tres-</i> + -ah	<i>tres-</i>	-ti	<i>tresti</i>
<i>isjekoh</i> < <i>isjek-</i> + -ah	<i>isjek-</i>	-ti	<i>isjeći</i>
<i>pomogoh</i> < <i>pomog-</i> + -ah	<i>vomo.rz:-</i>	-ti	<i>vomoći</i>

- 265 **2. Prezentska osnova** pouzdano se <lobija od *trećeg* lica *množine* prezenta pošto se odbije nastavak -ii, -e ili -ji/:

3. 1. mn. prezenta; I, 2. i 3. 1. jd.	Prezentska osnova	Infinitiv
<i>veži</i> < <i>vež-</i> + -u; <i>vež-em</i> , <i>vež-eš</i> , <i>vež-e</i>	<i>vež-</i>	<i>veza-ti</i>
<i>p'ijii</i> < <i>pij-</i> + -u; <i>p'ij-em</i> , <i>p'ij-eš</i> , <i>p'ij-e</i>	<i>vii-</i>	<i>v'i-ti</i>
<i>traže</i> < <i>traž-</i> + -e; <i>trdž-žm</i> , <i>trdž-žš</i> , <i>trdž-ž</i>	<i>traž-</i>	<i>traži-ti</i>
<i>rade</i> < <i>rad-</i> + -e; <i>rdd-žm</i> , <i>rdd-žš</i> , <i>rdd-ž</i>	<i>rad-</i>	<i>radi-ti</i>
<i>pjeva ju</i> < <i>pjeva-</i> + -ju; <i>pjeva-m</i> , <i>pjeva-š</i> , <i>pjeva-0</i>	<i>pjeva-</i>	<i>pjeva-ti</i>

266 Napomena.

1. Osnove mogu imati više **alternanti** (npr.: glagol *tući* ima prezentsku osnovu *tuk-*, kao i *alternante* *tuč-* u prezentu */tučem/*, imperfektu */tucih/* i glagolskom pridjevu trpnom */tuceni*, te *tuc-* u imperfektu */tucijah/* i imperativu */tuci/*).

2. Jednake su infinitivna i prezentska osnova u glagola tipa *pjevati*; najčešće su jednake i u glagola koji se u infinitivu završavaju na -ći ili -ti.

3. Uglagola tipa *bajram-ova-ti*, *voj-eva-ti*, *zapis-iva-ti* morfi -ova-, -eva-, -iva- iz infinitivne osnove u prezentskoj se osnovi zamjenjuju morfom -uj-: *bajram-uj-em*, *voj-uj-em*, *zapis-uj-em* (izuzeci su *uspijevati*: *uspijevam*, *uživati*: *ljž'ivam* i dr.).

Vrste promjene

- 267 Glagole je moguće klasificirati ne samo prema značenjskim nego i prema čisto morfološkim kriterijima: prema završetku infinitivne osnove, prema završetku prezentske osnove, ili dovodeći u suodnos završetak infinitivne i prezentske osnove.

Glagolske riječi (kao i imenske) imaju više obličkih sistema (paradigmi); na osnovu sistema *nastavaka* moguće je uočiti **vrste promjene** glagola.

- 268 Za podjelu ćemo uzeti *prezent* i *infinitiv*. Najprije ćemo, imajući u vidu oblike prezenta, sve glagole bosanskog jezika podijeliti na **tri vrste**.

U prezentu glagoli dobijaju trojake nastavke:

1. -ii, -š, -0; -mo, -te, -ji; npr.: *pjeva-m*, *pjeva-š*, *pjeva-0*; *pjeva-mo*, *pjeva-te*, *pjeva-ju*;

2. -em, -eš, -e; -emo, -ete, -ii; npr.: *pfs-em, pfs-eš, pfs-e; pfs-emo, pfs-ete, pfs-Di*;

3. -zm, -zš, -z; -zmo, -zte, -e; npr.: *bjež-zm, bjež-zš, bjež-z; bjež-zmo, bjež-zte, bjež-e*.

1. U glagola tipa *pjevati*, s prezentskim nastavcima -m, -š, -e; -mo, -te, -ju (*bacati, čekati, gledati, imati, ispijati, studirati* i dr.), i infinitivna i prezentska osnova završavaju se vokalom a (*pjeva-, baca-, čeka-* ...), a te se osnove onda podudaraju s oblikom 3. lica jednine prezenta. Prema tom krajnjem vokalu osnove prvu vrstu glagola zovemo *vrsta a*. 269

2. U glagola tipa *pisati*, s prezentskim nastavcima -em, -eš, -e; -emo, -ete, -u (*tresti I tresti, orati, br'inuti, čuti, smjeti, kovati* i dr.), u nastavcima 1, 2. i 3. lica jednine te 1. i 2. lica množine prezenta imamo vokal e. Prema tom vokalu koji obilježava većinu nastavaka u prezentu drugu vrstu glagola zovemo *vrsta e*. S obzirom na odnos infinitivne i prezentske osnove, druga glagolska vrsta ima *pet razreda*. 270

3. U glagola tipa *bježati*, s prezentskim nastavcima -zm, -zš, -z; -zmo, -zte, -e (*kositi, vl'djeti, držati, braniti, nositi, govoriti, voljeti* i dr.), u nastavcima 1, 2. i 3. lica jednine te 1. i 2. lica množine prezenta imamo vokal i. Prema vokalu kojim je obilježena većina nastavaka u prezentu treću vrstu glagola zovemo *vrsta i*. Treća glagolska vrsta ima *dva razreda*. 271

,Napomena. Ovdje su glagoli podijeljeni na tri vrste prema dominantnoj ?ajednič-koj osobini završetka osnova ili prema dominantnom vokalu u prezentskim nastavcima.

Tabelarni pregled podjele glagola na *vrste promjene* i *razrede*:

272

Vrste i razredi	Infinitiv (minus nastavak)	1. 1. jd. aor. (minus nastavak)	Infinitivna osnova	3. 1. mn. prez. (minus nastavak)	Prezentska osnova
I.	<i>pieva-ti</i>	<i>pieva-h</i>	<i>pieva-</i>	<i>pieva-iu</i>	<i>Pieva-</i>
II. 1.	<i>tres-ti</i>	<i>tres-ah</i>	<i>tres-</i>	<i>tres-u</i>	<i>tres-</i>
II. 2.	<i>pfsa-ti, ara-ti</i>	<i>pfsa-h, ora-h</i>	<i>pisa-, ara-</i>	<i>pfs-a, ar-i1</i>	<i>piš-, or-</i>
II. 3.	<i>br'inu-ti</i>	<i>br'inu-h</i>	<i>brinu-</i>	<i>br'in-ii</i>	<i>brin-</i>
II. 4.	<i>ču-ti, smie-ti</i>	<i>ču-h, smie-h</i>	<i>ču-, smie-</i>	<i>čui-u, sm'ii-ī</i>	<i>čui-, smii-</i>
II. 5.	<i>kova-ti</i>	<i>kova-h</i>	<i>kova-</i>	<i>kui-u</i>	<i>kui-</i>
III. 1.	<i>kosi-tz; vz'dje-ti</i>	<i>kosi-h, vz'dje-h</i>	<i>kosi-, vidje-</i>	<i>kos-e, v'id-e</i>	<i>kos-, vid-</i>
III. 2.	<i>b;eža-ti</i>	<i>b;eža-h</i>	<i>bieža-</i>	<i>biež-e</i>	<i>bjež-</i>

Napomena. U četvrtoj su vrsti glagoli *nepravilne promjene*: pomoćni glagolijesam, b'iti i htjeti, te glagoli kao *ići - 'idem, sliUi šiiijem, zviiti -zovem* i dr. 273

Pregled oblika po vrstama

Prva vrsta

Po prvoj vrsti mijenjaju se glagoli kao *pjevati* – s infinitivnom i prezentskom osnovom na a (*pjeva-*) i s prezentskim nastavcima -m, -š, -e; -mo, -te, -ju. 274

Obrazac promjene I glagolske vrste:

Infinitiv	1. lice jednine	2. lice jednine	3. lice jednine	1. lice množine	2. lice množine	3. lice množine
pjevati	pjevām	pjevāš	pjevā	pjevāmo	pjevāte	pjevājū
Prezent	pjevām	pjevāš	pjevā	pjevāmo	pjevāte	pjevājū
Imperativ	- - -	pjevāj	(neka pjevā)	pjevājmo	pjevājte	(neka pjevājū)
Aorist	pjevah	pjeva	pjeva	pjevasmo	pjevaste	pjevaše
Imperfekt	pjevāh	pjevāše	pjevāše	pjevāsmo	pjevāste	pjevāhū

Glagolski prilog sadašnji	pjevajući
Glagolski prilog prošli	pjevāvši/ pjevāv
Glagolski pridjev radni	pjevao, pjevala, pjevalo; pjevali, pjevale, pjevala
Glagolski pridjev trpni	pjevān, pjevāna, pjevāno; pjevāni, pjevāne, pjevāni

Druga vrsta

275 Po drugoj vrsti mijenjaju se glagoli s prezentskim nastavcima *-em, -eš, -e; -emo, -ete, -ii*. Ova glagolska vrsta ima *pet* razreda:

a) u *prvom* su glagoli kao *tresti I tresti* – s infinitivnom i prezentskom osnovom na suglasnik (*tres-*);

b) u *drugom* su glagoli kao *pisati, orati*, čija se infinitivna osnova završava vokalom *a*, a prezentska suglasnikom (*pisa-, ara-: piš-, or-*);

c) u *trećem* su glagoli kao *br'inuti*, čija se infinitivna osnova završava vokalom *u*, a prezentska suglasnikom (*brinu-: brin-*);

d) u *četvrtom* su glagoli kao *čiti, p'iti, iimjeti, smjeti* – s infinitivnom osnovom na *u*, *i* ili *je*, a s prezentskom osnovom na suglasnik (*ču-, pi-, umje-, smje-: čuj-, pij-, umij-, smij-*);

e) u *petom* su glagoli kao *kovati, darovati I darovati, vojevati, kazivati, klj"zivati* – s infinitivnom osnovom na *a* i morfima *-ova-, -eva-, -iva-, -uva-*, a s prezentskom osnovom na suglasnik (*kova-: kuj-*).

276 a) Obrazac promjene **1.** razreda II glagolske vrste:

Infinitiv	1. lice jednine	2. lice jednine	3. lice jednine	1. lice množine	2. lice množine	3. lice množine
tresti	tresem	tresesh	trese	tresemo	tresete	tresu
Prezent	tresem	tresesh	trese	tresemo	tresete	tresu
Imperativ	- - -	tresi	(neka trese)	tresimo	tresite	(neka tresu)
Aorist	tresoh	trese	trese	tresosmo	tresoste	tresošē
Imperfekt	tresijah/ tresah	tresijaše/ tresashe	tresijaše/ tresashe	tresijasmo/ tresasmo	tresijaste/ tresaste	tresijahii/ tresahii

Glagolski prilog sadašnji	tresući
Glagolski prilog prošli	tresavši/ tresav
Glagolski pridjev radni	tresao, tresla, treslo; tresli, tresle, tresla
Glagolski pridjev trpni	tresen, tresena, treseno; treseni, tresene, tresena

b) Obrazac promjene 2. razreda II glagolske vrste:

277

Infinitiv pisati, orati	1. lice jednine	2. lice jednine	3. lice jednine	1. lice množine	2. lice množine	3. lice množine
Prezent	pišem orem	pišeš oreš	piše are	pišemo oremo	pišete orete	pišu oru
Imperativ	- - - - - -	piši ori	(neka piše) (neka ore)	pišimo orimo	pišite orite	(neka pišu) (neka orii)
Aorist	pisah orah	pisa ara	pisa ara	pisasmo orasmu	pisaste oraste	pisaše oraše
Imperfekt	pisah orah	pisaše oraše	pisaše oraše	pisasmo orasmu	pisaste oraste	pisahu orahu

Glagolski prilog sadašnji	pišući orući / orući
Glagolski prilog prošli	pisavši / pisav oravši / orav
Glagolski pridjev radni	pisao pisala, pisalo; pisali, pisale, pisala orao, orala, orala; orali, orale, orala
Glagolski pridjev trpni	pisan, pisana, pisano; pisani, pisane, pisana oran, orana, orano; orani, orane, orana

c) Obrazac promjene 3. razreda II glagolske vrste:

278

Infinitiv brinuti	1. lice jednine	2. lice jednine	3. lice jednine	1. lice množine	2. lice množine	3. lice množine
Prezent	brinem	brineš	brine	br'inemo	bri'nete	brinu
Imperativ	- - -	brini	(neka brine)	brinimo	brinite	(neka brinu)
Aorist	brlnuh	br'inu	brinu	br'inusmo	br'inuste	br'inuše
Imperfekt	brlnjah	br'in jaše	brlnjaše	bri'njasmo	brlnjaste	br'injahu

Glagolski prilog sadašnji	brinući
Glagolski prilog prošli	brlnuvši / brlnuv
Glagolski pridjev radni	br'inuo, br1nula, brinulo; brinuli, bri'nule, brinula
Glagolski pridjev trpni	(za)brinut, (za)brinuta, (za)brinuto; (za)brinuti, (za)brinute, (za)brinuta

d) Obrazac promjene 4. razreda II glagolske vrste:

279

Infinitiv čliti, sm_jeti	1. lice jednine	2. lice jednine	3. lice jednine	1. lice množine	2. lice množine	3. lice množine
Prezent	člljem smijem	čujesh smiješ	čllje smije	člljemo smijemo	čujete smijete	ču.ju smiju
Imperativ	- - - - - -	čuj smij	(neka čuje) (neka smije)	čujmo smijmo	čfljte smijte	(neka čuju) (neka smiju)
Aorist	čilh smie(do)h	ču smje(de)	čU smje(de)	čusmo smie(do)smo	čuste smje(do)ste	čuše smje(do)še
Imperfekt	čiljah smijah	čiljaše smijaše	čujaše smijaše	čiljasmo smijasmo	čujaste sm1jaste	čiljahu smlihii

Glagolski prilog sadašnji	čujući smijući
Glagolski prilog prošli	čuvši/ čuv smjevši/ smjev
Glagolski pridjev radni	čuo, čUla, čUlo; čilli, či.Ue, čilla smfo, smjela, smjelo; smjeli, smjele, smjela
Glagolski pridjev trpni	čujen, čuvena, čuveno; čuveni, čuvene, čuvena - - -

280

e) Obrazac promjene 5. razreda II glagolske vrste:

Infinitiv kovati	1. lice jednine	2. lice jednine	3. lice jednine	1. lice množine	2. lice množine	3. lice množine
Prezent	kiljem	kliješ	kuje	klijemo	kujete	kiju
Imperativ	- - -	kuj	(neka kuje)	kujmo	kijte	(neka kiju)
Aorist	kovah	kova	kova	kovasmo	kovaste	kovaše
Imperfekt	kovah	kovaše	kovaše	kovasmo	kovaste	kovahu

Glagolski prilog sadašnji	kli.uci
Glagolski prilog prošli	kovavši/kovav
Glagolski pridjev radni	kovao, kovala, kovalo; kovali, kovale, kovala
Glagolski pridjev trpni	kovan, kovana, kovano; kovani, kovane, kovana

Treća vrsta

281

Potreboj vrsti mijenjaju se glagoli s prezentskim nastavcima -fm, -fš, -f; -fmo, -fte, -e. Ova glagolska vrsta ima dva razreda:

a) u *prvom* su glagoli kao *kositi*, *vidjeti* -s infinitivnom osnovom na *i* ili *e*, a s prezentskom osnovom na suglasnik (*kosi-*, *vidje-*: *kos-*, *vid-*);

b) u *drugom* su glagoli kao *držati* -s infinitivnom osnovom na *a*, a s prezentskom osnovom na suglasnik (*drža-*: *drž-*).

282

Obrazac promjene 1. razreda III glagolske vrste:

Infinitiv kositi, vld.1eti	1. lice jednine	2. lice jednine	3. lice jednine	1. lice množine	2. lice množine	3. lice množine
Prezent	kosIm vidim	kosTš vidiš	kosI vidi	kosImo vidTmo	kosite v'idTte	kose vlde
Imperativ	- - - - - -	kosi vidi	(neka kosi) (neka vidi)	kosimo vidimo	kosite vidite	(neka kose) (neka v'ide)
Aorist	kosih vidjeh	kosi v'idje	kosi vidje	kosismo v1diesmo	kosiste v1dieste	kosiše v1dieše
Imperfekt	košah v'idah	kOšaše viđaše	kOšaše v'idaše	košasmo vidasmo	kašaste vidaste	košahll vidahu

Glagolski prilog sadašnji	koseći vldeći
Glagolski prilog prošli	kosivši/ kosiv vldjevši/ vldjev
Glagolski pridjev radni	kosio, kosila, kosilo; kosili, kosile, kosila vldio, vldjela, vidjelo; v'idjeli, vidjele, vidjela
Glagolski pridjev trpni	košen, košena, košeno; košeni, kOšene, košena vlden, v'idena, viđeno; viđeni, viđene, viđeni

Obrazac promjene 2. razreda III glagolske vrste:

283

Infinitiv držati	1. lice jednine	2. lice jednine	3. lice jednine	1. lice množine	2. lice množine	3. lice množine
Prezent	držim	držiš	diži	dtžimo	držite	drže
Imperativ	- - -	drži	(neka drži)	držimo	držite	(neka drže)
Aorist	dtžah	drža	drža	držasmo	držaste	držaše
Imperfekt	dtžah	dižaše	dtžaše	dtžasmo	držaste	držahu

Glagolski prilog sadašnji	dtžeći
Glagolski prilog prošli	državši / dŕžav
Glagolski pridjev radni	dtžao, dtžala, držalo; dtžali, dtžale, držala i: držala, držalo...
Glagolski pridjev trpni	držan, držana, držana; držani, držane, držana

Četvrta vrsta

Po **četvrtoj vrsti** mijenjaju se *nepravilni glagoli*, tj. glagoli koji svoje oblike tvore od supletivnih osnova ili im se samo pojedini oblici razlikuju od oblika s pravilnom promjenom. Takvi su:

284

- pomoćni *glagoli jesam, b'iti i htjeti*;
- ostali glagoli s drugačijim odnosom infinitivne i prezentske osnove (kao *ići - 'idem, slati - šaljem* idr.).

Promjena pomoćnih glagola

U bosanskom su jeziku **pomoćni glagoli**: *jesam, b'iti/ bivati i htjeti*. Zovu se tako jer se pomoću njih grade složeni glagolski oblici (perfekt, pluskvamperfekt, futur I, futur II, potencijal I, potencijal II). Imaju posebne oblike promjene. Za ove je glagole karakteristično da imaju i **naglašene** (*pune*) i **nenaglašene** (*kraće, enklitičke*) **oblike**.

285

Pomoćni glagol *jesam* ima samo naglašene i nenaglašene oblike *prezenta*:

286

	Naglašeni oblici		Nenaglašeni oblici	
	Jednina	Množina	Jednina	Množina
1. lice	jesam	jesmo	sam	smo
2. lice	jesi	jeste	si	ste
3. lice	jest(e)	jesu	je	su

Napomena.

1. Svi su ovi oblici nesvršenog vida i služe kao *dopunski* oblici prezenta za sadašnjost glagola *b'itž* - zato se *glagol jesam* može posmatrati i kao imperfektivni prezent glagola *b'iti*.

2. Nenaglašeni oblici nikad ne stoje sami ili na početku rečenice. Jedino se kraći oblik za 3. lice jednine upotrebljava i kao naglašena riječ (u pitanjima kao *Je li ona došla?*).

- 287** Odrični oblici prezenta ovog glagola također su nepravilni; odrična riječca *ne* spaja se s glagolom i daje oblike:

	Jednina	Množina
1. lice	nisam	nismo
2. lice	nisi	niste
3. lice	nije	nisu

Napomena. U standardnom bosanskom jeziku stilski su obilježeni oblici *nijesam*, *nijesi*, *nijesmo*, *nijeste*, *nijesu*.

- 288** Pomoćni glagol *b'iti* ima sve oblike osim glagolskog pridjeva trpnog (a njega nema jer je neprijelazan):

Infinitiv	1. lice	2. lice	3. lice	1. lice	2. lice	3. lice
biti	jednine	jednine	jednine	množine	množine	množine
Prezent	budem	budeš	bude	budemo	budete	budu
Imperativ	---	budi	(neka bude)	budimo	budite	(neka budu) ,
Aorist	hlhl bjeh	hl/ bje	hi/ bje	b'ismo/ bjesmo	biste/ bjeste	b'iše/ bješe
Imperfekt	b'ijah/ bjeh	bijaše/ bijaše/ bješe	bijaše/ bijaše/ hieše	b'ijasmo/ bijasmo/ bjesmo	bljaste/ bijaste/ bjeste	bljahii/ bijahu/ bjehu

Glagolski prilog sadašnji	budući
Glagolski prilog prošli	bivši
Glagolski pridjev radni	bfo, bila, bilo; bili, bile, bila
Glagolski pridjev trpni	

Napomena. Glagol *b'iti* pored naglašanih ima i nenaglašene oblike aorista: Qa) *bih*, (ti) *bi*, (on, ona, ono) *bi*; (mi) *bismo*, (vi) *biste*, (oni, one, ona) *bi*. Ovi oblici služe isključivo

vo za tvorbu potencijala. Oblici prezenta služe sa tvorbu futura II; oblici perfekta i imperfekta za tvorbu pluskvamperfekta; odgovarajući oblici upotrebljavaju se i za tvorbu pasiva.

Odrični oblici ovog glagola grade se pravilno (pomoću odrične riječice *ne* ispred potvrdnog oblika: *ne budem, ne budimo, ne bih* itd.).

Pomoćni glagol *htjeti* također ima sve oblike osim glagolskog pridjeva trpnog; u prezentu ima dvojake naglašene oblike -nesvršene (od osnove *hot-*) i svršene (od osnove *htjed-*):

289

Infinitiv •ht.ieti	1. lice jednine	2. lice jednine	3. lice jednine	1. lice množine	2. lice množine	3. lice množine
Prezent	hOću; htiednem	hOćeš; htjedneš	hoće; htiedne	h6ćemo; htiednemo	h6ćete; htiednete	hoće; htiedm1
Imperativ	- - -	htjedni	(neka htjedne)	htjednima	htjednite	(neka htjednu)
Aorist	htjedoh/ htieh	htjede/ htje	htjede/ ht.ie	htjedosmo/ htjesmo	htjedoste/ htieste	htjedoste/ htješe
Imperfekt	hfijah/ hDtijah/ hOćah	hfijaše/ hDtijaše/ hoćaše	hfijaše/ hOtijaše/ hoćaše	ht1jasmo/ hOtijasmo/ h6ćasmo	ht'ijaste/ hOtijaste/ hoćaste	hfijahii/ hOtijahu/ hoćahu

Glagolski prilog sadašnji	hff ući/ hOteći
Glagolski prilog prošli	hf evši
Glagolski pridjev radni	ht'io, ht'ela, hf elo; htjeli, ht'ele, hf ela
Glagolski pridjev trpni	

Napomena. Glagol *htjeti* pored naglašanih nesvršenih oblika prezenta ima i ne-naglašene: Ua) *ću, (ti) ćeš, (on, ona, ono) će; (mi) ćemo, (vi) ćete, (oni, one, ona) će*. Ovi oblici služe za tvorbu futura I.

Odrični oblici prezenta ovog glagola također su nepravilni (1. 1. jd. završava vokalom *u* umjesto suglasnikom *m*; u 3. 1. mn. umjesto očekivanog nastavka *-ii* imamo *-e*). Sa glagolom se spaja odrična riječica *ne* i daje oblike:

290

	Jednina	Množina
1. lice	neću	nećemo
2. lice	nećeš	nećete
3. lice	neće	neće

Napomena. Ne spaja se odrična riječica *ne* s potvrdnim svršenim oblicima prezenta (*ne htjednem, ne htjedneš, ne htjedne* itd.).

Ostali glagoli nepravilne promjene

Pojedini glagoli djelimično su nepravilni jer se neki njihovi oblici razlikuju od oblika pravilnog građenja.

291

Glagol *ići* Qednake su mu infinitivna i prezentska osnova: *id-*; verbalni je korijen *i-ći*) i svi glagoli od njega izvedeni pomoću prefiksa (*doći, ndći, otići, pržjeći* i dr.) imaju nepravilnu promjenu:

– prezent: *l'dem, l'deš, l'de, l'demo, l'dete, l'di"i; dOđem, ndđem, odem I otžđem I otzdem, prijeđem...*;

– imperativ: *idi, idimo, idite; dođi, nađi, otiđi I otidi, prijeđi ...*;

– aorist: *idoh, ide, ide, idosmo, idoste, idoše; dođoh, nađoh, Odah I otiđoh I otidoh, prijeđoh...*;

– imperfekt: *l'dah, 'idaše, 'idaše, 'idasmo, 'idiuste, 'idahil*;

– glagolski prilog sadašnji: *1dući*;

– glagolski prilog prošli: *išavši I išiiv*;

glagolski pridjev radni: *išao, išla, išlo...*

Ovi glagoli nemaju glagolski pridjev trpni.

Glagol *z'z'fći I izaći* ima prezent: *iziđem I z'ziđem*; imperativ: *iziđi I izadi*; aorist: **1.** 1.jd. *izidoh*, **2.** 1.jd. *l'zzđe.../ izađoh, l'zađe...*; nema imperfekt; nema glagolski prilog sadašnji; glagolski prilog prošli: *izišavši I izišiiv*; *z'zašavši I izašav*; glagolski pridjev radni: *izišao, izišla, izišlo.../ izašao, izašla, izašlo...*; nema glagolski pridjev trpni.

Glagol *moći* (pored glagola *htjeti*) u **1.** licu jednine prezenta završava se vokalom *u* -za razliku od svih ostalih glagola, koji se u tom obliku završavaju suglasnikom *m*.

Glagol *dati* pored oblika pravilne promjene: *ddm, ddš, ...daju I dajil* i dr. ima i: *dadem, dadeš, ...dadt"i* te: *dadnem, dadneš, ...dadml*.

Glagol *imati* nepravilan je u odričnim oblicima prezenta: *nemam, nemaš, nema, nemamo, nemate, nemajil* (odrična riječca *ne* spaja se s potvrdnim oblikom koji gubi početni vokal *i*; ali i: *ne imati*).

Glagoli *imati* i *znati* osim pravilnih oblika (*imam, znam; imah, znah...*) imaju i oblike nepravilne promjene (*imadem, znadem; imadoh, znlido...*).

Djelimično su nepravilni i neki drugi glagoli, npr.: *br?iti – berem, klG.ti – koljem, mljeti – meljem, slati – šaljem* (zato što u osnovama imaju različite leksičke morfeme: *bra- I ber-* itd.); *kleti – kiinem, početi – počnem, popeti – popnem* (zato što imaju okmjen u infinitivnu osnovu).

Značenje i tvorba glagolskih oblika

Infinitiv

292

Infinitiv je osnovni oblik glagola, tj. oblik u kome se glagol navodi u rječnicima. U vremensko-načinskom pogledu infinitiv nije određen; njime se izriče samo pojam radnje (ili stanja ili zbivanja), npr.: *Zdravo je plivati*. – *Ne želim vas više slušati*. (O ulozu infinitiva u rečenici v. § S 18, S 187-190 i S 597-599.)

1. Infinitiv se uvijek tvori od infinitivne osnove i obličkog nastavka *-ti*. Međutim, infinitiv jednih glagola završava se morfemom *-ti* (*hoda-ti, gradi-ti, vl'dje-ti, br'inu-ti, tres-ti* itd.), a drugih – morfemom *-ći* (*vu-ći, str'i-ći, vP-ći* itd.).

293

2. Glagoli čija se infinitivno-aoristna osnova završava zadnjonepčanim suglasnikom (*vuk-ah, strig-oh, vrh-ah* i dr.) imaju zamjenu *tlć* (pritom izostaju velari: *kle, gle, h/e*), te im je infinitivni završetak *-ći*: *vilći, strl'ći, vPći* (*vuk + ti > vukti > vući*).

294

Prezent

Osnovna je uloga prezenta obilježavanje sadašnjosti. To znači da se glagolom u obliku prezenta označava radnja (ili stanje ili zbivanje) koja se vremenski podudara s trenutkom u kojem se o toj radnji govori, npr.: **Plovimo prema Neumu**. Ovakav prezent imaju samo glagoli nesvršenog vida.

295

Prezentom se, također, može obilježiti:

a) radnja (ili stanje ili zbivanje) koja se desila u prošlosti, tj. prije trenutka u kojem se o njoj govori, npr.: *Jučer **saznam** tu vijest*;

b) radnja (ili stanje ili zbivanje) koja će se desiti u budućnosti, tj. poslije trenutka u kojem se o njoj govori, npr.: *Sutra **odlazimo** na Igman*;

c) radnja (ili stanje ili zbivanje) koja se odnosi na svako vrijeme, npr.: *Nikad **ne čitam** novine*.

Prezent kojim se obilježava prošlost zove se **historijskim**, prezent kojim se obilježava budućnost – **futurskim**, a onaj koji se odnosi na svako vrijeme – **svevremenskim prezentom**. Historijski i futurski prezent uglavnom se susreću u pripovijedanju, te se još zovu i **pripovjedačkim prezentom**. S druge strane, svevremenski je prezent čest u poslovicama (usp.: *Klin se klinom **izbija***), i tada se naziva **poslovičnim (gnomskim) prezentom**.

Prezent se tvori od prezentske osnove i trojkih nastavaka:

296

	Jednina	Množina
1. lice	-m; -em; -Im	-mo; -emo; -Imo
2. lice	-š; -eš, -Iš	-te; -ete; -Ite
3. lice	-0; -e; -I	-iu; -u; -e

Primjer: prezent glagola *čitati, putovati* i *nositi*:

297

	Jednina	Množina	Jednina	Množina	Jednina	Množina
1. lice	čita-m	čita-mo	putui-em	putuj-emo	nos-Im	nos-Imo
2. lice	čita-š	čita-te	putuj-eš	putuj-ete	nos-Iš	nos-Ite
3. lice	čita-0	čita-ju	putuj-e	putuj-u	nos-I	nos-e

298 Napomena.

1. Glagolimoći i htjeti u l. 1. jednine imaju oblike *moğu* i *hoću*.

2. Glagoli koji u infinitivu imaju završetak *-ći*, a prezentska im se osnova završava na *k, g, h* (npr.: *viići* – *viik-ft*, *str'ići* – *strig-ii*, *vrći* I *vrl'jeći* v1:h-ii), u svim oblicima (izuzevši 3. 1. mn.) ispred *e* imaju zamjenu velamog suglasnika palatalnim: *VitČ-em*, *VIIČ-eš*, *viič-e*, *viič-emo*, *vi!č-ete*; *striž-em*, *striž-eš*, *striž-e*, *strfž-emo*, *striž-ete*; *vjš-em*, *vjš-eš*, *vjš-e*, *vl:š-emo*, *vlš-ete*.

3. Suglasnici iz infinitivne osnove u oblicima prezenta mijenjaju se Uotovanjem na ovaj način: *k > č* (*plakati* – *plačem*); *g > ž* (*lilgati* – *lažem*); *h > š* (*mahati* – *mdšem*); *t > ć* (*metati* – *mećem*); *d > đ* (*glodati* – *glOđem*); *s > š* (*pisati* – *pfšem*); *z > ž* (*kazati* – *kdžem*); *p > plj* (*kapati* – *kapljem*) itd. Ova promjena obuhvaća sve oblike prezenta, pa i 3. 1. množine: *plačil*, *lažu*,... Pojedini glagoli imaju dvojake prezentske oblike: *dozivam* I *dozivljem*, *ilzizam* / *iizimljem*, *sl'sam* I *sl'šem*, *šetam* I *šećem*...

4. Prezentski oblici odlikuju se nenaglašenom dužinom na završnim vokalima osnove te u nastavcima: *a* (*gledam*, *gledaš*, *gleda*, *gledamo*, *gledate*; izuzetak je jedino *jesam*); *i* (redovno: *vl'dim*, *v'idš*, *v'idl*, *v'idmo*, *v'id'ite*); kao i u 3. licu množine (redovno: *gledaju*, *brz'nl*, *v'ide*). Vokal *e* također je redovno dug iza silaznih akcenata (*pfšem*, *pfšeš*, *pfše*, *pfšemo*, *pfšete*; *brl'71em*, *br'ineš*, *brl'ne*, *brinemo*, *br'inete*; izuzeci su samo *hoćeš*, *hOće*... i *možeš*, *može*...), dok je dužina neobavezna iza uzlaznih akcenata (naporedni su oblici *hrvem*, *lu'-veš*, *hi-ve*, *hrvemo*, *hi-vete* i *hrvem*, *hrveš*, *hi-ve*, *hi-vemo*, *hrvete*; *vučem*, *viičeš*, *VUČe*, *VUČemo*, *VitČete* i *VUČem*, *VUČeš*, *VitČe*, *VIIČemo*, *VIIČete* isl.).

Aorist

299 Osnovna je uloga aorista obilježavanje doživljene radnje (ili stanja ili zbivanja) koja je ograničeno trajala u prošlosti, npr.: *Padoh naglavačke*. Oblik aorista u načelu imaju glagoli svršenog vida, ali je njegova upotreba u savremenom bosanskom jeziku stilski obilježena. Od glagola nesvršenog vida uglavnom se namjesto aorista upotrebljava oblik perfekta, npr.: *Dolaziše ovdje svaki dan*. > *Dolazili su ovdje svaki dan*.

Aoristom se još može obilježiti:

a) radnja (ili stanje ili zbivanje) koja će se desiti u budućnosti, tj. poslije trenutka u kojem se o njoj govori, npr.: *Dajte nam vode*, *skapasmo od žeđi*!;

b) radnja (ili stanje ili zbivanje) koja se odnosi na svako vrijeme, npr.: *Nesta blaga*, *nesta prij'atelja*.

Aorist kojim se obilježava budućnost zove se *futurskim*, a onaj koji se odnosi na svako vrijeme *svevremenskim* ili *poslovičnim* (gnomskim) aoristom, jer se uglavnom susreće u poslovicama.

300 Aori,:t se tvori od infinitivne osnove i nastavaka:

	Jednina	Množina
1. lice	-h; -oh	-smo; -osmo
2. lice	-0; -e	-ste; -oste
3. lice	-0; -e	-še; -oše

Glagolima s osnovom na samoglasnik dodaju se nastavci *-h, -0, -0; -smo, -ste, še*; a glagolima s osnovom na suglasnik nastavci *-ah, -e, -e; -osmo, -oste, -oše*.

Primjer: aorist glagola *čitati* i *pasti*:

301

	Jednina	Množina	Jednina	Množina
1. lice	čita-h	čita-smo	pad-oh	pad-osmo
2. lice	č'ita-0	čita-ste	pad-e	pad-oste
3. lice	č'ita-0	čita-še	pad-e	pad-oše

Napomena. U 2. i 3. licu jednine suglasnici *k, g, h* ispred *e* (po prvoj palatalizaciji) podliježu smjeni velar *I* palatal, npr.: *rekoh – reče, legoh – leže, Vlloh – vrše*.

Imperfekt

Imperfektom se obilježava doživljena radnja (ili stanje ili zbivanje) koja je neograničeno trajala u prošlosti, npr.: *Proljeća dolazahu kasno*. Oblik imperfekta imaju glagolinesvršenog vida, ali je njegova upotreba u savremenom bosanskom jeziku izrazito stilski obilježena, te se, u stilski neobilježenu izrazu, namjesto njega upotrebljava oblik perfekta, npr.: *Proljeća su dolazila kasno*.

302

Imperfekt se tvori samo od nesvršenih glagola, od infinitivne ili prezentske osnove, trojakim nastavcima.

303

a) Od infinitivne osnove imperfekt tvore svi glagoli u kojih se ta osnova završava samoglasnikom *a*. To su svi glagoli prve vrste (npr.: *pjeva-ti*), potom glagoli drugog i petog razreda druge vrste (*pisa-ti, ara-ti, kova-ti*) te glagoli drugog razreda treće vrste (*bježa-ti*).

Ovi glagoli imperfekt tvore nastavcima:

	Jednina	Množina
1. lice	-ah	-asmo
2. lice	-aše	-aste
3. lice	-aše	-ahli

Primjer: imperfekt glagola *čitati*:

	Jednina	Množina
1. lice	č'it-ah	č'it-asmo
2. lice	č'it-aše	č'it-aste
3. lice	č'it-aše	č'it-ahli

Napomena. Vokal *a* iz osnove i vokal *a* iz nastavka sažimanjem daju dugo *a* (*a*).

- 304 b) Od prezentske osnove imperfekt tvore svi drugi glagoli, a nastavci su dvojaki:

	Jednina	Množina
1. lice	-(j)āh; -ijāh	=(j)asmo; -i·asmo
2. lice	-(j)āše; -ijāše	=(j)aste; -diste
3. lice	-(j)āše; -ijāše	=(j)ahu; -i·ahu

Prvi tip nastavaka dodaje se na prezentsku osnovu glagola u kojih se infinitivna osnova završava bilo kojim samoglasnikom osim *a* – a to su glagoli trećeg i četvrtog razreda druge vrste te prvog razreda treće vrste (*čī{tž, tonuti, (j)itbiti, kositi, nositi, ilmjeti* itd.), a drugi na prezentsku osnovu glagola s infinitivnom osnovom na suglasnik (*tresti I tresti, sjeći, peći, vući I vzići* itd.). Pojedini glagoli tvore imperfekt na dva načina (npr.: *bl'jiih i bjeh, tresah i tresijih*).

Primjer: imperfekt glagola *nositi* i *vući*:

	Jednina	Množina	Jednina	Množina
1. lice	nošah	nošasmo	vlic-iaah	v{lc-iiasmo
2. lice	nošaše	nošaste	vlic-iaše	vuc-iiaste
3. lice	nošaše	nošahii	vlic-iaše	v{lc-iaahii

Napomena.

1. Suglasnici *k, g, h* ispred *i* podliježu smjeni velar *I* dental (*vuk-* + *-ijah* > *viicijah*), a ispred *a* - velar *I* palatal (*vuk-* + *-ah* > *vilčah*).
2. Završni suglasnici osnove u vezi *saj* iz nastavka podliježu jotovanju (*brin-jah* > *br'injiih, sjed-jah* > *sjedah, misl-jah* > *m'išljah*).
3. U svim je licima imperfekta naglasak isti.

Perfekt

- 305 Perfektom se obilježava glagolska radnja (ili stanje ili zbivanje) koja pripada prošlosti, koja se, dakle, izvršila prije trenutka u kojem se o njoj govori, npr.: **Plovili smo** pre-ma Neumu. U sistemu glagolskih oblika kojima se obilježava prošlost (tj. preteritalnih glagolskih oblika) perfekt je značenijski i stilski neobilježen.
- 306 Perfekt se tvori od nenaglašenih (enklitičkih) prezentskih oblika glagola *jesam* i *pridjeva radnog* glagola koji se mijenja.

Primjer: perfekt glagola *čitati*:

	Jednina	Množina
1. lice	čitao sam/ ja sam čitao čitala sam/ ja sam čitala	čitali smo/ mi smo čitali čitale smo/ mi smo čitale čitala smo/ mi smo čitala
2. lice	čitao si/ ti si čitao čitala si/ ti si čitala čitalo si/ ti si čitalo	čitali ste/ vi ste čitali čitale ste/ vi ste čitale čitala ste/ vi ste čitala
3. lice	čitao je/ on je čitao čitala je/ ona je čitala čitalo je/ ono je čitalo	čitali su/ oni su čitali čitale su/ one su čitale čitala su/ ona su čitala

Napomena. Pomoćni glagol u odričnom i upitnom obliku uvijek je naglašen: *ni-sam čitao, nisi čitao, nismo čitali*,..., *jesam li čitao, jeste li čitali*,... Moguće je i: *jesam čitao, jesi čitao*,...

Pluskvamperfekt

Pluskvamperfektom se izriče radnja (ili stanje ili zbivanje) koja se desila u prošlosti prije, za vrijeme ili poslije neke druge radnje, npr.: *Prije nego što smo počeli s poslom, **bili smo unajmili** radnike. -Kad sam slušao vijesti, **bio sam se jako naljutio**. -Kad ostadoh sam, sve **bijaše nestalo***. U ovoj svojoj ulozi pluskvamperfekt se u savremenom bosanskom jeziku sve rjeđe upotrebljava, a zamjenjuje se perfektom.

307

Pluskvamperfektom se, također, može označiti da je učinak ili rezultat neke radnje (ili stanja ili zbivanja) u prošlosti u međuvremenu potvrđen, npr.: ***Bila sam izgubila tu knjigu** (ali sam je u međuvremenu pronašla)*. U ovoj svojoj ulozi pluskvamperfekt nije obilježen.

Pluskvamperfekt se tvori od imperfekta ili perfekta pomoćnog glagola *biti* i *pridjeva radnog glagola* koji se mijenja.

308

Primjer: pluskvamperfekt glagola *čitati*:

a) od imperfekta pomoćnog glagola *biti*:

	Jednina	Množina
1. lice	b1jah/ bjeh čitao (čitala)	bijasmo/ bijasmo/ bjesmo čitali (čitale)
2. lice	b'ijaše/ bijaše/ bješe čitao (čitala, čitalo)	b1jaste/ bijaste/ bjeste čitali (čitale, čitala)
3. lice	b'ijaše/ bijaše/ bieše čitao (čitala, čitalo)	b1jahfl/ bijahfl/ bjehU čitali (čitale, čitala)

b) od perfekta pomoćnog glagola *biti*:

	Jednina	Množina
1. 1.	bfo sam čitao, bila sam čitala	bili smo čitali, bile smo čitale
2. 1.	bfo si čitao, bila si čitala, bilo si čitalo	bili ste čitali, bile ste čitale, bila ste čitala
3. 1.	b'io je čitao, bila je čitala, bilo je čitalo	bili su čitali, bile su čitale, bila su čitala

Futur prvi

309 Osnovna je uloga futura I obilježavanje budućnosti. To znači da se njime označava radnja (ili stanje ili zbivanje) koja će se desiti poslije trenutka u kojem se o njoj govori, npr.: *Sutra ću posjetiti roditelje.*

Futurum se još može obilježiti:

a) radnja (ili stanje ili zbivanje) koja se desila u prošlosti, tj. prije trenutka u kojem se o njoj govori, npr.: *Upitah gaje li se umorio. -Nisam – reći će on;*

b) radnja (ili stanje ili zbivanje) koja se odnosi na svako vrijeme, npr.: *Čestit čovjek nikad neće prevariti drugoga.*

Futur I kojim se obilježava prošlost zove se historijskim ili pripovjedačkim, jer se uglavnom susreće u pripovijedanju, a onaj koji se odnosi na svako vrijeme – svesremenskim ili poslovičnim (gnomskim) futurum, jer se uglavnom susreće u poslovicama.

310 Futur I tvori se od nenaglašenih (enklitikičkih) prezentskih oblika pomoćnog glagola *htjeti* i *infinitiva* glagola koji se mijenja.

Primjer: futur I glagola *čitati*:

	Jednina	Množina
1. lice	(ia) ću čitati/ čitat ću	(mi) ćemo čitati/ čitat ćemo
2. lice	(ti) ćeš čitati/ čitat ćeš	(vi) ćete čitati/ čitat ćete
3. lice	(on/ona/ono) će čitati/ čitat će	(oni/one/ona) će čitati/ čitat će

Napomena. Infinitiv na *-ti* ispred oblika pomoćnoga glagola u govoru gubi svoj nastavak *-ti* a provodi se i jednačenje suglasnika prema mjestu tvorbe; međutim, u pismu se ispušta samo krajnje *-i* (govori se: *čitaću, plešću*, a piše se: *čitat ću, plest ću*).

311 Futur I glagola na *-ći* uvijek se piše odvojeno i ne ispušta se krajnje i:

	Jednina	Množina
1. lice	(ja) ću ići/ ići ću	(mi) ćemo ići/ ići ćemo
2. lice	(ti) ćeš ići/ ići ćeš	(vi) ćete ići/ ići ćete
3. lice	(on/ona/ono) će ići/ ići će	(oni/one/ona) će ići/ ići će

Napomena. Upotreba naglašenih i nenaglašenih oblika ista je kao i u pektu.

Futur drugi (egzaktni)

Futurum II obilježava se zavisna budućnost: njime se izriče neostvarena radnja (ili stanje ili zbivanje) za koju se pretpostavlja da će se desiti u budućnosti prije, za vrijeme ili poslije neke druge radnje, npr.: *Kad bude završio posao, popričat ćemo snjim. -Dok budemo čitali roman, zapisivat ćemo imena junaka. -Javit ću vam se prije nego što budem krenuo dalje.*

312

Futur II tvori se od svršenog prezenta glagola *biti* i *pridjeva radnog* glagola koji se mijenja. Upotrebljava se od nesvršenih i (1jeđe) od svršenih glagola.

313

Primjer: futur II glagola *čitati*:

	Jednina	Množina
1. lice	bUdem čitao (čitala)	budemo čitali (čitale)
2. lice	bUdeš čitao (čitala, čitalo)	budete čitali (čitale, čitala)
3. lice	bUde čitao (čitala, čitalo)	budu čitali (čitale, čitala)

Imperativ

Imperativom se -kad je upotrijebljen u svome osnovnom značenju -izriče zapovijed, npr.: *Pomozi čovjeku u nevolji!*

314

Imperativom se, također, može obilježiti:

a) radnja (ili stanje ili zbivanje) koja se desila u prošlosti, tj. prije trenutka u kojem se onaj govori, npr.: *On tada otiđi kući i tamo nenađi nikoga;*

b) radnja (ili stanje ili zbivanje) koja se odnosi na svako vrijeme, npr.: *Daj mahni-tome štap u ruke pa sjedi i plači.*

Imperativ kojim se obilježava prošlost zove se historijskim ili pripovjedačkim, jer se uglavnom susreće u pripovijedanju, a onaj koji se odnosi na svako vrijeme – svestremenskim ili poslovičnim (gnomskim) imperativom, jer se uglavnom susreće u poslovicama.

Imperativ se tvori od prezentske osnove i trojakah nastavaka; posebne oblike ima samo za 2. lice jednine, kao i za 1. i 2. lice množine:

315

	Jednina	Množina
1.lice	- - -	-imo; -mo; -imo
2.lice	-i; -0; -i	-ite; -te; -ite
3.lice	- - -	- - -

Nastavcima -j, -jmo, -jte gradi se imperativ od glagola s prezentskom osnovom na samoglasnik; nastavcima -0, -mo, -te – od glagola s prezentskom osnovom na sonantj, a od glagola s prezentskom osnovom na suglasnik -nastavcima -i, -imo, -ite.

Primjer: imperativ glagola *čitati*, *putovati* i *nositi*:

	Jednina	Množina	Jednina	Množina	Jednina	Množina
1. lice	- - -	čita-imo	- - -	puruj-mo	- - -	nos-imo
2. lice	čita-i	čita-ite	putUi-0	putili-te	nos-i	nos-ite
3. lice	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -

Napomena. Za izricanje zapovijedi 3. licu služi konstrukcija *neka* + prezent (*neka čita*, *neka čitaju*).

Potencijal prvi

316 Osnovna je uloga potencijala I izricanje mogućnosti ili želje, npr.: *Kuća **bi** tada odletje/a uzrak. -Popio bih malo vode.*

Potencijalom I još se može obilježiti radnja (ili stanje ili zbivanje) koja se u prošlosti ponavljala, npr.: *Otac **bi** me petkom **vodio** u džamiju.* Ovakav se potencijal zove **iterativnim ili pripovjedačkim**, jer se uglavnom susreće u pripovijedanju.

317 Potencijal I tvori se od nenaglašenog aoristnog oblika pomoćnog glagola *biti* i pridjeva *radnog* glagola koji se mijenja.

Primjer: potencijal I glagola *čitati*:

	Jednina	Množina
1. lice	čitao/ čitala bih	čitali/ čitale
2. lice	čitao/ čitala/ čitalo bi	čitali/ čitale/ čitala biste
3. lice	čitao/ čitala/ čitalo bi	čitali/ čitale/ čitala bi

Potencijal drugi

318 Potencijalom II izriče se mogućnost, npr.: *Da **bijaste** došli na vrijeme, **bili biste** ih upoznali.*

319 Potencijal II tvori se od potencijala prvog pomoćnog glagola *biti* i pridjeva *radnog* glagola koji se mijenja.

Primjer: potencijal II glagola *čitati*:

	Jednina	Množina
1. lice	bio bih čitao bila bih čitala	bili bismo čitali bile bismo čitale
2. lice	bio bi čitao bila bi čitala bilo bi čitalo	bili biste čitali bile biste čitale bila biste čitala
3. lice	b'io bi čitao bila bi čitala bilo bi čitalo	bili bi čitali bile bi čitale bila bi čitala

Glagolski pridjev radni

Glagolski pridjev radni tvori se od infinitivne osnove i nastavaka *-ol-ao* (od *-i -al*), *-Za, -lo* (u jednini) i *-li, -le, -Za* (u množini). 320 .

Ako se infinitivna osnova završava samoglasnikom, nastavak je za muški rod u jednini *-o*, a ako se završava suglasnikom, nastavak je *-ao*.

Primjer: radni pridjev glagola *govoriti* i *reći*:

	Muški rod	Ženski rod	Sredn"i rod
Jednina	ovori-o, rek-ao	ovori-la, rek-la	ovori-lo, rek-lo
Množina	ovori-li, rek-li	ovori-le, rek-le	ovori-la, rek-la

Napomena. Glagoli u kojih se infinitivna osnova završava suglasnicima *t* ili *d* (npr.: *plesti Iplesti, jesti, mesti I mesti, sjesti*) gube te suglasnike ispred nastavaka za glagolski pridjev radni: *pleo -plela -plelo ...* (: plet-); *jeo -jela -jelo ...* (: jed-); *meo -mela -melo ...* (: met-); *sjeo -sjela -sjela ...* (sjed-); *bo -bala I bola -balo I balo ...* (: bod-).

Glagolski pridjev trpni

Glagolski pridjev trpni tvori se ili od infinitivne ili od prezentske osnove (a ima 321 glagola koji ovaj oblik tvore od obiju osnova) nastavcima:

- a) *-n, -na, -no, -ni, -ne, -na*;
- b) *-en, -ena, -eno, -eni, -ene, -ena*;
- c) *-jen, -jena, -jeno, -jeni, -jene, -jena*;
- d) *-ven, -vena, -veno, -veni, -vene, -vena*;
- e) *-t, -ta, -to, -ti, -te, -ta*.

Trpni pridjevi mijenjaju se kao i drugi pridjevi.

1. Od *infinitivne* osnove trpni pridjev tvore svi glagoli u kojih se ta osnova 322 završava:

a) samoglasnikom a:

-pomoću nastavka *-n* (*dil-ti -dii-n, bril-ti -brii-n; darovati I darova-ti -dilrova-n, pjeva-ti -pjevan, pisa-ti -pfsa-n, ara-ti -ora-n, kova-ti -kova-n, kupovati I kupova-ti -kupova-n, drža-tž -drža-n, naduha-ti -nddiiha-n, dobija-ti -dobija-n, dobiva-ti -doblva-n* itd.);

-pomoću nastavka *-t* (*dii-tž -dii-t, bril-ti brii-t; upozna-ti upozna-t*);

b) samoglasnikom u:

-pomoću nastavka *-t* (*kucnu-ti -kucnii-t, nasii-ti nilsii-t, nadu-ti nadii-t, sKinu-ti -sKinii-t, zabrinu-ti -zabrinii-t, upregnu-ti -upregnii-t*);

-pomoću nastavka *-ven* (*ču-ti -ču-ven, izu-ti -izu-ven*);

te pojedini glagoli u kojih se infinitivna osnova završava:

a) samoglasnikom e:

-pomoću nastavka -t (*nače-ti-nače-t, prokle-ti-prokle-t, donije-ti-donije-t* /uz: *doneseni, iize-ti-ilze-t, saže-ti saže-t*);

-pomoću nastavka -ven (*mije-ti-mlje-ven, pažnje-ti-požnje-ven*);

b) samoglasnikom ž:

-pomoću nastavka -jen (*b'i-ti-bi-jen, dobi-ti-dobi-jen, p'i-ti-pi-jen, popi-ti-popi-jen*);

-pomoću nastavka -ven (*kr'i-ti-kr'i-ven, dobi-ti-dobi-ven, [i-ti-li-ven, š'i-ti-ši-ven*);

c) sonantom r:

-pomoću nastavka -ven (*tP-ti-tr-ven* /uz: *trti, zatr-ti-zati-ven* /uz: *zatrtri*).

Primjer: trpni pridjev glagola *čitati, brati, zanijeti, mljeti i popiti*:

	Jednina	Množina
Muški rod	čita-n, bra-n /bra-t, zanije-t, mre-ven, o i'-en	čita-ni, bra-ni /bra-ti, zanije-ti, mi-e-veni, o i-·eni
Ženski rod	čita-na, bra-na /bra-ta, zanije-ta, ml'e-vena, o i-·ena	člta-ne, bra-ne /bra-te, zanije-te, mre-vene, o i'-ene
Srednji rod	člta-no, bra-no /bra-to, zanije-to, ml'e-veno, o i-·eno	čita-na, bra-na /bra-ta, zanije-ta, mre-vena, o i'-ena

323

2. Odprezentske osnove trpni pridjev tvore glagoli:

- pomoću nastavka -en (uglavnom oni s infinitivnom osnovom na -!siti i -ČŽ: *dovesti, doved-u-doved-en; donjeti, dones-ii-dones-en* /uz: *donijeti; tresti, tres-u-tres-en; plesti, plet-u-plet-en, zagristi, zagriz-ii-zagrizen* /drugo je pridjev *zagrižen*, u značenju "zadrt, pretjerano zloban"); s alternacijom *kič, g/ž, hlš* (*pečī I pečī, pek-u-peč-en; žeći, žeg-u-žēž-en; vrći I vr'ijēž, VJh-u-vPš-en*);

- pomoću nastavka -jen (s jotovanjem završnog suglasnika osnove u glagola koji u 1. licu prezenta imaju nastavak -fm: *v'idjeti, vl'd-e-v'iđen; shvatiti, shvat-e-shvaćen; voljeti, vol-e-voljen; goniti, gon-e-gonjen; nositi, nos-e-nošen; maziti, maz-e-mažen; zagubiti, zagub-e-zagubljen; ki/piti, kt'p-e-kupljen; prelomiti, pre/0111-e-prelomljen; proslaviti, proslav-e-proslavljen*).

Primjer: trpni pridjev glagola *zanijeti, reći, zlhvatiti, ljzlbiti*:

	Jednina	Množina
Muški rod	zanes-en, reč-en, uhvaćen, ljubljen	zanes-eni, reč-eni, uhvaćeni, ljubljeni
Zenski rod	zanes-ena, reč-ena, uhvaćena, ljubljena	zanes-ene, reč-ene, uhvaćene, ljubljene
Srednji rod	zanes-eno, reč-eno, uhvaćeno, ljubljeno	zanes-ena, reč-ena, uhvaćena, ljubljena

Glagolski prilog sadašnji

Glagolskim prilogom sadašnjim obilježava se radnja (ili stanje ili zbivanje) koja je istovremena s nekom drugom radnjom (ili stanjem ili zbivanjem) izrečenom ličnim glagolskim oblikom, bilo da je ta radnja (ili stanje ili zbivanje) u sadašnjosti (*Zarađujem za životprodajući novine*), bilo da je u prošlosti (*Zarađivao sam za životprodajući novine*), bilo da je u budućnosti (*Zarađivat ću za životprodajući novine*). U obliku glagolskog priloga sadašnjeg uglavnom stoje glagoli nesvršenog vida. (O ulozi glagolskog priloga sadašnjeg u rečenici v. § S 18 i S 600-604.) 324

Glagolski prilog sadašnji tvori se tako da se obliku 3. lica množine prezenta doda nastavak -ći: 325

1. glagoli prve vrste -infinitiv: *pjevati, gledati, pitati, podešavati, uvjeravati*; 3. lice množine prezenta: *pjevaj fi, gledajti, pitaj fi, podešavaj fi, uvjeravajti*; glagolski prilog sadašnji: *pjevaj fići, gledajfići, pitajfići, podešavaj fići, uvjeravajfići*;

2. glagoli druge vrste -infinitiv: *tresti l tresti, pisati, orati, br'inuti, čuti, smjeti, kovati, kahvenisati*; 3. lice množine prezenta: *tresfi, pfsi i, orfi, br'infi, čujfi, sm'ijfi, kujfi, kahvenišfi*; glagolski prilog sadašnji: *tresfići, pišfići, orfići l orfići, br'infići, čujfići, sm'ijfići, kujfići, kahvenišfići*;

3. glagoli treće vrste -infinitiv: *kositi, v'idjeti, bježati, govoriti, nositi, ljubiti*; 3. lice množine prezenta: *kose, v'ide, bježe, govore, nose, ljube*; glagolski prilog sadašnji: *koseći, v'ideći, bježeći, govoreći, noseći l noseći, ljubeći*.

Glagolski prilog prošli

Glagolskim prilogom prošlim obilježava se radnja (ili stanje ili zbivanje) koja se izvršila prije neke druge radnje izrečene ličnim glagolskim oblikom (*Uspavavši djecu, i sama je legla*), ili se vrši istovremeno s njom (*Ispriječio se na vratima zabranivši nam da uđemo*), ili poslije nje (*Zavalio se u stolici podigavši noge na sto*). U obliku glagolskog priloga prošlog uglavnom stoje glagoli svršenog vida. (O ulozi glagolskog priloga prošlog u rečenici v. § S 600-604.) 326

Glagolski prilog prošli tvori se od infinitivne osnove i nastavaka: 327

1. -vši i -v (ukoliko se osnova završava samoglasnikom): *pogledii-vši l pogledii-v, ustii-vši l ustii-v, poletje-vši l poletje-v, izgovorf-vši l izgovorf-v, ugasf-vši l ugasf-v, krenfi-vši l krenfi-v*;

2. -iivši i -iiv (ukoliko se osnova završava suglasnikom): *ispek-iivši l ispek-iiv, mog-iivši l mog-iiv (i mog-iivši/ mog-iiv), poš-iivši l poš-iiv, rek-iivši l rek-iiv, stz'g-iivši l stz'g-iiv*.

Napomena. Oblici na -v/-av upotrebljavaju se rjeđe (osim: *l'zuzev, počev* i sl.).

Pasiv (trpno stanje)

- 328** Oblike *pasiva* (*trpnog stanja*) imaju samo prijelazni (tranzitivni) glagoli. Pasivnim konstrukcijama označava se da subjekt rečenice nije vršilac glagolske radnje: gramatički subjekt obuhvaćen je radnjom kao objekt.

Oblici pasiva tvore se na dva načina:

1. povratnom riječcom se uz aktivni oblik glagola koji se mijenja;
2. oblicima pomoćnih glagola *jesam* ili *Hiti/ bivati* složenim s glagolskim pridjevom trpnim.

I. Obrazac tvorbe pasiva od povratne riječce *se* nude sljedeći primjeri:

- a) prezent: *Ta knjiga čita se sa zanimanjem;*
- b) aorist: *Ta knjiga čita se sa zanimanjem;*
- c) imperfekt: *Ta knjiga čitaše se sa zanimanjem;*
- d) perfekt: *Ta knjiga čitala se sa zanimanjem;*
- e) pluskvamperfekt: *Ta knjiga bila se čitala sa zanimanjem I Ta knjiga b'ijaše se čitala...;*
- f) futur I: *Knjiga će se čitati sa zanimanjem;*
- g) futur II: *Ako se knjiga bz'lde čitala sa zanimanjem, ...;*
- h) potencijal I: *Knjiga bi se čitala sa zanimanjem;*
- i) potencijal II: *Knjiga bi se bila čitala sa zanimanjem;*
- j) imperativ: *Knjigo, otvori se!*

2. U obrascu tvorbe pasiva od pomoćnih glagola *jesam* ili *b'iti/ bivati* i glagolskog pridjeva trpnog dati su glagoli *hvaliti* (nesvršenog vida) *ipohvaliti* (svršenog vida):

329

Pasivni infinitiv

b'iti/ bivati hvāljen, hvāljena, hvāljeno, hvāljeni, hvāljene, hvāljena

b'iti/ bivati pòhvāljen, pòhvāljena, pòhvāljeno, pòhvāljeni, pòhvāljene, pòhvarena

Pasiv11i preze11t**330**

Jednina	Prezent pomočnog glagola <i>jesam</i> ili <i>bivati</i>	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. 1. ja	sam/ jesam, bivam	hvaljen, pohvaljen	hvaljena, pohvaljena	
2. 1. ti	si/ jesi, bivaš	hvaljen, pohvaljen	hvaljena, pohvaljena	hvaljena, pohvali eno
3. 1. on	je/ jest, biva	hvaljen, pohvalien		
ona	je/ jest, biva		hvaljena, pohvaljena	
ono	je/ jest, blva			hvaljena, pohvali eno

Množina	Prezent pomočnog glagola <i>jesam</i> ili <i>bivati</i>	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. 1. mi	smo/ jesmo, bivamo	hvaljeni, pohvaljeni	hvaljene, pohvaljene	
2. 1. vi	ste/ jeste, bivate	hvaljeni, pohvalieni	hvaljene, pohvaliene	hvaljena, pohvaliena
3. 1. oni	su/ jesu, bivaju	hvaljeni, pohvalieni		
one	su/ jesu, bivaju		hvaljene, pohvaljene	
ona	su/ jesu, bivaju			hvaljena, pohvaljena

Pasivni aorist**331**

Jednina	Aorist pomočnog glagola <i>b'iti</i>	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. 1. ja	bih/ bjeh	hvaljen, pohvalien	hvaljena, pohvaliena	
2. 1. ti	bi/ bje	hvaljen, pohvalien	hvaljena, pohvaljena	hvaljeno, pohvali eno
3. 1. on	bi/ bje	hvaljen, pohval jen		
ona	bi/ bje		hvaljena, pohvaliena	
ono	bl/ bje			hvaljena, pohvalieno

Množina	Aorist pomoćnog glagola <i>b'iti</i>	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. 1. mi	b1smo/ bjesmo	hvaljeni, pohvaljeni	hvaljene, pohvaljene	
2. 1. vi	b1ste/ bjeste	hvaljeni, pohvalieni	hvaljene, pohvaliene	hvaljena, pohvaljena
3. 1. oni	b1še/ bješe	hvaljeni, pohvaljeni		
one	b'iše/ bješe		hvaljene, pohvaljene	
ona	blše/ bješe			hvaljena, pohvaljena

332

Pasivni imperfekt

Jednina	Imperfekt pomoćnog glagola <i>b'iti</i>	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. 1. ja	bjah/ bjeh	hvaljen, pohvaljen	hvaljena, pohvaliena	
2. 1. ti	bijaše/ bijaše/ bješe	hvaljen, pohvaljen	hvaljena, pohvaliena	hvaljena, pohvaljeno
3. 1. on	bjaše/ bijaše/ bješe	hvaljen, pohvaljen		
ona	bljaše/ bijaše/ bješe		hvaljena, pohvaliena	
ono	bljaše/ bijaše/ bješe			hvaljeno, pohvaljeno

Množina	Imperfekt pomoćnog glagola <i>b'iti</i>	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. 1. mi	bijasmo/ biasmo/ bjesmo	hvaljeni, pohvalieni	hvaljene, pohvaliene	
2. 1. vi	b'ijaste/ bijaste/ bjeste	hvaljeni, pohvalieni	hvaljene, pohvaljene	hvaljena, pohvaliena
3. 1. oni	b1jahli/ bijahu/ bjehii	hvaljeni, pohvaljeni		
one	b1jahu/ bijahii/ bjehii		hvaljene, pohvaliene	
ona	bljahii/ bijahii/ bjehii			hvaljena, pohvaliena

Pasivni perfekt

333

Jednina	Perfekt pomoćnog glagola <i>b'iti</i>	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. 1. ja	b'io (bila) sam/ samb'io (bila)	hvaljen, pohvalien	hvaljena, pohvaliena	
2. 1. ti	b'io (bila, bilo) si/ si b'io (bila, bilo)	hvaljen, pohvaljen	hvaljena, pohvaljena	hvaljena, pohvali eno
3. 1. on	b'io je/je b'io	hvaljen, pohvalien		
ona	bila je/je bila		hvaljena, pohvaliena	
ono	bilo je/je bilo			hvaljena, pohvaljeno

Množina	Perfekt pomoćnog glagola <i>b'iti</i>	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. 1. mi	bili (bile) smo/ smo bili (bfle)	hvaljeni, pohvaljeni	hvaljene, pohvaljene	
2. 1. vi	bili (bile, bila) ste/ ste bili (bfle, bfla)	hvaljeni, pohvaljeni	hvaljene, pohvaljene	hvaljena, pohvaljena
3. 1. oni	bili su/su bili	hvaljeni, pohvalieni		
one	bile su/su bile		hvaljene, pohvaljene	
ona	bila su/su bila			hvaljena, pohvaljena

Pasivni pluskvamperfekt

334

Jednina	Pluskvamperfekt pomoćnog glagola <i>b'iti</i>	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. 1. ja	b'ijah b'io (bila)/ bjeh b'io (bila)	hvaljen, pohvaljen	hvaljena, pohvaljena	
2. 1. ti	b'ijaše b'io (bila, bilo)/ bijaše b'io (bila, bilo) bješe bfo (bila, bilo)	hvaljen, pohvaljen	hvaljena, pohvaljena	hvaljena, pohvaljeno
3. 1. on	b'ijaše b'io/ bijaše b'io/ bieše b'io	hvaljen, pohvalien		
ona	b'ijaše bila/ bijaše bila/ bješe bila		hvaljena, pohvaliena	
ono	b'ijaše bilo/ bijaše bilo/ bješe bilo			hvaljena, pohvali eno

Množina	Pluskvamperfekt pomoćnog glagola <i>b'iti</i>	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. I. mi	b1jasmo bili (bile)/ bijasmo bili (bile)/ bjesmo bili (bile)	hvaljeni, pohvaljeni	hvaljene, pohvajene	
2. 1. vi	b1jaste bili (bile, bila)/ bijaste bili (bile, bila)/ bjeste bili (bile, bila)	hvaljeni, pohvaljeni	hvaljene, pohvaljene	hvaljena, pohvaljena
3. 1. oni	b1jahii bili/ bijahu bili/ bjehu bili	hvaljeni, pohvaljeni		
one	b1jahU bile/ bijahu bile/ biehu bile		hvaljene, pohvaljene	
ona	bYjahu bila/ bijahu bila/ bjehu bila			hvaljena, pohvaljena

335

Pasivni futur prvi

Jednina	Futur I pomoćnog glagola <i>Hiti</i>	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. 1. ja	bit ću/ ću biti	hvaljen, pohvaljen	hvaljena, pohvaljena	
2. 1. ti	bit ćeš/ ćeš biti	hvaljen, pohvaljen	hvaljena, pohvaljena	hvaljena, pohvaljena
3. 1. on	hit će/ će biti	hvaljen, pohvaljen		
ona	bit će/ će b'iti		hvaljena, pohvaljena	
ono	bit će/ će b'iti			hvaljena, pohvaljena

Množina	Futur I pomoćnog glagola <i>b'itž</i>	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. 1. mi	bh ćemo/ ćemo hiti	hvaljeni, pohvaljeni	hvaljene, pohvaljene	
2. 1. vi	bYt ćete/ ćete bliti	hvaljeni, pohvaljeni	hvaljene, pohvaljene	hvaljena, pohvaljena
3. 1. oni	bit će/ će biti	hvaljeni, pohvaljeni		
one	b'it će/ će b'iti		hvaljene, pohvaljene	
ona	b'itće/ će b'iti			hvaljena, pohvaljena

Pasivni futur drugi

336

Jednina	Futur II ili prezent pomoćnog glagola <i>Hiti</i>	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. 1. ja	budem bYo (bila)/budem	hvaljen, pohvalien	hvaljena, pohvaljena	
2. 1. ti	budeš b'io (bila, bilo)/budeš	hvaljen, pohvaljen	hvaljena, pohvaliena	hvaljena, pohvali eno
3. 1. on	bude bYo/bude	hvaljen, pohvalien		
ona	bude bila/ bude		hvaljena, pohvaljena	
ono	bude bilo/ bi.Ide			hvaljena, pohvali eno

Množina	Futur II ili prezent pomoćnog glagola <i>Hiti</i>	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. 1. mi	budemo bili (bile)/budemo	hvaljeni, pohvaljeni	hvaljene, pohvaljene	
2. 1. vi	budete bili (bile, bila)/budete	hvaljeni, pohvalieni	hvaljene, pohvaliene	hvaljena, pohvaliena
3. 1. oni	budu bili/ budu	hvaljeni, pohvaljeni		
one	budu bile/ budu		hvaljene, pohvaljene	
ona	budu bila/ budu			hvaljena, pohvaljena

Pasivni imperativ

337

Jednina	Imperativ pomoćnog glagola <i>b'iti</i>	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. Lia	- - -			
2. 1. ti	budi	hvaljen, pohvalien	hvaljena, pohvaliena	hvaljena, pohvali eno
3. 1. on	(neka bude)	hvaljen, pohvaljen		
ona	(neka bude)		hvaljena, pohvaljena	
ono	(neka bude)			hvaljena, pohvali eno

Množina	Imperativ pomoćnog glagola <i>b'iti</i>	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. I. mi	budimo	hvaljeni, pohvaljeni	hvaljene, pohvaljene	
2. I. vi	budite	hvaljeni, PO hvaljeni	hvaljene, pohvaljene	hvaljena, pohvaljena
3. I. oni	(neka budu)	hvaljeni, pohvaljeni		
one	(neka bildii)		hvaljene, pohvaljene	
ona	(neka bildii)			hvaljena, pohvaljena

338

Pasivni potencijal prvi

Jednina	Potencijal I pomoćnog glagola <i>b'iti</i>	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. I. ja	bYo (bila) bih/ bih bio (bila)	hvaljen, pohvaljen	hvaljena, pohvaljena	
2. I. ti	bYo (bila, bilo) bi/ bi b'io (bila, bilo)	hvaljen, pohvaljen	hvaljena, pohvaljena	hvaljeno, pohvaljeno
3. I. on	bio bi/ bi bYo	hvaljen, pohvaljen		
ona	bila bi/ bi bila		hvaljena, pohvaljena	
ono	bilo bi/ bi bilo			hvaljena, pohvaljeno

Množina	Potencijal I pomoćnog glagola <i>b'iti</i>	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. I. mi	bili (bile) bismo/ bismo bili (bfle)	hvaljeni, pohvaljeni	hvaljene, pohvaljene	
2. I. vi	bili (bile, bila) biste/ biste bili (bile, bila)	hvaljeni, pohvaljeni	hvaljene, pohvaljene	hvaljena, pohvaljena
3. I. oni	bili b'bi bili	hvaljeni, pohvaljeni		
one	bile bi/ bi bile		hvaljene, pohvaljene	
ona	bila bi/ bi bila			hvaljena, PO hvaljena

Pasivni potencijal drugi**339**

Jednina	Potencijal II pomoćnog glagola <i>b'iti</i>	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev . trpni s.r.
1. l. ja	bfo (bila) bih b'io (bila)	hvaljen, pohvalien	hvaljena, pohvaliena	
2. l. ti	bfo (bila, bilo) bi bfo (bila, bilo)	hvaljen, pohvalien	hvaljena, pohvliena	hvaljena, pohvali eno
3. l. on	bfo bi bfo	hvaljen, pohvaljen		
ona	bila bi bila		hvaljena, pohvaliena	
ono	bilo bi bilo			hvaljena, pohvali eno

Množina	Potencijal II pomoćnog glagola <i>biti</i>	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
1. l. mi	bili (bile) bismo bili (bile)	hvaljeni, pohvaljeni	hvaljene, pohvaljene	
2. l. vi	bili (bile, bila) biste bili (bile, bila)	hvaljeni, pohvaljeni	hvaljene, pohvaljene	hvaljena, pohvaljena
3. l. oni	bili bi bili	hvaljeni, pohvalieni		
one	bile bi bile		hvaljene, pohvaljene	
ona	bila bi bila			hvaljena, pohvaljena

Pasivni glagolski prilog sadašnji**340**

	Glagolski prilog sadašnji pomoćnog glagola <i>biti</i>	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
Jednina	būđūči	hvāljen, pōhvāljen	hvāljena, pōhvāljena	hvaljena, phval'eno
Množina	budući	hvāljeni, pōhvāljeni	hvāljene, pōhvāljene	hvaljena, phval'ena

341 *Pasivni glagolski prilog prošli*

	Gagolski prilog prošli pomoćnog glagola <i>b'iti</i>	Glagolski pridjev trpni m.r.	Glagolski pridjev trpni ž.r.	Glagolski pridjev trpni s.r.
Jednina	bivši	hvaljen, pohvalien	hvaljena, pohvaliena	hvaljena, pohvali eno
Množina	bivši	hvaljeni, pohvalieni	hvaljene, pohvaljene	hvaljena, pohvaljena

342 *Tabelarni pregled tvorbe složenih glagolskih oblika*

<i>Aktivni oblici</i>	tvore se <i>glagolskim pridjevom radnim</i> +:
Perfekt	nenaglašeni oblik prezenta pomoćnog glagola <i>biti</i>
Pluskvam efekt	imperfekt ili perfekt pomoćnog glagola <i>biti</i>
Futur II	svršeni oblik prezenta pomoćnog glagola <i>biti</i>
Potenci ·al I	aorist pomoćnog glagola <i>biti</i>
Potenci ·al II	potencijal I pomoćnog glagola <i>biti</i>
• Futur I	tvori se <i>infinitivom</i> + nenaglašeni oblik prezenta pomoćnog glagola <i>htjeti</i>
<i>Pasivni oblici</i>	tvore se <i>glagolskim pridjevom trpnim</i> +:
Pasivni infinitiv	infinitiv pomoćnog glagola <i>biti/ bivati</i>
Pasivni rezent	prezent pomoćnog glagola <i>jesam</i> ili <i>bivati</i>
Pasivni aorist	aorist pomoćnog glagola <i>biti</i>
Pasivni imperfekt	imperfekt pomoćnog glagola <i>biti</i>
Pasivni perfekt	perfekt pomoćnog glagola <i>biti</i>
Pasivni pluskvamperfekt	pluskvamperfekt pomoćnog glagola <i>biti</i>
Pasivni futur I	futur I pomoćnog glagola <i>biti</i>
Pasivni futur II	futur II ili prezent pomoćnog glagola <i>biti</i>
Pasivni imperativ	imperativ pomoćnog glagola <i>biti</i>
Pasivni potencijal I	potencijal I pomoćnog glagola <i>biti</i>
Pasivni potencijal II	potencijal II pomoćnog glagola <i>biti</i>
Pasivni <u>glagolski prilog sadašnji</u>	<u>glagolski prilog sadašnji</u> pomoćnog glagola <i>biti</i>
Pasivni <u>glagolski prilog prošli</u>	<u>glagolski prilog prošli</u> pomoćnog glagola <i>biti</i>

Shematski prikaz glagolskih oblika

343

Glagolski oblici		
Prosti	Složeni	
Aktivni	Aktivni	Pasivni
▪ Infinitiv ▪ Prezent ▪ Aorist ▪ Imperfekt ▪ Imperativ • Glagolski prilog sadašnji • Glagolski prilog prošli • Glagolski pridjev radni • Glagolski pridjev trpni	• Perfekt • Pluskvamperfekt ▪ Futur I ▪ Futur II ▪ Potencijal I ▪ Potencijal II	▪ Infinitiv ▪ Prezent ▪ Aorist ▪ Imperfekt ▪ Perfekt ▪ Pluskvamperfekt ▪ Futur I ▪ Futur II ▪ Imperativ ▪ Potencijal I ▪ Potencijal II ▪ Glagolski prilog sadašnji

Prilozi

Prilozi su nesamostalne i nepromjenljive riječi koje se prilažu drugim riječima (najčešće glagolima, zatim pridjevima, imenicama, zamjenicama i samim prilogima) da ih bliže odrede.

344

Samo su neki od njih promjenljivi - imaju oblike komparacije.

Po značenju se prilozi dijele na dvije grupe: atributivni (označavaju osobine, svojstva, način vršenja radnje, intenzitet...) i adverbijalni (označavaju mjesto, vrijeme, uzrok, cilj, namjeru i sl.).

1. Prilozi najpotpunije određuju *glagole* iskazujući razliku u *mjestu, vremenu i načinu*. Naprimjer: *Oni žive daleko* (mjesto); *Danas ćemo posjetiti bolesnu drugaricu* (vrijeme); *Bilo nam je teško* (način).

345

Prilozi koji stoje uz glagole mogu određivati još *uzrok* (*Namjerno je plakala*) i *količinu* (*Mnogo tuguje*).

U rečenici imaju službu *adverbijalne odredbe* (za mjesto, vrijeme, način...; v. § S 21, 297).

a) Mjesni su prilozi: *blizu, daleko, dolje, donekle, dotle, gore, gdje* (znači: *na kojem mjestu*), *odavde, odavle, ovdje, ondje, ovamo, onamo, kuda* (znači: *kojim pravcem*), *kamo* (znači: *u koje mjesto*), *naprijed, natrag, 'ikamo, nekamo, n'ikamo, pOdalje, ponegdje, pozadi, sprijeda, strčiga, tu, vani* itd.;

b) vremenski: *danas I danas, jilčer, siltra I sjutra, ilvečer, obdan, naobdan, 'istom, kad I kada, sad I sada, tiid I tada, 'ikad I }'kada, prz'Je, odavna I odavno, odiskona I odisko-*

na, odmah, odmalehna / odmalehna, odmaloprije, poslije,; prekjučer, prekstttra, proljetos, maločas, nekad / nekada, n'ikad / n'ikada, hini, preklani idr.;

c) načinski: *brzo, sporo, kako, kojeka ko, ovako, tako, nekako, n'ikako, četveronoške, hPđavo, hvalisavo, lagahno, lahko, I'zjepo, izvrsno, kr'i011ice, naglas, n'ičice, rzlžno, slučajno, po fjice, neop, azice,; svakojako, ljudski, niiglavačke:/ I /aglavačke, nemilice / nemi-lice, napreskok / napreskok, nai{Znak, potrbuške / potrbiiškđ, strmoglavce / strmoglavce, svejedno, teško;*

d) pzročni: *hotimice, hOtimično, ziišto, zato, stoga / stoga, namjerno;*

e) količinskj.: *dosta, djelimično / djelomično, još, miilo, mnogo, odveć / odveć, ovaliko, onoliko, premalo, premnogo, previše / previše* itd.

346 2. Uz pridjeve i priloge prilozi izriču *stupanj* osobine koja se označava pridjevom ili prilogom (*Bili su dovoljno snažni. - Ostao je nekako neveseo. - Ponašala se sasvim poslovno. - Doći ću vrlo rado.*).

347 3. Uz imenice i imeničke zamjenice prilozi izriču *količinu* onoga što znači imeni- ca ili zamjenica (*Ostalo je još nekoliko knjiga. - Imala je puno volje. - Mnogo njih nije došlo.*).

348 Osobinu promjenljivih riječi – komparaciju (v. § M 160) mogu imati prilozi za način i količinu te neki od onih za mjesto i vrijeme; najčešće su to prilozi koji imaju isti oblik kao pridjevi srednjeg roda (od pridjeva se često razlikuju po akcentu). Takvi prilozi imaju trojake oblike, tj. pored oblika pozitivna, imaju još i oblike komparativa i superlativa: *Amira je stigla brza. - Amina je stigla brže negoli Amira, a Ajdina je stigla najbrže. - Jučer smo bili blizu cilju. - Danas smo bliže, a sutra ćemo biti najbliže cilju. - Spavao je kratko, ali je ona spavala kraće.*

349 Prilozi *dobro* i *zlo* (kao i pridjevi *dobar* i *zao*, s kojima su u tvorbenoj vezi) imaju nepravilno poređenje: *dobro – bolje – najbolje; zlo – gore – najgore*. Prilog *blizu* ima komparativ *bliže* i superlativ *najbliže*; prilog *malo* komparativ *manje* i superlativ *najmanje*. Prilozi *dosta*, *puno* i *mного* imaju zajednički (supletivni) komparativ *više* i superlativ *najviše*:

dosta

puno ———— **8** ———— *najviše*

mного

350 Pojedini prilozi komparativno značenje mogu izraziti u kombinaciji s drugim riječima (riječcama i samim priložima), tj. u *priloškoj fi-azi*: *Svira vrlo lijepo. - Otišao je previše daleko.*

351 Prilozi nastaju od punoznačnih riječi i njihovih sintagmi, zatim od drugih priloga te srašćivanjem veza prijedloga s nepromjenljivim riječima. S gledišta našeg jezičkog osjećanja, pojedini prilozi nisu nastali od drngih riječi (npr.: *blizu, svuda, jučer, lani*); to su

pravi prilozi. Njihovo se značenje danas ne može povezati sa značenjem i osnovom koje druge riječi **Nepravi** su prilozi oni koji su postali od drugih vrsta riječi. Nema nikakve gramatičke tj. funkcionalne razlike između pravih i nepravih priloga.

Nepravi su prilozi nastali:

352

a) od imenica: *danas, jesenas, jutros, s'inoć, noću, dolje, kući, putem, netragom, tP-kom*; tako su i *složeni prilozi* nastali od *prijedloga* i imenice: *dogodine, dovečer, l'zjutra I izjutra, načas, naz'zimak, napamet, napreskok, nlivečer, obnoć, prekodan, ujutro, zauvijek*;

b) od pridjeva: *bPzo, dobro, ndglo, predaleko, blizu, kasnije, zanimljivo, bratski I bratski, prijateljski* (ovo je živ proces: od pridjeva najčešće nastaju prilozi za način i količinu; imaju oblik pridjeva srednjeg roda ili oblike pridjeva na -ski, s tim što je u priloga -i kratko, a u pridjeva određenog vida -dugo); tako i oni nastali od *prijedloga* i pridjeva: *'iskosa, 'istiha, nličisto, nadaleko, nahero, naširoko, pomalo, iidesno*;

c) od zamjenica: *svojski, ovdje, toliko, ondje, onako, klimo, koliko, negdje, svaku-da*; tako i oni od *prijedloga* i zamjenice: *posve, sasvfm, potom, stoga I stoga, zlišto, zato*;

d) od brojeva: *jednom, dvapiit, jednostruko; prvo, drugo, drugdje, dnikčije*;

e) od glagola: *ležečke I ležečke, letimice, nehotice, šutke, žmfrike*;

f) od priloga: *djelomice, krlidomice, natraške, naopačke I naopačke* – od dijelom, *krddom, nlitrag, naopako*; tako i oni od *prijedloga* i priloga: *Odostraga, nadesno, nlido-lje, prekjucher, poprijeko, dotamo, nadalje, i/malo*.

Napomena. Vrlo je živ proces prerastanja prijedložno-padežnih izraza, tj. priložnih izraza, u prave priloge: *u stranu > ustranu, niz brdo > nl'zbrdo*. Do srašćivanja ne dolazi ako **u** sintagmi sastavljenoj od *prijedloga* i koje druge riječi (imenice, priloga) svaki član još čuva svoje posebno značenje: *oko podne, od miline, na proljeće, preko volje, od pamtivijeka, u ljeto, za nočas, za zimus, uza stranu, do danas, od večeras, od jutros*.

353

Prilozi mogu nastati od dvaju priloga suprotnog ili suodnosnog značenja; takvi se prilozi pišu kao polusloženice: *danas-sutra, gore-dolje, navriit-nlinos, zdesna-slijeva*.

354

Kao prilozi mogu biti upotrijebljeni *prijedlozi do, po* (*Ne osta ništa do uspomena. – Dodavao je crijep po crijep.*). S obzirom na službu u rečenici (isticanje drugih riječi), priložima su srodne riječice *bar, baš, čak, tek, već* te veznici *i, pa, te, ni* (zato se ovakve riječi i zovu *priložima za isticanje*): *Pobijedio je baš on* (a ne neko drugi).

Prijedlozi

Prijedlozi su nepromjenljive riječi koje stoje ispred pojedinih padežnih oblika samostalnih riječi i služe za označavanje i bliže određivanje njihovih različitih odnosa prema drugim riječima u rečenici. Oni nemaju samostalno leksičko značenje.

355

Najprije je *toprostoni* odnos -odnos po mjestu (*U avliji raste lipa. -Pred kućom igraju se djeca.*); *vremenski* (*Odmarat ćemo se poslije raspusta. -Rođena je uproljeće.*);

odnos uzroka (*Nije otišao na put zbog magle*); cilja ili namjere (*Svratila je po svoju knjigu. Došla je u Tuzlu radi liječenja.*); namjene (*Pokupovala je darove za djecu*); načina (*Govorio je kroz nos*); poređenja (*Ljepša je od svoje majke*); društva (*Prošetala je sa sestrom*) itd.

356 Prijedlozi preciziraju značenja padežnih oblika. Npr., genitiv s vremenskim značenjem precizira se raznim prijedlozima: *Vidali su se prije raspusta* (0 lijenaciono vremensko značenje; v. § S 306-308); - *Vidali su se preko raspusta* (lokaciono vremensko značenje).

357 Prijedlozi su dobili ime po tome što se predlažu, tj. stavljaju ispred riječi s kojom su u vezi. Jedino prijedlozi *nasuprot*, *radi*, *unatoč*, *uprkos* i *usprkos* mogu stajati iza samostalnih riječi (*Otišli su na more radi odmora. Otišli su na more odmora radi. Nasuprot nama vihorio se bajrak. – Nama nasuprot vihorio se bajrak.*). Prijedlozi uza se mogu imati imenicu, zamjenicu, pridjev i (rijetko) prilog: *do proljeća*; *kod tebe*, *na arapskom*; *od jutros*.

358 Neki se prijedlozi slažu uvijek s jednim padežom, a neki s dva ili tri padeža. S nominativom i vokativom ne dolazi nijedan prijedlog jer su to samostalni padeži koji ne znače odnose.

359 S jednim padežom slažu se sljedeći prijedlozi:

1. s genitivom: *bez*, *blizu*, *čelo*, *do*, *duž*, *ispred*, *ispod*, *iz*, *iza*, *između*, *iznad*, *izvan*, *kod*, *kraj*, *nadno*, *nakon*, *nakraj*, *nasred*, *navrh*, *niže*, *od*, *oko*, *osim*, *podno*, *pokraj*, *ponad*, *poput*, *posred*, *pozadi*, *pored*, *poslije*, *poviše*, *povrh*, *preko*, *prije*, *protiv*, *put*, *radi*, *sred*, *udno*, *ukraj*, *uoči*, *usred*, *uvrh*, *uzduž*, *van*, *više*, *vrh*, *zaradi*, *zbog*,...;

2. s dativom: *Ida*/, *nadomak*, *nasuprot*, *unatoč*, *uprkos*, *usprkos*;

3. s akuzativom: *kroz/a/*, *niz/a/*, *uzla/*;

4. s lokativom: *pri*.

Napomena. U jeziku ima primjera u kojima neki od navedenih prijedloga stoji i uz neki drugi padežni oblik. Međutim, takva se upotreba smatra dijalekatskom: *Stigli smo nadomak Sarajeva* (treba: *nadomak Sarajevu*); *Uprkos ljubomore on se lijepo ponaša* (treba: *uprkos ljubomori*).

360 S dva padeža slažu se prijedlozi:

1. *mimo* -s genitivom i akuzativom, bez razlike u značenju: *Prošli su mimo škole. – Prošli su mimo školu*;

2. *s(a)* - s genitivom (kad označava potjecanje, odvajanje, uzrok; odgovara na pitanje *odakle*, *zbog čega*: *Ciglaje pala s kuće. – Stradala je sa svoje naivnosti.*) i s instrumentalom (kad označava društvo, način, vrijeme; odgovara na pitanje *s kim*, *s čim*, *kada*: *S njim je ugodno razgovarati. – S dolaskom večeri bivala je sjetnija.*);

3. *među*, *nad*, *pod*, *pred* - s akuzativom (kad se označava odredište, cilj kretanja; odgovaraju na pitanje *kamo*: *Sjeo je među prijatelje. – Nadnijela se nad njeg. – Stigao je*

pod selo. Stavio je pred nas voće.) i s instrumentalom (kad se označava orijentacija; odgovaraju na pitanje *gdje, kuda: Kretao se međuprijateljima. Maglaje nad poljem. -Igrali su se pod kućom. -Susreli su se pred školom;* v. § S 307-308);

4. *na, o, po* -s akuzativom (kad se označava cilj kretanja, ili kakve druge aktivnosti; odgovaraju na pitanje *kamo: Popeli su se na čardak. -Udario je rukom o hastal. -Otišao je po vodu.*) i s lokativom (kad se označava mjesto radnje, kretanje po mjestu; odgovaraju na pitanje *gdje, kuda: Sjedi na čardaku. -Visi o klinu. -Gazili su po vodi.*);

5. *prema* -s dativom (kad se označava smjer kretanja, upravljenost cilju: *Otrča prema prozoru*) i s lokativom (kad se označava mjesto /lokaciju/ gdje se neko *I* nešto nalazi: *Ona sjedi prema prozoru;* v. § S 312).

S tri padeža slažu se prijedlozi:

361

1. *u* -s genitivom (kad znači pripadanje; v. § S 358): *U nesretna terzije i igla se krivi*), s akuzativom (kad označava mjesto kao cilj kretanja, tj. kad odgovara na pitanje *kamo: Idemo u bašču*) i s lokativom (kad označava mjesto radnje kao lokaciju; odgovara na pitanje *gdje: Odmaramo se u bašči;* v. § S 304);

2. *za* s genitivom (kad odgovara na pitanje *kada: Za života govori se svašta*), s akuzativom (na pitanje *kamo: Sklonili su se za ogradu*) i s instrumentalom (na pitanje *gdje, kuda, kada: Čekalaje za uglom. -Za slanom rukom ovce pristaju. -Prigovorila mu je to za ručkom.*).

Prijedlozi *do, osim, mjesto I umjesto, za* mogu stajati pred skupom prijedloga i imenice; tad svoje značenje dodaju značenju prijedložno-padežnog izraza, ali drugi prijedlog određuje padež: *Stigli su dopred kuću. Ispelž su se do navrh planine. -Produžili su sami umjesto s nama. -Ostavili su to za uoči Bajrama.*

362

Uz istu imenicu mogu se upotrijebiti složeni prijedlozi suprotnog značenja povezani veznikom *i* -ukoliko prijedlozi dolaze uz isti padež: *Djeca se igraju ispod i iznad puta. -Prošetali su ispred i iza vinograda. Razgovarali su prije i poslije predstave.*

363

Ovo se može izreći i tako da iza svakog prijedloga dođe imenica (*Razgovarali su prije predstave i poslije predstave*) i, češće, da se umjesto imenice poslije drugog prijedloga upotrijebi isti padež lične zamjenice (*Razgovarali su prije predstave ž poslije nje*).

Tako se vežu i ostali skupovi dvaju različitih prijedloga i iste imenice: *Igrali su se pred kućom i za kućom* (ili: *za njom*).

Ukoliko prijedlozi ne dolaze uz isti padež, otpada mogućnost njihova povezivanja: *Igrali su se ispred kuće i pod kućom* (ne i: **Igrali su se ispred i pod kućom*).

Radi lakšeg izgovora, pojedini prijedlozi koji završavaju na suglasnik mogu na kraju dobiti pokretno *a*: pred riječima koje počinju istim ili sličnim suglasnikom; pred riječima koje počinju skupom s takvim suglasnikom; ukoliko iza prijedloga slijedi samo jedan glas; ukoliko iza prijedloga slijedi nepromjenljiva riječ ili riječ koja je upotrijebljena kao nepromjenljiva.

364

Tako prijedlozi *kroz, niz, s i uz* dobijaju pokretno *a* pred riječima koje počinju sa *z, s, ž, š*: *kroza šumu, niza stranu, sa ženama, uza zimu; sa školom, sa psom.*

Prijdlog *k* <lobija *a* pred riječima koje počinju sa *k, g* ili *h* te pred riječima u kojih su *k, g* ili *h* na drugome mjestu, a na prvome nije koji od samoglasnika: *Uputio se ka kući. -Odvezli SU se ka granici. -Naputiše se ka hramu. -Uputio se ka skakaonici. -Potrčaše kazgarištu.* (Običnije je bez prijedloga: *Uputio se kući. -Potrčaše zgarištu. -Naputiše se hramu.*)

Prijedlozi *kroz, nad, niz, pod, pred, s, uz* redovno imaju *a* ispred enklitka *me, te, se, nj* (tako, *đer* i ispred *mnom*): *kroza se, nada te, niza me, preda nj, sa mnom.*

365 S obzirom na postanak, prijedloge dijelimo na prave i neprave.

1. Pravi su prijedlozi one riječi koje služe samo kao prijedlozi i čije se značenje danas ne može povezati sa značenjem i osnovom koje druge riječi, npr.: *do, iz, k/a/, kod, na, nad, nakon, niz, o, od, osim, po, pod, pred, radi, s, u, uz, za.*

2. Nepravi su oni prijedlozi čije se značenje može povezati sa značenjem i osnovom koje druge riječi. Oni mogu biti izvedeni islozeni.

a) Izvedeni prijedlozi nastaju okamenjivanjem nekog oblika imenice: *čelo, dno, duž, kraj, mjesto, put, vrh* (od akuzativa); *pomoću, povodom, putem, silom* (od instrumental). Ovdje spadaju i prijedlozi nastali od priloga; to su riječi koje se uz glagole upotrebljavaju kao prilozi (npr.: *Primakla se blizu*), a uz imenice kao prijedlozi: *blizu* (npr.: *Stanjuje blizu škole*), *mimo, niže, pored, poslije, prije, širom, uprkos, van, više.*

b) Složeni prijedlozi nastaju srašćivanjem dvaju prijedloga ili prijedloga i imenice: *ispod, ispred, iza, između, iznad, nadohvat, nakraj, naokolo, nasuprot, navrh, pokraj, poput, posred, potkraj, poviše, povrh, udno, uoči, uzduž.*

366 U ulozi prijedloga javljaju se i mnogi prijedložni izrazi koje sadrže dva ili tri člana: prvi je član prijedlog koji upravlja imenicom kao drugim dijelom; treći dio, ukoli- ko ga izraz ima, također je prijedlog od koga zavisi padež sljedeće samostalne riječi: *po imenu Derviš* (nominativ), *po cijenu tužbe* (genitiv), *sa stajališta pravde* (genitiv), *u doba bana Kulina* (genitiv); *u zavisnosti od raspoloženja* (genitiv), *bez obzira na uspjeh* (akuzativ), *u vezi sa dogovorom* (instrumental).

Imenica se s prijedlogom veže u onom padežu koji značenjem odgovara značenju prijedloga. Veza prijedloga s imenicom zove se prijedložno-padežni izraz.

Veznici

367 Veznici su nepromjenljive riječi kojima se povezuju riječi u rečenici iklaube u složenoj rečenici.

368 S gledišta tvorbe veznici mogu biti pravi i nepravi.

1. **Pravi su veznici** riječi koje su samo veznici. Oni su ili **jednostavni** (*a, ako, ali, da, dok, i, ili, jer, makar, nego, pa*) ili **složeni** (*iako, mada, premda*).

2. **Nepravi su veznici** riječi nekih drugih vrsta: a) upitna-odnosne zamjenice (*ko, šta, što, koji, čiji, kolik, kakav*) i njihovi oblici; b) zamjenički prilozi (*gdje, kad/a/, kako, kud/a/, kamo, odakle, otkad, pošto, zašto*); c) riječce (*neka*).

Funkciju veznika imaju i neki skupovi sastavljeni od riječca, priloga, priložnih izraza i veznika: *a da, ako i, a kamoli, budući da, istom što, tek što, kao da, kao što, ma kako, ma koliko, pa makar, umjesto da, osim ako, samo da, zato što, pored toga što, osim toga što, zbog toga što, s obzirom na to da*.

369

S obzirom na značenje i službu, veznici su:

370

a) **sastavni** – *i, pa, te, ni, niti* (v. § S 432): *Slušam pjesmu i srce mi bije jako*. – *Nisu upohod dolazile naglo niti su se kretale živo*;

b) **rastavni** – *ili* (v. § S 457): *Je li ono madež u obrvama one koju voliš ili je to petlja u luku*;

c) **suprotni** – *a, ali, nego, no, već* (v. § S 446): *Razgovarali su kratko, a rekli su mnogo*;

d) **poredbeni i načinski** – *kako, kao da, kao kad, kao što, nego što* (v. § S 517, 522, 528): *Ljudi su se zgledali, kao da ništa ne razumiju od svega*;

e) **vremenski** – *čim, dok, istom što, kad/a/, kako, pošto, prije nego što, prije no što, prije nego, prije negoli, nakon što, tek što, otkad/a/, otkako* (v. § S 500-514): *Bilo joj je dvadeset kad smo se rastali*;

f) **namjerni** – *da, eda i e da, kako, li* (v. § S 552): *Oči su mi svezali da ne vidim kud prolazim*;

g) **uzročni** – *jer, budući da, kako, pošto, što, zato što, usljed toga što, zbog toga što, zahvaljujući tome što, ..* (v. § S 533-540): *Bilježim to i šutim, jer svikao sam na čuda*;

h) **pogodbeni** – *ako, da, kad, ukoliko* (v. § S 558-562): *Teško vama ako njegova bude zadnja*;

i) **posljedični** – *da, tako da* (v. § S 543-549): *Drugi su se trkali čaršijom da se zemlja tresla*;

j) **dopusni** – *iako, mada, makar, premda, ako i, ma* (v. § S 565-570): *A opet je u nehi radost, iako je druga obala daleko*;

k) **izrični** – *da, kako, gdje* (v. § S 485): *Čuo sam daje nedavno došao u kasahu iz Čai'igrada*.

Nezavisni su veznici: sastavni, rastavni i suprotni; oni povezuju i riječi u rečenici i sintagme i klauze u složenoj rečenici (*Harun i Lejla otišli su na Igman*. – *Velike želje i*

371

male mogućnosti... –Harun je ustao rano i spremio se za izlet.). Ostali su **zavisni i** povezuju samo zavisne klauze s njihovim osnovnim klauzama u složenim rečenicama (*Harun je rekao **da** želi otići na Igman*).

Pojedini veznici služe i kao sredstvo za isticanje; takvi su *a, i, te, pa, ni*: *Stigla je i ona. -**Pa** gdje si ti?*

Riječce

372 Riječce (*čestice, partikule*) čine posebnu vrstu riječi kojima se iskazuje stav govornika prema onome o čemu govori. Služe za oblikovanje ili preoblikovanje iskaza, za davanje drugačijeg značenja dijelovima rečenice te za isticanje pojedinih riječi.

373 Sa stajališta morfologije, one su uglavnom prilozima ili veznici, ali nisu odredbe drugih riječi niti sredstva veze među riječima u rečenicama, nisu samo rečenični dijelovi, već više od toga: one su jezički znaci koji se odnose na cijelu rečenicu ili na dio rečenice, rjeđe na jednu riječ; one u iskaz unose emotivnu obojenost idr.

Tako je, npr., riječ *sigurno* riječca u iskazu: *On i noću, **sigurno**, vozi* (govornik iznosi osobni stav, uvjeren je da o soba o kojoj se govori -vozi i noću, a ne samo danju), a prilog za način u iskazu: *On i noću sigurno vozi* (odgovara na pitanje *kako?* -*Sigurno*).

374 Postoje riječce sa *samostalnom* upotrebom i riječce s *nesamostalnom* upotrebom.

1. *Riječce sa samostalnom upotrebom* mogu biti: **potvrđne** (*da*), **odrične** (*ne*) i **imperativne** (*hajde i dr.*).

2. *Riječce s nesamostalnom upotrebom* mogu biti: **modalne** (*dakako, možda, sigurno, svakako, valjda, vjerovatno, zaista idr.*), **upitne** (*da li, je li, li, zar*), **zaključne** (*dakle*), **isključne** (*jedino, samo itd.*) **ipokazne** (*gle, eno, eto, evo*).

375 Riječcama se:

a) poriču neke tvrdnje; tome služi riječca *ne*: *Ne vidi se meni od njegove svijeće. –Star boluje, mlad mune vjeruje;*

b) pita je li tvrdnja istinita; tome služe riječce *li*: *Hoće li doći večeras?* (neutralno pitanje) i *zar*: ***Zar** nisu već stigli?* (kad se sumnja u istinitost nečega);

c) pojačava tvrdnju ili poricanje; tome služe riječce *da, dabome, dakako, svakako, jest; ne, nikako*: ***Da**, toje bilo jučer. –Ko zna govoriti, **svakako**, zna i misliti;*

d) upućuje na nešto; za pokazivanje služe riječce *evo, eto, eno*: ***Evo** ih, dolaze. –**Eto** vidite, sa njim nema šale;*

e) ističe suprotnost; tome služe riječce *međutim* ipak: *Dobio je prvu nagradu. **Međutim**, nije bio zadovoljan. –Pročitala je "Tvrdavu"; to, **pak**, ne mora biti dovoljno za odličnu ocjenu;*

- f) ističe ono što znači riječ uz koju riječca dolazi; tome služe riječce *bar, baš, čak, i, jedva, još, ni, niti, opet, samo, tek, već*: *Ako baš želiš znati, o svemu smo tome razgovarali. – Nail i njegov komšija Ferid susreli su se čak na Novom Zelandu;*

g) izriče ravnodušnost, dopuštenje; za to služe riječce *bilo, god, ma, makar*: *Što god čujete, zadržite za sebe. – Ljeti bi odlazili na planinu makar naobdan;*

h) izriče lični stav o onome o čemu se govori ili dojam o tome; za to služe *modalne* riječce *doista, gotovo, istina, jamačno, možda, naravno, nekako, neminovna, potpuno, sasvim, sigurno, skoro, vjerovatno, zaista* idr.: *Jamačno, svi su oduševljeni tom knjigom. – Oni će se, vjerovatno, obradovati našem prijedlogu.*

Poštalice (*ovaj, onaj, kaže, vele*) također su vrsta riječca; upotrebljavaju se bez veze sa svojim osnovnim značenjem, uglavnom kad se želi dobiti vremena da se pronađe potrebna riječ te da se zadrži pažnja slušalaca, npr.: *O tome je djelu, onaj, pisalo nekoliko, onaj, književnih kritičara.* Sličnu ulogu imaju i modalni izrazi i cijele rečenice (*van sumnje, takorekavši, općenito govoreći, razumije se, kao što znate, nema nikakva spora* isl.).

376

Uzvici

Uzvici su riječi kojima se obilježavaju emocionalna stanja govornika, glasovni sadržaj zvukova iz prirode, a služe i kao podsticajni znaci, uglavnom za tjeranje i mamljenje životinja.

377

Otuda se oni mogu podijeliti u tri skupine: eksklamacije (*ekspresivni znaci*), onomatopeje i interjekcije (*podsticajni znaci*).

1. Eksklamacijama se izražavaju vrlo raznovrsna duševna stanja i dojmovi (radost, žalost, strah, bol, iznenađenje itd.). Stvaraju se spontano, ali se neki od njih vezuju za određeno značenje i postaju prepoznatljivi gotovo svim pripadnicima jednog jezika. Za izražavanje bola, žalosti, straha, iznenađenja itd. ustalili su se uzvici: *ah, uh, oj, jao*}, *avaj* i dr. Ipak, češći je slučaj da se istim uzvikom izražavaju različita osjećanja npr., *ah* može značiti radost, bol, protest, slaganje (obavijest o tome šta izražava <lobija se na osnovu prilika u kojima se nalazi onaj koji je upotrijebio neki uzvik).

378

2. Onomatopeje kao: *av-av, buć, bum, ćap, jiju, hop, pljus, kvrc, mljac, tres* i dr. služe za podražavanje glasova u prirodi. Od njih se tvore prave riječi; npr., od uzvika *piju.s* – glagol *pljusnuti*, imenica *pljusak*; od uzvika *tres* – glagol *tresnuti*, imenica *tresak*.

379

3. Interjekcije (*podsticajni znaci*) služe za obraćanje životinjama, dozivanje i tjeranje, npr.: *mac, šic, pis, iš, curik, điha-điha, hojs, marš* itd.

380

Katkada se ovi uzvici upotrebljavaju u vrlo nekulturnom (primitivnom) obraćanju ljudima.

Uzvici se mogu sastojati od zvukova koji ne odgovaraju glasovima datog jezika (npr., uzvik za sumnju ima uobičajen pismeni oblik *hm*; to nije skupina glasova *h + m*, već

381

jedinstven zvuk, ali se ne upotrebljava kao fonem). U svakoj se jezičkoj zajednici pojedini uzvici ustaljuju i vežu za određena značenja; međutim, neki od njih nemaju ustaljena lika te se pišu različito (npr., za smijeh: *ha-ha-ha*, *hi-hi-hi*, *ho-ho-ho*). Za uzvike ne vrijede akcenatska pravila kao za ostale riječi (*oho*, *oho*).

TVORBA RIJEČI

382 **Tvorba riječi** označava, prvo, nastajanje novih riječi od jedne ili više riječi i, drugo, dio gramatike koji proučava tvorbenu strukturu postojećih riječi i određuje pravila za građenje novih riječi.

383 Polazna riječ u tvorbenom procesu zove se **osnovna riječ**, a **tvorenica** je riječ koja nastaje tvorbom. Tako su, npr., *amždža*, *voda* i *vod* osnovne, a *izmidžić* i *vodovod* tvorenice. Tvorenice *amidžić* i *vodovod* postaju osnovne riječi za nove tvorenice *amidžićev* i *vodovodnž*.

Tvorenica se glasovna (u izrazu) i značenjski (sadržajno) dijelom podudara s osnovnom riječju, pa kažemo da je između njih uspostavljena *tvorbena veza*. Takva veza vidljiva je, npr., između riječi *voda* i *voden* te između *voditi* i *vod*. Međutim, nema tvorbene veze između riječi koje su podudame samo glasovna ili samo značenjski (*voden* i *vod*; *amidža* i *istrfc*).

384 Između riječi u tvorbenoj vezi vlada odnos *motivacije*: izraz i sadržaj osnovne riječi sudjeluju u ostvarivanju izraza i sadržaja tvorenice; zato kažemo da u tvorbenom procesu osnovna riječ motivira tvorenicu, a da je tvorenica motivirana tvorbenom riječju. Tako su, npr., **motivirane riječi** *bijedan*, *voden*, *profesorica*; motiviraju ih imenice *bijeda*, *voda*, *profesor*, s kojima su u tvorbenoj vezi. Motivirane riječi zovu se još i **tvorbene riječi**. Pored njih postoje i **nemotivirane (netvorene) riječi**, koje se ne mogu dovesti u tvorbenu vezu s bilo kojom drligom riječi, npr.: *jiiblib1*, *kamen*, *ulica*. Netvorene su i sve **jednostavne, nedjeljive riječi**, tj. riječi u kojima se (sa stajališta savremenog jezika) ne može odvojiti nijedan tvorbeni dio: *roka*, *roman*, *siitra*, *žena*. Tvorbeno nedjeljive riječi mogu se, međutim, analizirati morfemski (npr., riječ *žena* ima korijenski morfem *žen* i oblički morfem *a*).

385 Da bismo ustanovili jesu li neke riječi u međusobnoj tvorbenoj vezi, poslužiti ćemo se **semantičkom analizom (preobličavanjem)** – rastavljanjem sadržaja tvorenice na dijelove, npr.:

kućerak --+ mala i neugledna kuća

kućerina --+ velika i ružna kuća

kućevlasnik --+ onaj koji je vlasnik kuće

kućevlasnica --+ žena koja je vlasnica kuće

kućica --+ mala kuća

kućiti se --+ nabavljati što je potrebno za život u kući

Uočavamo da je svaka od analiziranih riječi motivirana riječju *kilča* i da su sve u značenjskoj i tvorbenoj vezi s njom.

Nizovi riječi nastalih na isti način čine tvorbeni uzorak Nove riječi dobijamo prema utvrđenim tvorbenim uzorcima: *bPz – brzina, dn – crnina, svjež – svježina*. Da bi neki niz riječi pripadao istom tvorbenom uzorku, osnovne riječi moraju biti iz iste morfološke vrste, a i tvorbeno sredstvo mora biti isto. Tako našem tvorbenom uzorku pripadaju i riječi *bl'jel – bjelina*, ali ne i riječi *do – dolina, pet – petina*. 386

Niz glasova zajedničkih osnovnoj riječi i tvorenici naziva se tvorbeni osnova. Morfološka osnova polazne riječi (npr.: *kiič-e, radi-ti, rdd-e*; u imenica <lobija se odbacivanjem nastavka u genitivu jednine /u imenica koje imaju samo množinu - odbacivanjem nastavka za množinu: *ust-a, jlisl-e*/, u glagola odbacivanjem infinitivnog ili prezentskog nastavka) jednaka je tvorbenoj osnovi tvorenice: *kiič-nl, kilč-ica; radi-llšte, rdd-nfk*. Pošto u tvorbi sudjeluju razne vrste riječi, možemo govoriti o morfološki različitim tvorbenim osnovama (imenička, pridjevska, glagolska i dr.). Pojedine tvorbene osnove dolaze samo u složenicama (npr.: *auto-Jota-, video-; -bus, -manija -liutooprema, fototeka, videoteka; m'inibus, narkomanija*); to su *vezane osnove (vezani leksički morfemi)*. Složenice imaju dvije tvorbene osnove. 387

Već je spomenuto (v. § M 23) da se skupina riječi objedinjena značenjskom vezom i istim nizom glasova – korijenom (korijenskim morfemom) naziva tvorbeni porodi- 388
ca, npr.: *riid, radnja, riidnl, riidnfk, raditi*.

Sve tvorenice (tvorbeno jasne riječi) mogu se rastaviti na tvorbene dijelove. Pri tvorbenoj analizi rastavljamo izraz tvorenice na dijelove: *zelen-i/o, pre-sretan, do-život-an* (u semantičkoj analizi činimo to s njezinim sadržajem), tj. otkrivamo *tvorbeni šav* (granicu između tvorbenih jedinica) i upoznajemo se s tvorbenom strnkturnom riječi kao i s tvorbenim načinima. Tvorbeni šav redovito se poklapa s granicom morfema, ali svaka mor- 389
femska granica nije ujedno i tvorbeni šav. Riječ može imati više morfemskih granica (npr. tri: *kroj-ač-ic-a*), a tvorbenih je šavova koliko i tvorbenih granica (u riječi *la-ojačica* samo je jedna morfemska granica istodobno i tvorbeni šav: *IO"ojač-ica*). Proizlazi da tvorbeni šav tek djelimično otkriva morfemsku strnkturnu riječi. Tvorbeni šav obrnut je proces u odnosu na tvorbu riječi: u tvorbi se ide od tvorbenih jedinica ka tvorenici (npr.: *Magla} + -lija = Maglajlija*), a u analizi od tvorenice ka tvorbenim jedinicama (npr.: *Maglajlija = Magla} + -lija*).

Pored osnovnog leksičkog morfema (korijena), koji nosi temeljno leksičko značenje riječi i upućuje na njeno porijeklo te na njenu srodnost s ostalim članicama iste poro- 390
dice riječi, tvorbene riječi sadrže i leksičke morfeme koji modificiraju to značenjsko jezgro riječi. Pošto služe za deriviranje (izvođenje) novih riječi, zovu se derivacijski (tvorbeni) morfemi.

Već je rečeno (v. § M 12-13) da se tvorbeni morfem koji dolazi na početku tvorenice zove prefiks (npr. *pro- u proćelav*); onaj koji dolazi na kraju tvorenice (s desne stra-

ne osnove) -**sufiks** ili *tvorbeni nastavak* (npr. -ost u *ćelavost*), a morfem koji stoji između dviju osnova -**interfiks** ili *spojnik* (npr. -o- u *romanopisac*).

- 391** S obzirom na tvorbeni sredstva kojima se izražava tvorbeno značenje tvorenice razlikuje se nekoliko tvorbenih načina: **prefiksalna**, **sufiksalna**, **prefiksarno-sufiksna tvorba**, **slaganje**, **srastanje** idr.

Prefiksalna tvorba

- 392** *Uprefiksa /noj tvorbi* tvorbeno značenje nove riječi izražava se *prefiksom*. Prefiks modificira leksičko značenje osnovne riječi, ali i osnovna riječ i izvedenica ostaju u istoj morfološkoj vrsti riječi (imenice: *djed -pradjed*; pridjevi *ćelav -proćelav*; glagoli: *čitati -pročitati*; prilozi: *sporo -presporo*).

Prefiksi su porijeklom uglavnom prijedlozi; mnogi su stranog porijekla (a-, anti-, super-, ultra-: *asimetrija*, *antifašizam*, *supermarket*, *illtrazvfik*).

Sufiksalna tvorba

- 393** U *sufiksnoj tvorbi* tvorbeno značenje tvorenice izražava se *sufiksom*. Za razliku od relacijskog morfema (nastavka za oblik), koji mijenja oblik iste riječi (npr.: *ćelav*, *ćelav-a*, *ćelav-u*,...), sufiksom (tvorbenim nastavkom) od jedne riječi <lobija se nova (*ćelav-ost*, *ćetav-ac*, *ćelav-ko*). Sufiksi sami po sebi nemaju nikakva određenog sadržaja: pošto su vezani *morfemi*, tek u vezi s osnovom postaju nosioci tvorbenog značenja riječi. Sufiksi mogu biti *imenički* (-ak, -čić, -ica: *vještak*, *prozorčić*, *gohlbica*), *pridjevski* (-av, -zn, -sk'i: *pjegav*, *bdbln*, *školski*), *glagolski* (-a/ti/, -ava/ti/, -ira/til: *bacati*, *obećavati*, *lakirati*) i *priložni* (-ačke, -ice, -ke: *glavačke*, *primjerice*, *ležečke*). Novonastala riječ posredstvom sufiksa prelazi iz vrste riječi kojoj je pripadala osnova ishodišne riječi u neku drugu, npr. u vrstu imenica, pridjeva, glagola i priloga. Tako je, npr., tvorenica *školski* pridjev (imenska tvorbeni osnova *škol-* i pridjevski sufiks -*skl* daju novu riječ, koja pripada vrsti pridjeva), a tvorenica *glavačke* -prilog (imenska tvorbeni osnova *glav-* s priloškim sufiksom gradi novu riječ, koja ide u vrstu priloga).
- 394** Sufiksna tvorba najplodniji je tvorbeni način: najviše novih riječi u bosanskom jeziku nastaje od osnove i sufiksa (u tvorbi riječi sudjeluje blizu 800 sufiksa, od čega je oko 500 imeničkih, oko 150 pridjevskih, pedesetak glagolskih i dvadesetak priloških; prefiksa je desetak puta manje negoli sufiksa). Međutim, ne sudjeluju svi sufiksi podjednako u tvorbi novih riječi: jedni su *vrlo plodni*, tj. *produktivni* (-čić, -ić, -ka: *sinčić*, *bratić*, *novi-narka*), drugi *slabo plodni* (-urda, -cat, -čiti: *glavi7rda*, *novcat*, *cl'gančiti*), a treći *neplodni*, tj. *neproduktivni* (-av, -išav, -mjav: *nikčiv*, *golišav*, *suhonjav*).

Prefiksarno-sufiksalna tvorba

U *prefiksarno-sufiksalfnoj tvorbi* tvorbena znače P^* tvorenice istodobno se izražava i prefiksom i sufiksom. Prefiksarno-sufiksalfne tvorenice najčešće su u tvorbenoj vezi s prijedložno-padežnim izrazom (*p0dlaklica ---+ dio ruke od lakta do šake* /tj. ispod lakta/, *narukvica I narukvica ---+ nakit koji se nosi na ruci iznad šake, poimence ---+ po imenu spomenuti koga* isl.).

Svaka riječ koja sadrži prefiks i sufiks ne mora biti prefiksarno-sufiksalfna tvorenića: ukoliko je ishodišna riječ u tvorbi prefiksalfna tvorenića (npr.: *nepismen*), dobit ćemo sufiksalfnu tvorenicu (*nepismenost*).

395

Slaganje

Slaganje je tvorbeni način kojim od dviju riječi nastaje jedna **-složenića**. Između dvaju dijelova složeniće obično se nalazi *inte1jiks* (*spojnik*; najčešće je to o: *basn-o-pisac*, *brod-o-vlasnik*, *crn-o-oka*, *dug-o-kos*, *dug-o-nag*, *istočn-o-bosanskž*, *konj-o-kradica*, *nog-et*, *pet-o-gOdišnjica*, *rl'b-o-lov*, *zub-o-bolja*), ali ima složenića i bez interfiksa (*nulti inte1jiks*, *spojnik nula*, -0-: *Bosna.film*, *diihankesa*, *fotoapararat*, *raspikuća*).

396

Pritom je važna motivacića, tj. jesu li to dva "ravnopravna" pojma ili jedan jedin-stven, ili pak zavisna sintagma:

a) o **čistom slaganju** ili složenići koja nije tvorena sufiksalfnom tvorbom riječ je ukoliko složenicu čine dva "ravnopravna" pojma, npr. *književni +jezički > lmjl'ževno-je-zičkž*.

Ako je u drugom dijelu složeniće imenića kao samostalna riječ, npr. *vodoinstala-ter*, riječ je o imeničkoj složenići; ako je pridjev, npr. *glilhonijem* –o pridjevskoj; ako je prilog, npr. *katkad* –riječ je o složenom prilogu;

b) **složeno-sufiksalfna tvorba** jest ona u kojoj se uz interfiks upotrebljava još i sufiks. *Sufiksalfna* je *složenića*, npr., pridjev *knjl'ževnojezičkž*, koji je nastao od zavisne sin-tagme *mjiževni jezik*.

Sufiksalfne složeniće, također, mogu biti imeničke (npr. *debelokožac*), pridjevske (*srednjoškolsk f*), priloške (*danonoćna*) itd.

Polusloženiće su nepotpune složeniće; obje riječi čuvaju svoj naglasak i povezane su crticom, a prvi je član nepromjenljiv (*bajram-namaz*, *bosansko-tilrskž*, *četero-petero*, *tamo-amo*).

397

Srastanje

Srastanje je takva tvorba pri kojoj barem dvije osnovne riječi – zadržavajući u cijelosti svoju morfološku strukturu -srastaju u jednu; tako nastala riječ zove se **sraslica**;

398

(*dćin gilbžti* > *dangubiti*, *kalcij karbonat* > *kćilcljkarbonrlt*, *kućevliisnica* > *kućevlasnica*, *triko zvćinz* > *takozvanz*, *od malehna* > *odmalehna*, *na vPh* > *navrh*).

- 399 Napomena. Ukoliko je tvorenica u tvorbenoj vezi *sjednom riječju*, zove se izvedenica, a takav način tvorbe izvođenje (derivacija). Izvedenice su, dakle, riječi tvorene prefiksalsnom, sufiksalsnom i prefiksalsno-sufiksalsnom tvorbom. (Kao prefiksi pojavljuju se neki prijedlozi i riječce, ali u tvorenici nemaju ono značenje koje imaju u samostalnoj upotrebi /usp. prijedlog *o* i riječ *onizak*; prijedlog *na* i riječ *nag/i7h/*, te nema razloga izdvajati ih od izvedenica i tretirati ih složenicama.) Nova riječ nastaje tako što se tvorbenoj osnovi jedne riječi dodaje prefiks ili sufiks (odnosno, i prefiks i sufiks), tj., morfem koji sam po sebi nije riječ ni njezina osnova. *Složenice* – ione nastale čistim slaganjem ione nastale složeno-sufiksalsnom tvorbom (kao *ipolusloženice*) u tvorbenoj su vezi *sdiyema riječima*, a ovakav način tvorbe zove se slaganje (kompozicija). Dakle, dva su osnovna *tvorbena načina -izvođenje i slaganje*.

- 400 Složene skraćenice (*abrevijature* ili *akronimi*) tvore se od više riječi tako što se od svake riječi uzima ili počeh 10 slovo ili početni slog, odnosno glasovna skupina (na taj način skraćuju se višečlani nazivi). Postoje, dakle, dva osnovna i jedan mješoviti uzorak tvorbe:

a) *uzorak početnih slova* -skraćenice tvorene na ovaj način čitaju se ili kao glasovna cjelina, onako kako su napisane (*ANUBŽH*, gen. *ANUBiH-a* [anubih] – Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine; *MUP I Mup*, *MUP-a I Mupa* [mup] – Ministarstvo unutrašnjih poslova) -to *suglasovne složene skraćenice*; ili po imenima slova od kojih se sastoje (*PTT*, gen. *PTT-a* [petete] -Pošta, telegraf i telefon; *SAD*, gen. *SAD-a* [esade] -Sjedinjene Američke Države) -to *suslovne složene skraćenice*;

b) *s/ogavni uzorak*, npr.: *Na(rodni) ma(gacin)-NAMA I Nćtma*, gen. *NAMA-e I Name*;

c) *mješoviti uzorak*, npr.: *Fa(brika) mo(tora) S(arajevo) -FAMOS I Famos*, gen. *FAMOS-a I Famosa*.

Složene skraćenice imaju gramatički rod (ovaj *PTT*, ova *NAMA*); neke od njih imaju promjenu po padežima (*PTT*, *PTT-a*, *PTT-u*,...) i mogu sudjelovati u tvorbi (*Famos*, *Fbmosov*,...).

- 401 Poseban je tvorbeni način kategorijalna preobrazba (*konverzija* ili *transpozicija*). *Preobrazba* je prelazak jedne vrste riječi u drugu vrstu, pri čemu se mijenjaju gramatička obilježja osnovne riječi, ali nema promjene njenog glasovnog sastava: novodobljena riječ uzima gramatička obilježja one vrste riječi u koju stupa (v. § S 43).

Preobrazba dobija ime po vrsti riječi u koju se osnovna riječ preobražava; tako je:

a) *poimeničen je (supstantivizacija)* – preobrazba riječi u imenicu (*Udala se vrlo mlada /pridjev/ Naša mliida bila je sjetna /imenica/*. Na ovaj način nastala su imena mnogih zemalja i pokrajina: *Hi-vatska*, *Tilrska*, *Švedska*; *Koruška*...; potom imena mjesta: *Cerska*, *Srednje*, *Hiltovo*, *Visoko*,...; nadimci: *Bfzz*, *Stari*, *Žftz*,... te opće imenice *dobro*, *zlo* i dr.). Imenice nastale od pridjeva imaju dva tipa promjene: imensku (npr.: *bliigo*, *dobro*, *zlo*) i pridjevsku (npr.: *Hi-vatska*, *TUrsko* itd.).

b) **popridjevljenje** (*adjektivizacija*) - preobrazba riječi u pridjev (*Kuća je izgnjela* /glagolski pridjev radni/ *Izgnjela kuća* /pridjev/; - *Ovi su ćilimi tkani u Bosni* /glagolski pridjev trpni/ *Sviđaju mi se bosanski tkanz ćilimi više od onih iz Isfahana* /pridjev/; - *Liitajiići gradom,*,, /glagolski prilog sadašnji/ *Liitaji7ćz cirkus...* /pridjev/);

c) **popriloženje** (*adverbijalizacija*) - preobrazba riječi u prilog (*Bili su iznenađeni lijepimjz'itrom* /imenica/ *Otišli sujt'ltrom* /prilog/);

d) **povezničenje** (*konjunkcionalizacija*) - preobrazba riječi u veznik (*A gdje si dangubio?* /prilog/ *Ne idi gdje te nepozivaju* /veznik/);

e) **poprijedloženje** (*prepozicionalizacija*) - preobrazba riječi u prijedlog (*Udala e u daleko mjesto* /imenica/ *Došla je mjesto brata* /prijedlog/).

Napomena. Pri tvorbi riječi dolazi do različitih *glasovnih promjena*; tako, npr., u *buregdžija* (< *burek* + *-džija*) imamo jednačenje suglasnika po zvučnosti; u *dimašnja* (< *danas* + *-nja*) - jednačenje po mjestu tvorbe; u *rašćilpati* (< *rasčupati* < *raz* + *čupati*) - i jednačenje po zvučnosti i jednačenje po mjestu tvorbe; u *vrbaski* (< *Vrbas* + *-ski*) - gubljenje suglasnika; u *bešfiman* (< *beššwnan* < *besšwnan* < *bez* + *šuman*) - najprije jednačenje po zvučnosti, potom po mjestu tvorbe, a onda gubljenje suglasnika; u *cvijeće* (< *cvijet* + *-je*) - jotovanje; u *drzlžina* (< *drug* + *-ina*) - prvu palatalizaciju. Stoga je ponekad teško uočiti sastavne dijelove tvorbenih riječi.

402

PREFIKSALNA TVORBA

Prefiksalna tvorba imenica

403

Značeniske skupine	Prefiksi	Primjeri
Negiranje, suprotnost	a- anti- de- dis- 1- kontra- ne- protiv-/ protu-	asimetrija, ateizam anticiklon, antitijelo degradacija, destimulacija dishannonija, disproporcija imortalitet kontranapad, kontrarevolucija nebriga, neistina, nečovjek protivotrov / protuotrov, protivudar / protuudar
Imenice koje odriču istinitost značenju osnovne imenice	kvazi- nadri- nazovi- pseudo-	kvazipjesnik, kvaziumjetnik nadrihodža, nadrimajstor nazovibrat, nazoviposao pseudocivilizacija, pseudodemokracija
Imenice koje znače položaj, mjesto koje neko/ nešto zauzima	kontra- među- nad- pod- pred-	kontraadmiral, kontrabas međučin, međujelo, međustanica nadaslov; natporučnik, natkonobar podgrupa, podnaslov; potpredsjednik predgovor, predradnik; pretkomora

Značenjske skupine	Prefiksi	Primjeri
Imenice sa značenjem <i>sporedni</i> , <i>dru</i> , < i	nuz-	nuzzanimai* ; nusproizvod
Imenice sa značenjem <i>ponovno</i> , <i>obratno</i>	re-	reakcija, revitalizacija
Imenice s potvrđenim stvarnim značenjem osnovne imenice	po-	pomajka
Stupanj srodstva	pra- prapra- šukun-	pradjed, pramajka, praunuk prapradjed, prapraunuk šukundjed, šukununuk
Početnost, prvobitnost Imenice s djelimičnim, nepotpunim značenjem osnovne imenice	pra- ezik	Q18; Q.vjlc) pradomovina, praj
Socijativnost	ko- sa-/su- su-	koautor, kopilot sapatnik / supatnik, saradnik / suradnik sugrađanin, suvlasnik
Uvećanje	ekstra- super- ultra- vele-	ekstrakvalitet, ekstrazarada superzvijezda, supersila ultradesnica, ultrakolonij alizam velegrad, veleslalom

Prefiksalna tvorba pridjeva

Značenjske skupine	Prefiksi	Prim.ieri
Negacija i suprotnost	a- dis- 1- in- ne-	asocijalan, atipičan dishannoničan, disproporcionalan iracionalan, irelevantan indirektan, indiskretan neizreciv, neor, ganski, nesretan, neveseo
Samo prividno prisutno svojstvo	kvazi- nadri- nazovi- para- pseudo-	kvazidječiji, kvaziznanstven nadriduhovit, nadrivještački nazovimudar, nazoviuredan paranormalan pseudoklasičan, pseudosocijalan
Nepotpuno svojstvo	polu-	poludivlji, pohmag, polupismen
Pridjevske umanjnice	na- o- po- pri- pro- su-	nagluh, natruha omalehan, osrednji podugačak, postariji, povelik priglup, priprost pročelav, prohladan, prosijed sulud
Pridjevske uvećanice	hiper- nad- pre- super- ultra- vele- visoko-	hipennoderan, hiperosjetljiv nadjudski, nadnaravan prelijep, prekrasan, pretežak superbrz, superjak ultracrven, ultraljubičast velecijenjen, velečasni visokokaloričan, visokokvalificiran

Značenjske skupine	Prefiksi	Primjeri
Količina	bi- mono- multi- poli-	bipolaran monofazni multinacionalan, multilateralan polifunkcionalan
Pridjevi sa značenjem <i>za</i>	pro-	proislamski, prozapadni
Pridjevi sa značenjem <i>protiv</i>	anti-	antireligiozan
Mjesto	sub- trans-	subpolami; suptropski transkontinentalan, transsibirski
Vrijeme	novo-	novootvoren, novorođen

Prefiksalna tvorba glagola

Prefiksalna tvorba najplodniji je tvorbeni način u glagola: od većine glagola prefiksacijom se mogu tvoriti novi glagoli. Prefiksacijom redovito nastaju svršeni glagoli; perfektizacija imperfektivnih glagola najčešće se i vrši pomoću prefiksa (*govoriti -progovoriti, sjeći -presjeći*).

405

Značenje	Prefiksi	Primjeri
Završna svršenost	do- iz- mimo- na- nad- ob- od- pre- pn- pro- s- za-	doletjeti izići; iseliti mimoići naići nadletjeti obići odletjeti preletjeti prikovati proletjeti sići zaletjeti
Završna svršenost; rezultat	do- iz- o- po- pn- raz- sa- u- za-	dočekati izliječiti; iščerkati očistiti pomiriti pripitomiti razmekšati; rashladiti; raščistiti sagraditi ugasiti zašećeriti
Završna svršenost; suprotnost, nepovoljnost	na- pre- raz- uz- za-	nasjesti previdjeti razbacati; raseliti uzmaći zalutati, zabroiti (se)

Završna svršenost; obuhvaćanje	o- ob- pre- za-	ograditi obletjeti; opkoliti prekriti zagraditi
Završna svršenost; augmentativnost; maiorativnost	nad- pre-	nadrasti, nadvikati presoliti, prestići
Završna svršenost; deminutivnost	po- pn- pro-	popričati prileći prošetati
Završna svršenost; predviđanje	pred- pro-	predvidjeti prorēći
Završna svršenost; zauzeti mjesto, staviti u položaj	na- nad- pod- pn- za-	nabosti (se), nalijepiti nadviti (se) podmetnuti prilijepiti zalijepiti, zasjesti
Završna svršenost; pravac, kretanje	do- iz- od- pre- pn- pro- raz- s- u- uz- za-	dovesti izvesti odvesti prevesti privesti provesti razbacati sletjeti uvesti uzdići zavesti
Završna svršenost; zajednica	pn- o-	prikupiti (se) okupiti (se)
Početna svršenost, inkoativnost	na- po- pro- uz- za-	nagristi poletjeti propjevati uzletjeti zapjevati
Početna svršenost; učestalost, distributivnost	iz- po- na-	izbuditi porazbijati navozati se
Počehn svršenost; intenzivnost	raz- uz- za-	razigrati (se) uzbuditi (se) zamisliti (se)
Zajednica; durativnost	s- sa- su-	sjediniti se sastati se sudjelovati
Dobiti svojstvo	za-	zamomčiti se
Ponavljanje radnje s drugim rezultatom	pre- re-	prekrojiti reorganizirati
Poništenje radnje; odgovor na radnju	de- dis- od- raz-	demobilizirati diskvalificirati odgovoriti, odučiti razi ediniti, razvi enčati

Prefiksalna tvorba priloga

406

Prefiksi	Prim"eri
ne-	sretno → nesretno, moguće → nemoguće, veselo → neveselo
o-	lahko → olahko, srednje → osrednje
polu-	glasno → poluglasno, ozbiljno → poluožbiljno
pre-	daleko → predaleko, lijepo → prelijepo
prek(o)-	jučer → prekjučer / prekojučer, sutra → preksutra / <u>prekosutra</u>
pro-	hladno → prohladno
u-	desno → udesno, li·evo → uli·evo

SUFIKSALNA TVORBA

Sufiksalna tvorba imenica

407

Značenjske skupine	Sufiksi	Primjeri
Imenice za muške osobe: vršilac radnje	-(a)c -ač -ar -aš -džija -lč -lk -ist -l(a)c -n'ik -teli	glumac, kosac igrač, jahač, orač čuvar, kuhar harmonikaš, rukometaš buregdžija, kazandžija, nišandžija vodič carinik biciklist čitalac, mislilac, varilac izvoznik, potpisnik, radnik učitelj, upravitelj, voditelj
Imenice za muške osobe: nosilac osobine	-(a)c -ajlija -ak -an -aš -džija -lk -onja	pijanac, šaljivac brkajlija, dpgajlija čudak, prostak, veseljak glupan, ljepotan aferaš, bogataš galamdžija, hvaldžija, šaldžija dužnik, mučenik, sretnik glavanja, nosonja, žderonja
Imenice za muške osobe: pripadnik; sljedbenik	-(a)c -aš -ist	omladinac; preporodovac, veležovac logoraš, menzaš idealist, marksist
Imenice za muške osobe: titula; zvanje	-a	kadija, sudija
Imenice za muške osobe: rodbinski odnos; porijeklo	-ić	amidžić, bratić; kraljević

Imenice za ženske osobe	-a -ača -lca -ičina/ -ična -ićna/ -išna -inica -inja -ka -kinja -ulja -uša	supruga glupača, udavača kuharica bratičina / bratična, sestričina / sestrična daidžična / daidžišna amidžinica, daidžinica junakinja, pjesnikinja, vršnjakinja bolničarka, intelektualka sluškinja, strankinja; ropkinja mahnitulja klepetuša, mahaluša, plavuša
Imenice za muške i ženske osobe	-a -arija -čina -ica -ma -lica -lo -mca	budala ništarija drugarčina izdajica junačina varalica mazalo, piskarala skitnica
Etnici: etnička ili geografska pripadnost	-(a)c -ak -an(a)c -anin -čanin -ica -mJa -ka -kinja -lija -njak	Iranac, Bosanac; Hercegovac Livnjak, Tuzlak; Bošnjak Afrikanac, Amerikanac Ključanin; Evropljanin Prijedorčanin; Bratunčanin Mađarica, Njemica Bošnjakinja, Čehinja, Turkinja Bosanka, Slavenka Amautkinja, Romkinja Gračanlija, Maglajlija, Sarajlija istočnjak, zapadnjak
Imenice za životinje	-a -(a)c -an -onja -ov -ica -ka -lica -ulja -uša	gara, graha, šara sivac, vranac gušan, riđan rogonja, šaronja bjelov, garov, šarov grabljivica, lavica, otrovnica crvenka, rumenka nosilica, radilica rogulja, šarulja kreketuša, riđuša
Imenice za biljke	-(a)c -ača -ara -ica -ika -ulja	križanac, sijanac cvjetača, petrovača jajara mladica, sadnica ljutika, mlječika vlasulja

Imenice za stvari	- (a)c -ač -ača -aj - (a)k -alo -aljka -aš -etina -lca -lk -lljka -ma -ivo -ka -lica -lo	poklopac mjenjač, pokrivač, zatvarač brezovača, kuhača ležaj uložak gudalo, zubalo hvataljka, zviždaljka paprikaš bravetina, sretina dopisnica branik, zvonik cjediljka govedina; janjetina pletivo slamka čačkalica, preslica mjerilo, vozilo
Zbirne imenice	-ad -Je -stvo/ -tvo	burad, junad biserje, klasje slušateljstvo; svećenstvo; radništvo, vojništvo
Mjesne imenice	-ak -ana -ara -hana -lk -inja -lšte -llšte -mca -omca	mravinjak, zvjerinjak cigлана, solana, šećerana koksara, vunara, željezara; knjižara abdesthana, divanhana, musafirhana borik, šljivik, višnjik kuhinja bojište, kupusište, sajmište gradilište, igralište, odmaralište brijačnica, slastičarnica čekaonica, praonica, topionica
Apstraktne imenice	-ilo -ma -lšte -oća -ost -ota -otinja -stvo/ -tvo -ština/ -tina	ludilo, rumenilo, zelenilo brzina, svježina, šupljina gledište, motrište gluhoća, lahkoća, mehkoća grubost, nježnost, razboritost dobrota, ljepota, strahota bosotinja, golotinja prijateljstvo, novinarstvo; sektaštvo, zelenaštvo lukavština, prljavština; bezobraština, budalaština, siromaština
Radne imenice	-o -a -ačina -aj - (a)k -ancija	izvoz, otkup, prijenos, upis dopuna, ocjena, pretplata hvatačina, otimačina jecaj, uzdisaj; ispraćaj, izvještaj boravak, napredak, početak govorancija, tolerancija

Radne imenice	-anija -anJa -ava -ba -će -enje -ež -idba -Ja -nja -njava -nje	petljanija gluparija, koještarija pucnjava, tutnjava, zvonjava borba, naredba, tvorba; primjedba otkriće, dospijeće dojenje, sjedenje; zaprepaštenje drijemež, grabež, krpež plovdba, vršidba, ženidba izdaja, prodaja, udaja čežnja, gradnja, patnja, šutnja jurnjava, pucnjava, tučnjava ležanje, oranje, sazrijevanje, sjedenie
Ostale značenjske skupine: a) sredstvo kojim se vrši radnja b) plaćanja, porezi i takse c) dio cjeline d) govori, narječja	-ačka/ -aška -aljka -anna -ma -ma -mna -ica -ština	ljuljačka / ljuljaška klizaljka, štipaljka cestarina, poštarina, školarina najamnina, upisnina, zakupnina trećina, desetina, tridesetina stotnina, milijardnina ijekavica, ikavica, štokavica ijekavština, ikavština, štokavština
Imenice s obilježenim značenjem: deminutivi	-(a)k -ance -ašce -ca -ce -čić -čica -elj(a)k -ence -ešce -ica -ič(a)k -ić -ulj(a)k	cvijetak, listak; smiješak društvanje, okance gnjezdašće, mjestašće, sunašće krvca, riječca, stvarca, kćerca jezerce, zvonice; rebarce balkončić, prozorčić; golupčić; oraščić cjevčica, grančica, stvarčica brdeljak, puteljak burence, djetence, piłence djetešće, janješće, tjelešće glavica, klupica, svjećica; majčica kamičak, plamičak crvić, cvjetić, prstić; trbušić brežuljak, čovječuljak, momčuljak
Imenice s obilježenim značenjem: augmentativi	-čina -erma -eskara -ešina -etina -ina -ura -urda -urma -uskara -ušina -uština	lažovčina, šamarčina; lupeščina kućerina ljudeskara glavešina jametina, ribetina, torbetina svjetina, repina; junačina, trbušina djevojčura glavurda; nožurda kosurina, travurina; knjižurina babuskara orlušina barnština

Imenice s obilježenim značenjem: hipokoristici (imenice odmila)	-a	Fata, Zlata
	-co	brico
	-e	Fate, Sule
	-o	medo, Meho
	-1ca	Azrica, brica, Mehica
	-ja	lija
	-JO	VUJO
	-ka	seka, travka; Đulka, Rapka, Satka
	-ko	pospanko; Feko, Jasminka, Zlatka
	-le	brale
	-šo	dješo

Sufiksalna tvorba pridjeva

408

Značenjske skupine	Sufiksi	Primjeri
Opisni pridjevi s općim opisnim značenjem	-al(a)n -an -en -ev(a)n -ič(a)n -nat -6v(a)n	fizikalan, kontinentalan mirisan, suvišan leden, meden duševan, kućevan ekonomičan, realističan lisnat, travnat duhovan, mirovan
Opisni pridjevi koji znače sličnost	-ast	budalast, loptast, narandžast, trbušast
Opisni pridjevi koji znače <i>imati što</i> u obilju	-at -av -evit -IV -ljiv -ovit	plećat, krilat dlakav, pjegav krševit, žuljevit milostiv, pljesniv brižljiv; crvljiv brdovit, šumovit
Opisni pridjevi koji znače mogućnost, sklonost	-(a)k -iv -ljiv	gibak, pitak izbrojiv, rješiv brbljiv, šutljiv
Pridjevi koji znače svojstvo vezano uz glagolsku radnju ili odnos prema radnji	-av -ačI	drhtav, krivudav; brijači, kupači, pisači, šivači
Pojačani pridjevi	-cat	cielcat, novcat, puncat
Pridjevske umanjnice	-ač(a)k -ah(a)n -aš(a)n -eh(a)n -eš(a)n -ičast -kast -uljast -UnJaV -uškast	punačak, slabačak bljeđahan, lagahan, mladažahan, živahan punašan, slabašan malehan malešan bjeličast, plavičast crnkast, svilenkast duguljast bljedunjav, slabunjav debeljuškast, ljepuškast

Vremenski i mjesni pridjevi	-ašnjI -njI -šnjI	jučerašnji, skorašnji subotnji, večernji nekadašnji, sutrašnji
Prisvojni pridjevi	-ačkI -anI -enI -evljev -evnI -evskI -ičkI -ijI -In -inskI -injI -jI/-I -ljev -ov -ovljev -6vnI -ovskI -nI -skI/-kI	žepački groždani, zvjezdani kazneni, zdravstveni muževljev književni kneževski, kraljevski realistički, turistički koziji, čovječiji sestrin, Azrin majčinski, sestinski pčelinji, zvjerinji labuđi, pileći, riblji Čehovljev, Turgenjev begov, bratov, brezov, Dervišov bratovljev, sinovljev glasovni, mirovni, zvukovni begovski, djedovski državni, govorni, padežni bajramski, gradski, školski; junački

Sufiksalna tvorba glagola

Tvorba glagola od glagola (s razlikom u vidu)

409

a) *Imperfektizacija* pomoću sufiksa

Perfektivni la ol	Sufiksi	Imperfektivni glagol
pasti (pad-oh)	-o- : -a-	padati (pad-a-h)
pomoći (pomog-oh)		pomagati (pomag-a-h)
dići (dig-oh)		dizati (diz-a-h)
odsjeći (odsjek-ah)		odsijecati (odsijec-a-h)
baciti (bac-i-h)	+ : -a-	bacati (bac-a-h)
ispovjediti (ispovjed-i-h)		ispovijedati (ispovijed-a-h)
sjetiti (sjet-i-h)		sjećati (sjeć-a-h)
skočiti (skoč-i-h)		skakati (skak-a-h)
predvid·eti redvid··e-h	-e- : -a-	predvidati (predvid-a-h)
obećati (obeć-a-h)	-a- : -ava-	obećavati (obeć-ava-h)
odobriti (odobr-i-h)	+ : -ava-	odobravati (odobr-ava-h)
s·asiti s·as-i-h		spašavati (spaš-ava-h)
sjesti (sjed-oh)	-o- : -i-	sjediti (sjed-i-h)

Perfektivni la ol	Sufiksi	Imperfektivni glagol
kazati (kaz-a-h)	-a- : -iva-	kazivati (kaz-iva-h)
noćiti (noć-i-h)	+ : -iva-	noćivati (noć-iva-h)
posjetiti (posjet-i-h)		posjećivati (posjeć-iva-h)
darovati dar-ova-h)	-ova- : -iva-	darivati (dar-iva-h)
dobiti (dobi-h)	-o- : -ja-	dobijati (dobi-ja-h)
is iti is i-h)		ispijati (ispi-ja-h)
kupiti (kup-i-h)	-i- : -ova-	kupovati (kup-ova-h)
dobiti (dobi-h)	-o- : -va-	dobivati (dobi-va-h)
sa or'eti (sagor-e-h)	-e- : -i-e-va-	sagorijevati (sagor-ije-va-h)

b) *Perfektizacija* pomoću sufiksa

410

Perfektizacija imperfektivnih glagola vrši se pomoću prefiksa (najčešće), ali i pomoću sufiksa (rijetko). Svršeni glagoli tvore se od nesvršenih sufiksom *-nu-*; nesvršeni imaju sufiks *-a-*: *kucati -kile-nu-tž*, *lupati -lilp-nu-tž*, *vikati -vik-nu-tž* itd.

Tvorba glagola od glagola (bez razlike u vidu)

Sufiksalsnom tvorbom od osnovnih nesvršenih i dvovidnih glagola mogu nastati novi nesvršeni glagoli. Tako, npr., sufiksima *-iva(ti)*, *-ava(ti)* nastaju *učestali glagoli* (*iterativizacija*): *iskakati > iskakivati*, *noćiti > noćivati*; *ručati > ručavati*.

411

Sufiksalsnom tvorbom bez razlike u vidu nastaju i *deminutivni i pejorativni glagoli*.

a) Tvorba *deminutivnih* glagola

412

Sufiksi	Prim.ieri
-aka(ti)	ljubakati, tužakati (se), vozakati (se)
-ika(ti)	vozikati (se)
-jaka(ti)	moljakati (se), seliakati (se)
-kara(ti)	trčkarati
-ka(ti)	bockati, govorkati, grickati, kaskati, pipkati, smješkatati (se)
-keta(ti)	pucketati, šušketati
-kiva(ti)	osluškvati, prisluškvati, zadirkvati, zapitkvati
-nu(ti)	cjepnuti, dremnuti
-uca(ti)	kašljucati, svjetlucati
-ucka(ti)	dremuckati, pijuckati, pjevuckati, raduckati, sviruckati
-ulji(ti)	pjevuljiti, smjehuljiti (se)
-uši(ti)	pjenušiti (se), pjevušiti
-uška(ti)	liuljuškati (se), valjuškati
-uta(ti)	skakutati, šaputati, škriputati

b) Tvorba *pejorativnih* glagola

413

Pejorativni glagoli tvore se sufiksima *-ara(tž)*, *ata(ti)*, *-eta(ti)*, *-isa(ti)*, *-kara(ti)*, *-usa(ti)*: *mlatarati*, *vucarati (se)*; *klimatati*, *!omatati*; *lupetati*; *hvalisati (se)*; *piskaratž*; *dr-mi{sati (se)}*.

414 Tvorba glagola od imenica

Značen.1e	Imenica	Sufiks	Glagol
Radnja, stanje, zbivanje u vezi sa značenjem imenice u osnovi	cvijet, hrđa, komad jež, ribar muzika rezerva apel bol, vid bol, glad, put	-a- -1- -ira- -ira-/-isa- -ira-/-ova- -je- -ova-	cvjetati, hrđati, komadati ježiti se, ribariti muzicirati rezervirati / rezervisati apelirati / apelovati boljeti, vidjeti bolovati, gladovati, putovati
Dobiti, dobijati ili dati, davati osobinu	čelik Slaven stepen	-1- -ira-/-ova- -ova-	čeličiti (se) slavenizirati (se) / slavenizovati (se) stepenovati
Biti, postajati ono što kazuje imenica	ban, gazda car	-ova-/ (-eva)	banovati, gazdovati carevati / carovati
Provoditi vrijeme	noć, zima pauza dan, ljeto	-1- -1ra- -ova-	noćiti, zimiti pauzirati danovati, ljetovati
Biti sredstvo radnje	lopta, šiba, veslo kajmak, šećer, zlato lak ruka	-a- -1- -ira-/-ova- -ova-	loptati, šibati, veslati kajmačiti, šećeriti, zlatiti lakirati / lakovati rukovati se
Biti objekt radnje	užina, večera sir	-a- -1-	užinati, večerati siriti

415 Tvorba glagola od pridjeva

Značenje	Pridjev	Sufiks	Glagol
Dobijati osobinu koju kazuje pridjev u osnovi	mehak, težak bijel, crven, star, žut	-a- -je-	mekšati, težati bijeljeti, crvenjeti, starjeti, žutjeti
Dati, davati osobinu	bijel, crven, kiseo	-i-	bijeliti, crveniti, kiseliti
Pokazivati osobinu; ponašati se tako	div(a)lj lud	-a- -ova-	divljati ludovati
Zivjeti tako	sirot	-ova-	sirotovati

416 Tvorba glagola od ostalih vrsta riječi

Glagoli se ijeđetvore od ostalih vrsta riječi:

- a) *zamjenice* su u osnovi glagola *tikati* (sufiks -a-); *n'iti*, *svojiti*, *usvojiti* (sufiks -i-);
- b) *brojevi* su u osnovi glagola *devetati* (sufiks -a-); *devetiti se*, *dvojiti*, *odvjiti* (sufiks -i-); *desetkovati* (sufiks -kova-);

c) *prilozi* su u osnovi glagola *protiviti se* (sufiks *-i-*); *opetovati*, *napredovati*, *nazadovati* (sufiks *-ova-*);

d) *uzvici* su u osnovi glagola *bljati*, *kilcati*, *mtllwti* (sufiks *-a-*; ovakvi glagoli označavaju ponavljanje ili oponašanje zvukova); *lilpkati*, *praskati*, *šilškati* (sufiks *-ka-*, koji unosi i značenje umanjivanja; ovakvi glagoli označavaju ponavljanje trenutnih radnji); *cihwti*, *kiicnuti*, *s1knuti* (sufiks *-nu-*; ovo su trenutno-svršeni glagoli, označavaju jednokratne radnje).

Sufiksalna tvorba priloga

Prilozi se tvore različitim sufiksima od imenica, pridjeva, brojeva, glagolskih pridjeva i od drugih priloga.

417

Sufiksi	Prim_jeri
-ačke	glava ---+ glavačke
-(a)k	deset ---+ desetak, pedeset ---+ pedesetak
-ce	doslovno ---+ doslovce, uzastopno --> uzastopce
-ice	časom ---+ časomice, kradom ---+ kradomice; prim_jer ---+ prim_jerice
-imice	hrpa ---+ hrpimice, mjesto ---+ mjestimice
-ke/-ki	ležeći ---+ ležečke, sjedeći ---+ sjedečke / sjedečki
-o/-e	lijep ---+ lijepo, sretan ---+ sretno; vruć ---+ vruće; prvi ---+ prvo; treći ---+ treće

PREFIKSALNO-SUFIKSALNA TVORBA

Prefiksarno-sufiksalna tvorba nije plodna kao prefiksalna i sufiksalna. Tom tvorbom nastaju imenice, pridjevi, glagoli i prilozi.

418

1. U prefiksarno-sufiksaloj tvorbi *imenica* sudjeluje nekoliko prefiksa (*bez-*, *do-*, *na-*, *nad-*, *niz-*, *o-*, *po-*, *pod-*, *pri-*, *uz-*) te različiti sufiksi (*-/a/c*, *-laik*, *-ar*, *-aš*, *-bina*, *-ica*, *-ina*, *-nžk*, *-vica* i dr.): *beznade*, *bezvjerac*, *besposličar*, *bezemljaš*, *dovratak*, *naprstak*, *narukvica* i *narukvica*, *nausnica*, *nli.tkoljenica*, *n'izbrdica*, *ovratnzk*, *pomodar*, *posmrče*, *povjetarac*, *popudbina*, *poprsje*, *podlaktica*, *priglavak*, *ilzglčivlje* itd.

419

2. U prefiksarno-sufiksaloj tvorbi *pridjeva* sudjeluje više prefiksa (*bez-*, *do-*, *ispod-*, *iza-*, *izvan-*, *među-*, *nad-*, *niz-*, *po-*, *pod-*, *poslU e-*, *pred-*, *preko-*, *pri-*, *prU e-*, *protiv-* i *protu-*, *unutar-*, *uz-*, *van-*, *za-* i dr.), a najčešći su sufiksi *-(a)n*, *-nf*, *-skf*, *-O*: *bezglasan*, *besh-ajan*, *bezimen*, *bezosjećajan*, *doušnf*, *ispodbje!iišničk f*, *ispotr6sječnf*, *izakillisnf*, *izvanškolskf*, *međudi-žiivnf*, *međugradski*, *nadgrobniž*, *nadzemaljski*, *nizvodnf*, *pomorsk f*, *podvelešk f*, *posl(jeratn f*, *predškolsk f*, *prekookeiinsk f*, *prigradski*, *prl'jeratn f*, *protiVJ ječan* i *proti!1ječan*, *ltnutarmuslimiinsk f*, *ltzvodnf*, *vansudskf*, *zagrobniž* itd.

420

- 421 3. U prefiksarno-sufiksnoj tvorbi *glagola* sudjeluju prefiksi *o-*, *ob-*, *po-*, *pod-*, *pre-*, *u-* i sufixi *-a(ti)*, *-i(ti)*, *-je(ti)*, *-nu(ti)*: *ogluhnuti*, *opametiti*, *onemoćati*, *obnažiti*, *obznani*, *pogospoditi se*, *poseljačiti*, *podbočiti (se)*, *podbraditi*, *podrepiti (se)*, *preinačiti (se)*, *upropastiti*, *upozoriti*, *ustoličiti* itd. S dva prefiksa (*o-* i *bez-*) složeni su glagoli *obezglaviti*, *obezvrijediti*, *obešćastiti*, *obešetiti* i sl. Prefiksom *o-* načinjena je i nekoliko glagola od negiranih pridjeva: *onemogućiti*, *oneraspo!* *Ožiti (se)* i dr.
- 422 4. U prefiksarno-sufiksnoj tvorbi *priloga* sudjeluju različiti prijedložno-padežni izrazi (prijedlog + imenica; u tvorbenom procesu prijedlog postaje prefiks, npr.: *na glavi* + *-ce* → *na glavce*) i sufixi *-ce*, *-ice*, *-ke*, *-uške*: *postrance*; *nl'zbrdice*, *ustopice*, *uzbrdice*; *pobočke*, *potrbuške*; *poleduške* itd.

SLAGANJE

Imeničke složenice

- 423 Imeničke složenice mogu biti *nesufiksne* (u drugom dijelu imaju *samostalnu imenicu*, npr. *r'ibo/Ov*, ili sadrže *vezani leksički morfem*, npr. *fotoaparat*, *akcento/Ogija*, *diskoteka*; ovdje je riječ o *čistom slaganju*) i *sufiksne* (drugi je dio složenice s nultim ili kojim drugim sufixom, npr. *vjetr-o-bran-e*, *posl-o-dav-ac*; riječ je o *složeno-sufiksnoj tvorbi*).

Nesufiksne složenice

- 424 Nesufiksne složenice obuhvaćaju dva *tvorbena tipa* (tj., dva niza riječi tvorenih na isti način, pomoću istog tvorbenog sredstva):

a) tvorbeni tip s interfiksom (spojnikom) *-o-* (npr. *roman-o-pisac*);

b) tvorbeni tip bez interfiksa (tj., s interfiksom *-o-* ili s nultim spojnikom: *duhan-0-kesa* - *duhankesa*, *foto-0-aparat* - *fotoaparat*).

Prvi dio složenice konkretizira značenje drugog, temeljnog dijela, određuje ga (npr. u *fotoaparat* ili u *radioaparat* prvi dio kazuje kakav aparat; u *cestogradnja*, *mostogradnja* - kazuje kakva gradnja).

- 425 *Složenice s interfiksom -o-* u prvom dijelu mogu imati:

a) *imeničku osnovu* (*basnopolisac*, *bratoubistvo*, *kitolovac*, *r'ibolov*, *strahopoštovanje*, *tunelogradnja*, *vodokotlić*);

b) *pridjevsku osnovu* (*niskogradnja*, *novogradnja*, *visokogradnja*);

c) *brojnu osnovu* (*prvob6rac*, *prvomilč'en'ik*);

d) *zamjeničku osnovu* (*samoodbrana*, *samopouzdanje*, *samouništavanje*).

- 426 Najčešće je imenička osnova u prvom dijelu složenica s interfiksom *-o-* i s *veza-* *nim leksičkim morfemom* u drugom dijelu. U prvom dijelu tih složenica rijetke su domaće

osnove, a vezani morfemi u dmgom dijelu uglavnom potječu iz latinskog ili grčkog jezika (najčešći su: *-bus*, *-drom*, *-ftl*, *-fob*, *jobija*, *-grčfžja*, *-gram*, *-logija*, *-miin*, *-skop*, *-teka*):

- šinobus* (motorni voz, "autobus na šinama");
- raketodrom* (uzletište za rakete);
- jilmofil* (onaj koji voli film, kino);
- filmofob* (onaj koji mrzi film, kino);
- germana/objia* (mržnja prema Gennanima);
- okeanografija* (nauka o poznavanju mora);
- rendgenogram* (snimak rendgenskog nalaza);
- mmfolOgija* (nauka o oblicima);
- germanomiin* (pretjerani ljubitelj Germana);
- magnetoskop* (naprava za snimanje i reprodukciju televizijskog programa na magnetnoj traci);
- filmoteka* (zbirka filmova).

Složenice s interfiksom -a- mogu imati:

427

- a) leksem u dmgom dijelu (*dill1ankesa*, *rOđendiin*);
- b) vezani leksički morfem u dmgom dijelu (*Zenicatrans*);
- c) vezani leksički morfem u prvom dijelu (taj je morfem na o: *aerolinija*, *autoindustrija*, *d'z'skoklitb*, *elektroindiistrija*, *jizioterapija*, *fotoaparat*, *hemodijaliza*, *hidroizolacija*, *mikroorganizam*, *narkoterapija*, *pirotehnika*, *psihoanaliza*, *radioprijenos*, *sociolingvistika*, *videozapis*);
- d) vezani leksički morfem u oba dijela (*diskoteka*, *aerodrom*).

Sifiksalne složenice

Imenice složeno-sufiksalne tvorbe mogu imati nulti sufiks (-a) ili koji dmgi (-/a/c, -ač, -aš, -ica, -ka, -stvo). Dvije se osnove povezuju interfiksom -o- ili -a-. U prvom je dijelu najčešće imenička, a u dmgom glagolska osnova: *biljožder*, *čovjekoljubac*, *gostoprilstvo*, *ljudožder*, *nogomet*, *kamenolom*, *ld'sobriin*, *konjokradica*, *poslodavac*, *ugljeno-kop*; ali se susreću i dmge osnove: *četverosjed*, *diilekovod*, *srednjoškolic* itd.

428

Pridjevske složenice

Nesufiksalne složenice

Pridjevi nastali čistim slaganjem imaju interfiks -o- i samostalan pridjev u dmgom (odnosno, završnom) dijelu. Dije se u dvije skupine:

429

- a) češći su oni u kojih dijelovi zadržavaju akcenatsku samostalnost; mogu biti motivirani većim brojem pridjeva, a između dijelova tako složenih pridjeva piše se crtica (*cfn ibijel*---**dno-bijel*; *književnž ijezičkž*---**književno-jezičkž*, *bosanskžitiirskl*---**bosansko-tiirskf*, *bosanskf*, *engleskž injemačkž*---**bosansko-engesko-njemačkž*);

b) ijeđi su oni koji imaju zajednički naglasak i pišu se bez crtice (*gh"thonijem, samnikao*).

Sujiksalne složenice

- 430** Sufiksarne pridjevske složenice u tvorbenoj su vezi s dvočlanim i značenjski nedjeljivim pojmom (*istočna Bosna istočnobosansk f, književnŹjezik h1}iževnojezički, sred-11}a škola srednjoškolski*) ili s dvjema riječima u odnosu sintaksičke zavisnosti (*dilgžh nogu dugonog, hatkog vijeka kratkovjek, plave kose plavokos*).

Tako složeni pridjevi mogu imati:

a) nulti sufiks (-0); u prvom dijelu imaju pridjevsku, a u drugom najčešće imeničku osnovu (npr.: *dugovjek, crnokos*); ili

b) koji drugi sufiks (*-aln, -iv, 11}f, -skž i dr.*); u prvom dijelu imaju imeničku, pridjevsku, prilošku, brojnu ili zamjeničku, a u drugom dijelu glagolsku ili imeničku osnovu (npr.: *dugovječan, pravdoljilbiv, četverogodiš11}f, ovogodiš11}f, višegodišnjf, novogradskl*).

Priloške složenice

- 431** *Priloške složenice* nisu česte (nesufiksarne su, npr.: *gdjegdje, katkada*, a sufiksarne četveronoške, *dllnonočno, stranputice*); češće su *priloške sraslice* (*dogodine, odoka, odmalehna I Odmalehna, nllidesetero, tripilt, zaiihar,...*).

TVORBENE ODLIKE OSTALIH VRSTA RIJEČI

- 432** Pojedine zamjenice, brojevi, prijedlozi, veznici i riječce također nastaju izvođenjem ili slaganjem.

Zan1}enice se mogu tvoriti od prijedloga, veznika, riječca i samih zamjenica u drugom dijelu: *'iko, 'išta, 'ikakav, n'iko, n'išta, n'ikakav, pokoji, ponekl, kogod, štogod* idr.

Brojevi kao *dvadeset, trideset, osamdeset, dvjesta, trl'sta, osamsto* i dr. tvore se slaganjem brojeva (*dva + deset > dvadeset*). Slaganjem su nastali i brojevi *jedanaest, dvanaest, ...devetnaest*.

Prijedlozi kao *ispod, iznad* nastali su slaganjem dvaju prijedloga (*iz + nad > 'iznad*); srašćivanjem prijedloga i imenice nastali su složeni prijedlozi *povrh, uvrh, nakraj, potkraj* i dr. (*po + vrh > povrh*).

Veznici također mogu nastati slaganjem dvaju veznika ili veznika i riječce li: *iako, akoli, kadli, kamoli* itd.

Riječce kao *možda, valjda* u prvom dijelu imaju glagolsku osnovu (*može da, valja da*), a u drugom potvrdnu riječcu *da*; srastanjem prijedloga *do* i genitivnog oblika *diiše* nastala je riječca *doduše*.

SINTAKSA

POJAM I PREDMET SINTAKSE

Naziv sintaksa potječe od grčke riječi *syntaksis* ("slaganje, uređivanje": *syn* = sa, zajedno; *taksi*: = red, raspored) i označava dio gramatike koji izučava sintaksičko ustrojstvo jezika, tj. sveukupnost funkcija sintaksičkih jedinica, međusobnih odnosa i veza među njima.

Najmanja je sintaksička jedinica riječ. Nizanjem riječi nastaju veće sintaksičke jedinice – sintagma, rečenica i vezani tekst. Bilo kakvo nizanje riječi kao najmanjih sintaksičkih jedinica, međutim, ne dovodi nužno do oblikovanja većih sintaksičkih jedinica, isto kao što bilo koji niz fonema nije nužno morfema, niti je bilo koji niz morfema nužno leksema. Riječi se u jeziku nižu i izgrađuju veće sintaksičke jedinice po strogo utvrđenim pravilima. Zadatak je sintakse da istraži principe i pravila po kojima se riječi slažu u nizove što ih sintaksa raspoznaje kao jedinice svoje analize. Podrncje je sintakse, dakle, s jedne strane omeđeno riječju, a s druge vezanim tekstom. Sintaksu, pritom, zanima i strukturni i značenjski plan jedinica kojima se bavi.

Središnje mjesto u sintaksi zauzima rečenica. Ona je osnovna sintaksička jedinica. Rečenicama govornik sugovorniku prenosi potpunu (zaokruženu) obavijest, npr.:

(1) *Ibrahim čita knjigu.*

Uočljivi relativno samostalni dijelovi cjelovite obavijesti u ovoj su rečenici predstavljeni riječima: *Ibrahim*, *čitati* i *knjiga*. Riječi se u rečenicu uvršćuju po određenim pravilima u kojima dolaze do izražaja njihovi međusobni odnosi. Tako je u ovoj rečenici riječ *čita* u izravnoj vezi s riječima *Ibrahim* i *knjigu* (usp.: *Ibrahim čita*; *čita knjigu*). U isto vrijeme, ne postoji izravna veza između riječi *Ibrahim* i *knjigu*; veza je među njima posredna i uspostavlja se tek preko riječi *čita*.

Želeći proizvesti navedenu rečenicu, govornik sukladno zahtjevima konkretnoga govornog čina i karakteru obavijesti koju želi prenijeti - bira glagol *čitati* u obliku 3. lica jednine prezenta (*čita*), kako bi označio proces o kojem želi izvijestiti. Izbor ličnoga glagolskog oblika nužan je da bi se ova rečenica uopće mogla ustrojiti. Usto, za prijenos potpune obavijesti nužno je još kazati KO čita i ŠTA čita. Stoga, kad je izabran oblik *čita*, on zahtijeva da se imenica *Ibrahim* ostvari u gramatičkom obliku nominativa jednine (*Ibrahim*), a imenica *knjiga* u gramatičkom obliku akuzativa jednine (*knjigu*). Tako dolazi do uobličjenja govornicima bosanskoga jezika prihvatljive rečenice: *Ibrahim čita knjigu*, a ne jedinice koju oni ne bi mogli prepoznati kao rečenicu: **Ibrahima čita knjigom*; **Ibrahimu čita knjizi* isl.

Ovako dobivena rečenica može se proširiti još kojim članom, npr.:

(2) *Ibrahim čita zanimljivu knjigu.*

SINTAKSIČKE JEDINICE

Riječ

Riječ je minimalna jedinica sintaksičke analize. To znači da se u sintaksi riječ smatra sintaksičkom jedinicom čiji nijedan dio nije sintaksička jedinica. Zato se kaže da je riječ donja granica sintakse. 10

Uzimajući u obzir sposobnost riječi da popune pozicije unutar rečeničnog ush ojstva, sve se riječi mogu podijeliti na punoznačne (autosemantične) i nepunoznačne (sinseman- tične). One riječi koje samostalno mogu popuniti jednu ili više pozicija unutar rečeničnog ush ojstva nazivaju se punoznačnim, a one koje to ne mogu nazivaju se nepunoznačnim. Ova je podjela izuzetno važna jer omogućuje da se razlikuju riječi koje same mogu biti *rečenič- ni konstituenti* od onih koje to ne mogu biti. Stoga se punoznačne riječi zovu i konstituen- tskim riječima, a nepunoznačne pomoćnim. 11

Punoznačne riječi

Punoznačne riječi čine *otvoreni skup jedinica*. Takav se skup odlikuje općenitim svojstvima: doživljava relativno brze promjene u broju elemenata i raspolaže brojnim mogućnostima zamjene elemenata. Sve jedinice ovog skupa nosioci su leksičkog značenja. 12

U punoznačne riječi ubrajaju se: imenice, glagoli, pridjevi, brojevi, zamjenice i prilozi. Riječi koje pripadaju ovim kategorijama mogu same popuniti jednu ili više pozicija unutar rečeničnog ustrojstva, bilo da se radi o *samostalnim (osnovnim) rečeničnim članovima* (predikat, subjekt, objekt i adverbijalna odredba) ili *nesamostalnim (dodatnim) rečeničnim članovima* (atribut i apozicija). 13

Vrsta sintaksičke pozicije u rečeničnom ustroju, na jednoj, i morfološka vrsta riječi, na drugoj strani, ne stoje, međutim, u jednosmjernom odnosu. To znači da pojedine vrste riječi nisu predodređene da popunjavaju pojedine sintaksičke pozicije u rečenici. Ne postoji, dakle, nužno odnos: pojedina morfološka vrsta riječi → pojedina sintaksička funkcija. Pa ipak, neke su riječi zahvaljujući svojim leksičkim i gramatičkim svojstvima pogodne da popune pojedine pozicije unutar rečeničnog ustrojstva (lični glagolski oblik, npr., poziciju predikata, imenica poziciju subjekta ili objekta, pridjev poziciju atributa i sl.). Tako se na osnovi sličnosti svojih sintaksičkih svojstava sve punoznačne riječi mogu svrstati u četiri sintaksičke kategorije riječi: 14

- a) SUPSTANTIVNE ili imeničke (oznaka: S)
- b) VERBALNE ili glagolske (oznaka: V)
- c) ADJEKTIVNE ili pridjevske (oznaka: A)
- d) ADVERBIJALNE ili priložne (oznaka: ADV)

Riječi koje pripadaju pojedinoj od ovih kategorija odlikuju se sličnošću svojih gramatičkih osobina te svojih osnovnih (primarnih) i dodatnih (sekundarnih) funkcija u reče-

nici. Razlika između osnovnih i dodatnih funkcija sintaksičkih kategorija riječi temelji se na relativnoj učestalosti s kojom one popunjavaju pojedine pozicije unutar rečeničnog ustrojstva.

- 15 U supstantivnu kategoriju riječi spadaju imenice, imeničke zamjenice (v. § M 184-185 i 187-189) i brojevi koji se dekliniraju slično imenicama (brojne imenice te zbirni brojevi kad se dekliniraju; v. § M 210, 225 i 219-221). Osnovna je sintaksička funkcija ove kategorije riječi da popunjava pozicije:

a) subjekta:

Mati nije dugo oklijevala. (EMZ)

Svako je sam na rubu noći.... (BAP)

Obje su šutke pošle prema peći. (JMS)

b) objekta:

Valjalo bi kakav kafez načiniti. (EČL)

Zatekao sam ih u razgovoru. (MSD)

Oboje su ih ukopali na Alifakovcu. (NST)

- 16 Dodatna je sintaksička funkcija supstantivne kategorije riječi da popunjava pozicije:

a) atributa:

U hladu palminjaka drijemaju carski evnusi. (HHK)

b) apozicije:

Onaj Ramiz, student, svašta govori u džamiji. (MST)

c) adverbijalnih odredbi:

Sokakomje letjela prašina... (ZDP)

d) leksičkog jezgra imenskog predikata:

Tabutje samar, a mi smojahači. (DŽLD)

Usto, supstantivne riječi mogu biti i dopuna pridjevima:

Svjestan sam dogovora i tvoja riječ jeste riječ opuštanja. (NIU)

te prilozima:

Teško tebi, teško tebi, i opet teško tebi! (MSD)

- 17 Verbalnu kategoriju riječi čine glagoli. Po svojim gramatičkim i funkcionalnim svojstvima razlikuju se lični (finitni) glagolski oblici (*verbum finitum*; oznaka: VF) od neličnih (infinitnih) glagolskih oblika (*verbum infinitum*; oznaka: VIF; v. § M 216).

Lični glagolski oblici (prosti i složeni) unutar rečeničnog ustrojstva popunjavaju poziciju predikata. To je ujedno i osnovna sintaksička funkcija verbalne kategorije riječi:

Kada listarost prepoznaju životinje? (BAP)

Medna roso, gdje si zimovala? (SSM)

Zemlja je smrtnim sjemenom posijana ... (MDK)

Nelični glagolski oblici u rečenici mogu imati različite funkcije:

18

a) subjekta:

Zabavno je putovati. (razg.)

b) dopune glagolima:

Na Istoku se spomenik ne može uvijek vidjeti cio. (ZDŽP)

c) dopune pridjevima:

Bili smo spremni ići do kraja. (razg.)

d) adverbijalne odredbe:

Umorih se ruže trgajući, I dan izgubih dragog čekajući. (SSM)

U adjektivnu kategoriju riječi spadaju pridjevi (uključujući i kategorijalno preobražene glagolske pridjeve i glagolske priloge; v. § S 43), pridjevske zamjenice (v. § M 184, 186 i 190-193) i brojevi koji se dekliniraju slično pridjevskim zamjenicama (redni brojevi, brojni pridjevi, glavni broj *jedan* te brojevi od *dva* do *četiri*, kad se dekliniraju, i brojevi složeni s njima; v. § M 216, 224 i 210-215). Osnovna je sintaksička funkcija ove kategorije riječi da popunjava poziciju atributa:

19

*Tu mladu i dragu ženu pamtio je i grešnom mišlju
i blagorodnom zahvalnošću.* (DSH)

Na Malikovom licu zapažam neobičnu mijenu. (NIU)

Zavaljen na terasi hotela pio sam četvrtu šolju zelenog mirisavog čaja... (ZDŽP)

Osim toga adjektivne riječi mogu biti i leksičko jezgro imenskog predikata:

20

I soba je prazna. (ASS)

U adverbijalnu kategoriju riječi spadaju prilozi i nepromjenjivi brojevi (kao i promjenjivi brojevi kad izgube svojstvo promjene). Osnovna je sintaksička funkcija ove kategorije riječi da popunjava poziciju adverbijalnih odredbi:

21

Otuda je dolazio miris somuna i pržene jetre... (AID)

Mlado sunce se nenadano iskrađe od nas. (MDK)

Jednom je bila duša - nije bilo tijela. (DŽLD)

Sjedio je nepojmljivo miran... (MSD)

Osim toga adverbijalne riječi mogu popuniti pozicije:

22

a) leksičkog jezgra imenskog predikata:

Lijevo su bugarske pogranične karaule... (ZDŽP)

b) atributa:

Bio je posljednji ostatak navike izvana, posljednja preostala riječ. (MSD)

a u sklopu vezanih sintagmi (v. § S 72-74) i pozicije:

e) subjekta:

Pet igrača ostalo je uzaleđu. (razg.)

g) objekta:

Usudujem se preporučiti nekoliko istina neophodnih našoj stvari. (DSU)

Nepunoznačne riječi

23 Nepunoznačne riječi čine *zatvoreni skup jedinica*. Takav se skup odlikuje općenitim svojstvima: doživljava relativno spore promjene u broju elemenata i raspolaže malim mogućnostima zamjene elemenata. Jedinice ovog skupa u manjoj su ili većoj mjeri gramatikalizirane, što znači da imaju naglašeno gramatičke funkcije.

24 U nepunoznačne riječi ubrajaju se: prijedlozi, veznici, uzvici i riječce. Riječi koje pripadaju ovim kategorijama ne mogu same popuniti nijednu poziciju unutar rečeničnog ustrojstva.

25 Među nepunoznačnim riječima jednu skupinu čine one koje se zajedno s punoznačnim riječima mogu javiti u poziciji nekog od rečeničnih članova. Uloga je takvih riječi da preciziraju gramatička značenja, one su u većem stupnju gramatikalizirane. Stoga njima najbolje pristaje ime *pomoćne riječi*. Tu se ubrajaju prijedlozi, veznici i jedan dio riječca. O tome svjedoče sljedeći primjeri:

Arapka pjesma rodila se upustinji. (ZDŽP)

Sinan nie htio da pliva. (ETK)

Krčma zjapi kao pećina i vonja kao znoj na pršnjak. (HHG)

26 Ovoj skupini treba pridodati još ikopulativne (sponske), modalne te fazne glagole, koji također ne mogu samostalno popuniti nijednu od pozicija u rečeničnom ustroju, ali se redovito javljaju u sklopu minimalnih sintaksičkih jedinica. Oni čine poseban tip nepunoznačnih riječi:

Glas dječiji bio je prozebao i nevoljan. (ZDP)

Mogao sam ga utješiti jednom riječju. (HBT)

Poslije nekoliko dana putovm ?fa, Ilmihar je počeo

primjećivati da se stvari oko njega smanjuju. (IHT)

27 Drugu skupinu nepunoznačnih riječi čine uzvici, oblici vokativa idio riječca (one koje se katkad smatraju posebnom vrstom riječi i imenuju kao *modalne riječi* ili *rečenični priloz*; v. § M 374-375). Ove se riječi odlikuju velikim stupnjem samostalnosti u odnosu na rečenično ustrojstvo i po pravilu ne popunjavaju pozicije rečeničnih članova. Njihova je uloga da označe komunikacijska svojstva rečenice, obilježje njenu modalnost isl.

Primjeri koji svjedoče da i ovakve riječi mogu popuniti neku od pozicija u rečeničnom ustrojstvu ili su izrazito rijetki:

Vidio sam mu-mu. (razg.)

ili nisu karakteristika savremenog jezika:

Sam ne pije Arnaut-Osmane ... (PMH)

Sintaksema

Punoznačne riječi kao i veze nepunoznačnih i punoznačnih riječi koje mogu popuniti jednu ili više pozicija unutar rečeničnog ustrojstva -jesu minimalne jedinice sintaksičke analize i mogu se nazvati sintakseme. Kada sintaksemu čini samo jedna punoznačna riječ, riječ je o *sintetičkoj sintakssemi*, a kada je čini punoznačna riječ kojoj je pridodata nepunoznačna, riječ je o *analitičkoj sintakssemi*. Ulančavanjem sintaksema nastaju sintaksičke jedinice višeg reda -sintaksičke konstmkcije: sintagme i rečenice.

28

Sintagma

Sintagma je unutarrečenična sintaksička konstrukcija bez svojstva predikativnosti, koja nastaje udmživanjem sintaksema (*lijepa pjesma, voziti auto, razgovarati s prijateljima*). Minimalna sintagma sastoji se od dviju sintaksema.

29

Sintagme se uobličuju udruživanjem sintaksema na osnovi odnosa podređenosti. U minimalnoj sintagmi postoje dva člana, od kojih jedan gramatički podređuje sebi dmgi. Nadređeni član sintagme naziva se upravnim ili glavnim članom (a katkad *ijezgrom sintagme*), dok se podređeni član naziva zavisnim ili sporednim članom. Među sintaksemama u sintagmi uspostavljaju se, dakle, odnosi zavisnosti.

30

Usintagme se, po tradiciji, ubrajaju i nepredikativne veze sintaksema koje se temelje na odnosima nezavisnosti. Takve su sintakseme, međutim, objedinjene samo istom funkcijom, tj. popunjavaju istu poziciju unutar rečeničnog ustrojstva, i često se nazivaju istorodnim Uednorodnim) rečeničnim članovima, npr.: *Omer i Ramiz vole nogomet. – Kupio je hlače i kaput. – Odgovorili smo kratko i jasno. – Svidjelo im se bijelo i crveno cvijeće. – Stariji vojnici ipolicajci ostali su u selu. – Iskusni ljudi i stare knjige jednako su zanimljivi...* Kao što se iz navedenih primjera vidi, u odnosima nezavisnosti mogu se naći samostalne sintakseme, upravni članovi sintagmi, zavisni članovi sintagmi te cijele sintagme.

Sintagma nije komunikacijska jedinica; njome se ne prenosi cjelovita obavijest. Za razliku od rečenice ona nema takvih gramatičkih obilježja kao što su predikativnost (tj. modalna-vremensko značenje) i intonacijska uobličenost (zaokmženost).

31

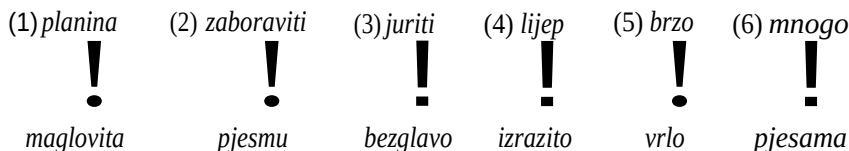
Sintaksička konstrukcija koja se sastoji od subjekta i predikata ne može se imenovati sintagmom. Između subjekta i predikata uspostavljaju se odnosi predikativnosti, koji nisu karakteristični za sintagmu, nego za rečenicu (v. § S 143-157).

32

- 33 Kao i ostale sintaksičke jedinice i sintagma ima značenje. Pod značenjem sintagme podrazumijeva se značenjski odnos među njenim članovima. To može biti odredbeni (*tamna noć, moj komšija*), objekatski (*preplivati rijeku, pobjeći od neprijatelja*), okolnosni (*pažljivo slušati, živjeti na selu*) i dr.
- 34 Ako je upravni član sintagme gramatički promjenjiva sintaksema, sistem njegove promjene određuje sistem promjene cijele sintagme, npr.: *snježna padina, snježne padine, snježnoj padini*,...; *radovati se susretu, radujem se susretu, radovao sam se susretu, radovat ću se susretu*... Ukupnost gramatičkih oblika sintagme naziva se **paradigmom sintagme**. Ako je upravni član sintagme gramatički nepromjenjiva sintaksema, ne može se, naravno, mijenjati ni sintagma (*prilično daleko, dvanaest mjeseci*).
- 35 U shukturi rečenice sintagma se može javiti u svome nepotpunom obliku, npr.: *Njegov se autopokvario, pa smo otputovali mojim* (tj. *mojim autom*). *-Jedan od lovaca izgubio se u šumi* (tj. *jedan lovac*).

Udruživanje sintaksema u sintagme

- 36 Udruživanje sintaksema u sintagme temelji se na sintaksičkoj kategoriji **valentnos- ti**. Sintaksička valentnost može se odrediti kao sposobnost jedne sintakseme da uza se veže drugu sintaksemu. Tako određena valentnost naziva se *aktivnom valentnošću*. Za razliku od aktivne, *pasivna* je valentnost svojstvo jedne sintakseme da bude vezana uz drugu sintaksemu.
- 37 Sposobnost upravnog člana sintagme da uza se veže zavisni član izvire iz njegovih leksičko-gramatičkih svojstava. Ta je sposobnost predodređena pripadnošću sintakseme pojedinoj vrsti riječi. Tako se, npr., u sintagmi *maglovita planina* sposobnost vezivanja zavisnog člana (*maglovita*) temelji na pripadnosti upravnog člana (*planina*) imenicama; u sintagmama *zaboraviti pjesmu* i *juriti bezglavo* – na pripadnosti upravnog člana glagolima; u sintagmi *izrazito lijep* – na pripadnosti upravnog člana pridjevima; u sintagmama *vrlo brzo* (*otputovati*) i *mnogo pjesama* – na pripadnosti upravnog člana prilozima. Ovi se odnosi mogu predstaviti sljedećim dijagramima (tzv. stabilima zavisnosti):

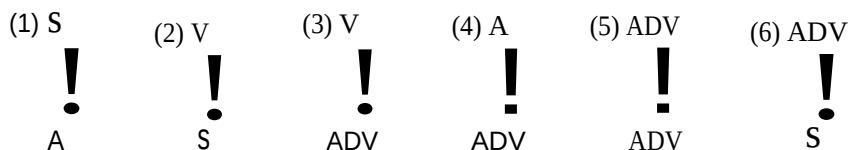

- 38 Sintakseme koje se ubrajaju u istu sintaksičku kategoriju riječi (supstantivne, verbalne, adjektivne i adverbijalne) posjeduju izrazito slične sposobnosti aktivne i pasivne sintaksičke valentnosti. O tome, npr., svjedoči strukturna naporednost sljedećih sintagmi:

maglovita planina - *njihova planina, jedna planina, treća planina, nepoznat neko, ova trojica*;

*zaboraviti pjesmu -zaboraviti nekoga, zaboraviti oboje;
izrazito lijep -uvjerljivo prvi, nesumnjivo jedan;
mnogo pjesama -petnaest pjesama.*

Stoga bi se, imajući na umu pripadnost upravnog i zavisnog člana pojedinim sintaksičkim kategorijama riječi, unutar sintagmatski odnosi predstavljeni <latim dijagramima mogli svesti na sljedeće binarne skupine:

(S=supstantivne, V=verbalne, A=adjektivne, ADV=adverbijalne)

U ovim binarnim skupinama odražavaju se kategorijalna svojstva sintaksema iz kojih je vidljiva njihova aktivna i pasivna valentnost:

– supstantivne sintakseme aktivno su valentne prema adjektivnim, a pasivno prema verbalnim i adverbijalnim sintaksemama;

– verbalne sintakseme aktivno su valentne prema supstantivnim i adverbijalnim sintaksemama;

– adjektivne sintakseme aktivno su valentne prema adverbijalnim, a pasivno prema supstantivnim sintaksemama;

– adverbijalne sintakseme aktivno su valentne prema adverbijalnim i supstantivnim, a pasivno prema verbalnim, adjektivnim i adverbijalnim sintaksemama.

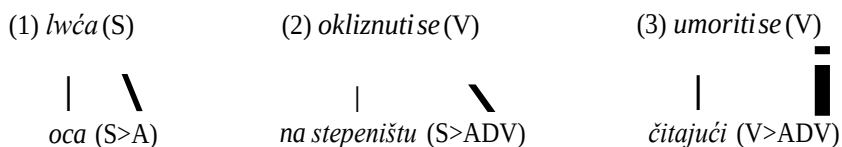
Na ovaj način mogu se strukturna opisati sve minimalne sintagme u bosanskoj jeziku nastale po modelu bilo kojeg od ustanovljenih šest obrazaca.

Preobrazba sintaksema u sintagmama

Funkcionalna preobrazba

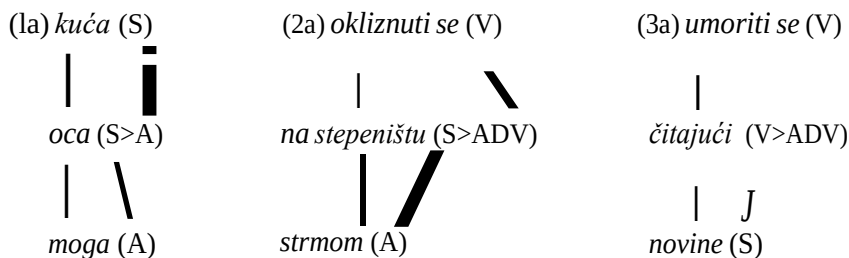
Za uobličenje i širenje sintagme od posebnog je značaja funkcionalna preobrazba sintaksema. Kad jedna kategorija sintaksema preuzme sintaksičku funkciju druge kategorije sintaksema, a pritom zadrži sva svoja leksička i gramatička svojstva, za nju kažemo da je funkcionalno preobražena. 40

Funkcionalnom preobrazbom mogu biti obuhvaćene samo sintakseme u ulozi zavisnih članova sintagmi. Funkcionalno preobražena sintaksema popunjava poziciju unutar rečeničnog ustrojstva nesvojstvenu kategoriji riječi kojoj ona pripada. Proces funkcionalne preobrazbe uočljiv je iz sljedećih primjera: *kuća oca, okliznuti se na stepeništu, umoriti se čitajući*. 41

Sintakseme *oca* i *na stepeništu* pripadaju supstantivnoj kategoriji riječi, ali su u sintagmama (1) i (2) preuzele funkcije svojstvene (1) adjektivnoj i (2) adverbijalnoj kategoriji i tako se funkcionalno preobrazile. Također, sintaksema *čitajući* pripada verbalnoj kategoriji riječi, ali je u sintagmi (3) preuzela funkciju svojstvenu adverbijalnoj kategoriji i tako se funkcionalno preobrazila. Zavisni član u sintagmi (1) vrši adjektivnu sintaksičku funkciju, a zavisni članovi u sintagmama (2) i (3) adverbijalnu sintaksičku funkciju. Tako se oni funkcionalno izjednačavaju sa sintaksemama kojima su to osnovne sintaksičke funkcije.

- 42 Rezultat funkcionalne preobrazbe ne vrijedi kada zavisni član uza se veže svoj zavisni član, tj. kada u okviru šire sintagme postane upravni član minimalne sintagme. U to se možemo uvjeriti ako navedene sintagme proširimo na sljedeći način: *kuća moga oca*, *okliznuti se na strmom stepeništu*, *umoriti se čitajući novine*:

Sintakseme u proširenim sintagmama *oca* (1a), *na stepeništu* (2a) i *čitajući* (3a) uza se su vezale zavisne članove *moga* (1a), *strmom* (2a) i *novine* (3a) u skladu sa svojim kategorijalnim, a ne funkcionalnim svojstvima, i to sintakseme *oca* i *na stepeništu* kao supstantivne, a sintaksema *čitajući* kao verbalna.

Kategorijalna preobrazba

- 43 Od funkcionalne preobrazbe valja razlikovati kategorijalnu preobrazbu sintaksema. Kategorijalno preobražena sintaksema mijenja svoja leksička i gramatička svojstva i gramatički se ponaša potpuno isto kao sintakseme koje primamo pripadaju kategoriji u koju je ta sintaksema preobražena. Tako, npr., u rečenici *Oni su bili bijeli* pridjev *bijeli* pripada adjektivnim sintaksemama. On se odlikuje kategorijalnim, a ne samo funkcionalnim svojstvima adjektivnih sintaksema, što se vidi na osnovi njegovih mogućnosti aktivne (*Oni su bili **izrazito** bijeli*) i pasivne valentnosti (*Oni su bili **bijeli** labudovi*). Međutim, u rečenici *Bijeli supobijedili* pridjev *bijeli* kategorijalno je preobražen u imenicu; on je, dakle, poprimio kategorijalna svojstva supstantivnih sintaksema (postao je supstantivna

sintaksema). To je također vidljivo po njegovim svojstvima aktivne (*Ovi su bijeli pobijedili*) i pasivne valentnosti (*Steškom mukom savladali smo bijele*). Sintagme s kategorijalno preobraženim članovima u navedenim primjerima predstavljaju se ovako:

<i>bijeli</i> (A)	<i>labudovi</i> (S)	<i>bijeli</i> (S)	<i>savladali smo</i> (V)
!	!	!	!
<i>izrazito</i> (ADV)	<i>bijeli</i> (A)	<i>ovi</i> (A)	<i>bijele</i> (S)

Rezultat kategorijalne preobrazbe vidljiv je i u sljedećim primjerima: *Raspojasana razdraganost I Uzjagodice prstiju ide* (BAP) - *Upremetači, na oteklim mišicama, uz suze I travarima odnesoše ga rumena*. (DŽLD). U prvom je primjeru adjektiviran glagolski pridjev trpni, a u drugom glagolski pridjev radni.

Tipovi veze među članovima sintagme

Sintagma se ustrojava na temelju veze podređenosti pri čemu jedan član gramatički zavisi od drugoga. Sva raznolikost ovih veza može se svesti na tri tipa: slaganje, upravljanje i pridruživanje.

44

Slaganje (kongruencija)

Slaganjem se naziva takva veza među članovima sintagme u kojoj zavisni član prati gramatičke oznake roda, broja i padeža upravnog člana: *zanimljiv roman, zanimljivu priču, zanimljivim djelom...* Kakvi se odnosi gramatičke zavisnosti uspostavljaju među članovima navedenih sintagmi, jasno se vidi iz sljedećih dijagrama:

45

<i>roman</i> (Njd.m.r.)	<i>priču</i> (Aj.d.ž.r.)	<i>djelom</i> (Ijd.s.r.)
!	!	!
<i>zanimljiv</i> (Njd.m.r.)	<i>zanimljivu</i> (Aj.d.ž.r.)	<i>zanimljivim</i> (Ijd.s.r.)

Uobičajeno je da se ovakve sintagme nazivaju odredbenim jer se u njima zavisnim članom izriče kakvo svojstvo upravnog člana.

46

Upravni je član u odredbenim sintagmama najčešće imenica, a rjeđe brojna imenica ili imenička zamjenica. Stoga one spadaju u supstantivne sintagme (v. § S 84).

47

Polazeći od vrste sintaksema kojoj pripada zavisni član, mogu se izdvojiti dva tipa odredbenih sintagmi. U prvom tipu zavisni član može biti neka od adjektivnih sintaksema (pridjev, pridjevska zamjenica, redni broj ili broj koji se deklinira slično pridjevskim zamjenicama), dakle takva kod koje se gramatička svojstva roda, broja i padeža ne javljaju samostalno, npr.: *sunčani dani, njegovo rame, osmi mjesec, jedna suza*., U drugom tipu od-

48

redbenih sintagmi zavisni je član funkcionalno preobražena imenica: *rijeka Neretva, ban Kulin, brat Muamer; kamen temeljac, priča uspavanka*,.

- 49 Razlikuju se **potpuno i nepotpuno slaganje**. Pri potpunom slaganju zavisni se član sintagme podudara s upravnim članom i u rodu i u broju i u padežu. Potpuno je slaganje karakteristično za odredbene sintagme s adjektivnim zavisnim članom u cjelini. Pri nepotpunom slaganju podudarnost se javlja samo u broju i padežu: *rijeka Vrbas, ljudi aždaha*,, ili samo u padežu: *u selu Kriva čama*... Odnosi gramatičke zavisnosti među članovima ovih sintagmi izgledaju ovako:

Vrbas (Njd.m.r.)	ljudi (Nmn.m.r.)	u Krivačama (Lmn.ž.r.)
ī	ī	ī
rijeka (Njd.ž.r.)	aždaha (Nmn.ž.r.)	selu (Ljd.s.r.)

Odredbene sintagme s funkcionalno preobraženom imenicom, dakle, mogu biti obilježene i potpunim i nepotpunim slaganjem.

- 50 Osim rečenog, valja još spomenuti i neke osobenosti koje se tiču slaganja. Kod odredbenih sintagmi s adjektivnim zavisnim članom te su osobenosti određene leksičkim i gramatičkim značenjem upravnih članova.

- 51 1. Kada su upravni članovi imenice gramatičkog ženskog roda koje označavaju osobe muškog spola (*gazda, muftija, hadžija, sluga, stmješina, vojvoda, buregdžija, komšija*..., *Alija, Mustafa, Husnija, Zuhdija*...) – zavisni članovi u jednini imaju gramatički oblik muškog roda (i takvo se slaganje zove *slaganjem po smislu* /semantička kongruencija/), a u množini gramatički oblik ženskog roda (i takvo se slaganje zove *slaganjem po obliku* /gramatička kongruencija/): *seoski gazda, njihov sluga, prvi komšija* (Njd.); *seoske gazde, njihove sluge, prve komšije* (Nmn.). Zavisni članovi u ovakvim sintagmama mogu i u množini imati gramatički oblik muškog roda, tj. s upravnim se članom mogu slagati po smislu, ali je takvo njihovo slaganje u bosanskome jeziku rijetko: *seoski gazde, njihovi sluge, prvi komšije*.

- 52 2. Kada su upravni članovi imenice gramatičkog ženskog roda koje mogu označavati i osobe muškog i osobe ženskog spola (*pijanica, budala, tvrdica, udvorica, mušterija, kukavica, varalica, uhoda*...) – zavisni članovi u jednini imaju ili gramatički oblik muškog roda (slaganje po smislu) ili gramatički oblik ženskog roda (slaganje po obliku), a u množini gramatički oblik ženskog roda (slaganje po obliku) i – izrazito rijetko – gramatički oblik muškog roda (slaganje po smislu), ako upravni član označava mušku osobu; a ako upravni član označava žensku osobu, zavisni član i u jednini i u množini ima gramatički oblik ženskog roda (slaganje po obliku):

a) kada znače mušku osobu: *taj / ta pijanica, neki / neka varalica, ovdašnji / ovdašnja mušterija* (Njd.); *te / (ti) pijanice, neke / (neki) varalice, ovdašnje / (ovdašnji) mušterije* (Nmn.);

b) kada znače žensku osobu: *tapijanica, neka varalžca, ovdašnja mušterija* (Njd.); *tepijanice, neke varalice, ovdašnje mušterije* (Nmn.).

3. Kada su upravni članovi zbirne imenice koje se upotrebljavaju kao oblici zbirne množine odgovarajućih imenica koje nemaju tzv. jediničnu množinu (*dijete - djeca, brat - braća...*; *pile - pilad, unuče - unučad...*)-zavisni članovi imaju oblike jednine ženskog roda (slažu se, dakle, s upravnim članovima po obliku): *moja c(jeca, ona pilad, prva unučad...*

4. Kada su upravni članovi imenice gramatičkog srednjeg roda koje mogu označavati i osobe muškog i osobe ženskog spola (*zanovijetalo, piskarala, blebetalo, čeketala, gundalo...*), zavisni članovi imaju oblike srednjeg roda (slaganje po obliku): *dosadno zanovijetalo, to piskarala* (Njd.); *dosadna zanovijetala, ta piskarala* (Nmn.)...

Kada ovakve imenice znače mušku osobu, postoji mogućnost slaganja po smislu, ali samo u jednini: *taj gundalo*.

Odredbene sintagme s funkcionalno preobraženom imenicom, sa svoje strane, također pokazuju neke osobenosti u slaganju. Te se osobenosti prije svega tiču padežnog oblika zavisnih članova.

1. Zavisni član može zadržati oblik nominativa, tj. ne podudarati se u obliku padeža sa svojim upravnim članom (i tada se za upravni član veže crticom): *tetka Munira, tetke Munire / tetka-Munire; sultan Mehmed, sultana Mehmeda I sultan-Mehmeda; majstor Ćamil, majstora Ćamila I majstor-Ćamila*... U ovakvim sintagmama zavisni su članovi uglavnom počasni naslovi, oznake zanimanja, srodstva i sl.

2. Zavisni član redovito ostaje u nominativu (i pritom se za upravni član ne veže crticom): *roman Bihorci (romana Bihorci, romanu Bihorci...), pjesma Dažd, poglavlje Krava, list Preporod, - gostionica Panorama, kino Obala, hotel Bristol...* U ovakvim sintagmama zavisni su članovi uglavnom nazivi knjiga, poglavlja, pjesama, listova, ustanova i sl., i često stoje među navodnicima.

Uz pojedine upravne članove zavisni članovi u nekim od ovakvih sintagmi (osobito oni ženskog roda) zadržavaju mogućnost promjene: *hotel Evropa, hotela Evropa I hotela Evrope, hotelu Evropa I hotelu Evropi*.

Upravljanje (rekcija)

Upravljanjem se naziva takva veza među članovima sintagme u kojoj upravni član zahtijeva da se zavisni član pojavi u određenom gramatičkom obliku: *prodati kuću, plašiti se vukova, pisati majci, pokriti poklopcem; složiti se s komšijama, razgovarati o utakmicama, ustuknuti pred neprUateljem*... Narav gramatičkih odnosa među članovima navedenih sintagmi vidljiva je iz sljedećih dijagrama:

prodati*latću* (0/A)*plašiti se**vukova* (0/G)*pisati**majci* (0/D)*pokriti**poklopcem* (0/I)*složiti se**s komšijama* (s/I)*razgovarati**o utalanici* (o/L)*ustuknuti**pred neprijateljem* (pred/I)

- 59 Posebno razvijen sistem upravljanja posjeduju glagoli. Stoga je tipično da oni popunjavaju poziciju upravnog člana u sintagmama ove vrste. Zavisni je član neka od supstantivnih sintaksema (najčešće imenica) u obliku zavisnog padeža s prijedlogom ili bez prijedloga (usp. navedene primjere).
- 60 Svojstvo upravljanja, međutim, mogu imati i imenice, i to ne samo one koje su nastale od glagola (*prodaja kuće, strah od vukova, pismo majci, pokrivanje poklopcem, slo- ga s komšijama, razgovor o utalanici*) nego i one koje ne stoje ni u kakvoj vezi s glagolima: *predsjednik stranke, ime oca*,,. Ovo svojstvo također mogu imati pridjevi (*pun snage, dostojan prijezira, sklon piću, prijemčiv za razgovor, raspoložen za suradnju*,,.), prilozi (*nedaleko od rijeke, visoko iznad krova*,,.), brojevi (*dvojica drugova, troje djece, prvi u streljaštvu*,,.).
- 61 Pojavljivanje zavisnog člana sintagme u određenom padežnom obliku s prijedlogom ili bez prijedloga može biti određeno ili leksičko-gramatičkim značenjem upravnog člana ili pak smislom cijelog iskaza. U ovisnosti o tome razlikuju se jako i slabo upravljanje.
- 62 Pri jakom upravljanju zavisni se član pojavljuje u strogo određenom padežnom ili prijedložno-padežnom obliku. To znači da se on ne može ostvariti u nekom drugom gramatičkom obliku, a da se značenje sintagme bitno ne promijeni (usp.: *kupiti kuću : kupiti Isto/ za kuću, kupiti Isto/ pred kućom, kupiti Isto/ usred kuće* isl.).
- 63 Jako upravljanje susrećemo prije svega kod glagola. Tako, npr., svi prijelazni (tranzitivni) glagoli zahtijevaju da se zavisni član kojim upravljaju pojavi u obliku besprijedložnog akuzativa (0/A): *objesiti kaput, pročitati pripovijetku, posjetiti prijatelje*,,. Sposobnost jakog upravljanja, međutim, posjeduju i mnogi neprijelazni (intranzitivni) glagoli: *kloniti se zla* (0/G), *baviti se sportom* (0/I); *odviknuti se od šetnje* (od/G), *temeljiti se na istini* (na/L),,.
- 64 Neki se glagoli kao upravni članovi sintagme mogu naći u odnosu jakog upravljanja prema više zavisnih članova. Takvi su, npr., glagoli koji znače davanje (*dati, darovati, poslati, uručiti*,,.) i saopćavanje (*reći, kazati, pričati, javiti*,,.). Oni zahtijevaju dvije do-

pune -jednu u besprijedložnom akuzativu (O/A), a drugu u besprijedložnom dativu (O/D): *dati odjeću projaku, darovati cvijeće majci; ispričati događaj posjetiocima, kazati istinu sudiji,,.*

Imenice nastale od glagola koji imaju sposobnost jakog upravljanja zadržavaju tu 65 sposobnost, ali gramatički oblik zavisnog člana u supstantivnoj sintagmi ne mora ostati isti: *baviti se sportom -bavljenje sportom, kupiti kuću -kupovina kuće*. Imenice koje ne stoje u tvorbenoj vezi s glagolima znatno se ijeđe mogu naći u odnosu jakog upravljanja prema zavisnom članu sintagme: *pravo na odmor, znak rukom..*

Pri slabom upravljanju padežni ili plijedložno-padežni oblik zavisnog člana sintagme 66 određuje se više pripadnošću upravnoga člana određenoj vrsti riječi i njegovim leksičkim značenjem, a manje njegovim gramatičkim svojstvima. Stoga, kad god govornik iz reda mogućih gramatičkih oblika zavisnog člana, od kojih nijedan nije obavezan, može izabrati onaj koji mu se čini pogodnijim da njime iskaže općeniti smisao iskaza, kažemo daje u pitanju slabo upravljanje: *ićipoljanom (kroz poljanu, preko poljane,,), doputovatiprije blagdana (pred blagdan, uoči blagdana,,), stradati zbog nepažnje (u nepažnji, usljed nepažnje,,).*

Pridruživanje

Pridruživanje je takva veza među članovima sintagme u kojoj se zavisnost jednog 67 člana od drugoga ne izražava gramatičkim oblikom zavisnog člana, već njegovom gramatičkom funkcijom. Na taj se način upravnim članovima sintagmi kao zavisni članovi pridružuju nepromjenjive vrste riječi i nepromjenjivi oblici riječi: prilozi, infinitiv, glagolski prilog prošli i glagolski prilog sadašnji: *lutati bezbrižno, početi raditi, otići kupiti, čitati ležeći, spasiti se pobjegavši..*

Upravni su članovi u ovakvim sintagmama najčešće glagoli, ali to mogu biti i imenice 68 (*bijeg ovamo, pjesma udvoje, skretanje ulijevo; sposobnost savladati tješkoće!,,*), pridjevi (*gotov uslužiti, spreman obmanuti; nevjerovatno domišljat, iznimno hrabar,,*) te prilozi (*nedopustivo kratko /ostati/, izuzetno zanimljivo /govoriti/, poprilično nespretno /rukovati!..*). Odnosi zavisnosti izgledaju ovako:

- 69 Prilozi se pridružuju glagolima, ali se mogu pridružiti i imenicama, pridjevima te drugim priložima. Infinitiv se također pridružuje glagolima, ali se može pridružiti i pridjevima te imenicama. Glagolski prilozi pridružuju se glagolima.

Vrste sintagmi po stupnju povezanosti članova

- 70 U ovisnosti o tome koliko je čvrsta gramatičko-semantička veza između članova sintagme razlikuju se slobodne i vezane sintagme.
- 71 U slobodnim sintagmama članovi zadržavaju svoje samostalno leksičko značenje i slobodno se gramatički vežu jedan s drugim; oba člana samostalno popunjavaju neku od pozicija unutar rečeničnog ustrojstva. Tako se, npr., u rečenici: *Priroda čovjeku nudi ljepotu* javljaju slobodne sintagme: *nudi čovjeku* i *nudi ljepotu*. U tim sintagmama svaki član popunjava jednu od pozicija u rečeničnom ustrojstvu: *nudi* poziciju predikata, *čovjeku* -poziciju daljeg objekta, *ljepotu* -poziciju bližeg objekta.
- 72 U vezanim sintagmama, naprotiv, postoji čvrsta leksičosemantička i gramatička povezanost među članovima; stoga oni zajedno (a ne samostalno) popunjavaju pozicije u rečeničnom ustrojstvu. U njima je upravni član značenjski oslabljen (nepotpun), te je za potpuno razotkrivanje njegova sadržaja nužno ostvariti zavisni član. Takav je slučaj u rečenici: *Napisao je mnogo pripovjedaka*, u kojoj se javlja vezana sintagma *mного pripovjedaka*. U toj sintagmi oba člana zajedno popunjavaju jednu poziciju u rečeničnom ustrojstvu -poziciju bližeg objekta.
- 73 Postoji više tipova vezanih sintagmi, a najčešće su:
- a) one u kojima je upravni član količinski prilog ili nepromjenjivi broj, a zavisni član supstantivna sintaksema u obliku besprijedloznoga genitiva u funkciji dijelne (partitivne) dopune: *malo učenika, dosta mlijeka, mnogo njih, šest cvjetova, dvadeset dana, ...*;
 - b) one u kojima je upravni član broj *jedan* ili zamjenica, a zavisni član supstantivna sintaksema u obliku genitiva s prijedlogom *od* ili *između*, ili u obliku instrumentala s prijedlogom *među*: *jedan od igrača, jedan između ljudi; ovi među nama, koja od sestara, ...*;
 - c) one u kojima je upravni član kopulativni glagol, a zavisni član neka punoznačna riječ: *biti direktor, biti brz, biti sedmi, biti daleko, biti na selu, ...*;
 - d) one u kojima je upravni član modalni ili fazni glagol, a zavisni član infinitiv (ili konstrukcija *da + prezent*): *moći prepoznati, umjeti govoriti, početi plesati, nastaviti pisati, ...*;
 - e) one u kojima je upravni član neki od semantički nepotpunih glagola (*postati, zvati se, prozvati, smatrati, imenovati, proglasiti* i sl.), a zavisni član neka supstantivna ili adjektivna sintaksema u obliku nominativa, instrumentala ili akuzativa s prijedlogom *za*: *postati prvak I prvakom, zvati se prijatelj I prijateljem, smatrati poštenim I za poštena, proglasiti vladarom I za vladara, ...*;

f) one u kojima je upravni član semantički nepotpun glagol, a zavisni član glagolska imenica u obliku besprijedložnog akuzativa: *obaviti pregled, voditi pregovore, izvršiti pritisak*,.

U vezane sintagme mogu se uključiti i frazeološki izrazi: *pokusati čorbu, vidjeti sve zvijezde, biti ni na nebu ni na zemlji, baciti pola u vodu, igrati otvorenih karata*,. Oni obično izražavaju jedno značenje koje je blisko značenju sintaksema i funkcioniraju kao jedan rečenični član.

74

Vrste sintagmi po sastavu

Po sastavu sintagme mogu biti proste i složene.

75

Proste sintagme sastoje se od dva člana. Razlikuju se besprijedložne (*ugledati sunce, dojaviti policiji, raspravljati žučno, plavi štiti, njezina komšinica, jedan susret, vrlo dobar, vrijedan pažnje; izrazito često, malo st1pljenja...*) od prijedložnih sintagmi (*stajati pred kućom, šetati s ocem, ležati zbog bolesti, naselje u dolini, lijek protiv kašlja, plav od tinte; daleko od grada*,.).

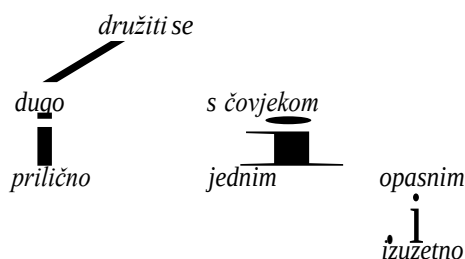
76

U proste sintagme ubrajaju se i one u kojima je upravni član glagol u složenom glagalskom obliku: *platio je račun, provest ćemo se lijepo, ostao bih na ulici*,. Također su proste i sintagme u kojima je jedan od članova frazeološki izraz (*iznenada učiniti korak naprijed, dugo se potucati od nemila do nedraga*,.) ili cijela vezana sintagma (*vidjeti mnogo ljudi, usuditi se kazati istinu, ostati čvrstim do kraja, voditi mučne pregovore*,.).

77

Složene sintagme obrazuju se na osnovi prostih sintagmi i predstavljaju različite kombinacije prostih sintagmi ili sintaksema i prostih sintagmi. Širenje sintagmi omogućeno je kategorijalnim svojstvima sintaksema. Prosto se sintagmi tako, u skladu sa sposobnostima sintaksičke valentnosti njezinih članova, mogu dodavati sintakseme, a preko njih i sintagme. U složenoj sintagmi jedna sintaksa može biti u isto vrijeme član dviju prostih sintagmi, ito u jednoj zavisni, a u drugoj upravni član, npr.: *družiti se s čovjekom – družiti se dugo -prilično dugo -jednim čovjekom – opasnim čovjekom izuzetno opasnim*. Proces širenja sintagme vidi se iz sljedećeg stabla:

78

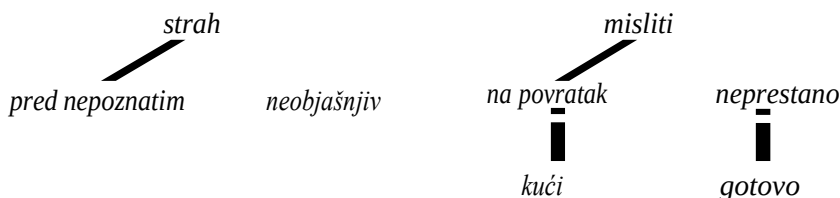

Pri širenju sintagme mogu se kombinirati različite vrste veze među članovima: upravljanje, slaganje i pridruživanje: *sposobnost upravljanja -sposobnost upravljanja ;u-*

79

dima, zaravan pored rijeke - velika zaravan pored rijeke; dolazak ljudi noću,,.

- 80 Složene sintagme uglavnom se lahko raščlanjuju na komponente od kojih su nas- tale: *neobjašnjiv strah pred nepoznatim: neobjašnjiv strah - strah pred nepoznatim; gotovo neprestano misliti na povratak kući: gotovo neprestano - neprestano misliti - misliti na povratak - povratak kući*. Shematski to izgleda ovako:

- 81 Posebne s1:1 vrste složene sintagme koje se obrazuju oko jedne sintakseme. Uprav- ni član u takvim sintagmama zahtijeva da mu kao zavisni član bude pridodata sintagma, a ne sintaksema, npr.: *mladić crne kose, otputovati prošle noći*. Shematski se to može predstaviti ovako:

- 82 Zavisni član proste sintagme koja se pridodaje sintaksemi u funkciji upravnog čla- na složene sintagme (u navedenim su primjerima to atributi *crne* i *prošle*) zove se obaveznom odredbom (determinatorom). Obavezna se odredba ne može izostaviti jer bez nje sintagma komunikacijski nije upotrebljiva (usp.: **mladić kose* i **otputovati noći*).

Vrste sintagmi po upravnom članu

- 83 U ovisnosti o tome kojoj sintaksičkoj kategoriji riječi pripada upravni član proste sintagme razlikuju se supstantivne (imeničke), verbalne (glagolske), adjektivne (pridjevske) i adverbijalne (priložne) sintagme.

Supstantivne (imeničke) sintagme

- 84 U supstantivne sintagme ubrajaju se sve one u kojima je upravni član supstantivna sintaksema. Supstantivne sintakseme aktivno su valentne prema adjektivnim sintaksama, što znači da se sve proste supstantivne sintagme mogu svesti na strukturni obrazac:

S

Zavisni član u prosto supstantivnoj sintagmi ima, dakle, adjektivnu sintaksičku funkciju (funkciju atributa – v. § S 340).

Razlikuju se one supstantivne sintagme u kojima je zavisni član adjektivna sintaksema od onih u kojima zavisni član ne pripada adjektivnim sintaksemama, ali je u njih funkcionalno preobražen, tj. funkcioniра kao adjektivna sintaksema. Supstantivne sintagme u kojima je zavisni član adjektivna sintaksema mogu se nazvati **kongruentnim supstantivnim sintagmama**, jer u njima zavisni član prati gramatičke oznake roda, broja i padeža upravnog člana. S druge strane, supstantivne sintagme u kojima je zavisni član funkcionalno preobražen u adjektivne sintakseme mogu se nazvati **nekongruentnim supstantivnim sintagmama**, jer u njima zavisni član ne prati gramatičke oznake roda, broja i padeža upravnog člana.

85

Kongruentne supstantivne sintagme

Među kongruentnim supstantivnim sintagmama najčešće su one u kojima je upravni član imenica, ali se susreću i one u kojima je upravni član imenička zamjenica te one u kojima je upravni član broj. Zavisni član uvijek je dodatak supstantivnoj sintaksi u ulozi upravnog člana i neobilježenu izrazu u načelu stoji ispred upravnog člana (u prepoziciji; v. § S 682-686).

86

Imeničke sintagme

Sve imenice u bosanskoj jeziku mogu biti upravni član kongruentne supstantivne sintagme. U neobilježenu izrazu zavisni član stoji ispred upravnog člana, a u njegovoj ulozi mogu se naći sve vrste adjektivnih sintaksema, i to:

87

a) pridjevi: *plavo nebo, nesebžčna pomoć, pošten čovjek, šumoviti predjeli, rodna polja, putujući muzičari...*;

b) pridjevske zamjenice: *ovaj glumac, njena sjeta, neko selo, kojekakvž cvjetovi, svakakve kafane, kakva sjećanja...*;

c) redni brojevi: *sedmi odlazak, treća haljina, peto dijete, drugi zubi, prve muke, deseta sjedala...*;

d) ostali brojevi koji se ubrajaju u adjektivne sintakseme: *jedan stup, dva ogledala (dvaju ogledala, dvama ogledalima...), oba kraja (obaju krajeva, obama krajovima...), tri rijeke (triju rijeka, tržma rijekama...), četiri strane (četiriju strana, četirima stranama...), petera vrata (peterih vrata, peterim vratima...)...*

Zamjeničke sintagme

- 88** Sve imeničke zamjenice ne dolaze jednako često u poziciji upravnog člana kongru- entne supstantivne sintagme. U toj se ulozi češće javljaju lične zamjenice te zamjenice *ko* i *što* *I šta* (i druge, složene zamjenice izvedene od njih), a sasvim rijetko povratna zamje- nica *sebe* (uglavnom uz zamjениčki pridjev *sam*: *samu sebe*, *sa samim sobom* i sl.). Zavis- ni članovi po pravilu stoje iza upravnih članova (u postpoziciji), a obrnut je raspored (in- verzija) najčešće emocionalno obojen (*usp.: ja jedna -jedna ja*). I u ovim sintagmama za- visni članovi mogu biti sve adjektivne sintakseme:

a) pridjevi: *ona sirota, vi pametni, kogod hrabar, neko bližnji, štošta zanimljivo, nešto lijepo, niko blizak...;*

b) pridjevske zamjenice: *ja ovakav, mi ovoliki, oni sami, sebe samog, niko naš, nešto moje, taj neko...;*

c) redni brojevi: *on deseti, nešto prvo, neko treći...;*

d) ostali brojevi koji se ubrajaju u adjektivne sintakseme: *nešto dvoje* (dvostruko),..

Iz navedenih primjera vidi se da uz zamjenicu *ko* idruga složene zamjenice izve- dene od nje (*neko, svako, kogod...*) kongruentne riječi imaju oblik muškog roda, a uz zam- jenicu *što* *I šta* idruga složene zamjenice izvedene od nje (*nešto, svašta, štogod...*) – ob- lik srednjeg roda.

Brojne sintagme

- 89** Upravni su članovi u ovim sintagmama brojevi koji se smatraju supstantivnim sin- taksemama (v. § S 15). Zavisni se član u neobilježenu izrazu javlja ispred upravnog čla- na, a u njegovoj ulozi mogu se naći sve vrste adjektivnih sintaksema, i to:

a) pridjevi: *sljedeća stotina, osrednje dvoje, odsutno sedmero, plašljiva dvojica, mala petina ...;*

b) pridjevske zamjenice: *ovaj milion, takvo četvero, ona trojica, nekakva šestina ...;*

c) redni brojevi: *treća milijarda, drugo dvoje, prva dvojica, četvrta petina...;*

d) ostali brojevi koji se ubrajaju u adjektivne sintakseme: *jedna milijarda, dvije trećine* (dviju trećina, dvjema trećinama...).

Nekongruentne supstantivne sintagme

- 90** Među nekongruentnim supstantivnim sintagmama također su najčešće one u koji- ma je upravni član imenica, ali nisu rijetke ni one u kojima je upravni član imenička zam- jenica te one u kojima je upravni član broj. Zavisni član može biti dopuna ili dodatak sup- stantivnoj sintaksemi u poziciji upravnog člana. On se u neobilježenu izrazu u načelu jav- lja iza upravnog člana (v. § S 687).

Imeničke sintagme

Upravni je član u sintagmama ove vrste konkretna ili apstraktna imenica. Apstraktna imenice u toj ulozi uglavnom su izvedene od glagola i pridjeva. 91

S obzirom na to kojoj sintaksičkoj kategoriji riječi pripada funkcionalno preobražena sintaksema u ulozi zavisnog člana, razlikuje se nekoliko vrsta imeničkih nekongruentnih sintagmi: sintagme s funkcionalno preobraženom imenicom, sintagme s funkcionalno preobraženim glagolom i sintagme s funkcionalno preobraženim prilogom. 92

Funkcionalno preobražena imenica u ulozi zavisnog člana imeničke nekongruentne sintagme može imati oblik bilo kojeg zavisnog padeža s prijedlogom ili bez prijedloga, izuzev oblika besprijedložnog akuzativa. Tako se ona može javiti u obliku: 93

– genitiva: *pjevanje ptica, prodaja robe, sposobnost snalaženja, plavetnilo neba; odustajanje od kupovine, izlazak iz tamnice, zastoje usred grada; findžan kahve, kesa zlatnika, djevojka crvene kose, ruke rudara; drvo pored rijeke, oči navrh čela;*

– dativa: *prijetnja komšijama, pomoć putnicima, posjeta rođaku, jurnjava prema gradu, pogled knebu; lijek bolesti; put prema Igmanu;*

– akuzativa: *nasrtaj na građane, sumnja upoštenje, molba za pomilovanje, prolazak kroz dolinu, putovanje u Aziju; kuća na kat;*

– instrumental: *mahanje zastavicom, udarac rukom, trčanje padinom; sastanak s igračima, strah pred nepoznatim; trgovac duhanom, strijelac kopljem; majka s djetetom, cvijet pod prozorom, znak među plećima;*

– lokativa: *rasprava o plaćama, smijeh na ulici, zastajkivanje po hodnicima, buka u kanalu; suza u oku, rupa na ogrtaču, šuma pri moru.*

Funkcionalno preobražena imenica često ima i oblik konstrukcije s veznikom kao: 94
mir kao u grobu, mraz kao usred zime, radost kao za Bajram.

Umjesto imenice u ovakvim se sintagmama u ulozi zavisnog člana može upotrijebiti i koja druga funkcionalno preobražena supstantivna sintaksema, npr.: *odustajanje od nečega, prijetnja nama, molba za sebe, sastanak s dvojicom, rasprava o peterome.* 95

U sintagmama u kojima je zavisni član funkcionalno preobraženi glagol upravni je član redovito apstraktna imenica izvedena od glagola i pridjeva. Funkcionalno preobraženi glagol ima oblik infinitiva koji je, najčešće, još proširen i zavisnim članom: *umijeće prikriti (istinu), smjelost pronaći (krivce), vještina izbjeći (opasnost), sposobnost riješiti (probleme), moć upravljati (ljudima), strah letjeti (avionom).* Umjesto ovih mogu se upotrijebiti istoiznačne sintagme u kojima je zavisni član odgovarajuća glagolska imenica u obliku genitiva: *umijeće prikrivanja (istine), smjelost pronalaženja (/a-ivaca), vještina izbjegavanja (opasnosti), sposobnost rješavanja (problema), moć upravljanja (ljudima), strah od leta (avionom).* 96

Funkcionalno preobraženi prilog u ulozi zavisnog člana imeničke nekongruentne sintagme dolazi jednako i uz konkretne i uz apstraktne imenice: *ljudi ovdje, zgrada pre-* 97

kaputa, utakmica jučer, hladnoća zimi. Njegov položaj neposredno iza upravnog člana često je u rečenici jedini pokazatelj da on pripada imeničkoj, a ne nekoj drugoj sintagmi: *Utakmica jučer* (=jučerašnja utakmica) *nije bila zanimljiva* : *Jučer utakmica nije bila zanimljiva*; *Jučer nije bila zanimljiva utalanica*; *Uta/anica nij'e bila zanimljiva jučer.* Samo u prvoj rečenici *prilog jučer* pripada supstantivnoj sintagmi.

Zamjениčke sintagme

- 98** Upravni je član u sintagmama ove vrste imenička zamjenica. Zavisni član može biti funkcionalno preobražena imenica te funkcionalno preobraženi prilog.
- 99** Funkcionalno preobražena imenica u ulozi zavisnog člana zamjениčke nekongruentne sintagme uglavnom ima oblik zavisnog padeža s prijedlogom. Ona se najčešće javlja u obliku:
- genitiva: *ti iz Višegrada, neko bez stida, nešto podno rebara*;
 - instrumentala: *vi s čamcima, tipod mostom, svako spuškom*;
 - lokativa: *kogod na selu, niko u razredu, nešto po lišću.*
- 100** Funkcionalno preobražena imenica može imati i oblik konstrukcije s veznikom *kao*: *on kao sportist, mi kao radnici, neko kao babo*, a umjesto imenice može doći i koja druga supstantivna sintaksa: *ti bez ičega, svako od vas, neko s dvojicom* i sl.
- 101** Zamjениčke nekongruentne sintagme u kojima funkcionalno preobražena imenica ima oblik zavisnog padeža bez prijedloga svode se na sintagme tipa: *mi slobodnih nazo- ra, neko širokih shvatanja, kogod lijepa glasa.* U ovakvim sintagmama zavisni član dolazi u obliku genitiva uz koji je obavezna odredba (v. § S 81-82 i S 348-350).
- 102** U posebnu podvrstu spadaju zamjениčke nekongruentne sintagme s funkcionalno preobraženim prilogom u ulozi zavisnog člana: *mi ovdje, oni tamo, bilo ko drugdje* i sl. Položaj priloga neposredno iza zamjenice i ovdje je često pokazatelj da on pripada zamjениčkoj, a ne nekoj drugoj sintagmi.

Brojne sintagme

- 103** Upravni su članovi u ovim sintagmama zbirni brojevi i brojne imenice. Zavisni član može biti funkcionalno preobražena imenica ili lična zamjenica.
- 104** Ako je zavisni član imenica, ona uvijek ima oblik besprijedložnoga genitiva i neobilježenu izrazu stoji iza upravnog člana: *troje djece (troga djece, trome djece,,), četvero janjadi (četveroga janjadi, četverome janjadi,,), peterica vojnika, polovina imetka, sedmina zarade, stotina učenika, milion stanovnika.*
- 105** Ako je zavisni član lična zamjenica, ona uz upravni član u obliku nominativa i vokativa stoji u obliku besprijedložnoga genitiva množine: *nas dvoje, vas četvero; njih trojica, vas sedmerica*, a u ostalim padežima ima odgovarajući oblik množine: *nas dvoja,*

nama dvome..., vas četveroga, vama četveromu...; njima trojici, njih trojicu, s njima trojicom ..., vama sedmerici, vas sedmericu, s vama sedmericom... U neobilježenu izrazu zavisni član stoji ispred upravnog člana.

U savremenom se bosanskom jeziku zbirni brojevi rijetko dekliniraju, a osobito kada stoje uz prijedloge. Tada i funkcionalno preobražena lična zamjenica u uloji zavisnog člana sintagme u svim padežima zadržava oblik besprijedložnoga genitiva: *od vas dvoje, za vas dvoje, s vas dvoje, o vas dvoje*. Također, brojevi koji su po obliku imenice (*stotina, hiljada, tisuća, milion, milijarda...*) često se upotrebljavaju u obliku tzv. skamenjenog akuzativa: *od stotinu učenika, za stotinu učenika, sa stotinu učenika, o stotinu učeliika*. Kad izgube svojstvo promjene, ovakve sintagme prestaju biti supstantivne i postaju adverbijalne (v. § S 138).

Verbalne (glagolske) sintagme

Sve sintagme u kojih je upravni član glagol u ličnom ili neličnom glagolskom obliku ubrajaju se u verbalne sintagme. Glagoli su aktivno valentni prema supstantivnim i adverbijalnim sintaksemama, pa se proste verbalne sintagme mogu svesti na dva strukturalna obrasca:

Zavisni član u prostoj verbalnoj sintagmi ima ili funkciju rekcijske dopune (objekta) ili funkciju neke adverbijalne (okolnosne) odredbe. Stoga se sve verbalne sintagme mogu podijeliti u dvije skupine: objekatske sintagme (obrazac 1) i adverbijalnoodredbene sintagme (obrazac 2). Unutar objekatskih sintagmi razlikuju se sintagme s bližim (izravnim) objektom od sintagmi s daljim (neizravnim) objektom, a unutar adverbijalnoodredbenih -one u kojima je zavisni član adverbijalna sintaksema od onih u kojima je zavisni član funkcionalno preobražen u adverbijalne sintakseme.

Objekatske sintagme

Upravni su članovi u objekatskim sintagmama glagoli koji imaju svojstvo jakog upravljanja (rekcije -v. § S 58-66). U neobilježenu izrazu zavisni se supstantivni član sintagme javlja iza upravnog člana (v. § S 678-679). Njegov gramatički oblik određen je rekcijom glagola.

U posebnu se skupinu izdvajaju objekatske sintagme s prijelaznim glagolima u kojima zavisni član ima oblik besprijedložnog akuzativa: *pročitati pjesmu, pokloniti cvijeće, zavrnuti česmu, smisliti dosjetku, izbjeći nezgodu, slomiti štap, pokriti kuću...*, ili -u posebnim slučajevima (v. § S 262-264) -oblik besprijedložnoga genitiva: *kupiti mlijeka, popiti vode; ne pronaći izlaza, ne vidjeti puta...*. To su sintagme s bližim objektom.

- 111 Sve ostale objekatske sintagme jesu sintagme s **daljim objektom**. Zavisni supstantivni član u ovim sintagmama može, ovisno o rekaciji upravnoga glagola, imati oblik svih zavisnih padeža s prijedlogom ili bez prijedloga, izuzev oblika besprijedložnog akuzativa i, uz prijelazne glagole, oblika besprijedložnoga genitiva. (U obliku lokativa zavisni je član uvijek s prijedlogom.) Tako se on može pojaviti u obliku:

-genitiva: *držati se dogovora, dokopati se novca, sjetiti se događaja, čuvati se iznenađenja, stidjeti se učitelja, naslušati se priča; odviknuti se od putovanja, zazirati od neznalica, bježati od nepritika, odustati od školovanja,,,:;*

- dativa: *dati sestri, ispričati poznaniku, pisati djevojci, pomoći siromahu, vjerovati protivniku, pripadati porodici, lagati bratu, dosaditi prijatelju, moliti se Bogu, naručati se novinarima, pridružiti se vojsci; ohladnjeti prema djeci, odnositi se prema roditeljima,,,:;*

-akuzativa: *povjerovati u obmanu, zaljubiti se u balerinu, misliti na greške, navali na protivnika, pozivati se na zakon, naići na prepreke, zanimati se za književnost, založiti se za osuđenika, brinuti se za rodbinu...;*

- instrumental: *udariti rukom, trepnuti okom, upravljati imanjem, baviti se ribolovom, zadovoljiti se uspjehom, ponositi se djecom, oduševiti se zelenilom, oženiti se udovicom; povesti se za novotarijama, žudjeti za uspjehom, suosjećati sa siročadi, sresti se s bolesnikom,,,:;*

-lokativa: *pričati o ljetovanju, razmišljati o šahu, uživati uplaninarenju, sudjelovati u pobuni, uspjati u poslovima, ogledati se u trčanju, temeljiti se na pravu,,,:;*

- 112 U funkciji zavisnog člana u objekatskim sintagmama mogu se pojaviti i ostale supstantivne sintakse, npr.: *prevariti nju, upropastiti koga, savladati dvojicu; pobjeći od njih, pomoći sebi, misliti na nekoga, zadovoljiti se čime, razmišljati o tromu,,,:;*

Adverbijalnoodredbene sintagme

- 113 Upravni član u adverbijalnoodredbenim sintagmama mogu biti svi glagoli. Zavisni član -kako je već rečeno -može biti adverbijalna ili koja druga funkcionalnom preobrazbom adverbijalizirana sintaksema. Tako se razlikuju dva tipa adverbijalnoodredbenih sintagmi: one u kojima je zavisni član prilog (ili priložni izraz) i one u kojima je zavisni član funkcionalno preobraženi glagol ili supstantivna sintaksema (najčešće imenica).
- 114 Prilozi u funkciji zavisnog člana pridružuju se glagolima kao upravnim članovima adverbijalnoodredbenih sintagmi. U neobilježenu izrazu prilozi izvedeni od pridjeva stoje ispred glagola: *brzo završiti, dugo ostati, jasno opisati, nespretno hodati, čvrsto držati,,,:;* Prilozi koji nisu izvedeni od glagola, a izriču kvalitet ili kvantitet onoga što je obilježeno glagolom, također stoje ispred glagola: *jednom uzdahnuti, triput ponoviti, djelomice zapamtiti...,* ali mogu stajati i iza njih: *okrenuti naopačke, naučiti napamet, voziti se unazad.* Ostali prilozi obično stoje iza glagola: *boraviti ovdje, proširiti se svuda, pješaćiti uz-*

brdo, doći zdesna, skrenuti ulijevo, zastajati ovdje-ondje; odmarati se ljeti, sresti se večeras, otputovati ujutro, piti stojičke, čitati ležerke... (v. § S 680-681).

Sintagmama u kojima je zavisni član prilog slične su adverbijalnoodredbene sintagme s funkcionalno preobraženim glagolom. Funkciju zavisnog člana u njima vrše glagolski prilozi, npr.: *ukočiti se stojički, umoriti se vozeći, otići pjevajući, smiriti se zaspavši, progovoriti uzdahnuvši, uvehnuti usamivši se...*

U adverbijalnoodredbenim sintagmama s funkcionalno preobraženom supstantivnom sintaksemom između upravnoga i zavisnog člana ostvaruje se odnos slabog upravnog člana. Zavisni član stoji iza upravnog člana (v. § S 680-681) a može se pojaviti u obliku bilo kojeg zavisnog padeža s prijedlogom ili bez prijedloga, i to:

-genitiva: *oženiti se ove godine, umrijeti tejeseni; zaspati prije večeri, veseliti se nakon pobjede, motati se oko kuće, pasti s krova, ići ispred vojske, proći pokraj sela, sjesti nasred sobe, povući se zbog straha, umrijeti od tuge, uspjeti iz inada, putovati radi prodava, plivati poput ribe...*;

-dativa: *primaknuti se bunkeru; odletjeti k nebu, uputiti se prema brdima, uspjeti usprkos teškoćama...*;

-akuzativa: *stajati neko vrijeme, raditi svaki dan; ustati uponoć, otputovati u Afriku, pasti napod, probijati se kroz šikaru, popeti se uz zid, mrmljati niz bradu...*;

-instrumentala: *tumarati močvarom, plakati danima, odmarati se petkom; zapjevati pred kućom, njihati se nad glavom...*;

-lokativa: *izgubiti se u gradu, zastati na vratima, raširiti se po zemlji, smjestiti se pri obali...*

Uz zavisne članove u obliku besprijedložnoga genitiva i besprijedložnog akuzativa koji znače vrijeme stoji obavezna odredba (usp.: *oženiti se ove godine, umrijeti tejeseni, stajati neko vrijeme, raditi svaki dan*). U obliku besprijedložnog akuzativa obavezna se odredba katkad može izostaviti: *odmoriti se časak*.

Zavisni član u adverbijalnoodredbenim sintagmama često ima i oblik konstrukcije s veznikom kao: *plakati kao dijete, letjeti kao ptica, živjeti kao car, mumljati kao medvjed, ponašati se kao životinja...*

Adjektivne (pridjevske) sintagme

Adjektivne sintagme jesu one u kojima je upravni član adjektivna sintaksema. U ulozu upravnog člana u ovim se sintagmama najčešće javljaju opisni pridjevi, znatno rjeđe redni brojevi, a izuzetno rijetko ostale adjektivne sintakseme.

Ovisno o tome kakva je funkcija sintakseme koja popunjava poziciju zavisnog člana adjektivne se sintagme mogu podijeliti u dvije vrste: adverbijalnoodredbene sintagme i dopunske sintagme.

Adverbijalnoodredbene sintagme

- 121 Od svih adjektivnih sintagmi najčešće su adverbijalnoodredbene sintagme. Zavisni član u njima uvijek ima funkciju neke adverbijalne odredbe. Njihov je struktura obrazac:

A
t
ADV

- 122 Unutar ove skupine adjektivnih sintagmi razlikuju se dva tipa. U prvom tipu zavisni član javlja ispred upravnog člana a njegovu poziciju popunjavaju prilozi (najčešće izvedeni od pridjeva) koji znače kvalitet ili kvantitet onoga što je obilježena pridjevom, npr.: *neobično lijep, izrazito mlad, jako uspješan, nesumnjivo koristan, pretjerano ljubazan, osobito skrušen, lahko razumljiv, potpuno jednostavan, krajnje nejasan, pomalo dosadan, poprilično umoran, vrlo težak, veoma naprasit...*
- 123 U drugi tip spadaju adjektivne adverbijalnoodredbene sintagme u kojima je zavisni član funkcionalno preobražena supstantivna sintaksa (većinom imenica) u nekom od zavisnih padeža (najčešće s prijedlogom). U neobilježenu izrazu zavisni član stoji iza upravnog člana a može značiti mjesto, vrijeme, uzrok, dopuštanje i sl., npr.: *blijed u lžcu, tana u pasu, nesiguran tokom igre, nijem od rođenja, miran u oči ispita, nervozan nakon svađe, tužan zbog poraza, natekao od udaraca, nemaran iz obijesti, radostan usprkos bolesti, jednostavan do besmisla...* U ovaj se tip ubrajaju i sintagme u kojih je upravni član redni broj: *prvi po spisku, treći s kraja, četvrti od sredine...*
- 124 Posebno mjesto zauzimaju adjektivne sintagme u kojima zavisni član ima oblik genitiva s prijedlogom *poput* ili konstrukcije s veznikom *kao*: *bogat poput kralja I kao kralj, snažan poput diva I kao div, tamna poput nje I kao ona...* Ovim se sintagmama izriče poređenje po jednakosti. Upravni je član u njima pridjev u obliku pozitivu, a zavisni član ima funkciju poredbeno-načinske odredbe.
- 125 Drnkčije su od njih sintagme kojima se izriče poređenje po nejednakosti. U njima je upravni pridjev u obliku komparativa, a zavisni supstantivni član u obliku genitiva s prijedlogom *od* ili konstrukcije s veznikom *nego*: *bogatiji od kralja I nego kralj", snažniji od diva I nego div, tamnija od nje I nego ona,,.* U ovakvim je sintagmama zavisni član obavezna poredbena dopuna.

Dopunske sintagme

- 126 Adjektivne dopunske sintagme obuhvataju sintagme u kojima zavisni član ima funkciju dopune pridjevu u poziciji upravnog člana. U ovoj se skupini, pored sintagmi s poredbenom dopunom (o kojima je upravo bilo riječi), izdvajaju sintagme s rekcijskom dopunom te sintagme s dopunskim infinitivom.

U adjektivnim sintagmama s rekcijском dopunom poziciju upravnog člana popunjavaju pridjevi koji imaju svojstvo jakog upravljanja (rekcije –v. § S 58-66). Oni su po značenju slični glagolima, te u rečenici često imaju funkciju predikativnih riječi. Ulogu zavisnog člana na sebe preuzimaju supstantivne sintakse s funkcijom rekcijske dopune. U neobilježenu izrazu zavisni član stoji iza upravnog člana. Strukturi je obrazac ovih sintagmi:

127

A
t
S

Gramatički oblik zavisnog člana određen je rekcijom pridjeva. Tako on uz različite pridjeve može imati oblik:

– genitiva: *pun snage, dostojan pažnje, vrijedan hvale, željan putovanja; različit od nas...*;

– dativa: *poslušan roditeljima, dostupan vlastima, koristan bolesniku, sklon tući, sličan bratu, popustljiv prema ženama, ljubazan prema nama...*;

akuzativa: *uvjeren u pobjedu, ponosan na oca, naviknut na neimaštinu, raspoložen za saradnju, sposoban za rad, zainteresiran za nas...*;

– instrumentala: *zadovoljan učinkom, bogat iskustvom, obuzet tugom, oduševljen vama; saglasan sa zahtjevima...*;

lokativa: *umjeren u piću, nezasit u zahtjevima...*

Adjektivnim sintagmama s rekcijском dopunom slične su adjektivne sintagme s dopunskim infinitivom, npr.: *spreman poginuti, gotov ustuknuti, kadar pobijediti, odlučan istrajati...* Njihov je strukturi obrazac:

128

A
t
V (inf.)

U sintagmama ove vrste upravni su članovi pridjevi u ulozi predikativnih riječi koji funkcioniraju slično značenjski nepotpunim glagolima (usp.: *On može pobijediti - On je kadar pobijediti*; v. § S 213).

Adverbijalne (priložne) sintagme

Sve sintagme u kojima je upravni član adverbijalna sintaksema ubrajaju se u adverbijalne. U ulozi upravnog člana u ovim se sintagmama najčešće javljaju prilozi.

129

Ovisno o tome kakva je funkcija sintaksema koja popunjava poziciju zavisnog člana i adverbijalne se sintagme, slično adjektivnim, mogu podijeliti u dvije vrste: **adverbi-**

130

jalnoodredbene sintagme i dopunske sintagme. Unutar dopunskih sintagmi posebno mjesto zauzimaju **kvantifikativne sintagme**, u kojima, pored priloga, upravni članovi mogu biti i nepromjenjivi brojevi.

Adverbijalnoodredbene sintagme

- 131** Prilozi u ulozi upravnog člana adverbijalnoodredbenih sintagmi pokazuju slična sintaksička svojstva kao i pridjevi u istoj ulozi. Ta se sličnost ogleda u njihovoj zajedničkoj sposobnosti da uza se vežu adverbijalnoodredbene zavisne članove, tj. na njihovom kategorijalnom svojstvu aktivne valentnosti prema adverbijalnim sintaksemama. Struktura nije obrazac ovih sintagmi:

ADV

t

ADV

- 132** I ovdje se razlikuju dva tipa adverbijalnoodredbenih sintagmi. U prvom su tipu i upravni i zavisni član prilozima (najčešće izvedeni od pridjeva). Zavisni član stoji ispred upravnog člana i izriče kvalitet ili kvantitet onoga što je obilježeno upravnim prilogom, npr.: *gotovo potpuno (zaboraviti), jako pametno (postupati), dovoljno snažno (povući), pomalo naivna (vjerovati), prilično slabo (igrati), osobito lijepo (pisati), izuzetno ozbiljno (zaprijetiti), krajnje drsko (nastupati), previše bučno (razgovarati), dosta nespretno (hodati), vraški mudro (riješiti), vrlo jednostavno (napraviti), veoma uspješno (nastupiti),...*
- 133** U drugi tip spadaju sintagme u kojima je zavisni član funkcionalno preobražena supstantivna sintaksema (većinom imenica) u nekom od zavisnih padeža (najčešće s pridlogom), npr.: *visoko iznad krovova, daleko od puta, duboko u grlu, desno od rijeke, negdje u šumi, ubrzo poslije napada, odmah nakon rođenja, nekad u djetinjstvu, razočarano zbog neuspjeha, uspješno usprkos teškoćama,...* Zavisni član stoji iza upravnog člana a može značiti mjesto, vrijeme, uzrok, dopuštanje i sl.
- 134** Također su naporedne s adjektivnim i adverbijalne sintagme s poredbeno-način- skom odredbom: *(nestati) brzo poput munje I kao munja, (spavati) mirno poput djeteta I kao dijete, (pjevati) lijepo poput njega I kao on,...* te one s poredbenom dopunom: *(nestati) brže od munje I nego munja, (spavati) mirnije od djeteta I nego dijete, (pjevati) ljepše od njega I nego on,...*

Dopunske sintagme

- 135** U adverbijalne dopunske sintagme spadaju sve one u kojima zavisni član ima funkciju dopune prilogu u poziciji upravnog člana. Pored sintagmi s rekcijskom dopunom u ovu se skupinu ubrajaju i kvantifikativne sintagme. Obrazac je i jednih i drugih:

ADV

t

s

ali se one po svojoj sintaksičko-semantičkoj strukturi znatno razlikuju.

Manji broj priloga odlikuje se svojstvom jakog upravljanja (rekcije -v. § S 58-66). Kada se oni nađu u ulozi upravnog člana sintagme, nastaju adverbijalne sintagme s rekcij-skom dopunom. Zavisni je član u ovakvim sintagmama supstantivna sintaksema, a njegov oblik određen je rekcijom priloga: (*misлити*) *različito od vršnjaka*, (*ponašati se*) *slično životinji*, (*raditi*) *saglasno s roditeljima*,,. Posebno su česte ovakve sintagme u kojima prilog popunjava poziciju leksičkog jezgra imenskog predikata, a dopuna mu je u besprijedložnom dativu, npr.: *lahko Oe) učenicima, dobro Oe) njima, dosadno mu Oe)*,,.

136

Kvantifikativne sintagme

Sve su adverbijalne kvantifikativne sintagme vezane (v. § S 72-74). Poziciju upravnog člana u njima popunjavaju količinski prilozi i nepromjenjivi brojevi. U ulozi zavisnog člana javljaju se supstantivne sintakseme u obliku besprijedložnoga genitiva množine kao dijelna (partitivna) dopuna. Zavisni član stoji iza upravnog člana: *malo strpljenja, mnogo novca, previše godina, nekoliko zadataka, onoliko njih, sedam dana, trinaest koševa, dvadeset pet djevojčica, šeststo šezdeset stranica*...

137

U adverbijalne kvantifikativne sintagme ubrajaju se i one u kojima je upravni član promjenjivi broj kad izgubi svojstvo promjene: *od dvije košulje, s tri rečenice, o četiri druga; od stotinu ljudi, s tisuću vojnika; bez troje djece, o četverojanjadi*,,.

138

Uz glavne brojeve *dva, tri i četiri* u muškom i srednjem rodu zavisni član stoji u obliku genitiva jednine, a u ženskom rodu u obliku nominativa množine; uz glavne brojeve koji su po obliku imenice (*stotina, milion* i dr.) zavisni je član u obliku genitiva množine, a uz zbirne brojeve zbirne imenice kao zavisni članovi sintagmi stoje u obliku genitiva.

Rečenica

Rečenica je osnovna jedinica kojom se bavi sintaksa. U bogatoj tradiciji proučavanja jezika rečenica je dugo bila jednim predmetom zanimanja sintaksičara. Pa ipak, ni do danas nije ponuđena jednoznačna i sveobuhvatna definicija rečenice. Tome je osnovni razlog neslaganje oko toga treba li rečenicu smatrati samo govornom ili pak i jezičkom jedinicom. Savremena lingvistika, međutim, u svome proučavanju nastoji jasno odvojiti jezik kao apstraktni sistem znakova od govora kao njegova ostvarenja. Tako je, kad je rečenici riječ, postalo važno odrediti što pripada govoru, a što jeziku. Stoga se rečenica počela promatrati na dva temeljna polja: obavijesnom (komunikacijskom) i gramatičkom (strukturnom).

139

Rečenica kao obavijesna (komunikacijska) jedinica

- 140** U govoru se rečenica upotrebljava da se njome prenese zaokrnžena obavijest. Ta- kav je slučaj s rečenicama u sljedećem odlomku:

*Dječak me povede stepeništem uprizemlje. Ušli smo u dosta osvijetljenu, go-
tovo evropski namještenu sobu. Uuglu, na mermemom stočiću, bilaje Ke-
malova slika. Tajje student zaista ostavio dubok trag u ovoj kući.* (DŽAD)

Svaka od navedenih rečenica sadrži po jednu obavijest. Narav je ovih obavijesti takva da možemo nedvosmisleno razabrati njihov sadržaj. Stoga ih zovemo zaokruženim obavijestima. Pa ipak, sve te pojedinačne obavijesti, usprkos svojoj zaokrnženosti, stoje u odnosima međusobne značenjske zavisnosti -one su udrnžene u jednu širu, cjelovitu oba- vijest koju nosi tekst u cjelini, i to tako da svaka pojedinačna obavijest biva dopunjena ši- rom obaviješću, tj. kontekstom. To znači da nijedna od ovih rečenica izlučena iz kontek- sta ne nosi potpunu obavijest. Tako je, npr., za potpuno razumijevanje sadržaja druge re- čenice nužno uzeti u obzir sadržaj rečenice koja joj prethodi, jer samo tada postaje jasno ko je ušao u sobu (*ušli smo, tj. ja i dječak*). Isto je tako za potpuno razumijevanje sadržaja četvrte rečenice nužno uzeti u obzir najprije sadržaj treće rečenice (*taj student, tj. Ke- mal*), dok se sintagma *u ovoj kući* može razumjeti tek na osnovi šireg konteksta. Slično je i s ostalim rečenicama iz ovog teksta.

- 141** Rečenica kao obavijesna (komunikacijska) jedinica uvijek je uklopljena u kontek- st, te stoga za nju kažemo da je kontekstualna uključena. Takva se rečenica iskorištava u konkretnom govornom činu da se njome sugovorniku prenese zaokrnžena obavijest. U govorn ostvarena rečenica zove se iskaz. Iskazi su, dakle, najmanje govorne jedinice ko- jima se kao dijelovima širih govornih jedinica prenosi potpuna (cjelovita) obavijest.

- 142** Iskazi mogu biti strukturna nepotpuni, ali obavijesno potpuni. Iz njih se često izos- tavlja sve što se može razabrati iz konteksta (bilo jezičkog bilo nejezičkog). Tako je u slje- dećem primjeru:

Uđe Leko.

– Hoćemo lžjednu? Daj, Vido!

Vidadonese karte, ja zapalih lulu i igra otpoče.

– Upola litre.

– Upola. Pik! (HHG)

Rečenica kao gramatička jedinica

Predikativnost

- 143** Najhitnije gramatičko svojstvo rečenice jest *predikativnost*; ona gramatički konstitu- ira rečenicu, što znači da bez nje nema rečenice. Predikativnost je općenita gramatička ka- tegorija kojom se određuje rečenični sadržaj s obzirom na gramatičke oznake *lica, vremena inačina (modusa)*. Predikativnost je, dakle, jedinstvo ovih triju sintaksičkih kategorija.

- Kategorijom lica označava se odnos koji se uspostavlja između govornika, sugovornika ionoga o kome se ili onog o čemu se govori. 144
- Prvo lice označava govornika ili skupinu kojoj on pripada: 145
- Ubašću ovoga svijeta uctoh, nikakva dobra ne Ividjeh.* (BE) – *Ovako ćemo ostati na brijegu i na okupu.* (NJU)
- Drugo lice označava sugovornika ili skupinu kojoj on pripada: 146
- Doći ćeš jednog dana na čelu oklopnika sa sjevera,.,* (MDK) – *Biste li se mogli sjetiti tih stihova,.,?* (ASS)
- Treće lice označava onoga o kome se ili one o kojima se govori (isključujući govornika i sugovornika), ili pak ono o čemu se govori: 147
- Pogađao ga je tim riječima pravo u živac.* (ĆSM) *Oaze u Sahari leže kao čiode zabodene u šafīwzasto platno pijeska.* (ZDŽP)
- Kategorija lica u rečenici može biti neobilježena, npr.: 148
- Planinom se nije putovalo.* (ĆSM) – *Strah me je.* (DŽAD)
- Ovakve se rečenične strukture nazivaju bezličnim (v. § S 395-407).
- Kategorija vremena kojom se odlikuje rečenica tiče se vremenskog plana rečeničnog sadržaja. Takvo se vrijeme naziva sintaksičkim vremenom. Tačka je određenja sintaksičkog vremena trenutak govora. U odnosu na tu tačku ono što se rečenicom saopćava može biti u sadašnjem, prošlom ili budućem vremenu. 149
- Usadašnjem je vremenu svaki rečenični sadržaj koji se poklapa s trenutkom govora: 150
- Sjajni mjesec polaga/mo I po plavom se nebu šeće....* (SBP)
– *Grlicazatvara oči i sva strepi podatno.* (HHG)
- U prošlom je vremenu svaki rečenični sadržaj koji se odnosi na vrijeme prije trenutka govora: 151
- Prevalila je polovica ramazana.* (EMZ) – *Iz crnog neba izletjeptica.* (MKS)
- U budućem je vremenu svaki rečenični sadržaj koji se odnosi na vrijeme poslije trenutka govora: 152
- Dovest ćemo ubicu.,* (NJU) – *Ono, onu vukodolinu neće ni spominjati.* (JMS)
- Kategorija načina (modusa) ukazuje na to u kakvoj se vezi sa stvarnošću nalazi rečenični sadržaj. Ovako određena modalnost naziva se objektivnom modalnošću. Objektivna modalnost predstavlja rečenični sadržaj ili kao stvaran (realan) ili kao nestvaran (nerealan). Tako se razlikuju realna modalnost i irealna modalnost. 153

- 154 Sadržaju rečenica s realnom modalnošću svojstven je odnos prema određenom vremenskom planu - prema sadašnjem, prošlom ili budućem vremenu. Takve se rečenice, dakle, odlikuju vremenskom određenošću, npr.: *Dijete mirno spava.* - *Dijete je mirno spavalo.* *Dijete će mirno spavati.* Sve rečenice s realnom modalnošću obilježene su izjavnim načinom (indikativom).
- 155 Sadržaju rečenica s irealnom modalnošću nije svojstvena vremenska određenost. U ovakvim se rečenicama vremenski plan precizira kontekstom. One mogu imati različita značenja:
- značenje mogućnosti: *O, on bi zato sada išao u rat. On bi otimao bakar od žena zato! On bi ih tukao kao krave.* (HKP) - *Od vlage i čamotinje sami bi sebi rezali vratove.* (DSU) - *I tamo bi te našli.* (MST)
 - značenje želje: *Ah moj dragi, moje milovanje, Iubilote moje uzdisanje,..* (SSM) *De, sinko, Bog ti dao!* (EČL) - *Rado bih, doktore, još čas kala s vama,..* (DŽAD) - *Oh samo da mi nisi brati* (SKP)
 - značenje zahtjevnosti: *Žutalju, proda) mu jednu šibicu državnog monopola.* (AID) - *Ne prijeti mi svojom smrću!* (EČL) - *Nek mu priđe Šimšir.* (ČSM)
- 156 Rečenice s irealnom modalnošću obilježene su, dakle, nekim od irealnih načina: mogućim načinom (kondicionalom), željnim načinom (optativom) ili zahtjevnim načinom (imperativom).
- 157 S objektivnom modalnošću rečenice može se kombinirati subjektivna modalnost. Njome se izriče stav govornika prema onome o čemu se u rečenici govori - uvjerenost ili neuvjerenost, slaganje ili neslaganje, zadovoljstvo ili nezadovoljstvo, radost, žaljenje, ravnodušnost i sl.:
- Zaista, momci su pronašli dvoje kosti...* (MSD) - *Jer, uistinu, ono što je glavno - manjka.* (NST) - *Onje, očito, dobrim dijelom uronjen upodnu nišu, pa mu proviruje samo gornji dio,..* (IKT) - *Vojničina, daoje kćer Ibrahimbegu, čudno, čovjeku potpuno protivne prirode, golubu u ljudskom obliku, sa mirazom.* (SKP) - *Srećom, nisu me vidjeli.* (razg.) - *Sutradan smo, nažalost, morali otputovati.* (razg.)
- Subjektivna modalnost u tijesnoj je vezi s ekspresivnom i emocionalnom obojenošću rečeničnog sadržaja.

Izražavanje predikativnosti

- 158 Kao općenita gramatička kategorija predikativnost ima svoja sredstva izražavanja: morfološka, leksička i sintaksička. Osnovno morfološko sredstvo izražavanja predikativnosti jesu glagoli u nekom od ličnih glagolskih oblika. Lični je glagolski oblik zahvaljujući svojim gramatičkim osobinama najpogodniji da se njime obilježi predikativnost. Stoga je on ključno obilježje rečenice.

Ličnim glagolskim oblicima u izjavnom načinu (indikativu) izražava se realna modalnost u sadašnjem, prošlom ili budućem vremenu (*Ptica pjeva. -Ptica je pjevala. -Ptica će pjevati*). Nerijetka, međutim, obilježena sintaksičko vrijeme u rečenici nije u skladu s vremenskom sferom kojoj primamo pripada upotrijebljeni lični glagolski oblik (v. § M 295, 299, 309, 314 i 316). U tom slučaju sintaksičko vrijeme u rečenici preciziraju leksička sredstva koja imaju vremensko značenje (najčešće priloz i prijedložno-padežne konstrukcije) ili pak širi kontekst. Tako je u sljedećim primjerima obilježena:

– sadašnjost: *Bit će ih do četiri stotine, pa su zaredale kao da još uvijek putuju ovim poveljem sve gore do iznad grada.* (EMZ) – *A zašto – ako ćete dozvoliti – htjedoste se tako rano ženiti?* (HBM) – *Ko će to sada znati?* (razg.)

– prošlost: *Pred zalazak sunca sjedam u šarene čeže i odlazim u veliki park na kraju grada.* (ZDŽP) – *Udarim ti gaja onda ovako, sječimice iza vrata.* (MKS) – *A on se osnUelmu, nekako čudnovato se osmijehnu pa će reći...* (NST) – *A Jbrahim tojedva dočeka, pa će kazati...* (IKT)

– budućnost: *Poslije podne idem kod Belme.* (IIIT) – *Sutra idu u čika Lazino selo.* (JMS) – *Vraća se za dan, dva.* (MSD) – *Oblizuj se ti kao mačak oko džigerice! Tu ne zabode šape.* (HHG) – *Dobro staza ibogaza čuvaj, I a ja odoh suhogranaj jeli.* (PMH) – *"Govori, bolan, pogin'o si", kaže on...* (ZDP)

Raznovrsne nijanse objektivne modalnosti mogu se urečenicama izraziti i modalnim glagolima (*moći, htjeti, željeti, morati, smjeti...*):

Ovo se ne može više podnijeti! (EČL) – *Hoću da budem što prisnija I U svom kratkom ljudskom vijeku.* (BAP) – *Ne smijemo imati više prozora nego što ima nasvojnika...* (AID)

pridjevima kakvi su: *spreman, gotov, sposoban, dužan* i sl.:

Bila je gotova da vikne – ta, ulazi već jednom! – (DSU) – *Za slobodu smo spremni i poginuti.* (razg.) – *Dužni smo pomoći bližnjem.* (razg.)

te prilozima s modalnim značenjem: *možda, moguće, nemoguće, nužno* i sl.:

I na kraju Možda ja to samo snijem I Kako smijem kako smļjem... (MDK) – *A možda ću nastojati da ne zaboravim.* (MST) – *Ovopitme nužno traži odgovor.* (razg.)

Gramatička paradigma rečenice

Kao ključno gramatičko obilježje rečenice, predikativnost se ispoljava – kako smo vidjeli i – u vidu gramatičkih značenja lica, vremena i načina. Raznolikost gramatičkih značenja postiže se promjenama formalnog ustrojstva rečenice. Te se promjene mogu nazvati *oblicima rečenice*. Ukupnost oblika rečenice čini gramatičku paradigmatu rečenice.

Tako bi, npr., rečenica: *Dijete spava – imala paradigmu: Dijete je spavalo. – Dijete će spavati. – Dijete bi spavalo. – Kad bi samo dijete spavalo! – Neka d(jete) spava.,,*

Ciljna usmjerenost rečenice

- 162 ·U procesu sporazumijevanja rečenica se može upotrijebiti ili da se njome prenese oba- vijest ili da se zatraži obavijest ili da se sugovornik potakne na nešto. S obzirom na to, dak- le, kakav se komunikacijski cilj želi postići upotrebom rečenice, razlikuju se izjavne, upitne i poticajne rečenice.

izjavne rečenice

- 163 Izjavnim se rečenicama prenosi obavijest. One sadrže saopćenje o kakvu događa- ju, činjenici ili pojavi iz stvarnosti, bilo da se nešto tvrdi bilo da se nešto nijeće:

Ostavišemajkuuteškojžalosti. (BE) – NaRuzveltovomgrobu nikad nisam bio. (ZDŽP) – Bila je tazima snjegovita. (ĆSM)

- 164 Izjavnim je rečenicama svojstvena izjavna intonacija (rečenična melodija), koja se odlikuje padom· mi kraju rečenice. U pismu se iza izjavnih rečenica stavlja tačka.

Upitne rečenice

- 165 Upitnim se rečenicama postavlja pitanje. Po svome općem značenju one se mogu podijeliti u tri vrste: *prave upitne, upitna-poticajne i upitna-retoričke.*

- 166 Prave upitne rečenice upotrebljavaju se kada se želi što doznati. Njima se postav- lja pitanje koje zahtijeva odgovor:

Kad će biti suđenje? (DŽKI) – Štaje to rat, Mariću? (HKP) – Hoćeš li mo- či voziti? (ETK)

- 167 Upitna-poticajnim rečenicama sugovornik se postavljanjem pitanja potiče na neš- to (usp.: *Zašto stojite? = Ne stojte!*). Stoga ovakvo pitanje nužno ne zahtijeva odgovor:

Što se ti, gnjido, praviš Kraljević Marko? (AID) – Zašto ne svratiš do me- ne? (MST) – Šta knjjavaš tu! (IHT)

Na kraju upitna-poticajne rečenice ne mora stajati upitnik.

- 168 Upitno-retoričke rečenice sadržavaju pitanje koje ne zahtijeva odgovor, niti se od- govor očekuje. Ovakvim se pitanjem, zapravo, nešto tvrdi ili nijeće, a jednoznačan odgo- vor proizlazi iz samog pitanja. Ako je pitanje u gramatički potvrđnom obliku, odgovor je niječan, i obrnuto. Na kraju upitno-retoričke rečenice upitnik također nije obavezan:

Zar bih mogao da ga skrivam poslije ovakve uvrede? (NIU) – A ko te je si- lio da goniš konje u oluju. (AMH) – Nije li čovjek smrtan? (razg.)

Sve su upitne rečenice obilježene uzlaznom upitnom intonacijom, zahvaljujući kojoj i rečenice koje po svome obliku nisu upitne mogu postati upitne. Na kraju takvih rečenica stavlja se upitnik:

Kriv sam? Prav sam? Odmetnik sam, bundžija, bjegunac? (HBT) Viste njegov sekretar? (DŽAD)

Većina upitnih rečenica, pored osobene intonacije kao obilježja upitnosti, sadrži i koju upitnu riječ: upitnu zamjenicu ili zamjenički pridjev (*ko, šta I što, koji, čiji; kakav, kolik...*), upitni zamjenički prilog (*gdje, kuda, kamo, kada, zašto, kako, koliko...*) ili upitnu riječcu (*zar, li*).

Poticajne rečenice

Poticajnim se rečenicama sugovornik potiče na kakvu radnju, postupak i sl. Taj se poticaj najčešće prepoznaje kao zapovijed, zahtjev, poziv, molba, upozorenje, dopuštenje... Poticajne rečenice ne označavaju radnje ili pojave kao realnost, nego kao ono što se zahtijeva, na što se poziva, za što se moli i sl. Poticanje se najčešće obilježava imperativom:

Povedi i mene u grad... (NST) - Ne budalesaj, dušo. (EČL)

ali ono može biti obilježeno i na druge načine:

Da ti vidim modrice, Grozdano! (HHG) - Da to više nikad nisi uradio! (razg.) - Slušati! (razg.)

Iza poticajnih rečenica može stajati tačka ili uskličnik.

Usklične rečenice

Usklične se rečenice odlikuju emocionalno-ekspresivnom obojenošću. Takvu obojenost rečenica dobiva onda kad govornik želi iskazati svoje osjećanje (ushćenje, radost, iznenađenost, uzbuđenost, ogorčenje, gnjev, strah i sl.). Emocionalno obojene mogu biti i izjavne i upitne i poticajne rečenice, što znači da se sve one mogu ostvariti kao usklične. Usklične su rečenice obilježene uskličnom intonacijom, koja se odlikuje pojačanom silinom. Na kraju usklične rečenice stavlja se uskličnik. Ako se istodobno želi naglasiti ipitanje, uskličnik se kombinira s upitnikom:

Uđoh u Sevilju! (ZDŽP) - Ubit će me! (AID) - Znaš li da se ovdje kolje! Kolje! (JMS) - Kakav si ti junak bio! Bože veliki, kakav junak! (MSD) Zar si dotle stigao, jadni moj opanče?! (AMH) - Zar mejoš ima...? I (NIU) Pusti me kući! (DSP) - Ne budi pomagač izaleđe nevjernicima! (MSD)

Uskličnost rečenica pojačavaju uzvici (*hej, o, oj, joj, ah, ah, uh, jao, fuj* i sl.):

Hej, vraže, sotonu! (AMH) - O, kakva bi to bila divota! (MKS)

Gramatičko ustrojstvo rečenice

- 174 Na samom početku bilo je riječi o tome da su riječi u rečenici povezane po pravilima nizanja islaganja (v. § S 2-6). Pravilima nizanja utvrđuje se redoslijed pojavljivanja riječi u rečenici, dok se pravilima slaganja uređuju gramatički odnosi među njima. Ovi se odnosi prepoznaju kao odnosi gramatičke zavisnosti: jedna riječ - kad je izabrana u nekom od svojih morfoloških oblika - uvjetuje ili omogućuje da se druga riječ u određenom morfološkom obliku uvrsti na određeno mjesto u rečenici. Ukupnost ovih odnosa može se nazvati gramatičkim ustrojem rečenice.
- 175 Osnovno gramatičko ustrojstvo rečenice u bosanskom jeziku čine predikat (oznaka: P), subjekt (oznaka: S), objekt (oznaka: O) i adverbijalna odredba (oznaka: AO). To su samostalni rečenični članovi. Oni se u rečenicu uvršćuju izravno, te stoga predstavljaju neposredne sastavnice (konstituente) rečeničnog modela (v. § S 177-179), npr.: *Podvornik sada zaključava vrata* (S + AO + P + O). Shematski to izgleda ovako:

podvornik (Njd.) $\leftarrow$ *ud.* indikativa sadašnjeg

sada (prilog)

vrata (A)

- 176 Pored samostalnih postoje i nesamostalni rečenični članovi. Oni ne spadaju u osnovno gramatičko ustrojstvo rečenice. Nesamostalni su rečenični članovi atribut (oznaka: A) i apozicija (oznaka: AP). Oni se u rečenicu uvršćuju posredno (preko kojeg substantivnog rečeničnog člana), npr.: *Moja sestra Senada jučer je otputovala* (A + AP + S + AO + P):

Senada (Njd.ž.r.) ...--- *je otputovala* (3.1.jd.ž.r. indikativa prošlog)

Sjtra (Njd.ž.r.)

ju1r (prilog)

mo1a ^{fMd}_{zr.}

Rečenični model

- 177 Svaka rečenica kao obavijesna (komunikacijska) jedinica nastaje po utvrđenom strukturnom obrascu. Taj se obrazac može nazvati rečeničnim modelom. Rečenični je model, tako, matrica po kojoj se uobličuju konkretne rečenice.
- 178 Do rečeničnog se modela dolazi apstrahiranjem velikog broja gramatički sličnih, a obavijesno različitih rečenica, npr.:

<i>Djeca se smiju.</i>	S1 + VF	<i>Jesen donosi lišće.</i>	
<i>Trava raste.</i>		<i>Ptice svijaju gnijezda.</i>	S1+VF+OS4
		<i>On će kupiti kuću.</i>	

(SI = supstantivna riječ u nominativu, VF = glagol u ličnom gl. obliku, OS4 = supstantivna riječ u besprijedložnom akuzativu)

Rečenični je model, dakle, niz simbola koji upućuju na to koje pozicije unutar rečeničnog ustrojstva valja popuniti kako bi se ostvarila konkretna rečenica.

Simboli od kojih se rečenični model sastoji nazivaju se njegovim *konstituentima*. Oni mogu biti *obavezni* i *neobavezni*. Obavezni su oni konstituenti rečeničnog modela koje je nužno uvesti da bi se rečenicom prenijela zaokružena (potpuna) obavijest. Neobavezni su oni konstituenti kojima se obavijest samo proširuje. (Oni se obično stavljaju u zagradu.)

179

Samostalni rečenični članovi

Predikat

Predikat je jedini rečenični član koji sam sebi otvara mjesto u rečenici. Preko njega, izravno ili neizravno, u rečenicu se uvršćuju svi ostali rečenični članovi. To znači da predikat nije zavisen niti od jednog drugog rečeničnog člana, dok su svi ostali rečenični članovi, posredno ili neposredno, zavisni od predikata.

180

Predikat je neposredni nosilac predikativnosti, te stoga čini gramatičko jezgro rečenice: po njegovom gramatičkom značenju može se doznati gramatičko značenje najvećeg broja ostalih rečeničnih članova. Nosilac je gramatičkog značenja predikata glagol u ličnom glagolskom obliku. Stoga je lični glagolski oblik nužni konstituent predikata.

181

Predikat se odlikuje i leksičkim značenjem. Leksičko značenje predikata može biti obilježeno glagolskom ili neglagolskom leksemom. U ovisnosti o tome svi se predikati mogu podijeliti na **glagolske predikate** i **neglagolske predikate**. Uobičajeno je da se neglagolski predikati nazivaju **imenskim**.

182

Po svojoj strukturi glagolski predikati mogu biti **prosti isloženi**. Prosti glagolski predikati sastoje se od jedne punoznačne glagolske lekseme, koja je nosilac i gramatičkog i leksičkog značenja predikata. Složeni glagolski predikati sastavljeni su od dviju glagolskih leksema -jedne nepunoznačne, koja nosi gramatičko, i jedne punoznačne, koja nosi leksičko značenje predikata.

183

Svi su imenski predikati složeni. Njihova složenost ogleda se u spoju glagolske lekseme s neglagolskom. Glagolskom leksemom izriče se poglavito gramatičko, a neglagolskom leksičko značenje predikata.

184

Glagolski predikat

Prosti glagolski predikat

- 185** Svaki predikat koji je iskazan jednom punoznačnom glagolskom leksemom u prostom ili složenom ličnom glagolskom obliku jest prosti glagolski predikat. Ako je predikat izrečen prostim glagolskim oblikom, u tom je obliku ujedinjeno i njegovo gramatičko i njegovo leksičko značenje, npr.:

Gledam u nebo, iznad Venecije. (ASS) – *Voz odmah krenu.* (SKP) – *Hajdem oustijene.* (HHG) – *Ne čudim se mraku ni oblaku.,* (SSM)

- 186** Ukoliko je predikat izrečen složenim glagolskim oblikom, pomoćni glagol nosi gramatičko, a osnovni glagol leksičko značenje, npr.:

Služio je vjerno Tvrtka. (DSU) – *To bi u drugim okolnostima sigurno učinila.* (JMS) – *Država će platiti.* (AID) – *Neću zaboraviti skupu pouku.* (MST)

Složeni glagolski predikat

- 187** Složeni je glagolski predikat dvodijelna sintaksička konstrukcija koja nastaje udruživanjem nepunoznačnog (značenjski nepotpunog) glagola u ličnom glagolskom obliku i punoznačnoga glagola u obliku *infinitiva*. U toj je konstrukciji lični glagolski oblik nosilac gramatičkog značenja, dok je punoznačni glagol leksička dopuna.

Složeni glagolski predikat može se ubrojiti u skupinu usloženjenih glagolskih predikata (v. § S 210-215), ali je uobičajeno da se on u školskim gramatikama izdvaja kao poseban tip predikata.

- 188** Nepunoznačni glagoli u sastavu složenoga glagolskog predikata pripadaju dvjema leksičkosemantičkim skupinama glagola – *modalnim* i *ifaznim glagolima*. Tako se svi složeni glagolski predikati mogu svesti na strukturni obrazac:

modalni Ifazni glagol + punoznačni glagol

- 189** Modalni glagoli izražavaju različite nijanse modalnosti: mogućnost, htijenje, želju, nužnost, potrebu, namjeru i sl., a najčešći su: *moći, htjeti, morati, željeti, smjeti, trebati, umjeti, znati, uspjati, namjeravati, nastojati, pokušati, usuditi se.,*

Ni taze mlja ispod l?jega nemože ga raspoznati., (MKS) – *Htio bih mupomoći.* (HBT) – *Prije noći moram se vratiti u Jerihon.* (ZDŽP) – *Želio je provući se kroz Basnu domora.* (DSU) – *Ne smijemo zaboraviti da i Hasan ima veza.* (MSD) – *Računam da ćeš mi ti kazati ako bih trebao znati.* (DŽKI) – *Čuli smo dakle riječi što nam umiju i nešto novo reći* (MDK) – *Ne znam govoriti njezinim riječima.* (HBM) – *I usuđuješ se moliti milost za onog buntovnika...* (DŽKI) – *Pokušao sam Halila dozvati još jednom.,* (DŽAD)

Fazni glagoli obilježavaju različite faze procesa označenog punoznačnim glagolom, a najčešći su: *početi, stati, nastaviti, produžiti, prestati, prekinuti...* 190

Zato smo počeli trljati oči. (HKP) Nekoliko trenutaka privikavao sam oči dok nisam počeo raspoznavati prilike. (DŽAD) Lina polaga/mo otvori ormar i stane se oblačiti šutke. (HBM) -Stadoše umirati djeca... (IKT) -Kasim je prestao pjevati. (DSP) -Kad je vidjela u šta sam se zagledao, prestala je plakati i stala kraj mene... (IHT)

Dopunski punoznačni glagol u sastavu složenoga glagolskog predikata može imati i oblik prezenta. Tada se on s modalnim I faznim glagolom povezuje veznikom *da* i gramatički se slaže sa subjektom, npr.: 191

Ne mogu više da podnesem tog čovjeka. (SKP) – Žena nije uspjela da izgori. (ZDŽP) -Počeli su da me se tiču... (MSD) -A žena njegova, u Novom Pazaru, nije prestala da sanja snove... (ČSM)

U bosanskom je jeziku uobičajena upotreba dopunskoga predikativnoga glagola u obliku infinitiva. 192

Imenski predikat

Kada se leksičko značenje predikata izriče neglagolskom leksemom, nastaje sintaksička konstrukcija koju zovemo imenskim predikatom. Imenski je predikat složena sintaksička kategorija koja u sebe uključuje najmanje dvije potkategorije: kopulativni predikat i semikopulativni predikat. Zajedničko je obilježje obaju tipova imenskog predikata prisustvo neglagolske lekseme koja se naziva *leksičkim jezgrom*. 193

Kopulativni predikat

Kopulativni se predikat sastoji od kopulativnog (sponskog) glagola *biti* u ličnom glagolskom obliku i leksičkog jezgra. Njegov je, dakle, strukturni obrazac: 194

kopulativni glagol "biti" + leksičko jezgro

Kopulativni glagol *biti* nema nikakvog leksičkog značenja; njegova se funkcija svodi na obilježavanje predikativnosti.

Leksičko značenje kopulativnog predikata izriče se leksičkim jezgrom. Kopulativnim se predikatom subjekt identificira ili mu se pripisuje kakva osobina. U ulozi leksičkog jezgra najčešće se javljaju: 195

– imenice: *Tabutje samar, a mi smo jahači. (DŽLD) -Smrt je preseljenje iz kuće u kuću. (MSD) Ruke su tvoje plavi dozivi zore (MDK)*

– imeničke zamjenice: *Ne znam ni ko si ni šta si... (HBT) – ...i vi ste moje Ja... (AMH) – On nie bilo ko. (razg.)*

-pridjevi: *Na obalama smo, uvijek, suviše mudri?* (HHK) - *A on će opet biti siromašan.* (NST) - *Njezina je duša bila prazna kao neispisana hartija.*,. (AMH)

-pridjevske zamjenice: *Takav im je Crni vezir.*,. (MKS) - *Jahić je moj!* (AID) - *Ja sam taj.* (razg.)

-redni brojevi: *Ja nisam treći kojije ovamo stigao iz Evrope.*,. (ZDŽP)

Poziciju leksičkog jezgra kopulativnog predikata također mogu popuniti:

-prilozi: *Za sporazum je bilo prekasno.* (AMH) - *Na ulicama je bilo živo.* (HBM)

-glavni brojevi: *Obale su dvije.* (razg.)

- 196 Supstantivne (imeničke) i adjektivne (pridjevske) riječi u ulozi leksičkog jezgra kopulativnog predikata stoje u obliku nominativa. Imenica u toj ulozi može imati i oblik instrumental koji je uvijek zamjenjiv nominativom. Oblik instrumental saskvim je uobičajen uz kopulativni glagol u prošlom vremenu, npr.:

U to doba bjehe junakom.,. (BE) - *Ova značajka njegova karaktera bila je glavnim uzrokom da su se ljudi od njega odvrgnuli.*,. (AMH) - *Dok je još bio dječakom, svatko je na njega vikao.*,. (AMH)

ali je uz kopulu u sadašnjem i budućem vremenu izrazito stilski obilježen.

- 197 Na koncu, u ulozi leksičkog jezgra kopulativnog predikata može se naći kongruentna supstantivna sintagma u obliku besprijedložnoga genitiva kao i prijedložno-padežni izraz kojim se opisno izražava kakva osobina koja se pripisuje subjektu:

Bila je dobre volje, kao što nije nikada. (HBM) - *Kuća je bila bez poda.*,. (AMH) - *Ljudi su bez nade.* (razg.) - *Vaša je mržnja iz straha.* (AMH) - *Usnazi sam još.* (SKP)

- 198 U toj se ulozi također može naći i konstrukcija sveznikom kao:

Neka bude kao i ja, pa me se ne treba bojati. (AMH)

te konstrukcija s ličnim glagolskim oblikom:

Ajan okusi sa izvora, bio je kakvog ga znam... (NIU)

- 199 U kopulativne se predikate često ubrajaju i oni u kojih glagol *biti* nije samo nosilac gramatičkog nego i dijela leksičkog značenja predikata. Utakvim konstrukcijama glagol *biti* znači "postojati", "nalaziti se", "boraviti" i sl., te ga je stoga moguće zamijeniti ovim glagolima, npr.: *Odgovor je u knjizi.* > *Odgovor postoji u knjizi.* - *Knjiga je na stolu.* > *Knjiga se nalazi na stolu.* - *Oni su u Americi.* > *Oni borave u Americi.*,.

Leksičko se jezgro u ovakvim konstrukcijama pridružuje glagolu *biti* kao dopuna kojom se subjekt određuje s obzirom na neku okolnost u kojoj se nalazi. Stoga se u ulozi leksičkog jezgra uglavnom javljaju prilozi:

Lijevo je tamna borova šuma. (HKP) - *Kula je blizu.*,. (NST)

ili prijedložno-padežni izrazi s adverbijalnim značenjem (najčešće mjesnim):

Pored puta bile su policijske karaule. (ZDŽP) -Bili smo već na Medrešetima,,. (ŠSI) -luče sam bio u Kamengradu. (HHG) -Moja svjetlost je u nadi. (MDK)

Semikopulativni predikat

Semikopulativni predikat sastoji se od semikopulativnog (polusponskog) glagola u ličnom glagolskom obliku i leksičkog jezgra. Strukturni mu je obrazac:

semikopulativni glagol + leksičko jezgro

Semikopulativni glagoli funkcionalno su slični kopulativnom glagolu *biti*, ali se od njega razlikuju po tome što, uz gramatičko, imaju i leksičko značenje. Njihovo je leksičko značenje, međutim, nepotpuno (označavaju samo tip pripisivanja sadržaja -imenovanje, nazivanje, proglašavanje i sl.), te im je stoga nužno pridružiti leksičko jezgro kao dopunu kojom će se obilježiti temeljno leksičko značenje predikata (tj. šta se pripisuje).

Semikopulativni glagoli mogu biti neprijelazni (*postati, ostati, izgledati,,.*) i prijelazni (*smatrati, imenovati, proglasiti ...*). Iznad jedne i uz druge poziciju leksičkog jezgra popunjavaju supstantivne ili adjektivne riječi. Neprijelaznim semikopulativnim glagolima leksički se sadržaj predikata pripisuje subjektu, a prijelaznim objektu.

Uz neprijelazne semikopulativne glagole: *postati, ostati, ispasti, izgledati, osjećati se, praviti se, činiti se, zvati se, prozvati se, nazvati se...* leksičko jezgro dolazi u obliku nominativa ili instrumentala:

Sveje sada posta/o košmar,,. (JMS) -Oni su već postali nestrpljivi. (HKP) -Tmine opet ostaše puste. (EMZ) -Iako mlađi, Džimšir je od brata izgledao stariji,,. (ČSM) -Iocu uvijekja ispadnem kriv. (SKP) -Isve mu se činilo drugačije negoli prije. (AMH) -Nijedna mi ne izgleda dovoljno čvrsta. (NIU)

Majstorski je bacao koplje, a u njegovoj ruci je sablja postajala zmijom. (MKS) -Ijednoga dana postali su opet stari gospodarom situacije... (HBM) -Taje misao postajala gdje kada jasnijom,,. (HBM) -Bila je ostala rano udovicom. (ČSM) -Ali se ipak osjeća nesigurnim... (NST) -Osjeća se izigranim, prevarenim, zaboravljenim. (DŽAD) -Tojoj (je) godilo, pa se je pravila još čudnijom nego što je bila. (HBM) -Ona mnogo toga zna, ali se čini nevještom. (DŽAD)

Uz neke od ovih glagola leksičko jezgro može imati i oblik konstrukcije s veznikom kao:

Na njegovim prsima je ovo hrišćansko znamenje izgledalo kao šmajser. (ZDŽP)

- 204 Uz prijelazne semikopulativne glagole: *zvati, nazvati, prozvati, imenovati, smatra- ti, držati, označiti, proglasiti, prikazati, učiniti*,,. leksičko jezgro dolazi u obliku instrumentalnoga:

Imejoj je Mara, a svi je wvu Grlicom. (HHG) - Zvali su one što imaju pametnim, a one što nemaju - budalastim. (HBT) - Ostaviti samo toliko snage da vjeđe ne padnu po onom što nazivam svojom omeđenom samoćom. (IHT) - Tukli su ga, policija ga bičevala, nazivala ga mangupom, barabom, konjokradicom, razbojnikom. (AMH) - Cio svijet ga (je) proglasio nesnosnim i opasnim za ljudsko društvo,. (AMH) - A vi ste tu mržnju proglasili ljubavlju. (AMH) - Neki su je držali ljepoticom,. (HBM) - A kad Ibrahim reče: "Gospodaru moj, učini ovaj grad sigurnim, a mene i sinove moje od štovanja kumira Ti udalji!" (KPK)

Uz neke od ovih glagola leksičko jezgro može imati i oblik akuzativa s prijedlogom za:

Smatrali su ga za ludaka. (razg.)

ili konstrukcije s veznikom kao:

Prikazali su to kao uspjeh. (razg.)

Širenje predikata

- 205 U bosanskome jeziku vrlo je živ proces širenja predikata. Ovaj proces označava uključivanje novih strukturnih komponenata u sastav predikata, a ostvaruje se na dva načina – dekompozicijom i usložnjavanjem.

Dekompozicija

- 206 Dekompozicijom se naziva razlaganje punoznačne glagolske lekseme na značenjski nepotpun glagol i glagolsku imenicu izvedenu od glagolske lekseme koja se razlaže, npr.: *razmjenjivati* > *vršiti razmjenu*; *ubiti* > *počiniti ubistvo*; *promijeniti* > *izvršiti promjenu*. Temeljno leksičko i gramatičko značenje predikata pritom se ne mijenja.

U dekomponiranoj predikatskoj strukturi nepunoznačni glagol u ličnom glagolskom obliku semantički je sveden tek na označavanje procesa; on je nosilac predikativnosti, dok je glagolska imenica u obliku akuzativa (a u pasivnoj konstrukciji u obliku nominativa) nosilac leksičkog značenja predikata. Predikati koji su nastali po strukturnom obrascu:

nepunoznačni glagol + glagolska imenica

zovu se dekomponiranim predikatima.

- 207 Od značenjski nepotpunih glagola u sastavu dekomponiranih predikata najčešće dolaze: *vršiti, izvršiti, obaviti, imati, držati, dati, "Y.,gllit[, pružiti, izraziti, činiti, učiniti, počinuti...*:

Ustajao je s ostalim dervišima da na nogama obavlja zikr. (EČL) - Unašem se gradu obavlja regrutacija. (HKP) - Neću držati propovijed ... (MSD) - Držao sam predavanja na mnogim univerzitetima Evrope, Azije i Amerike. (DŽAD) - Iprije i poslije njega vođeni su mnogi besmisleni ratovi. (ZDŽP) - Namjera mi je bila da svratim kod muslima... ida povedem razgovor o bratu, kao usput. (MSD) - Mahmut je izrazio mišljenje da će me oni ostaviti s Ramizom... (MST) - Na njue učinio izvanredan utisak. (HBM) - Pružila mi je utjehu. (razg.)

Uobičajeno je da se dekomponiranim predikatom naziva razloženi prosti glagolski predikat. Dekompozicija, međutim, zahvaća i punoznačne glagolske lekseme u sastavu složenoga glagolskog predikata, npr.:

Mogao bi poveriti parnicu. (MSD) - Na ovom mjestu možete obaviti namaz -govorio je. (IKT) - Starostijeste prokletstvo što umijepostavljati pitanja ne nudeći odgovore. (DSH)

Dekomponiranim se predikatima smatraju i oni kojima se ne može uspostaviti istovrijedna glagolska leksema, npr.: *počiniti zločin, izvršiti odmazdu, obaviti transakciju...* 209

Usložnjavanje

Usložnjavanjem se naziva uključivanje jednog ili više novih članova u sastav predikata. Temeljno leksičko značenje predikata pritom se ne mijenja, ali se unose dodatne crte u njegovo gramatičko značenje. Po tome se usložnjavanje razlikuje od dekompozicije. 210

Usložnjavanje jednako zahvaća i glagolske i imenske predikate, i to one njihove komponente koje izriču gramatičko značenje, koje su, dakle, nosioci predikativnosti. Predikati nastali kao rezultat procesa usložnjavanja nazivaju se usložnjenim predikatima. Kod svih usložnjenih predikata gramatičko leksičko značenje izriču se odvojeno. 211

Usložnjeni glagolski predikat

Usložnjavanjem prostoga glagolskog predikata nastaje poseban tip predikata složeni glagolski predikat (v. § S 187-192), koji se može dalje usložnjavati na dva osnovna načina: 212

1. modalni Ifazni glagol + modalni Ifazni glagol + punoznačni glagol

Složenom se glagolskom predikatu može dodati jedan ili više modalnih ili faznih glagola. U tom se slučaju samo prvi modalni / fazni glagol javlja u ličnom glagolskom obliku, a ostali modalni / fazni glagoli, kao i punoznačni glagol, stoje u obliku infinitiva ili prezenta s veznikom *da* (najčešće kombinirano), npr.: *nastaviti plesati pokušati nastaviti plesati; namjeravati doći -prestati namjeravati doći.,,:*

Smjeli smopočeti raditi. (razg.) - Nije mogao prestati željeti da uspije. (razg.)

Rezultat je ovog vida usložnjavanja glagolskog predikata unošenje novih komponenta modalnosti u gramatičko značenje predikata.

213 2. modalna perij1-astična konstnkcija + punoznačni glagol

Namjesto modalnoga ili faznoga glagola u sastavu složenoga glagolskog predikata može doći modalna perifrastična (opisna) konstnkcija koja se sastoji od kapule u ličnom glagolskom obliku i pridjeva ili prijedložno-padežnog izraza kao dopune, npr.: *moći pobijediti biti sposoban I biti kadar I biti u stanju I biti u mogućnosti pobijediti; morati raditi – biti dužan I biti obavezan raditi...* Na taj se način precizira posebni tip obilježnog modalnog značenja, npr.:

Nisam ja dužna trpjeti tvoje pasjaštine ... (AMH) – Spremni smo, dakle, duša i ja, trošiti I vrijeme i papir, govorom nesputanim... (ASS) - Nikad nisam bio kadar zaklati kokoš, a nekamo/i insansko biće. (AID) – Ja sam u stanju i krivu Drinu ispraviti, kamoli tebe. (AID) – Bio je gotov poginuti. (razg.) – Željna sam i vidjeti te., (EČL) - Nevješt sam da predočim šta mi se javi. (NIU)

214 Namjesto kopulativnoga glagola u modalnoj perifrastičnoj konstnkciji može doći i koji drngi značenjski oslabljen glagol (najčešće glagol *imati*), npr.:

Imao sam moć da dokučim nečiju misao... (DŽAD) – Nisam imao snage da čekam. (MSD)

215 Spomenuta dva tipa usložnjavanja mogu se i kombinirati, npr.:

Nije bio u stanju odlučiti da nastavi raditi. (razg.)

Usložnjeni imenski predikat

216 Usložnjeni imenski predikat obrazuje se, kao i usložnjeni glagolski predikat, na dva osnovna načina. Temeljno imenskoj predikatskoj konstnkciji (kopulativni / semikopulativni glagol + leksičko jezgro) može se dodati:

1. modalni / fazni glagol (ili više njih), tj.:

*modalni I fazni glagol + kopulativni glagol "biti" I
semikopulativni glagol + leksičko jezgro*

2. modalna perifrastična konstnkcija koja se sastoji od kopulativnoga glagola i pridjeva ili prijedložno-padežnog izraza, tj.:

*modalna per(frastična konstrukcija + kopulativni glagol "biti" I
semikopulativni glagol + leksičko jezgro*

217 U ovakvim je konstnkcijama samo prvi glagol -bilo da je modalni ili fazni bilo da je kopulativni -u ličnom glagolskom obliku, dok su ostali glagoli u obliku infinitiva ili prezenta s veznikom *da*. Uobičajeno je upotrijebiti prezent s veznikom *da* onda kad se temeljnoj imenskoj predikatskoj konstnkciji dodaju dva ili više modalnih / faznih glagola.

U gramatičko značenje usloženjenih imenskih predikata nastalih po prvom modelu unose se dodatne komponente modalnosti, npr.:

Volim biti mrtva. (AMH) – Umiju biti kraljice i sluškinje. (DSU) – Kako bih ja mogao biti Rustem? (DŽK.1) – Biti udovica ne mora biti teško. (DSH) Ne bih želio biti krivo shvaćen. (IHT) – On nije nikad želio biti nekim vladarem ljudi... (EČL) – Ona mora ostati ista. (IHT) – Bura je sačuvala ljupkost i kad je prestala biti prijestonica. (ZDŽP) – Onda se počela osjećati sve težom i razdraženijom. (HBM)

dok se kod onih nastalih po drugom modelu posebno precizira tip obilježene modalnosti, npr.:

Odlučni su biti otvoreni. (razg.) – Ja sam u stanju biti ledolomac na svojem putu. (AID) – Nismo spremni proglasiti to neuspjehom. (razg.)

I u jednom i u drugom slučaju temeljno leksičko značenje predikata ostaje nepromijenjeno.

Ispuštanje predikata

Predikat u rečenici može biti i izostavljen. Načelno, izostavljanje predikata moguće je u kontekstu iz kojega se sasvim jasno može razabrati o kojoj se predikatskoj sintaksemi radi, npr.:

Kud svi Turci, ti i mali Mujo. (posl.) – Mi o vuku, a vuk na vrata. (posl.)

Ispuštanje predikata u velikom je broju primjera uvjetovano stilskim razlozima, jer rečenica bez predikata nosi veću stilsku vrijednost. Tako je, npr., u tzv. nominativnim rečenicama:

Četvrtak. (HKP) – Mahmurluk starih kapetana. (ZDŽP)

te rečenicama s pojačanom uskliknom intonacijom:

Eto vojske! (razg.) – Evo pobjednika! (razg.)

Najčešće se, međutim, predikat ispušta u dijalozima, u kojima se inače izostavlja sve što se iz konteksta može razabrati:

– Crno ili bijelo?

– Bijelo.

– Litru?

– Pola.

– Sodu?

– Jaki (AID)

218

219

220

Subjekt

- 221 Subjekt je supstantivna riječ u nominativu koja se s predikatom redovito slaže u licu i broju. U rečenici ushojstvo subjekt se uvršćuje po predikatu. Predikatom se određuju gramatička svojstva subjekta, te se stoga kaže da subjekt gramatički zavisi od predikata.

Izuzetno, u usmenom narodnom pjesništvu, subjekt može imati i oblik vokativa, npr.: *Govorijoj Mujagin Halile ...* (PMH)

- 222 Subjekt je nominativni centar rečenice; njime se označava predmet o kojem se u rečenici govori. Budući da su supstantivne riječi pogodne da obilježe značenje predmetnosti, tipično je da upravo one budu subjekt. Tako se utoj ulozi najčešće javljaju:

– imenice: *A čovjek nikad nije suviše ponosan.* (MSD) – *Pamćenje vara.* (AID) – *Blažena nekaje moje doba kasnog dječastva.* (ASS)

– imeničke zamjenice: *Aja sam njegova ljubavnica stara* (BAP) – *Štaje to?* (DŽKI) – *U ovom gradu od gladi niko izdahnuo I nije.* (ASS)

– brojne imenice i zbirni brojevi: *Obojica su već prošli jedan rat.* (JMS) – *Četverica su odustala.* (razg.) – *Dok Bošnjak odgoji jedno, umre mu osniero.* (DSP)

Također često poziciju subjekta popunjavaju supstantivizirane (poimeničene) riječi, prije svih:

– pridjevi: *Revnosni boluju bolest carstva kome služe.* (DSP) – *Mudar je bio Visoki.,* (DSP) – *M/adi ne vjeruju starima.* (razg.)

– pridjevske zamjenice: *Sveje zapravo muzika sama.* (ASS) – *Onoje bilo slučajno, afektivna, a ovo namjerno, planski.* (AID) – *Ovajje blijed, nikakav.* (AID)

– redni brojevi: *Jednoga blago u krilo mami, I drugi za čašću i slavom gori, I treći u skrajnjoj nevolji čami, I četvrti silnog Amora dvori.* (SBP) – *Oni prvi zategnu/i nazad..* (DSP)

- 223 Adjektivne riječi u ulozi subjekta često zastupaju cijele sintagme u kojima su oni zavisni članovi. Kongruentna supstantivna sintagma -u kontekstima u kojima je njen upravni član zališan (suvišan) – svodi se na svoj zavisni član (tzv. supstantivat), koji funkcionalno i značenjski predstavlja cijelu sintagmu; usp.: *Ovaj* (< *ovaj čovjek* ili sl.) *je blijed, nikakav; Prvi* (< *prvi zarobljenik* ili sl.) *je progovorio.* Koja je ishodišna sintagma reducirana, može se doznati iz konteksta.

- 224 Subjekt u rečenici također mogu biti vezane sintagme (v. § S 72-74), i to one u kojima je upravni član promjenjiva riječ:

Jedan od učenika nije bio na izletu. (razg.) – *Neki među njima odustati su od putovanja.* (razg.)

ali i one u kojima je upravni član nepromjenjiva riječ:

Šest ljudi je mrtvo. (DŽKI) – *U ovome đulistanu I noćila je mnogoptica.* (SBP)

Poziciju subjekta mogu popuniti i druge nepromjenjive riječi. U toj se ulozi često javlja infinitiv: 225

Pa ipak je divno pripiti se uza te i svojom kožom udisati mirise tvoje.
(DŽKI) *Ne valja, sine, biti u zavadi sa svojim životom.* (AID)

a u posebnim slučajevima i ostale nepromjenjive riječi, npr.:

Zbogje prijedlog. (razg.) - *Uh je uzvik.* (razg.) - *Zapisujući je glagolski prilog sadašnji.* (razg.)

Ispuštanje subjekta

Subjekt je u 1. i 2. licu najčešće zališan (suvišan), te se stoga može ispustiti, npr.: 226

Volim crnu vranu u svojoj ruci nego goluba u državnoj! (AID) - *Ni traga o sebi ostaviti nećeš.* (ASS) - *Ljudi smo, zaboravit ćemo to.* (AID) - *Isti ste, samo se ti bojiš.* (MST)

Ispušteni subjekt u 1. i 2. licu redovito se može jednoznačno odrediti na osnovi predikata. Stoga se on naziva sadržanim ili skrivenim subjektom. Tako je, npr., jasno da je u prvoj navedenoj rečenici subjekt *ja*, u drugoj *ti*, u trećoj *mi*, a u četvrtoj *vi*.

Subjekt se i u 1. i 2. licu izriče ukoliko se želi posebno istaknuti, npr.: 227

Ja pođoh. (HHG) - *Ti si mudrac, odgonetaj!* (MKS) - *Mi imamo jako istančane slušave.* (HKP) - *Vime vrijeđate!* (razg.)

Subjekt u 3. licu može se izostaviti samo onda kad je iz konteksta potpuno jasno koja je leksema u ulozi subjekta, tj. kad je zališan, npr.: 228

Osjetih pokraj sebe oca. Savija cigaru. (SKP)

Da je subjekt u rečenici *Savija cigaru* imenica *otac*, vidi se iz rečenice koja joj prethodi. Budući da se ne može jednoznačno odrediti na osnovi predikata, ispušteni subjekt u 3. licu zove se izostavljenim subjektom.

Rečenice bez subjekta

Neke su rečenice gramatički tako ustrojene da ne omogućuju uvođenje subjekta. U njima, dakle, predikat ne otvara mjesto subjektu. Takve su, npr., rečenice: 229

Unašem domu, o ocu se negovori, nikad. (ASS) - *Nije bilo kraja njihovom razgovoru.* (MSDC) - *Nije mu ružno...* (SKP) - *Strah me je.* (DŽAD)

(O rečenicama bez subjekta v. šire § S 395-407.)

Slaganje subjekta s predikatom

230 Kako je već rečeno, subjekt se s predikatom gramatički slaže u Ecu i broju. Ako je predikatski glagol u 1. i 2. licu jednine ili množine, subjekti su lične zamjenice za 1. i 2. lice jednine ili množine. Uz predikatski glagol u 3. licu jednine ili množine mogu doći lične zamjenice za 3. lice jednine ili množine ili koja druga riječ u ulozi subjekta u jednini ili množini.

231 Ako je predikatski glagol (kopulativni, semikopulativni, modalni, fazni ili punoz- načni) u složenom glagolskom obliku pomoćnim glagolom *biti*, ili se u sastavu kopulativnog predikata javlja neka adjektivna riječ, tada se subjekt s predikatom obavezno slaže i u rodu, npr.:

Prvi je u klopku upao Zu(fikar, naš vođa. (HBT) - Tako je govorila vračara Domulja, . (HHG) - Hipici su me podozrivo gledali. (ZDŽP) - Djeca su veoma zdušno lupala u kapke, u tepsije, u tendžere i kotlove. (HKP) - Doskoraje cijela dolina Spreče bila u rukama pijevaljskog nndtije. (EMZ) - Talica - ženska su. (SKP)

232 Pored općenitih pravila o slaganju subjekta s predikatom, valja spomenuti i neka posebna pravila koja se odnose na slaganje subjekta s predikatom u rodu i broju. Ovim se pravilima uređuju odnosi između pojedinih tipova leksema (ili sintagmi) u ulozi subjekta, s jedne, i predikata, s druge strane, utemeljeni na slaganju po obliku (gramatičkoj kongruenciji) ili po smislu (semantičkoj kongruenciji).

233 1. Riječi gramatičkog ženskog roda koje označavaju osobe muškog spola: *gazda, kolega, muftija, hadžija, komšija, sluga, vojvoda, harambaša* i dr. u jednini se u ulozi subjekta slažu s predikatom muškog (*Komšija je zaspao*), a u množini češće s predikatom ženskog (*Komšije su zaspale*), a rjeđe s predikatom muškog roda (*Komšije su zaspali*).

234 2. Kada se riječi gramatičkog ženskog roda koje mogu označavati i osobe muškog i osobe ženskog spola: *mušterija, kukavica, udvorica, pijanica, budala, varalica, tvrdica, uhoda, skitnica* i dr. -jave u ulozi subjekta, one se različito slažu s predikatom ovisno o tome da li označavaju muškarca (muškarce) ili ženu (žene).

a) Kada označavaju muškarce, u jednini se slažu s predikatom muškog i s predikatom ženskog roda (*Skitnica je zaspao* i *Skitnica je zaspala*), a u množini uglavnom s predikatom ženskog roda (*Skitnice su zaspale*), rjeđe s predikatom muškog roda (*Skitnice su zaspali*).

b) Kada označavaju žene, slažu se i u jednini i u množini samo s predikatom ženskog roda, npr.: *Skitnica je zaspala. - Skitnice su zaspale.*

235 3. Kada se riječi gramatičkog srednjeg roda koje mogu označavati i osobe muškog i osobe ženskog spola: *piskarala, njuškalo, tumaralo, trčkaralo, zanovijetalo, blebetalo, čeketala, gundalo, oklijevalo* i dr. -jave u ulozi subjekta, one se također različito slažu s predikatom ovisno o tome da li označavaju muškarca (muškarce) ili ženu (žene).

a) Kada označavaju muškarce, u jednini se s predikatom slažu i kao imenice muškog (*Njuškalo je zaspao*) i kao imenice srednjeg roda (*Njuškalo je zaspala*), a u množini samo kao imenice srednjeg roda (*Njuškala su zaspala*).

b) Kada označavaju žene, s predikatom se i u jednini i u množini slažu samo kao imenice srednjeg roda, npr.: *lvjuškalo je zaspala*. - *Njuškala su zaspala*.

4. Zbirne imenice: *djeca, braća, gospoda, vlastela* u ulozu subjekta slažu se s predikatom kao imenice srednjeg roda u množini, npr.: *Djeca su zaspala*. 236

5. Zbirne imenice: *pe1je, lišće, granje, trnje, pruće* isl. u ulozu subjekta slažu se s predikatom kao imenice srednjeg roda u jednini, npr.: *Lišće je opala*. 237

6. Zbirne imenice: *čeljad, momčad, pilad, jarad, štenad, pašćad, magarad* i sl. u ulozu subjekta slažu se s predikatom kao imenice ženskog roda u jednini (*Čeljadje zaspala*) ili kao imenice srednjeg roda u množini (*Čeljad su zaspala*). 238

7. Brojne imenice tvorene sufiksom *-ica* (*dvojica, trojica, četverica...*) u ulozu subjekta slažu se s predikatom kao imenice srednjeg roda u množini (*Dvojica su zaspala*) ili kao imenice muškog roda u množini (*Dvojica su zaspali*). 239

8. Zbirni brojevi tvoreni sufiksima *-oje* (*dvoje, oboje, troje...*) i *-ero* (*petero, šestero, sedmero...*) u ulozu subjekta slažu se s predikatom kao imenice srednjeg roda u jednini, npr.: *Dvoje je zaspala*. 240

9. Kada se vezane sintagme sastavljene od promjenjivih glavnih brojeva *dva, oba, tri i četiri* (te brojeva složenih s njima) i imenica muškog i srednjeg roda *a-vrste* -nađu u ulozu subjekta, slažu se s predikatom kao imenice srednjeg roda u množini, npr.: *Dva su prijatelja zaspala*. - *Dva su sela zaspala*. Imenice muškog roda mogu se u ovakvim sintagmama s predikatom slagati i po svome rodu u množini, npr.: *Dva su prijatelja zaspali*. 241

10. Kada se vezane sintagme sastavljene od nepromjenjivih glavnih brojeva (*pet, šest, sedam...*) ili količinskih priloga (*mnogo, malo, nekoliko* i dr.) i imenica muškog, ženskog ili srednjeg roda -nađu u ulozu subjekta, slažu se s predikatom kao imenice srednjeg roda u jednini, npr.: *Pet je dječaka I djevojčica I sela zaspala*. - *Nekoliko je dječaka I djevojčica I sela zaspala*. Isto se odnosi i na sintagme u kojima je upravni član oblik tzv. skamenjenog akuzativa promjenjivih glavnih brojeva (oblikom imenica *-stotinu, hiljadu, tisuću, mi/ion, milijardu...*), npr.: *Stotinu je dječaka I djevojčica I sela zaspala*. 242

Niz rečenica s različitim subjektima a podudarnim ostalim članovima može se ostvariti kao jedna rečenica s više subjekata. U tom se slučaju primjenjuju posebna pravila slaganja: 243

1. Subjekti muškog i srednjeg roda u jednini slažu se s predikatom muškog roda u množini, npr.: *Otac i sin nisu zaspali*. *Mače žjanje nisu zaspali*. 244

2. Subjekti ženskog roda u jednini slažu se s predikatom ženskog roda u množini, npr.: *Majka i kćerka nisu zaspale*. 245

- 246 3. Subjekti različitog roda u jednini slažu se s predikatom muškog roda u množini, npr.: *Otac i kćerka nisu zaspali. - Otac i dijete nisu zaspali. - Majka i dijete nisu zaspali.*
- 247 4. Subjekti istog roda u množini slažu se s predikatom tog roda u množini, npr.: *Oče- vi i sinovi nisu zaspali. - Majke i kćerke nisu zaspale. - Sela i polja ojednom su oživjela.*
- 248 5. Subjekti različitog roda u množini slažu se s predikatom muškog roda u množini (*Šumarci, livade i polja ojednom su oživjeli*) ili s predikatom onog roda kojega je najbliži subjekt, npr.: *Odjednom su ožhjeli šumarci, livade i polja. - Odjednom su oživjele livade, šumarci i polja. - Odjednom su oživjela polja, livade i šumarci.*

Objekt

- 249 Objekt je supstantivni (imenički) rečenični član u zavisnom padežu s prijedlogom ili bez prijedloga kojem u rečenici otvara mjesto glagol (ili, rjeđe, kakva druga neglagol- ska predikatska riječ) sa svojstvom jakog upravljanja (rekcije -v. § S 58-66).
- 250 Objekt u rečenici mogu biti sve supstantivne (*Prodali su auto. - Nismo je vidjeli od jučer. - Savladao si dvojicu.*) ili supstantivizirane sintakse (*Odgajali smo maloga. - Zaustavili su trećega.*) te vezane sintagme (*Vidio sam mnogo ljudi. - Prepoznali sujednog od nas.*).
- 251 Rekcijom glagola utvrđuje se gramatički oblik objekta. Taj se njegov oblik ne može mijenjati, a da se smisao rečenice bitno ne promijeni, npr.:

Nastavnik je ispitao učenike.

Nastavnik (ga) je ispitaopred učenicima.

Nastavnik je ispitao (glasine) o učenicima.

- 252 U kojem će se obliku ostvariti objekt, ovisi o izboru glagolske lekseme, a ne o tome u kojem je obliku ona izabrana. Stoga supstantivna jedinica ostaje biti objekt u zadanome gramatičkom obliku uz različite oblike istoga glagola, npr.:

Nastavnik je ispitao (ispituje I će ispitati I bi ispitao...) učenike.

Zastidio se (zastidjet će se I zastidio bi se,,) majke.

pa i u preoblikovanoj rečenici u kojoj se taj glagol ostvaruje u neličnom obliku, tj. kad izgubi funkciju predikata, npr.:

Nastavnik je dužan ispitati učenike.

Ispitavši učenike, nastavnik je otišao.

Nije se želio zastidjeti majke.

Zastidjevši se majke, šutio je.

- 253 Objekt se u rečenicu uvodi po leksičko-gramatičkim svojstvima glagola kao dopuna njihovu značenju. Zato je on najčešće neizostavni rečenični član. Njegovim ispuštanjem rečenica komunikacijski ne bi bila potpuna, npr.:

Seljaci prodaju stoku.

**Seljaciprodaju.*

Prihvatili smo se posla.

**Prihvatili smo se.*

Ljudi nisu bili svjesni opasnosti.

**Ljudi nisu bili svjesni.*

Kako je već rečeno, objektu u rečenici otvaraju mjesto glagoli sa svojstvom jakog upravljanja. Ostali glagoli ne otvaraju mjesto objektu, npr.: *Djeca su se igrala. – Oni su šetali. – Stražar je zaspa.* 254

Glagoli koji uvode objekt u obliku besprijedložnog akuzativa zovu se *prijelaznim (tranzitivnim) glagolima*, a taj njihov objekt -bližim ili izravnim objektom. 255

Glagoli koji ne mogu uvesti objekt u obliku besprijedložnog akuzativa, nego ga uvode u obliku kojeg drugog zavisnog padeža s prijedlogom ili bez prijedloga zovu se *neprijelaznim (intranзивnim) glagolima*, a njihovi objekti -daljim ili neizravnim objektima. 256

Neprijelazni su također i svi glagoli koji se ne odlikuju svojstvom jakog upravljanja (rekcije), tj. oni koji uopće ne otvaraju mjesto objektu.

Bliži i dalji objekt međusobno se razlikuju i po stupnju obaveznosti navođenja. Bliži se objekt, zato što je sastavni dio glagolom označenog procesa, odlikuje višim stupnjem obaveznosti. On se, u načelu, može izostaviti jedino ukoliko je potpuno predvidiv (*Onijedu /hranu/*) ili je s obzirom na obavijesno ustrojstvo rečenice suvišan (*Jesi li popravio auto? – Popravio sam.*). 257

Izostavljanjem objekta glagolu se može pridodati kvalifikativno značenje, npr.: *On piše* (tj. *Onje pisac*). 258

Uz pojedine prijelazne glagole mogu stajati i dva bliža objekta (*Učim ga arabicu*) te bliži i dalji objekt zajedno (*Uručio sam mupoziv*). Isto tako pojedini neprijelazni glagoli mogu otvoriti mjesto dvama daljim objektima (*Zaprijetili su mu izgnanstvom*). 259

Bliži (izravni) objekt

Bližem objektu u rečenici otvaraju mjesto samo prijelazni glagoli. Prijelazni su glagoli značenjski izrazito raznoliki (kreativni -*izgraditi, sagraditi, napraviti, napisati...*; transformativni -*očistiti, poravnati, zagrijati, zakrpiti...*; perceptivni /opažajni/ -*osjetiti, vidjeti, ugledati, čuti...*; posesivni /glagoli posjedovanja/ -*imati, posjedovati* i dr.), ali im je svima zajedničko to što im je radnja izravno vezana za objekt, što znači da im radnja ili obuhvaća objekt ili je izravno usmjerena na njemu. To se vidi iz sljedećih primjera: 260

Zanemario je rodbinu i prijatelje... (DŽKI) Proučio je fatihu i zamrzio svoju desnu ruku. (MKS) –Danas ću obilaziti jermenske crkve u Isfahanu. (ZDŽP) –Noge nisam osjećao nikako. (HKP) – U drugoj prilici sjeo bih i pisao zapis... (ČSM) –Poiskah štit dobri da štiti me (MDK) – Čijoj majci mora srce grize? (DŽLD) –Pomilova me, i uzdahnu. (SKP) –Ja ništa ne znam. (MSD) –Zar ionima kuću? (HHG) –Niko te nije zvao da nas ometaš. (AID) –Preduhitrio sam vas. (NIU) –Muka me hvata. (MST) –Uhva-

tite prvu šestericu! (razg.) - Te noći svi su došli samo da čilju tih nekoliko rečenica... (ZDŽP)

- 261 Bližem objektu mjesto u rečenici otvaraju i neke riječi slične glagolima, kakve su *bri- ga, strah, stid, sram...*, u konstrukciji s kopulativnim glagolom (tzv. oglagoljeni izrazi), npr.:

Briga mene kako će me shvatiti. (MST) - I nije ga stid moje soli i hljeba. (AMH) - Mene je strah od tvog pogleda. (HHG) - Sram te bilo, Grozdano! (HHG)

- 262 Pored oblika akuzativa, bliži objekt može imati i oblik besprijedložnoga genitiva. Razlikuju se dva takva slučaja – tzv. slavenski genitiv i dijetni (partitivni) genitiv. I jedan i drugi mogu se zamijeniti oblikom besprijedložnog akuzativa, i to slavenski genitiv bez promjene, a dijetni genitiv s promjenom značenja.

- 263 Slavenski genitiv može se upohijebiti samo u niječnoj rečenici, npr.:

Ne vidim ni gudala ni gusala... (SKP) - I on nema odgovora. (ZDP) - Visoko, kleta, gornje stoboje, I nigdje ti drage vidjet' ne mogu! (SSM) - Trčao je a nije osjećao umora. (NST) - Nikuda sad ne možeš, ja sam mrtav i ne ćutim više tvojih muka, nego ti se bezobrazno smijem u lice. (AMH)

Zato što je rjeđi u upotrebi, slavenski je genitiv u odnosu na uobičajeni oblik akuzativa najčešće stilski obilježen.

- 264 Kad je bliži objekt nebrojiva imenica (kakva tvar i sl.) ili ona koja se obično ne broji i kad glagolska radnja zahvaća samo jedan dio ili neodređenu količinu onoga što ona znači, tada ona stoji u obliku genitiva koji nazivamo dijelnim (partitivnim) genitivom, npr.:

Daj mi luči da ponovo potpalim ... (JMS) - Stavi duhana, da zaustaviš krv. (MSD) - Zađe on, tako, svakog pazara pijacom, od seljaka do seljaka pa, ovdje sira, ovdje kajmaka, ovdje masla, sve tako naprstu zahvati... (ZDP) - ... žalile su tada samo Musu – što kod takve majke neće hljeba jesti. (ĆSM) - E vidiš ti sreće! (MST)

Upotreba akuzativa u ovakvim bi primjerima značila da je glagolskom radnjom u cjelini obuhvaćen imenicom označeni sadržaj (usp.: *Daj mi luč da ponovo potpalim*).

Dalji (neizravni) objekt

- 265 Daljem objektu u rečenici otvaraju mjesto neprijelazni glagoli, neke neglagolske predikatske riječi sa svojstvom jakog upravljanja (rekcije) te neki prijelazni glagoli. Dalji objekt nikad nije izravno povezan sa sadržajem riječi po kojima se uvršćuje u rečenicu, što znači da se ne može smatrati sastavnim dijelom tog sadržaja.

- 266 Uz neprijelazne glagole objekt može, ovisno o rekaciji glagola, imati oblik svih za- visnih padeža s prijedlogom ili bez prijedloga, izuzev oblika besprijedložnog akuzativa. U obliku lokativa objekt je uvijek s prijedlogom, a u obliku dativa uglavnom bez prijedloga.

Objekt u obliku besprijedložnoga genitiva uvode glagoli s riječcom *se* -*prihvati se, latiti se, dočepati se, dojmiti se, sjetiti se, kloniti se, okaniti se, osloboditi se, odreći se, plašiti se, bojati se, stidjeti se, zaželjeti se, najesti se, napiti se, nagledati se, naslušati se* i dr., te glagoli *trebati, imati, ostati, nestati* kad se upotrijebe bezlično: 267

Prihvati se tespiha. (JMS) -Sjećam se jedne odaje... (IHT) -Čega se prisjeća cvijeće dok umire u vazi, na reveru? (HHK) -I sve me čiste klonile se žene,.. (MČO) -Plašio se nečega, bajao se društva koje mu je nekad najmilije bilo. (HBM) -I neka se ona ničega ne boji. (AMH) -Zasramiše se starca. (AMH) -Za tolike godine službovanja nagledao se i nasjekao bezbrojnih glava,.. (MKS) -Ah, da se dohvatiti druge obale,.. (DSP) -Nesta blaga, nesta prijatelja. (posl.)

Objekt u obliku genitiva s prijedlogom *od* stoji uz manji broj glagola, npr.: *odučiti se, odviknuti se, uzdržati se, odustati, strahovati, bježati, zazirati, zavisiti, odudarati...*: 268

I on (je) iz bojazni odustao od mliva pa udario u druge krađe. (NST) -A strahuju i od sjekira. (DSU)

Objekt u obliku besprijedložnog dativa uvode glagoli s riječcom *se* -*radovati se, veseliti se, zahvaliti se, diviti se, čuditi se, obratiti se, javiti se, moliti se, udvarati se, umiljavati se, rugati se, osvetiti se, pokoriti se, prilagoditi se, povjeriti se, žaliti se, protiviti se, suprotstaviti se, oduprijeti se, sviđati se, dopadati se* i sl., te drugi neprijelazni glagoli koji mogu značiti korist ili štetu (*koristiti, pomoći, štetiti, škoditi, nauditi, smetati, lagati,..*), odbojnost ili naklonost (*dosaditi, dodijati, dojaditi, omrznuti, omilžiti,..*), pripadanje (*pripasti, pripadati...*) idr.: 269

Čemu se to raduje duša? (ASS) Momak se neshvatljivo brzo prilagođavao iposlu i gospodaru. (DSU) Treći im se pridruži sa Čosine glavice... (HHG) -Šta mi to opet ne daje da krenem za njim i da mu se javim? (SKP) -Mi služimo Bogu,.. (SBP) -Ovaj mi može samo smetati,.. (DŽKI) A Bog će ti oprostiti, kćeri moja! (EMZ) -Slomljena joj volja, posao joj dodija i ona se nasloni jedan čas na prozor, da pogleda svijet. (NST) -Ni život ni smrt ne pripada meni... (MDK)

Uz mali broj glagola objekt može stajati u obliku dativa s prijedlogom *prema*. 270
, Takvi su, npr., glagoli *ohladnjeti, odnositi se, ophoditi se, ponijeti se*:

... i na Ovom Svijetu se prema njima s dobročinstvom ophodi,.. (KPK) -Prema nama se odnose nemarno. (razg.)

Dalji objekt u obliku akuzativa najčešće dolazi s prijedlozima *u, na* i *za*. 271

Glagoli: *petljati se, pačati se, miješati se, zaljubiti se, razumjeti se, uživjeti se, uvjeriti se, vjerovati, sumnjati,..* uvode objekt u obliku akuzativa s prijedlogom *u*: 272

Ja se ne razumijem u slikarstvo. (SKP) -Vjerovao je upjesmu, u svijet, u sebe. (DŽAD) -Da se ti nisi zaljubio u nju? (ŠSI) Serdar-Avdaga uvijek

sumnja u zločin, i često ima pravo. (MST) - Neću da se miješam u famili-ju. (AID)

- 273 Glagoli: *navići se, naići, naletjeti, nasrnuti, ličiti, misliti, paziti*,,. uvode objekt u obliku akuzativa s prijedlogom *na*:

Navikavala se na mene? (MST) - Opet naiđoh na staro oružje,,. (ZDŽP)
- Ona sada i ne misli na mene. (HHG) - Što ne paziš naplatno? (HHG)

- 274 Glagoli: *zalagati se, zauzimati se, opredijeliti se, zanimati se, interesirati se, uda- ti se*,,. uvode objekt u obliku akuzativa s prijedlogom *za*:

... ali mnogi hipici napustili su Katmandu,,. *pa se polahko opredijeliše za stari dobri Kabul*,,. (ZDŽP) - *Zalažemo se za promjene. (razg.) - Udala se za Hercegovca. (razg.)*

- 275 Objekt u obliku besprijedložnog instrumentala uvode glagoli s riječcom *se* - *služi- ti se, koristiti se, baviti se, zanimati se, igrati se, oduševiti se, zadovoljiti se, ponositi se, diči- ti se, proslaviti se, hvaliti se, oženiti se, zakleti se, odlikovati se, mazati se, napuniti se, nato- piti se* i dr., te drugi neprijelazni glagoli koji mogu značiti vladanje čime (*vladati, ovladati, zavladati, upravljati, gospodariti, rukovati, rukovoditi, baratati*,,.), micanje čime (*mahnuti, mahati, maknuti, micati, trzati, vrljeti, cupkati, trepnuti, zakrenuti*,,.) idr.:

Tamo se počeo baviti lovom. (HBM) - Istanbul se ponosio svojom Kapali-čaršijom. (ZDŽP) - Ni kraljevi se ne bi mogli podićiti takvim imetkom,,. (AMH) - *Oženio se siroticom. (razg.) - Zemlja se natopila kišom. (razg.) - Čovjekje sapeo zemlju, gospodari njom! (NST) - Mirnim tim Sarajem*,,. *upravljao je tada valija. (EČL) - Kraljevstvom kraljuje kralj. (ZDŽP) - On odmahuje u znak pozdrava desnicom*... (EČL) - *Trepnuo je onim malim očicama*... (MKS) - *On zakrenu glavom nekoliko puta. (NST)*

- 276 Manji broj glagola otvara mjesto objektu u obliku instrumentala s prijedlozima. Tako, npr., glagoli *sresti se, miješati se, suosjećati, surađivati*,,. uvode objekt u instrumentalu s prijedlogom *s(a)*:

Njen se miris miješao sa mirisom kruške,,. (IHT) - *Sreli smo se prijatelji-ima. (razg.) - Nije želio surađivati s nama. (razg.)*

a glagoli *žudjeti, čeznuti, povesti se, žaliti*,,. - s prijedlogom *za*:

Uranio je mladosti i sami Hidir žudio za besmrtnošću. (IKT) - Ni za kim nisam osobito žudio. (NIU) - *Tko zna zašto su tužni ti naši pejsaži i za čim čeznu njihove tajne nevidljive duše. (AMH) - Ne povodi se za neznalica- ma! (razg.)*

- 277 Objekt u obliku lokativa najčešće dolazi s prijedlozima *o, u ina*.

- 278 Glagoli: *govoriti, razgovarati, pričati, pripovijedati, kazivati, pisati, raspravljati, razmišljati, misliti, maštati, sanjati, sanjariti, ovisiti*,,. uvode objekt u obliku lokativa s prijedlogom *o*:

Razmišljam o tim svjetlosnim prevarama.,, (SKP) - Ja nisam ni sanjao o bjekstvu. (HKP) - Sisao sam njenu srž, gledao modro nebo i maštao o svemu isvačemu. (DŽAD) - Ovama će se puno pisati. (DŽAD) - Mnogo ovisi o tome koliko su ljudi željni istine.,, (DŽAD)

Glagoli: *sudjelovati, učestvovati, uživati, pretjerati, uspjeti, ustrajati, oskudijevati, ogledati se.,,* uvode objekt u obliku lokativa s prijedlogom *u*:

Sprva biponešto sudjelovala s njima u raspravi.,, (NST) - Uživala sam u njenom osjećanju poniženosti i prevarenosti. (JMS) - Oskudijevali su u Izrani i odjeći. (razg.)

Glagoli: *zasnivati se, temeljiti se, iskaliti se, insistirati...* uvode objekt u obliku lokativa s prijedlogom *na*:

Taj sukob Alijin podsjetio Oe) Muharemaginicu na minule događaje, pa Oe) lutala u mislima: šta se sve iskalila na njima za ovo nekoliko dana! (EMZ) - Ta okolnost ne pogoduje dobru buduću da ono insistira na razlici, na demistifikaciji zla, na njegovom trajnom rawhličenju. (DŽAD)

Neki neprijelazni glagoli (*prijetiti, zaprijetiti, mahati, naškoditi, nauditi.,,*) otvaraju mjesto objektu u dativu i instrumentalu bez prijedloga:

Mahnula mi je rukom. (razg.) - Prijetili su im zatvorom. (razg.)

Uz neglagolske predikatske riječi sa svojstvom jakog upravljanja (rekcije) dalji objekt može, ovisno o njihovoj rekaciji, imati oblik svih zavisnih padeža (izuzev oblika besprijedložnog akuzativa), ali najčešće stoji u obliku genitiva, dativa i instrumentala bez prijedloga.

Pridjevi: *pun, sit, žedan, gladan, željan, vrijedan, dostojan, svjestan.,,* uvode objekt u obliku besprijedložnog genitiva:

Sit sam života.,, (HHG) - Prostor je pun ljudi i snova. (ZDP) - Oboje smo mladi i gladni života. (DSP) - Nisi ni dostojan toga. (AID) - Svjestan sam dogovora i tvoja riječ jeste riječ opuštanja. (NIU)

Pridjevi: *sklon, sličan, ravan, vičan, vjeran, odan, poslušan, dostupan, dužan, koristan, blizak, srodan...* te prilozi: *slično, lahko, teško, dobro, loše, drago, dosadno.,,* uvode objekt u obliku besprijedložnog dativa:

Čovjek je sklon opipljivom i vidljivom.,, (IKT) Rječica je slična meni.,, (MSD) - Samo smrt mu je ravna, možda jača. (DŽAD) - Bio je čovjek odan Bogu i vičan poslu.,, (razg.) - Drago mi je što si mi sve ovo rekao. (MST) - Teško tebi, teško tebi, i opet teško tebi! (MSD)

Pridjevi: *zadovoljan, rodan, oskudan, bogat, siromašan, krcat, nabijen, obilat, bremenit, obuzet, oduševljen.,,* uvode objekt u obliku besprijedložnog instrumentala:

Razmišljao sam i o tome i vi ćete biti zadovoljni ovom kaznom... (MKS) - O blaženi siromašni duhom! (AMH) - Cio (je) Koravac nabijen narodom,,. (HHG) - Svi su bili oduševljeni njenim lijepim izgledom i trudnoćom. (JMS) - Bosna je bogata šumom. (razg.)

- 286 Rekijski pridjevi (i od njih izvedeni prilozi) rjeđe uvode objekt u obliku kojeg za- visnog padeža s prijedlogom. Tako, npr., uz pridjeve *različit, drukčiji I drugačiji* (i odgovarajuće priloge *-različito, drukčije I drugačije*) objekt stoji u obliku genitiva s prijedlogom *od* (*Bila je različita od ostalih*); uz pridjeve *ljubazan, popustljiv* – u obliku dativa s prijedlogom *prema* (*Bio je popustljiv prema meni*); uz pridjeve *uvjeren, siguran* – u obliku akuzativa s prijedlogom *u* (*Bili su uvjereni upobjedu*); uz pridjeve *ponosan, naviknut* – u obliku akuzativa s prijedlogom *na* (*Nije bila naviknuta na neimaštinu*); uz pridjeve *raspoložen, sposoban, zainteresiran* – u obliku akuzativa s prijedlogom *za* (*Nisam raspoložena za razgovor*); uz pridjev *saglasan* (i odgovarajući prilog *saglasno*) – u obliku instrumentalata s prijedlogom *s(a)* (*Saglasni smo s vašim mišljenjem*); uz pridjeve *umjeren, nezasit* – u obliku lokativa s prijedlogom *u* (*Bila je umjerena upiću*).

- 287 Neki prijelazni glagoli, pored bližeg objekta, otvaraju mjesto i daljem objektu u obliku genitiva, dativa i instrumentalata bez prijedloga.

- 288 Manji broj prijelaznih glagola otvara mjesto daljem objektu u obliku besprijedložnoga genitiva. Takvi su glagoli: *lišiti, osloboditi, riješiti, sačuvati, poštediti...:*

Znao je i to da mu olakšanje dolazi otuda što ga ovakav ishod oslobađa svih onih nepotrebnih obaveza koje je sebi htio naturiti na vrat. (DŽKI) – Poštedito nas je lutanja. (razg.)

- 289 Glagoli koji znače davanje (*dati, predati, uručiti, poslati, darovati, pokloniti, pružiti, ponuditi, dodati, dijeliti, posuditi, pozajmiti, prodati, kupiti, odnijeti, donijeti,,.*) isapćavanje (*reći, kazati, ispričati, saopćiti, javiti, navijestiti, napisati, pročitati,,.*) te neki drugi (*oprostiti, predbaciti, prigovoriti, zamjeriti, spočitati* isl.) uvode dalji objekt u obliku besprijedložnog dativa:

Ja mu ponudih mjesto,,. (ŠSI) - On prodaje mome ocu raznu robu,,. (HKP) - Pa, navijesti njemu kaznu bolnu. (KPK) - Pročitala mi je svoju pjesmu. (razg.) - Nikad nikome ovako nešto ne bih mogao oprostiti. (SKP)

- 290 Glagoli: *nuditi, ponuditi, častiti, počastiti, služiti, poslužiti, opskrbiti, snabdjeti, obdariti, oženiti* isl., te glagoli: *obradovati, iznenaditi, nadvisiti, nadmašiti, ukrasiti,,.* uvode dalji objekt u obliku besprijedložnog instrumentalata:

Nude nas čajem. (IKT) - Zaustavio se tek u osamljenom samostanu na padini, gdje ga je dočekaio dugo traženi Franjo Gašpar ipomogao mu da siđe s konja, a zatim ga ponudio vinom, kruhom i trapiskim sirom,,. (IHT) – ..počastio nas je šerbetom i crnom kahvom,,. (ZDŽP) - Iznenadila me je svojom oštroumnošću. (razg.) - Oženio je sina udovicom. (razg.)

Neki prijelazni glagoli otvaraju mjesto daljem objektu u zavisnom padežu s prijedlogom. Tako, npr., glagol *udati* uvodi objekt u obliku **akuzativa s prijedlogom za**:

291

*Udali su je za **stranca**.* (razg.)

Uz pojedine prijelazne glagole uz koje je bliži objekt manje obavezan mogu se pojaviti i dva dalja objekta. Takvi su, npr., glagoli saopćavanja (*pričati, pripovijedati, kazivati* isl.):

292

*Pričalo bi **nm** sunce preko svojih toplih zraka **o nježnosti** huriya u džennetu,,.* (EČL)

Adverbijalna odredba

Adverbijalna je odredba neobavezni (fakultativni) rečenični član kojemu mjesto u rečenici otvara predikat. Ona se u rečenicu uvodi po rečeničnom sadržaju, a ne po leksičko-gramatičkim svojstvima sintaksema u poziciji predikata. Njome se rečenični sadržaj dodatno određuje, i to s obzirom na različite okolnosti pod kojima se vrši radnja ili traje stanje obilježena predikatom.

293

Adverbijalna se odredba po svojoj poziciji u rečeničnom ustrojstvu bitno razlikuje od objekta, pa i onda kad između njih postoji oblička podudarnost, npr.:

294

*Susreo se **sprijateljima**.*

*Otišao je **sprijateljima**.*

U prvoj je rečenici predikatski glagol sa svojstvom jakog upravljanja *susresti se* dopunjen daljim objektom u obliku instrumentalu s prijedlogom *s(a)* (*sprijateljima*). Bez ove dopune rečenicom se ne bi prenijela potpuna obavijest (usp.: **Susreo se*). U drugoj je rečenici radnja predikatskoga glagola bez svojstva jakog upravljanja *otići* dodatno određena s obzirom na oznaku drnštva. Ta se oznaka ovdje ostvarila u obliku instrumentalu s prijedlogom *s(a)* (*sprijateljima*), ali se mogla ostvariti i u kojem drugom obliku (npr. *u pratnji prijatelja, u društvu prijatelja*). U svakom slučaju rečenica bi i bez ove odredbe bila obavijesna potpuna (usp.: *Otišao je*). Dakle, prijedložno-padežni izraz *s drugovima* na različite je načine uvršten u ove dvije rečenice: u prvu po leksičko-gramatičkim svojstvima predikatskoga glagola (kao obavezna dopuna), a u drugu po rečeničnom sadržaju (kao slobodna odredba).

Slično objektu, adverbijalna odredba također zadržava svoju poziciju i u preobličenoj rečenici, npr.: *Došao je **ovamo**. -Došavši **ovamo**, ostao je bez posla.*

Adverbijalna se odredba odlikuje izrazitom značenjskom raznolikošću. Njome se najčešće obilježava **mjesto i vrijeme, te način, uzrok i namjera**, ali nisu rijetka ni druga značenja.

295

Adverbijalna odredba može biti izrečena prilozima te funkcionalno preobraženim (adverbijaliziranim) supstantivnim sintaksemama u obliku kojeg zavisnog padeža s prijedlogom ili bez prijedloga (tj. prijedložno-padežnim i padežnim izrazima).

296

U ulozi adverbijalne odredbe također mogu biti infinitiv, glagolski prilozi te predikatski apozitiv kao kondenzatori klauza u složenim rečenicama (v. § S 592-614).

- 297** Zahvaljujući svome značenju prilozi su najpogodniji da se njima izrekne adverbijalna odredba. U toj se ulozi ponajprije javljaju prilozi sa značenjem mjesta (*gore, dolje, ovdje...*), vremena (*jučer, danas, tada...*), uzroka (*zato, stoga, zašto...*), načina (*napamet, brzo, tako...*) i količine (*mnogo, malo, toliko...*). Kao deiktičko-supstitutivne (upućivačko-zamjenjivačke) riječi zamjenički prilozi zauzimaju posebno mjesto (v. § S 652-654).

Kao prilozi sintaksički se ponašaju i popriloženi prijedložno-padežni izrazi deiktičke (upućivačke) naravi kakvi su: mjesni -*na ovom mjestu, na tom mjestu...*; vremenski -*u to vrijeme, u ono vrijeme...*; načinski -*na ovaj način, na taj način...*; uzročni -*zbog toga, u vezi s tim, s obzirom na to...*; namjerni -*radi toga* i dr. Njih je najbolje zvati *priložnim izrazima*.

- 298** Poziciju adverbijalne odredbe češće popunjavaju prijedložno-padežni, a rjeđe padežni izrazi. Razlikuju se *kontekstualna uvjetovani* od *kontekstualna neuvjetovanih prijedložno-padežnih izraza*. U prvim se tip adverbijalnog značenja precizira upotrebom jednoznačnih prijedloga (npr.: *čelo* /mjesni/, *nakon* /vremenski/, *zbog* /uzročni/, *radi* /namjerni/, *u/s/prkos* /dopusni/ ...), dok se u drugima adverbijalno značenje temelji na leksičkosemantičkom suodnosu upravnoga i zavisnog člana adverbijalnoodredbene sintagme.

- 299** Kontekstualna uvjetovani prijedložno-padežni izrazi nastaju kao rezultat prijenosa (metaforizacije) značenja prijedloga. Za ovaj su proces najkarakterističniji prijedlozi koji primarno označavaju prostor (*od, iz, do, uz, nad, za, pred, iza, ispred, iznad, preko, kroz, nžz, u, na, po...*). U različitim kontekstima prostorni prijedlozi dobivaju različita značenja: vremensko (*mucati od rođenja, odmarati se preko ljeta, doći u petak...*), uzročno (*proplakati od žalosti, čitati iz radoznalosti, stradati upoplavi...*), načinsko (*smijati se kroz suze, raditi preko ruke, pogledati ispod oka...*), namjerno (*otići po dijete, doći na iftar...*) idr.

Prostorni se prijedlozi smatraju najstarijim. O tome svjedoči i činjenica da se oni široko upotrebljavaju za obilježavanje neprostomih značenja, dok se, s druge strane, nijedan neprostomi prijedlog ne upotrebljava za označavanje prostora. Prijedlozi koji označavaju prostor i vrijeme ubrajaju se u skupinu tzv. dimenzionalnih, a ostali prijedlozi u skupinu nedimenzionalnih prijedloga.

Adverbijalna odredba mjesta

- 300** Adverbijalnom odredbom n*sta obilježava se prostor za koji se veže radnja ili stanje obilježeno predikatom, a izriče se priložima te padežnim iprijedložno-padežnim izrazima.

- 301** U ulozi adverbijalne odredbe mjesta javljaju se prilozi zamjeničkog i nezamjeničkog tipa:

Blagi su ovdje prvom mrazu ručak. (DSU) -*Zašto si upao ovamo i o čemu mješ?* (DŽKI) -*Tu stanuje smrt.* (EČL) -*Negdje vrisnu dijete i neka baba zaleleka pa zagrcu.* (HHG) -*Krenuo sam nekamo.* (SKP) -*Svuda se*

radi, svuda se sprema... (HBM) -A gore, uz čirak, Meho istresao dukate i broji.. (MKS) -Dolje pod nama, duboko u kotlini, spavalo je selo. (HHG) -Prođoh malo uljevo ... (DSP)

Mjesni zamjenički prilozi vrlo često popunjavaju poziciju adverbijalne odredbe. Njima se traži obavijest o prostoru (*gdje, kuda, kamo, odakle, otkuda, dokle*) ili se upućuje:

a) na prostor koji se određuje prema sudionicima u govornom činu – *ovdje, ovuda, ovamo, oдавде, odovuda, dovdе* (u blizini govornika); *tu, tuda, tamo, odatle, otuda, dotle* (u blizini sugovornika); *ondje, onuda, onamo, odande, odonuda, donde* (podalje i od govornika i od sugovornika);

b) na neodređeni prostor (*negdje, nigdje, igdje, svagdje, svuda; nekuda, nikuda, ikuda, svukuda, - nekamo, nikamo, ikamo, - niodakle, niotkuda, nidokle,, .).*

S obzirom na obilježavanje pojedinih tipova mjesnog značenja, zamjenički prilozi nisu u dovoljnoj mjeri značenjski izdiferencirana sredstva.

U bosanskom jeziku (napose u razgovornom stilu) vrlo često dolazi do preplitanja upotrebe mjesnih zamjeničkih priloga *gdje, kuda* i *kamo* i od njih izvedenih priloga (*negdje, nekuda, nekamo...*). Prilogom *gdje* označava se smještenost na označenom prostoru (*Gdje je parkiralište? - Na obali.*), prilogom *kuda* savladavanje označenog prostora (*Kuda ste prošli? - Kroz poljanu.*), a prilogom *kamo* - cilj (*Kamo ste se uputili? - U Zenicu.*). U biranome izrazu valja paziti na te razlike.

Padežni i prijedložno-padežni izrazi u ulozu adverbijalne odredbe mjesta najbolje odražavaju svu raznolikost mjesnog značenja. S obzirom na karakter odnosa koji se uspostavlja između radnje ili stanja koje se prostorno određuje i supstantivne riječi u obliku zavisnog padeža kojom se označava prostor, tj. lokalizatora, mogu se izdvojiti četiri najšira tipa mjesnog značenja – *lokaciono, orijentaciona, ablativno* i *ciljno* ili *direktno*. Za lokaciono i orijentaciono značenje važna je razlika između *statičnosti* (mirovanja ili kakva drugog stanja) i *dinamičnosti* (kretanja ili kakve druge akcije), dok je za ciljno značenje važna obavijest o tome da li se dostiže označeni cilj.

Lokaciono značenje podrazumijeva da obilježena radnja zahvaća lokalizator, bilo da je smještena u njegovim granicama, bilo da ga na neki način savladava. Lokaciono se značenje najčešće obilježava:

– genitivom s prijedlozima: *sred, nasred, usred, posred, navrh, uvrh, povrh, nadno, udno, podno, nalffaj, ulffaj, preko*:

Abal se probudio usred neurednog ateljea. (IHT) -Sjeti se! -piše navrh vriježa. (DŽLD) -Sjedi uvrh sećije. (SKP) -Mati preleti preko avlije. (SKP)

– akuzativom s prijedlozima *kroz, niz* iuz:

Protitravaju mi kroz sjećanje kairske džamije. (SKP) -Lahku noć, Ivanka, lahku noć govorim ja ipenjem se uza stranu. (HHG) -Niz lice vode! e kliske kanjone dube. (HHK)

-besprijedložnim instrnmentalom:

Jedan je dječak išao gradom... (DŽAD) -Dolinom se širio miris borovine.
(razg.)

-lokativom s prijedlozima *u, na i po*:

Sreli su se u Hotči. (DSU) - Ledični su bili na najudaljenijim stanicama.
(JMS) -*Ratovalo se po bazarima, po mahalama, po sokacima i po kućama.* (ZDŽP)

- 305 . Besprijedložnim se instrnmentalom obilježava kretanje na širem prostom (usp.: *Šetam ulicama*, ali ne: **Sjedim ulicama. - *Šetam stolom.*), bez obavijesti o pravcu kretanja, dok se akuzativom s prijedlozima *h·oz, niz i uz* označava tip pravca kretanja, ito prijedlogom *kToz* osnovni pravac, prijedlogom *niz* smjer odozgo nadolje, a prijedlogom *uz* smjer odozdo nagore.

- 306 Kada obilježena radnja ne zahvaća lokalizator, već se prostor na kome se ona vrši određuje u odnosu na lokalizator kao orijentir, takav se odnos prepoznaje kao značenje orijentacije. Ovaj se tip mjesnog značenja obilježava isključivo prijedložno-padežnim izrazima, a najčešće:

-genitivom s prijedlozima: *ispred, iza, iznad, ispod, između, pored, ponad, poviše, niže, pozadi, pokraj, la-aj, do, kod, oko, okolo, čelo, blizu, naspram, izvan*:

Jednog jutra su ga zatekli ispod stabla... (IHT) - Idem pokraj groblja najtišim tapom i uzvijenih očiju... (SKP) - Priđoh na prstima dušeku i bešumno kleknuh pored nje. (SKP) - Zamišljen čovjek drži u ruci razvaljenu cipelu i gleda nekud poviše nje. (ZDP) - Uđe Kemal i stade naspram brata. (NIU) - Abdurahman je vitlao oko sebe i titkao sve odreda. (NIU)

- akuzativom s prijedlozima: *uz, pred, za, nad, pod, među*:

Uz cestu, čobanice s pletivom ustaju pred nama na noge. (SKP) - Lice je bio sakrio među ruke... (EČL) - Poslije ode da natrga šušnja, imi sjedomopred kolibu. (HHG)

- instrnmentalom s prijedlozima: *pred, za, nad, pod, među*:

Sjedim sam u vinogradu pred kolibom. (HHG) - Mnogo ih je nada mnom i još nije prošla noć. (NIU) - Uzalud je za njim skakutao hrapav glas kožarskog majstora... (EČL)

-lokativom s prijedlogom *pri*:

Pri moruje rasla nisko žbunje. (razg.)

- 307 Instrnmentalom s prijedlozima: *pred, za, nad, pod i među* uglavnom se pretpostavlja statičnost (*Sjedio je pred kućom. - *Prošao je pred kućom.*), dok se genitivom s odgo-

varajućim složenim prijedlozima: *ispred, iza, iznad, ispod* i *izmetu* jednako pretpostavlja-ju i statičnosti i dinamičnost (*Sjedio je ispred kuće. – Prošao je ispred kuće.*).

Genitivom s prijedlogom *između* obilježava se orijentacija u odnosu na dva lokalizatora (*Drvec e je zasađena između kuće i škole*), a instrumentalom s prijedlogom *među* – u odnosu na više od dva lokalizatora (*Drveće je zasađeno među kućama*).

Akuzativom s prijedlozima: *pred, za, nad, pod* i *među* pretpostavlja se dinamičnost – kretanje ili kakva drnga akcija koja se okončava na prostoru određenom u odnosu na lokalizator, te on stoga ima orijentaciono-ciljno značenje. 308

Ablativno mjesno značenje podrazumijeva udaljavanje ili potjecanje od lokalizatora. Obilježava se genitivom s prijedlozima *od, iz* i *s(a)*: 309

Tipoznajesh samo one putove I Što prolaze I Od srca I I Oka (MDK) – Iz pješčanog mora rastu granitne stijene arabljanskih bregova. (ZDŽP) – Kumim Te Bogom, Veliki Bože, Iskloni sa sv(jeta životinje! (ASS)

Padežnim i prijedložno-padežnim izrazima s ciljnim ili direktivnim značenjem obilježava se cilj prema kome je usmjerena radnja. Razlikuje se *granična direktivnost* od *negranične direktivnosti*. Granična se direktivnost odnosi na dostizanje cilja, a najčešće se obilježava: 310

– genitivom s prijedlogom *do*:

Doveo me do česme,,. (MST)

– akuzativom s prijedlozima *u* i *na*:

Zamandalih vrata i uđoh u kuću. (SKP) – Danima vrebam I da zamuknu granate I prikunaju snajperi I pa da odem na Grlića-brdo (ASS)

Prijedlog *do* može se kombinirati s prijedlozima *u, na, pred, za, pod, nad, među* uz akuzativ (*Išao je sa mnom do na brijeg. – Dopratio me je dopred vrata.*). 311

Negranična direktivnost znači opću usmjerenost ka cilju, a obilježava se: 312

– genitivom s prijedlogom *put*:

Žena se opet dizala put mene. (JMS)

– dativom bez prijedloga i s prijedlozima *k(a)* i *prema*:

Put se primicao stijeni. (ZDŽP) – Drvosječe i kosci hitaju ka haremu. (DSU) – Krenuli su na kraju prema brdima i šumi. (JMS)

Adverbijalna odredba vremena

Adverbijalnom odredbom vremena označava se vrijeme za koje se veže radnja ili stanje obilježena predikatom, a izriče se prilozima te padežnim i prijedložno-padežnim konstrukcijama. 313

- 314 U bosanskom jeziku osobito je razvijen sistem vremenskih priloga, tako da oni vrlo često stoje u službi adverbijalne odredbe vremena. Njima se iznosi obavijest o vremenu i se upućuje na već određeno vrijeme:

Nikad me nisu b-ivo pogledali, ni ružnu riječ rekli. (MST) -Ponekad su se takvi razgovori vodili i gore u kolibi. (ĆSM) -Tad kamen uzehja. (SKP) -Onda je došlo proljeće kao vrisak. (ZDP) Sada nemam nikoga osim sebe i tebe, Bože moj, i tuge svoje. (MSD) -Dokoraje cijela dolina Spreče bila u rukama pljevaljskog muftije. (EMZ) -Sinoć si vikao. (HHG) -Jutros se jedan vrutak probudi u meni (MDK) -Danas nema više Huseina, ni tolikih hiljada pobunjenika... (DSU) - Idemo sutra u selo. (SKP) - Ovu je jadikovku pjevušila ona još ljetos... (HHG)

- 315 Adverbijalna odredba vremena može biti padežni izraz. U toj se ulozi javljaju imenice koje označavaju vrijeme, i to u obliku:

– genitiva: *Ali te noći više nije zaspao. (EČL) -Jednog jutra su ga zatekli ispod stabla... (IHT) -Druge godine bilo je opet sijelo kod Nefe. (NST)*

– akuzativa: *Tunoć došli smo izajacije u Vitez kod Teskeredžića i noćili. (HBM) -Tajdanje mislila samo na to da će oni odahnuti... (JMS) -Svaku večer sjedim nastijeni i gledam u dolinu (HHG)*

– instrumentala: *Čekali su nas danima po raskršćima... (HBT) -Noćima nisam mogla oka sklopiti. (DŽK.1) -Petkom ne radim. (razg.)*

- 316 Uz oblike genitiva i akuzativa uvijek stoji obavezna odredba (determinator), bilo kao atribut, bilo kao apozicija. U načelu, vremenski je besprijedložni genitiv zamjenjiv besprijedložnim akuzativom ukoliko uz njega stoji atribut (*Plakala je svake noći i svaku noć*), a nije ukoliko uz njega stoji apozicija (*Umro je mjeseca marta*).

- 317 U obliku besprijedložnog instrumentala uglavnom dolaze dani u sedmici ili imenice s vremenskim značenjem u množini (i tada označavaju da radnja ili stanje izrazito dugo traje).

- 318 Adverbijalna odredba vremena može biti izrečena iprijedložno-padežnim izrazima. Uz prijedloge s primarno vremenskim značenjem (*nakon, uoči, prije, poslije ...*) veći broj uglavnom prostornih prijedloga uz lekseme vremenskog tipa dobiva vremensko značenje (usp.: *usred dana, preko ljeta, oko ponoći, sproljeća, od zore, do sabaha; upodne, na Bajram, pred akšam, pod jesen, uz ramazan; u noći, po mraku ...*). Tako susrećemo prijedložno-padežne izraze s vremenskim značenjem u obliku:

genitiva: *Poslije jela oprao sam ruke nad leđenom... (ĆSM) -Jutros je, usred ljeta, snijeg pao, težak i mokar. (ASS) -Zaorio se urlik što su ga još za vojnikanje morali naučiti. (MKS) -Nije li on davno nestao i sada se pojavio, ilije ovdje oduvijek, od mezozoika, neolita? (DŽAD) - Već do večeri niče logorište na livadi naspram dvora u Bobovcu. (DSU) -Odmarat ćemo se preko ljeta. (razg.)*

-dativa: *Prema svanuću kiša je jače padala.* (razg.)

– akuzativa: *Budna i zabrinuta majka ga je u sabah dočekala.* (ZDP) -*Za četiri nedjelje, koliko su došljaci bili u njegovom hambaru, on ih je samo dva puta obišao.* (MKS) -*Pa zar ti ne znaš šta će biti na carsku noć?* (AMH) – *Ponekad se tako šarenio samo uz svadbe...* (ČSM) *Pred vrhu se pojavi jedan starac...* (IHT)

– instrumental: *Sprvim mrakom zatvarane su vratnice.* (DSU)

lokativa: *U ratu je sve to majstorski udešena...* (HKP) -*Nad majčinom glavom, zarivenom na rastanku u tvoje grudi, stajao si bez i trunca onog osjećanja koje je pri tvom povratku vidjelo u njenom razdjeljku trag nekog podmuklog sjećiva...* (SKP) *Po večeri iskupiše se gosti, a leuđe ukrčmu.* (HHG) -*Tumarali su po mraku.* (razg.) -*Vratit ću ti dug o Bajramu.* (razg.)

Budući da se vrijeme može smatrati apstraktnom lokacijom, i unutar padežnih i 319
prijedložno-padežnih izraza s vremenskim značenjem mogu se razlikovati slični semantički tipovi kao kod mjesnog značenja (npr.: *svakog dana, svaki dan, danima, usred dana, preko dana, petkom, u petak...* -lokaciono vremensko značenje; *prije zore, oko zore, pred zoru, uoči ramazana, poslije ramazana, nakon ramazana...* - orijentaciona vremensko značenje; *odjutra, iz djetinjstva...* -ablativno vremensko značenje; *o Bajramu, na Jurjevdan* -ciljno vremensko značenje).

Adverbijalna odredba načina

Adverbijalnom odredbom načina obilježava se kakva okolnost koja utječe na kvalitet radnje ili stanja označenog predikatom. 320

Adverbijalna odredba načina izriče se priložima i priložnim izrazima: 321

Takoja njih, majčine sinove, gnječim. (DSP) -*Donijela mu je nekako smrt u rukama, u časi.* (JMS) - *U Asimovoj kahvi nijedan glas ne zvuči vedro.* (ZDP) - *Goveđi papci ubrzano zvone.* (HKP) -*Ne poznajem tvoje memle, nit u slike tvoje I srljam suglavice...* (HHK) – *Na taj se način ne može uspjeti.* (razg.)

Adverbijalna odredba načina može biti padežni izraz u obliku: 322

-genitiva: *Gledala me razrogačenih očiju.* (DŽAD)

-instrumentala: *O drugim svojim borbama, I sa drugim silnim šejtanskim I tvorbama -strastima iporocima, I što kroza me teku potocima -I da džabe ne trošim riječi!* (ASS) -*Konjje stajao privedno miran, i odjednom se okrenuo uofrug, strelovitom kretnjom...* (MSD)

Uz padežni izraz u obliku genitiva redovito, a uz onaj u obliku instrumental vrlo često, stoji obavezna odredba (determinator). 323

U ulozi adverbijalne odredbe načina mogu se javiti i prijedložno-padežni izrazi 324
(uglavnom s primamo mjesnim prijedlozima) u obliku:

– genitiva: *Posjećen je iznenada s leđa.* (DSU) – *Ivanka siđe s trdnje, pogleda me ispod oka i poravna haljinu.* (HHG) – *Razgovaramo ispod glasa.* (HHG) – *Ono što je godinama čavilo i propadalo po rafovima i ćepencima, prošlo je odjednom, razgrabljena i dato podno ruke, kao za ilač.* (HBT) – *N(je se mogao sjetiti od čega je toliko umoran... ali je osjećao kako je na njega nalegao takav tegoban umor da bi iz glasa plakao kad bi za to imao dovoljno snage...* (DŽKI) – *Wlaje tiho, bez šuma.* (MSD) – *Pogledala meje preko ramena.* (razg.)

– akuzativa: *Nikuda sad ne možeš, ja sam mrtav i ne ćutim više tvojih muka, nego ti se bezobrazno smijem u lice.* (AMH) – *Znaš i sam da su mi svu očevinu na bubanj razrlijelili...* (MKS) – *Kroz smijeh je kazala...* (ETK) – *Promrmljao je nešto niz bradu.* (razg.)

– instrumental: *Nije ni Sinan s travom rastao, pa da kTavi bude zalogajem.* (AMH)

– lokativa: *Župčani su došli u gomili...* (MST) – *Je li on uplašio Kemala da pobjegne, je li on na kocki uništio Selima...?* (DŽAD)

325 S načinskim se značenjem često prepliću dmga adverbijalnoodredbena značenja. Tako razlikujemo:

a) poredbeno-načinske adverbijalne odredbe (izriču se genitivom s prijedlogom poput te konstmkcijom sveznikom kao):

Mrak nas je obavio poput prozirnog vela. (IHT) – *Truba cvili kao isprebijana kuće.* (ZDŽP)

b) instmmentno-načinske advcrbijalne odredbe (izriču se najčešće genitivom s prijedlogom preko i akuzativom s prijedlogom kroz):

Preko jedne riječi razunjeli su sve... (JMS) – *Sijaset jezika dao, da ih uče, I jedni od drugih, I kroz jezike da se upoznaju...* (ASS)

c) količinsko-načinske adverbijalne odredbe (izriču se najčešće genitivom s prijedlozima do i preko):

Njegov je život bio do sitnica izgrađen i zaokružen. (AMH) – *Pio je preko mjere.* (razg.)

Adverbijalna odredba uzroka

326 Adverbijalnom odredbom uzroka obilježava se uzrok vršenja radnje ili trajanja stanja označenog predikatom.

327 Adverbijalna odredba uzroka izriče se priložima i priložnim izrazima:

Ali zašto bih kvario njenu naivnu sliku? (MST) – *Zato svijet ide naopako.* (AID) – *Stoga im vjeru.* (NIU) – *Uradila si to hotimično.* (razg.) – *Napustio je posao svojevóljno.* (razg.) – *Zbog toga sklapam očne kapke...* (IKT) – *Uspjeli smo zahvalju}ući tome.* (razg.)

te padežnim i prijedložno-padežnim izrazima u obliku:

– genitiva: *Oči su mu sijale iako bi morale biti mutne od pospanosti...* (DŽKI) – *Uoči rata, od njih se ulicom nije moglo Iproći...* (ASS) – *Govorio sam iz prkosa, da na ljutim Zafraniju...* (MST) – *Momci se zabrinuše zbog ove nagle promjene.* (DSU) – *Palme ovdje rastu zbog toplote, prašinu diže jak južni vjetar, aprangije pucaju povodom nekog velikog praznika.* (ZDŽP) – *Uslijed predanog skakutanja lahko nižem misli.* (NIU) – *A bi li zarad nje vjeru promijenio, iz dina izašao?* (EČL) – *Sada neka se zna I Da tagda u ruke vruga I Stigoh I Da s njega I Zbog blaga da pogiboh* (MDK) – *Bez Nezira je sve bilo lkše u kući, ali šta dalje?* (JMS) – *Kraj tebe sam poludio.* (razg.)

dativa: *I tako, zahvaljujući Alžbegu, Firdus je dobio stalan i čvrst posao u kona-*
ku. (MKS)

– akuzativa: *Čemu odjednom toliki bijes i nepovjerenje, kao da sam za sve izgub-*
ljeno kriv samo ja. (HBT) – *Ovajput se trglja na njen glas, jer je znala i nadala se da na-*
javljuje supruga. (JMS) – *Uz toliki trud morao je uspjeti.* (razg.)

– instrumentala: *Vidjela bi ih kako ucviljeni iza zida plaču, povrijeđeni nekom*
nepravdom... (JMS) – *Činilo mi se da sve ono što je davno preživio istom sada preživlju-*
je u takvom položaju i sa takvim primanjem stvari. (AMH) – *Bio je siguran da će ona,*
ma šta pisalo na svitku, vidjeti da gospodin tuguje za njom... (DŽKI) – *I strah me hvata*
pred ovom bjelinom hartije i ovom mutninom... (SKP)

– lokativa: *Majku obliju suze i ona u strahu i u sumnji nadvije se još jače da čuje*
da lijoj dijete diše. (AMH) – *Sve je bilo kao ni na nebu ni na zemlji, i mi odličnici iz prvog*
reda krenusmo da čestitamo Akifit na ovako velikom uspjehu. (SKP) – *Prepoznala sam je*
po slici. (SKP) – *Čovjek zadržti pri pomisli na smrt.* (razg.)

Prijedložno-padežnim izrazima obilježavaju se tri najšira tipa uzroka -uzrok efek- 328
tor, uzrok motiv (stimulator) i uzrok razlog; sve tri se izriču genitivom, a međusobno se
razlikuju po tipu posljedice što je izazivaju. Uzrok efektor izriče se genitivom s prijedlo-
gom *od*, a posljedica je uz njega nevoljnog tipa (usp.: *Od straha spopala me drhtavica...*
/BAP/); uzrok motiv izriče se genitivom s prijedlogom *iz*, a posljedica je uz njega voljnog
tipa (usp.: *Fatima – tiho otegnuta i pobožno ju je dozivao, iz straha da bijači glas preki-*
mw nit kojom se vraćala u ovaj svijet. /JMS/); uzrok razlog izriče se genitivom s prijedlo-
gom *zbog* (koji je specijaliziran za obilježavanje uzroka) i načelno nije neposredni izazi-
vač posljedice (usp.: *Gledao sam ih i zbog ljepote.* /MSDI).

Osim spomenuta tri tipa uzroka mogu se još razlikovati: *udok'povod* (obilježava 329
se genitivom s prijedlogom *povodom* *I prigodom* ili prijedložnim izrazom *u povodu*), *uz-*
rok kriterij (obilježava se genitivom s prijedložnim izrazom na osnovi *I na osnovu* te loka-
tivom s prijedlogom *po*), *negativni uzrok* (obilježava se genitivom s prijedlogom *usljed I*
uslijed), *pozitivni uzrok* (obilježava se dativom s prijedlogom *zahvaljujući*) i dr.

Adverbijalna odredba namjere

- 330 Adverbijalnom odredbom namjere obilježava se cilj radi kojeg se poduzima neka akcija ili se, rjeđe, održava kakvo stanje, ili se pak izriče svrha postojanja čega.
- 331 U ulozi adverbijalne odredbe namjere najčešće stoje prijedložno-padežni izrazi u obliku:
- genitiva: *Boga radi, sagrađena je ovo njesto za vjernike.* (BE) – *Ostao je u bolnici radi liječenja.* (razg.) – *Šutjeli smo zarad mira u kući.* (razg.)
 - akuzativa: *Zubeid mu je rekao daje to učinio za spas vjere.* (DŽKI) – *Vraćao sam se kući, na nezarađeni ručak...* (MST) – *Došao sam po tebe.* (JMS) – *Krenuli su u potragu.* (razg.) – *Jezik služi za sporazumijevanje.* (razg.)
 - instrumentala: *Sufjan je za svojim trgovačkim poslovima mnogo putovao...* (DŽKI)
 - lokativa: *Bio sam siguran da te je tvoj vezir poslao negdje daleko, daleko, po nekom važnom poslu.* (DŽKI)
- 332 U ulozi adverbijalne odredbe namjere često stoji popriloženi oblik dativa upitne zamjenice *što-čemu*:
- Čemu toliki strah, I čemu ovolika želja, I dok pada noćni prah?* (BAP)
Čemu njihova junaštva ako se ničim ne mogu platiti? I (DSP)
- U posebnim funkcionalnim stilovima standardnog jezika (administrativno-pravnom, novinarskom i sl.) učestala je upotreba konstrukcija s prijedložnim izrazima *u cilju / s ciljem, u svrhu* (+ genitiv) i preko njih nastalih priložnih izraza *u tom cilju* i *s tim ciljem*, u ulozi adverbijalne odredbe za namjeru.
- 333 Zbog logičke bliskosti uzroka i namjere (cilja) uzročni prilozi *zašto* izato mogu se upotrijebiti za obilježavanje namjere, npr.: *Zašto* (tj. *s kojom namjerom*) *si došao?* – *Zato da te vidim.*
- 334 Prijedlog *zbog* obilježen je kao uzročni (kauzalni), a prijedlog *radi* kao namjerni (finalni). Prijedlozi *zarad(i)* i *porad(i)* u ovom pogledu nisu obilježeni, tj. mogu imati i uzročno i namjerno značenje.

Ostale adverbijalne odredbe

- 335 Pored adverbijalne odredbe mjesta, vremena, uzroka, načina i namjere u bosanskom jeziku susrećemo i adverbijalne odredbe sa značenjem:
- količine: *Zborio je malo – samo s ljudima kad se pozdravlja...* (ČSM) – *Ja sam mnogo razmišljala dok nije ono nešto, što je bilo jače od mog srca, nadvladalo.* (HBM)
 - *Vidim da te puno zanima ova zgrada.* (IHT) – *Suviše je znao.* (MSD) – *Podrhta, u tri maha, tlo pod nama.* (SKP)

– stupnja ili intenziteta: *Kako je hladnoća bila vrlo jaka, to su u magazi stalno g01:jela četiri velike mangale,*,. (EČL) - *Bakar se kupio tih dana veoma marljivo.* (HKP) - *Bog sami zna koliko sam se vukao po kući usnuo i dalek, doguše uronjen u san.* (DŽKI) - *... svejedno što je Kasim Dalkilić u lancima, i od gladi i batina na mučilištu iscrpljen do 11esvjestice...* (DSP)

– pogodbe: *Nepotrebna Oe), luda, nekorisna, ali mi se čini da bi bez 1;e ostalo samo pola svijeta,*,. (MST) - *... kraj tebe bi čovjek postao krajnja konzekvenca,*,. (IHT) - *Uslučaju opasnosti povucite ručicu!* (razg.) - *Poludjet ću por'!d tebe.* (razg.) - *Na najmanji vjetar orah bi grebao po stablu kao neko ko želi da uđe u kuću.* (JMS) - *Uz vašu bismo pomoć uspjeli.* (razg.) - *Stakvom igrom nećete pobijediti.* (razg.) - *U takvim se okolnostima čovjek obeshrabri.* (razg.) - *Pri ovoj pameti ja tamo ne idem.* (razg.)

– dopuštanja: *Bez razloga sam strepio da će me mučiti industrijskim napretkom svoje zemlje,*,. (ZDŽP) - *Od tog krupnog saznanja, ipored teškog kuluće l lja, on je živio punom dušom,*,. (MKS) - *Došao je ... mimo volje svojih gazda.* (DŽAD) - *I pored svih napora nije uspio.* (razg.) - *Traži hljeba kraj pogače.* (posl.) - *Unatoč dobrim preporukama nisu ga primili.* (razg.) - *Sastanak je održan usprkos protivljenju većine.* (razg.) - *... nje više Rustem, uza svu svoju dobrotu, društvo ovima ovdje.* (DŽKI)

– posljedice: *Babo se dosuza smijao.* (JMS) - *Djeci na radost i njega supadali plodovi.* (JMS) - *... počnu se glasno i razuzdano smijati, na veliko čuđenje djece.* (JMS)

popratne okolnosti: *Ušao je Andrija, oborene glave, skrivena pogleda,*,. (AMH) - *Otišli su bez pozdrava.* (razg.) - *Obukla se uz plač.* (DŽAD) - *Slušao sam s nevjericom.* (MSD) - *Pogledala je u mimohodu djecu,*,. (JMS)

– društva: *Ostani kod kuće uz ženu i djecu.* (razg.) - *Vama će biti lijepo sa mnom, dok se ja ne rasrdim.* (AID) - *Ona nije govorila o tom s Muharemagom,*,. (EMZ)

– sredstva: *Pucao je iz kratke puške, a zatim se hrabro branio golom sabljom.* (DŽAD) - *Sinoć sam je I uz pomoć dobrih ljudi I ubacio u tunel* (ASS) - *Lijepo je svirala uz gitaru.* (razg.) - *Tako se, eto, kupuje pažnjom i stari ok01:jeli derviš koji je mislio da je savladao sitne slabosti u sebi.* (MSD) - *Znam da tijeđva čeljad možeš prehraniti s ono crkavice što tiplate u konaku,*,. (MKS) - *Prvi je na konju ujahao u travničku tvrđavu, prvi je potpalio fitilje na carskim topovima, da se na njihovim pucnjevima raznese glas daje Bosna u domaćim rukama,*,. (MKS)

Adverbijalna odredba količine, stupnja ili intenziteta, pogodbe, dopuštanja, posljedice, popratne okolnosti, društva, sredstva i dr. većinom se izriču kontekstualno uvjetovanim prijedložno-padežnim izrazima, a značenje im se često može provjeriti testom preoblike u odgovarajuću zavisnu klauzu (surečenicu – v. § S 409 i 472), npr.:

Kraj tebe sam poludio. > Zato što sam bio kraj tebe, poludio sam.

Kraj tebe bi čovjek postao krajnja konzekvenca. > Kad I ako bi bio kraj tebe, čovjek bi postao krajnja konzekvenca.

Traži hljeba kraj pogače. > Traži hljeba iako ima pogače.

*Otišli su bez pozdrava. > Otišli su i pritom se nisu pozdravili.
Bez razloga sam strepio da će me mučiti industrijskim napretkom,,. > Iako
nisam imao razloga, strepio sam da će me mučiti industrijskim napretkom,,.
Bez nje bi ostalo samopola svijeta. > Kad I ako ne bi bilo nje, ostalo bi samo
pola svijeta.*

Nesamostalni rečenični članovi

- 337 U skupinu nesamostalnih rečeničnih članova ubrajaju se atribut i apozicija. Oni ne spadaju u osnovno rečenična ustrojstvo.

Nesamostalnost se atributa i apozicije temelji na njihovu svojstvu da se u rečenicu uvršćuju posredstvom bilo kojeg rečeničnog člana iskazanog supstantivnom riječju, ne gubeći pritom svoju sintaksičku funkciju, npr.:

*Glas dječiji bio je prozobao i nevoljan. (ZDP) -Ja sam taj češalj' I Koji ti
razvađa vlasi (DŽLD) - Gledao je onaj orah kao nešto što je jače od nje-
ga.. (ĆSM) -Po uskoj mestazi sunce njivi vodi. (SAP)*

*E, što je mene brat Lutvo znao ismijati! (AID) -To ti materi Hati sa Džidži-
kovca dokazu! (AID) -Zašto si mi poslao Rubejida, sina Balabanovog, s
crnim gajtanom za moj nedužni vrat? (DSU) -Preda mnom, u prvom redu,
iza samog mog vjeroučite (ja Muhamed-efendije, imama, klanja Muftija, u
tankoj ljetnoj libadi od zelene svile. (SKP)*

- 338 Atribut se u rečenicu može uvrstiti i preko apozicije, jer je ona uvijek izražena supstantivnom riječju:

*Otud su se najzad pojavili stričevi, imi smokli/muli: eto stričeva, a naš ro-
đak Hareklija kliknuo je zatim: eto i nje... (ĆSM)*

te preko dmog atributa izraženog supstantivnom riječju:

Život je sjenapod mojim nogama. (AMH)

- 339 Isto tako, apozicija se može uvrstiti preko atributa izraženog supstantivnom riječju:
- U mladosti Oe bio) veliki jaran pjesnika Omera Hajama,,. (ZDŽP)*

Atribut

- 340 Atribut je nesamostalni rečenični član koji supstantivnu riječ preko koje se uvodi u rečenicu određuje po kakvu svojstvu.
- 341 Ovisno o tome kojom se sintaksičkom kategorijom riječi izriče i -u vezi s tim -u kakvom se gramatičkom odnosu prema nadređenoj supstantivnoj riječi nalazi, atribut može biti kongruentni inekongruentni.

Kongruentni atribut

Kongruentni se atribut izriče adjektivnim riječima, koje prate gramatičke oznake roda, broja i padeža upravnih supstantivnih riječi (v. § S 45), npr.: 342

U vinskim sumaglicama jasnoće posvema tupe. (HHK) – *Lahak vjetar miluje me po kosi.* (HHG) – *I tada s tvoga skrenuo sam puta,..* (MČO) *Sultan Selim-han podiže ovaj hram,..* (BE) – *Jedno dijete se klelo daje vidje-lo mrh lačku glavu,..* (IHT) – *Na petoj strani nalazim novu žrtvu.* (ZDŽP) – *Stigao sam dogovorenog dana.* (DSU)

U stilski neobilježenu izrazu kongruentni atribut stoji ispred supstantivne riječi od koje zavisi (usp. navedene primjere), a obrnuti je raspored stilski obilježen (usp.: *riječ Bo-žija, kruh svagdanji,..*; v. § S 682). Iznimku od tog pravila čine primjeri u kojima je: 343

a) supstantivni rečenični član imenička zamjenica (v. § S 683), npr.: *Među njima nema ničeg svijetlog,..* (DŽAD);

b) kongruentni atribut sastavni dio kakvog imena, npr.: *Sulejman Veličanstveni, Karlo Veliki, Bosna srebrena,..*

Kongruentni atribut može, kao rezultat rečenične kondenzacije (v. § S 592), biti naknadno uvršten u rečenicu. U tom slučaju on stoji iza supstantivne riječi i od nje se odvaja zarezom, npr.: *Doveo si Begzadu, najmlađu i najljepšu – reče Abdurah-man,..* (NIU). Ovakvi se kongruentni atributi zovu *apozitivima*.

Značenje kongruentnog atributa određuje se u vezi sa supstantivnom riječju kojoj je podređen. Tako razlikujemo *kvalitativne, kvantitativne, posesivne i referencijalne* kongruentne attribute. 344

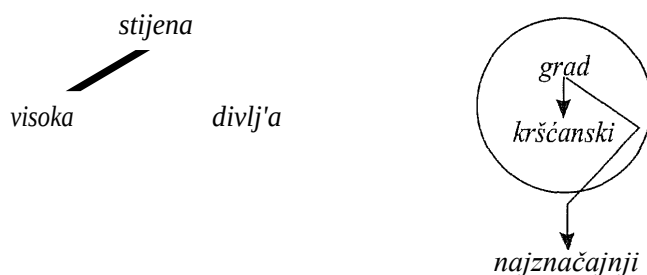
U ulozi kvalitativnog atributa stoje opisni pridjevi; njime se izriče kvalitet u užem smislu (*dosadni* posjetioci, *naporno* putovanje, *kitnjast* rukopis,..). Kvantitativnim se atributom sadržaj supstantivne riječi određuje po broju ili količini, a u toj se ulozi javljaju promjenjivi glavni brojevi (*jedna* kuća, *dvije* ulice, *obje* noge,..). Posesivni atribut označava kome pripada ono što je obilježena supstantivnom riječju; u toj se ulozi uglavnom javljaju prisvojni pridjevi i prisvojne zamjenice (*Edinove* igračke, *njegova* sestra,..). U ulozi referencijalnog atributa najčešće stoje pokazne i neodređene zamjenice te redni brojevi; njime se samo upućuje na pojam označen supstantivnom riječju (*ovaj* učenik, *neka* sela, *treći* svjedok,..). 345

Svaki kongruentni atribut može, u odgovarajućem kontekstu, na sebe preuzeti ulogu *diferencijalnog* atributa, tj. može biti iskorišten za razlikovanje predmeta tako da se njime aktualizira jedno, a isključuje drugo u kontekstu moguće svojstvo predmeta (ili manje tipično -više takvih svojstava), npr.: *dosadni* (a ne *zanimljivi*) posjetioci, *jedna* (a ne *dvije, tri, četiri,..*) kuće, *Edinove* (a ne *Lejline, moje, nečije,..*) igračke, *ovaj* (a ne *taj, onaj, neki...*) učenik i sl. 346

Uz jednu supstantivnu riječ može se pojaviti više kongruentnih atributa, npr.: 347

lvankapjeva, a vjetarjoj nosipjesmu niz vinograde, nekoj drugoj pjesmi...
 (HHG) – *Taj noćni žuti sjaj iz njegove smole gasio se sa prvim zorama,,.*
 (ČSM) *Od te 1jegove neoprezne ljudske riječi imali bismo koristi ion i*
ja,,. (MST)

U ovakvim su konstrukcijama atributi najčešće izrečeni različitim adjektivnim riječima – pridjevima, pridjevskim zamjenicama, rednim brojevima i dr. (usp. navedene primjere), a redoslijed im je utvrđen: prvo dolaze atributi izrečeni pridjevskim zamjenicama, potom oni izrečeni rednim brojevima, a iza njih atributi izrečeni pridjevima (v. § S 685–686). Ako su pak atributi izrečeni samo pridjevima, oni tada mogu imati ili jednak (npr.: *Vrh nas /je! visoka, divlja stijena,,. IHHGI*) ili različit značenjski (semantički) opseg (npr.: *Antiohija je postala najznačajniji kršćanski grad,,. /IKT/*). U prvom je slučaju redoslijed atributa slobodan (usp.: *visoka, divlja stijena / divlja, visoka stijena*), jer je značenjska veza supstantivne riječi sa svakim od atributa jednaka. U drugom je slučaju, međutim, redoslijed atributa utvrđen – oni se redaju tako da je širina značenjskog opsega atributa srazmjerna njegovoj udaljenosti od supstantivne riječi (usp.: *najznačajniji kršćanski grad – *kršćanski najznačajniji grad*) – jer supstantivna riječ stoji u tješnjoj semantičkoj vezi s kontaktnim nego s distantnim atributom (atributima; v. § S 684). Ta se razlika shematski može predstaviti ovako:

- 348 Iako nesamostalan, kongruentni se atribut u nekim slučajevima ne može izostaviti. Takav se atribut naziva obaveznom odredbom (determinatorom). Obaveznost uvrštavanja kongruentnog atributa može biti sintaksičke ili semantičke naravi.
- 349 Sintaksički je atribut obavezan s obzirom na značenje cijele rečenice; bez njega rečenica komunikacijski nije upotrebljiva. Sintaksički obavezni atributi najčešće dolaze u konstrukcijama sa:

-vremenskim genitivom: *Vraćajući se jedne noći iz ribolova, ubrzavao sam korak...* (SKP)

-kvalitativnim genitivom: *Odabere jedno putnička odijelo smeđe boje.* (HBM)

-načinskim genitivom: *Slušali su načuljenih ušiju.* (razg.)

-popratnookolnosnim genitivom: *Samo je ona stajala stisnutih vilica.* (JMS)

-vremenskim akuzativom: *Taj dan nije se govorilo ni o čemu drugom do o tome.* (AMH)

- načinskim instrumentalom: *Petar je urlao groznim, razderanim glasom.* (AMH)
- uzročnim instrumentalom: *Pobijedili su sudijinom zaslugom.* (razg.)
- kvalitativnim instrumentalom: *Zavolio sam djevojčicu s krupnim očima.* (razg.)

U konstrukcijama s kvalitativnim instrumentalom atribut je obavezan samo onda kad su te konstrukcije zamjenjive konstrukcijama s kvalitativnim genitivom (v. § S 363).

Semantički je atribut obavezan s obzirom na značenje supstantivne riječi koju određuje. To su uglavnom riječi sa širokim značenjskim opsegom (*način, pitanje, okolnost, stvar, slučaj, prilika* i sl.), kojima atributi povećavaju obavijesnost, npr.: 350

Bilo jedno ili drugo, ili obadvoje, odgovorio je na svoj uobičajeni način,,.
 (MST) - *Ondaje, ne zaustavljajući se, nastavio da govori o raznim pitanjima,,.* (MST) - *Radili smo u teškim okolnostima.* (razg.) - *Toje važna stvar.* (razg.)

Nekongruentni atribut

Nekongruentni se atribut izriče funkcionalno preobraženim (adjektiviziranim) supstantivnim i, rijetko, adverbijalnim sintaksemama, koje ne prate gramatičke oznake roda, broja i padeža upravnih supstantivnih sintaksema. U stilski neobilježenu izrazu nekongruentni atributi stoje iza upravne supstantivne riječi (tj. u postpoziciji; v. § S 687). 351

Od adverbijalnih sintaksema u poziciji nekongruentnog atributa mogu se naći prilozi, npr.: 352

Sjedeljke udvoje postajale su češće. (DSU) *A s njom je ostarjela i njezino naizvrat shvaćanje.* (NST)

Mnogo češće ulogu nekongruentnog atributa na sebe preuzimaju supstantivne sintakseme, prije svega imenice, u obliku kojeg padežnog ili prijedložno-padežnog izraza: 353

Miriše polje pelina. (BAP) - *Svi ćoškovi u kući bili su prazni,,.* (ĆSM)

ali i imeničke zamjenice:

Od sjene moje druži mi bježahu... (MĆO) - *Priča o njoj daleko se raznijela.* (razg.)

Po načinu na koji nastaju, nekongruentni se atributi mogu podijeliti u dvije skupine: *nekongruentni atributi uz konkretne imenice* i *nekongruentni atributi uz deverbativne i deadjektivne imenice.* 354

Nekongruentni atribut uz konkretne imenice

Nekongruentni atributi uz konkretne imenice nastaju u procesu sintaksičke kondenzacije (tj. preoblike predikativnih struktura u nepredikativne -v. § S 592-594), npr.: 355

Imjiga koja je pod pazuhom --+- knjiga pod pazuhom

- 356 Nekongrntentni atributi uz konkretne imenice mogu imati raznolika značenja, a naj-
češće značenje *posesivnosti* (prisvajanja), *k11a/iteta* (kakvoće), *partitivnosti* (dijelnosti) i
namjene (svrhe).
- 357 Nekongrntentnim atributom s posesivnim značenjem obilježava se posjednik kome pripada
ono što je označeno upravnom supstantivnom riječju. Ako upravni član ovih sin- tagmi
obilježimo sa N1, a zavisni sa N1, onda se one mogu svesti na obrazac: N2 ima I pos- jeduje
N1 (npr.: *prsti ruke – ruka ima prste*).
- 358 Nekongrntentni atribut s posesivnim značenjem može imati oblik:
besprijedložnoga genitiva: *Tijelojahača biloje čvrsto sraslo s konjem,,. (IHT) -
Jednog dana pisar je zatražio slžku njenog oca,,. (ČSM)*
– besprijedložnog dativa: *Njena ruka nađemise opet na kosi. (ZDP) – Otkuda ime
gradu? (IKT) – Djetetu su ruke pocrvenjele. (razg.)*
– genitiva s prijedlozima *u* i *ko*: *U cara dosta askera, nek nas brani! (EMZ) –
Golemoje srce u Hasana Kaimije. (DSP) – Tahi su običaji kod nas. (razg.)*
– lokativa s prijedlozima *u* i *ina*: *ZaiskTiše muzjenice u očima. (razg.) – Pričvrsti
dobro krov na kolibi, da ga vjetrovi ne odnesu. (HHG)*
- 359 Uz značenje *posesivnosti*, lokativom s prijedlozima *u* i *na* u ovakvim se konstrnk- cijama
obilježava i mjesno značenje.
U bosanskom jeziku uobičajeno je - kad god je to moguće - nekongruentne
supstantivne sintagme s posesivnim genitivom preobličivati, u stilski neobilje-
ženu izrazu, u kongruentne sintagme s posesivnim pridjevom, npr.: *kuća oca -
očeva kuća, knjiga sestre – sestrina knjiga, putevi sela – seoski putevi* (ali sa-
mo: *kuća njegovog oca, knjiga moje sestre, putevi ovog sela*).
- 360 Posesivnost može biti *neotuđivog* i *otuđivog* tipa. U prvom slučaju upravnom je
supstantivnom riječju obilježen neki neodvojivi (sastavni) dio posjednika označenog
nekongrntentnim atributom, te se posesivna veza smatra neraskidivom (usp.: *tijelojahača,
kosa mž /tj. moja kosa/, ruke djetetu /tj. djetetove ruke/, srce u Hasana Kaimije, običaji
kod nas, krov na kolibi, zjenice u očima*); u drugom slučaju upravnom je riječju obilježe-
no ono što se ne smatra sastavnim dijelom posjednika, te je stoga posesivna veza vremen-
ski ili kako drukčije ograničena, tj. raskidiva (usp.: *slika oca, asker u cara*).
- 361 Nekongrntentnim atributom s kvalitativnim značenjem obilježava se neka karak-
teristična pojedinost kojom se odlikuje ono što je obilježena upravnom supstantivnom
riječju. Ovakve su sintagme konverzivi sintagmi s nekongruentnim atributom koji ima po-
sesivno značenje. Njihov je, dakle, obrazac: N1 ima I posjedi i e N2 (npr.: *knjiga s požutje-
lim stranicama - knjiga ima požutjele stranice*).
- 362 Nekongrntentni atribut s kvalitativnim značenjem može imati oblik:
– besprijedložnoga genitiva: *Odobere jedno putnička odijelo smeđe boje. (HBM)
– I sad kad pogleda ovog seljaka zdepasta ((jela i krivih nogu,, „Kahrimanu najednom
dođe da pljune i na hajku i na sama sebe. (MKS)*

- genitiva s prijedlogom *od*: *Pronašli sujedno d(iete od deset godina. (razg.)*
- instrumentala s prijedlogom *s(a)*: *Prepao sam se starice s mutnim pogledom i izboranim licem. (razg.)* - *Odjednom mi je prišao čovjek sa žutim kišobranom. (razg.)*
- lokativa s prijedlogom *u*: *Tadje bio već starac u šezdesetim godinama. (HBM)* - *Kada je došlo vr(jeme, dvojica mladih i jakih binskih radnika uplavim radnim odijelima izvela su na pozornicu slavnog starca... (ZDŽP)*

Besprijedložni genitiv s kvalitativnim značenjem upotrebljava se da se njime označi samo neki neodvojivi (integralni) dio pojma obilježenog upravnom supstantivnom riječju (tj. posesivnost neotuđivog tipa). Tada je on, u načelu, zamjenjiv instrumentalom s prijedlogom *s(a)* (usp.: *seljak zdepasta t(jela žATivih nogu I seljak sa zdepastim t(jelom i krivim nogama, starica s mutnim pogledom i izboranim licem I starica mutna pogleda i izborana lica)*). Instrumentalom s prijedlogom *s(a)*, međutim, označavaju se i odvojivi (neintegralni) dijelovi pojma obilježenog upravnom supstantivnom riječju (tj. posesivnost otuđivog tipa). U tom se slučaju ne može upotrijebiti besprijedložni genitiv (usp.: *čovjek sa žutim kišobranom* - *čovjek žuta kišobrana).

363

I nedostatak onoga što prirodno (ili konvencionalno) pripada nečemu postaje karakteristična pojedinost kojom se ono odlikuje (tj. *N1 nema I neposjeduje N2*). Nekongruentni atribut u tom slučaju ima oblik genitiva s prijedlogom *bez*:

364

Jer, mi smo bili raštrkani bulj'uk, asker bez zapta i straha,,. (HBT) – Ušli smo u selo bez kuća. (razg.)

Nekongruentni atribut s partitivnim značenjem stoji uz imenice kojima se obilježava količina, a označava ono od čega se izuzima dio. Ovaj se tip nekongruentnog atributa javlja u obliku besprijedložnoga genitiva:

365

T(jelo mu b(iaše orošeno sitnim kapijama znoja. (IHT) – Daj starom flašu pelinkovca. (AID) – Hefta je dana prošla, otkako smo se upoznali. (ŠSI) – Prišao je prozoru, zagledao se upolovinu neba nad kasabom,,. (MSD) – Tri stotine I sedamdeset i tri tone straha, ujednome danu, I odlazi iz grada! (ASS)

Uz broj *jedan* ili zamjenicu koja je na sebe preuzela ulogu cijele supstantivne sintagme (tzv. supstantivat) nekongruentni atribut s partitivnim značenjem stoji u obliku:

366

– genitiva s prijedlozima *od*, *iz* i *između*: *Šta znate vi o pogib(ii Avde Šučuravice, vi ste jedan od očevidaca? (ZDP) – (Onje) jedan iz masonske lože. (DŽAD) Ima li koji između vas auto? (razg.)*

– instrumentala s prijedlogom *među*: *Neki među prisutnima zagalamiše. (razg.)*

Značenje partitivnosti često se kombinira sa značenjem posesivnosti neotuđivog tipa, npr.:

367

Najednom, svi nam se pogledi nađoše na vrhu stepeništa. (SKP) – Nije bilo lffaja 1jihovom razgovoru. (MSDC)

- 368 Nekongruentnim ahibutom sa značenjem namjene obilježava se čemu služi ono što je označeno upravnom supstantivnom riječju. Ovaj atribut najčešće ima oblik akuza- tiva s prijedlogom za:

Mala sprava za zarezivanje olovki...jest jedan patent. (NST)-Pokvario mi se aparat za brijanje. (razg.) -Sestra je brzo izbacila Nezira, rastjerala 4jecu i dalajoj injekciju za smirenje. (JMS)-Neki imaju stolice za mušte- riju... (ZDŽP)

- 369 Uz imenice koje znače kakav lijek (*lijek, sirup, tableta, injekcija, mast, mehem, krema...*) namjesto akuzativa s plijedlogom za često se može upotrijebiti i genitiv s prijed- lozima *protiv* i *od* (npr.: *sirup za kašalj Iprotiv kašlja, injekcija za bolove Iprotiv bolova, mehem za opekotine Iprotiv opekotina I od opekotina,,.*), a -obavezno u rečeničnom kon- tekstu -i besprijedložni dativ (npr.: *Za tu bolest ima lijeka. I Toj bolesti ima lijeka.*).

- 370 Od ostalih značenja nekongruentni atributi uz konkretne imenice najčešće imaju značenje mjesta:

Gledam u nebo iznad Venecije. (ASS)-Ivanka, doći ću tijeodne večeri kad papci zapjevaju u strani vrh sela. (HHG) -Teška hrastova kapija na ulazu u dvorište govorila je,,. (DŽAD) – Život je sjena pod mojim nogama. (AMH)-Kamena glava planine nada mnom mutnaje,,. (SKP) -Gledao sam onaj bakropis na zidu. (IHT)

a nešto rjeđe vremena i uzroka:

Dan uoči Bajrama bio je kišovit. (razg.)-Svuda su bile rupe od metaka. (razg.)

Nekongruentni atribut uz deverbativne ideadjektivne imenice

- 371 Nekongruentni atributi uz deverbativne i deadjektivne imenice nastaju u procesu nominalizacije (tj. preoblike verbalnih /glagolskih/ strnkture u nominalne /imeničke/ v. § S 605-610), npr.:

*pjevati pjesme --+ pjevanje pjesama
more je plavo plavetnilo mora*

Ovisno o tome koja je vrsta verbalne strnkture preobličena, nekongmentni atribu- ti dobivaju različita značenja -subjekatsko, objekatsko, adverbijalnoodredbeno.

- 372 Nominalizacijom veze glagolskog predikata sa subjektom nastaju supstantivne sin- tagme s nekongruentnim atributom u obliku besprijedložnoga genitiva koji dobiva subje- katsko značenje:

Čuo se pisak voza. (JMS) -Samo je vidjela bjelinu i čula zvan tramvaja. (JMS)-Nejasni mrmor violina pojačava se do samog ruba mog uha. (IHT)

–Ko udijeli hvala mu i neka ga prati blagoslov Svevišnjega. (ZDŽP) – Ti ćeš me nositi dokle god budeš I Pozdravljao rađanje dana II javljanje zvijske (MDK)

Nominalizacijom verbalnih sintagmi s bližim objektom nastaju supstantivne sintagme s nekongruentnim atributom u obliku besprijedložnoga genitiva koji dobiva objekatsko značenje: 373

Toje bila njena naplata računa. (JMS) – Onje zapao u ono isto besplodno optuživanje samoga sebe,.. (AMH) – U njegovoj sam povijesti mogao pronaći dosta tačne opise svih stvari,.. (IHT) – Gospodine kapetane, pokorno javljam, ratje spas i odbrana drage domovine od morskog i krvožednog neprijatelja,.. (HKP) –Zabranjena je lovljenje ribe. (razg.)

U primjerima u kojima bi se nekongruentnom atributu ove vrste, pored objekatskog, moglo pripisati i subjekatsko značenje (tj. onima koji su potencijalno dvosmisleni) nekongruentni atribut često dobiva oblik nekog prijedložno-padežnog izraza, kojim se precizira objekatsko, a isključuje subjekatsko značenje, npr.: 374

Poštovanje prema ratniku potraja dok rakija ne prope vlastite taštine. (DSH) –Radovali smo se pobjedi nad protivnikom. (razg.)

Nominalizacijom verbalnih sintagmi s daljim objektom nastaju supstantivne sintagme s nekongruentnim atributom koji dobiva objekatsko značenje. Nekongruentni atribut pritom uglavnom zadržava gramatički oblik što ga je imao kao dalji objekt u okviru verbalne sintagme: 375

Svaka je ljubav I Sjećanje I Na djetinjstvo. (BAP) – Pružio sam mu ruku, dirnuo me njegov strah od usamljenosti... (MST) – U njegovim riječima bilo je neke bijesne osvete ženama. (SKP) –Moj optimizam iznenadaje porastao, vjera u skoriju pobjedu,.. (DŽAD) – Svako ima svoga Durmiša, i strašni čas suočenja s njim. (HBT) – Udijelimi, gospodaru, meni osakaćenom prosjaku, koga je pretvorila u bogalja ljudska sebičnost i krvava požuda za tuđim životom,.. (AMH) – Tako je počela I priča o haotičnim vibracijama kista... (HHK)

Nominalizacijom verbalnih sintagmi s adverbijalnom odredbom nastaju supstantivne sintagme s nekongruentnim atributom koji dobiva adverbijalno odredbeno značenje (mjesno, vremensko, načinsko, uzročno, namjerno itd.). Nekongruentni atribut pritom uglavnom zadržava gramatički oblik što ga je imao kao adverbijalna odredba u okviru verbalne sintagme: 376

Ujasnoj tišini ostaje šum naših koračaja po ulici. (HHG) Prijala mi je šetnja prije mraka. (razg.) Započela je obnova iz temelja. (razg.) – Ali briga za Raziju bila je neizmjerena... (ŠSI) Tako je počela moja manija za sfingama. (IHT) –,..držao je one svoje jednake skokove naprijed, one svoje

jednake udarce kopitom... (ĆSM) - Od očekivanog skandala: rastave i sirotovanja s djecom, nije bilo ništa. (JMS)

- 377 Nominalizacijom veze subjekta s kopulativnim imenskim predikatom čije leksičko jezgro popunjava opisni pridjev nastaju supstantivne sintagme s nekongruentnim atributom u obliku besprijedložnoga genitiva kojim se označava nosilac osobine ili svojstva obilježena nominaliziranim pridjevom:

Bijes prirode i strah prodro je ljudima u dušu. (HHG) - Možeš li naslutiti sva bogatstva tog otkrića. (IHT) - Asli ne čutiš lahkost njenog stida? (AID) - Tu su joj se križali putevi i ona osjetila istom sada ozbiljnost svoje odluke. (HBM) - Ti ne znaš vrijednost takvoga dara. (MDK) - Snagu svojih predaka osjetio je tih trenutaka u svojim nogama i plećkama ... (ĆSM) - Poželio sam zrelost i pritajenu mudrost ove žene. (DŽAD) - Još sam čutio vlagu njenih usana. (DŽAD)

Apozicija

- 378 Apozicija je – kao i atribut – nesamostalni rečenični član koji supstantivnu riječ preko koje se uvodi u rečenicu određuje po kakvu svojstvu.
- 379 Različito od atributa, apozicija se uvijek izriče funkcionalno preobraženim supstantivnim riječima – po pravilu imenicama – koje prema upravnoj supstantivnoj riječi stoje u odnosu potpunoga ili nepotpunog slaganja (kongruencije -v. § S 49).
- 380 U stilski neobičnom izrazu apozicija stoji ispred upravne supstantivne riječi (v. § S 688-689):

Kad se duga, žilava ruka promolila iz zida i snažno protekla, stražar Avdo skočio je do vrata... (ZDP) - Stariji od dvojice sinova berbera Saliha je ustao i pošao prema šaši, sebe radi, sigurno. (MST) - Ovopismo predaj samo doktoru Ishaku Ledini. (DŽAD) – Majka mu se uskoro udala za hodžu Šahinbašića... (MST) - Džafer je sjedio sa sinovima Džaferom i Ekremom. (NIU) - O ribaru Husajnu i njegovoj porodici pričaju se najbudalastije izmišljotine... (DŽKI)

a u obilježenu – iza nje:

Odveo me jedan Belgijanac, rudar, u svoju i domovinu. (ASS) - Ismail, gospodar, osta stojeći. (DSU) - Bile su to riječi Hazretž Alije, prvog Muhammedovog sljedbenika, njegovog miljenika, Mehamedovog zeta, najvećeg junaka islama... (ZDŽP) - Služih banu Tvrtku, I gospodinu, I vjerno... (BE) - Pričalo bi sunce Aliji priču... o hazreti Hidru, vječita živome evliji, dobrome mudracu, koji svima pomaže. (EČL)

Prepozitivne apozicije (tj. one koje stoje ispred upravne supstantivne riječi) katkad se nazivaju *atributivima*.

Vrste rečenica po sastavu

Rečenice po sastavu mogu biti proste i složene. Kriterij je razlikovanja prostih i složenih rečenica broj predikata. 381

Proste rečenice

Proste su rečenice one koje sadrže samo jedan predikat, npr.: 382

Jedne su ptice u putu izgubile svoje snove. (DŽLD)

U takvim se rečenicama ostale sintaksičke pozicije (subjekatska, objekatska, adverbijalnoodređbena, atributska i apozicijska) popunjavaju ovisno o naravi obavijesti i zahtjevima konkretnoga komunikacijskog čina.

Uproste se rečenice ubrajaju i one u kojima su nepredikatski rečenični članovi - bilo samostalni bilo nesamostalni - ponovljeni jednom ili više puta. Tako susrećemo proste rečenice s više: 383

-subjekata: *Čuvaju me šmajseri i žica!* (DŽLD)

-objekata: *Suživanjem sam pojeo batač i krilo.* (DŽAD)

-adverbijalnih odredbi: *Uze sina, brza i grubo.* (NJU)

atributa: *Nešto krhko i preplašeno treperi u njoj.* (HHG)

-apozicija: *Putovao sam sa svojim kolegom prijateljem Ramizom.* (razg.)

Prostim se smatraju itakve rečenice u kojima je jedan te isti rečenični član uvršten preko dvaju ili više predikata, npr.: 384

Jedva ih savladaše ipoklaše. (DSU) - *To pitanje je zaspala i probudilo se sa mnom.* (MST)

Strukturno-semantički tipovi prostih rečenica

Kako je već rečeno, predikat je jedini rečenični član koji sam sebi otvara mjesto u rečenici. Svi ostali samostalni rečenični članovi (subjekt, objekt, adverbijalna odredba) u rečenicu se -posredno ili neposredno - uvršćuju po predikatu. 385

Proste se rečenice -ovisno o tome otvara li predikat u njima mjesto subjektu - mogu podijeliti u dvije skupine: dvočlane (lične ili personalne) rečenice i jednočlane (bezlične ili impersonalne) rečenice. 386

Dvočlane rečenice

Dvočlana je svaka prosta rečenica u kojoj predikat otvara mjesto subjektu. Njoj je, dakle, svojstven suodnos između predikata i subjekta. Pritom nije važno da li je subjekt ostvaren ili nije. 387

- 388** Osnovni je model dvočlane rečenice u bosanskom jeziku $S1 + VF$ (v. § S 178). Ovaj model imaju one rečenice u kojima je pozicija predikata popmzjena neprijelaznim (intransitivnim) glagolom, npr.:

Prošle su godine. (IHT) -Ne slažem se! (AID)

- 389** Varijacije osnovnog modela vezane su za tip leksema kojima se izriče predikat, npr.:

$S1 + VF_{faz.} + inf.$ *Kasim je presta opjevati. (DSP)*

$S1 + VF_{mod.} + inf.$ *Nije mogao govoriti. (razg.)*

$S1 + VF_{cop.} + lex.$ *Ja nisam rob. (AMH)*

isl.

- 390** Ukoliko je pozicija predikata popunjena nekim prijelaznim (tranzitivnim) glagolom, osnovni model $S1 + VF$ proširuje se obaveznim konstituentom $0S4$, dakle:

$S1 + VF + 0S4$ *Seiz privede konja. (NIU)*

- 391** Oba ova modela dvočlanih rečenica -osnovni i prošireni -mogu se dalje usložnjavati dodavanjem različitih neobaveznih konstituenata, npr.:

$(A +) S1 + VF (+ AO + AO)$ *Pun mjesec visio je sad nad brdom. (HHG)*

$S1 + VF + 0S4 (+ AO)$ *Ramiza je držala cipele u rukama. (JMS)*

$S1 + VF (+ A + AP) + 0S4$ *Izdao je moga brata Hanma. (MSD)*

isl.

- 392** Prošireni model dvočlanih rečenica ($S1 + VF + 0S4$) imaju samo aktivne rečenice, tj. one u kojima je konstituentom $S1$ (gramatičkim subjektom) obilježen vršilac ili pokretač radnje, a konstituentom $0S4$ (gramatičkim objektom) -osoba ili predmet koji trpi radnju.

- 393** Rečenice uobličene po proširenom modelu mogu se podvrgnuti **pasivnoj preoblici**, tako da se od aktivnih dobiju pasivne rečenice. U takvim je rečenicama konstituentom $S1$ (gramatičkim subjektom) obilježena osoba ili predmet koji trpi radnju (semantički objekt), dok vršilac ili pokretač radnje (semantički subjekt) najčešće nije obilježen (a ako jest, onda ima oblik od $S2$, npr.: *Otac me je kaznio > Bio sam kažnjen od oca*), te se one svode na osnovni model $S1 + VF$, koji, dakako, može biti proširen različitim neobaveznim konstituentima, npr.:

Naoružan sam. (AID) - Njena prisustvo na trenutak je bilo izbrisano.

(NIU) - Praznik će biti svečano obilježen. (razg.)

Carska se neporiče. Carska se ne odriče. (ZDŽP) - Sad se opet pila kahva i šerbe. (EMZ) - Mogao se svagdje vidjeti obično sam. (HBM)

- 394** Osnovni model ($S1 + VF$) mogu, dakle, imati i aktivne i pasivne rečenice. Aktivne rečenice uobličene po ovom modelu ne mogu se podvrgnuti pasivnoj preoblici, budući da ne sadrže objekt kojim bi se u preobličenoj rečenici popunila pozicija gramatičkog subjekta.

Jednočlane rečenice

- Jednočlana je svaka prosta rečenica u kojoj predikat ne otvara mjesto subjektu. 395
Njoj, dakle, nije svojstven suodnos između predikata i subjekta.
- Nepopunjena pozicija subjekta u jednočlanim rečenicama može biti uzrokovana 396
nepostojanjem subjekta ili njegovim malim značajem za obavijest koja se rečenicom
prenosi, ili pak može svjedočiti o tome da govornik ne zna ko ili što je subjekt, ili da to
ne želi ili ne smije otkriti i sl.
- Uvrštavanje subjekta u jednočlanim je rečenicama formalno onemogućena gra- 397
inatičkim oblikom predikatskoga glagola. U njima, naime, predikatski glagol ima tzv.
bezlični (impersonalni) oblik, tj. oblik *trećeg lica jednine (srednjeg roda)*.
- Osnovni je model jednočlane rečenice u bosanskom jeziku VFimpers. Ovaj model 398
imaju rečenice u kojima je pozicija predikata popunjena nekim od glagola koji znače mete-
orološke pojave (*grmjeti, sijevati, svitati, sniježiti, kišiti, otopliti, zahladnjeti, smrkavati*
se, razvedriti se, naoblačiti se...) i sl., za koje se subjekt ne može pretpostaviti:
- Grm. (razg.) -Sijevalo je. (razg.) -Bilo je zahladnjelo. (razg.)*
- Po ovom osnovnom modelu nastaju i jednočlane rečenice s kopulativnim predika- 399
tom čije je leksičko jezgro popunjeno adverbijalnom riječju. Njihov je, dakle, model
VFimpers. /cop. + ADV/, a često je dopunjen kojom adverbijalnom odredbom (najčešće
mjestu ili vremena) kao neobaveznim konstituentom:
- Ovdje je vruće. (razg.) – Mračno je noćas. (razg.) Bilo je dosadno na*
utakmici. (razg.)
- Rečenicama nastalim po ovome modelu po pravilu se prenosi obavijest o kakvu 400
stanju u širem smislu. Ako se pak njima označava kakvo psihološka stanje u kome se neko
nalazi, onda se ovaj model dopunjuje konstituentom *os3*, kojim se upućuje na nosioca tog
stanja; dakle -VFimpers. /cop. + ADV/ + *os3*:
- Nije mu ružno... (SKP) -Meni je bilo tijesno pri duši. (ŠSI) -Bi teško Mešanu*
od tog osjećanja skoropustoši oko njega... (ZDP)
- Ovakvim su rečenicama značenjski slične rečenice čiji se predikat sastoji od kopu- 401
lativnoga glagola i adverbijalizirane imenice tipa *stid, strah, sram, briga* i sl. kao leksi-
čkog jezgra (tzv. oglagoljenog izraza). Njihov je model VFimpers. /cop. + S>ADV/ + *os4*,
a može biti dopunjen različitim neobaveznim konstituentima:
- Inijega stid mojesoli i hljeba. (AMH) -Strah me je. (DŽAD) -Sram te bilo!*
(razg.) -Bt-iga mene kako će me shvatiti. (MST)
- Jednočlane rečenice u kojima je pozicija predikata popunjena glagolom koji znači 402
kakvo fiziološko stanje (*boljeti, probadati, mučiti...*) i sl. imaju model VFimpers. + *os4*, koji
se od prethodnog modela razlikuje po tome što mu predikat nije kopulativnog tipa. U oba ova
modela konstituentom *os4* označen je nosilac kakvog psihološkog ili fiziološkog stanja:

Boljela gaje. (razg.) – Probadalo me je u leđima. (razg.) – Mučilo ju je u želucu. (razg.)

Ovaj se model najčešće dopunjava adverbijalnom odredbom mjesta.

- 403 Po istome modelu nastaju i rečenice u kojima govornik iz različitih razloga namjerno propušta imenovati vršioca radnje, npr.:

Odvelo ga! (razg.) – Pretukla ga! (razg.) – Oduzelo mu imovinu! (razg.)

Ovakve su rečenice stilski jako obilježene.

- 404 Jednočlane rečenice u kojima je predikatski glagol tzv. egzistencijalnog tipa (*biti / ne biti, imati / nemati, nestati, ponestati, nedostajati, manjkati...*) imaju model VF_{impers.} + OS₂, u kojem je kmistituentom OS₂ označeno ono što postoji / ne postoji, čega ima / nema, čega nestaje isl. Ovaj se model dopunjava različitim neobaveznim konstituentima, a najčešće adverbijalnom odredbom mjesta:

Ukotlini rijeke nije više bilo žive duše. (ŠSI) – Ničeg nije bilo osim te bje-line. (IHT) – Nestalo je straha. (JMS) – Nema vode. (razg.)

- 405 Izrazito velik broj jednočlanih rečenica nastaje kao rezultat obezličenja. Preoblici obezličenja mogu se podvrgnuti sve dvočlane rečenice uobičajene po osnovnome modelu S₁ + VF, tj. one u kojima je pozicija predikata popunjena neprijelaznim (intransitivnim) glagolom.

Obezličenjem dvočlane rečenice predikatskom glagolu, koji obavezno dobiva bezlični oblik, tj. oblik *trećeg licajednine (srednjeg roda)*, dodaje se povratna riječca *se*, dok se pozicija subjekta ukida (npr.: *Ljudi su ovdje rano ustajali* > *Ovdje se rano ustajala*). Njihov je, dakle, model VF_{impers.} + se, najčešće dopunjen različitim neobaveznim konstituentima:

Planinom se nije putovalo. (ĆSM) – Do carskih turbeta ide se kroz voćnjake i vinograde. (ZDŽP) Nema se od čega živjeti. (HKP) – Govorkalo se o njegovoj ženidbi... (HBM) U trijeznim glavama sluti se na kijamet, a budalama more do koljena! (ETK)

- 406 Načelno, dvočlane rečenice nastale po proširenome modelu S₁ + VF + OS₄, tj. one u kojima je pozicija predikata popunjena prijelaznim (tranzitivnim) glagolom, nisu podložne preoblici obezličenja, već pasivnoj preoblici. Obezličenje ovakvih rečenica – ako do njega dođe – u bosanskom je jeziku stilski izrazito obilježeno:

Ako i ima nekog zla, nekih demonskih sila, one nisu takojake da ih se ne bi moglo slomiti... (DŽAD) – Sulejman zaniyemi, uhvati se za grudi i... približi se stolu, ne čekajući tla ga se dva puta ponudi... (IHT)

- 407 Predikatski glagol u bezličnom obliku i povratna riječca *se* obilježje su ljednočlanih rečenica kojima se obilježava raspoloženje za neku radnju. Ovakve rečenice imaju

model VFimpers. + oS3 + se, koji se dopunjava različitim neobaveznim konstituentima. U tom je modelu konstih1entom oS3 označena osoba nosilac raspoloženja:

Žurilo joj se. (MSD) – U Carigrad mu se nije išlo. (DSU) – Salki se zamutilo pred očima. (ŠSI)

Složene rečenice

Vrste složenih rečenica

Složene su rečenice one koje sadrže dva ili više predikata, tj. dvije ili više prostih rečenica objedinjenih u jednu strukturnu, značenjsku i intonacijsku cjelinu, npr.: 408

Sve nas su ubili nebrojeno puta, braćo moja ubijena, a užasnuti smo kad pogodi nekog ko nam je najdraži. (MSD) Rob je sve slušao s nekom tupom ravnodušnošću, kao da sluša nešto što zna mnogo bolje od mene. (DŽKI) – Znam dosta Bošnjaka koji su naukom ili sudbinom prevazišli u sebi nagone koristoljublja. (DSP)

Proste rečenice sastavnice složene rečenice nazivaju se klauzama ili surečenicama. Složena rečenica koja se sastoji od dviju klauza zove se jednostrukosloženom, a ona koja se sastoji od triju ili više klauza - višestrukosloženom. 409

Po naravi gramatičkog odnosa koji se uspostavlja među klauzama unutar složene rečenice razlikuju se nezavisnosložene ili koordinirane i zavisnosložene ili subordinirane rečenice. U prvim klauze stoje u gramatički nezavisnom odnosu, a u drugima u zavisnom. 410

Nezavisni odnos (koordinacija ili parataksa) i zavisni odnos (subordinacija ili hipotaksa) među klauzama u složenoj rečenici mogu biti izrečeni eksplicitno i implicitno. Tako razlikujemo eksplicitnu i implicitnu koordinaciju, a isto tako i eksplicitnu i implicitnu subordinaciju. Eksplicitna koordinacija i subordinacija karakteristične su za vezničke (sindetske), a implicitna – za bezvezničke (asindetske) rečenične strukture. 411

Pokazatelji su eksplicitne koordinacije i subordinacije veznici i vezničke konstrukcije. Stoga se eksplicitne nezavisnosložene i zavisnosložene rečenice međusobno razgrađuju na temelju karakterističnih veznika, koji su, u načelu, ili nezavisni ili zavisni. 412

Veznici nezavisnosloženih rečenica, na jednoj, i zavisnosloženih rečenica, na drugoj strani, po svome se značenju i funkciji bitno razlikuju. Obično se izdvajaju četiri značajne razlike među njima.

1. Nezavisni veznici imaju općenita značenja (sastavnost, rastavnost, suprotnost...), a zavisni mnogo određenija (uzrok, pogodba, namjera, dopuštanje...). 413

2. Nezavisni veznici mogu povezivati i sintakseme (*ja i otac*) i sintagme (*život u gradu i odmor na selu*) i klauze (*Ustao sam i potrčao*). Zavisni veznici ne mogu povezi- 414

vati sintakseme (**ja da otac*) niti sintagme (**život u gradu da odmor na selu*), već samo klauze (*Obećala je da će doći*).

415 3. Nezavisni veznici ne pripadaju nijednoj od klauza koje povezuju. Stoga, kad klauze – u kontekstu u kojem je to moguće – zamijene svoje pozicije, nezavisni veznik ostaje na istome mjestu (*Slušam muziku i čitam novine* / *Čitam novine i slušam muziku*). Različito od toga, zavisni su veznici uvijek strukturni članovi klauza koje uvode (*Poraženi smo iako smo igrali dobro* / *Iako smo igrali dobro, poraženi smo*).

416 4. Nezavisni veznici, načelno, zahtijevaju vremensku usaglašenost sadržaja klauza 'koje povezuju (usp.: *Slušam muziku i čitam novine* / *Slušao sam muziku i čitao novine* / *Slušat ću muziku i čitati novine* - **Slušam muziku i čitao sam novine* / **Slušao sam muziku i čitat ću novine* i sl.). Zavisni veznici, s druge strane, omogućuju slobodnu kombinaciju vremena (*Obećala je da će doći kad završi posao*).

417 Implicitnom koordinacijom i subordinacijom odlikuju se – kako je već rečeno – bezvezničke rečenične strukture. Ovakve se strukture nazivaju i **jukstaponiranim**, budući su klauze u njima postavljene jedna nasuprot drugoj, bez prisustva veznika.

418 Razlika je između implicitnih nezavisnosloženih rečenica, na jednoj, i implicitnih zavisnosloženih rečenica, na drugoj strani, u tome što kod prvih nema, a kod drugih ima odnosa sintaksičke obaveznosti. To znači da u implicitnoj nezavisnosloženoj rečenici jedna klauza ne zahtijeva pojavljivanje druge. U implicitnoj zavisnosloženoj rečenici, međutim, jedna klauza (po pravilu prva) zahtijeva pojavljivanje druge.

419 Za razgraničenje implicitnih nezavisnosloženih rečenica od implicitnih zavisnosloženih rečenica obično se koristimo njihovom preoblikom: u eksplicitne bilo nezavisnosložene bilo zavisnosložene rečenice. Tako:

1. ako se neka implicitna složena rečenica može preoblikovati samo u eksplicitnu nezavisnosloženu - onda je ona nezavisnosložena, npr.:

Ti to činiš iz inata, ja ovo činim iz nevolje. (MST) > *Ti to činiš iz inata, a ja ovo činim iz nevolje.*

2. ako se neka implicitna složena rečenica može preoblikovati samo u eksplicitnu zavisnosloženu - onda je ona zavisnosložena, npr.:

Upozoravam: otpor mjerama napretka samo je prva faza bune. (DSU) > *Upozoravam da je otpor mjerama napretka samo prva faza bune.*

3. ako se neka implicitna složena rečenica može preoblikovati i u eksplicitnu nezavisnosloženu i u eksplicitnu zavisnosloženu - onda se ona smatra nezavisnosloženom, npr.:

Ja, Gorane, svjetla nemam, moja je samo tama. (DŽLD) > *Ja, Gorane, svjetla nemam, i moj je samo tama* ili *Ja, Gorane, svjetla nemam, jer moja je samo tama.*

4. ako se neka implicitna složena rečenica ne može preoblikovati niti u eksplicitnu nezavisnosloženu niti u eksplicitnu zavisnosloženu – onda se ona smatra zavisnosloženom, npr.:

Kako bi onda, ne daj Bože, pronašao zaklon od sramote,,..? (ASS)

Analiza složenih rečenica

Sintaksičko-semantička analiza složenih rečenica obuhvaća njihov strukturni te njihov semantički opis. Za strukturni je opis složenih rečenica najvažnije utvrditi tip gramatičkog odnosa među klauzama od kojih se ona sastoji, dok je za semantički opis najvažnije odrediti općeniti tip značenjskog odnosa koji se među klauzama uspostavlja.

Prvi je korak u analizi složenih rečenica njihovo segmentiranje na klauze, tj. razgraničenje klauza. 421

Pokazatelji su granica među klauzama u eksplicitnoj nezavisnosloženoj ili zavisnosloženoj rečenici, u načelu, veznici i veznička sredstva, npr.:

Idem na čistinu da pogledam nebo i u sebi načinim mir i red. (NIU)

- (1) *Idem na čistinu*
- (2) *da pogledam nebo*
- (3) *i u sebi načinim mir i red.*

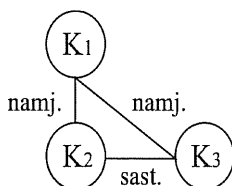
Granice među klauzama u implicitnoj nezavisnosloženoj ili zavisnosloženoj rečenici povlače se po smislu, npr.:

Obuzela me mirna ravnodušnost, ne tugujem, ne radujem se. (MST)

- (1) *Obuzela me mirna ravnodušnost,*
- (2) *ne tugujem,*
- (3) *ne radujem se.*

Sintaksičko-semantička struktura složene rečenice može se predstaviti rečeničnom shemom. U njoj su kružićima s oznakama K1, K2, K3..., predstavljene klauze (po redoslijedu). Veze među klauzama predstavljene su vodoravnim i uspravnim crtama. Vodoravne crte, po konvenciji, označavaju odnose gramatičke nezavisnosti, a uspravne - odnose gramatičke zavisnosti. Crte su označene skraćenicama koje upućuju na tip semantičkog odnosa koji se među klauzama uspostavlja. 422

Tako će rečenica *Idem na čistinu da pogledam nebo i u sebi načinim mir i red* biti predstavljena ovako:

a rečenica *Obuzela me mirna ravnodušnost, ne tugujem, ne radujem se* - ovako:

fv>i

Nezavisnosložene rečenice

Nezavisno slaganje prostih rečenica

423 Složene rečenice u kojima klauze stoje u gramatički nezavisnom odnosu zovu se nezavisnosloženim rečenicama. Klauze **u** nezavisno složenoj rečenici gramatički su, dakle, ravnopravne.

424 Nezavisnosložene rečenice nastaju kao rezultat nezavisnog slaganja prostih rečenica, i to slaganja **nizanjem** i slaganja **spajanjem**. Nizanjem nastaju implicitne, a spajanjem eksplicitne nezavisnosložene rečenice.

425 Slaganje prostih rečenica u rečenični niz podrazumijeva pretvaranje međurečenične granice **u** unutarrečeničnu granicu, tj. granicu između klauza. U tom se procesu tačka kao pravopisni znak kojim se obilježava međurečenična granica zamjenjuje nekim pravopisnim znakom kojim se obilježava unutarrečenična granica (zarezm, tačkom-zarezm, crtom, dvotačkom), npr.:

<i>Sveje utihnulo. Selo spava.</i>	> <i>Sveje utihnulo, selo spava.</i>
<i>Ona pjeva. Vjetar nosi pjesmu.</i>	> <i>Ona pjeva; vjetar nosi pjesmu.</i>
<i>Lišće šušti. Večer silazi u kotlinu.</i>	> <i>Lišće šušti -večer silazi u kotlinu.</i>
<i>Otvaram vrata. Niko ne ulazi.</i>	> <i>Otvaram vrata: niko ne ulazi.</i>

426 Slaganje prostih rečenica u rečenični spoj podrazumijeva ukidanje međurečenične granice umetanjem nezavisnih veznika (*i, pa, te, a, ali* i dr.), npr.:

<i>Sveje utihnulo. Selo spava.</i>	> <i>Sveje utihnulo, pa selo spava.</i>
<i>Ona pjeva. Vjetar nosi pjesmu.</i>	> <i>Ona pjeva, a vjetar nosi pjesmu.</i>
<i>Lišće šušti. Večer silazi u kotlinu.</i>	> <i>Lišće šušti i večer silazi u kotlinu.</i>
<i>Otvaram vrata. Niko ne ulazi.</i>	> <i>Otvaram vrata, ali niko ne ulazi.</i>

427 Nezavisnosložene rečenice vrlo često nastaju i kombinacijom ovih dvaju tipova slaganja prostih rečenica, tj. i nizanjem i spajanjem, npr.:

Probudio sam se. Otvorio sam oči. Ugledao sam nju. > *Probudio sam se, otvorio oči i ugledao nju.*

Eksplicitne nezavisnosložene rečenice

428 Po svojim formalno-semantičkim svojstvima sve se eksplicitne nezavisnosložene rečenice uglavnom mogu razdijeliti u tri vrste: **sastavne** (kopulativne), **suprotne** (adver-

zativne) i **rastavne** (disjunktivne). Svaka od ovih triju vrsta nezavisnosloženih rečenica odlikuje se samosvojnim veznicima kao eksplikatorima njihove osobene opće semantike.

Sastavne (kopulativne) rečenice

Sastavnim ili kopulativnim rečenicama svojstven je odnos *naporednosti* ili *istosmjernosti* klauza: 429

Sviraju sambe, roštilj radi, Grendžar glumi ipucaju bajramskeprangi-je. (ZDŽP)

U okviru ovog općenitog odnosa moguće je izlučiti više specifičnih značenjskih odnosa u kojima mogu stajati klauze sastavnih rečenica. Tako se, npr., susreću: 430

a) vremensko: *Ostao bih u Stambolu, pa bih **onda** malo u Bursu.* (SKP)

b) mjesno: *Otišao je u šumu i **tamo** ostao.* (razg.)

c) načinsko: *Otišao je uplanine ž **tako** se oporavio.* (razg.)

d) uzročno-posljedično: *On je učio malo više nego njegovi suseljeni, pa ga proz-vaše hodžom.* (ANT)

i druga značenja kojima se odlikuju i klauze u zavisnosloženim rečenicama (v. § S492).

Kada specifični značenjski odnos u kome stoje klauze sastavnih rečenica nije jasno raspoznatljiv, po pravilu se upotrebljavaju forička sredstva, kojima se taj odnos precizira (v. nav. primjere a, b i c). Ovu ulogu na sebe uglavnom preuzimaju zamjenički prilozi i priložni izrazi (mjesni – *ovdje, tu, ondje*..., vremenski *tada, onda, potom*..., načinski – *ovako, tako, onako*..., uzročni – *zato, stoga, zbog toga*..., i dr.).

Sastavne su rečenice zahvaljujući svojoj općoj semantici otvorene strukture, što znači da mogu sadržavati teorijski neograničen broj klauza. 431

Veznici su sastavnih rečenica *i, pa, te, niti* i *ni*: 432

Stalno potencira moju atomsku krivnju i razgrće moj hirošimski grijeh. (AIP) – *Jeza se šćućurila pod tavanicom, **pa** ni miš ne smije da zakoprca.* (HHG) – *Brkati Moskovpruži čuturu kapetanu, te mi mokrom čevrmom iza-
pra ranu na licu.* (DSP) – *On nema svratišta, **niti** su razlozi bilo kog pris-
taništa jači od razloga njegove igre.* (KPA) *Zorka proneše fučiju u kuću, **ni** nepogleda me.* (SKP)

Iako nemaju precizno određena značenja, ovi veznici ipak nisu uvijek međusobno zamjenjivi. Njihova je raspodjela, zapravo, jasno određena.

Najuočljivije razlike među sastavnim veznicima uglavnom dolaze do izražaja s obzirom na tri kriterija: 433

a) vremenski odnos u kome stoje sadržaji klauza,

- b) potvrdni ili odrični oblik predikata i
c) upotrebu veznika u ulozi priloga za isticanje (tzv. intenzifikatora).

434 Središnji je sastavni veznik *i*, i njegova je upotreba najšira. Njime je moguće povezati i klauze čiji se sadržaji ostvaruju istodobno (*Tžcan idepored mene i šapće. /HKP/*) i klauze čiji sadržaji stoje u odnosu vremenskoga slijeda (*Sretah sinoć dragu i strgah joj veo., /DŽLD/*), uključujući i uzročno-posljedični odnos (*Ovdje ubija država i niko se ne buni. /AID/*). Veznik *i*, nadalje, stoji i između klauza spotvrdnim (usp. navedne primjere) i između klauza s odričnim (*Ne poznajem te, i ne želim s tobom razgovarati. /razg./*) i između klauza čiji predikati nisu istovrsni u pogledu potvrdnosti i odričnosti (usp.: *Ovdje ubija država i niko se ne buni. – Ovdje ne ubija država i svako se buni.*). Na koncu, veznik *i* uz svoju vezničku može imati i ulogu priloga za isticanje, te se može upotrebljavati i ispred svake od klauza (*Ijedu i piju. /razg./*).

435 Veznikom *pa* moguće je povezati klauze čiji sadržaji stoje u odnosu vremenskoga slijeda, uključujući i uzročno-posljedični odnos, i u toj se svojoj ulozi on može upotrijebiti namjesto veznika *i* (*Sarhoš Aljo drume zatvaraše, lpa od cura đumruk uzimaše. /SS/ - Teheranu je malo jedan, pa ima dva Hiltonova hotela. /Z DŽP/*). Njime se, međutim, ne mogu povezati klauze čiji se sadržaji istodobno ostvaruju (usp.: **Tican idepored mene pa šapće*). Veznik *pa* još je sličan vezniku *i* po tome što povezuje i klauze s istovrsnim i klauze s neistovrsnim predikatima (usp.: *Ne poznajem te, pa ne želim s tobom razgovarati. – Ovdje ubija država pa se niko ne buni. – Ovdje ne ubija država pa se svako buni.*), ali se od njega razlikuje po tome što uz svoju vezničku ulogu nema i ulogu priloga za isticanje, te se ne upotrebljava ispred svake od klauza (usp.: **Pajedu pa piju*).

436 Veznik *te* u savremenom je bosanskom jeziku dosta ijeđi od veznika *i* pa. On se po svojoj funkciji ne razlikuje od veznika *i*, te se uglavnom koristi kao njegova stilska rezerva, kako bi se izbjegla gomilanje veznika i:

Vrijeme je blizu, i potrebno je kroz smrt uništiti smrt, te tako svoje biće pretvoriti u simbol. (KPA)

437 Veznici *niti* i *ni* pokazuju sličnosti s veznikom *i*, te stoje umjesto njega u rečenicama čiji se sadržaj niječe. Oni se, međutim, međusobno bitno razlikuju, i u načelu nisu zamjenjivi jedan drugim.

438 Kao i veznik *i*, i veznik se *niti* može upotrijebiti između klauza, tj. u čistoj vezničkoj ulozi:

Ne bih osjećala bol, niti bih žalila za svijetom. (HBM) - Iv7su upohod polazžle naglo niti su se kretale živo.,. (MSD)

i ispred svake od klauza, tj. u ulozi veznika i priloga za isticanje:

Niti se miče krava, niti se miče Sinan. (AMH) Niti možeš jesti, niti možeš gledati, niti možeš živjeti. (AMH)

Pored svoje vezničke i intenzifikatorske uloge, veznik *niti* ima i ulogu negatora 439
sadržaja klauze ispred koje stoji. Stoga se on kombinira samo s gramatički potvrđnim
predikatima (usp.: *Ne bih osjećala bol, niti bih žalila za svijetom.* – **Ne bih osjećala bol,*
niti ne bih žalila za svijetom. – *Niti se miče krava, niti se miče Sinan.* – **Niti se ne miče*
krava, niti se ne miče Sinan.). Kada se veznik *niti* upotrebljava u čistoj vezničkoj ulozi, tj.
između dviju klauza, onda predikat prve klauze mora biti u odričnom obliku (usp. gore
navedene primjere).

Veznik *ni*, s druge strane, ima istaknutu ulogu priloga za isticanje, te se stoga u na- 440
čeljuavlja ispred svake od klauza, i to onih s navedenim ili nepotpuno navedenim pre-
dikatima (bez ličnoga glagolskog oblika):

Ni tebi ništa, ni meni ništa. (ĆSB) – *Ni lukjeo ni luk mirisao.* (posl.)

Veznik *ni* znatno se rjeđe susreće u čistoj vezničkoj ulozi, tj. u položaju između 441
klauza (tada predikati obiju klauza moraju biti u odričnom obliku):

Franklin Delano Ruzvelt nije dočekaio kraj rata ni slavio pobjedu
savezničkog oružja. (ZDŽP) – *Nije se javljao ni poruke slao.* (razg.)

U svojoj vezničkoj i vezničko-intenzifikatorskoj ulozi veznik *ni*, dakle, nema svoj- 442
stvo nijekanja rečeničnog sadržaja, te se kombinira samo s gramatički odričnim predikati-
ma (usp.: *Ni luk/nije/jeo ni luk/nije/ mirisao.* – **Ni luk/je/jeo ni luk/je/ mirisao.* – *Nije*
se javljao ni poruke /nije/ slao. – **Nije se javljao ni poruke /je/ slao.*). Stoga, ukoliko se
namjesto veznika *ni* želi upotrijebiti veznik *niti*, mora se promijeniti oblik ostvarenih pre-
dikata u klauzama:

Ni tebi (ne daju) ništa, ni meni (ne daju) ništa.

Niti tebi daju išta, niti meni daju išta.

Nije se javljao ni poruke (nije) slao.

Nije se javljao nitije poruke slao.

Budući daje veznik *ni*-kako je već rečeno-karakterističan za klauze s navede- 443
nim ili djelimično navedenim predikatima, njime se ne može zamijeniti veznik *niti* ni onda
kad se promijeni oblik predikata (usp.: *Niti se miče krava, niti se miče Sinan.* – **Ni se ne*
miče krava, ni se ne miče Sinan.).

Veznik *ni* (kao izeznik) vrlo često stoji u ulozi priloga za isticanje, gubeći pritom
svoju vezničku ulogu (usp.: *Ni on to ne zna.* – *Nisu imali ni prebijene pare.*

Nismo ih zatekli ni pred kućom. – *Ne umije ni govoriti.,,).* U takvoj se ulozi ne
upotrebljava veznik *niti*.

Veznikom sastavnih rečenica može biti i veznik *a*. Utoj se ulozu ovaj veznik javlja 444
samo onda kad ima vrijednost vezničko-intenzifikatorskog spoja *a* i:

Cvijećeje razapelo kišobrane I a latice uvis skaču! (DŽLD) – *Srkaoje poma-*
lo a premišljao. (MSD) – *Sarajevo je bilo daleko a njemu se žurilo.* (DŽAD)

Suprotne (adverzativne) rečenice

- 445 Klauzama suprotnih ili adverzativnih rečenica svojstven je odnos *suprotnosti* i *nepodudarnosti*:

Onje biostariji čovjek, a ona takomlada. (HBM) - *Sirotinja sam, alipros-jak nisam.* (MST)

Suprotnost u ovom tipu nezavisnosloženih rečenica ima široko značenje i obuhvaća svaku vrstu sadržajne ili strukturne nepodudarnosti klauza. Budući da je suprotnost odnos koji se uspostavlja između dvaju elemenata, suprotne su rečenice nužno dvodijelne strukture.

- 446 Veznici su suprotnih rečenica *a*, *ali*, *nego*, *već* i *no*:

Ja sam opčaran, a ti si krivac. (NJU) - *Ja mu se ne dopadam, ali je svjestan moje moći.* (DŽAD) - *Udarac ploče nije osjetio, nego ga je kasnije prepoznao razumom.* (DŽKI) - *Ne ukresa samo jedno drveće, već upali cijeli snop šibica, ...* (HKP) - *A što ti, Demire, ne umrije, no osta živ?* (ČSB)

I oni nose općenito značenje suprotnosti, ali se po svojoj upotrebi međusobno razlikuju, te se obično svrstavaju u tri skupine: prvu čine veznici *a* i *ali*, drugu veznici *nego* i *već*, a treću veznik *no*.

- 447 Veznici *a* i *ali* imaju najširu distribuciju. Veznik *ali* specijaliziran je za obilježavanje i isticanje suprotnosti sadržaja klauza koje povezuje:

I bosanskog seljaka pijetli bude, ali ga ne dižu na noge. (DSH) - *Žao mi je bilo, ali se više nije dala pomoći.* (ŠSI) - *Ti si nakanio da me pod svaku cijenu uništiš I Ali nikako da nađeš istinski put I Do mene* (MDK)

a veznik *a* - kakve nepodudarnosti među klauzama:

Sjeoje Ostoja, a ustao Abdulah. (DSP) - *Samo se slike dugopamte, a riječi već sutradan promijene svoj red.* (ZDŽP) - *Riječima se nekim divimo a nekih se riječi opet stidimo* (MDK)

te stoga, u načelu, nisu međusobno zamjenjivi.

- 448 Istina, veznik *a* može se upotrijebiti i za povezivanje klauza čiji su sadržaji suprotstavljeni, ali on tada svjedoči o govornikovo namjeri da ublaži i prevlada postojeću suprotnost:

Prolaze dani, a mijoš ne odlazimo. (HHG) - *Sve bih prodao, a nadune bih.* (HBT)

- 449 Veznici *nego* i *već* povezuju klauze u odnosu suprotnosti samo ukoliko je predikat prve klauze odričan. Pritom je veznik *nego* općepotreban, dok je veznik *već* mnogo ograničeniji, i uglavnom nosi posebne stilske vrijednosti:

Ne primijetih najveće bogatstvo ovog karavana, nego se zapričah s trgovcem,,. (DSP) -Ali Murat ga ne unese ni ujednu sobu dolje u hajatu, nego ga prenese preko avlije,,. (SKP)

Reda dođe Arnaut-Osmana, Ipiva neće Arnaut-Osmane, I već on veli buljug-baši Muju... (PMH) -Nismo se predali, već smo se grčevito borili. (razg.)

Veznik *no* – kao i veznici *nego* i *već* – povezuje klauze ukoliko je predikat prve klauze u odričnom obliku: 450

Ne reče ništa, no zapjeva. (razg.) -Nisu su vratili, no su ostali tamo. (razg.)

aii -različito od veznika *nego* i *već*, a slično vezniku *ali* -i ukoliko je predikat prve klauze u potvrdnom obliku:

Ljudi Kršinog soja moraju proći kroz to trnje, no ne do zvijezda,,. (HKP) -Jest mu našao tamo kuću, no laže,,. (ĆSB)

Veznik *no*, međutim, razlikuje se od ostalih suprotnih veznika po tome što je on u savremenom bosanskom jeziku gotovo potpuno izgubio ulogu gramatičkog, a poprimio ulogu tekstualnog veznika (konektora; v. § S 647), izjednačujući se tako s konektorom *međutim*: 451

No neka se od sada zna da nije sve u I Hljebu ovome,,. (MDK)

Veznici *nego* i *već* (a rijetko i veznik *no*) povezuju i klauze koje se nalaze u odnosu *sintaksičke gradacije*. Takve su klauze gramatički ravnopravne, ali nisu komunikacijski. To znači da se sadržaji dviju naporednih klauza postavljaju u takav odnos da se drugom od njih obavezno daje veći komunikacijski značaj. U ovakvim se, dakle, rečenicama suprotnost klauza temelji na njihovoj komunikacijskoj neravnopravnosti. 452

Suprotne rečenice u kojima klauze stoje u odnosu sintaksičke gradacije uobličuju se tako što obaveznim strukturnim članom prve klauze postaje restriktivni prilog *sanzo*, kojim se umanjuje komunikacijski značaj njenog sadržaja ili jednog njegovog dijela, npr.: *On nije samo krut, nego je drzak*. Njegovim izostavljanjem u načelu se potire razlika u komunikacijskoj vrijednosti klauza i tako ukida odnos sintaksičke gradacije (usp.: *On nije krut, nego je drzak*). K tome, strukturni je član druge klauze vrlo često veznik *i* (ili *ni*) u ulozi priloga za isticanje, kojim se povećava komunikacijski značaj njenog sadržaja ili jednog njegovog dijela (*On nije samo grub, nego je i drzak*). 453

Veznici *nego* i *već* mogu – kako smo već vidjeli – povezivati dvije klauze samo ukoliko je sadržaj prve klauze zanižan (tj. ukoliko je predikat u odričnom obliku). U gradacijskim rečenicama, međutim, može biti zanižan samo dio sadržaja (što znači da predikat može biti u potvrdnom obliku). Tako razlikujemo dva najopćenitija tipa gradacijskih rečenica: 454

a) one u kojima je predikat prve klauze u gramatički odričnom obliku, a restriktivni prilog *samo* nije zanižan (tako se uspostavlja suodnos: *nije samo -nego I već*):

Inije to samo plamen izgar, i milioni tih iskara, i dim taj, nego boje boje na ruhu. (ĆSB) - Ne poznajem samo nju, već poznajem i njene roditelje. (razg.)

b) one u kojima je predikat prve klauze u gramatički potvrđnom obliku, a zani-
jekan je restriktivni prilog *samo* (tako se uspostavlja suodnos: *jest ne samo -nego I već*):

Vehki događaji djeluju ne samo svojom promjenom u općenitosti nego i na pojedincima opažaju se razlike u shvaćanju. (HBM) - A čovjek osjeća potrebu ne samo da misli već i da kaže... (MSD)

455 Predikat je druge klauze u gradacijskim rečenicama vrlo često potpuno predvidiv, te se stoga, kao zališan, izostavlja (usp.: *Ne poznajem samo nju, već njene roditelje. - Poznajem ne samo nju već njene roditelje.*).

Neki gramatičari gradacijske rečenice smatraju posebnom vrstom eksplicitnih nezavisnosloženih rečenica, a kao njihove veznike navode spojeve restriktivnog priloga (*ne*) *samo* (u prvoj klauzi) i suprotnih veznika *nego*, *već* i *no*. Čini se, međutim, potpuno opravdanim ovakve rečenice ubrajati u suprotne, jer, formalno, one to doista jesu. Osim toga, restriktivni prilog (*ne*) *samo* ne može se smatrati nezavisnim veznikom, budući da je on, očigledno, strukturni član prve klauze, a nezavisni veznici to nikada nisu.

Rastavne (disjunktivne) rečenice

456 Nezavisnosložene rečenice u kojima klauze stoje u takvom odnosu da je moguće ostvarenje sadržaja samo jedne od njih ili pak da je samo jedan od sadržaja istinit – zovu se rastavnim ili disjunktivnim rečenicama. Rastavnim je rečenicama, dakle, svojstven odnos naporednosti sadržaja klauza – i po tome su one slične sastavnim rečenicama – ali i odnos suprotstavljanja sadržaja jedne klauze sadržaju druge klauze (ili drugih klauza) – i po tome su one slične suprotnim rečenicama. Ukoliko u rastavnom odnosu stoje samo dvije klauze, onda se rastavni odnos izjednačuje s odnosom *alternacije*.

457 Klauze se u rastavnoj rečenici povezuju veznikom *ili*. Ovim veznikom mogu biti povezane dvije klauze:

Vidite li ovo zlo ili ste kao doktor navikli na smrt? (AID) - Ali on im ih nije činio, ili oni ih nisu primjećivali. (EČL) - Misliš li ozbiljno, ili se šališ? (HBT)

ili više njih:

Govori li iz navike..., ili se ruga, ili nema drugih riječi osim naučenih? (MSD) - Oni su naposlu, ili su u gostima, ili su kod kuće. (razg.)

458 Kada rastavnu rečenicu sačinjava više klauza, one se mogu organizirati kao rečenični niz, koji se onda zatvara veznikom *ili*:

Sluša muziku, čita lažjige, piše pjesme ili se odmara. (razg.)

Osim toga veznik *ili* može se upotrijebiti u poziciji između klauza (kao u navedenim primjerima) ili ispred svake od klauza: 459

Ili ćeš pasti, ili nećeš. (ČSB) – *Ili im je piće pomutilo um, ili je tog zida nestalo...* (IHT) – *„ii'je alem, il'je dragi kamen, Iii'je igla među terzijama, Iil'je derđef među veziljama?* (SSM)

Upotrebom veznika *ili* ispred svake od klauza posebno se ističe rastavni odnos.

Implicitne nezavisnosložene rečenice

Po svojim strukturna-semantičkim obilježjima sve se implicitne nezavisnosložene rečenice -kao i eksplicitne -mogu podijeliti u tri vrste: sastavne (kopulativne), suprotne (adverzativne) i rastavne (disjunktivne). Unutar ovih triju izdvojenih vrsta može se -na temelju smisaonih odnosa koji se među klauzama uspostavljaju -izdvojiti više specifičnih podvrsta. 460

Sastavne (kopulativne) rečenice

Implicitnim sastavnim rečenicama svojstven je odnos *naporednosti* ili *žstosnzjer-nostž* klauza u širokom smislu. Tako se sve implicitne nezavisnosložene rečenice među čijim se klauzama uspostavlja sklad bilo koje vrste ubrajaju među sastavne: 461

Odabrao sam najbolji način borbe: za saveznika sam uzeo vrijeme, strplje1zje i čekwzje. (DŽAD) – *Zlatne jeseni moga djetilzjstva bile su pune drhtanja i snova, zato ih se i sjećam.* (ZDP) *Nešto tu smrdi, nešto tu nije svoje na svome.* (IHT)

Najtipičnije su implicitne sastavne rečenice u užem smislu, koje nastaju nizanem istovrsnih klauza: 462

Neka korača kost, I neka korača meso! (ASS) – *Zbog tog slova čudnog odagnasmo ptice Izbog njega smo sada nagrdili lice* (MDK)

Među klauzama implicitnih sastavnih rečenica uspostavljaju se raznoliki smisaoni odnosi -gotovo svi oni koji se tipično obilježavaju eksplicitnim zavisnim klauzama. Tako se -s obzirom na tip smisaonog odnosa u kojem stoji drnga klauza prema prvoj -razlikuju: 463

a) mjesne: *To su putevi bjegunaca i gonilaca I Tuda je i smrt prošla u zoru* (DŽLD)

b) vremenske: *Samo nespremnu bije sačekala ponekad tjelesna razmrmljenost i bol uvrede; tad bi suze navirale i kapale na bjelinu haljetaka.* (IlvIS)

c) uzročne: *Mogla bi malo jetre, lagahna je.* (AID)

d) posljedične: *Zadržali smo se u razgovoru, stoga smo i stigli prekasno.* (EČL)

e) objasnidbene: *A narod bez vjere je loš narod, zapravo i nije narod.* (DŽKI)

f) zaključne: *Došao je do istine, doći će i do pravde.* (MST)

i drnge implicitne sastavne rečenice.

Zaključne se rečenice često - potpuno neopravdano - izdvajaju u posebnu vrstu eksplicitnih nezavisnosloženih rečenica, a njihovim se veznicima smatraju riječi *dakle, stoga, sigurno* i sl., koje nisu veznici, već prilozima. Klauze su u zaključnom odnosu, međutim, vezane asindetski (tj. bez veznika), i mogu biti samo podvrsta implicitnih sastavnih rečenica.

Ovi se smisaoni odnosi često dodatno ekspliciraju tipiziranim anaforskim sredstvima (zamjeničkim prilozima i priložnim izrazima /v. u gornjim primjerima a, b i di-mjesnim: *ovdje, odavde, tuda, dotle, na ovom / tom mjestu...*; vremenskim: *tada, onda, u to vrijeme, prije toga, poslije toga...*; uzročnim: *zato, stoga, zbog toga, zahvaljujući tome...* i dr.). Što je smisaoni odnos po sebi prepoznatljiviji, potreba je za uvođenjem anaforskih sredstava manja.

Suprotne (adverzativne) rečenice

464 Implicitne suprotne rečenice odlikuju se istaknutom *suprotnošću* ili *nepodudarnošću* klauza, te su stoga uglavnom lahko prepoznatljive:

Ženi ne bi pomogao, sebi bi mnogo odmogao. (MST) - *Imao je, više nema.* (MST) - *Nisam te zvao, govorili smo o tebi.* (MST) - *Do zore nije izašao, po danu ne smije.* (MSD) - *Gospodareva zamišljenost bila je tužna, ajanova (je bila) napregnuta.* (NIU) - *Francuz je propjevao zbog žene, Italijan Oe propjevao) radi publike.* (ZDŽP)

Pored implicitnih suprotnih rečenica u užem smislu (kakve su ove u navedenim primjerima), susrećemo još i one među čijim se klauzama uspostavlja odnos isključivanja te one s odnosom dopuštanja.

465 U isključnim suprotnim rečenicama drngom se klauzom isključuje sve osim sadržaja te klauze. Suprotnost se tu ostvaruje kao odnos općeg i pojedinačnog:

Ničeg nema, samo moja uzbuđena vrelina živi u ovoj mračnoj pustolini. (MSD) - *Magla je ispunila kotlinu, samo su vrhovi brda vidljivi.* (NIU) - *Ovogajutra I Bezbojni ljudi I Sla-aja na kraj ulice I Prenose maglu/ Jedino naranče I u izlozima pričaju I Dapostoji sunce* (BAP) - *Gradje zaspao, tek se pokoji prolaznik vidi na ulici.* (razg.)

466 Isključivanje se po pravilu obilježava upotrebom priloga *samo, jedino, tek* i dr. Ono je posebno istaknuto kada ovi prilozima stoje u suodnosu s riječima *sav, sva, sve...*, *svako* isl.:

Sve spava, samo se debeljkast stražar šeta dugim hodnikom,,. (NST) – Svako je došao, jedino on nije. (razg.)

I isključne se rečenice često izdvajaju kao posebna vrsta eksplicitnih nezavisnosloženih rečenica, čijim se veznicima smatraju riječi *samo, jedino, tek* i sl. Ove riječi, međutim, nisu veznici, nego prilozi, što znači da su tzv. isključne rečenice asindet-ski (tj. bez veznika) vezane.

Dopusne suprotne rečenice znatno su ijeđe od isključnih već i zbog toga što se do- 467 puštanje tipično obilježava eksplicitnom zavisnom klauzom (v. § S563-570). Odnos dopuštanja među klauzama implicitne suprotne rečenice obično se potvrđuje (verificira) tipiziranim priložnim riječima (*ipak, ipored toga, u/s/prkos tome, unatoč tome, uza sve to* i dr.):

Dome Davudov I Neće te mašiti pljusak I Za koji dan I Uz gromove imunje srdite I Ipak – radu} se,,. (DŽLD) – Sve smo od sebe dali, unatoč tome nismo uspjeli. (razg.)

Rastavne (disjunktivne) rečenice

Implicitne rastavne rečenice dosta su rijetke, jer se odnos rastavnosti klauza – za 468 razliku od odnosa sastavnosti i suprotnosti – po pravilu obilježava eksplicitno (tj. veznikom ili).

Implicitne rastavne rečenice – i kad se jave – uglavnom predstavljaju samo dio 469 višestmkosloženih rečenica koji ima tipiziranu strukturu:

Ja to znam, ti znao -ne znao. (DŽKI) -Mijesmo (rekli): daš – ne daš? (HBT) -Otjerali, ne otjerali, mi smo sigurni. (DSP) -Pristao, ne pristao -zaposlit ćemo ga. (razg.)

Zavisnosložene rečenice

Složene rečenice u kojima klauze stoje u odnosu gramatičke zavisnosti zovu se 470 zavisnosloženim rečenicama. Klauze se u zavisnosloženoj rečenici postavljaju u takav odnos da jedna postaje dijelom gramatičkog ustrojstva dmege, udmžujući se tako s njom u jednu stmkutumu, smisaonu i intonacijsku cjelinu.

Zavisno slaganje prostih rečenica

Zavisnosložene rečenice nastaju kao rezultat zavisnog slaganja prostih rečenica 471 koje zovemo uvrštavanjem.

Preoblika uvrštavanja podrazumijeva uvođenje predikativne jedinice (klauze) namjesto nekog nepredikativnog člana proste rečenice, npr.:

<i>Ustao je rano.</i>	<i>Zaboravio je pjesmu.</i>
<i>Ustao je prije nego što je svanu/o.</i>	<i>Zaboravio je što je rekao.</i>

- 472 Uvrštena predikativna jedinica naziva se **zavisnom klauzom**. Zavisna je klauza, dakle, svaka klauza koja je dio gramatičkog ustrojstva druge klauze:

Kada se Danica jasna ugasla očima našim, I ispismo zadnji put u slavu djedova svih. (SBP)

pa i onda kada je dio njenoga gramatičkog ustrojstva neka druga klauza:

Vrijemeje **da priznamo** kako smo sastanak rij"eči i djela I uzalud čekali. (MDK)

- 473 Da bi se zavisna klauza mogla uvrstiti u rečenicu, mora postojati klauza koja joj otvara mjesto. Ovakva se klauza naziva **osnovnom klauzom**. Osnovna je, dakle, svaka klauza koja kao dio svoga gramatičkog ustrojstva ima drugu klauzu:

Kada se Danica jasna ugasla očima našim, I ispismo zadnji put u slavu djedova svih.

pa i onda kada je ona dio gramatičkog ustrojstva neke druge klauze:

Vrijemeje **da priznamo** kako smo sastanak rij"eči i djela I uzalud čekali.

- 474 Osnovna klauza – kako vidimo – može biti dijelom gramatičkog ustrojstva druge klauze, tj. može u isto vrijeme biti i zavisna. Stoga nju treba razlikovati od **glavne klauze**, koja je uvijek osnovna, ali nikad nije zavisna. Glavna je, dakle, ona klauza koja nije dio gramatičkog ustrojstva nijedne druge klauze:

Kada se Danica jasna ugasla očima našim, I ispismo zadnji put u slavu djedova svih. – Vrijemeje da priznamo kako smo sastanak rij"eči i djela I uzalud čekali.

Opisani i oprimjereni odnosi između glavne, osnovne i zavisne klauze jasnije se vide iz sljedećeg dijagrama:

(K1) *Kada se Danica jasna ugasla očima našim,* (zavisna)

(K2) *ispismo zadnji put u slavu djedova svih.* (glavna i osnovna)

(K1) *Vrijemeje* (glavna i osnovna za K2)

(K2) *da priznamo* (zavisna od K1 i osnovna za K3)

(K3) *kako smo sastanak riječi i djela uzalud čekali.* (zavisna od K2)

- 475 Zavisna se klauza u složenu rečenicu može uvrstiti ili po nekom članu osnovne klauze:

Toliko smo se umorili

da smo odmah zaspali.

ili po njenom sadržaju:

Igrali su dobro.

što nas je iznenadilo.

! _____ +

Ako se zavisna klauza uvršćuje po nekom članu osnovne klauze, tada se ona odnosi samo na taj član (tj. na dio osnovne klauze), i tada govorimo o neraščlanjenim zavisnosloženim rečenicama. Ako se, s druge strane, zavisna klauza uvršćuje po sadržaju osnovne klauze, tada se ona odnosi na osnovnu klauzu kao cjelinu, i tada govorimo o raščlanjenim zavisnosloženim rečenicama.

Eksplisitne zavisnosložene rečenice

Eksplisitne (vezničke) zavisnosložene rečenice međusobno se razlikuju, najprije, po naravi vezničkih sredstava, a potom -po funkcionalno-semantičkim svojstvima zavisnih klauza. 476

Veznička sredstva kojima se zavisna klauza veže za osnovnu mogu -kao zastupnici nekog od članova osnovne klauze -popuniti koju poziciju unutar gramatičkog ustrojstva zavisne klauze, npr.: 477

Svidjela mi se knjiga koju (= knjigu) sam pročitao.

Ne volim čuti ono što (= ono) mi se ne sviđa.

Zavisne klauze ovog tipa zovu se odnosnim ili relativnim klauzama.

Drukčija su veznička sredstva kojima se zavisna klauza samo veže za osnovnu. Ovakva veznička sredstva, iako strukturni članovi zavisne klauze, nikad ne popunjavaju pozicije unutar njenoga gramatičkog ustrojstva: 478

Volio bih da sam ptica.

Tužnaje jer je sama.

Po funkciji koju u složenoj rečenici mogu imati razlikuju se objekatske, adverbijalne i atributske zavisne klauze. 479

Objekatska zavisna klauza u složenoj rečenici ima ulogu sličnu ulozi objekta u prostoj rečenici: 480

Reci mi istinu.

Reci mi što se dogodilo.

Adverbijalna zavisna klauza u složenoj rečenici ima ulogu sličnu ulozi adverbijalne odredbe u prostoj rečenici: 481

Probijali smo se naprijed unatoč mećavi.

Probijali smo se naprijed iako je bila mećava.

Atributska zavisna klauza u složenoj rečenici ima ulogu sličnu ulozi atributa ili apozicije u prostoj rečenici: 482

Ne berite otrovne gljive!

Ne berite gljive koje su otrovne!

Otpustili su trenera Hodžića.

Otpustili su Hodžića, kojije trener.

Po funkcionalnom se kriteriju, uz objekatske, adverbijalne i atributske, često izdvajaju još *predikatske isubjektske zavisne klauze*. Ovdje se to, međutim, ne čini, iz naročitih razloga.

Naime, u poziciji predikata mora biti glagol u ličnom glagolskom obliku kao nosilac njegova gramatičkog značenja (tj. predikativnosti). Stoga se ova pozicija ne može popuniti zavisnom klauzom, jer ona nema to svojstvo. Klauze koje se nazivaju predikatskim popunjavaju samo dio pozicije predikata i nose samo njegovo leksičko značenje (usp.: *Život u gradu danas nije zdrav. – Život u gradu danas nije kakav ie nekada bio.*); dakle uopće nisu klauze, nego leksičko jezgro imenskog predikata.

S druge strane, *tiv.* odnosna (relativna) subjektska klauza u složenoj rečenici ne zastupa subjekt, nego specifičnu odredbu subjekta (tj. atribut), koja je u datom kontekstu značenjski važnija od subjekta (koji je leksički "prazan"), te se stoga ona obavezno navodi. Ovakve se, dakle, zavisnosložene rečenice uobličuju naknadnim brisanjem subjekta (usp.: *Onaj ko se trudi uspije. > Ko se trudi uspij"e.*), a ne njegovom zamjenom zavisnom klauzom. Osim toga, tzv. izrične subjektske klauze, kojima mjesto u složenoj rečenici otvaraju obezličeni oblici glagola govorenja, mišljenja, osjećanja i sl. (npr.: *Misli se da je ovdje hladno*) po svojoj se strukturi i značenju ne razlikuju od objekatskih klauza (usp.: *Mislim daje ovdje hladno*), te se stoga ne čini opravdanim – samo na osnovu oblika glagola u predikatu (uz koji se uostalom ine može uvrstiti subjekt) – izdvajati ih u posebnu skupinu.

Zavisnosložena rečenica s objekatskom klauzom

- 483 Objekatska se klauza u zavisnosloženu rečenicu uvršćuje po glagolima govorenja, mišljenja, osjećanja, znanja, glagolima perceptivnog tipa i sl. te tzv. oglagoljenim izrazima koji popunjavaju neku od pozicija u gramatičkom ustrojstvu osnovne klauze (najčešće poziciju predikata):

Recimo daje tako. (IHT) – *Mislio sam da su ljudi izdijeljeni...* (MST) – *Osjetikakoj teški utedpritišću donji dio-stomaka.* (Th1S) – *Ti ine slutiš koliko ćeš mi uslugu učiniti.* (EČL) – *Saznao sam da odluke pobrm-jeničkog vijeća u Tuzli nisu prihvatili Smail-aga Čengić, Ali-aga Rizvanbegović, Pašaga Redžepašić, Hasan-beg Resulbegović i još neki Hercegovci.* (DSU) – *Zar zaista ne vidiš da si blijed kao krpa?* (AID) – *Nekad bi se Abdulah zaboravio i čekao za vratima Minkinih soba slušajući kako šuši svila...* (HBM) – *Učinilo mu se da sanja.* (IHT) – *Čudno je da ljudinestaju.* (razg.)

- 484 Po veznicima kojima se vežu za osnovnu klauzu razlikuju se izrične i zavisnoupitne objekatske klauze. Ove se dvije vrste objekatskih klauza razlikuju i po drugim svojstvima.
- 485 Izrične objekatske klauze u složenu se rečenicu uvode veznicima *da* i *kako*, koji su u načelu međusobno zamjenjivi:

Rekao bih da vjetar pjeva u žbunju. (HHG) – *Rekao je da dođeš.* (MST) – *Vjerovao je da je Allah poslao Nasera i da je Dals izmislio Jevreje.* (ZDŽP) – *Mislim da smo pogriješili.* (IHT)

Osjetio sam tu kako i iz arheologije struji poezija. (SKP) – *Jednom je snivala kako je došao Sahur-bey,...* (HBM) – *Osjećao sam kako tonem u san,...* (DŽKI)

a sasvim rijetko veznikom *gdje*, koji je u ovoj ulozi stilski obilježen:

Čujem gdje nekopjeva. (HHG)

Veznik *da* u ovoj ulozi u savremenom je bosanskom jeziku najfrekventniji. Veznik *kako* više je "interpretativne" naravi, te se stoga češće susreće u posebnim funkcionalnim stilovima (administrativno-pravnom, novinarskom i sl.). Osim toga, on se koristi i kao stilski rezervni veznik *da*, npr.: *Rekao je da su objavili kako će sastanak biti odgođen.*

Izrične su objekatske klauze na obavijesnom polju izjavni iskazi. Njima se izriče "materijalna sadržina" glagola u osnovnoj klauzi po kojima se uvršćuju u rečenicu. 486

Zavisnoupitne objekatske klauze na obavijesnom su polju samo zavisni oblik upitnih rečenica. Njima se također izriče "materijalna sadržina" upravnih glagola u osnovnoj klauzi, a za nju se vežu svim upitnim riječima (upitnim riječicama, upitnim zamjenicama, upitnim priložima i dr.). Po značenju tih vezivnih riječi određuje se i specifično značenje ovih klauza. Tako susrećemo: 487

a) općeupitne: *Okrenuo se nekolikoputa naokolo, motreći da lije još koprisutan.* (IHT) – *Ne razaznajem da lije ovo ona ista noć...* (NIU) – *Reci mijesi li bolesna.* (razg.)

b) mjesne: *Gdje je smrt, pitao se.* (IHT) – *Nije znao kuda da okrene.* (ĆSB)

c) vremenske: *Pitao nas je kada ćemo doći.* (DSP) – *Nisam ni primijetio kad mi se to ukriilo uvukla Fafica.* (SKP)

d) načinske: *Znao sam kako se tekija budila.* (MSD) – *Nikad nijesam znao kako se ubija,...* (AID)

e) uzročne: *Ne zna se zašto pobuna materije nije uspjela.* (AIP) – *Tada ga je Mutevekil pitao zašto izmišlja sva ona silna objašnjenja,...* (DŽKI)

f) količinske: *De barem reci mikoliko je sati.* (ĆSB) – *Ne znaš ti kolikije grijeh ostaviti curu.* (ANT)

g) kvalitativne: *Nisam zaboravio kakva je to žena bila.* (razg.)

i druge zavisnoupitne objekatske klauze.

Treba razlikovati izrične i zavisnoupitne objekatske klauze i onda kad su one uvedene vezivnim sredstvima koja su formalno istovjetna, ali su značenjski i kategorijalno različita, npr.: *Pričao mi je kako su ljudi ginuli i da su ljudi ginuli* (izrična) – *Pričao mi* 488

je kako su ljudi ginuli I *da su ljudi ginuli (zavisnoupitna načinska). (Za razliku od prve, drugu je klauzu moguće preoblikovati u: *Pričao mi je o načinu na koji su ljudi ginuli.*)

- 489 Katkad se objekatska funkcija zavisne klauze miješa s njenom adverbijalnom ili atributskom funkcijom. Tako nastaju dva prijelazna tipa zavisnih klauza: objekatsko-uzročne i objekatsko-atributske.

- 490 Objekatsko-uzročne zavisne klauze uvršćuju se po glagolima (ili oglagoljenim izrazima) koji znače kakvo fiziološko-psihološko stanje ili raspoloženje, a za osnovnu se klauzu vežu veznicima *što* i *da*:

Bi mi žao što11mu to rekoh. (SKP) - *Radujem se da ste došli.* (razg.)

- 491 Objekatsko-atributske zavisne klauze uvršćuju se po glagolima percepcije u osnovnoj klauzi, u kojoj, također, mora biti popunjena pozicija objekta (koji je tada semantički subjekt zavisne klauze). Ovakve se zavisne klauze uvode veznicima *kako*, *da* i (rjeđe) *gdje*:

Gledam svijet kako gori u svjetlu. (NIU) - *Čujem djecu da galame.* (razg.)
- *Zato su ga žetelice i promatrale gdje pod kruškom sjedi sa Savom...*
(SKP)

Zavisnosložene rečenice s adverbijalnim klauzama

- 492 Zavisnosložene rečenice s adverbijalnim klauzama izrazito su raznovrsne, a uglavnom se dijele po značenjskom odnosu u kojem zavisna klauza stoji prema osnovnoj. Tako razlikujemo zavisnosložene rečenice s mjesnom, vremenskom, načinskom, poredbenom, uzročnom, posljedičnom, namjernom, pogodbenom i dopusnom klauzom. Ovih devet vrsta ne odražava svu značenjsku raznolikost adverbijalnih klauza (može se, npr., govoriti i o količinskim, specifikativnim, popratnookolnosnim i dr.), one su samo najčešće.

Zavisnosložena rečenica s mjesnom (lokalnom) klauzom

- 493 Mjesna klauza u zavisnosloženoj rečenici odnosi se prema upravnom glagolu u osnovnoj klauzi kao adverbijalna odredba mjesta prema upravnom glagolu u prostoj rečenici: njome se glagolska radnja prostorno određuje.
- 494 Mjesne se zavisne klauze u složenoj rečenici za osnovnu klauzu vežu mjesnim priložima: *gdje*, *kud(a)*, *kamo*, *odakle*, *otkud(a)*, *dokle*, *dokud(a)*:

Gdje se poteže Bog, ja sam nepotreban. (AID) - *Ostavljen na dugom hodniku, čeka sam da glas o meni dopre gdje je potrebno...* (MSD) - *Vratio sam se odakle sam krenuo.* (ZDP) - *Dokle dođete, pričajte o našoj pobjedi.* (razg.) - *Otišli su kamo su željeli.* (razg.)

- 495 Mjesne su i zavisne klauze koje imaju ulogu da iskažu (ekspliciraju) sadržaj kataforično upotrijebljenih zamjeničkih priloga s mjesnim značenjem u osnovnoj klauzi:

Udaraš pesnicom tamo gdje treba malim prstom. (AID) - Ići ćemo tamo otkud smo i došli... (ČSM) Ide tamo kuda ga vodi nezadovoljena strast i bolest. (HBT) - Došla je odnekud, odakle nikad nipo mislio nisam da će doći, a otići će tamo, kamo ne želim. (MSD) - Tu gdje je jeo, Ostoja primi islam. (DSP)

Nisu sve zavisne klauze smjesnim značenjem mjesne, nego samo one koje prostom određuju radnju označenu glagolom u osnovnoj klauzi ili one koje izriču sadržaj kataforičnih mjesnih zamjениčkih priloga. To znači da se mjesne zavisne klauze uvode samo na ova dva načina, tj. po glagolu (kao mjesna adverbijalna odredba) ili po mjesnom prilogu (kao eksplikacija njegova sadržaja). Tako će, npr., zavisna klauza u rečenici *Susreli smo se gdje nema automobila* biti mjesna jer je uvedena po glagolu *susreli smo se* kao mjesna adverbijalna odredba (usp.: *Susreli smo se tamo*). Isto vrijedi i za zavisnu klauzu u rečenici *Susreli smo se tamo gdje nema automobila*, samo što se njome ovdje izriče sadržaj kataforičnog mjesnog zamjениčkog priloga *tamo*. Međutim, u rečenici *Susreli smo se na putu gdje nema automobila* zavisna klauza neće biti mjesna, nego atributska, jer je uvedena po supstantivnoj riječi *na putu* (v. § S 581).

496

Zavisnosložena rečenica s vremenskom (temporalnom) klauzom

Vremenskom klauzom u zavisnosloženoj rečenici određuje se vrijeme vršenja radnje obilježene glagolom u osnovnoj klauzi:

497

Čega se prisjeća cvijeće dok umire u vazi, na reveru? (HHK) - Bilo je to kad mi je umirala mati. (SKP) - Kad očuješ dvojnice, raskapčaj jelek i čekaj me. (HHG)

Kao i mjesne (ali rjeđe od njih), vremenske zavisne klauze također mogu izricati sadržaj kataforično upotrijebljenih zamjениčkih priloga s vremenskim značenjem u osnovnoj klauzi:

498

Tada kada dođete porazgovarat ćemo o svemu. (razg.)

Zavisnosložene rečenice s vremenskom klauzom razlikuju se po tipu vremenskog odnosa koji se uspostavlja između osnovne i zavisne klauze. To može biti odnos istovremenosti (simultanosti) i odnos vremenskog slijeda (sukcesije). Time je uglavnom razgraničena i upotreba vremenskih veznika.

499

Kada se cijeli sadržaji osnovne i zavisne klauze ostvaruju u isto vrijeme, oni stoje u odnosu *potpuno* istovremenosti. U tom se slučaju zavisna klauza za osnovnu veže veznikom *dok*, a pozicija predikata u objema klauzama popunjena je glagolima nesvršenog vida:

500

Tako je lijepo pričati o čaju, dok se čovjek klatari tramvajem. (AID) - Tako ja pričam, i još više, a Grlica sluša bez daha, dok pada sumrak...

(HHG) - *Kod nas, dok se jede, govori se sasvim malo.* (SKP) - *Oblačim se dok otimaju bič iz ruku moga gospodara.* (NJU)

- 501 Umjesto veznika *dok* u ovakvim se rečenicama može upotrijebiti i značenjski najširi vremenski veznik *kad*. Ovaj se veznik može kombinirati i s glagolima svršenog vida, pa se njime mogu obilježiti i jednokratne radnje:

Strah me je kad mjesec jedi u liticama. (HHG) - *Strah je ružan kad ga vidimo kod drugog.* (MST) - *Kada nije bivalo tako, panduri su globili trgovce.,* (ZDŽP) - *Ne razgovara kad radi.* (razg.)

- 502 Kad se vezniku *kad* u ovakvim rečenicama doda riječ *god* (i tako oblikuje veznik *kad god*), to znači da se sadržaji i zavisne i osnovne klauze ponavljaju neodređeni broj puta, ali uvijek u isto vrijeme:

Alat je, kad god bi se tako milovali, pokazivao svoje zube i čupkao ga za rukave. (ČSM)

- 503 Istovremenost, međutim, može biti i *djelomična*: kada se sadržaj osnovne klauze vremenski poklapa samo sa dijelom sadržaja zavisne klauze. Pozicija predikata u osnovnoj klauzi tada je popunjena glagolom svršenog vida, a u zavisnoj, koja se u tom slučaju za osnovnu veže veznicima *dok* i *kad* - glagolom nesvršenog vida:

Jedan mali oblutak pao je kraj mojih nogu, dok sam sjedio zabavljen poslom. (IHT) - *Kad smo šetali planinom, pala je gusta magla.* (razg.)

- 504 Sadržaji osnovne i zavisne klauze stoje u odnosu vremenskoga slijeda onda kad se ostvaruju u različito vrijeme. Ovisno o tome prethodi li radnja zavisne klauze radnji osnovne klauze ili slijedi iza nje, razlikuju se dva tipa vremenskoga slijeda: prijevremenost (anteriomost) i poslijevremenost (posteriomost). Prijevremenost i poslijevremenost uglavnom se mogu lahko razgraničiti na temelju vremenskih veznika specijaliziranih za njihovo obilježavanje. Jedino se kad je u pitanju veznik *kad* mora uzeti u obzir vidsko-vremenski odnos predikatskih glagola.

- 505 Prijevremenost se obilježava zavisnim klauzama uvedenim veznicima *čim*, *pošto*, *nakon što*, *tek što*, *istom što*, *samo što* ikako:

Tako mi Allaha, ja ću, čim se udaljite, vaše kumire udesiti! (IKT) - *U selo je prispio pošto je suton prekrio zemlju.* (NST) - *Nakon što je postavio sam sebi to pitanje, Ramiz je počinje tražiti.* (IHT) *Tek što je stigao, sve je čuo.* (MSD) - *Ali istom što je oćutjela toplinu njegova lica pred sobom, trže se.* (NST) - */ samo što Ihtar podbode konja, Fatma umuče.,* (NIU) - *Kako me ugleda, zašutje.* (razg.)

- 506 Prijevremenost se obilježava i zavisnim klauzama uvedenim veznikom *kad*. Tada su predikatski glagoli obiju klauza svršenog vida:

Pun žban hladne vode začas se isprazni kad ga dohvatiš petnaestera usta. (ANT) - *Kad je umro, stvar je potpuno zaboravljena.* (IHT)

Veznici specijalizirani za obilježavanje prijevremenosti razlikuju se po značenju, tako da nisu uvijek međusobno zamjenjivi. Tako se, npr., veznicima *čim*, *tek što*, *istom što*, *samo što*, *kako* označava najneposredniji vremenski odnos (tj. najkraći vremenski razmak) između osnovne i zavisne klauze. Veznici *pošto* i *nakon što* u tom pogledu nisu obilježeni.

507

Poslijevremenost se obilježava zavisnim klauzama uvedenim veznicima *prije nego što*, *prije no što*, *prije nego iprije negoli*:

508

Znao sam to i prije nego što sam ga vidio. (MSD) – *Svi su pobjegli još usput, prije no što su stigli.* (HBT) – *Donesi Kasimu Jahiću imeni pojednu ljutu, da se potkrijepimo, prije nego išta uradimo.* (AID) – *Odustao je od posla prije negolije i došao.* (razg.)

Opisani odnosi prijevremenosti i poslijevremenosti u kojima mogu stajati osnovna i vremenska zavisna klauza svode se na *vremensku orijentacionu identifikaciju* sadržaja osnovne klauze pomoću sadržaja zavisne klauze.

509

Zavisnom se vremenskom klauzom, međutim, može obilježiti i *vremenska kvantifikacija*, i *topočetna kvantifikacija* (tj. početak trajanja radnje obilježene glagolom u osnovnoj klauzi, i *granična kvantifikacija* (tj. vremenska granica do koje traje radnja obilježena glagolom u osnovnoj klauzi).

510

Početna kvantifikacija obilježava se vremenskom klauzom uvedenom veznicima *otkad*, *otkako*, *kako* te veznikom *da* u kombinaciji sa sintaksemama ili sintagmama s vremenskim značenjem u osnovnoj klauzi:

511

Živjelaje na selu otkad zna za sebe. (razg.) – *Kozna kolikoje vremena protekla otkako sam knjižničar u ovom gradiću.* (IHT) – *Sutra će se navršiti I trideset godina I kakoje umro Otac* (ASS) – *Prošloje vremena i vremena da nisam pogledao u Knjigu spasa.* (MSD)

U ovakvim se rečenicama radnja osnovne klauze počinje ostvarivati u prošlosti u isto vrijeme kad i radnja zavisne klauze.

Granična kvantifikacija obilježava se vremenskom klauzom uvedenom veznicima *dok*, *dok god*, *dokle*, *dokle god* (kojima može biti pridodana riječca za isticanje sve /u prepoziciji/):

512

Sačekah u avl(ji dok ih ne dovedoše vezane u tanje i lakše lance. (DSP) – *Dok nepadne mrtva glava, ja ne mogu da se smirim u životu svome, ni moj brat Lutvo u grobu.* (AID) – *Dok se ne opravdam, ja sam za njega krivac.* (MSD) – *Ostaoje kod kuće sve dok se nije oporavio.* (razg.) – *Dok god seljak živi u blagostanju i izobilju, on lahko plaća porez.* (ZDŽP) – *Ova će hanuma ostati u našoj kući dokle god to bude trebalo.* (JMS)

U ovakvim se rečenicama radnja osnovne klauze ostvaruje dokle god se ostvaruje i radnja zavisne klauze.

- 513 Veznik *dok* obično se kombinira s niječnim oblicima glagola svršenog vida u predikatu zavisne klauze (*Čekat ćemo dok ne padnu kiše*). Budući da je, dakle, predikat zavisne klauze gramatički zanijevan, to onda zapravo znači da se radnja osnovne i zavisne klauze nijednim svojim dijelom ne poklapaju, tj., logički gledano, da se radnja osnovne klauze vrši sve dotle dok se *ne vrši* (tj. ne počne vršiti) radnja zavisne klauze (dakle, *Čekat ćemo dok ne padnu kiše* = *Čekat ćemo dok ne počnu padati kiše*). Ukoliko se pak veznik *dok* kombinira s potvrdnim oblicima svršenih glagola (*Čekat ćemo dok padnu kiše*), vremenski se odnos među klauzama obično mijenja (tako *Čekat ćemo dok padnu kiše* može značiti *Čekat ćemo dok ne prestanu padati kiše*) ili se barem u rečenicu unose dodatne obavijesti (tako, npr., upotreba rečenice *Čekat ćemo dok on dođe* – a ne rečenice *Čekat ćemo dok on ne dođe* – može svjedočiti o tome da je govornik više uvjeren u početak ostvarivanja radnje zavisne klauze ili da ga ubrzo očekuje). S druge strane, kombiniranje veznika *dok* s glagolima nesvršenog vida u rečenicu unosi očiglednu razliku u vremenskom odnosu među klauzama, koje se onda, i gramatički i logički, vremenski poklapaju (usp.: *Čekat ćemo dok padaju kiše*).
- 514 Veznici *dok god* i *idokle god* obično se kombiniraju s potvrdnim oblicima nesvršenih glagola u predikatu zavisne klauze (*Čekat ćemo dok god / dokle god padaju kiše*), ali se (znatno rjeđe i, dakako, uz promjenu značenja) mogu kombinirati i sa zanijevanim predikativima (*Čekat ćemo dok god / dokle god ne padaju kiše*). Ukoliko se pak ovi veznici kombiniraju s glagolima svršenog vida, tada predikat mora biti zanijevan (*Čekat ćemo dok god / dokle god ne padnu kiše* – **Čekat ćemo dok god / dokle god padnu kiše*).
- 515 Na koncu, nije dovoljno da zavisna klauza vremenski određuje sadržaj osnovne klauze da bi bila vremenska; ona u složenu rečenicu mora biti uvrštena po glagolu u osnovnoj klauzi kao adverbijalna odredba vremena ili kao eksplikacija sadržaja kataforičnog vremenskog priloga. Stoga će, npr., zavisna klauza u rečenici *Bilo je lijepo (tada) kad smo bili djeca* biti vremenska. Ali u preobličenoj rečenici *Bilo je lijepo u vrijeme kad smo bili djeca* zavisna klauza neće biti vremenska, nego atributska, jer je uvedena po supstantivnoj riječi *u vrijeme* (v. § S 581).

Zavisnosložena rečenica s načinskom (modalnom) klauzom

- 516 Načinska zavisna klauza u složenoj rečenici odnosi se prema upravnom glagolu u osnovnoj klauzi kao adverbijalna odredba načina prema upravnom glagolu u prostoj rečenici: njome se obilježava kakva okolnost koja glagolsku radnju u osnovnoj klauzi određuje po kvalitetu.
- 517 Načinske se zavisne klauze u složenoj rečenici za osnovnu klauzu vežu veznikom *kako* (koji se u toj ulozi ne može zamijeniti niti jednim drugim veznikom):
- Nije počeo razgovor kako je predviđjela.* (JMS) – *Zatjera ga kao psa pa produži kako je i išao.* (SKP) – *Branim se kako znam...* (DŽKI) – *Nisam uradio kako me mati savjetovala.* (ZDP) – *...Hasan će nastaviti da živi kako mu se sviđa...* (MSD)

Načinske su i zavisne klauze kojima se izriče sadržaj kataforičnog načinskog zam- 518
jeničkog priloga (*ovako, tako, onako*):

Tojoj se on javljao u snu onako kako ga je posljed1 iiput vidjela. (JMS) -
Ovdje narod priča tako kako sam ti rekao. (IKT)

U načinske se klauze također mogu ubrojiti i odnosne (relativne) klauze uvedene veznikom *što* s načinskim značenjem: 519

Uradili smo to što smo bolj mogli. (razg.)-Došao je što je brže mogao. (razg.)

Zavisnosložena rečenica sporedbenom (komparativnom) klauzom

Poredbena zavisna klauza u složenu se rečenicu uvršćuje po obliku komparativa pridjeva ili priloga u osnovnoj klauzi (ili kakve dmge riječi s komparativnim značenjem):

Uradio je to bolje nego što se očekivalo.

Na razini složene rečenice poredbene zavisne klauze imaju istu ulogu kakvu imaju poredbene dopune na razini proste rečenice: njima se izriče *poređenje po nejednakosti* (usp.: *Trčao je brže od ostalih I nego ostali – Trčao je brže nego što su trčali ostali*). Budući da u njima mjesto zavisnoj klauzi redovito otvaraju komparativni oblici pridjeva i priloga, na koje se onda ona svojim sadržajem i odnosi – zavisnosložene rečenice s poredbenom klauzom izrazito su nerasčlanjene strukture.

Poredbene zavisne klauze za osnovnu se klauzu vežu veznicima *nego što, no što, nego da, no da, nego kad ineqoli*:

Bilaje tvrđa i snažnija nego što se nadao. (MSDC) - Vojnik brže zaborav/ja nego što uči. (AID) - Sve je bilo dntgačije no što sam ja htio da vjerujem. (HBT) - Bilo je besmislenije nego da sam riječi vikao u prazan bunar., (MSD) Ajni-efendiji je više stalo da se ne zamjeri bogatom tastu nego da zadrži u zatvoru nekog jadrnika. (MSD) Bilo je hladnije po kiši nego kad pada snijeg. (razg.) - Jesen je stigla brže negoli smo očekivali. (razg.)

Komparativni oblik katkad može biti i izostavljen (uglavnom uz glagol *voljeti*, tj. 523 *više voljeti* > *voljeti*), ali zavisna klauza (s veznikom *nego da*) ostaje poredbena:

Voli ona da to lijepo prođe, nego da bude još galame u kući. (HBM) – Volio bi da joj je !a-iv i onda isada, nego da joj je samo onda, samo jednom bio smiješan. (DŽKI)

Veznici *nego što* (a također i konkurentni mu, ali u upotrebi i jedi veznici *no što* i *negoli*) i *nego da* (a također i *no da*) međusobno nisu zamjenjivi. Veznik *nego što* u načelu pretpostavlja činjeničnost (faktivnost; usp.: *Bila je pametnija nego što sam mislio*), a veznik *nego da* -mogućnost (hipotetičnost; *Lakše je noćiti ovdje nego da pješačimo*).

- 525 Posebne su vrste poredbene zavisne klauze uvedene veznicima *što, koliko i kako*, koji u osnovnoj klauzi obično imaju suodnosne (korelativne) zamjeničke priloge *to, tako i toliko* (dakle, *što – to, kako – tako, koliko – toliko*):

I što je bio dalji, toje ... postajao njen sve više. (HBT) -Kako smo se više primicali kući, tako smo manje osjećali umor. (razg.) – Koliko sam se radovao uspjehu, toliko sam ga se i pribijavao. (razg.)

ali oni također mogu i izostati:

Štoje zlo veće, mamci su mu sjajniji. (DSP)

Zavisnosložene rečenice s poredbenim klauzama ove vrste izrazito su dvodijelne strukture; u njima se ostvaruje *poređenje po srazmjeri (proporciji) ili nesrazmjeri (disproporciji)*.

- 526 U poredbene se klauze često ubrajaju i klauze uvedene veznicima *(a)kamoli i (a) nek(a)moli*, koji su uvijek međusobno zamjenjivi:

Služio sam te dugo, bez pogovora, o nagradi nisam nikad ni pomišljao, kamoli govorio. (DSP) - Tako zajeda junska popodne, pa se ipačad previjaju, kamoli neće ljudi. (HKP) – O toj svojoj odluci nije se sjetio ništa reći svojoj ženi, a kamoli se snjomposavjetovati. (OAB) – Već dva-tri dana nije vidio ništa pomično, a kamoli da je stavio zalogaj u usta. (DŽKI) – To ne zna ni stručnjak, a nekmoli će znati on. (razg.)

Osnovna klauza u ovakvim rečenicama obično sadrži intenzifikator *i* ili *ni* (ovisno o tome da li joj je predikat potvrđan ili odričan). Predikat zavisne klauze, zbog svoje zalihosti, najčešće se izostavlja:

Ni haljinu ne valja lapiti, a kamoli ljubav. (MST)

- 527 Da bi se klauze u zavisnosloženoj rečenici mogle povezati veznicima *(a) kamoli i (a) nek(a)moli*, predikati im moraju biti oponirani po kriteriju potvrđnosti *I* odričnosti. Tako, ako je predikat osnovne klauze gramatički potvrđan, predikat zavisne klauze mora biti gramatički odričan i obrnuto. Logički, međutim, oba su predikata istovrsna (ili potvrđna ili odrična), jer veznici *(a) kamoli i (a) nek(a)moli* logički usaglašavaju gramatički oponirane predikate, npr.:

*To ne može ni on, a kamoli da mogu ja. To ne može ni on, a ne da mogu ja.
To može i on, a kamoli da ne mogu ja. To može i on, a ne da ne mogu ja.*

Zavisnosložene rečenice s poredbenim klauzama ove vrste također su izrazito dvodijelne strukture; u njima se ostvaruje *porećenje po izrazitoj nejednakosti* (usp.: *To ne može ni on, a kamoli da mogu ja I = ...ajoš manje mogu ja. ...apogotovo ne mogu ja*).

- 528 Zavisnim klauzama uvedenim veznicima *kao što, kao da i kao kad(a)* te veznikom *kako* (kad je zamjenjiv veznikom *kao što*) također se izriče poređenje, ali *poređenje po jednakosti*. Ovakve se klauze ne uvode po komparativnom obliku pridjeva, priloga ili

drngih riječi s komparativnim značenjem, nego, prije svega, po glagolu. Uz poređenje, njima se obilježava ikvalitet glagolske radnje, tj. način, te ih stoga treba smahati prijelaznim tipom zavisnih klauza - poredbeno-načinskim:

Leži tu dvadesetak Dobrih Bošljana s velikim kamenim stećcima bez natpisa, nijemim i zagonetnim, kao što je i davna vjera njihova. (ANT) – Neka svi lijepi neka svi dobri svi ružni i gubavi I Do mrvice podijele ovo vino ove hljebove I Kao što ubice i žrtve podijeliše bratski ove grebove (MDK) – Baš se lijepo narazgovaramo, kao da smo se motkama mlatili. (MST) – Hodža hoda ispred njih povijen kao da im odozgo u tjemena gleda... (DSH) – Mi smo znali da naša strina tada sva treperi – kao kad u lisnatu granu uđe vjetar., (ČSM) – Bacam snijeg u tamu ikidam je njegovom rasprskavajućom bjelinom, kao kada se za ljetnih noći umomoj zvijezdi otkine dlaka... (NIU) – Svaka diplomatska Nin. Ja sada nosi oko vrata privjesak s imenom i likom, kako su donedavno nosili samo cucki. (AIP) – Sve je to blaga retrospektiva, kako bi se stručno reklo. (AID)

Veznici kao što i kao da (slično veznicima nego što i nego da) razlikuju se po tome 529
što prvi pretpostavlja činjeničnost (*On radi kao što radi pravi majstor*), a drugi - mogućnost (*On radi kao daje pravi majstor*), te stoga nisu međusobno zamjenjivi.

Zavisnosložena rečenica s uzročnom (kauzalnom) klauzom

Uzročnom zavisnom klauzom u složenoj rečenici obilježava se uzrok vršenja radnje ili trajanja stanja označenoga glagolom u osnovnoj klauzi. 530

Uzročne zavisne klauze u složenoj se rečenici za osnovnu klauzu vežu većim brojem veznika, koji se mogu podijeliti na *kontekstualna neuvjetovane uzročne veznike* i *kontekstualna uvjetovane uzročne veznike*. Prvi su jednoznačna uzročni (uvijek obilježavaju uzrok), a drugi su uzročni samo u određenom kontekstu. 531

Kontekstualna neuvjetovani uzročni veznici mogu obilježavati uzrok kao općenitu, tipološki neizdiferenciranu značenjsku kategoriju. Takvi se veznici zovu *općim uzročnim veznicima*; njima se može obilježiti bilo koji tip uzroka. Različito od toga, *značenjski obilježenim uzročnim veznicima* izriču se pojedini tipovi uzroka. 532

Opći su uzročni veznici *jer*, *budući da* izato što: 533

Čovjeku je Bog bliži nego priroda jer je Bog dio njegove prirode... (AIP) – Prokunite silu, jer ona je sredstvo slabih. (DSP) – Ja sam ovu vjeru primio zato što mi treba samo jedan Bog... (DŽKI) – Postali su hladni i gardi zato što su znali sve o meni. (HBT) – Budući daje veliko nevrijeme, moramo prekinuti posao. (razg.)

Veznik *jer* svojstven je svim funkcionalnim stilovima i – premda je pozicijski 534
ograničen: uvodi zavisne klauze samo u postpoziciji - ima najširu upotrebu. Veznik *budu-*

ći da, naprotiv, uglavnom se susreće u posebnim funkcionalnim stilovima (znanstvenom, administrativno-pravnom i sl.), i, u načelu, uvodi zavisne klauze u prepoziciji. Veznik *zato što* nema pozicijskih ograničenja (uvodi zavisne klauze i u prepoziciji i u postpoziciji), svojstven je svim funkcionalnim stilovima, te se stoga može upotrebljavati namjesto veznika *jer* i *budući da*. (Vezniku *zato što* konkurentan je uzročni veznik *stoga što*, koji zbog svoje rjeđe upotrebe uglavnom nosi posebna stilska obilježja.)

- 535 Značenjski obilježeni uzročni veznici izrazito su brojni. Svi su oni nastali udruživanjem uzročnih zamjeničkih priložnih izraza i eksplikativnih veznika *što* i *da*. Značenjski obilježeni uzročni veznici uglavnom su svojstveni posebnim funkcionalnim stilovima bosanskog jezika, a najčešće se susreću sljedeći: *zbog toga što*, *usljed toga što*, *zahvaljujući tome što*, *po tome što*, *na osnovi I osnovu toga što*, *na temelju toga što*, *iz jednostavnog razloga što*, *iz prostog razloga što*, *tim prije što*, *s obzirom na to što*, *s obzirom (na to) da*,...:

Uzvišeni ih je Bog, zbog toga što su sudjelovale u zlu, kaznio strašnom kaznom. (IKT) - Špicu su zvali Špicom iz prostog razloga što liči na špicu... (HHG) Zahvaljujući tome što smo stigli među prvima, uspjeli smo se pristojno smjestiti. (razg.) - S obzirom na to da je kiša padala iz dana u dan, morali su otkazati sva takmičenja. (razg.)

- 536 Veznikom *zbog toga što* označava se uzrok razlog, veznikom *usljed toga što* -okolnosni uzrok koji se veže za negativnu ili neutralnu (neobilježenu) posljedicu, veznikom *zahvaljujući tome što* uzrok povezan s pozitivnom posljedicom, veznicima *po tome što*, *na osnovi I osnovu toga što* i *na temelju toga što* -uzrok kriterij, veznicima *iz jednostavnog razloga što* i *iz prostog razloga što* -najočitiji od više uzroka, veznikom *tim prije što* -dodatni uzrok, veznicima *s obzirom na to što* i *s obzirom na to da* -pasivni uzrok itd. Posebna značenja kojima se odlikuju ovi i drugi njima slični uzročni veznici ne dopuštaju njihovo međusobno zamjenjivanje.

- 537 Kontekstualna uvjetovanim uzročnim veznicima uvode se uzročne zavisne klauze samo onda kada one prema osnovnoj klauzi stoje u jasno prepoznatljivom odnosu uzroka prema posljedicu. Uzročno značenje zavisne klauze tada postaje dominantnim, a druga su značenja (načinsko, vremensko), ako se jave, sporedna. U ovakvim slučajevima ulogu uzročnih veznika na sebe mogu preuzeti veznici *kako*, *pošto*, *čim*, *dok*, *kad*:

Kako se dugo nije vraćao, mlađi brat je pošao da ga potraži ... (MST)
Život je tada u Arabiji bio prilično težak, pošto još ne bijaše pronađen
petrolej. (ZDŽP) - Ti si nezdrav čim praviš takva poređenja. (AID) -
Sigurno je kriv dok ga traže. (razg.) - Mora da je ovaj čaj ljekovit kad ga
svi piju. (razg.)

- 538 Veznik *kako* pozicijski je ograničen: uvodi uzročne zavisne klauze samo u prepoziciji. U toj mu je ulozi konkurentan veznik *pošto*, ali se njime, za razliku od veznika *kako*, mogu uvoditi i uzročne zavisne klauze u postpoziciji. Veznicima *čim*, *dok* i *kad* uvode se zavisne klauze kojima se u razgovornom stilu označava uzrok kriterij.

Već je bilo govora o tome (v. § S 489-490) da se u posebnom kontekstu veznici- 539
ma *što* i *da* u složenu rečenicu mogu uvrstiti zavisne klauze koje uz uzročno imaju i obje-
katsko značenje:

*A očividno su radosne što me vide. (SKP) -Imaš sreću, Marko, da će ti baš
Firdus sjediti u Meščemi... (MKS)*

Smatra se da su veznikom *što* (a ne vezničkom konstrkcijom) uvedene i uzročne 540
zavisne klauze u ulozi izricanja sadržaja kontekstualna naglašenoga kataforičnog uzroč-
nog zamjeničkog priloga ili priložnog izraza u osnovnoj klauzi:

*Drže li me samo stoga što služim u lovu lakrdiji? (NIU) - Vrelih dahom
poljubim kameni stup Omarove džam(je, ali ne zato što je bio nepomičan,
nego stoga što smo svu noć bili prisni. (NIU) - Ne bi mi vjerovao ni zbog
toga što poznaje dosta, veoma mnogo bezobzimirih ljudi. (MST) - To je
zato što je izmijenila zah(iev... (JMS)*

Veznici uzročnih zavisnih klauza mogu imati i suodnosne riječi u osnovnoj klauzi, 541
ali je ta pojava rjeđa:

*Pošto kuhinja nije bila okrenuta prema stanici, !Q i n(je mogla odmah da
vidi šta se dešava. (JMS)*

Zavisnosložena rečenica sposljedičnom (konsekutivnom) klauwm

Posljedičnom zavisnom klauzom u složenoj se rečenici označava posljedica kakve 542
radnje ili stanja obilježenog u osnovnoj klauzi.

Posljedične zavisne klauze u složenoj se rečenici za osnovnu klauzu vežu veznici- 543
ma *da itako da*.

Posljedične zavisne klauze s veznikom *da* mogu biti *realne* (stvarne) i *irealne* (nes- 544
tvarne). Prvima se obilježava posljedica koja se ostvaruje (*Toliko je bio umoran da se nije
mogao oteti snu*), a drugima posljedica koja se ne može ostvariti, jer se ostvaruje njoj su-
protna posljedica (*Bio je previše umoran da bi se mogao oteti snu* /tj. *nUe se mogao oteti
snu*). Otuda potječe i razlika u obliku predikata: kod realnih posljedičnih klauza predikat
je u indikativu, a kod irealnih u nekom modalnom obliku (najčešće kondicionalu).

Zavisnosložene rečenice s realnom posljedičnom klauzom imaju osobenu struktu- 545
ru: u osnovnoj se klauzi ostvaruju suodnosne riječi -zamjenički prilozi *tako* i *toliko*, koji-
ma se pojačava (intenzificira) sadržaj glagola, priloga i pridjeva, te zamjenički pridjevi
takav i *takva* i *takvo*... i *tolik* i *tolika* i *toliko*..., kojima se pojačava sadržaj imenica. Ovaj
kvalitativno (*tako*, *takav*) ili kvantitativno (*toliko*, *tolik*) pojačani sadržaj nužno dovodi do
ostvarenja posljedice obilježene zavisnom klauzom:

*Tako je pjevala daju je milina bilo slušati. (razg.) - Al(ja se tako slatko
nasm(ja daje pekar pogodio odakle mu novac. (EČL) - Pričaje bila tako
dosadna da je nikome nisam mogao ispričati. (razg.)*

Na kraju mu se to toliko svidjelo da nije htio izići. (IHT) – Izgleda toliko neočekivano. da sam pomislio da je lud. (MSD) – Bili su toliko zabavljeni sobom da me nisu ni primijetili. (IHT)

Rekao je to s takvom sigurnošću da mi se smučilo. (MSD) – „moj otac je i u meni i oko mene bio takva strahobna svemoć i sila da je svaka polunamjera otpora bila kukavna i smiješna. (DSP) Tolika mi je oma'fšlica u glavi i mučnina u stomaku da tek sad...primijetih žandare s bajonetima na puškama... (SKP)

- 546 . Kako se vidi, prilozi – pojačivači najčešće stoje ispred riječi čiji sadržaj pojačavaju (tj. u prepoziciji). Oni, međutim, mogu stajati i iza ovih riječi (tj. u postpoziciji), ali uvijek u dodir s njima (tj. u kontaktnom položaju):

Govori tako da izgleda da sve zna. (DŽAD) – Diktator, Veliki Karuzo, gestama podržava taj pokret na mapi, a glasom urla toliko da ga je nemoguće razumjeti... (TKK)

Zavisnosložene rečenice ovog tipa izrazito su neraščlanjene strukture. Istina, one se mogu ustrojiti i bez suodnosnih riječi u osnovnoj klauzi, ali su tada stilski obilježene:

Svježi jutarnji zrak zapljusnu ga da sav nasrhnu. (ANT) – Eno ih sada izdišu u dvorani, a dvore ih tanke prisojkinje i ljuto cvile nad njima da mi se srce cijepa od žalosti. (HHG)

- 547 Zavisnosložene rečenice s irealnom posljedičnom klauzom ustrojavaju se na sličan način kao i one s realnom posljedičnom klauzom. S obzirom na to kojim se sredstvima pojačava sadržaj riječi u osnovnoj klauzi, razlikuju se dva tipa ovih rečenica:

a) one u kojima ulogu pojačivača (intenzifikatora) imaju prilozi *suviše, isuviše, previše*:

Greška je suvifa velika da bih je ponovio. (MST) – Bio je previše ogorčen da bi se mogao tanko šaliti... (DSH) – Taj je priča isuviše zamršena da bi bila razumljiva. (razg.)

b) one u kojima ulogu pojačivača imaju zamjenički prilozi *tako, toliko* te zamjenički pridjevi *takav, tolik*:

Nisam toliko oosenilio da zaboravljam imena ljudi. (razg.) – On nzje takav ludak da skače u vatru. (razg.)

I u jednom i u drugom tipu pojačivači mogu -uz manju ili veću stilsku obilježenu -biti i izostavljeni: *Greška je velika da bih je ponovio. – Nije ludak da skače u vatru.* Nadalje, drugom je tipu svojstven zanijekani oblik glagola u predikatu osnovne klauze, što znači da se ovakvim zavisnosloženim rečenicama izriče zanijekana uzročno-posljedična veza.

- 548 Posljedične zavisne klauze uvedene veznikom *da* imaju -kako smo vidjeli -ulogu da ekspliciraju sadržaj suodnosnih riječi u osnovnoj klauzi kojima se ističe kvalitet ili kvantitet radnje, stanja ili svojstva. Stoga se one mogu smahati *načinsko-posljedičnim*.

Posljedične zavisne klauze za osnovnu se klauzu mogu vezati i veznikom *tako da*. Ovim se veznikom u načelu uvode realne posljedične klauze:

549

U očima mu plamen lampe, (jut, tako da Hatki prođoše tmci, žuti kao sjaj lampe u njegovim očima. (ČSB) - Kopanje je počeo uz te magle prolječne, /a'oz koje Džimšir izađe tajke, tako da ga u gradu niko ne opazi... (ČSM) - Zavukao se pod koč(iaško -iedište tako da ga ljudi spolja ne vide. (TKK) - Prekasno smo stigli, tako da smo se morali vratiti neobavljena posla. (razg.)

Veznik *tako da* treba razlikovati od kontaktne veze priloga – pojačivača u postpoziciji *tako* i veznika *da* u slučajevima u kojima ta veza nije postala veznički spoj (tj. nije se povezniči la). Veznik *tako da* sintaksički je čvrsta konstrukcija: prilog *tako* ne može se odvojiti od veznika *da* (usp.: *Djecije umro otac, tako da su ostala siročad.* – **Takoje djeci umro otac da su ostala siročad.*), niti se može izostaviti (usp.: **Djecije wnro otac, da su ostala siročad.*). S druge strane, kod veze priloga *tako* i veznika *da* koja nema status veznika prilog *tako* moguće je upotrijebiti u distantnom položaju u odnosu na veznik *da* (usp.: *Govorioje tako da je sve ozdvanjalo. - Takoje govorio da je sve ozdvanjalo.*), a moguće ga je i izostaviti (usp.: *Govorioje, daje sve ozdvanjalo.*).

Posljedične su i odnosne klauze koje se u složenu rečenicu uvršćuju vezničkim spojem nastalim od uzročnih prijedloga i odnosne zamjenice *što -zbog čega, usljed čega, zahvaljujući čemu*:

550

Mnogi od pozvanih nisu došli, zbog čega je sastanak morao biti otkazan. (razg.) - Količina vode u jezeru naglo se povećala, usljed čega je došlo do poplave. (razg.)

Posljedične zavisne klauze ove vrste uglavnom su svojstvene posebnim stilovima bosanskoga standardnog jezika (administrativno-pravnom, publicističkom i dr.).

Zavisnosložena rečenica s namjernom (finalnom) klauzom

Namjernom ili ciljnom zavisnom klauzom obilježava se namjera skojom se poduzima kakva akcija ili cilj radi kojeg se održava kakvo stanje, ili se pak iziće svrha postojanja onoga što je obilježeno osnovnom klauzom.

551

Namjerne zavisne klauze u složenoj se rečenici za osnovnu klauzu vežu veznicima *da, kako, li i eda (e da)*, a po svome gramatičkom ustrojstvu i specifičnom značenju razlažu se na nekoliko vrsta. Za gramatičko ustrojstvo namjernih klauza bitno je da im je predikat ili u obliku prezenta ili u obliku potencijala. Značenje namjere ili cilja, s druge strane, u uskoj je vezi sa značenjem uzroka. Namjera se, naime, može razumjeti kao pobuda ili poticaj za kakvu akciju ili sl. Oh1da potječe značenjska sličnost uzročnih inamjernih zavisnih klauza. Među njima, međutim, postoji suštinska razlika: sadržaj je uzročnih klauza uvijek ostvaren (usp.: *Zadržao sam se u knjižnici jer sam kupovao knjige*), a sadržaj namjernih samo planiran, tj. neostvaren (usp.: *Otišao sam u knjižnicu da kupim lajige*).

552

- 553 Od navedenih četiriju veznika najširn upotrebu ima veznik *da*. Njime se uvode namjerne klauze čiji predikat stoji ili u obliku prezenta:

Austro-Ugarska sprema trupe na Savi da posjedne Bosnu. (DSH) – *Ustajao je s ostalim dervišima da na nogama obavlja zikr.* (EČL) – *Čovjek je stvoren da bude uhvaćen kad-tad.* (MSD)

ili u obliku potencijala:

Da bi skratila taj razgovor, izvukla je iz kutije lijep i nov crni turban s velom za Fatu. (JMS) – „*i nijesu jednom stali jedan uz drugog, samo zato da bi osjetili blizinu onoga koga vole.* (ČSM) – *Putovao je po svijetu da bi naučio što više jezika.* (razg.)

- 554 Kad je predikat namjernih klauza u obliku prezenta, jasno se može vidjeti njihova veza s uzročnim klauzama: tada je, naime, zavisnosloženu rečenicu moguće preoblikovati tako da namjerna klauza postane izrična dopuna glagolu želje ili htijenja u poziciji predikata uzročne klauze (usp.: *Austro-Ugarska sprema trupe na Savž jer želi lhoće da posjedne Bosnu*).

- 555 Veznici *kako*, *li* i *eda* (e *da*) uvode namjerne klauze u kojima predikat ima oblik potencijala:

Htio sam da žilavi paganski grijeh bude i jedini razlog, kako bih druge ostavio u tami. (MSD) – *Upregao sam sve svoje moći ne bih liga ugledao.* (DŽAD) – *Vidim ih kako se pored mojih nogu otimaju padu, vrte se i uzmiču e da bi se približile svjetlu kao njihove sretne druge...* (NIU)

Ovi veznici mogu, dakle, biti konkurentni vezniku *da* kad on uvodi namjerne klauze s predikatom u obliku potencijala, ali među njima postoje i značajne razlike. Veznicima *da* i *kako* uvode se namjerne klauze u ostvarenje čijeg sadržaja govornik ne sumnja. Veznik *da*, pritom, svojom je upotrebom širi, te stoga u načelu nije stilski obilježen, dok se veznik *kako* češće susreće u posebnim stilovima bosanskoga standardnog jezika. Upotreba veznika *li* (koji obavezno stoji uz gramatički zanijekane predikate namjernih klauza) svjedoči o govornikovoј nadi u ostvarenje sadržaja namjerne klauze, a upotreba veznika *eda* (e *da*), koji je stilski izrazito obilježen, vezana je za pretpostavku o postojanju kakvih zapreka za ostvarenje sadržaja namjerne klauze, te stoga i govornikovu neuvjerenost u njegovo ostvarenje.

Zavisnosložena rečenica s pogodbenom (kondicionalnom) klauzom

- 556 Pogodbenom zavisnom klauzom u složenoj rečenici obilježava se uvjet za ostvarenje sadržaja osnovne klauze. To znači da osnovna i zavisna klauza stoje u odnosu pogodbe: ostvarenje sadržaja osnovne klauze moguće je samo ukoliko se ostvari sadržaj zavisne klauze.

S obzirom na to kakva je vjerovatnost ostvarenja zavisnom klauzom obilježenog 557
 uvjeta, a time onda i sadržaja osnovne klauze, razlikuju se *realne* (stvarne), *potencijalne*
 (moguće) i *irealne* (nestvarne) pogodbene klauze. Razlike su među ovim trima vrstama
 pogodbenih klauza vidljive po veznicima kojima se vežu za osnovnu klauzu te oblicima
 predikata u osnovnoj i zavisnoj klauzi.

Realnim pogodbenim klauzama obilježava se uvjet čije ispunjenje dovodi do ost- 558
 varenja sadržaja osnovne klauze. One se za osnovnu klauzu vežu jednoznačna pogodbe-
 nim veznicima *ako* i *ukoliko* te veznikom *li*:

Ako me otjeraš, umiješao si se. (MSD) - *„, ako je vojnička hrabrost jedna*
strana zlatne mađarije, strah je onda druga. (DSP) - *Ako joj dopustim da*
se pribere, zaista će me ožjerati. (NIU) - *Doći ću večeras u tekiju, ako ti*
neću smetati. (MSD) *Izvolite ako vam se sviđa.* (ĆSB)

Ali oko toga će se već potruditi tabor-imami, a i ja, ukoliko i meni ti razloži
budu jasni. (DSP) *Tamo se gine, ovdje ne, ukoliko se ko ne spotakne,,.*
 (HBT)

Ostane li ovdje, stići će hajka. (DSP) - *Pozove li te ko na vojnu, udri ga ka-*
menom među oči. (DSP) - *Budu li kupili tu kuću, neće se pokajati.* (razg.)

Kad se realna pogodbena klauza za osnovnu klauzu veže veznicima *ako* i *ukoliko*, 559
 onda glagoli u predikatima obiju klauza stoje u kojem vremenskom obliku, a kad se veže
 veznikom *li*, predikatski joj glagol stoji u obliku prezenta ili futura drugog, a predikatski
 glagol osnovne klauze - najčešće u obliku futura prvog, ali također može stajati i u obliku
 prezenta te imperativa. Veznik je *ako* općeupotreban, a veznik *ukoliko* više je svojstven
 posebnim stilovima bosanskoga standardnog jezika.

Potencijalnim pogodbenim klauzama obilježava se uvjet čije eventualno ispunje- 560
 nje omogućuje ostvarenje sadržaja osnovne klauze. Upotrebom potencijalne pogodbene
 klauze govornik, dakle, iznosi svoju nesigurnost u pogledu ispunjenja njome obilježenog
 uvjeta, a time onda i u pogledu ostvarenja sadržaja osnovne klauze. Potencijalne pogod-
 bene klauze za osnovnu se klauzu vežu veznicima *ako*, *ukoliko* i *kad*, a predikatski im
 glagoli obavezno imaju oblik potencijala. Ako je pogodbena klauza uvedena veznicima
ako i *ukoliko*, glagol u predikatu osnovne klauze stoji u obliku potencijala, futura prvog
 ili imperativa, a ako je uvedena veznikom *kad* - u obliku potencijala:

Ako bipredjeli mogli ličiti na ljude, onda bi ovaj kraj bio pust kao čemer-
na duša starog maloumnika. (ZDŽP) *Ako bi se autopokvario, popra it*
ćemo ga. (razg.) - *Ako bipitali za nas, poselamite ih.* (razg.)

Ukoliko bi nestalo struje, promet bi stao. (razg.) - *Ukoliko bi iskrsele kakve*
teškoće, javite nam. (razg.)

Kad ne bi postojale, trebalo bi ih izmisliti, kao pribježište. (MSD) - *I išao*
bi svaki dan tako – kad bi biloposla. (ANT) - *„, a Bakija bi, kad bi vidio*
tebe, takvupjesmu sklada iljepote, zanavijek zanijemio. (DSP)

- 561 Irealnim pogodbenim klauzama obilježava se neispunjivi ili neispunjeni uvjet, koji onda sadržaj osnovne klauze čini neostvarivim ili neostvarenim. One se za osnovnu klauzu vežu veznikom *da*, a predikatski im glagol ima oblik prezenta (kad je uvjet neispunjiv) ili kojeg prošlog vremena (kad je uvjet neispunjen). Glagol u predikatu osnovne klauze stoji u potencijalu:

Da sam njegov brat, on bi me ubio. (NIU) – Da mu je kičma od željeza, pukla bi za dva 11?/eseca. (MST) – Za cara je, daje stotinu četrdeset i devet! (HKP)

Da je ostao, ne bih ga nija poznavao. (HBT) – Da sam znao, zatvorio bih teški mandal na kapiji, i ušao u kuću. (MSD) – Da se nisam toliko bavio kamenjem, mogao sam svoje vrijeme upotrijebiti za nešto bolje i pametnije. (AIP)

- 562 Među potencijalnim i irealnim pogodbenim klauzama postoje sličnosti. Tako, npr., formalno potencijalna pogodbeni klauza po svome sadržaju može biti irealna (usp.: *Kad bih imao brdo zlata, poklonio bih ga prijateljima*).

Zavisnosložena rečenica s dopusnom (koncesivnom) klauzom

- 563 Dopusnom zavisnom klauzom u složenoj se rečenici dopušta ostvarenje sadržaja osnovne klauze unatoč postojanju zapreke za njegovo ostvarenje.

- 564 Zavisnosložena rečenica s dopusnom klauzom nastaje kombinacijom klauza dviju složenih rečenica povezanih uzročno-posljedičnom vezom:

<i>Zato što je padala kiša, zemlja je moAra.</i>	Uzrok 1	Posljedica 1
<i>Zato što nije padala kiša, zemlja nije mola-a.</i>	Uzrok 2	Posljedica 2
<i>Jako je padala hša, zemlja nUe mokrn.</i>	Uzrok 1	Posljedica 2
<i>Jako nije padala kiša, zemlja je mola-a.</i>	Uzrok 2	Posljedica 1

Značenje dopuštanja složena je, dakle, značenje suprotnosti i uzroka. Suprotnost se ogleda u odnosu navedenog uzroka i navedene neodgovarajuće posljedice, a uzročnost u odnosu nenavedenog uzroka i navedene odgovarajuće posljedice.

- 565 Dopusna se zavisna klauza u složenoj rečenici za osnovnu klauzu veže veznicima *iako, mada, premda* imakar:

Misao mi radi, iako mi je srce došlo u grlo. (SKP) – Iako nisam gledao unju, osjetio sam kako me posmatra. (HHG) – Nismo znali jedan o drugom mnogo, iako smo živjeli zajedno. (MSD)

Odričem se Đulse, mada je (jubim., (OAB) – Brzo se vraćaju u stroj kad iz grada naiđe njihov narednik Fakung, mada on na njih ne obraća ni naj-

manju pažlju. (TKK) – Prepoznajem ih mada Još ne želim i ljima da opterećujem pamćellJe. (NIU)

Premda tad nisam znao govoriti, ta prva riječ predstavljala je želju za otkrovenjem, za tajnom. (IHT) Svi su je u hotelu poznavali pa i u okolici, premda nije ni s kim skoro ni govorila. (HBM) – Kad je opazila da je Nadi-beg voli, godilo joj (je) to, premda u prvi mah nje to ozbiljno uzimala. (HBM)

U složenim rečenicama s dopusnim zavisnim klauzama uvedenim veznicima *iako*, 566 *nzada* i *premda*, koji su u načelu međusobno zamjenjivi, predikatski glagoli obiju klauza stoje u kojem vremenskom obliku. Dopusna je klauza tada *realna*; njome se obilježava dopuštanje koje se ostvamje.

Dopusne zavisne klauze koje se u složenu rečenicu uvode veznikom *makar* redovi- 567 to *supotencijalne*; njima se obilježava dopuštanje kao mogućnost koja bi se mogla ostvariti. Predikatski glagol dopusne klauze tada ima oblik krnjeg perfekta, a osnovne - oblik potencijala, prezenta, futura prvog ili imperativa.

Nije više nikome junaštvo ubiti razvlašćenog starca, makar on bio glavom Omer-paša Bošnjak. (HBT) – I oni u Mostaru nekako će se pomoći makar bila i velika vrućina. (HBM) „ne žali za ovom ženom, makar ona visnula za tobom. (DSP) – Oni to ne bi uradili makar ih prisiljavali. (razg.)

Dopusne zavisne klauze mogu se u složenoj rečenici za osnovnu klauzu vezati i 568 većim brojem vezničkih izraza nastalih od različitih veznika i vezničkih riječi i intenzifikatora (najčešće *i*, *ma* i *god*), koji ovim izrazima i daju dopusno značenje: *ako i*, *i kad*, *ma kako*, *ma koliko*, *ma šta*, *kako god*, *koliko god*, *šta god*, *da i*, *i da*,..:

*Ako bismo i noćili ovdje, sutra bismo morali nastaviti put. (razg.) – Ako i bude bilo kiše, neće biti obilna. (razg.) – Ako je i krava, od soja je. (AMH) – Ako nam glas i nije stigao duboko do neba I Vrisnuli smo bar I Kako treba (MDK) – Ta i kad bi radila -ne bi joj ništa donio. (NST) – Ma kako izgledala, neće se lahko udati. (razg.) – Ma koliko pilo to grlo, umrij'et će divno nezadovoljeno. (IHT) Unaprijed si spreman da se ne složiš sa mnom, ma šta ja rekao. (MSD) – Bit će dobro kako god napisala. (razg.)
Koliko god platili, nećemo improdati kuću. (razg.)*

Ovim se vezničkim izrazima izuzev vezničkih izraza *da i i da* – uvode uglavnom potencijalne dopusne klauze. Kad se dopusna klauza uvodi vezničkim izrazom *ako i*, predikatski joj glagol obično stoji u obliku potencijala, futura dmogog ili prezenta, ali u posebnom kontekstu može stajati i u kojem vremenskom obliku (usp. četvrti primjer), dok predikatski glagol osnovne klauze ima oblik potencijala, prezenta, futura prvog ili imperativa. Isti oblik ima i predikatski glagol osnovne klauze za koju se dopusna klauza veže vezničkim izrazima koji sadrže intenzifikator *ma*. U dopusnim je klauzama uvedenim

ovim vezničkim izrazima -kao iu onim uvedenim veznikom *makar* -predikatski glagol u obliku kmjeg perfekta.

- 569 Vezničkim izrazima *da i i i da* u zavisnosloženu rečenicu uvršćuju se *ireabze dopusne klauze*. Njima se obilježava dopuštanje vezano za prošlost, te stoga nestvarna. Predikatski glagol zavisne klauze stoji u obliku perfekta (ili, ijeđe, pluskvamperfekta), a predikatski glagol osnovne -u obliku potencijala:

Pa i da mi srce nije zastalo na trenutak, znao sam da su riječi upućene Đulsi, prelahkom cvijetu Herdekovca., (NIU) – Da smo i izgubili, to ne bi bila nikakva sramota. (razg.)

- 570 Napokon, dopusne se klauze (većinom realne) u zavisnosloženu rečenicu mogu uvrstiti i vezničkim izrazima nastalim spojem dcpusnih zamjeničkih priložnih izraza i vez- nika *što –u(s)prkos tome što, unatoč tome što, (n)ipored toga što, bez obzira na to što,...*:

Usprkos tome što noćima nisu spavali, ljudi su ipak bili raspoloženi. (razg.) – Bez obzira na to što se bliži zima, dani su i dalje topli. (razg.)

Ovakve su dopusne klauze uglavnom svojstvene posebnim stilovima bosanskoga standardnog jezika (administrativno-pravnom, publicističkom i dr.).

Zavisnosložena rečenica s mtributskom klauzom

- 571 Atributska klauza u zavisnosloženoj rečenici određuje po kakvu svojstvu supstan- tivnu riječ u osnovnoj klauzi po kojoj se uvršćuje. Njena je, dakle, uloga na razini složene rečenice jednaka ulozi atributa ili apozicije na razini proste rečenice.
- 572 Ovisno o tome u kakvom značenjskom odnosu prema upravnoj supstantivnoj riječi stoje, atributske se klauze mogu podijeliti u dvije skupine: restriktivne (odredbene) i neres- triktivne (dopunske) atributske klauze.
- 573 Restriktivne atributske klauze uvršćuju se po supstantivnim riječima širokoga zna- čenjskog opsega, a uloga im je da taj široki značenjski opseg suze, tj. da konkretiziraju značenje upravne supstantivne riječi, npr.:

Nek bude pot01 ji sužanj I Što izgubio nadu Je (MDK)

- 574 Neresriktivne atributske klauze (koje se često nazivaju i apozitivnim) uvršćuju se po supstantivnim riječima uskoga značenjskog opsega. Znače1*je ovakvih riječi konkre- tizirano (po sebi, dmgim odredbama ili kontekstom), te se stoga uloga atributske klauze svodi tek na izricanje dodatne obavijesti o njima:

Grozdano, lijepa djevojko, ti voliš Grozdana, nzoga susjeda, najljepšeg momka u selu, što na}dalje baca kamena s ramena., (HHG)

Kako se vidi, razlika je između restriktivnih i neresriktivnih ahibutskih klauza is- ključivo značenjske naravi; po ostalim svojstvima one se međusobno ne razlikuju.

Restriktivne atributske klauze nikad se od osnovne klauze ne odvajaju zarezom, dok se nerestriktivne redovito odvajaju. Tako je zarez u ovakvim slučajevima pokazatelj važne značenjske razlike (usp.: *Došli su mi prijatelji koje sam pozvao* /tj. ne svi prijatelji, samo oni koje sam pozvao/ - *Došli su mi prijatelji, koje sam pozvao* /tj. svi prijatelji; sve sam ih pozvao/).

Ovisno o tome po kakvim se supstantivnim riječima uvode i – s tim u vezi -kojim se vezničkim sredstvima, vežu za osnovnu klauzu, razlikuju se odnosne (relativne) atributske klauze iobjekatske atributske klauze. 575

Odnosne atributske klauze uvršćuju se po svim supstantivnim riječima (imenicama, imeničkim zamjenicama, supstantiviziranim pridjevima i sl.) i za osnovnu se klauzu vežu odnosnim zamjenicama *koji, ko, što, čiji, kakav, kolik*: 576

Strah je prevjerena vjera u očima punim nade u spas, koja traži svoj put u slobodu. (HBT) -Predosjećanje koje imam i koje kao opomena stoji iznad nas nije kazna,,. (NIU) Ja nisam treći koji je ovamo stigao iz Evrope,,. (ZDŽP) – U vremenima blagostanja nakote se ovi u grubim haljinama koji pripremaju ili čak dozivaju nevolje,,. (DŽKI) Glasom, koga nemam, ujeziku, koga nemam, I o kući, koju nemam, ja pjevam pjesmu, majka. (ASS)

Ima ovdje neko ko ne dopušta da se u bilo čemu ide daleko. (DŽAD) -A svakome ko nije zaluden, to bi prvo pala na um,,. (MST) – Teksada sam osjetio dodir onoga ko me je ugurao,,. (NIU)

Ne razumijevajući moj nemir, govorila je nešto što nisam slušao. (NIU) -Skoro sam uzviknuo kad sam ugledao ono što je bilo u odaji. (IHT) -Dobro se sjećam svega što je govorio u džamiji,,. (MST)

U sobi odžakliji sjedim sam nad knjigom u čija sam skloništa utekao od huka nevidljive vode.. (DSP) -Planina u čijoj gorije žilica našla se tresla se i rušila. (NIU) Zemaljske hrane pripadaju onima čije su im usne okrenute i čija je žed plodonosna... (IHT)

I tad nastade pješčana oluja kakva nije viđena. (IHT) Pnd put obuze me strah kakav nikada prije nisam osjetio... (NIU) -Čuli smo eto sada neke nove riječi I Kakve ranije nikto I govorio nije (MDK)

Uzmi komad koliki želiš. (razg.)

Ovakve se atributske klauze također uvode veznikom *što*:

Posmatrao sam punu ružičastu mladićevu ruku što je izvlačila složene zavoje slova,,. (MSD) Život će ti teći u neprekidnim tihim radostima što krijepe vedrinom i snagom. (DSP) – Tipoznaješ samo one putove I Što prolaze I Od srca I I Oka (MDK) – Kuća što je vidiš nije moja. (razg.)

i, rjeđe, veznikom *da*:

Koliko nas ima da hodamo naokolo... (IHT)-Ima li iko da zna ovupjesmu? (razg.)

- 577 Odnosne zamjenice *koji* i *što* smatraju se općim vezivnim sredstvima odnosnih atributskih klauza, i međusobno nisu zamjenjive (usp.: *Ovo je knjiga o kojoj sam ti pričao.* – **Ovo je knjiga o čemu sam ti pričao.*). Odnosne zamjenice *kakav* i *kolik* uvode atributske klauze s posebnim značenjem -prva s kvalitativnim, a druga s kvantitativnim. Upotrebom zamjenice *koji* namjesto njih ova se značenja gube (usp.: *I tad nastade pješčana oluja kakva nije viđena.* -*I tad nastade pješčana oluja koja nije viđena.* - *Uzmi komad koliki želiš.* - *Uzmi komad koji želiš.*).

- 578 Odnosna zamjenica *čiji* uvodi atributske klauze s prisvojnim značenjem. U istoj se ulozi upotrebljavaju i genitivni te dativni oblik zamjenice *koji*:

Ugledali smo drvo kojega su grane sezale visoko u nebo. (razg.) – *U begovskom konaku, komu zid oplakuje talasasta Bosna, stanovaše tada zapovjednik maglajske posade.* (EMZ) -*Boli me tajna kojoj ne vidim smisla.* (MSD)

Zamjenica *čiji* ima ulogu kongruentnog atributa uz upravnu supstantivnu riječ u zavisnoj klauzi (usp.: *Ugledali smo drvo čije su grane sezale visoko u nebo*), dok su genitivni i dativni oblik zamjenice *koji* nekongruentni atributi uz tu riječ (usp.: *Ugledali smo drvo kojega su grane I kojemu su grane sezale visoko u nebo*), a svoje oznake roda i broja preuzimaju od supstantivne riječi iz osnovne klauze koju zastupaju (usp.: *Ugledali smo dn10 kojega su grane I kojemu su grane...* - *Ugledali smo vrbu koje su grane I kojoj su grane...* – *Ugledali smo vrbe kojih su grane I kojima su grane...*). Odnosna zamjenica *koji* u ovoj svojoj ulozi (a pogotovo njen genitivni oblik) rjeđa je u upotrebi, i smatra se stilski obilježenom.

- 579 Odnosna zamjenica *što*, na jednoj, i veznik *što*, na drugoj strani, kao vezivna sredstva atributskih klauza jasno se razlikuju. Odnosna zamjenica *što* promjenjiva je riječ; njo-me se u prvome redu uvršćuju atributske klauze po zamjenicama kakve su: *sve*, *nešto*, *ovo*, *to*, *ono*, na koje se one svojim sadržajem i odnose (usp.: *Desilo se baš ono što me je plašilo.* - *Desilo se baš ono čega sam se plašio.*).

- 580 Veznik *što*, s druge strane, nepromjenjiva je riječ. Kada supstantivni rečenični član koji veznik *što* zastupa ima oblik besprijedložnoga genitiva, dativa ili akuzativa, uz njega stoji odgovarajući enklitički oblik lične zamjenice (usp.: *Priča što si je se sjetio jako je poučna.* - *Čovjek što mu pomažem nije tvoj brat.* - *Roman što sam ga pročitao bio je zanimljiv.*), a kada ima oblik besprijedložnog instrumentala ili oblik kojeg prijedložno-padežnog izraza, uglavnom se upotrebljava odnosna zamjenica *koji*, a izuzetno rijetko veznik *što*, uz koji onda stoji odgovarajući puni oblik lične zamjenice (usp.: *Slomio se ključ što njime zaključavamo vrata.* - *Upoznao sam ženu što si mi o njoj pričao.*).

Veznik *što*, napokon, uvijek je zamjenjiv odnosnom zamjenicom *koji* (usp.: *Priča koje si se sjetio jako je poučna.* - *Čovjek kojemu pomažem nije tvoj brat.* - *Roman koji sam*

*pročitao bioje zanim(jiv.), a odnosna zamjenica što nije nikad (usp.: *Desilo se baš ono koje me je plašilo. - *Desilo se baš ono kojeg sam se plašio.).*

Odnosne atributske klauze mogu se u zavisnosloženoj rečenici za osnovnu klauzu vezati i priložima – mjesnim (*gdje, kuda, kamo, odakle...*), vremenskim (*kad/a/*) i načinskim (*kako*) – ali tada upravna supstantivna riječ, po kojoj se ovakve klauze uvode, mora biti imenica kojom se označava mjesto ili vrijeme, ili pak sama imenica "način":

581

Pogledao je svoje mjesto na kamenu, gdje se odmarao ipjevušio tolike godine, i otišao pognute glave. (MST) – Nekako mu Oe) tuga(jivo bilo pogledati sva ta njesta pusta, gdje je prije tako dočekivan... (EMZ) Idem nasumice prema nekom neodređenom mjestu odakle se širi neodoljivi miris pečenog mesa. (ZDŽP)

Znaloje biti vremena kad duše nema. (ASS) - Bilaje zašla ona mrtva jesen kad se Pošljani povuku u selo. (ČSB) Međutim, te slike je nestalo onaj dan kad su je pripremali za operaciju. (JMS)

Teškoje otkriti način kako se vijesti u ovako malim mjestima tako munjevitito šire... (IHT)

Da je ovdje doista riječ o atributskim, a ne mjesnim, vremenskim ili načinskim klauzama, vii se i po tome što se ovi veznički prilozi, u načelu, mogu zamijeniti odnosnom zamjenicom koji (usp.: *Pogledao je svoje mjesto na kamenu, na kojem se odmarao ipjevušio tolike godine... Znaloje biti vremena u kojima duše nema. - Teškoje otkriti način na koji se vijesti u ovako malim mjestima tako munjevitito šire.*)

Na koncu, odnosne se atributske klauze mogu osamostaliti tako da se izostavi upravna supstantivna riječ u osnovnoj klauzi:

582

Ko nije u jesen ipo kišnoj zimi vidio seoske drumove u Bosni, taj ne zna šta je blato i neprohodnost. (MSDC) - Ko ovdje traži nevjestu mora je skidati s neba. (ZDŽP) – Koga je moliti nije ga srditi. (posl.) – Štopoželi, to dobije. (razg.)

Odnosne se atributske klauze osamostaljuju uz supstantivizirane zamjenice koje su leksički "prazne", te stoga ne nose nikakvu obavijest; dakle:

(Onaj) ko nije u jesen ipo kišnoj zimi vidio seoske drumove u Bosni, taj ne zna...

(Ono/sve) štopoželi, to dobije.

Posebnu skupinu čine objekatske atributske klauze. Ovakve se klauze u zavisnosloženu rečenicu uvršćuju po deverbativnim (glagolskim) imenicama, a uloga im je da ih pobliže odrede izričući njihovu "materijalnu sadržinu". Objekatske se atributske klauze mogu – kao i prave objekatske klauze – podijeliti na izrične i zavisnoupitne.

583

Izrične atributske klauze za osnovnu se klauzu vežu veznicima *da* i *kako*:

584

Odakle ta želja da ničega ne bude? (MSD) – Od tada ga ti snovi stalno muče i stalno vodi jedna misao: da kopa zemlju, da vodu traži,,. (ČSM) – Osjećanje da se lijepo za nju... ostalo joj je još odranije, izjanjetine za cijeli život! (JMS) – Bez nade da ću od nje nešto saznati pođoh prema vratima. (DŽAD) – Njegovo uvjerenje kako će sve biti dobro bilo je jako. (razg.)

a zavisnoupitne tzv. upitnim riječima – upitnim zamjenicama (*ko, što, koji, čiji, kakav, koliko,,.*), upitnim priložima (*gdje, kada, kako, zašto,,.*) te upitnim riječicama (*li, zar*):

Moja briga da lije moja depeša o dolasku stigla na vrijeme bila je suvišna. (SKP) – Nije bilo odgovora na pitanje koje kriv. (razg.) – Duguješ mi objašnjenje kako si došao ovamo. (razg.)

Implicitne zavisnosložene rečenice

585 Složene rečenice sklopljene bez veznika među čijim se klauzama uspostavlja odnos sintaksičke obaveznosti – što znači da prisustvo jedne klauze nužno zahtijeva prisustvo druge – zovu se implicitnim zavisnosloženim rečenicama.

U implicitnim zavisnosloženim rečenicama dio je ustrojstva osnovne klauze sintaksema (ili sintagma) čije samo prisustvo nije dovoljno da se prenese potpuna (zaokružena) obavijest: ona obavezno zahtijeva dopunu u obliku zavisne klauze. U ovakvim se zavisnosloženim rečenicama, dakle, osnovna klauza odlikuje sintaksičko-semantičkom nepotpunošću; zavisna je klauza pritom u načelu i sintaksički i semantički potpuna.

586 Implicitne zavisnosložene rečenice mogu se – s obzirom na narav strukturnih elemenata osnovne klauze koji zahtijevaju dopunu u obliku zavisne klauze – podijeliti u dvije vrste, unutar kojih je opet moguće razlikovati više podvrsta.

587 Prvu vrstu čine implicitne zavisnosložene rečenice u kojima je zavisna klauza dopuna kojem glagolu (ili opisnom glagolskom izrazu) govorenja, mišljenja, osjećanja, percipiranja i sl. u osnovnoj klauzi. Ovi su glagoli po sebi punoznačne riječi, ali samo njihovo prisustvo nije dovoljno da se rečenicom prenese potpuna obavijest; njima je potrebna dopuna, u ovom slučaju u obliku izrične zavisne klauze, kojom će se upotpuniti njihovo značenje, a time i značenje osnovne klauze:

Avdaga, ponovo ti kažem: ne znam šta hoćeš. (MST) – Molim. isporučite najsrdačnije pozdrave i bajramske čestitke gospodinu miralaju – mom dragom stricu i drugom ocu,,. (DSU) – Opet predlažem: powvite Huseina u Sarajevo ili Travnik... (DSU) – Da se poslužim riječima koje su ti bliske: svakome je suđeno! (AID) – Svake noći, upola dvan 'est, slušam: isti voz I zove nas i traži po hladnom gradu, tužno buljeć. (DŽLD) – Mislio sam: niste baš bogati. (MST) – Upamtite: ovdje se sve zna. (DŽAD) – Osjećam: nešto se čudno događa. (razg.)

Složena se rečenica ove vrste često, iz naročitih stilskih razloga, ustrojava i bez 588
glagola deklarativno-perceptivnog tipa u osnovnoj klauzi, ali se oni tada nužno podrazu-
mijevaju, npr.:

Okrenuo sam se: u vratima je stajao mlad čovjek... (MST)

Ova se rečenica razumijeva kao stegnuti oblik rečenice *Okrenuo sam se i video: u 589*
vratima je stajao mlad čovjek.

U ovu vrstu implicitnih zavisnosloženih rečenica spadaju i one koje sadrže zavisne 589
klauze organizirane kao "upravni govor", klauze koje se inače odlikuju visokim stupnjem
samostalnosti:

Kur'an kaže: "U odbrani vjere nastupajte u sa'ovima!" (MST) – *Govori 590*
joj Mujagin Halile: I "Zar ti voliš buljugbaši Muju Inegomeni, mladom
kapetanu?" (PMH) – *Narode stvorio različitim, na uho im šapnuo: "Sada*
lupoznajite jedni druge." (ASS) – *"Ruko, jesam li te rastežao sablje i one*
sinoćnje krvi" – šaputao je gledajući zgrčene prste na kundaku kratke
puške. (MKS)

Dругу vrstu implicitnih zavisnosloženih rečenica čine one u kojima se zavisnom 590
klauzom izriče (eksplicira) sadržaj kataforičnih demonstrativa (najčešće pokaznih zamje-
nica -*ovaj, ova, ovo, ovakav, taj, takav...* i zamjeničkih priloga -*ovako, ovoliko, tako, to- 591*
liko...) u osnovnoj klauzi. Ovakve suriječi po sebi leksički "ispražnjene", lišene su vlasti-
tog sadržaja, te je stoga za prijenos potpune obavijesti nužno uvesti zavisnu klauzu kojom
će se iskazati njihov sadržaj:

Zasad čini ovo: desnim krilom podrži sunce... (DSU) – *Raspored je bio 592*
ovakav: u kuću supru trebali ući oni. (razg.) – *Stvari su stajale ovako:*
nismo ih se mogli osloboditi. (razg.) *On je takav: nikome ne oprašta.*
(razg.) – *Tu je baš ono: nijesam slobodan.* (HBT) – *Gladio je bradu i*
gledao upatos, i sve svoje misli skupljao u jednu: svašta li ima u toj vodi,
u toj zemlji, u toj travki... (ČSM)

Demonstrativi su u ovakvim zavisnosloženim rečenicama gramatičko sredstvo 591
veze među klauzama, te se stoga, iako po sebi nemaju sadržaja, načelno ne mogu izostavi-
ti (usp.: **Zasad čini: desnim krilom podrži sunce.* – **Stvari su stajale: nismo ih se mogli*
osloboditi i sl.). Demonstrativi, međutim, mogu kao objekti biti i dijelom ustrojstva
osnovne klauze koja sadrži glagole deklarativno-perceptivnog tipa. U tom se slučaju oni
uglavnom mogu izostaviti jer tada ne predstavljaju gramatičko sredstvo veze među
klauzama (usp.: *Osjećam to: nešto se čudno događa* > *Osjećam: nešto se čudno događa*).

Rečenična kondenzacija

Rečenična je kondenzacija najširi naziv za preobliku klauza u nepredikativne 592
jedinice: njome se klauzi u sastavu složene rečenice ukida gramatički status klauze tako

što se njen predikat (tj. glagol u ličnom glagolskom obliku) zamijeni nepredikativnom jedinicom (koja nije glagol u ličnom glagolskom obliku), ali joj se ne mijenja obavijesna vrijednost. Tako jedna klauza u sastavu složene rečenice biva predstavljena sintaksemom ili sintagmom s vrijednošću rečeničnog saopćenja kao dijelom gramatičkog ustrojstva druge klauze, npr.:

Došli su ovdje da pobijede. > *Došli su ovdje pobijediti.*
Kad sam pročitao knjigu, zaspao sam. > *Pročitavši knjigu, zaspao sam.*
Bili su tužni zato što su gosti otišli. > *Bili su tužni zbog odlaska gostiju.*

- 593 Nepredikativna jedinica kojom se predstavlja predikat kondenzirane klauze zove se rečeničnim kondenzatorom. U navedenim primjerima to su riječi *pobijediti*, *pročitavši* i *odlaska*. Rečenični kondenzator pritom može sam zastupati klauzu (kao u prvom primjeru) ili pak biti upravni član sintagme čijim su zavisnim članovima semantički predstavljeni koji od rečeničnih članova kondenzirane klauze (tako u drugom primjeru sintaksema *knjigu* predstavlja objekt, a u trećem sintaksema *gostiju* -subjekt kondenzirane klauze).

- 594 Preoblici kondenzacije više su sklone zavisne, a manje nezavisne klauze unutar složenih rečenica. U ulozi rečeničnih kondenzatora najčešće stoje: infinitiv, glagolski priloz (prošli i sadašnji) te deverbativne i deadjektivne imenice. Kondenzacija pomoću infinitiva zove se infinitivizacijom, kondenzacija pomoću glagolskih priloga -adverbalizacijom, a kondenzacija pomoću deverbativnih i deadjektivnih imenica -nominalizacijom.

Nominalizacija je inače najširi naziv za procese preoblike verbalnih (glagolskih) struktura u nominalne (imeničke).

Infinitivizacija i adverbilizacija

- 595 Infinitivizaciji i adverbilizaciji može biti podvrgnuta samo ona klauza koja s klauzom u čije se gramatičko ustrojstvo preobličena uklapa dijeli zajednički subjekt (tj. ako je složena rečenica monosubjekatska). Stoga su, npr., prihvatljive preoblike:

Dok sam šetao, pozdravljam sam ptice. > *Šetajući, pozdravljam sam ptice.*
Ne žele da javno govore. > *Ne žele javno govoriti.*

aline i preoblike:

Dok sam šetao, pozdravljale su me ptice. > **Šetajući, pozdravljale su me ptice.*
Ne žele da ona javno govori. > **Ne žele javno govoriti.*

- 596 Uz infinitiv i glagolske priloge kao rečenične kondenzatore u ulozi upravnih članova sintagmi zavisni članovi zadržavaju istu sintaksičku funkciju koju su imali u ishodnišnoj klauzi koja je podvrgnuta kondenzaciji. Tako će, npr., sintaksema *knjigu* u ulozi objekta u rečenicama *Otišao sam u knjižnicu da kupim knjigu* i *Nakon što sam kupio knjigu, izišao sam na ulicu* zadržati svoju sintaksičku funkciju objekta i u kondenziranim

rečenicama *Otišao sam u knjižnicu kupiti knjigu* i *Kupivši knjigu, izišao sam na ulicu* Gramatički oblik i značenje zavisnih članova također ostaju nepromijenjeni.

Infinitivizacija

Infinitivizaciji se mogu podvrgnuti samo zavisne klauze - izrične ili namjerne - i 597 to samo uz određeni tip glagola u predikatu osnovne klauze.

Izrične klauze preoblikuju se u infinitiv uz predikatske glagole (in njima po znače- 598 nju slične perifrastične neglagolske izraze) duševnoga stanja, osjećanja, volje, želje, htijenja, mogućnosti, nužde, namjere i sl. (tzv. modalne glagole) – *voljeti, uživati, mrziti, bojati se, stidjeti se, htjeti, željeti, moći, morati, smjeti, trebati, umjeti, znati, uspjati, namjeravati, nastojati, pokušati, usuditi se; biti dužan, biti prisiljen, biti kadar, biti sposoban, biti u stanju* ... te glagole kojima se obilježava početak, nastavak ili završetak glagolske radnje (tzv. fazne glagole) - *početi, stati, nastaviti, produžiti, prestati, prekinuti* ... Budući da ovakvi predikatski glagoli nisu sintaksički punoznačne riječi, predikati izričnih klauza (koji redovito stoje u obliku prezenta) ne smatraju se samostalnim predikatima, već dopunama značenjski nepotpunim glagolima u poziciji predikata osnovne klauze (v. § S 187-192). Ovaj odnos postaje još očigledniji kada se izrične klauze infinitiviziraju, tj. kada se i formalno potare gramatičko značenje njihovih predikata:

Zar nam uvijek moraju pokazati da su viši od nas? (MST) – *Takav je mogao biti fra Rafo, fra Mijo ili neki drugi kreševski ili fojnički fratar.* (ZDŽP) *E, što je mene brat Lutvo znao ismijati!* (AID) *Majku ima ko čuvati...* (EMZ) - *Soba se poče oko nje okretati...* (AMH) - *Snijeg nastavljapadati.* (razg.) - *Ostavljam čašu, prestajem piti* (SAP)

Namjerne se klauze infinitiviziraju uz glagole kretanja: *ići, otići, doći...*: 599

Poslije večere išla je šetati opustjelim parkom ... (HBM) *Došli smo vidjeti vašu kuću.* (razg.) - *Odmah sam otišao spavati.* (razg.)

Adverbalizacij a

Uglagolski prilog sadašnji preoblikuju se predikatski glagoli nesvršenog vida, a u 600 glagolski prilog prošli - predikatski glagoli svršenog vida. Budući da je temeljna uloga glagolskih priloga obilježavanje vremena, svaka adverbalizirana struktura nužno stoji u određenom vremenskom odnosu prema nadređenom predikatu. Tako se glagolskim prilogom sadašnjim obilježava odnos istovremenosti (simultanosti), a glagolskim prilogom prošlim - odnos vremenskoga slijeda (sukcesije), i to prijevremenost (anteriomost).

Adverbalizaciji se najčešće podvrgavaju vremenske zavisne klauze: 601

Skidajući sa sebe erarsko odijelo i oblačeći svoje staro seljačko rublje, umalo da ne zaplaka... (AMH) *Došavši dojednoga grada, zamoliše njegove stanovnike da ih nahrane, ali ih oni odbiše ugostiti.* (IKT)

te uzročne i načinske:

Nisi li sam priznao da te Oe) Radž, ubijajući ti braću i majku, izmetnuo u mržnju i želju da se svetiš... (MKS)

Njen gazda je bogat čmjek, ali se pričalo da se obogatio nečasno, pljačkajući ljude po putevima... (IHT)

a rjeđe pogodbene i dopusne zavisne klauze:

Postupajući dobro, čovjek se neće ogriješiti ni o predaju ni o običaje, ni o vjeru ni o svoju prirodu... (DŽKI)

Znaajući nekoliko jezika, ni s kim se nije uspio sporazumjeti. (razg.)

koje se adverbiliraju, uglavnom, u posebnim kontekstima (pogodbene - ako suodnosni predikat stoji u obliku potencijala, svevremenskog prezenta ili futura prvog, tj. ako se njime izriče kakva mogućnost i sl., a dopusne - ako stoje u odnosu izrazite suprotnosti prema sadržaju ili dijelu sadržaja klauze u čije se gramatičko ustrojstvo uklapaju). Mjesne klauze nikad se ne adverbiliraju, a ovoj vrsti kondenzacije u načelu nisu sklone ni posljedične ni namjerne klauze.

- 602 Adverbilizaciji se također mogu podvrgnuti nezavisne klauze u sastavu složene rečenice - one kojima se obilježava popratna okolnost (tj. sadržaj koji je vremenski podudarana sa sadržajem suodnosne klauze, ali je komunikacijski manje značajan od njega):

Starost ijeste prokletstvo što umije postavljati pitanja ne nudeći odgovore.
(DSH) - *Malik je nekud protrčao noseći u džepu Džamilinu ili Selimovu poruku.* (DŽAD) - *Odlazili supjevajući.* (razg.)

- 603 Adverbilizacijom se semantički odnosi među klauzama unutar složene rečenice usložnjavaju, tj. postaju manje određeni, jer se, pored ostalog, njome ukidaju veznici, koji su vrlo često pouzdani pokazatelji tipa smisla onog odnosa među klauzama. (usp.: *Mnogo proputovavši, svašta je naučio.* < *Zato što I tako što I nakon što je mnogo proputovao, svašta je naučio.*).

- 604 Interpretacija glagolskog priloga kao kondenzatora određenog tipa klauze može se provjeriti ponovnom preoblikom u tu klauzu, npr.:

Došavši do jednoga grada, zamoliše... > *Nakon što su došli do jednoga grada, zamoliše ...*

Postupajući dobro, čovjek se neće ogriješiti... > *Ako postupi dobro, čovjek se neće ogriješiti...*

Malik je nekud protrčao noseći... > *Malik je nekud protrčao i pritom nosio...*

Nominalizacija

Za nominalizaciju nije -kao za infinitivizaciju i adverbizaciju -nužno da složena rečenica bude monosubjekatska (tj. da obje klauze imaju zajednički subjekt). Stoga su, npr., prihvatljive obje sljedeće preoblike: 605

Došao je ovdje da kupi kuću. > Došao je ovdje radi kupovine kuće.

Kako meteorolozi najavjuju, bit će kiše. > Po najavama meteorologa, bit će kiše.

Uz deverbativne i deadjektivne imenice kao rečenične kondenzatore u ulozi upravljenih članova sintagmi zavisni članovi gube sintaksičku funkciju koju su imali u ishodnišnoj klauzi koja je podvrgnuta kondenzaciji i postaju nekongruentni atributi, zadržavajući pritom svoje značenje i, najčešće, gramatički oblik koji su imali (v. § S 371-377). 606

Temeljem deverbativna i deadjektivna imenica ovdje treba razumjeti u semantičkom, a ne u čisto morfološkom (derivacijskom) smislu.

Nominalizaciji pomoću deverbativne imenice podliježu klauze s glagolskim predikatima, npr.: 607

Nakon što je završio posao, otišao je kući. > Po završetku posla, otišao je kući.

a nominalizaciji pomoću deadjektivne imenice -klauze s kopulativnim imenskim predikatima čije leksičko jezgro popunjava pridjev, npr.:

Ostajemo ovdje jer je priroda lijepa. > Ostajemo ovdje zbog ljepote prirode.

Nominalizirati se mogu različite vrste zavisnih klauza: 608

a) objekatske: *Sjedamo pod brijest i slušamo dreku cvrčaka.* (HHG)

b) vremenske: *Kao daje na vojni bio – takav je Džimšir izgleda po povratku sa peštarskih polja,...* (ČSM)

c) načinske: *Pred spavanje, I Palje1jem svijeće, I Uspostavlja mir.* (BAP)

d) uzročne: *Uslijed predanog skakutmja lahko nižem misli.* (NIU)

e) posljedične: *počnu se glasno i razuzdano smijati, na veliko čuđenje djece.* (JMS)

f) namjerne: *Zubeid mu je rekao daje to učinio za spas vjere.* (DŽKI)

g) dopusne: *Javljao se u snu i to kako, ipored majčine upute da mu ništa ne daje, nosi neki napitak koji ijeste i nije alkohol.* (JMS)

h) pogodbene: *Uslučaju dolaska ovamo, javite nam se.* (razg.)

i dr. Nikad se ne nominaliziraju mjesne klauze.

Nominalizirati se također mogu i nezavisne klauze u sastavu složene rečenice sa značenjem popratne okolnosti: 609

Obukla se uzplač. (DŽAD) - Slušao sam s nevjericom. (MSD) -..., poletjeh bez daha natrag, na leđa. (DSP)

- 610 Pokazatelji su određenog tipa značenja nominaliziranih struktura često odgovarajući prijedlozi koji stoje uz deverbativne i deadjektivne imenice (usp. navedene primjere). U svakom slučaju, interpretacija deverbativne ili deadjektivne imenice kao kondenzatora određenog tipa klauze može se provjeriti ponovnom preoblikom u tu klauzu, npr.:

*Sjedamopod most i slušamo dreku cvrčaka. > „i slušamo kako cvrčci dreče.
Zubeid muje rekao daje to učinio za spas vjere. > ...daje to učinio da spasi vjeru.
U slučaju dolaska ovamo, javite nam se. > Ako dođete ovamo, javite nam se.*

Ako postoji mogućnost dvostruke preoblike, dvosmislenost se uglavnom razrješava kontekstom. Tako će, npr., nominalizirana struktura *pobjedi protivnika* u kontekstu:

Igrali smo dobro. Nismo se nadali pobjedi protivnika.

biti interpretirana kao:

Igrali smo dobro. Nismo se nadali da će protivnik pobijediti.

a ne kao:

Igrali smo dobro. Nismo se nadali da ćemo pob(iediti protivnika.

Predikatski apozitiv

- 611 Rečenična kondenzacija pomoću predikatskog apozitiva poseban je tip kondenzacije. Njoj se mogu podvrgnuti klauze s kopulativnim imenskim predikatima čije leksičko jezgro popunjava adjektivna riječ. Složena rečenica pritom mora biti ili monosubjektska (tj. klauze moraju imati isti subjekt) ili pak subjekt klauze koja se kondenzira mora biti jednak objektu klauze u čije se gramatičko ustrojstvo kondenzirana klauza uklapa. Kondenzacija se vrši tako što se briše kopulativni glagol, a klauza svodi na leksičko jezgro imenskog predikata, tj. adjektivnu riječ, uz koju još mogu stajati pripadajući zavisni članovi sintagme, npr.:

*Zato što je bila sposobna, lahko je našlaposao. > Sposobna, lahko je našlaposao.
Zato što je bio napušten od svih, bio je tužan. > Napušten od svih, bio je tužan.
Nisam je, zato što je teška, mogao ponijeti. > Nisam je, tešku, mogao ponijeti.*

- 612 Najčešće se predikatskim apozitivom kondenziraju nezavisne klauze s popratnookolnosnim značenjem:

*Išla je uza zid, zamišljena i spora, po bjelinama kućnih i avlijskih zidova...
(JMS) – Išao sam dosta siguran u ishod. (DSU) – Trčali su goli. (ČSM) –
Ponovo se vraćam I Duboko I Usebe I Srušen (MDK)*

te uzročne zavisne klauze:

*Okrečena, očišćena, prozračena, postala je (magaza) ljepša i svjetlija.
(MST) – Tako, njemu prvrženi, I iz trena u tren iznevjeravasm sebe...
(ASS) - Razi je ... zamolio Halladža da bude oprezniji i razumniji s malim,*

*što mu je Halladž, onako iscrpljen i bezvo(jan, od srca obećao. (DŽKI) –
Onako opaljenim od sunca, uniforma im je lij"epo pristajala, ali se to na
lijihovim licima nije vidjelo. (IHT)*

a rjeđe vremenske, pogodbene i dopusne zavisne klauze:

Uhvaćen, odmah je predat policiji" ž. (razg.)

Dobro opremljen, mogao bi stići daleko. (razg.)

Udata za njega prije deset godina, ona je bila željna svoga muža... (ĆSM)

koje se kondenziraju, uglavnom, u posebnim kontekstima (vremenske – tek ako je vremensko značenje naglašena /često i posebnim leksičkim signalom/, a uzročno potisnuto u drugi plan; pogodbene – ako se suodnosnim predikatom izriče kakva mogućnost i sl.; dopusne – ako stoje u odnosu izrazite suprotnosti prema sadržaju ili dijelu sadržaja klauze u čije se gramatičko ustrojstvo uklapaju).

Predikatskim se apozitivima smatraju i supstantivne riječi koje su po svome značenju i svojoj funkciji slične adjektivnim riječima: 613

*Dobro sam ga pritegao, krmka... (MKS) -...bijednik, uvukao se među nas, meni iza leđa... (DSP) -Izgubio je, nesretnik, o110 o čemu je sanjao. (razg.) -
Bahsuz, uvijek je zapadao uteškoće. (razg.) -Uplavoj bundi, izgleda lje još
ljepša. (razg.)*

U gramatičkom ustrojstvu rečenice predikatski apozitiv stoji u odnosu dvostruke sintaksičke zavisnosti: on je, s jedne strane, zavisan od supstantivne riječi u ulozi subjekta ili objekta, s kojom stoji u odnosu kongruencije, a, s druge, od predikata, prema kojemu se, budući je kondenzator klauza s "adverbijalnim" značenjima, ponaša kao adverbijalna odredba. Stoga se kaže da je on dvofunkcionalna jedinica, tj. da ima atributsko-adverbijalnu narav. Ove dvije njegove uloge, međutim, nisu ravnopravne. Sintaksički i značenjski važnijom smatra se njegova veza s predikatom, tj. njegova adverbijalna uloga. 614

Predikatski se apozitiv, u načelu, od ostatka rečenice odvaja zarezmom, a posebno onda kada bez zareza ne bi bilo jasno da li je u pitanju predikatski apozitiv ili kongruentni atribut (usp.: *Vruće, gvozdete se lahko kuje* != *Kad I zato što je vruće, gvožđe se lahko kuje* / – *Vruće gvožđe se lahko kt!ie* != *Gvožđe koje je vruće !ahko se kuje*).

Vezani tekst

Vezani je tekst cjelina najčešće sastavljena od dviju ili više smisaono povezanih rečenica koja ima određenu komunikacijsku ulogu, npr.: 615

Naputu GF-16 nije primij"ećeno ni.fra novo. Bačić još logoruje. Sprijateljio se s dvoje djece iz sela. Ona mu beru jagode. (DSU)

- 616 Određenu komunikacijsku ulogu može imati i jedna rečenica. Takva se rečenica naziva iskazom (v. § S 140-142). To znači da vezani tekst može biti sastavljen i od jednog iskaza, npr.:

Tamo gdje su psalmi I tu su i prokletstva (MDK)

Uključivanje rečenica u vezani tekst

- 617 Osnovni je princip po kojemu se dvije ili više rečenica uključuju u vezani tekst formirajući karakter njihovih međusobnih odnosa, tj. upućenost jednih na druge. Foričnost rečenice može biti dvosmjerna, što znači da rečenica u tekstu može biti upućena na prethodni i na naredni kontekst. Upućenost na prethodni kontekst zove se anaforičnost:

Čekajte nas u šumi.

Tamo ćemo se naći.

t

a upućenost na naredni kontekst kataforičnost:

Tako su se sporazumijevali.

Žena bi govorila, a on bi slušao.

- 618 Rečenica kao sastavnica vezanog teksta s drugim rečenicama u tekstu čini jednu strukturnu, smisaonu, intonacijsku i stilsku cjelinu. Takva je rečenica kontekstualno uključena jedinica.
- 619 Kontekstualno uključena rečenica obično je sinsemantična (suznačna), tj. smisa- 0110 nepotpuna, što znači da se njen sadržaj ne može potpuno razumjeti bez uvida u kontekst, tj. bez uspostavljanja veze između nje i rečenica koje je okružuju, npr.:

Tecite vode! Svama I bližim se otoku gdje postajem tiša., (HHK)

U drugoj se rečenici ne može odgonetnuti sadržaj riječi *vama* dok se ne uzme u obzir prva rečenica, koja sadrži ono što je zamijenjeno ovom riječju (tzv. supstituendum), tj. *vode*.

- 620 Kontekstualna uključena rečenica, međutim, može biti i autosemantična (samo- značna), tj. rečenica čiji se sadržaj u cijelosti može razumjeti bez uvida u kontekst, npr.:

U Jerihonu su odjekivale trube automobila. Zelenilo Jeri/zona počelo je da tamni. (ZDŽP)

Obje su ove rečenice autosemantične, po sebi razumljive, što znači da se obje mogu izdvojiti iz konteksta a da smisaono budu potpune.

- 621 Kontekstualnu uključenost rečenice ne treba, dakle, poistovjećivati s njenom sinsemantičnošću, isto kao što kontekstualnu neuključenost rečenice ne treba izjednačavati s njenom autosemantičnošću. Sinsemantična rečenica uvijek je kontekstualno uključena, ali kontekstualno uključena rečenica nije uvijek sinsemantična.

Ustrojstvo vezanog teksta

Vezani se tekst kao najveća sintaksička jedinica s istaknutom komunikacijskom ulogom raščlanjuje na rečenice kao manje komunikacijske jedinice. Njegovo je ustrojstvo pritom bitno određeno obavijesnim ustrojem u njega uključenih rečenica te vezom među njima. Stoga je u proučavanju ustroja vezanog teksta važno uzeti u obzir obavijesno ustrojstvo njegovih sastavnica te tipove i sredstva veze među njima.

Obavijesno raščlanjivanje rečenica u vezanom tekstu

S obzirom na količinu obavijesti koja se njima prenosi, svi dijelovi kontekstualna uključene rečenice nisu istovrijedni. To znači da je ovakve rečenice moguće raščlaniti na dijelove s različitim obavijesnom vrijednošću. Ovakvo se raščlanjivanje naziva obavijesnim ili aktualnim raščlanjivanjem rečenice. Njemu podliježe najveći broj kontekstualno uključenih rečenica.

Obavijesno raščlanjivanje rečenice podrazumijeva njenu podjelu na temu ili obavijesni subjekt (oznaka: T) i remu ili obavijesni predikat (oznaka: R). Određenje granice između teme i reme pretpostavlja barem minimalni kontekst, tj. jedinstvo najmanje dviju rečenica.

Temom rečenice zove se onaj njen dio koji ne sadrži novu obavijest; njime se samo ponavlja u kontekstu već prenesena obavijest:

Grozdan kleče i poljubi joj grudi. Grudi planuše kao dva crvena cvijeta. (HHG) – Izgorjela je za jednu zimsku noć crvotočna velika kutija usred čaršije. Izgorjela je kutija koja je vijekovima pod svojim crnim poklopcem okupljala putnike i namjernike. (ZDŽP)

Remom rečenice zove se onaj njen dio koji sadrži novu obavijest; njime se prenosi obavijest koja u kontekstu ranije nije prenesena:

Onda bi ispalo da tražim dvoje. A dvoje se ne može dobiti. (JMS) – Po njima je ležala tišina. Tu tišinu proprzni ptica. (ČSM)

Obično se kaže da je tema osnova za izricanje nove obavijesti, tj. reme. Stoga ona u uobičajenu poretka stoji ispred reme. Do narušavanja ovog poretka dolazi samo iz naročitih razloga, tj. kada je potrebno dijelu koji nosi novu obavijest (remi) dodijeliti istaknuto mjesto u rečenici (v. § S 700), npr.:

-Šta se desilo?

-Svašta se desilo. (MST)

Budući da je kontekstom potpuno određena, tj. predskaziva, tema se vrlo često izostavlja, a za takve rečenice kažemo da imaju *nultu temu* (0), npr.:

Zašto govorim tako? Ovdje je sva mudrost da budeš strpljiv. (MSD)

S navedenom temom ova bi rečenica glasila:

(Zašto govorim tako?) Govorim takojer ovdjeje sva mudrost da budeš strpljiv.

- 629 Tema i rema ne stoje ni u kakvom nužnom odnosu prema članovima gramatičkog ustrojstva rečenice. To znači da temom, a isto tako i remom, može – ovisno o tome kakvu obavijesnu vrijednost ima – postati bilo koji rečenični član ili više njih. Tako će, npr., rečenica *Moja sestra putuje u Aziju* – samo u ovisnosti o tome kojeg je od navedenih četiriju konteksta dio, a ne o svojoj gramatičkoj strukturi – biti različito raščlanjena na temu i remu:

<i>Čija sestra putuje u Aziju.</i>	<i>R = Moja</i>	<i>T = sestra putuje u Aziju.</i>
<i>Šta radi tvoja sestra?</i>	<i>T = Moja sestra</i>	<i>R = putuje u Aziju.</i>
<i>Kamo putuje tvoja sestra?</i>	<i>T = Moja sestra putuje</i>	<i>R = u Aziju.</i>
<i>Što se događa?</i>	<i>T = O</i>	<i>R = Moja sestra putuje u Aziju.</i>

Pa ipak, u rečenicama s uobičajenim poretком komponenata tema je najčešće subjekt ili subjekatska sintagma. Tako uglavnom i raščlanjujemo rečenice u kojima je na temelju konteksta teško odrediti što je tema (takve, npr., mogu biti početne rečenice u vezanom tekstu i sl.):

Bagi Bala je na jednom brijegu iznad Kabula. (ZDŽP) – Moj domaćin vrtio se oko lonca na vatri. (DŽAD)

Tipovi veze među rečenicama u vezanom tekstu

- 630 Rečenice su u vezanom tekstu obično i formalno i smisaono međusobno povezane; njihova povezanost osigurava koherenciju vezanog teksta. Formalna veza među rečenicama ogleda se u prisustvu zajedničkih leksičkih elemenata ili ponavljanju istih ili sličnih gramatičkih obrazaca, dok se smisaona veza među njima temelji na zajedničkoj "temi", tj. onome o čemu se u tekstu govori.
- 631 Razlikuju se dva tipa veze među rečenicama u vezanom tekstu: lančana ili linearna veza i naporedna ili paralelna veza. One su obično svojstvene različitim tipovima vezanog teksta (v. § S 669), ali se uvijek ne sreću u čistom vidu. Štaviše, njihovo je kombiniranje vrlo česta pojava, tako da čak možemo govoriti i o miješanome tipu lančano-naporednoj vezi.

Lančana (linearna) veza

- 632 Rečenice su u vezanom tekstu u lančanoj vezi onda kad se barem jedan strukturni član jedne rečenice u istom ili sličnom obliku ponavlja i razvija u sljedećoj rečenici ili u sljedećim rečenicama:

Ja večeras plaćam i naplaćujem! Ali malo više naplaćujem! (AID) – Bez junaka se ne može, oni su gruda koja za sobom vuče usov. Samo ne treba dozvoliti da (oni) uprljaju svoju slavu. Stari Rimljani su svoje heroje slali u izgnanstvo, i tako ih čuvali za besmrtnost. Ako je to suviše surovo, mi

bismo svoje junake mogli vraćati na poslove s kojih su došli. (MST) – U početku su knjižare uglavnom otvarali i vodili stranci. To su mahom bile strane knjige, namijenjene predstavnicima okupacionih vlasti. (LHB)

U lančanoj su vezi, dakle, rečenice povezane tako da svaka sljedeća rečenica proizlazi iz prethodne. Stoga su lančano vezane rečenice većinom sinsemantične.

Kako se iz navedenih primjera vidi, lančana veza uključuje isinonimski (*junake - heroje*) i metonimski (*knjižare - knjižice*) i derivacijski (*stranci - strane*) i druge slične odnose među ponovljenim članicima rečenica te odnos supstitutivnosti (zamjenjivanja) i deiktičnosti (upućivanja; *junaka - oni, heroje - ih*).

Koji će se strukturalni član rečenice ponoviti i dalje razvijati, to jedino ovisi o komunikacijskim zahtjevima vezanog teksta, a ne o tome koju on funkciju u rečenici vrši. To znači da se ponavljanje strukturalnih članova rečenica u vezanom tekstu može dovesti u bitnu vezu jedino s njihovim obavijesnim ustrojem, a ne s njihovim gramatičkim ustrojem. Tako je, npr., u prvom primjeru objekt prve rečenice (*me*) ponavljen kao subjekt druge (*ja*); u drugom primjeru, međutim, ponavljeni strukturalni član "junaci i heroji" zauzima različite pozicije: najprije adverbijalne odredbe (*bez junaka*), zatim subjekta (*oni*), potom izostavljenog subjekta (*oni*), a onda tri puta objekta (*heroje, ih, junake*) itd.

Lančana veza rečenica svojstvena je različitim stilovima bosanskoga standardnog jezika - beletrističkom, publicističkom, znanstvenom, administrativno-pravnom i dr.

Inkoativne i finitivne rečenice

U vezanom tekstu ustrojenom lančanom vezom obično se, kao posebno značajne za njegovo ustrojstvo, mogu izdvojiti početne i završne rečenice. Početne rečenice zovu se inkoativnim, a završne finitivnim rečenicama.

Osnovno je obilježje koje objedinjuje sve inkoativne rečenice i po kome se one razlikuju od svih drugih rečenica u vezanom tekstu – njihova obavezna kataforičnost. Tako nema nijedne inkoativne rečenice u bilo kojem suvislom tekstu bilo koje stilske vrste koja ne bi bila kataforična, tj. usmjerena u pravcu razvoja teksta. Kataforičnost je inkoativnih rečenica, dakle, u izravnoj vezi s njihovom "otvaračkom" ulogom.

U obavijesnom pogledu inkoativne se rečenice obično pojavljuju kao nosioci "teme" vezanog teksta - bilo da je ona eksplicitna, tj. izrečena nekom leksomom ili sintagmom, pa ostale rečenice razvijaju sadržaj te lekseme ili sintagme, bilo da je implicirana, tako da se rečenice koje slijede odnose na samu predikaciju inkoativne rečenice.

Inkoativne su rečenice u načelu autosemantične. One vrlo često sadržavaju lekseme ili sintagme "inkoativnom" semantikom (*sljedeći, naredni, ovakav, ovaj, ..*):

Pri izboru teme za naučnoistraživački rad treba voditi računa o nekim momentima, od kojih su, po našem mišljenju, najvažniji sljedeći, .. (MŠK)

Njima su, nadalje, svojstveni glagoli započinjanja, govorenja, pojašnjavanja, tvrdjenja, pitanja, pretpostavljanja, ekspliciranja i sl., te anteposirani glagoli zbivanja, događanja i sl. u poziciji predikata, praćeni pojačano pragmatički usmjerenim adverbijalnim odredbama mjesta i vremena:

Ovdje moramo odmah istaknuti daje spomen krstjana u defterima, ako se naime shvati u smislu koncepta koji je ovdje izložen, najmanje indikativan ako je u pitanju islamizacija. (MHP) – Pogledajmo sada kako se danas klasifikiraju ill konsonanti. (MRJ) – Bilo je to kad mi je umirala mati. (SKP) – Dogodilo se najgore. (DSU)

a vrlo se često ustrojavaju i kao upitne rečenice:

Na koji način vršena islamizacija? Držim da je u ovom pogledu od osnovne važnosti uočiti značaj gradova kao centara iz kojih je strujala islamizacija. (MHP)

te rečenice s obrnutim redoslijedom komponenata:

Da se nije poboljšao položaj Muslimana ni u 1920. godini, pokazuje održani protestni sastanak oko 2000 Muslimana u Sarajevu (30. januara 1920) povodom ubijanja i pljačkanja muslimanskog stanovništva u bilećkom srezu. Sastanak je organizovao JMO. (APJ)

Usto, inkohativne su rečenice u načelu nosioci supstituentuma, te stoga ne sadrže anaforične supstituente.

639 Finitivna rečenica uglavnom odgovara završnoj rečenici u vezanom tekstu. Njoj se u načelu ne prenosi nikakva nova obavijest, ne započinje se nikakva nova misao, ne otvara nikakav novi problem, već se na neki način sumira rečeno. Njena je, dakle, prvotna uloga da okonča tekstualnu progresiju i tako zaključi vezani tekst. Stoga je ona, kao svojevrsna rekapitulacija rečenog, izrazito anaforično usmjerena.

640 Većinu svojih osobina finitivna rečenica dobiva iz vezanog teksta koji zaključuje, jer se i izvodi iz njega. Zato je ona u mnogo većoj mjeri od inkohativne rečenice kontekstualno uvjetovana, a najčešće i sinsemantična. Usto, značenjski su odnosi u kojima finitivna rečenica može stajati prema vezanom tekstu toliko složeni da ih je teško i pobrojati.

641 Ustrojstvo je finitivnih rečenica uvjetovano njihovom "zatvaračkom" ulogom. Tako one vrlo često sadrže riječi s "finitivnom" semantikom (*na la-aju, na koncu, naposljetku, konačno, napokon, najzad...*):

Konačno, kada dovodimo upitanje jezik metafizike, onda to nije, naprosto, zamjenjivanje znakovnog sistema i pojmovnog poretka. (AŠD)

Najzad, treća vrsta napomena sadrži upućivanje na neki drugi izvor koji tretira istu ili sličnu problematiku, ili na druge dijelove istog izvora (cross references, uputne napomene). (MŠK)

te anaforične deiktičke supstitutivne članove različitih vrsta:

Potpisi na lazjigama potvrđuju da su ostale po Izjihovoj smrti kao svojina samostana. Tu se nalazi i ostavština kulturnog radnika fra Antuna Kneževića, koji je umro 1889. godine. (LHB)

Štaviše, čovjek živi u dvosmislenom, distanciranom odnosu spram onoga što jest, što iskušava u sebi i oko sebe. To znači: on doista otkriva svoju imanenciju, postaje svjestan akata opažmzja, znanja i svijesti, "postaje svjestan svoje svijesti". Ali tada samo znmzje o stvarima predstavlja tačku posredovmzja između čovjeka i stvari. (AŠD)

UBalku je posljednji put propovijedao, kao žarki pristalica dobra i protivnikzla -mišlju, riječju, djelom. Tako je govorio Zaratustra. (ZDŽP)

Tekstualna (tematska) progresija

Komunikacijska je uloga vezanog teksta prijenos složene obavijesti, a ona se najuspješnije prenosi postupnim uočljivim razvojem od početne ka završnoj rečenici u tekstu. Ovaj se razvoj obično naziva tekstualnom ili tematskom progresijom. 642

U razvoju vezanog teksta tema irema kao obavijesne cjeline jedne rečenice mogu stajati u raznolikim odnosima prema temama i remama drugih rečenica s kojima ona stoji u vezi. Tako se razlikuje nekoliko vrsta tekstualne progresije: 643

a) jednostavna progresija -rema prethodne rečenice postaje temom sljedeće:

Obratite pažnju na putnike iz Bosne u Skadar. Među njima ćete otkriti pobunjeničke izaslanike koji treba da se sa Mustafa Škodra-pašom sporazumiju o saradnji u pobuni. (DSU)

b) progresija zajedničke teme – ista se tema u nizu rečenica ponavlja, a dodaju JOJ senove reme:

Riječ je slika svega onoga što okolo sebe vidimo i ne vidimo I Riječima se nekim divimo a nekih se riječi opet stidimo I One su se nastanile u nama i one su pobjegle od nas I One imaju svoj miris i boju I One su nemušte ili I (e) Imaju glas (MDK)

c) progresija hiperteme – teme se rečenica izvode iz nadređene teme u prvoj rečenici kao njeni dijelovi:

Grlica izlazi na pijesak. Kapljice joj plamte na krhkom i golišavom tijelu. Drhte joj male, svježe grudi. (HHG)

d) progresija raščlanjene reme - rema jedne rečenice u sljedećim se rečenicama raščlanjuje na više tema:

U uvodnom članku Čitaocima "Bošljzaka" iznesena su četiri programska stava ovog lista: pn1i stavje religiozno-etički,- drugije politički, stilizovan

u rasponu od deklaracije da "brani i zastupa prava i interese narodne" do političkog podozrenja ...; treći stav je prosvjetarsko-književnog karaktera: izjava redakcije da će list raditi na tome "da naša omladina prigrli školu i vaspitanje "...; četvrti stav ima ekonomsko-socijalnu sadržinu,.. (MRB)

Ova četiri načina razvoja vezanog teksta nipošto se ne susreću u čistom vidu, naprotiv; oni se najčešće međusobno kombiniraju i na taj se način izgrađuju prijelazni tipovi.

Naporedna (paralelna) veza

644 Rečenice u naporednoj vezi pripadaju u načelu istom osnovnom rečeničnom modelu, imaju isti redoslijed gramatičkih komponenata i usaglašen vidsko-vremenski odnos predikata. Njima su, dakle, svojstveni svi vidovi gramatičkog i leksičkog paralelizma:

(1) *Tabutje samar, a mi smo jahači. I Čefini su ruho, a mi nagizdači.* (DŽLD)

(2) *Nasta šutnja. Galama se zagleda niz drum. Krivošija i Leko legoše na klupu, a Svrzimantija se opruži po zidu. Vrijeme prolazi.* (HHG)

(3) *Bursa je sačuvala ljupkost i kad je prestala biti prijestonica. Istanbul je sačuvao bogatstvo i ljepotu i kada ga je zamijenila Ankara. Jedrene nije sačuvalo ni uspomene...* (ZDŽP)

U navedenim trima primjerima leksički su paralelizmi po sebi uočljivi, dok se gramatički paralelizmi mogu jasnije uočiti kad se oprimjerene rečenice svedu na svoje modele:

- (1) SI + VFsad. (cop. + lex.) / SJ + VFsad. (cop. + lex.)
SI + VFsad. (cop. + lex.) / SI + VFsad. (cop. + lex.)
- (2) SI + VFprošl.
SI + VFprošl. + AOM
SI + VFprošl. + AOM /
SI + VFprošl. + AOM
SI + VFsad.
- (3) SI + VFprošl. + OS4-subord. - SI + VFprošl. (faz. + cop. + lex.)
SI + VFprošl. + OS4-subord. - SI + VFprošl. + OS4
SI + VFprošl. + OS4

645 U naporednoj vezi sljedeća rečenica ne proizlazi iz prethodne. Stoga su naporedno vezane rečenice većinom autosemantične.

Naporedno vezane rečenice u tekstu objedinjene su zajedničkom "temom". Ilovako ustrojen vezani tekst obično se može raščlaniti na uvod, središnji dio izaključak, ali početne i završne rečenice u njemu nemaju takvu ulogu kakvu imaju u vezanom tekstu ustrojenom lančanom vezom rečenica (v. § S 635-641).

Naporedna veza rečenica uglavnom je svojstvena beletrističkom i publicističkom stilu bosanskoga standardnog jezika. 646

Sredstva veze među rečenicama u vezanom tekstu

Već je rečeno da povezanost rečenica u vezanom tekstu izravno utječe na njegovu koherenciju. Tako su sredstva veze među rečenicama sastavnicama vezanog teksta najjači kohezioni element koji ih drži na okupu. Ova se sredstva zovu konektorima: 647

O kralju, Bog je Svevišnji dao kraljevstvo, veličinu, veličanstvo i slavu Nabukodonozoru, ocu tvome,,. No ti, Baltazare, sine njegov, nisi ponizio srce svoje,,. ti si se podigao protiv Gospodara,,. (IKT)

Konektori su različite jezičke jedinice -riječi, sintagme, pa i cijele predikativne jedinice -kojima se povezuju rečenice u vezanom tekstu. Njihova je uloga na razini vezanog teksta slična ulozi veznika na rečeničnoj razini – njima se osigurava jača povezanost teksta te njegov razvoj. Osim toga, konektorima se često eksplicitno obilježavaju značajski odnosi u kojima se nalaze rečenice sastavnice vezanog teksta. Stoga oni i na obavijestnoj ravni igraju važnu ulogu.

Konektori su signali kontekstualne uključenosti rečenica, a katkad i njihove sinsemantičnosti. Prisustvo konektora, osobito onih deikticko-supstitutivnog tipa, obično ukazuje na lančanu vezu rečenica u vezanom tekstu. 648

Polazeći od toga koje se kategorije riječi javljaju u njihovoj ulozi, sve je konektore moguće podijeliti u dvije skupine: gramatičke konektore i leksičke konektore. Oni se vrlo često pojavljuju skupa. 649

Gramatički se konektori formalno iznačeenjski podudaraju s odgovarajućim nezavisnim gramatičkim veznicima, ali se funkcionalno od njih jasno razlikuju. Gramatički su veznici vezivna sredstva na rečeničnoj razini; njima se povezuju klauze sastavnice rečenice. Za razliku od njih, gramatički su konektori vezivna sredstva na tekstualnoj razini; njima se povezuju rečenice sastavnice vezanog teksta: 650

Razumijem te. Imeni su oni kvadrati svaki san natopili strahom. (DŽKI) – Šta ovdje ne valja kad očigledno sve napreduje i kad su ljudi potpuno zadovoljni. Ili su to, pak, neke moje projekcije, moja vlastita zabluda, moj lični kompleks koji hoću da riješim. (DŽAD) -Lijeka još nemamo osim molitve ove i kletve !Ali ni molitvu nam ne primaju za molitvu ni kletvu za ! kletvu (MDK)

Gramatički konektori uvijek stoje na početku rečenica kojima pripadaju.

Leksički konektori znatno su brojniji od gramatičkih konektora. Osim toga, oni su značajski i funkcionalno mnogo raznovrsniji. Stoga se u jednoj rečenici sastavnici vezanog teksta obično pojavljuju više njih. 651

652

Leksički konektori vrlo često na sebe preuzimaju ulogu tzv. *ekonomizatora* vezanog teksta: njima se zamjenjuju (supstituiraju) manje ili veće tekstualne cjeline na koje je budući da su već izrečene, tj. poznate – dovoljno samo uputiti; njihovo bi ponavljanje često nepotrebno opteretilo primaoca (sugovornika, slušaoca, čitaoca) i tako otežalo komunikaciju, npr.:

Opisi drugih zbivanja, međutim, bili su, ili sasvim izostavljeni, ili, kad su već stavljeni, toliko nemarni da im se ni u kom slučaju nije moglo vjerovati.

Zato ću izbjeći datum i godinu ovog zbivanja., (IHT)

U navedenom je primjeru konektorom *zato* zamijenjen sljedeći sadržaj: *budući da su opisi drugih zbivanja bili, ili sasvim izostavljeni, ili, kad su već stavljeni, toliko nemarni da im se ni u kom slučaju nije moglo vjerovati*. Ovakvi se leksički konektori zovu **deiktičkim supstitutivnim konektorima**.

653

Deiktički supstitutivni konektori najčešće se upotrebljavaju anaforično, mada mogu biti i kataforično usmjereni. U toj se ulozi javljaju lične i pokazne zamjenice:

*Odabrali ste poslušnost, kao što spada, pa od sada zabranjujem bilo kome da sjedne na mjesto bega Ihtara, a sebi prvome. **Ono** ima ostati netaknuto, neka se niko ne drzne.* (NIU)

Prvo ćeš popiti, aposlije ćeš umrijeti. Totije moja sigurancija. (AID)

te zamjenički prilozi i priložni izrazi -mjesni (*ovdje, tu, ondje, na ovom mjestu, ., .*), vremenski (*tada, onda, zatim, potom, nakon toga, poslije toga, ., .*), načinski (*ovako, tako, time, na ovaj način, ., .*), uzročni (*zato, stoga, zbog toga, usljed toga, s obzirom na to, ., .*), namjerni (*radi toga, s tim ciljem, s tom namjerom, u tu svrhu, ., .*), pogodbeni (*u ovom slučaju, u tom slučaju, u takvom slučaju, ., .*), dopusni (*usprkos tome, unatoč tome, uza sve to, ., .*) i dr.:

*Ne treba nijednog trena smetnuti spameti da se, ipak, nalazimo u prostoru golemih civilizacija Gornje Mezopotamije., . **Ovdje** su ljudi, gotovo doslovno, memorirali cijele biblioteke, nenapisane doduše – ali svakako – ispričane!* (IKT)

*Oko njih se kojasi ljudi, nepoznati, naoružani, sve spremno, čeka zapovijedi. **U tajje** časjedan miješao kroz vojsku pokuckujući u talambas i vičući.* (EMZ)

*Svojim mudrovanjem i nedoumicama on usporava priču, a ona se mora odvijati brzo, najbrže što je moguće. Ili bi možda čitavu priču trebalo prebaciti da se događa među životinjama? **Time** bi izbjegao primjedbe zlonamjernih, a ipouka bi se nešto bolje vidjela.* (DŽKI)

*Dok ne kažem, ja sam mu neprijatelj. **Zato** sam progovorio neupitan, istresaviši u jednom dahu, Zajkovu i Osmanovu poruku.* (MST)

Pri tome smo, najčešće, postavljali težište na praktičnu stranu problema, davali prednost praktičnim pitanjima, uvjereni da će knjiga moći da pruži

nužnu pomoć jedino ako bude i dovoljno praktična. U tu svrhu smo svoja izlaganja ilustrovali primjerima ... (MŠK)

Ponekad se čak dešava da naučnik sazna za neko djelo, staro ili novo, kada je svom radu dao već definitivan oblik. U tom slučaju on mora imati toliko "naučne savjesti" da djelo pročita, ili bar prelista, i eventualno, ako je potrebno, obradi. (MŠK)

U jezičkoj intuiciji jedne te iste osobe, "kiša" može izmijeniti konotaciju nakon nekog prelomnog životnog događaja koji doživi po kiši. Pa čak i bez takvog događaja, "kiša" može nekome nekad nositi prijatne konotacije, a nekad neprijatne! (MRJ)

Prisustvo deiktčkih supstitutivnih konektora ukazuje na sinsemantičnost rečenice 654 čiji su strukturni članovi. Stoga se oni mogu nazvati *signalima sinsemantičnosti rečenice*. Nije, međutim, dovoljno da u jednoj rečenici bude upotrijebljena deiktčka supstitutivna riječ, pa da se odmah zaključi kako je ta rečenica sinsemantična. Treba uvijek gledati šta se tom riječju zamjenjuje. Rečenica će biti sinsemantična samo ako se tom riječju zamjenjuje dio teksta koji ne pripada toj rečenici (usp. gore navedene primjere).

Drugu veliku skupinu leksičkih konektora čine oni koji nemaju ulogu ekonomizatora u vezanom tekstu. Oni se mogu nazvati leksičkim nesupstitutivnim konektorima. 655

Leksičkim nesupstitutivnim konektorima na različite se načine razvija "tema" vezanog teksta, ukazuje se na posebne značenjske odnose u kojima stoje rečenice sastavnice vezanog teksta ili se primalac (sugovornik, slušalac, čitalac) upućuje na sam tekst (njegove tematske cjeline, način organizacije i sl.). Razlikuje se više vrsta ovih konektora, a najčešće se susreću: reprizni (u koje spadaju i sinonimski), asocijativni (u koje spadaju metonimijski, sinegdoški, hiponimijski i derivacijski), intenzivni, amplifikativni, spacijalni, nominalni, eksplikativni, verifikativni, konfrontativni, priložni nesupstitutivni (u koje spadaju konkluzivni, ekskluzivni, koncesivni i dr.) i propozicionalni konektori. 656

Reprizni je konektor u užem smislu svaka ponovljena riječ: 657

Urasuđivanju o cinizmu moći, o dijalektici privilegija moderne imamo na umu implikacije Adamove negativne dijalektike. Moć nije samo zakon koji vlada činjenicama, po kojem se one odvijaju. Ako se ne varamo, nikada dosad nije na tako jasan i dubok način promišljena moć. (AŠD)

a u širem smislu i leksičko ponavljanje utemeljeno na odnosu potpune ili djelomične sinonimije:

Trgovina nije bila naročito živa, ali je trgovac znao da od deset kupljenih konja, spremnih za put, napravi karavan kao da ih je trideset. Utisak velikog prometa bio mu je potreban da bi bučnim danom prikrrio bremenitu noć. (DSU)

- 658 Asocijativnim konektorom smatra se svako leksičko ponavljanje utemeljeno na odnosu metonimije, sinegdohe, hiponimije i derivacije:
- Raspored dućana je skoro svuda isti. Imaju sokaci u kojima rade kujundžije, pa sarači, jorgandžije, pa bazerdžani, sarafi, bo/tadžije, pa na/bante, baka/i, pa sa/ebdžije, halvadžije i bozadžije. (ZDŽP)*
- Valja dati primjere za četiri vrste afiksa. Prefiksi se u našem jeziku..., javljaju uglavnom u derivacionoj funkciji. (..) Za sufikse ima toliko primjera u našem jeziku da ih je izlišna navoditi. (..) Za infikse u našem jeziku imamo primjera među derivacionim. (..) Cirkumfiks – u stvari spoj prefiksa i sufiksa sajedinstvenom funkcijom nešto je ljeđa pojava, kojoj ne možemo naći primjere u našem jeziku. (MRJ)*
- Polažući svoju nadu u svog Gospodara, Musa se otisnu u bijeg. Bježao je sve dok nije stigao uzemlju miđansku, u grad Haran. (IKT)*
- 659 Reprizni i asocijativni konektori najjači su vezivni elementi teksta i važna sredstva njegova razvoja.
- 660 Intenzivnim se konektorima osigurava razvoj vezanog teksta tako što se intenzificira (pojačava, naglašava, ističe) sadržaj rečenice kojoj pripadaju. Najčešći su intenzivni konektori: *štaviše* *Istoviše*, *čak*, *čak i*, *čak ni*, *upravo* i dr.:
- U svakom slučaju, moćje metafora iza ono štoje moguće i štoje dopušteno znati. Danas je to moć koja ima cinički pogled: on događaj pretvara samo u informaciju ifenomen, u ono što već u suvremenosti nalikuje na prošlost. Štaviše, dijalektika svevidećeg oka, kojim moć sveproniče, ne iskazuje se samo u nakupini sile, u njezinoj aroganciji, već i u mitu medija moći koji svrstava desno i lijevo. (AŠD)*
- 661 Amplifikativni konektivi imaju izrazito razvijačku ulogu. Njima se upućuje na tekstualne cjeline postavljene stupnjevito (s hipertemom ili bez nje). Najčešći su amplifikativni konektori: *prvo*, *drugo*, *treće...*; *prva stvar*, *druga stvar*, *treća stvar...*; *najprije*, *na-dalje*, *najzad* *Inaposljetku*; *napočetku*, *dalje*, *na koncu* *Ikraju* i dr.:
- Prvo štoje moderna semantika revidirala je samo poimanje sinonimije i antonimije kao suprotnih pojmova, tj. antonima. (...) Drugo što su moderni semantičari ustanovili jeste daje antonimija veoma složena pojava, sa više kategorija i potkategorija. (MRJ)*
- 662 Uloga je spacijalnih konektora bliska ulozi amplifikativnih – njima se također razvija vezani tekst. Najčešći su spacijalni konektori: *dalje*, *nadalje*, *onda* i dr.:
- Ovo nije dobro mjesto za odmor. Ovdje nema vode, a nema ni dovoljno sunca. Nadalje, sve izgleda nekako tužno. (razg.)*
- 663 Nominalni su konektori orečeničeni naslovi ili podnaslovi. Uloga im je da ekspliciraju "temu" o kojoj će se u vezanom tekstu govoriti:

Genetička metoda. Sličnaje metodi studije slučaja. Kao i ovaposljednja, ona predstavlja samo prvi korak u nauci. (MŠK)

Uloga je eksplikativnih konektora da sadržajem rečenice kojoj pripadaju objašnjavaju, uopćavaju ili preciziraju sadržaj ostalih rečenica u vezanom tekstu. Najčešći su eksplikativni konektori: *znači, tojest, ispada, naime, zapravo, ustvari, drugim riječima, jednom riječju, drukčije kazana, jednostavnije rečeno, ukratko rečeno* i dr.:

664

Ustvari, mi otkrivamo da je moć ono najstarije, ono najnovije, predveče lje bitke i njezin kraj, ono što je svoja vlastita protivlječnost. Zapravo, moć istinski nagoni na moć, na ono više moći same. Drugim riječima: mi suvremenici upravo započinjemo da uočavamo kako moć svagda nalikuje na zloupotrebu moći, na prokletstvo nasilja, na stvarne nevolje. (AŠD)

Verifikativnim se konektorima izriče govornikov stav o sadržaju rečenica u kojima se nalaze te sadržaju drugih rečenica u vezanom tekstu. Njima se taj sadržaj na neki način verificira -prihvaća, odbija, korigira, označava kao (ne)jasan, (ne)logičan, (ne)očekivan, očigledan i sl. Najčešći su verifikativni konektori: *zacijelo, zaista, uistinu, zbilja, stvarno, naravno, prirodno, jasno, očigledno, očevidno, očito, dakako, svakako, sigurno, doista, razumije se, nesumnjivo, bez sumnje, bez dvojbe, donekle, nikako, nipošto* idr.:

665

Ovdje možemo spomenuti i to da Gehlen misli da svako forsiranje i uzimanje u obzir "viših ljudskih mogućnosti", ako se želi otjeloviti u životu na direktan način, može biti destruktivno u visokoj mjeri. Očigledno, "koželi entuzijastički realizirati osjećanje slobode i velikog određenja čovjeka, ko želi polazna proživjeti ovo golemo iskustvo, ko osjeća da mu u ovoj misli njegovo srce jače kuca, taj je prema zagonetnoj sudbi onaj koji korača prema giljotini". (AŠD)

Konfrontativni konektori sadržaj rečenice kojoj pripadaju postavljaju u odnos suprotnosti prema drugoj ili drugim rečenicama u vezanom tekstu. Najčešći su konfrontativni konektori: *međutim, naprotiv, nasuprot, pak, sjedne strane -s druge strane* i dr.:

666

Afganistanci su hrabri i otmjeni ratnici koje je prošlost naučila da budu nepovjerljivi prema strancima. Oni i danas rijetko i samo od nužde zalaze u nove dijelove grada u kojima žive stranci. Međutim, hipike suprimili u svoju zemlju kao još jedno prijateljsko, mirno i blagonaklonapleme. (ZDŽP)

Priložnim se nesupstitutivnim konektorima sadržaj rečenica kojima oni pripadaju postavlja u različite značenjske odnose prema sadržaju drugih rečenica u vezanom tekstu. Ovi konektori mogu imati različita značenja: zaključno (*dakle...*), isključno (*samo, jedino...*), dopusno (*ipak, pa ipak, pa opet...*) i dr., te se tako i dijele u različite vrste (konkluzivni, ekskluzivni, koncesivni i dr.):

667

Sve je u njega prazno i nekorisno, i mirna narav, ljudsko raspoloženje, i bistar um, prazno i površno. Ali onje biojedini čovjek u kasabi koji mijekao riječ saučešća, nekorisnu ali sigurno iskrenu. Pa opet, stidim se da

kažem, ličila je na milostinju siromaha, i nije me ni zagrijala ni ganula.
(MSD)

668

Propozicionalni su konektori klišeizirane rečenice u kojima poziciju predikata popunjavaju glagoli govorenja, pokazivanja, upozoravanja i sl. Propozicionalni konektori imaju istaknutu pragmatičku ulogu da svrate pozornost primaoca (sugovornika, slušaoca, čitaoca) na tekst. Stoga oni u principu ne nose nikakvu novu obavijest. Ovisno o tome na koji dio teksta upućuju, razlikuju se antecedentni (upućuju na prethodni kontekst) - *rekli smo...*, *kazali smo...*, *objasnili smo...*, *vidjeli smo...*, *upoznali smo se...*, postcedentni (upućuju na naredni kontekst) - *da kažemo (nešto I riječ-dvije)...*, *da vidimo...*, *da objasnimo...*, *da podsjetimo...*, *da zaključimo...*, *da navedemo primjer...*, *recimo...*, *pogledajmo...*, i antecedentno-postcedentni (upućuju i na prethodni i na naredni kontekst) - *vidjeli smo...*, *pogledajmo sada, ranije smo kazali...*, *sada ćemo reći...*:

Vidjeli smo, dakle, zašto i na koji se način mijenja oblik jedne riječi u okvirima derivacione morfologije. (MRJ)

Ovdje moramo odmah istaknuti da je spomen krstjana u defteržma, ako se naime shvati u smislu koncepta koji je ovdje izložen, najmanje indikativan ako je upitanju islamizacija. (MHP)

Sad kad smo se pobliže upoznali sa glavnim artikulatorima, ***da vidimo*** kakve se sve vrste glasova mogu njima proizvesti, naime da vidimo kako fonetičari klasifikuju ljudske glasove prema njihovim artikulacionim svojstvima. (MRJ)

Kao propozicionalni konektori funkcioniraju i upitne rečenice s istaknutom pragmatičkom ulogom:

Šta je, zapravo, ovaknjiga? Ovo je priča o ljudskom jeziku... (MRJ)

Tipovi vezanog teksta

669

Vezani se tekstovi međusobno razlikuju po načinu na koji su ustrojani. Ustrojsvo je vezanog teksta -kako smo vidjeli bitno određeno obavijesnim ustrojem njegovih sastavnica te vezom među njima. Uzimajući, dakle, u obzir općenite osobine njihova ustrojstva, možemo razlikovati tri najopćenitija tipa vezanog teksta: **raspravljjanje, pripovijedanje i opisivanje.**

670

U vezanim tekstovima koji pripadaju raspravljanju "tema" se razvija postupno: jedna se misao izvodi iz druge; iz onog što je poznato (izrečeno) izvodi se ono što je nepoznato (dotad neizrečeno); iz onog što je jednostavnije izvodi se ono što je složenije. U tekstovima ove vrste važno je poštovati logički slijed pojava između njima uspostaviti uzročno-posljedične odnose. Stoga će tekstovima raspravljanja biti svojstvena lančana veza među rečenicama te konektori svih vrsta. Rečenice će u njima većinom biti sinsemantične:

Ludilo ne bira osobu. Ono dolazi iz nama nepoznatih prostora. Možda iz pradaavnine zaključane u tajne komore mozga, možda iz vjetra, iz vremena, iz kiše, a možda ide iz čovjeka u čmjeka. Tojoš nije naučno dokazana i objašnjeno. Zbog togaprotiv njega nema lijeka. Ipitanje je da lije to bolest ili prelazak iz jednog ljudskog spoznanja u drugo, tajanstvenije, možda ljepše, čovjeku prirođenije. (DŽAD)

U tekstovima pripovijedanja "tema" se također razvija postupno. I u njima se na- 671
redna misao izvodi iz prethodne, ali ne -kao u raspravljanju po logičkom slijedu, nego po vremenskom slijedu. U ovakvim tekstovima - opet za razliku od tekstova raspravljanja - vrijeme igra značajnu ulogu, te su stoga predikatski glagoli u rečenicama vremenski usaglašeni. Po ostalim osobinama svoga ustrojstva vezani su tekstovi pripovijedanja slični vezanim tekstovima raspravljanja rečenice su u njima uglavnom sinsemantične, u načelu im je svojstvena lančana veza te konektori svih vrsta:

Iza jacije nepoznati ljudi na konjima došli supred tvrđavsku kapiju, snažno udarili zvekirom, i naredili stražaru da pozove dizdara, nose važno naređenje od valije. Kad je dizdar došao na kapiju, pokazali su mu pismo, i on je dvojicu pustio u tvrđavu, drugi su ostali pred zaključanim vratima. Šta se nakon toga dešavalo, niko nije tačno znao, i moglo se samo nagađati, kao što su nagađali i oni kojima se sve dešavalo. Dvojica neznanaca savladali su dizdara u njegovoj kuli, udarili su ga nadžakom po glavi i krvavog ostavili napodu ... (MST)

Vezani tekstovi opisivanja značajno se razlikuju i od vezanih tekstova raspravlja- 672
nja i od vezanih tekstova pripovijedanja. U njima se predmeti ipojave stavljaju jedni nasuprot drugima u istom vremenu. Sadržaji rečenica ovdje ne proizlaze Jedni iz drugih, ni logički ni vremenski, oni se naprosto postavljaju jedni pored drugih. Otuda su u vezanim tekstovima opisivanja rečenice većinom autosemantične, vezane naporedno, s manjim brojem konektora:

Duboka jaruga dijelila je malo naselje na skoro dva jednaka dijela. Kuće su bile trošne i male. Onako skupljene na brijegu izgledale su kao gomile starih, iznemoglih prosjaka pred dverima nekakvog basnoslovnog carskog hrama. Iznad sela lebdio je miris kozijeg loja i jasmina. (ZDŽP)

Spomenuta tri tipa vezanog teksta rijetko se pojavljuju u čistom vidu; mnogo češće susrećemo tekstove koji pripadaju miješanim tipovima.

Red riječi

Riječi se u jeziku nižu i izgrađuju veće sintaksičke jedinice po strogo utvrđenim 673
pravilima. Sintaksičkim se jedinicama -prostim i složenim -dodjeljuju sintaksičke funkcije, tj. pozicije unutar rečeničnog ustrojstva, a njihov redoslijed zove se **redom riječi**.

Pravila reda riječi odnose se, dakle, na redosljed sintaksičkih pozicija unutar rečenice bez obzira na to da li su one popunjene prostim sintaksičkim jedinicama ili složenim, te na redosljed pozicija koje zauzimaju proste sintaksičke jedinice unutar složenih. To znači da se sintaksa zanima redom riječi i na razini proste i na razini složene rečenice. Pri tom ona uzima u obzir i gramatički i komunikacijski aspekt rečenice.

- 674 U bosanskom jeziku razlikuju se tri vrste reda riječi: **osnovni red riječi, aktualizirani red riječi i obavezni red riječi**. Osnovni red riječi odnosi se na rečenicu kao gramatičku jedinicu, aktualizirani -na rečenicu kao obavijesnu (komunikacijsku) jedinicu, a obavezni -na redosljed rečeničnih komponenata uvjetovan prozodijskim razlozima.

Osnovni red riječi

- 675 Osnovni red riječi zove se još i gramatičkim ili gramatičko-semantičkim redom riječi. Pravila osnovnog reda riječi tiču se mjesta koje **u** rečenici zauzimaju članovi njenoga gramatičkog ustrojstva. Utim pravilima dolaze do izražaja gramatički i semantički odnosi među njima. Stoga se osnovni red riječi istražuje na razini rečenice kao kontekstualno neuključene jedinice.

U istraživanju osnovnog reda riječi obično se polazi od predikata i promatra njegov odnos prema ostalim članovima osnovnoga gramatičkog ustrojstva rečenice - subjektu, objektu i adverbijalnoj odredbi.

- 676 U osnovnom redu riječi subjekt stoji ispred predikata. Značenjski odnos između subjekta i predikata može biti odnos:

a) pokretača ili vršioca radnje i radnje u aktivnoj rečenici:

Neko se nasmija. (ZDP)

b) osobe ili predmeta koji trpi radnju i radnje u pasivnoj rečenici:

Vrata (su) zaključana. (HHG)

c) osobe ili predmeta i svojstva koje im se pripisuje:

Noć je bila mračna. (HBM)

d) vrste i roda:

Liljan je cvijet. (razg.)

idr.

- 677 Vršilac radnje u pasivnoj rečenici ne izriče se subjektom, već posebnim prijedložno-padežnim izrazom, koji stoji iza predikata:

Bio je napušten od svih. (razg.)

- 678 U osnovnom redu riječi objekt stoji iza predikata:

Žena spusti ruke. (DSU) - Mi služimo Bogu., (SBP) - Ja nisam ni sanjao objeksfllu. (HKP)

Zahvaljujući ovom pravilu moguće je razriješiti dvosmislenost rečenica u kojima riječi imaju isti gramatički oblik bez obzira na to da li popunjavaju poziciju subjekta ili objekta, npr.:

Sl	+	VF	+	S4
<i>Sunce</i>		<i>ljubi</i>		<i>nebo.</i>
<i>Nebo</i>		<i>ljubi</i>		<i>sunce.</i>

Da li riječi *sunce* i *nebo* u navedenim primjerima imaju ulogu subjekta ili objekta, moguće je odrediti jedino na temelju njihova položaja u odnosu na predikat. Tako će im biti pripisana uloga subjekta ako stoje ispred predikata, a uloga objekta ako stoje iza njega.

Kad su u rečenici uz jedan predikat ostvareni i bliži i dalji objekt, najprije dolazi bliži pa tek onda dalji objekt: 679

Napisao je pismo majci. (razg.)

Adverbijalna odredba u osnovnom redu riječi može stajati i ispred i iza predikata. Ako je izrečena prilogom kojim se označava svojstvo predikatom obilježene radnje, adverbijalna odredba stoji ispred predikata, ili - ako je u ulozi predikata glagol u složenom glagolskom obliku - iza pomoćnoga glagola, tj. između dijelova predikata: 680

Manje slutnje., lahko se prebrode. (NIU) - Dijete je dugo i uporno šutjelo. (JMS)

Ako je pak u ulozi adverbijalne odredbe prilog koji znači okolnost vršenja radnje obilježene predikatom, te ako je u njenoj ulozi prijedložno-padežni izlaz - tada ona stoji iza predikata:

Ne možeš ostati ovdje. (MSD) - Primičem se džamiji. (SKP) - Glas siđe ispod Gorice. (HHG)

Napokon, adverbijalna odredba izrečena zamjeničkim priložima i priložnim izrazima (kao deiktičkim riječima) stoji na početku rečenice: 681

Tamo sam učio medresu.,. (HBT) - Tako tije bilo u moje vrijeme... (ČSM)

Ako je u jednoj rečenici više ovakvih priloga, najbliži je predikatu onaj s mjesnim značenjem, zatim onaj s vremenskim, a onda dolaze ostali:

Zato tada tamo napraviše nered. (razg.)

U osnovnom redu riječi atribut može stajati i ispred i iza supstantivne riječi na koju se odnosi. Ako je atribut izrečen adjektivnom riječju, tj. ako je kongruentan, on stoji ispred upravne supstantivne riječi: 682

Ovdje zapravo počinje moja priča. (IHT)

- 683 Ako je upravna supstantivna riječ imenička zamjenica, kongruentni atribut stoji iza nje:
Jesam li rekao nešto sramotno? (razg.)
- 684 Ako uz supstantivnu riječ stoji više kongruentnih atributa izrečenih pridjevima s različitim značenjskim opsegom, redaju se tako da bliže supstantivnoj riječi budu oni u kojih je značenjski opseg uži:
Nekada je Gazni bioprijestonica moćnih muslimanskih vladara srednjeg vijeka i veliki rasadnik kulture. (ZDŽP)
- 685 Pridjevske zamjenice u ulozi kongruentnog atributa stoje ispred pridjeva i rednih brojeva u toj ulozi:
Neka crna sjena stade vrh mene. (HHG) – Poslije bi lakše vukli svoj neizbježni teret. (MST) – Najteži je ovaj treći dio. (razg.)
- 686 Redni brojevi u ulozi kongruentnog atributa stoje ispred pridjeva u istoj ulozi:
Popili smo prvu jutarnju kahvu. (razg.)
- 687 Atribut izrečen padežnim ili prijedložno-padežnim izrazom, tj. nekongruentni, u osnovnom redu riječi stoji iza supstantivne riječi na koju se odnosi:
Ulice Đulfe su čiste i sjenovite. (ZDŽP) – Oko u zrcalu neće obujmiti lukove jezika ... (HHK)
- 688 Mjesto je apozicije u osnovnom redu riječi ispred imenice na koju se odnosi:
Mir ruci hafiza Pašage Kukavice! (DŽLD)
- 689 Ako je upravna supstantivna riječ imenička zamjenica, apozicija stoji iza nje:
Ja, ludi vrabac, pošao sam jastrebu upohode. (MST)
- 690 U osnovnom redu riječi klauze se – ovisno o strukturnom i semantičkom tipu zavisnosložene rečenice kojoj pripadaju – raspoređuju različito.
- 691 Zavisne klauze kojima se izriče (eksplicira) sadržaj kataforičnih riječi u osnovnoj klauzi stoje iza tih riječi:
...i nijesu jednom stali jedan uz drugog, samo zato da bi osjetili blizinu onoga koga vole. (ĆSM) – Ovdje narod priča tako kako sam ti rekao... (IKT) – OĐaferu, ostani onakav kakav jesi... (NIU)
- 692 Atributske zavisne klauze uvijek stoje iza supstantivne riječi po kojoj se uvode:
Dužinom zida što je ulazu nasuprot ostavljen je uski prorez kroz kojiposjetitelj može vidjeti neonom osvijetljenu spiljinu dubinu. (IKT)
- 693 Posljedične zavisne klauze također stoje iza riječi u osnovnoj klauzi po kojima se uvršćuju, tj. iza osnovne klauze:

Ustade i iziđe tako brzo da Muka/Ja nije stigao ni zaustiti. (DŽKI) – U magli nisu mogli pronaći puta, tako da su zalutali. (razg.)

Poredbene zavisne klauze koje se u složenu rečenicu uvršćuju po komparativnoj riječi u osnovnoj klauzi te one kojima se izriče poređenje po izrazitoj nejednakosti stoje iza osnovne klauze: 694

Bila je tvrđa i snažnija nego što se nadao. (MSDC) – „dosadi/o ti Oe) da bježiš, kamoli da se svetiš. (HBT)

Nasuprot tome, poredbene klauze kojima se izriče poređenje po srazmjeri ili nesrazmjeri stoje ispred osnovne klauze: 695

Što je zlo veće, mamci su mu sjajniji. (DSP)

U ostalim vrstama zavisnosloženih rečenica položaj zavisne klauze u odnosu na osnovnu uvjetovan je logičkim odnosom koji se među njima uspostavlja. 696

Objekatske (izrične i zavisnoupitne), mjesne, načinske, poredbeno-načinske i namjerne zavisne klauze u osnovnom redu riječi načelno stoje iza osnovne klauze:

Jutros, sabahile, probudio me portir i javio da me kola išofero očekuju pred hotelom. (ZDŽP) – Nisam znao u kakvom zvjerinjaku živimo. (MST) – Došli su odakle se nismo nadali. (razg.) – Nisam uradio kako me mati savjetovala. (ZDP) – Išao je niz široko stepenište teška, olovna koraka kao da je na leđima nosio čitav nebeski svod... (MKS) – Nijesam došao da oproštaj tražim... (ČSM)

avremenske, uzročne, pogodbene i dopusne - ispred nje:

Čim je togjutra Alija stigao u čaršiju, presrete ga gazda Ješua i pozva ga k sebi u dućan. (EČL) – Zato što je bila vesela, svi su je voljeli. (razg.) – Ako se dobro sjećam, svi bili smo svojta. (ASS) – Iako (smo) u skupu, svi smo sami sa sobom... (SKP)

Iznimke od ovih načelnih pravila uglavnom su uvjetovane formalnim razlozima. Tako, npr., uzročne zavisne klauze uvedene veznikom *jer* - unatoč navedenom općem pravilu - uvijek stoje iza osnovne klauze:

I ne ubij muhu, I Jer ona samo u ljeto zuji. (BAP)

Veza je među klauzama u nezavisnosloženim rečenicama logičke i leksičko-semantičke naravi. Pritom one mogu stajati u odnosu logičke ili leksičko-semantičke zavisnosti, što znači da u ustrojstvu složene rečenice zauzimaju mjesta po načelu logičke ili leksičko-semantičke postupnosti: 697

Minka uđe šutke i stane do vrata. (HBM)

**Minka stane do vrata i uđe šutke.*

a mogu biti logički i leksičko-semantički nezavisne, što znači da u ustrojstvu kontekstualno neuključene složene rečenice nemaju strogo utvrđena mjesta:

Rijeka šumi i odnosi mi dane. (HHG)

Rijeka mi odnosi dane i šumi.

Aktualizirani red riječi

698 Aktualizirani red riječi zove se još i konkretnim redom riječi. Njegova pravila tiču se redoslijeda komponenata u obavijesnom ustrojstvu rečenice. Otuda je jasno da se o aktualiziranom redu riječi može govoriti samo kad je u pitanju kontekstualna uključena rčenica, tj. rečenica sastavnica vezanog teksta.

699 U aktualiziranom redu riječi važi pravilo da na prvome mjestu u rečenici dolazi tema, a na drugom rema (v. § S 627). Budući da članovi gramatičkog i obavijesnog ustrojstva rečenice ne stoje ni u kakvom nužnom odnosu, primjena pravila aktualiziranog reda riječi najčešće dovodi do različitih promjena osnovnog reda riječi. Tako, npr., u aktualiziranom redu riječi predikat može stajati ispred subjekta, objekt i adverbijalna odredba ispred predikata, pojedine vrste zavisnih klauza koje uobičajeno stoje ispred osnovne klauze mogu stajati iza nje itd.:

Uskoroje g01jela čitava tekija., (IHT) - *Njega prate galebovi.* (DSU) - *Crvenim linijama sam povezao kružice...* (DŽKI) - *Ništa ti ne koristi ako mi ne izliječiš mog prvog vojvodu crnostrika Ljuticu i junaka Poskoka.* (HHG) - *Mislio sam daje olizao konopac ili omastio Ahmedovu sablju, deset glava daje imao.* (HBT)

700 Ukoliko u kontekstualna uključenoj rečenici rema prethodi temi, tj. ukoliko se naruše pravila aktualiziranog reda riječi, kažemo da je red riječi *obilježen*. Obilježenost reda riječi ukazuje na govornikovu namjeru da naglasi pojedine komponente obavijesnog ustrojstva rečenice dodjeljujući im istaknuto mjesto u rečenici:

Sjede ljudi. (ZDP) - *Molitvu jednu I Jedinu znam I U ovome svijetu I Beskrušnom* (MDK) *U stap sam salžla dan.* (BAP) - *Kroz kamen živi nosih ruke dvije...* (MDK) - *Da je Bog Jedan I i da nema drugoga Boga I osim Njega I postal je napokon jasno I iposljednjoj budali* (ASS)

Obavezni red riječi

701 Obavezni red riječi u bosanskom jeziku nije uvjetovan gramatičko-semantičkim ustrojem rečenice niti je uvjetovan njezinim obavijesnim ustrojem. On je uvjetovan prozodijskim razlozima.

702 Pravilima obaveznog reda riječi utvrđuje se mjesto klitikama u rečenici – enklitikama i proklitikama. Budući da nemaju svoga naglasaka, klitike se uklapaju u naglasne cjeline s riječima koje imaju naglasak. Stoga njihov razmještaj u rečenici nije slobodan.

Enklitike ne mogu doći na početku rečenice. Tako u bosanskom jeziku nisu prihvatljive rečenice: **Im dosađujem.* - **Je ne volim*, nego samo: *Dosađi{jem im.* - *Ne volim je.* Osim toga, enklitike ne mogu doći neposredno iza u rečenicu umetnutih dijelova (koji se najčešće odvajaju zarezima), npr.: **Oni, bez obzira šta su učinili, će sigurno odgovarati* (mora biti: *Oni će, bez obzira šta su učinili, sigurno odgovarati* ili *Oni, bez obzira šta su učinili, sigurno će odgovarati*).

Enklitike u načelu stoje iza prve naglašene riječi u rečenici:

Odakle mu ta tvrda vjera, koju odbija svaka vjerovatnost? (MST) - *Zatjera ga kao psa,,.* (SKP) - *Gradašćevići su bezi tek nekih pedesetak godina.* (DSU) - *Možda ću udesiti i napukli umivaonik.* (ZDŽP) - *Jedni smo l drugima gledali u lica,,.* (ASS)

Svoystvo enklitika da se pomjeraju koliko god je to moguće prema početku rečenice često dovodi do njihova umetanja među dijelove kongruentnih i nekongruentnih imeničkih sintagmi, pa i čak tako čvrstih spojeva riječi kakvi su osobna imena i prezimena, različiti nazivi i sl.:

Naša će lj'ubav biti tiha... (HBM) - *Na mojim si rukama, starče, snivao,,.* (HHK) - *Utrijemuje džamije tridesetak lj'udi,,.* (IKT) - *Te su mu riječi treperile u ušima,,.* (DŽKI) - *Brat ga je Hasan doveo.* (razg.) - *Stjepan je Tomašević posljednji bosanski kralj'.* (razg.) - *Brzi će voz uskoro stići na stanicu.* (razg.)

Kad ne stoje iza prve naglašene riječi u rečenici, enklitike se smještaju neposredno iza predikata:

Akadija Harun Rišim stao je upodne pred mene i raširi obje ruke. (NIU) - *Tek u ulici steže me nešto za gušu, pa pobjesnih* (HHG) - *Usijanje vode i sunca plavilo ju je cijelu.* (JMS)

U složenim rečenicama enklitike uobičajeno stoje neposredno iza svih veznika (nezavisnih i zavisnih), izuzev veznika i i a:

Nagradite ga, ali mu ne vjerujte. (DSU) - *Pomislio sam daje to ustalj'eni adet koji se održava po svim tekijama bektaškog reda,,.* (ZDŽP)

U bosanskom jeziku istaknuta težnja enklitika da se grupiraju. Kad više enklitika dolazi zajedno, njihov je redoslijed strogo utvrđen.

Više se enklitika, kad stoje jedna za drugom, razmješta tako da na prvome mjestu dođe upitna enklitika li:

Bi li mi ti donio? (AID) - *Da li smo sami ovdje?* (razg.)

Kad glagolske i zamjeničke enklitike dolaze zajedno, razmještaju se tako da prvo dođu glagolske pa onda zamjeničke:

Ustvari, ja sam ga tako nazvao više za sebe... (DŽAD) - Čekali su ga kao čoljeka kojeg poznaju... (AMH) - Bili bismo vam zahvalni, doktore. (DŽAD)

- 711 Kad više zamjeničkih enklitika stoje jedna za drugom, enklitika u dativu stoji ispred enklitika u genitivu i akuzativu:

Nije mi ga nestalo. (razg.) - Mogao sam ija drukčije, ali tražio si istinu, i ja sam tije rekao.. (HBT)

- 712 Glagolska enklitika je dolazi iza zamjeničkih enklitika:

Tačnije rečeno, jezik im je bio iščupan... (IHT) - On mu ga je oteo. (razg.)

- 713 Ukoliko ispred glagolske enklitike je stoji zamjenička enklitika je, namjesto nje upohebljava se zamjenička enklitika ju:

Čudan predosjećaj digao ju je iz kreveta. (IHT) - Hoće li naći čovjeka koji će razumjeti njezinu dušu, kao što ju je razumjela Nedžmija! (HBM)

- 714 Glagolska se enklitika je izostavlja iza enklitike se:

Sve se opet zbijala i odigravalo na stanici, pred njihovim očima. (JMS) - A vojnik se i dalje primicao stenjući. (MKS)

- 715 Proklitike mogu stajati ispred prve naglašene riječi, tj. na početku rečenice:

Iz poizvrtanih kotlova cvrči prolivena čorba., (MKS) - I turski republikanski činovnik suznih očiju pripovijedao je o caru Selimu... (ZDŽP) - Ne vrijedi tako živjeti. (MSD)

- 716 Prijedlozi stoje ispred riječi s kojom čine prijedložno-padežni izraz:

Glas su mu iščupali u grkljanu na sudu pravde (MDK) - Išao je on tako za konjima... (ĆSM) - Pred očima i iza očiju kuha, vrije. (ZDP) - Ta svagdanja isvakonoćna sijela ne bi bila bez Muharema. (EMZ)

Ako uz takve riječi stoji kongnrentni atribut (ili više njih), prijedlog stoji ispred atributa (ili, ako ih je više, ispred prvog od njih):

Usivom mraku, naslonjen bradom na oštru ivicu gvođenog okvira, nazarao sam njegovo bezoblično lice u četvrtastom okviru, sasvim blizu mojih očiju. (MSD) - Otputovali su u zoru, uz prve jake jesenje vjetrove. (ĆSM)

- 717 Ako prijedlozi čine prijedložno-padežni izraz s neodređenim zamjenicama, onda se oni smještaju između njihovih sastavnih dijelova:

Svi su je u hotelu poznavali pa i u okolici, premda nije ni s kim skoro ni govorila. (HBM) Ne prima pomoć ni od koga. (razg.)

- 718 Prijedlozi radi, nasuprot, unatoč i u(s)prkos mogu u obilježenu izrazu stajati i iza riječi s kojom čine prijedložno-padežni izraz:

*Sve nam je to ispričao pouke **radi**. (razg.) - Svemu **usprkos**, odustao sam odposla. (razg.)*

Riječca *ne* kojom se gramatički niječe rečenični sadržaj stoji ispred predikata:

719

*Trčao je tako da je izgledalo da se ništa neobično ne dešava... (ĆSM) - Tome se ovdje nikopametn **ne** bi čudio. (ZDŽP) - Ne smije pustiti suze. (EČL) - Ne mogu svi ljudi biti sebični i uplašeni. (MST)*

IZVORI

1. AID -A. Ilija Isaković, *Drame*, Sarajevo, Preporod, 1995.
2. AIP, AIT -A. Ilija Isaković, *Taj čovjek. Pobuna materije*, Sarajevo, Svjetlost, 1991.
3. AMH - Ahmed Muradbegović, *Haremska lirika. Haremske novele. Izabrane pjesme i novele*, Sarajevo, Svjetlost, 1991.
4. ANT -Alija Nametak, *Travazaboravka*, Zagreb, 1966.
5. APJ -Atif Purivatra, *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, II izdanje, Sarajevo, Svjetlost, 1977.
6. ASS -Abdulah Sidran, *Sarajevska zbirka*, Sarajevo, Preporod, 1999.
7. AŠD -Abdulah Šarčević, *De homine mišljenje imoderni mit o čovjeku*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1986.
8. BAP -Bisera Alikadić, *Pjesme*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1988.
9. BE -*Bošnjačka epigrafika*, Sarajevo, Preporod, 1999.
10. ĆSB -Ćamil Sijarić, *Bihorci*, Sarajevo, Svjetlost, 1963.
11. ĆSM -Ćamil Sijarić: *Miris lišća orahova. Izabrane pripovijetke*, Sarajevo, Svjetlost, 1991.
12. DSH -Derviš Sušić, *Hodža Strah*, Sarajevo, Oslobođenje, 1986.
13. DSP -Derviš Sušić, *Pobune*, Sarajevo, Svjetlost, 1991.
14. DSU -Derviš Sušić, *Uhode*, Sarajevo, Svjetlost, 1982.
15. DŽAD -Džemaludin Alić, *Demijurg*, Sarajevo, Svjetlost, 1991.
16. DŽKI -Dževad Karahasan, *Istočni diwan*, Sarajevo, Svjetlost, 1991.
17. DŽLD -Džemaludin Latić, *Dome Davudov*, Sarajevo, Svjetlost, 1989.
18. EČL -Enver Čolaković, *Legenda o Ali-paši*, Sarajevo, Svjetlost, 1991.
19. EMZ -Edhem Mulabdić, *Zeleno busenje*, Sarajevo, Preporod, 1995.
20. ETK -Ejup Todorovac, *Kazivanja Šejke Bulbula i druge pripovijetke*, Sarajevo, El-Kalem, 1990.
21. HBM -Abdurezak Hifzi Bjelevac, *Minka*, Sarajevo, Preporod, 1996.
22. HBT -Husein Bašić, *Tuđe gnijezdo*, Sarajevo, Svjetlost, 1991.
23. HHG -Hamza Humo, *Grozdanin kikut*, Sarajevo, Preporod, 1999.
24. HHK -Hadžem Hajdarević, *Koje Nuhove lađe*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1987.
25. HKP -Hasan Kikić, *Provincija upozadini. Izabrane pripovijetke*, Sarajevo, Svjetlost, 1991.
26. IHT -Irfan Horozović, *Talhe ili Šedrvanski vrt*, Sarajevo, Svjetlost, 1991.
27. IKT -Ibrahim Kajan, *Tragom Božjih poslanika. Turski dnevnik*, Tešanj, Centar za kultum i obrazovanje, 1999.
28. JMS -Jasmina Musabegović, *Skretnice*, Sarajevo, Svjetlost, 1991.
29. KPA -Kasim Prohić, *Apokr(fizost poetskog govora)*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1974.
30. KPK -*Kur'an sprijevodom na bosanski jezik*, prev. Enes Karić, Sarajevo, Bosanska laiga, 1995.

31. LHB -Lamija Hadžiosmanović, *Biblioteke u Bosni i Hercegovini za vrijeme austro-ugarske vladavine*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1980.
32. MČO -Musa Ćazim Ćatić, *Odabrane pjesme*, Zagreb, Zora, 1965.
33. MDK -Mak Dizdar, *Kameni spavač. Izabrane pjesme*, Sarajevo, Svjetlost, 1991.
34. MHP -Muhamed Hadžijahić, *Porijeklo bosanskih Muslimana*, Sarajevo, Bosna, 1990.
35. MKS -Muhamed Kondžić, *Sužnji. Izabrane pripovijetke*, Sarajevo, Svjetlost, 1991.
36. MRB Muhsin Rizvić, *Bosanska-muslimanska književnost u doba preporoda (1878-1918)*, Sarajevo, El-Kalem, 1990.
37. MRJ -Midhat Riđanović, *Jezik i njegova struktura*, II izdanje, Sarajevo, 1988.
38. MSD -Meša Selimović, *Derviš i smrt*, Sarajevo, Svjetlost, 1972.
39. MSDC Meša Selimović., *Djevojka crvene kose*, Sarajevo, Svjetlost, 1972.
40. MST -Meša Selimović, *Tvrđava*, Sarajevo, Preporod, 1997.
41. MŠK -Midhat Šamić, *Kako nastaje naučno djelo*, Sarajevo, Svjetlost, 1977.
42. NIU -Nedžad Ibrišimović, *Ugursuz*, Sarajevo, Preporod, 1996.
43. NST Nafija Sarajlić, *Teme*, Sarajevo, Preporod, 1997.
44. OAB Osman-Aziz, *Bez nade*, Sarajevo, Svjetlost, 1980.
45. PMH -*Pjesme o Muji Brnjici*, Sarajevo, El-Kalem, 1990.
46. SAP -Salih Alić, *Pjesme*, Sarajevo, Svjetlost, 1991.
47. SBP -Safvet-beg Bašagić, *Pjesme. Prepjevi. Drame*, Sarajevo, Preporod, 1999.
48. SKP -Skender Kulenović, *Ponornica*, Sarajevo, Svjetlost, 1984/85.
49. SSM -*101 sevdalinka*, odabrao i prir. Munib Maglajlić, Mostar, Prva književna komuna, 1977.
50. ŠSI -Šemsudin Sarajlić, *Iz bosanske romantike*, Sarajevo, Preporod, 1997.
51. TKK -Tvrtko Kulenović, *Karavan*, Sarajevo, Svjetlost 1981.
52. ZDP -Zija Dizdarević, *Prosanjane jeseni. Sabrane priče*, Sarajevo, Svjetlost, 1991.
53. ZDŽP -Zuko Džumhur, *Putopisi*, Sarajevo, Preporod, 1997.